

Łukasz Kaczmarek

Wydział Archeologii

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu

**„Wczesnośredniowieczna ceramika gnieźnieńska
od VIII do połowy XI w.”**

Rozprawa doktorska

Promotor:

Dr hab. Artur Róžański, prof. UAM

Poznań – Gniezno 2021

Spis treści

1. Wstęp	3
1.1. Cel, zakres i metody pracy	7
1.2. Założenia	17
1.3. Materiały źródłowe	22
2. Historia Badań	25
3. Zasady klasyfikacji materiałów źródłowych	33
3.1. Grupy naczyń	33
3.2. Mikromorfologia	59
3.3. Zdobnictwo	66
3.4. Technologia	75
4. Charakterystyka materiałów źródłowych	84
4.1. Analiza stylistyczna	84
4.2. Analiza technologiczna	227
5. Weryfikacja dotychczasowych ustaleń chronologicznych w świetle przeprowadzonej analizy zespołów ceramicznych	253
5.1. Wyniki analizy typologiczno-technologicznej w świetle interpretacji chronologicznej	253
5.2. Charakterystyka ornamentu w świetle interpretacji chronologicznej	289
5.3. Chronologia zespołów ceramicznych – podsumowanie	301
6. Rozwój gnieźnieńskiego garncarstwa w świetle analizy technologicznej	303
7. Ceramika gnieźnieńska na tle materiałów ceramicznych pochodzących z pozostałych stanowisk – analiza porównawcza	316
7.1. Lokalny charakter zespołów ceramicznych	319
7.2. Ceramika gnieźnieńska na tle ceramiki z pozostałych ośrodków wielkopolskich	327
7.3. „Obce” elementy w ceramice gnieźnieńskiej do połowy XI wieku	337
8. Podsumowanie	358
Tablice	364
Spis rycin oraz tablic	461
Bibliografia	468

1. Wstęp

Wczesnośredniowieczna ceramika naczyniowa pochodząca z gnieźnieńskiego zespołu osadniczego jest stosunkowo słabo rozpoznaną grupą źródeł archeologicznych. W opracowaniach źródłowych całe formy naczyń, jak i ich fragmenty, rzadko analizowane były w sposób rzeczowy, oparty na opisach wykonanych w ramach podstawowych płaszczyzn analitycznych zamykających się w opisie technologiczno-stylistycznym. Przegląd pozycji bibliograficznych z ostatnich kilkudziesięciu lat, dotyczących badań nad wczesnośredniowiecznym Gnieznem, poza nielicznymi wyjątkami, ukazuje ceramikę naczyniową jako grupę źródeł opracowaną i zanalizowaną tylko w niewielkim stopniu. Wczesnośredniowieczne zespoły ceramiczne omawiano w artykułach prezentujących różne zjawiska i procesy związane z rozwojem gnieźnieńskiego zespołu grodowego, jednak rzadko ich charakterystyka wykraczała poza krótki, w wielu przypadkach „minimalistyczny” opis. Interpretacje i ustalenia, głównie w zakresie chronologii oraz chorologii rozwoju gnieźnieńskiego grodu, dość często opierały się na układach stratygraficznych oraz analizach innych kategorii źródeł, stosunkowo bardziej zmiennych w czasie, uzupełnianych zaledwie wstępnymi, często prowadzonymi jeszcze na etapie prac terenowych opisami materiałów ceramicznych¹. Biorąc pod uwagę charakterystykę źródła, jakim jest ceramika naczyniowa oraz całe spektrum informacji, jakie można pozyskać w trakcie jej rzeczowej analizy, tak niewielki stan opracowania materiałów gnieźnieńskich może zasadniczo dziwić. Tym bardziej że wczesnośredniowieczny kompleks osadniczy wraz z „monumentalnym” założeniem grodowym znajdującym się na Górze Lecha w Gnieźnie jest jednym z najważniejszych zespołów związanych z okresem wczesnego średniowiecza oraz z dobą kształtowania się pierwszej monarchii piastowskiej.

¹ Por. Gabriela Mikołajczyk, *Nowe odkrycia w katedrze gnieźnieńskiej*, „Wiadomości Archeologiczne” 25 (3), (1958), s. 269-270; też, *Sprawozdanie z prac wykopaliskowych prowadzonych w Gnieźnie w 1957 roku*, „Sprawozdania Archeologiczne” 14 (1962), s. 184-192; też, *Sprawozdanie z prac archeologicznych Stacji Archeologicznej w Gnieźnie w 1960 roku*, „Sprawozdania Archeologiczne” 14 (1962), s. 217-226; Barbara Spigarska, *Sprawozdanie z badań wykopaliskowych przeprowadzonych w 1981 roku w Gnieźnie na Górze Lecha (północna część, stanowisko 15d)*, „Gniezno. Studia i Materiały Historyczne” 1 (1984), s. 215-222; Gabriela Mikołajczyk, *Sprawozdanie z badań wykopaliskowych prowadzonych w Gnieźnie w 1964 roku*, „Sprawozdania Archeologiczne” 18 (1966), s. 173-178; Tomasz Janiak, *Wał obronny II podgrodzia gnieźnieńskiego zespołu grodowego*, w: *Kraje słowiańskie w wiekach średnich. Profanum i sacrum*, red. H. Kóčka-Krenz, W. Łosiński, Poznań 1998, s. 136-149; Tomasz Sawicki, *Sprawozdanie z badań na Górze Lecha przy ul. Kolegiaty 2 (stanowisko 15d) w latach 1982-1983*, „Gniezno. Studia i Materiały Historyczne” 2 (1987), s. 297-316; tenże, *Sprawozdanie z badań wykopaliskowych na Górze Lecha w Gnieźnie przy ul. Kolegiaty 4 (stanowisko 15d) w 1984 roku. Wstępna analiza stratygraficzno-chronologiczna*, „Gniezno. Studia i Materiały Historyczne” 3 (1990), s. 309-324; tenże, *Wczesnośredniowieczny wał obronny z konstrukcją kamienną na Górze Lecha w Gnieźnie*, w: *Kraje słowiańskie w wiekach średnich. Profanum i sacrum*, red. H. Kóčka-Krenz, W. Łosiński, Poznań 1998, s. 123-135.

Kategoria źródeł archeologicznych, jakimi są zbiory ceramiczne pochodzące z wczesnośredniowiecznych zespołów grodowych oraz stanowisk osadniczych, charakteryzuje się mnogością cech dystynktywnych, które w wyniku rzeczowego opisu stanowią środek przekazu wielu informacji wykorzystywanych przez badaczy w procesach analitycznych oraz interpretacyjnych. Podkreślane w literaturze przedmiotu zalety ceramiki, jako źródła do badań nad dawnymi społecznościami, ilustrowane na podstawowych płaszczyznach analitycznych, jakimi są morfologia, zdobnictwo oraz technologia wykonania, zamykających się w pojęciu analizy typologiczno-stylistycznej, jak i technologiczno-stylistycznej, dość często sprowadzają ceramikę naczyniową do roli nośnika informacji na temat miejscowych i obcych tradycji technologicznych, funkcjonalnych oraz kulturowych, widocznych przez pryzmat tego rodzaju wytworów. Ponadto na kolejnych etapach prac analitycznych – opisów zbiorów ceramicznych – cechy dystynktywne, jakimi się one charakteryzują, stanowią również pewien obraz wzorców o podłożu społecznym, być może również symbolicznym, które posiadają swoje odzwierciedlenie w postępowaniach użytkowników, jak i ich wytwórców².

Tradycyjny opis analityczny – opierający się głównie na podstawowych, wskazanych powyżej obszarach badawczych obejmujących ogólną analizę typologiczno-stylistyczną – prezentowany jest w licznych opracowaniach dotyczących ceramiki, przede wszystkim w ujęciu jakościowo-ilościowym cech mierzalnych makroskopowo. Jest to możliwe dzięki temu, że ceramika jako źródło ma charakter masowy i w obrębie stanowisk odpowiadających różnym formom osadnictwa stanowi często najliczniejszą, niekiedy również jedyną kategorię zabytków. Oczywiście jest, że wyniki tak prezentowanych prac analitycznych na dalszym etapie postępowania badawczego pozwalają uchwycić pewną istotną, czasową zmienność niektórych cech omawianej kategorii zabytków, wykorzystywanych w następnej kolejności w procesach poznawczych, głównie datujących. W przypadku zespołów ceramicznych pochodzących ze stanowisk okresu wczesnego średniowiecza najistotniejsza w tak zaprezentowanym ujęciu jest korelacja cech z zakresu technologii z wyróżnikami morfologii oraz zdobnictwa. Założenie to, powszechnie występujące w tradycyjnym, klasycznym podejściu do badań nad ceramiką, stanowi filar tworzenia wniosków interpretacyjnych, głównie w zakresie ustalania chronologii względnej wielu zjawisk i procesów o charakterze osadniczym, kulturowym oraz społecznym³. Już na początku systematycznych badań nad

² Andrzej Buko, *Kierunki badań ceramiki z wykopalisk. Aspekty dydaktyczne*, „Światowit” 41 (1998), Fasc. B, s. 546.

³ Andrzej Buko, *Główne cezur i wyznaczniki zmian społeczno-kulturowych na ziemiach polskich we wczesnym średniowieczu (zarys problematyki badawczej)*, w: *Rytm przemian kulturowych w pradziejach i średniowieczu*, red. B. Gediga, A. Grossman, W. Piotrowski, Biskupin–Wrocław 2012, s. 357.

problematyką okresu wczesnego średniowiecza przesłanka ta stanowiła fundament do zaproponowanej w 1950 roku przez Witolda Hensla pierwszej systematyki podziału chronologicznego tego okresu ujętego w pięć faz⁴. Niestety, autor, pomimo wyrażonej deklaracji, nie przedstawił kryteriów oraz założeń tego podziału. Prace nad systemem chronologicznym okresu wczesnego średniowiecza, opartym na analizach zespołów ceramicznych, głównie dla obszarów Wielkopolski i Kujaw, były kontynuowane następnie w pracach Zofii Hilczerówny⁵, Wojciecha Dzieduszyckiego⁶ czy Michała Kary⁷.

Tak prezentowane wyniki analiz technologiczno-stylistycznych należy rozpatrywać w dwóch aspektach. Pierwszy, szerszy, o charakterze globalnym dotyczy z reguły ogólnych tendencji zmian widocznych na wielu płaszczyznach analitycznych ceramiki, natomiast drugi, węższy, regionalny – odnosi się do lokalnych praktyk obejmujących konkretne stanowiska i zespoły osadnicze. Aspekt ogólny pozwala umieścić analizowany zbiór w ramach generalizowanych ustaleń i analogii dotyczących makroregionów, które dość często w okresie wczesnego średniowiecza odzwierciedlają krainy historyczno-geograficzne, natomiast aspekt lokalny pozwala tworzyć czytelny obraz przemian, tendencji oraz rozwoju miejscowych warsztatów garncarskich. Ponadto analiza porównawcza zbiorów ceramiki, rozpatrywana w ramach zespołu obejmującego kilka stanowisk, dość często rozwijających się nierównomiernie, wskazywać powinna pewne istotne z punktu widzenia ustaleń chronologicznych oraz funkcjonalnych trendy. Co więcej, w wyniku analizy porównawczej zespołów ceramiki, pochodzących z różnych stanowisk, jednak umieszczanych w ramach tych samych horyzontów chronologicznych, należy spodziewać się pewnych podobieństw (lub ich braku) w ramach charakterystyki tychże zespołów. Tak zaprezentowane podejście do ceramiki naczyniowej jako źródła archeologicznego pozwala traktować ją jako element podstawowy,

⁴ Witold Hensel, *Studia i materiały do osadnictwa Wielkopolski wczesnohistorycznej*, t. 1, Poznań 1950, s. 5; Wojciech Dzieduszycki, *Podstawy periodyzacji okresu wczesnośredniowiecznego w Wielkopolsce*, w: *Stan i potrzeby badań nad wczesnym średniowieczem w Polsce*, red. Z. Kurnatowska, Poznań–Wrocław–Warszawa 1990, s. 156-157.

⁵ Zofia Hilczerówna, *Dorzecze górnej i środkowej Obry od VI do początków XI wieku*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1967.

⁶ Wojciech Dzieduszycki, *Wczesnomiejska ceramika kruszwicka w okresie od 2 połowy X do połowy XIV w.*, Warszawa 1982; tenże, *Podstawy periodyzacji...*, s. 155-157.

⁷ Michał Kara, *Nowe w archeologii Wielkopolski wczesnośredniowiecznej – 15 lat później*, w: *Stan i potrzeby badań nad wczesnym średniowieczem w Polsce – 15 lat później*, red. W. Chudziak, S. Moździoch, Toruń–Wrocław–Warszawa 2006, s. 220-228; Michał Kara, *Najstarsze państwo Piastów – rezultat przełomu czy kontynuacji? Studium archeologiczne*, Poznań 2009, s. 55-61.

wykorzystywany przy regionalizacji, podziałach kulturowych oraz ustaleniach chronologii wielu zjawisk i procesów osadniczych⁸.

Dziedziny wiedzy, wynikające z analizy zespołów ceramicznych, obejmują nie tylko sferę produkcyjną, funkcjonalno-użytkową⁹, ale również społeczną i symboliczną. Nawet w ujęciu tradycyjnym, poczynając od powszechnych w warsztacie archeologa ustaleń z zakresu chronologii, a kończąc na zagadnieniach związanych z procesami osadniczo-kulturowymi, ceramika bez wątpienia stanowi ważne i istotne medium, co starałem się zasygnalizować powyżej. Niestety, obecnie archeologia gnieźnieńska nie dysponuje kompleksowym opracowaniem ceramiki z okresu wczesnego średniowiecza. Przyczyny takiego stanu wiedzy i omówienia problematyki przedmiotowej kategorii źródeł są złożone, choć pewien wpływ na taki obraz wiedzy ma również praktykowane przez lata podejście do analizy fragmentów i całych form naczyń reprezentowane przez gnieźnieńskie środowisko naukowe.

⁸ Łukasz Kaczmarek, *Ceramika z konstrukcji kamiennej odkrytej w Gnieźnie w świetle badań nad ceramiką wczesnośredniowieczną*, w: *Gniezno w historii i w dokumencie*, red. M. Szczepanik, Gniezno 2017, s. 13; Andrzej Buko, *Kierunki badań...*, s. 546.

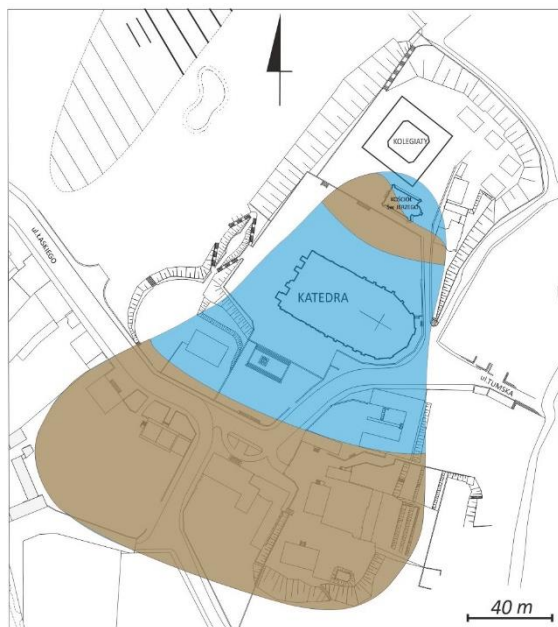
⁹ Andrzej Buko, *Kierunki badań...*, s. 546-547.

1.1. Cel, zakres i metody pracy

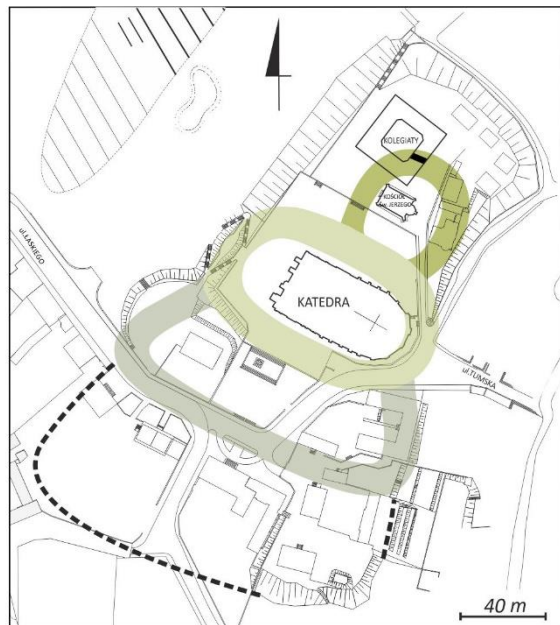
Celem pracy jest przedstawienie roli, jaką odgrywają zespoły ceramiczne odkryte na terenie gnieźnieńskiego zespołu grodowego w procesach interpretacyjnych związanych głównie z kulturowo-społecznym znaczeniem, jak i rozwojem gnieźnieńskiego zespołu grodowego w starszych fazach wczesnego średniowiecza datowanych na okres od schyłku VIII do 1. połowy XI wieku.

Podstawowym zamiarem, w myśl przedstawionych we wstępie uwag dotyczących kategorii źródeł, jakimi są zespoły ceramiczne, jest usystematyzowanie elementów dystynktywnych w zakresie datowania zjawisk i procesów osadniczych, kulturowych, jakie miały miejsce na Górze Lecha w Gnieźnie. Cechy te, uchwytnie na podstawowych płaszczyznach analitycznych, takich jak technika wykonania, morfologia oraz zdobnictwo, charakteryzują tradycyjny opis technologiczno-stylistyczny. Podkreślić przy tym należy raz jeszcze, że właśnie następujące po sobie zmiany, uchwytnie w tak przeprowadzonym postępowaniu badawczym, stanowią podstawę do określania czasu trwania wyróżnionych zjawisk. W myśl tego stwierdzenia opracowanie przedmiotowych materiałów ceramicznych, które do tej pory nie doczekały się swojej rzetelnej monografii, prowadzić powinno również do weryfikacji obecnych w literaturze wniosków oraz interpretacji dotyczących początków osadnictwa wczesnośredniowiecznego na Górze Lecha, jak i do datowania poszczególnych etapów jego rozwoju.

Uzupełnieniem zagadnień związanych z tradycyjną analizą zespołów ceramicznych będzie również próba odpowiedzi na pytanie: Czy i w jaki sposób mechanizmy wyłączenia źródeł ceramicznych z kontekstu społeczno-kulturowego oraz ich przechodzenia do kontekstu archeologicznego wpływają na proces interpretacyjny oraz wyjaśniający? Zagadnienie to odnosić się powinno nie tylko do procesów związanych z datowaniem poszczególnych zespołów ceramicznych, ale również do szeregu innych znaczeń, jakie niesie ze sobą ta kategoria zabytków. Tak więc próba odpowiedzi na tak postawione pytanie oraz wyniki powiązanego z nim etapu postępowania badawczego powinny mieć swoje odzwierciedlenie w reinterpretacji dotychczasowych ustaleń nie tylko w aspekcie podkreślanej już chronologii, ale również w szerszym spektrum problematyki badawczej dotyczącej gnieźnieńskiego grodu obejmującej m.in. funkcję wyróżnionych tu elementów w poszczególnych etapach jego rozwoju.



FAZA I



FAZA II



FAZA III

Ryc. 1. Gniezno – Góra Lecha. Rozwój gnieźnieńskiego zespołu osadniczego¹⁰ (wg T. Sawickiego; opr. Ł. Drzewiecka-Ranoszek)

¹⁰ Tomasz Sawicki, *Powstanie i rozwój wczesnośredniowiecznego zespołu grodowego*, w: *Gniezno. Wczesnośredniowieczny zespół grodowy*, red. T. Sawicki, Warszawa 2018, ryc. IX.5, 6, 23.

Biorąc pod uwagę wyniki wcześniejszych etapów procesu analitycznego chciałbym również zwrócić uwagę na możliwości poznawcze zespołów ceramicznych w kontekście funkcji poszczególnych pojemników glinianych. Zostaną one zaprezentowane na trzech płaszczyznach. Pierwsza dotyczyć będzie kwestii czysto użytkowych, druga obejmować będzie problematykę związaną z ich przeznaczeniem wychodzącym poza pierwszy zakres, trzecia natomiast odnosić się będzie do wskazanych wcześniej elementów dotyczących wzorców o podłożu społecznym i symbolicznym, które odzwierciedlają postępowanie zarówno użytkowników, jak i wytwórców.

Zakres chronologiczny analizowanych materiałów źródłowych obejmuje okres od przełomu VIII i IX wieku aż po rok 1038/1039. O ile starszą granicę wyznaczają nawarstwienia, w obrębie których występowała ceramika charakterystyczna dla tego okresu, to młodszą cezurę określają odkrycia poczynione już w trakcie badań prowadzonych w latach trzydziestych XX wieku, głównie w obrębie wałów III podgrodzia¹¹ oraz późniejsze, dokonane w latach osiemdziesiątych XX wieku w obrębie grodu książęcego¹². Tak zaprezentowany przedział czasowy odpowiadał czy wręcz nawiązywał do wyróżnionych w obrębie Góry Lecha pierwszych trzech faz osadniczych. Odzwierciedlają one następujące po sobie etapy rozwoju, od osadnictwa otwartego aż po monumentalne, kilkuczęściowe założenie grodowe (ryc. 1).

Ostatnio rozwój gnieźnieńskiego zespołu szeroko scharakteryzował Tomasz Sawicki¹³. Uzupełnieniem opisu zjawisk i procesów osadniczych, jakie miały miejsce na wzgórzu, były również najnowsze studia dotyczące wyników badań nad relikami architektury kamiennej Tomasza Janiaka¹⁴.

Najstarsze ślady osadnictwa, obejmujące obszar późniejszego założenia grodowego, pochodzą prawdopodobnie już z przełomu VIII i IX wieku. Domniemany zasięg osady otwartej określony został głównie w oparciu o dotychczasowy stan badań oraz na podstawie występowania zabytków ceramicznych, charakterystycznych dla starszych faz wczesnego średniowiecza (ryc. 2). Osadnictwo to obejmowało wówczas środkową partię Góry Lecha, obszar wzgórza katedralnego, a także tereny znajdujące się w granicach późniejszego założenia III podgrodzia. Spośród obiektów nieruchomych z fazą tą związane są dwa obiekty odkryte w

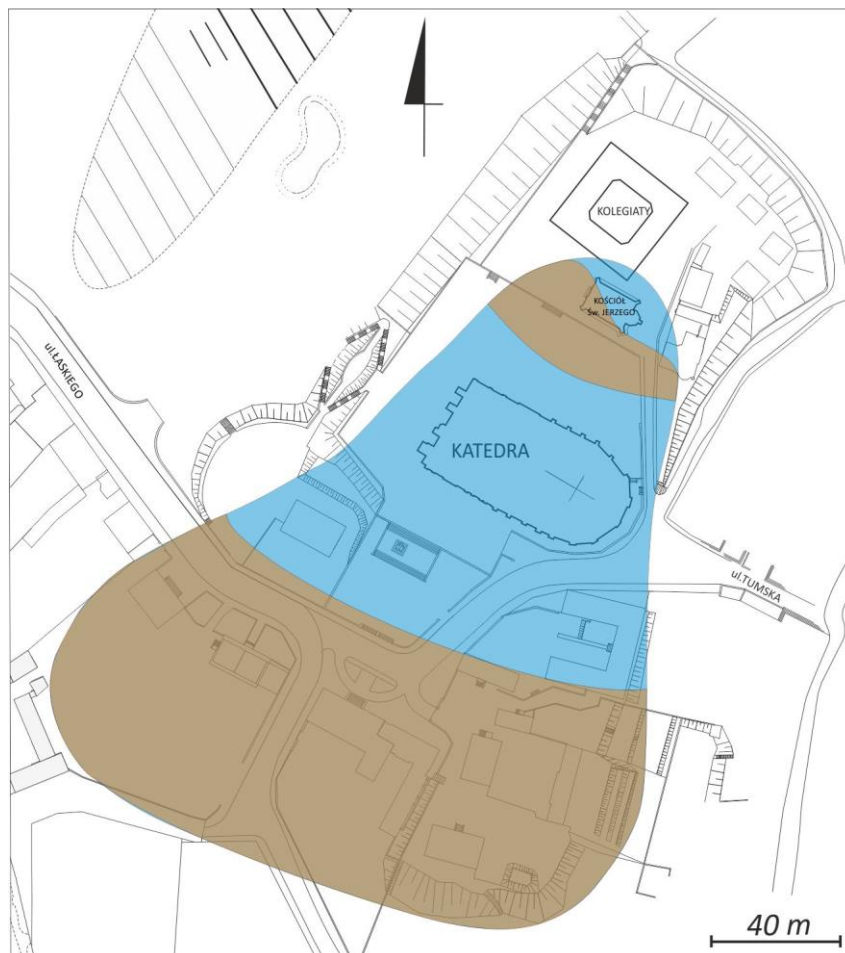
¹¹ Tamże, s. 140.

¹² Tomasz Sawicki, *Sprawozdanie z badań na Górze Lecha w Gnieźnie przy ul. Kolegiaty 2...*, s. 297-316; tenże, *Sprawozdanie z badań wykopaliskowych...*, s. 309-324.

¹³ Tomasz Sawicki, *Powstanie i rozwój...*, s. 119-144.

¹⁴ Tomasz Janiak, *Pozostałości architektury przedromańskiej i romańskiej*, w: *Gniezno. Wczesnośredniowieczny zespół grodowy*, red. T. Sawicki, *Origines Polonorum* 11, Warszawa 2018, s. 165-187.

podziemiach katedry, które określane były w starszej literaturze jako obiekty kultowe¹⁵. Obecnie interpretowane są jako paleniska funkcjonujące wewnątrz hipotetycznego budynku drewnianego, o znacznych rozmiarach, któremu przypisuje się funkcję książęcą i/lub wiecową¹⁶.



Ryc. 2. Gniezno – Góra Lecha. I faza osadnictwa – osadnictwo otwarte (VIII/IX w.-ok. 940 r.)¹⁷ (opr. Ł. Drzewiecka-Ranoszek)

Szczególnym elementem wśród relikwów związanych z najstarszym etapem formowania się osadnictwa na gnieźnieńskim wzgórzu były również relikty obiektu kamiennego, któremu dziś przypisuje się funkcję w przestrzeni przedchrześcijańskiego *sacrum*¹⁸. Ta monumentalna

¹⁵ Gabriela Mikołajczyk, *Trzy najwcześniejsze obiekty kultowe na Górze Lecha w Gnieźnie w świetle źródeł archeologicznych*, „Gniezno. Studia i Materiały Historyczne” 1 (1984), s. 111-121.

¹⁶ Tomasz Sawicki, *Powstanie i rozwój...*, s. 123.

¹⁷ Tamże, ryc. IX.5.

¹⁸ Tomasz Sawicki, *Badania przy kościele św. Jerzego w Gnieźnie*, w: *Gniezno w świetle ostatnich badań archeologicznych. Nowe fakty. Nowe interpretacje*, red. Z. Kurnatowska, Poznań 2001, s. 180 i n.; Michał Kara, *Najstarsze państwo...*, s. 298 i n.; Tomasz Sawicki, *Przedchrześcijańska konstrukcja kamienna na Górze Lecha w Gnieźnie*, w: „*Gemma Gemmarum*”. *Studia dedykowane Profesor Hannie Kóćce-Krenz*, red. A. Różański, Poznań 2017, s. 641-668; Dariusz A. Sikorski, *Świątynie pogańskich Słowian – czyli jak je stworzono*, w: „*Cor hominis*”. *Wielkie umiejętności w dziejach, źródłach i studiach nad przeszłością*, red. S. Rosik, P. Wiszniewski, *Acta Universitatis Wratislaviensis* 3049, Historia 176, Wrocław 2007, s. 401; Dariusz A. Sikorski, *Religia dawnych*

konstrukcja kamienna znajdowała się po południowej stronie obecnego kościoła pw. św. Jerzego. Obszar, na którym zlokalizowano ten unikatowy pod względem wielkości obiekt, obejmował dawną, dość ostro zarysowaną kulminację Góry Lecha, którą w następnym etapie przeobrażono w założenie grodu książęcego. Koniec pierwszej fazy osadniczej datuje się obecnie na rok około 940. Archeologiczny obraz nielicznych reliktyw osadnictwa, obiektu kamiennego oraz hipotetycznego miejsca o charakterze wiecowym, książęcym, związanych z jego starszym etapem, pozwala przypisać gnieźnieńskiemu ośrodkowi funkcję integrującą okoliczne wspólnoty, funkcję o charakterze wiecowym czy ceremonialnym¹⁹.

Druga faza rozwoju form osadnictwa rozpoczęła się na przełomie 1. i 2. połowy X wieku. Jej początki związane były z inwestycją budowlaną, w wyniku której w północnej części Góry Lecha powstał najprawdopodobniej dwuczłonowy gród (ryc. 3). Proces tworzenia gnieźnieńskiego *castrum* odzwierciedlał przebieg zmian państwowotwórczych, które miały miejsce w środkowej i północno-wschodniej Wielkopolsce w połowie X wieku. Niejednokrotnie zjawiska te polegały na działaniach prowadzących do upadku lub przeobrażenia wcześniejszych plemiennych struktur osadniczych, w miejscu których pojawiały się ośrodki związane z władzą książęcą²⁰. Finalnym efektem zmian ówczesnych władców była budowa nowych, monumentalnych założeń grodowych określanych w literaturze przedmiotu jako grody centralne²¹. W ten trend, charakterystyczny dla tworzących się ośrodków władzy piastowskiej, włącza się również realizacja najstarszych założeń grodowych w Gnieźnie. Jak dotąd bowiem nie odsłonięto żadnych reliktyw konstrukcji obronnych, które chronologicznie odpowiadałyby najstarszej fazie rozwoju osadnictwa na Górze Lecha. Pierwsza część tworzącego się ośrodka grodowego obejmowała obszar wzgórza katedralnego, na którym w starszej fazie funkcjonowała osada otwarta wraz z domniemanym obiektem w typie halowym. Teren ten otoczony został potężnym wałem drewniano-ziemnym, wybudowanym w konstrukcji przekładkowej jedno- i dwukierunkowej, którego poszczególne elementy, dobudowane również do stromych zbocz wzgórza, oprócz funkcji obronnej miały również na celu zwiększenie powierzchni użytkowej niżej położonej kulminacji wzgórza. Wyniki analiz dendrochronologicznych drewna pochodzącego z tej, obecnie uznawanej za najstarszą, konstrukcji obronnej wykazały, że zbudowano ją około roku 940, natomiast jej rozbudowę

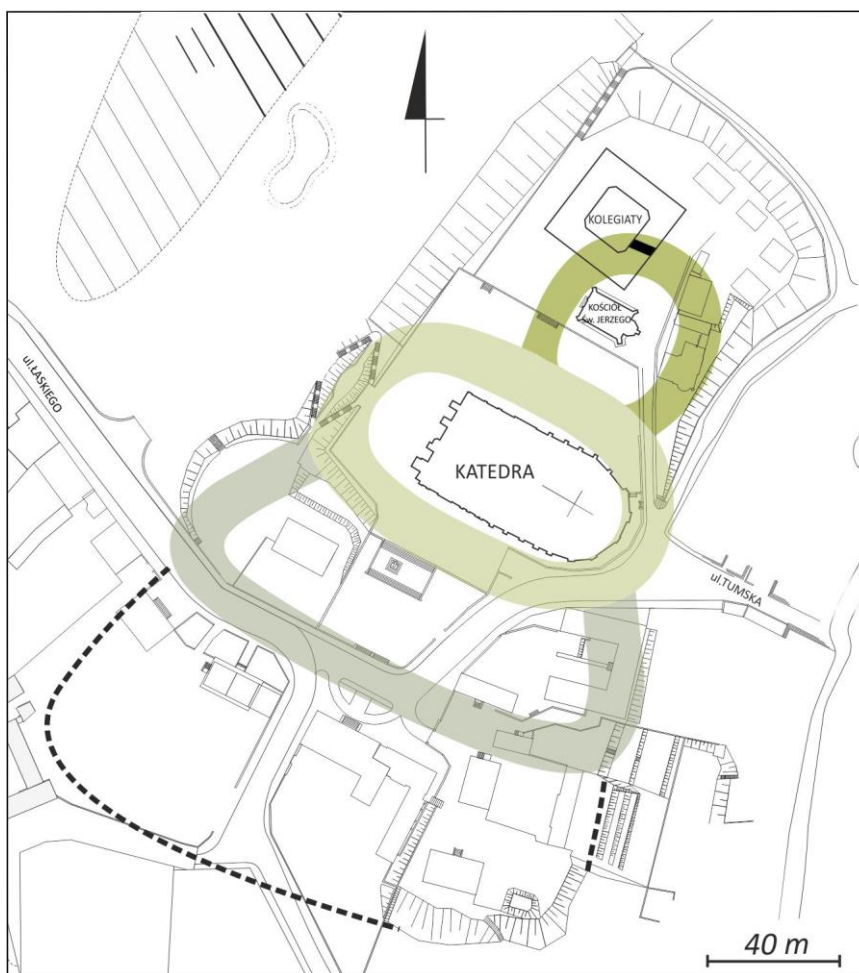
Słowian. Przewodnik dla zdezorientowanych, Poznań 2018, s. 201-204. Problematyka związana z różnorodną interpretacją tego założenia kamiennego omówiona zostanie w dalszej części niniejszej pracy; por. rozdz. 7.2. *Ceramika gnieźnieńska na tle ceramiki z pozostałych ośrodków wielkopolskich*.

¹⁹ Tomasz Sawicki, *Powstanie i rozwój...*, s. 121-123, 144.

²⁰ Zofia Kurnatowska, *Początki Polski*, Poznań 2002, s. 62-65.

²¹ Łukasz Kaczmarek, *Grody centralne w kontekście pierwotnego patrymonium Piastów*, „Historia Slavorum Occidentis” 2019, nr 2 (21), s. 32; Michał Kara, *Najstarsze państwo...*, s. 222.

zakończono w roku 983, wyznaczając jednocześnie okres trwania drugiego etapu rozwoju osadnictwa na Górze Lecha²². Prawdopodobnie, również w tym okresie, według gnieźnieńskich badaczy, powstał drugi, północny człon zespołu grodowego, który finalnie zmienił również funkcję i przeznaczenie członu południowego. Pełnić zaczął on rolę otoczonego wałem drewniano-ziemnym podgrodzia określanego jako podgrodzie I.



Ryc. 3. Gniezno – Góra Lecha. II faza osadnictwa (ok. 940-ok. 983 r.)²³ (opr. Ł. Drzewiecka-Ranoszek)

Charakter założeń obronnych północnej części gnieźnieńskiego grodu, pełniącej rolę grodu książęcego, znacznie różnił się od relikwów odkrytych w ramach wału I podgrodzia. Odmienność ta polegała na zastosowaniu suchego muru w postaci kamieni licujących ścianę wału drewniano-ziemnego²⁴. Niestety, zależność czasowa obu członów gnieźnieńskiego grodu nie została do dziś wyjaśniona. Jest to bowiem rzecz trudna zważywszy na stosunkowo krótki okres wyróżnionego etapu trwający zaledwie 40 lat. Wydaje się jednak, że człon północny – właściwa siedziba książęca, dobudowany został do części południowej później, być może pod

²² Tomasz Sawicki, *Powstanie i rozwój...*, s. 127.

²³ Tamże, ryc. IX.6.

²⁴ Tamże, s. 127, 131.

koniec lat sześćdziesiątych X wieku. Natomiast obszar I podgrodzia, pełniącego wcześniej rolę grodu właściwego, został oddany w „zarząd” kościołowi i przeznaczony pod budowę świątyni oraz towarzyszących jej obiektów. Z terenem grodu książęcego związane są również odkrycia elementów architektury przedromańskiej, które na podstawie układów stratygraficznych datowane są na 2. połowę X wieku. Odkryte przez Tomasza Janiaka w roku 2010 relikty fundamentów bliżej nieokreślonego budynku zlokalizowane zostały po wschodniej stronie kościoła pw. św. Jerzego. Fragmentaryczny stan zachowania wspomnianych tu fundamentów nie pozwolił do tej pory przedstawić ich jednoznacznej interpretacji. Stąd też autor badań wskazuje na dwie możliwości: są to fundamenty zagłębionego obiektu, związanego z siedzibą władcy, domniemanym palatium lub jest to element szyi bramnej prowadzącej do grodu książęcego, i/lub fragment muru kurtynowego oddzielającego przestrzeń książęcą od podgrodzia I²⁵. Prawdopodobnie w 2. połowie X wieku na terenie I podgrodzia wybudowano najstarszy obiekt sakralny znajdujący się w obrębie gnieźnieńskiego wzgórza. Kościół ten, w formie rotundy, wzniesiony został przed rokiem 992, o czym świadczy informacja zawarta w tekście hagiograficznym *Passio s. Adalperti martiris*, tzw. Pasji z Tegernsee²⁶.

Być może również pod koniec drugiej lub na przełomie drugiej i trzeciej fazy powstał kolejny człon gnieźnieńskiego grodu. Obszar tzw. II podgrodzia znajdował się na południowym, stosunkowo płaskim, stoku Góry Lecha. Teren ten otoczony został potężnymi, tak jak w przypadku najstarszego grodu, wałami drewniano-ziemnymi o konstrukcji przekładkowej. Przebieg wałów II podgrodzia układał się w literę „U” i otaczał przestrzeń majdanu od strony południowej, wschodniej i częściowo również północnej. Od strony zachodniej natomiast wykorzystano naturalne warunki obronne wzgórza. Według Tomasza Sawickiego to właśnie w przebiegu tych konstrukcji obronnych osadzone miały zostać bramy, przez które przebiegał trakt komunikacyjny. Jedna z nich zlokalizowana była mniej więcej w połowie odcinka południowego, przy bramie tej znajdował się również most prowadzący przez rzekę Srawę na znajdujące się po stronie wschodniej Wzgórze Panieńskie. Biorąc pod uwagę przebieg konstrukcji wałów II podgrodzia oraz stan ich rozpoznania zwrócono uwagę na jego wschodnią część, która charakteryzowała się użyciem w większym zakresie przekładki jednokierunkowej stosowanej już w okresie plemiennym. Obecnie przyjmuje się, że ta część gnieźnieńskiego zespołu grodowego powstała w 2. połowie X wieku²⁷. W drugiej fazie

²⁵ Tomasz Janiak, *Pozostałości architektury...*, s. 179-180.

²⁶ *Passio s. Adalperti martiris*, w: MPH, I. A. Bielowski (wyd.), Lwów 1864, s. 151-156; por. również Tomasz Janiak, *Katedra gnieźnieńska we wczesnym średniowieczu*, w: *Gniezno. Wczesnośredniowieczny zespół grodowy*, red. T. Sawicki, *Origines Polonorum* 11, Warszawa 2018, s. 206 i n.

²⁷ Tomasz Sawicki, *Powstanie i rozwój...*, s. 132.

rozwijało się również osadnictwo na północnym brzegu jeziora Jelonek, po południowej stronie II podgrodzia. Obszar ten już w 2. połowie X wieku otoczony został częstokołem odkrytym w trakcie badań prowadzonych w latach 1935-1937. Hipotetyczny przebieg tej formy ogrodzenia, który nie obejmował części południowo-wschodniej, przyszłego III podgrodzia, częściowo pokrywał się z naturalną formą wzgórza zaadoptowaną do celów obronnych²⁸.



Ryc. 4. Gniezno – Góra Lecha. III faza osadnictwa (ok. 983-ok. 1038/1039 r.)²⁹ (opr. Ł. Drzewiecka-Ranoszek)

Trzecia faza rozwoju gnieźnieńskiego zespołu grodowego rozpoczęła się w roku 983, natomiast jej schyłek datowany jest na lata 1038/1039 (ryc. 4). W okresie tym doszło do dalszych przekształceń zespołu grodowego znajdującego się na Górze Lecha. Prace te polegały na rozbudowie i umocnieniu dotychczasowych linii wałów obronnych. Wzmocniono wówczas głównie zachodnią i północną część umocnień najstarszego członu (podgrodzia I), a także zasadniczo przebudowano północną część grodu, gdzie w miejsce wcześniejszych konstrukcji oblicowanych tzw. suchym murem powstał wał drewniano-ziemny o konstrukcji przekładkowej z zastosowaniem haków. Przeobrażenia członu północnego rozpoczęły się

²⁸ Tamże, s. 133, ryc. IX.6.

²⁹ Tamże, ryc. IX.23.

prawdopodobnie już pod koniec X wieku lub na przełomie wieku X i XI. Obecnie znana jest pojedyncza data dendrochronologiczna, rzucająca pewne światło na dalsze prace przy umocnieniach grodu książęcego, które mogły się rozpocząć w roku 1013³⁰. Polegały one głównie na dalszej, znacznej nadbudowie zboczy wzgórza, głównie po stronie zachodniej i północnej. Celem tych inwestycji, podobnie jak w fazie drugiej, było również powiększenie przestrzeni użytkowej wnętrza grodu. Do zasadniczych zmian doszło również na północnym brzegu jeziora Jelonek. W 1. ćwierci XI wieku powstał największy człon gnieźnieńskiego grodu – III podgrodzie. Teren, który w drugiej fazie ograniczał ostrokół, otoczony został wałem drewniano-ziemnym o konstrukcji przekładkowej, w której również zastosowano haki. Jednak w porównaniu do konstrukcji wałów starszego członu ta konstrukcja nie posiadała wyodrębnionych stosów. Ponadto w części południowo-wschodniej oraz południowo-zachodniej wał nie został zbudowany. Znajdowały się tam bowiem naturalne pagórki, które wkomponowywały się w przebieg linii konstrukcji obronnych. Z jądra wału III podgrodzia pozyskano daty dendrochronologiczne 1023-1026, w związku z tym uznaje się rok 1026 za termin ukończenia prac związanych z budową wału podgrodzia III, a także za koniec zasadniczych prac związanych z wczesnopiastowską rozbudową gnieźnieńskiego zespołu.

Trzeci etap przeobrażeń gnieźnieńskiego zespołu grodowego to również dalszy rozwój architektury kamiennej i sakralnej w obrębie poszczególnych jego członów. Dotychczasowe badania wokół kościoła pw. św. Jerzego pośrednio potwierdziły obecność reliktyw, bliżej nieokreślonych budowli kamiennych, związanych z architekturą przedromańską, która funkcjonować miała już w 2. połowie X wieku, jak i w 1. połowie wieku XI³¹. Z okresem tym związany jest także drugi etap rozbudowy obiektu sakralnego znajdującego się pod obecnym budynkiem katedry gnieźnieńskiej. Do funkcjonującej już zapewne w 2. połowie X wieku prostej rotundy dostawiono dwa aneksy, z których jeden funkcjonował zapewne jako miejsce złożenia w roku 997 szczątków św. Wojciecha (tzw. konfesja I)³². Problematyczna jest natomiast kwestia związana z budowlą sakralną w typie bazyliki, której początki być może związane są z trzecim etapem przeobrażeń mających miejsce na gnieźnieńskim wzgórzu,

³⁰ Być może prace te związane były nie tyle z rozbudową gnieźnieńskiego grodu, co z pewnymi zmianami mającymi na celu naprawę umocnień. Założenie to wynikać może z odczytanej daty związanej historycznie z zawarciem pokoju pomiędzy Chrobrym a Cesarstwem, który trwał do roku 1015.

³¹ Kwestie te szeroko omówili w starszej literaturze Tomasz Sawicki oraz w najnowszym ujęciu Tomasz Janiak; por. Tomasz Sawicki, *Wyniki badań nieinwazyjnych i wykopaliskowych przy kościele św. Jerzego*, w: *Gniezno. Wczesnośredniowieczny zespół grodowy*, red. T. Sawicki, *Origines Polonorum* 11, Warszawa 2018, s. 146-163; Tomasz Janiak, *Pozostałości architektury...*, s. 165-187.

³² Tomasz Janiak, *Katedra gnieźnieńska...*, s. 208-210.

datowanym na 1. połowę XI wieku³³. Obraz reliktyw obiektów sakralnych, które związane są z omawianą fazą rozwoju gnieźnieńskiego ośrodka, uzupełniają ponadto odkrycia dokonane w ramach wschodniej części podgrodzia II. Odsłonięto tutaj fragment (narożnik) kamiennej ławy fundamentowej budowli prawdopodobnie drewnianej pełniącej funkcję niewielkiego kościoła grodowego założonego na początku XI wieku, a którego schyłek prawdopodobnie związany jest z wydarzeniami roku 1038/1039. Taką interpretację potwierdzają odkryte w ramach tego samego poziomu stratygraficznego dwa pochówki szkieletowe znajdujące się w drewnianych trumnach. Wszystkie obiekty wkopane były w nasyp najstarszej części konstrukcji obronnych II podgrodzia³⁴.

Koniec trzeciej fazy rozwoju gnieźnieńskiego zespołu grodowego przypada na koniec lat trzydziestych XI wieku. Okres ten związany był z niepokojami społecznymi, jakie nastąpiły po śmierci Mieszka II w 1034 roku, a także znamienym w skutkach najazdem czeskiego księcia Brzetysława w latach 1038/1039. Z tym ostatnim wydarzeniem badacze obecnie identyfikują intensywne ślady spalenizny oraz ognia uchwycone na koronie, jak i we wnętrzu wału III podgrodzia³⁵.

³³ Kwestie związane z funkcjonowaniem najstarszej bazyliki w obrębie I podgrodzia szeroko omówił Tomasz Janiak, *Katedra gnieźnieńska...*, s. 211 i n.

³⁴ Tomasz Janiak, *Pozostałości architektury...*, s. 186-187.

³⁵ Wojciech Kóčka, *Gród plemienny i piastowski w Gnieźnie w świetle wykopalisk*, w: *Gniezno w zaraniu dziejów (od VIII do XIII wieku) w świetle wykopalisk*, red. J. Kostrzewski, Poznań 1939, s. 24-25; Tomasz Sawicki, *Powstanie i rozwój...*, s. 139-140.

1.2. Założenia

Na podstawie dokonanego przeglądu dotychczasowej literatury, w której poruszano zagadnienia związane z ceramiką naczyniową, należy określić ją jako kategorię źródeł pozbawioną obecnie pełnowartościowej monografii. Jak widać nie zaprezentowano do dnia dzisiejszego pracy, która w sposób rzetelny spełniałaby wymogi stawiane pracom tego typu. Przedstawiony stan badań nad tą kategorią materiałów potwierdza, że wczesnośredniowieczna ceramika naczyniowa pochodząca z gnieźnieńskiego zespołu osadniczego jest stosunkowo słabo rozpoznana grupą źródeł archeologicznych, a powstałe do tej pory prace wymagają reinterpretacji³⁶. Postulat kompleksowego opracowania zespołów ceramicznych, uzupełnionego o rzeczową analizę, wynikający z powszechnej przydatności zespołów ceramicznych w badaniach nad chronologią zjawisk i procesów osadniczych, podkreślił ostatnio również Tomasz Sawicki³⁷. Weryfikacja dotychczasowych ustaleń wynikających z analizy tej kategorii źródeł w przypadku grodu może rzucić nowe światło na problematykę związaną z rozwojem ośrodka grodowego w Gnieźnie, w szczególności w starszych fazach wczesnego średniowiecza obejmującego czasy do 1. połowy XI wieku. Z tak zaprezentowanym problemem wiąże się również fakt, że wskazywana i podkreślana duża przydatność zespołów ceramicznych w badaniach nad chronologią ma niewątpliwie nierozwalny związek z występowaniem materiałów źródłowych w ramach reliktyw oraz nawarstwień kulturowych tworzących niekiedy bardzo skomplikowane układy nawarstwień o charakterze antropogenicznym. To właśnie korelacja rezultatów analizy ceramiki z poszczególnymi elementami struktur stratygraficznych stanowi punkt wyjścia do wnioskowania na temat datowania zjawisk, których układy te są archeologicznym odzwierciedleniem. W procesie analitycznym bardzo istotna jest zatem ich reprezentatywność określana przez charakter oraz stan zachowania poszczególnych jednostek stanowiących przedmiotowe układy. Niewątpliwie, na jakość i wartość naukową poszczególnych warstw kulturowych, tworzących gnieźnieńskie układy stratygraficzne, miały wpływ różne czynniki. Wśród nich wymienić można chociażby wszystkie procesy związane z przeobrażeniami powierzchni grodu zapoczątkowane już w trakcie rządów Mieszka I w 2. połowie X wieku, a realizowane na szeroką skalę za panowania Bolesława Chrobrego na przełomie 1. i 2. ćwierci XI wieku. Realizacje te niewątpliwie doprowadziły do stosunkowo licznych zakłóceń i przeobrażeń nawarstwień związanych z

³⁶ Por. rozdz. 2. *Historia badań*.

³⁷ Tomasz Sawicki, *Stan i perspektywy badań nad wczesnośredniowiecznym zespołem grodowym w Gnieźnie*, w: *Gniezno. Wczesnośredniowieczny zespół grodowy*, red. T. Sawicki, *Origines Polonorum* 11, Warszawa 2018, s. 89.

najstarszymi fazami wczesnego średniowiecza. Taki sam skutek miały również późniejsze, prowadzone już w czasach nowożytnych, inwestycje budowlane o charakterze sakralnym, wspomnieć chociażby należy tutaj rozbudowę gnieźnieńskiej katedry związaną z powstawaniem poszczególnych kaplic bocznych oraz krypt przeznaczonych dla gnieźnieńskich dostojników duchownych i świeckich. Działania te w dużym stopniu przyczyniły się do zmiany w założeniach urbanistycznych Góry Lecha oraz jej najbliższych okolic, niejednokrotnie ingerując również w starsze relikty osadnictwa. Obok przywołanych czynników, które przez lata wpływały na stan zachowania poszczególnych nawarstwień oraz reliktyw, znaczenie miały również negatywne w skutkach amatorskie badania prowadzone przez arcybiskupa gnieźnieńskiego Antoniego Laubitza w okresie międzywojennym³⁸. Obraz ten dopełniają późniejsze, prowadzone już po II wojnie światowej, prace rewitalizacyjne oraz budowlane na Górze Lecha.

Biorąc pod uwagę stan zachowania poszczególnych wczesnośredniowiecznych warstw i obiektów, zasadnicze wydaje się w tym miejscu poruszenie kwestii, często pomijanych w analizach zespołów ceramicznych dotyczących mechanizmów odzwierciedlanych w obrazie archeologicznym prowadzących do wyłączenia ich z kontekstów społeczno-kulturowych. Tematykę tą szeroko omówił Andrzej Buko, który zwrócił uwagę na takie zjawiska, jak: wyrzucanie, porzucanie, zagubienie oraz deponowanie³⁹. Wskazane procesy mają bowiem kluczowy wpływ na ilościowe, jakościowe oraz przestrzenne zakłócenia, które decydują o wiarygodności uzyskiwanych podczas analizy materiałów źródłowych informacji, głównie w zakresie ich chronologii. W nielicznych, wskazanych we wstępie opracowaniach zespołów ceramicznych nie uwzględniano czynników mających wpływ na naturę i charakter mechanizmów, w wyniku których fragmenty ceramiki trafiały do kontekstu archeologicznego, a także procesów, którym źródła te podlegały, zalegając w nawarstwieniach kulturowych oraz obiektach. Wszystkie te elementy mają również zasadniczy wpływ na wielkość poszczególnych zespołów pochodzących z konkretnych nawarstwień czy obiektów, jak i ich homogeniczność. Oba wskazania, to jest liczebność poszczególnych zespołów oraz ich jednorodność, z punktu widzenia stanowisk wielowarstwowych, często o dość skomplikowanych układach stratygraficznych, są dość istotne, a uwzględnianie ich w trakcie prowadzonej analizy zasadne. Zarówno kwestie związane z liczebnością badanych zbiorów ceramiki, jak i ich jednolity

³⁸ Gabriela Mikołajczyk, *Początki Gniezna. Studia nad źródłami archeologicznymi*, Warszawa 1972, s. 12; Tomasz Sawicki, *Stan i perspektywy...*, s. 86-87.

³⁹ Andrzej Buko, *Ceramika wczesnopolska. Wprowadzenie do badań*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź 1990, s. 180 i n.

charakter powiązane są w sposób pośredni lub bezpośredni z warunkami i metodami eksploracyjnymi stosowanymi w trakcie prac. Pomijając bowiem badania prowadzone na terenie tzw. III podgrodzia w okresie poprzedzającym wybuch II wojny światowej czy badania prowadzone zaraz po jej zakończeniu, obejmujące obszar grodu książęcego oraz część znajdującą się pod obecnym budynkiem katedry gnieźnieńskiej, większość badań miała z reguły charakter fragmentaryczny, w dużym stopniu wynikający z zakresu prowadzonych prac budowlanych, przy których miały one miejsce. Dlatego właśnie przystępując do prac analitycznych, których przedmiotem są zespoły ceramiki, a następnie do prac interpretacyjnych, należy wziąć pod uwagę odpowiedź na pytanie o reprezentatywność źródeł, o to, czy liczebność i charakter zespołów przy ówczesnych założeniach badawczych, w wyniku których eksplorowano niewielkie fragmenty nawarstwień czy obiektów (niekiedy zupełnie niezidentyfikowanych, traktowanych również jako nawarstwienia kulturowe), odzwierciedlają pierwotne struktury tychże zbiorów ceramiki.

W tym miejscu chciałbym poddać dyskusji zagadnienia związane z aspektem homogeniczności zbiorów, który ma ogromne znaczenie przy budowaniu wniosków interpretacyjnych wynikających z analizy zespołów ceramicznych będących przedmiotem prezentowanych studiów. Za zbieżne chronologicznie uznaje się z reguły takie zbiory materiałów, które charakteryzują się wspólnymi, podobnymi cechami o walorach datujących, uchwytnymi w trakcie analiz zarówno na płaszczyźnie technologicznej, jak i stylistycznej, które pochodzą z poszczególnych nawarstwień i obiektów tworzących układy stratygraficzne.

Określenie poszczególnych komponentów, które charakteryzują tak zdefiniowane zespoły, wydawać się może łatwe dla materiałów pochodzących z najstarszych faz wczesnego średniowiecza, których specyfiką jest mała zmienność cech, zwłaszcza w odniesieniu do procesów technologicznych. Wynika to w dużym stopniu z postępowania badawczego, w rezultacie którego tworzone są schematy typologiczne odnoszące się m.in. do najstarszych form ceramicznych, gdzie nadrzędnym kryterium podziału jest właśnie technika wykonania, której podporządkowane są kryteria formy i kształtu oraz w następnej kolejności elementy związane z morfologią pojemników oraz ich zdobnictwo. Taki proces postępowania dość często wynika z ogólnego, ewolucyjnego podejścia do rozwoju technik garncarskich okresu wczesnego średniowiecza, które zakłada, że naczynia wykonane w bardziej prymitywnej technologii, bez zastosowania narzędzia, jakim jest koło garncarskie, są starsze niż pojemniki produkowane przy jego użyciu. Problematyka homogenności zbiorów pojawia się wówczas, gdy naczynia wykonane przy użyciu mniej zaawansowanych metod garncarstwa wczesnośredniowiecznego stanowią większy lub mniejszy liczebnie komponent zespołów, które charakteryzują się

również obecnością form młodszych, wykonanych w bardziej rozwiniętych technikach. Z drugiej strony, analizując zespoły naczyń ze starszych faz interesującego nas okresu, odnotować możemy również kontynuację pewnych cech stylistycznych o archaicznym charakterze, wykonanych jednak w bardziej rozwiniętych technikach. Pewne rozwiązanie tak zaprezentowanego problemu przedstawił Michał Brzostowicz, który za nadrzędne kryterium przy próbie usystematyzowania poszczególnych typów naczyń pochodzących z Bruszczewa, przyjął ich formę oraz technikę, a nie tylko sam proces produkcyjny⁴⁰. W świetle powyższych obserwacji należy zwrócić jeszcze uwagę na możliwość funkcjonowania w jednym czasie różnych technik i tradycji garncarskich⁴¹. W myśl tego założenia obecność starszych form dość często ma negatywny wpływ na proces interpretacyjny, w wyniku którego pojemniki te przesuwają dolną granicę analizowanych zjawisk i procesów osadniczych na okresy starsze⁴². Tak zaprezentowane stwierdzenie wydaje się jednak być bardziej złożone, głównie dla materiałów pochodzących z horyzontu zmian, jakie miały miejsce na terenie Wielkopolski na przełomie 1. i 2. połowy X wieku, co opatrzone zostanie komentarzem w dalszej części pracy.

Chciałbym jednak wrócić do kwestii ustaleń homogeniczności zespołów i problemów, jakie się z nimi wiążą. O ile okoliczności sprzyjają ustalaniu zbieżności materiałów w przypadku zespołów pochodzących z pojedynczych obiektów, ich zespołów czy z nawarstwień odkrytych w ramach stanowisk niezurbanizowanych, to sytuacja odnotowywana na stanowiskach wielowarstwowych, miejskich, silnie zniszczonych, przeobrażonych urbanistycznie, takich jak Gniezno, wydaje się o wiele trudniejsza. W odniesieniu do powyższych uwag wskazanych przez Michała Brzostowicza, o ile można określić górną granicę czasową dla zespołów, wyznaczaną przez elementy młodsze (zarówno na płaszczyznach technologicznej, jak i stylistycznej), to czy jesteśmy w stanie określić długość tworzenia się warstwy, czy też wskazać na podstawie materiału ceramicznego początek zjawisk osadniczych, których ona dotyczy? Czy w każdej sytuacji, dla wszystkich zespołów ceramiki, za prawdziwą i zasadną należy uznawać możliwość funkcjonowania obok siebie starszych i młodszych tradycji garncarskich? Pytanie to jest w moim przekonaniu jednym z najistotniejszych problemów, z jakimi należy poradzić sobie przed próbą interpretacji zanalizowanych materiałów. Na te i podobne zagadnienia badacze zwracali uwagę już niejednokrotnie, nie tylko

⁴⁰ *Grodzisko wczesnośredniowieczne w Sławiu, woj. wielkopolskie. Wyniki badań archeologicznych*, red. M. Brzostowicz, *Bibliotheca Fontes Archaeologici Posnanienses* 17, Poznań 2016, s. 34; por. również podstawy źródłowe dotyczące ceramiki w: Michał Brzostowicz, *Bruszczewski zespół osadniczy we wczesnym średniowieczu*, Poznań 2002.

⁴¹ Witold Hensel, *Słowiańszczyzna wczesnośredniowieczna. Zarys kultury materialnej*, Warszawa 1987, s. 358 i n.

⁴² *Grodzisko wczesnośredniowieczne...*, s. 34, przypis 5.

w odniesieniu do materiałów z okresu wczesnego średniowiecza. Na ile bowiem zespoły ceramiczne, dość często bardzo silnie fragmentarycznie zachowane, odpowiadają pierwotnej strukturze funkcjonującej w danym czasie w obrębie stanowisk archeologicznych? Jaki wpływ na strukturę owych zespołów miały procesy związane z przechodzeniem zespołów do warstw kulturowych oraz późniejsze procesy podepozycyjne?

Powyższe uwagi i spostrzeżenia dotyczące przydatności gnieźnieńskich zespołów ceramicznych w badaniach obejmujących najstarsze osadnictwo okresu wczesnego średniowiecza sprowadzić można zatem do trzech aspektów. Pierwszy związany jest z naturą i charakterem procesów, w wyniku których ułamki te trafiły do kontekstu archeologicznego, a także procesów, którym podlegały w trakcie zalegania w nawarstwieniach kulturowych. Drugi odnosi się do kwestii liczebności zespołów, które poddawane są analizom technologiczno-stylistycznym. Trzeci natomiast dotyczy ich homogeniczności.

1.3. Materiały źródłowe

Prezentowane w pracy materiały źródłowe, na podstawie których przeprowadzono postępowanie analityczne oraz wyjaśniające, tworzą zespoły pochodzące z wieloletnich badań prowadzonych na obszarze gnieźnieńskiego kompleksu grodowego. Dotychczasowe wyniki były podstawą do określenia, funkcjonujących dziś w literaturze naukowej, poszczególnych, scharakteryzowanych zarówno w ujęciu chronologicznym, jak i przestrzennym, faz rozwoju tego zespołu osadniczego.

W następnej kolejności, przy wyborze poszczególnych grup zabytków ceramicznych, kierowano się również kryteriami, które wynikały z wcześniej zaprezentowanych uwag dotyczących wartości poznawczej poszczególnych zespołów oraz ich przydatności w procesach interpretacyjnych i wyjaśniających.

Jednym z nich był stan zachowania poszczególnych nawarstwień, z których przedmiotowe zespoły naczyń i ich fragmenty poddano analizom. Uwzględniono głównie materiały źródłowe pochodzące z transparentnych, dość często jednak bardzo skomplikowanych układów stratygraficznych, bez ewidentnych młodszych, związanych z okresem późnego średniowiecza oraz z okresem nowożytnym, zakłóceń, które ingerowały w ich treść kulturową. Dobór materiałów podyktowany był również obecnie funkcjonującą w literaturze chronologią odpowiadającą starszym fazom okresu wczesnego średniowiecza, których górna granica w mniejszym lub większym stopniu pokrywała się z okresem końca 1. połowy XI wieku. Były to źródła pochodzące z warstw kulturowych, którym bez wątpienia przypisać można istotne walory poznawcze. Wśród zanalizowanych materiałów znalazły się również zespoły, które trudno uznać za jednorodne. Były to fragmenty naczyń, odkryte w młodszych nawarstwieńiach, o charakterze wtórnym. Źródła te uznać należy za grupę wyłączonej ze swojego pierwotnego kontekstu. Jednak zasadność doboru takich materiałów wynika z tego, że w sposób pośredni świadczą o pewnych nieuchwytnych przez pryzmat innych źródeł, nie tylko ceramicznych, zjawiskach osadniczych. Jednym z kryteriów doboru bazy źródłowej był również, związany pośrednio ze stanem zachowania nawarstwień kulturowych, możliwy do określenia charakter procesów, w wyniku których przedmiotowe zespoły wyłączone zostały z ówczesnego kontekstu kulturowego. Inną równie ważną przesłanką zastosowaną przy wyborze reprezentatywnych materiałów była możliwość wykorzystania ich w procesie porównawczym zarówno na płaszczyźnie lokalnej, odnoszącej się do cech miejscowej wytwórczości garncarskiej, jak i na płaszczyźnie globalnej, odnoszącej się do całościowo ujętego garncarstwa słowiańskiego.



Ryc. 5. Gniezno – Góra Lecha. Plan zbiorczy z lokalizacją wykopów badawczych. Legenda: 1 – wykopy archeologiczne, 2 – przybliżony zasięg wałów obronnych z III fazy rozwoju, 3 – lokalizacja zanalizowanych zespołów ceramicznych (opr. Ł. Drzewiecka-Ranoszek, uzup. Ł. Kaczmarek)

Archeologiczne źródła prezentowane w pracy obejmują zatem zespoły pochodzące z kilku stanowisk znajdujących się w obrębie gnieźnieńskiego wzgórza (ryc. 5). Stanowisko określone numerem 15 to teren znajdujący się wokół kościoła pw. św. Jerzego. Obejmuje ono jego południową partię zlokalizowaną na najwyższej kulminacji wzgórza, pomiędzy budynkiem katedry a budynkiem kolegiaty – Muzeum Archidiecezji Gnieźnieńskiej i Archiwum Archidiecezjalnego w Gnieźnie. Stanowisko znajdujące się pod numerem 15d swoim zasięgiem obejmuje pozostały obszar północnej części wzgórza, który pokrywa się z funkcjonującą już od drugiej fazy osadniczej książęcą częścią grodu⁴³. Kolejne, czwarte stanowisko, pod numerem 15c, obejmowało obszar znajdujący się w obrębie niższej kulminacji Góry Lecha, na północny zachód i zachód od katedry, w pobliżu zachodniego stoku grodu. Teren tak określonego stanowiska pokrywa swoim zasięgiem zarówno obszar, obecnie uznawany za najstarszy, związany z wałem grodu gnieźnieńskiego oraz zachodnią częścią jego majdanu funkcjonującego w trzeciej fazie jako I podgrodzie. Pozostałą część niższej kulminacji, obejmującej dziś obszar katedry gnieźnieńskiej, określono jako stanowisko nr 14. Obszar ten, podobnie jak stanowisko nr 15c, związany jest z najstarszym elementem zespołu grodowego oraz podgrodzem I⁴⁴. Kolejne stanowisko określone numerem 5 znajduje się w obrębie niżej położonego, południowego stoku Góry Lecha. Od wschodu teren ten ograniczony jest obniżeniem – dawną doliną rzeki Srawa, od północy i zachodu obecnymi ulicami Tumską i Łaskiego. Jest to obszar, który swoim zasięgiem obejmuje wschodnią część II podgrodzia.

Z badań wyłączono natomiast materiały pochodzące ze stanowiska określonego numerem 13b, które obejmowało swoim zasięgiem obszar III podgrodzia. Zespoły ceramiki pozyskane z tej najbardziej na południe wysuniętej części gnieźnieńskiego założenia grodowego, odkryte w trakcie badań przedwojennych, stanowią dziś materiał, który pozbawiony jest cech dystynktywnych. Natomiast materiały pochodzące z badań prowadzonych w tym miejscu od lat osiemdziesiątych XX wieku scharakteryzować można jako silnie przemieszane, nieposiadające dużego znaczenia w prezentowanych w pracy zagadnieniach.

⁴³ Tomasz Sawicki, *Powstanie i rozwój...*, ryc. IX.6.

⁴⁴ Tomasz Sawicki, *Dzieje badań Góry Lecha*, w: *Gniezno. Wczesnośredniowieczny zespół grodowy*, red. T. Sawicki, *Origines Polonorum* 11, Warszawa 2018, ryc. V.2.

2. Historia badań

Publikacje, w których w sposób monograficzny zaprezentowano wczesnośredniowieczną ceramikę naczyniową, do tej pory ograniczają się do kilku pozycji, z których tylko dwie dotyczą materiałów pochodzących z zespołu grodowego. Mowa tutaj o najstarszym – i najważniejszym z punktu widzenia historii badań nad wczesnośredniowiecznym Gnieznem – opracowaniu źródeł ceramicznych, które światło dzienne ujrzało jeszcze przed wybuchem II wojny światowej. Dotyczy ono materiałów pozyskanych w trakcie pierwszych, systematycznych i metodycznych badań przeprowadzonych w latach 1935-1937. Prace terenowe objęły wówczas stanowisko określane jako tzw. podgrodzie III, oznaczone dziś numerem 13b. Publikacja autorstwa Witolda Hensla poświęcona materiałom ceramicznym stanowiła rozdział w monografii źródłowej *Gniezno w zaraniu dziejów (od VIII do XIII wieku) w świetle wykopalisk*⁴⁵. Pozycja ta, jak do tej pory jedyna ujmująca całościowo ówczesnie pozyskany materiał źródłowy, napisana została pod redakcją Józefa Kostrzewskiego, a wydano ją w Poznaniu w 1939 roku. Przez wiele lat praca ta stanowiła jedyną, w której w sposób analityczny zaprezentowano zespoły ceramiczne związane z wczesnośredniowiecznym osadnictwem grodowym w Gnieźnie, a przy kreowaniu wniosków chronologicznych uwzględniono czasową zmienność poszczególnych dystynktywnych cech ceramiki⁴⁶. Ówczesna analiza materiałów gnieźnieńskich, pozyskanych z ośmiu warstw osadniczych wyróżnionych z układów stratygraficznych odnotowanych na III podgrodziu, pozwoliła wydzielić autorowi monografii cztery fazy osadnicze dla tej części gnieźnieńskiego grodu. Pierwsza, najstarsza w świetle zanalizowanych ówczesnie fragmentów i całych naczyń, obejmowała okres już od wieku VII do połowy X, druga trwała do wieku XII, trzecia z kolei do początków wieku XIII, a czwarta, najmłodsza, obejmowała cały XIII wiek⁴⁷. Praca Witolda Hensla, jak na ówczesny stan badań nad ceramiką okresu wczesnego średniowiecza, stanowiła pozycję dość ważną. Uwagi oraz pewne spostrzeżenia, jakie poczynił ów badacz, analizując materiały gnieźnieńskie, a także źródła ceramiczne, pochodzące z badań prowadzonych przed wojną na grodzie w Kłęcku na terenie powiatu gnieźnieńskiego, stanowiły fundament do stworzenia pierwszej systematyki podziału okresu wczesnego średniowiecza w Wielkopolsce opierającego się m.in. na analizie źródeł ceramicznych⁴⁸. Niestety, na tle

⁴⁵ *Gniezno w zaraniu dziejów (od VIII do XIII wieku) w świetle wykopalisk*, red. J. Kostrzewski, Poznań 1939.

⁴⁶ Witold Hensel, *Ceramika z grodów piastowskich w Gnieźnie*, w: *Gniezno w zaraniu dziejów (od VIII do XIII wieku) w świetle wykopalisk*, red. J. Kostrzewski, Poznań 1939, s. 146-165.

⁴⁷ Tamże, s. 164.

⁴⁸ Witold Hensel, *Studia i materiały...*, s. 5; Wojciech Dzeduszycki, *Podstawy periodyzacji...*, s. 155-157.

obecnym badaniom nad ceramiką okresu wczesnego średniowiecza – które dziś charakteryzują się bardziej rozbudowaną bazą źródłową, pochodzącą z wielu stanowisk i zespołów osadniczych, rozwiniętym warsztatem badawczym oraz licznymi możliwościami analitycznymi i poznawczymi – publikacja Witolda Hensla, jak słusznie zauważył Michał Kara, nie spełnia kryteriów stawianych pracom, w których prezentowane i analizowane są tego rodzaju materiały⁴⁹. Autor tego stwierdzenia podjął się reinterpretacji wyników badań, które miały miejsce w okresie międzywojennym. W rezultacie przeprowadzonej analizy stratygraficznej i chronologicznej materiałów, w tym również zespołów ceramiki, określił chronologię zjawisk osadniczych w tej części gnieźnieńskiego grodu na czasy od 3. ćwierci X wieku do przełomu 1. i 2. ćwierci XI wieku. W zaprezentowanym ujęciu najstarszy VIII poziom osadniczy wiązać należy z 3. ćwiercią X wieku, VII poziom z 4. ćwiercią X wieku, z kolei poziomy młodsze VI-IV badacz datuje na okres od XI do połowy XI wieku⁵⁰.

W trakcie kilkudziesięcioletniej historii badań nad okresem wczesnego średniowiecza w Gnieźnie, poza pierwszym opracowaniem Witolda Hensla, podjęto zaledwie jedną kompleksową próbę opracowania materiałów ceramicznych pochodzących z badań obejmujących gnieźnieńskie założenie grodowe.

Na przełomie lat osiemdziesiątych i dziewięćdziesiątych XX wieku powołano zespół, którego celem było opracowanie źródeł ceramicznych pozyskanych w trakcie badań prowadzonych w latach 1948-1953. Realizowane ówczesnie z ramienia Instytutu Badań Starożytności Słowiańskich Uniwersytetu Poznańskiego, a od roku 1950 pod egidą Kierownictwa Badań Nad Początkami Państwa Polskiego prace pod kierunkiem Kazimierza Żurowskiego i przy udziale Gabrieli Mikołajczyk obejmowały obszar obecnego stanowiska nr 15c (wcześniej określanego numerem 2) znajdującego się w pobliżu północnej wieży katedry gnieźnieńskiej.

Prace wykopaliskowe, o których mowa, pierwsze po okresie niepokojów wojennych, realizowane były na dość niespotykaną skalę. Odslonięto i zbadano nawarstwienia kulturowe, relikty zabudowy drewnianej oraz obronnej na powierzchni 130 m². Wyniki tych badań zostały opublikowane w roku 1953 przez Kazimierza Żurowskiego w artykule *Sprawozdanie z badań wykopaliskowych na Górze Lecha w Gnieźnie w latach 1948-1951*⁵¹. Niestety, przytoczony

⁴⁹ Por. Michał Kara, *Nowe w archeologii...*, s. 208.

⁵⁰ Michał Kara, *Przemiany kulturowe związane z procesem formowania się państwa Piastów*, Poznań 2000, mps dysertacji pracy doktorskiej, archiwum Instytutu Archeologii i Etnologii PAN w Warszawie, s. 237 i n.; tenże, *Najstarsze państwo...*, s. 304, ryc. 120.

⁵¹ Kazimierz Żurowski, *Sprawozdanie z badań wykopaliskowych na Górze Lecha w Gnieźnie w latach 1948-1951*, „*Studia Wczesnośredniowieczne. Studia, materiały, sprawozdania*” 2 (1953), s. 89-111; Tomasz Sawicki, *Stan i perspektywy...*, s. 87.

tekst prezentował rezultaty prac w sposób bardzo ogólnikowy, poświęcając zespołom ceramicznym niewiele uwagi. Wynikiem prac wspomnianego zespołu badawczego, które w dużym stopniu opierały się na rzeczowej analizie materiałów ceramicznych, był niepublikowany dotąd maszynopis autorstwa Mateusza Łastowieckiego i Tomasza Sawickiego *Ceramika naczyniowa z badań w Gnieźnie na stanowisku 15c (ary 10, 11) w latach 1948-1953* znajdujący się w archiwum Muzeum Początków Państwa Polskiego w Gnieźnie. Niestety, tekst ten stanowi zaledwie szkic monografii dotyczącej tej kategorii źródeł.

Kolejnym uchybieniem gnieźnieńskiego kręgu archeologicznego jest, odczuwalny nie tylko na gruncie lokalnym, brak opracowania najważniejszych zespołów ceramicznych istotnych dla problematyki związanej z najstarszym osadnictwem wczesnośredniowiecznym, które miało miejsce na Górze Lecha. Mowa tutaj głównie o zbiorach ceramiki pozyskanych w trakcie systematycznych prac prowadzonych na stanowisku nr 14 w latach 1957-1964 przez ten sam zespół badaczy, który realizował badania na stanowisku 15c. Realizowane prace obejmowały swoim zasięgiem podziemia katedralne określane w literaturze dotyczącej gnieźnieńskiego zespołu grodowego jako teren tzw. grodu książęcego lub tzw. I podgrodzia⁵². Materiały ceramiczne, które odkryto w trakcie tych badań pochodzą ze stosunkowo skomplikowanych układów stratygraficznych różniących się w obrębie poszczególnych odcinków wykopów założonych w obrębie naw głównej, północnej i południowej oraz w ambicie obecnej bryły katedry gnieźnieńskiej. Charakter silnie zniszczonych warstw kulturowych, głównie w górnych poziomach katedry, nie pozwalał na etapie prac terenowych powiązać ich ze sobą⁵³. Podsumowanie wyników ówczesnych badań zaprezentowano w gnieźnieńskim katalogu źródeł archeologicznych, której autorką była Gabriela Mikołajczyk⁵⁴. W publikacji tej, wydanej na początku lat siedemdziesiątych, omawiającej zarówno stan, jak i charakter materiałów źródłowych dotyczących historii Gniezna, zespoły ceramiczne omówione zostały bardzo ogólnikowo. Przedstawiona w taki sposób kolekcja pozwoliła autorce zdefiniować pięć poziomów osadniczych, poczynając od najstarszych (poziomy I-III), związanych z etapem poprzedzającym budowę romańskiej świątyni, datowanym na okres od VII do X wieku⁵⁵. Niestety, w pracy brakuje zdefiniowanych podstaw analizy, opisu źródłowego oraz przebiegu procesu interpretacyjnego, które pozwalałyby na ugruntowanie tak przedstawionych wniosków chronologicznych. Wskazanie bowiem w tekście mało

⁵² Tomasz Sawicki, *Stan i perspektywy...*, s. 87.

⁵³ Gabriela Mikołajczyk, *Początki Gniezna. Źródła archeologiczne*, Warszawa-Poznań 1973, s. 45.

⁵⁴ Tamże.

⁵⁵ Tamże, s. 56.

szczegółowych informacji na temat charakteru masy garncarskiej, sposobu dopracowania powierzchni naczyń, elementów z zakresu morfologii oraz zdobnictwa ograniczonych do krótkiego słownego opisu obecności niektórych cech nie daje podstaw do uprawomocnienia zaprezentowanych wniosków.

Dość często w bardzo podobny sposób traktowano zespoły ceramiczne pochodzące z kolejnych kampanii badawczych, które swoim zakresem terytorialnym obejmowały elementy zespołu grodowego w Gnieźnie. W miejscu tym należy wskazać chociażby publikację Tomasza Janiaka omawiającą elementy związane z konstrukcją wału obronnego tzw. II podgrodzia znajdującego się obecnie w obrębie stanowiska nr 5⁵⁶. Autor w swoim artykule skupił się na opisie detali tworzących konstrukcje drewniane odsłonięte w trakcie kilku sezonów badań prowadzonych w tym miejscu od roku 1969, a zakończonych w roku 1976. Część uwagi poświęcił zespołom ceramicznym odkrytym w roku 1969, ograniczając się jednak zaledwie do wskazania procentowego udziału dwóch grup technologicznych ceramiki, tj. ceramiki częściowo obtaczanej oraz ceramiki całkowicie obtaczanej w ramach poszczególnych nawarstwień związanych m.in. z budową wałów obronnych⁵⁷. Kolejne dwie publikacje Tomasza Sawickiego, wpisujące się w przedstawiony powyżej trend postępowania ze zbiorami ceramiki naczyniowej, związane są z odkryciami dokonanymi na terenie młodszego grodu książęcego obejmującego stanowisko nr 15, północną część Góry Lecha⁵⁸. W odniesieniu do tych odkryć analiza fragmentów naczyń powinna odgrywać zasadniczą rolę, zwłaszcza w procesie ustalania chronologii zjawisk z nimi związanych. Pierwsza publikacja dotyczy wyników badań prowadzonych w roku 1985, kontynuowanych następnie w roku 1999, w rezultacie których odsłonięto jeden z ważniejszych obiektów w obrębie Góry Lecha i późniejszych założeń grodowych – tj. obiekt kamienny, określany przez badaczy jako miejsce o charakterze związanym z pogańskim *sacrum*⁵⁹. W pracy poświęconej próbie interpretacji odsłoniętego obiektu, omawiającej również jego chronologię, zespoły ceramiczne przedstawione zostały bardzo ogólnikowo. Podobnie jak w studium dotyczącym najstarszych nawarstwień kulturowych, uchwyconych pod powierzchnią katedry, analizę źródeł ceramicznych ograniczono do słownego opisu pewnych cech, głównie z zakresu technologii, w mniejszym stopniu analizy formy⁶⁰.

⁵⁶ Tomasz Janiak, *Wał obronny...*, s. 136-149.

⁵⁷ Tamże, s. 142.

⁵⁸ Tomasz Sawicki, *Sprawozdanie z badań na Górze Lecha w Gnieźnie przy ul. Kolegiaty 2...*, s. 297-316; tenże, *Wczesnośredniowieczny wał...*, s. 123-135.

⁵⁹ Tomasz Sawicki, *Badania przy kościele św. Jerzego w Gnieźnie...*, s. 180 i n.; Michał Kara, *Najstarsze państwo...*, s. 298 i n.; Tomasz Sawicki, *Przedchrześcijańska konstrukcja kamienna...*, s. 679-705.

⁶⁰ Tomasz Sawicki, *Przedchrześcijańska konstrukcja kamienna...*, s. 679-704.

Druga publikacja odnosi się do charakterystyki i omówienia odkrytych w 1983 roku reliktyw starszego wału obronnego, związanego z młodszą częścią grodu książęcego, którego budowę rozpoczęto w 2. połowie X wieku. Również w tej pracy materiały ceramiczne omówione zostały w sposób lakoniczny, uwzględniający, podobnie jak w przypadku źródeł pochodzących z obiektu kamiennego, jedynie pewne cechy dystynktywne ze wskazanego wcześniej zakresu⁶¹. Obie przytoczone prace, przedstawiające bez wątpienia jedne z najważniejszych reliktyw osadnictwa odsłoniętych na Górze Lecha, z perspektywy materiałów źródłowych pozbawione są rzeczowo zaprezentowanej i opartej na warsztacie badawczym analizy zespołów ceramicznych.

Istotne znaczenie dla badań nad wczesnośredniowieczną kulturą ziemi gnieźnieńskiej z perspektywy zespołów ceramicznych miała również, cytowana powyżej rozprawa doktorska Michała Kary pt. *Przemiany kulturowe związane z procesem formowania się państwa Piastów*. Autor dzieła, obok przytoczonych powyżej materiałów pochodzących z badań prowadzonych na stanowisku 13b, omówił w niej również najstarsze zespoły pochodzące z prezentowanych w dalszej części pracy stanowisk nr 15c oraz 14. Ocena zespołów jednak i w tym przypadku nie wykraczała poza pewne uogólnienia dotyczące tej kategorii zabytków. Warto zaznaczyć w tym miejscu, że Michał Kara, w swoich rozważaniach dotyczących zespołów ceramicznych posługuje się nomenklaturą zaproponowaną dla materiałów meklembursko-pomorskich⁶².

Na zakończenie przeglądu dotychczasowych publikacji dotyczących zespołów ceramiki pochodzących z gnieźnieńskiego zespołu grodowego oraz problematyki badawczej z nimi związanych chciałbym przywołać trzy pozycje, których jestem autorem. Pierwsza z nich dotyczy prezentacji wyników analizy kolekcji ceramiki pochodzącej z badań prowadzonych w obrębie przywołanego powyżej obiektu kamiennego – *Ceramika z konstrukcji kamiennej odkrytej w Gnieźnie w świetle badań nad ceramiką wczesnośredniowieczną*⁶³. Druga publikacja, pt. *Gnieźnieńska ceramika ze starszych faz wczesnego średniowiecza – niektóre problemy badawcze*⁶⁴, sygnalizuje niektóre problemy związane z procesem interpretacyjnym najstarszych, wczesnośredniowiecznych zabytków ceramicznych. Kwestie te raz jeszcze zostaną poruszone w dalszej części rozdziału. Ostatnia z prezentowanych prac poruszających temat wczesnośredniowiecznej ceramiki gnieźnieńskiej pt. *Ceramika naczyniowa z badań*

⁶¹ Tomasz Sawicki, *Wczesnośredniowieczny wał...*, s. 123-135.

⁶² Michał Kara, *Przemiany kulturowe...*, s. 178-219.

⁶³ Łukasz Kaczmarek, *Ceramika z konstrukcji kamiennej...*, s. 13-29.

⁶⁴ Łukasz Kaczmarek, *Gnieźnieńska ceramika ze starszych faz wczesnego średniowiecza – niektóre problemy badawcze*, „Rocznik Muzeum Początków Państwa Polskiego w Gnieźnie” 3 (2017), s. 40-55.

*archeologicznych na Górze Lecha*⁶⁵ ukazała się w najnowszej monografii dotyczącej wczesnośredniowiecznego zespołu grodowego wydanej w ramach serii *Origines Polonorum*. W rozdziale tym zaprezentowano w sposób syntetyczny kolekcje ceramiki pochodzące z kilku punktów badanych przez gnieźnieńskich archeologów w obrębie stanowisk nr 15 oraz 15a-d. Tekst ten składał się z dwóch części. Pierwsza stanowiła wstęp, w którym przedstawione zostały w ramach czterech podstawowych płaszczyzn analitycznych kryteria oceny materiału. Druga natomiast prezentowała w sposób opisowy charakterystykę wybranych zespołów ceramicznych, w wyniku których wydzielone zostały cztery poziomy odpowiadające fazom rozwoju wczesnośredniowiecznej gnieźnieńskiej siedziby Piastów.

Wykaz publikacji poświęconych zespołom ceramicznym z okresu wczesnego średniowiecza uzupełnić należy ponadto o pozycje, które omawiają źródła ceramiczne odkryte poza ścisłym obszarem gnieźnieńskiego grodu. Wśród tych nielicznych prac wymienić należy przede wszystkim pracę magisterską z 2002 roku napisaną przez Pawła Danielewicza pt. *Ceramika wczesnośredniowieczna z dawnej wyspy na Jeziorze Świętym, Gniezno, stan. 22*. Przedmiotem tej pracy były odkryte w latach 1995-1996 materiały ceramiczne, które opracowano według podstawowych zasad klasyfikacji i opisu⁶⁶. Z punktu widzenia prezentowanej problematyki opracowanie to jest nader istotne. Osada, z której pochodzą omówione w przytoczonej pracy zespoły ceramiczne, w okresie wczesnego średniowiecza znajdowała się na wyspie położonej na nieistniejącym już dziś Jeziorze Świętym. Jezioro to swoimi wodami oplatało część założeń grodowych od strony zachodniej⁶⁷. W związku z tą lokalizacją oraz występowaniem w obrębie północno-zachodniej części tego stanowiska bogatych relikwów osadnictwa z okresu wczesnego średniowiecza należy wstępnie interpretować je jako ograniczony wodami Jeziora Świętego kolejny element założenia grodowego na Górze Lecha, pozbawiony drewniano-ziemnych konstrukcji obronnych. Głównym celem pracy P. Danielewicza była charakterystyka opisowa materiałów źródłowych oraz zarysowanie ram chronologicznych osadnictwa. W wyniku przedstawionej interpretacji w formie opisowej oraz tabelarycznej, uwzględniającej wiele elementów opisu w obszarach podstawowych płaszczyzn analitycznych, autor wyróżnił trzy poziomy osadnicze. Najstarsze relikty osadnictwa w świetle analizy opisu zespołów ceramicznych pochodzą z 2. połowy X

⁶⁵ Łukasz Kaczmarek, *Ceramika naczyniowa z badań archeologicznych na Górze Lecha*, w: *Gniezno. Wczesnośredniowieczny zespół grodowy*, red. T. Sawicki, *Origines Polonorum* 11, Warszawa 2018, s. 271-299.

⁶⁶ Paweł Danielewicz, *Ceramika wczesnośredniowieczna z dawnej wyspy na Jeziorze Świętym, Gniezno, stan. 22*, Poznań 2002, mps pracy mgr., biblioteka Muzeum Początków Państwa Polskiego w Gnieźnie.

⁶⁷ Tomasz Sawicki, *Stanowisko 22 w Gnieźnie w świetle badań archeologicznych (zagadnienia wstępne)*, w: *Wyniki analiz specjalistycznych materiałów wczesnośredniowiecznych z gnieźnieńskiego zespołu osadniczego*, red. M. Kara, Gniezno 2012, s. 131.

wieku, młodszy poziom związany był z okresem od przełomu X i XI wieku do 1. połowy XI wieku, poziom najmłodszy z okresem od 2. połowy wieku XII do przełomu XII i XIII wieku⁶⁸. Pomimo dużego wysiłku włożonego w realizowaną analizę opisową, prezentowana praca, niepublikowana do dnia dzisiejszego, pozbawiona została rozbudowanej warstwy interpretacyjnej obejmującej pozostałe obszary badawcze. Przedstawione w niej podejście do materiałów ceramicznych jako źródła jest bowiem charakterystyczne dla prac, w których zespoły ceramiczne traktowane są głównie jako narzędzie do określania chronologii zjawisk i procesów osadniczych, a nie do próby ich wyjaśnienia.

Kolejną pozycją, w której omówione zostały wczesnośredniowieczne zespoły ceramiczne, była praca Elżbiety Rogowskiej oraz Katarzyny Szurkowskiej *Sprawozdanie z badań wykopaliskowych przeprowadzonych w Gnieźnie przy kościele Franciszkanów w latach 1983-1984*. Prace wykopaliskowe objęły wówczas południowo-zachodni fragment funkcjonującej w tym miejscu XII-wiecznej osady – stanowisko nr 37b, zlokalizowanej na wschód od założeń grodowych, na tzw. Wzgórzu Panieńskim. Niestety, sposób opisu zaprezentowanych w opracowaniu fragmentów ceramiki ograniczał się, podobnie jak w pracach omówionych powyżej, do ich krótkiej charakterystyki głównie pod kątem technologii wykonania oraz zdobnictwa. Elementy z zakresu morfologii zaprezentowane zostały natomiast tylko w wersji ilustracyjnej⁶⁹. Pomimo że w pracy omówiono głównie młodsze materiały ceramiczne, to ilustruje ona kolejny przykład dotychczasowego podejścia do tej kategorii źródeł praktykowanego przez środowisko gnieźnieńskich archeologów.

Kolejną publikacją, w której omówione zostały wczesnośredniowieczne zespoły ceramiczne odkryte poza założeniami gnieźnieńskiego grodu, było opracowanie wyników badań prowadzonych w roku 1989 na stanowisku nr 40 w Gnieźnie, które utożsamiane jest z osadą znaną w źródłach historycznych jako Piotrowo lub Zajezerze. Analiza oraz szerokie omówienie wyników badań przedstawione zostały przez Roberta Prawniczaka w formie artykułu pt. *Wczesnośredniowieczna osada na Zajezerzu w Gnieźnie (stanowisko nr 40)*, opublikowanego w roku 2016⁷⁰, który stanowi streszczenie pracy magisterskiej o tym samym tytule. Stanowisko, podobnie jak osada zlokalizowana na dawnej wyspie, znajdowało się na północny zachód od zespołu obejmującego Górę Lecha, na stoku doliny Jeziora Świętego.

⁶⁸ Paweł Danielewicz, *Ceramika wczesnośredniowieczna...*, s. 43-46.

⁶⁹ Elżbieta Rogowska, Katarzyna Szurkowska, *Sprawozdanie z badań wykopaliskowych przeprowadzonych w Gnieźnie przy kościele Franciszkanów w latach 1983-1984*, „Gniezno. Studia i Materiały Historyczne” 3 (1990), s. 289-308.

⁷⁰ Robert Prawniczak, *Wczesnośredniowieczna osada na Zajezerzu w Gnieźnie (stanowisko nr 40)*, „Rocznik Muzeum Początków Państwa Polskiego w Gnieźnie” 2 (2016), s. 132-169.

Podstawowym kryterium oceny przedmiotowej kolekcji, zaprezentowanym w sposób rzetelny w formie tabelarycznej, była technologia wykonania, głównie w kontekście określenia stopnia zawansowania użycia koła garncarskiego oraz korelacja wyników opisu technologicznego i charakterystyki przygotowania masy garncarskiej z elementami uchwyconymi w zakresie zdobnictwa. Autor w publikacji nie zaprezentował natomiast wyników analizy oraz opisu elementów z zakresu morfologii, w tym typów naczyń, krawędzi oraz den. Analiza zespołów źródeł ceramicznych, odkrytych głównie w homogennych inwentarzach pochodzących z obiektów osadniczych o produkcyjnym charakterze, stanowiła podstawę do wyróżnienia w obrębie stanowiska czterech faz osadniczych związanych z rozwojem i funkcjonowaniem osiedla. Najstarsza faza w świetle analizy materiałów ceramicznych określona została na X wiek, druga obejmowała okres od przełomu X i XI wieku do 1. połowy XI wieku, trzecia umieszczona została w 2. połowie XI wieku, czwarta, najmłodsza, związana była z rozwojem gnieźnieńskiego zespołu osadniczego w okresie od przełomu XI i XII do przełomu XIII i XIV wieku. Autor wyróżnił jeszcze piątą fazę osadnictwa, związaną z okresem późnego średniowiecza, datowaną na połowę XIV i wiek XV⁷¹.

⁷¹ Tamże, s. 146-160.

3. Zasady klasyfikacji materiałów źródłowych

3.1. Grupy naczyń

Podstawowym celem analizy materiałów ceramicznych [...] jest ich klasyfikacja typologiczna. Każdorazowo definiuje ona istotne z punktu widzenia postępowania badawczego jednorodne cechy pojemników glinianych, które w procesie badawczym stanowią podstawę do grupowania zbiorów i podzbiorów naczyń. Wyniki tej klasyfikacji, zależne od poszczególnych kryteriów wydzielenia i grupowania, charakteryzując dane stanowisko w ujęciu czasowym oraz przestrzennym, pozwalają na przeprowadzenie analizy porównawczej badanych zespołów z zespołami pochodzącymi z innych stanowisk [...] ⁷². W takim ujęciu, zaprezentowanym przez Andrzeja Buko, budowanie systemów klasyfikacyjnych dla poszczególnych zbiorów ceramiki jest bez wątpienia zasadne. Jednakże, każdorazowe opracowanie naczyń z licznych stanowisk wczesnośredniowiecznych, niekiedy grupowanych w zespoły osadnicze o większym lub mniejszym zasięgu terytorialnym wnosi do obiegu naukowego stosunkowo dużą liczbę schematów klasyfikacyjnych. W ich obrębie pojawiają się rozmaite opisy cech formalnych, definiujących niekiedy te same formy naczyń, wprowadzając jednocześnie mnogość używanych określeń. Jak zauważyli już niektórzy archeolodzy-mediewiści postępowanie to zamiast ułatwiać analizy porównawcze, dość często je utrudnia czy wręcz komplikuje ⁷³. Jak słusznie zauważył już cytowany badacz, potoczne definiowanie „typów naczyń” wykazuje ich niewielką, ograniczoną przydatność w procesie analitycznym. Przesłanka ta związana jest z twierdzeniem odnoszącym się do mało wystarczających w procesie wyjaśniającym związków typów naczyń z ich rzeczywistym odwzorowaniem w formach. Wynika to głównie ze skojarzeniowego podejścia do stosowanej w różnych typologiach nomenklatury określającej główne formy pojemników, nierzadko definiując również ich funkcję czy przeznaczenie. Wychodząc naprzeciw tak scharakteryzowanym problemom, w pracy omawiającej wczesnośredniowieczną ceramikę z Sandomierza, autor zaproponował pojęcie Rodziny Typów Naczyń. Terminem tym określić można grupy pojemników różnorodnych, które powiązane są ze sobą określonym, podstawowym układem cech morfologicznych charakteryzujących naczynia wykonane w myśl tej samej tradycji stylistycznej (morfologia i

⁷² Andrzej Buko, *Ceramika wczesnopolska...*, s. 258.

⁷³ Andrzej Buko, *Wczesnośredniowieczna ceramika sandomierska*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź 1981, s. 130; Marek Dulnicz, *Kształtowanie się Słowiańszczyzny Północno-Zachodniej*, Warszawa 2001, s. 46. Por. uwagi: Michał Brzostowicz, *Podstawy datowania grodu. Ceramika*, w: *Grodzisko wczesnośredniowieczne w Sławiu, woj. wielkopolskie. Wyniki badań archeologicznych*, red. M. Brzostowicz, *Bibliotheca Fontes Archaeologici Posnanienses* 17, Poznań 2016, s. 33, przypis 4.

ornament) oraz technologicznej⁷⁴. Propozycja ta spotkała się z uznaniem wśród archeologów-mediewistów, zwłaszcza w środowisku szczecińskim, gdzie stworzono system typologiczny obejmujący całe garncarstwo Słowiańszczyzny Północno-Zachodniej, łączący również systematykę wypracowaną dla Meklemburgii⁷⁵. Na gruncie wielkopolskim stosunkowo późno termin ten zastosowany został przez Michała Brzostowicza dla materiałów ceramicznych pochodzących z bruszczewskiego zespołu osadniczego⁷⁶.

Pomimo zasadności tak zaprezentowanych podstaw klasyfikacyjnych materiałów ceramicznych, przez długie lata modelowym schematem szeregującym omawiane źródła, aplikowanym i modyfikowanym na potrzeby poszczególnych zespołów ceramicznych z licznych wczesnośredniowiecznych stanowisk Wielkopolski i Kujaw był system szeregujący cechy formalne pojemników glinianych zaproponowany przez Zofię Hilczerównę w roku 1967 dla materiałów źródłowych pochodzących z licznych stanowisk, głównie grodów tworzących tzw. strefę nadobrzańską obejmującą zachodnią i południowo-zachodnią Wielkopolskę oraz część ziemi lubuskiej⁷⁷. Przez długi czas model ten, szeregujący poszczególne formy naczyń w grupy, miał głównie, podobnie jak wcześniejsza praca Witolda Hensla⁷⁸, zastosowanie przy datowaniu analizowanych i porównywanych zespołów. Stanowił wskazaną we wcześniejszej części pracy podstawę do periodyzacji okresu wczesnego średniowiecza (modyfikowanego w latach następnych) na terenie Wielkopolski i Kujaw⁷⁹.

Reasumując, klasyfikacja formalna pojemników glinianych w myśl przedstawionych powyżej uwag stanowić powinna integralną część każdej monografii omawiającej zespoły zabytków ceramicznych. Modele, które szeregują poszczególne formy naczyń glinianych w Rodziny Typów Naczyń czy też grupy pojemników stanowią fundament do podstawowych w postępowaniu wyjaśniającym analiz porównawczych. Niestety, w procesie tym, opartym na interpretacji wynikającej z licznych analogii, dość często pomija się kontekst materiałów porównywanych. Rzadko bierze się bowiem pod uwagę funkcję, znaczenie oraz rangę w systemie osadniczym (oraz społeczno-kulturowym) poszczególnych stanowisk, z których pochodzi porównywany, analogiczny materiał źródłowy. Wymienione elementy zależne były

⁷⁴ Andrzej Buko, *Wczesnośredniowieczna ceramika...*, s. 141; tenże, *Elementy kultury materialnej jako oznaki identyfikacji grupowej: przykład ceramiki*, w: *Kultury archeologiczne a rzeczywistość dziejowa*, red. S. Tabaczyński, Warszawa 2000, s. 222-223.

⁷⁵ Władysław Łosiński, Ryszard Rogosz, *Zasady klasyfikacji i schemat taksonomiczny ceramiki*, w: *Szczecin we wczesnym średniowieczu. Wzgórze zamkowe*, red. E. Cnotliwy, L. Leciejewicz, W. Łosiński, Wrocław 1983, s. 202-225.

⁷⁶ Michał Brzostowicz, *Bruszczewski zespół...*, s. 24.

⁷⁷ Zofia Hilczerówna, *Dorzecze górnej i środkowej Obry...*

⁷⁸ Witold Hensel, *Studia i materiały...*, s. 50.

⁷⁹ Por. uwagi w rozdz. 1. *Wstęp*.

m.in. od statusu społecznego mieszkańców poszczególnych jednostek osadniczych, jak i rzemieślników wytwarzających na ich obszarze. Stosowanie się lub niestosowanie się do uwzględnienia tego kontekstu w analizie porównawczej może zasadniczo wpływać na wyniki interpretacji materiałów źródłowych, szczególnie zespołów pochodzących ze stanowisk datowanych na rozwinięty okres plemienny oraz etap konsolidacji pierwszej monarchii piastowskiej w tej części Słowiańszczyzny Zachodniej, który datować można na czasy od przełomu VIII i IX wieku aż po 2. połowę X wieku. Jako przykład ilustrujący powyższe uwagi chciałbym wskazać w tym miejscu schemat typologiczny naczyń zaproponowany przez Mateusza Łastowieckiego⁸⁰ dla znalezisk z Ostrowa Lednickiego, który w dużym stopniu został zaczerpnięty z pracy Zofii Hilczerówny⁸¹. Należy jednak podkreślić, że klasyfikacja formalna naczyń, szeregowanych w grupy lub rodziny typów dla zespołów ceramicznych pochodzących z kompleksów grodowych związanych z monarchią wczesnopiastowską w środkowej i północno-wschodniej Wielkopolsce, z tzw. grodów o charakterze centralnym, zaprezentowana została jak do tej pory wyłącznie dla materiałów pochodzących właśnie z Ostrowa Lednickiego. Bezpośrednie odniesienie chronologii zespołów naczyń z zespołu grodowego znajdującego się na Jeziorze Lednickim do materiałów ze strefy nadobrzeńskiej powinno mieć wyłącznie charakter ogólny, pozwalający umieścić zespoły lednickie na tle, generalizowanych dla wielkopolskiego wczesnośredniowiecznego garncarstwa, schematów rozwoju, a nie szczegółowy. Jak bowiem wykazały dotychczasowe badania zarówno strefa identyfikowana ze środkową i północno-wschodnią Wielkopolską, jak i strefa obejmująca tereny Kujaw, w starszych fazach okresu wczesnego średniowiecza charakteryzowała się zupełnie odmiennymi procesami związanymi z rozwojem osadnictwa i kultury słowiańskiej na tych obszarach⁸². Biorąc pod uwagę opisaną sytuację, wskazane powyżej uwagi, co należy podkreślić raz jeszcze, powinny być stosowane na etapie procesów wyjaśniających, natomiast w odniesieniu do procesów analitycznych poszczególne systemy klasyfikacyjne traktowane być powinny głównie jako narzędzie wykorzystywane przy opisie poszczególnych zespołów. Posługiwanie się jednym z funkcjonujących już w literaturze przedmiotu, odpowiednio dobranym modelem szeregującym formy naczyń powinno mieć charakter czysto porządkujący. Jednocześnie opierając się w etapie analitycznym głównie na wskazanych w jego schemacie cechach diagnostycznych powinno być pozbawione warstwy interpretacyjnej.

⁸⁰ Mateusz Łastowiecki, *Stratygrafia i chronologia Ostrowa Lednickiego*, „Studia Lednickie” 1 (1989), s. 18-19.

⁸¹ Zofia Hilczerówna, *Dorzecze górnej i środkowej Obry...*

⁸² Łukasz Kaczmarek, *Grody centralne...*, s. 39-40.

Analizując szczegółowo obecne oraz stosowane w literaturze klasyfikacje naczyń wczesnośredniowiecznych, niekiedy bardzo silnie rozbudowane, a także rozważając powyższe uwagi dotyczące zasadności tworzenia i funkcjonowania tychże w postępowaniu analitycznym, chciałbym w tym miejscu zrezygnować z budowania kolejnej tradycyjnej klasyfikacji formalnej pojemników gnieźnieńskich. Dotychczasowa próba usystematyzowania zabytków ceramicznych pochodzących z zespołu grodowego w Gnieźnie, która w dużym stopniu opisywała pojemniki według kryterium, jakim była struktura morfologiczna⁸³, ujmowała poszczególne formy w kilka grup naczyń⁸⁴. Klasyfikacja ta wprowadziła do obiegu naukowego kolejne, niepotrzebne, nowe definicje poszczególnych pojemników, które niejednokrotnie określone zostały już w innych licznych opracowaniach źródłowych materiałów pochodzących z innych stanowisk wczesnośredniowiecznej Wielkopolski⁸⁵. Niemniej funkcjonują one dziś w literaturze przedmiotu, więc czuję się w obowiązku odnieść poniższy model klasyfikujący naczynia do ustaleń zaproponowanych w mojej wcześniejszej pracy.

Chciałbym skoncentrować się w tym miejscu jeszcze na zasadności wydzielenia, niekiedy dość licznych typów, podtypów czy odmian prezentowanych w publikacjach źródłowych omawiających zespoły ceramiczne. Licznie wyróżniane typy, szeregowane następnie w grupy naczyń czy rodziny typów dość często odzwierciedlają samą procedurę analityczną, w niewielkim stopniu tylko przekładając się na samą interpretację. Przykładem, który wydaje mi się dobrze ilustruje te zagadnienia, jest m.in. systematyka i klasyfikacja form naczyń pochodzących z Pomorza Zachodniego, gdzie wśród niektórych rodzin znajdowało się niekiedy ponad dwadzieścia typów⁸⁶. Poszczególne typy i podtypy naczyń posiadają większe znaczenie raczej w kontekście osadniczo-kulturowym niż chronologicznym, co wynika z pewnego założenia, głównie w odniesieniu do najstarszych form, że niektóre z cech wyróżniających czy wręcz definiujących poszczególne typy, czy podtypy są długotrwałe (charakteryzują często naczynia o stosunkowo długiej chronologii), a także nie zawsze są one jednoznacznie rozpoznawalne w trakcie analizy opisowej⁸⁷. Dobrym przykładem, który w sposób czytelny odnosi podział szczegółowy form w ramach rodzin typów naczyń do kontekstu osadniczo-kulturowego, jest klasyfikacja zaprezentowana przez Michała Brzostowicza dla materiałów pochodzących z bruszczewskiego zespołu osadniczego. Zaprezentowane w pracy

⁸³ Andrzej Buko, *Ceramika wczesnopolska...*, s. 261-263.

⁸⁴ Łukasz Kaczmarek, *Ceramika naczyniowa...*, s. 271-273.

⁸⁵ Por. Michał Brzostowicz, *Podstawy datowania grodu...*, s. 33, przypis 4.

⁸⁶ Władysław Łosiński, Ryszard Rogosz, *Zasady klasyfikacji...*, s. 202-225.

⁸⁷ Michał Parczewski, *Początki kultury wczesnosłowiańskiej w Polsce. Krytyka i datowanie źródeł archeologicznych*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź 1988, s. 102.

Rodziny Typów Naczyń autor odnosi do chronologii, natomiast same warianty pojemników omawia głównie w kontekście kulturowym⁸⁸.

Przedstawiony poniżej, uproszczony schemat szeregujący przedmiotowe zespoły naczyń wyrażony został dwustopniowo. Nadrzędnym kryterium podziału zabytków ceramicznych była technika wykonania. Wskaźnik zastosowany na tym poziomie klasyfikacji odpowiadał stopniowi zaawansowania wykorzystania koła garncarskiego do ich produkcji. Wyróżniono powszechne dla materiałów wczesnośredniowiecznych naczynia ręcznie lepiące, obtaczane przy krawędzi, obtaczane do załomu brzuśca oraz naczynia całkowicie obtaczane. Ten podstawowy podział pojemników glinianych sprowadzono do dwóch grup technicznych określonych jako grupa naczyń częściowo obtaczanych, która obejmuje zarówno naczynia ręcznie lepiące, jak i obtaczane częściowo, oraz grupa naczyń całkowicie obtaczanych, która grupuje naczynia obtaczane na całej powierzchni, jak i naczynia obtaczane silnie formująco. Część naczyń bowiem, charakteryzująca się tymi samymi cechami formalnymi, występowała wśród naczyń różnych grup technicznych, na co wpływ miał zapewne szereg czynników społeczno-kulturowych związanych z rozwojem oraz miejscowymi tradycjami garncarskimi. Wyartykułowane w ten sposób grupy techniczne mają jeszcze jedno zastosowanie przy pracach porządkujących analizowane zespoły. Te bowiem dość często składają się z licznych fragmentów, których stan zachowania nie zawsze pozwalał na pewne zdefiniowanie zasięgu strefy obtaczania, wyróżnika, który dość często determinuje przypisanie poszczególnych ułamków do jednej z grup technicznych. Stąd nie zawsze podział na pojemniki ręcznie lepiące, obtaczane częściowo przy krawędzi, jak i do załomu brzuśca był możliwy. Podrzędnym w stosunku do technologii wykonania kryterium, na podstawie którego dokonano kolejnego podziału materiałów gnieźnieńskich, był opis formalny odnoszący się do kształtu naczyń oraz ich cech stylistycznych. Tym samym sprowadzono materiały ceramiczne do kilku grup naczyń, określanych w licznych publikacjach również rodzinami typów naczyń⁸⁹. Zaprezentowane w pracy grupy naczyń, co należałoby w tym miejscu podkreślić, mają swoje odpowiedniki w licznych w literaturze przedmiotu schematach typologicznych⁹⁰.

Naczynia grupy pierwszej

Pierwszą grupę naczyń tworzą formy workowate, jajowate oraz pojemniki o esowato ukształtowanym profilu. Naczynia tej grupy charakteryzują się prostymi, słabo profilowanymi wychylonymi na zewnątrz brzegami, o ściętych ukośnie lub zaokrąglonych krawędziach, z

⁸⁸ Michał Brzostowicz, *Bruszczewski zespół...*, s. 24.

⁸⁹ Por. Andrzej Buko, *Ceramika wczesnopolska...*, s. 261 i n.

⁹⁰ Por. Michał Brzostowicz, *Podstawy datowania grodu...*, przypis 4.

łukowato ukształtowaną szyjką przechodzącą dość często w eliptyczny oraz dwustożkowaty, słabo profilowany, niezdobiony brzusiec. Zabytki tej grupy to w większości formy częściowo obtaczane przy krawędzi, rzadko natomiast wykonane ręcznie czy obtaczane do załomu (ryc. 6). W dotychczasowej literaturze omawiającej pojemniki gnieźnieńskie naczynia tej grupy określone zostały jako naczynia grupy A1 typów 1, 2 oraz 6⁹¹.

Naczynia grupy pierwszej odpowiadają najstarszym elementom kształtującej się kultury wczesnosłowiańskiej na terenach objętych osadnictwem Słowian Zachodnich. W Wielkopolsce, głównie w jej zachodniej i południowo-zachodniej części, datowane są od przełomu VII i VIII wieku do 1. połowy wieku IX. Liczne analogie znaleźć można wśród wyróżnionych przez Zofię Hilczerównę, dla materiałów z dorzecza górnej i środkowej Obry, naczyń typów I oraz II grupy A⁹². Ponadto klasyfikowane były w obrębie I rodziny typów naczyń charakteryzujących najstarsze osadnictwo słowiańskie na Ostrowie Lednickim⁹³, podobnie wśród naczyń z bruszczewskiego zespołu osadniczego – RT-I⁹⁴. W zespołach pochodzących z terenów północno-wschodnich Niemiec, z obszarów Meklemburgii i Pomorza Przedniego naczynia tego typu określane są jako grupa Sukow⁹⁵, a na terenie Pomorza Zachodniego jako grupa Dziedzice-Gołańcz⁹⁶ lub w środowisku szczecińskim jako rodzina naczyń typu A-B⁹⁷. W literaturze dotyczącej najstarszych zespołów ceramicznych, odnotowanych na zespołach grodowych w Poznaniu czy Gieczu, nie zwrócono uwagi na wydzielenie jednoznacznie naczyń, które mogłyby odpowiadać naczyniom grupy pierwszej⁹⁸.

Problematyka, prezentująca ich charakterystykę, zarówno pod kątem genezy, rozwoju, jak i znaczenia (wartości naukowej) w postępowaniu wyjaśniającym i interpretacyjnym pojemników, które w materiałach gnieźnieńskich odpowiadają naczyniom grupy pierwszej, była już niejednokrotnie omawiana w literaturze przedmiotu⁹⁹.

⁹¹ Łukasz Kaczmarek, *Ceramika naczyniowa...*, s. 271-271.

⁹² Zofia Hilczerówna, *Dorzecze górnej i środkowej Obry...*, s. 55 i n.

⁹³ Mateusz Łastowiecki, *Stratygrafia...*, s. 19.

⁹⁴ Michał Brzostowicz, *Bruszczewski zespół...*, s. 24.

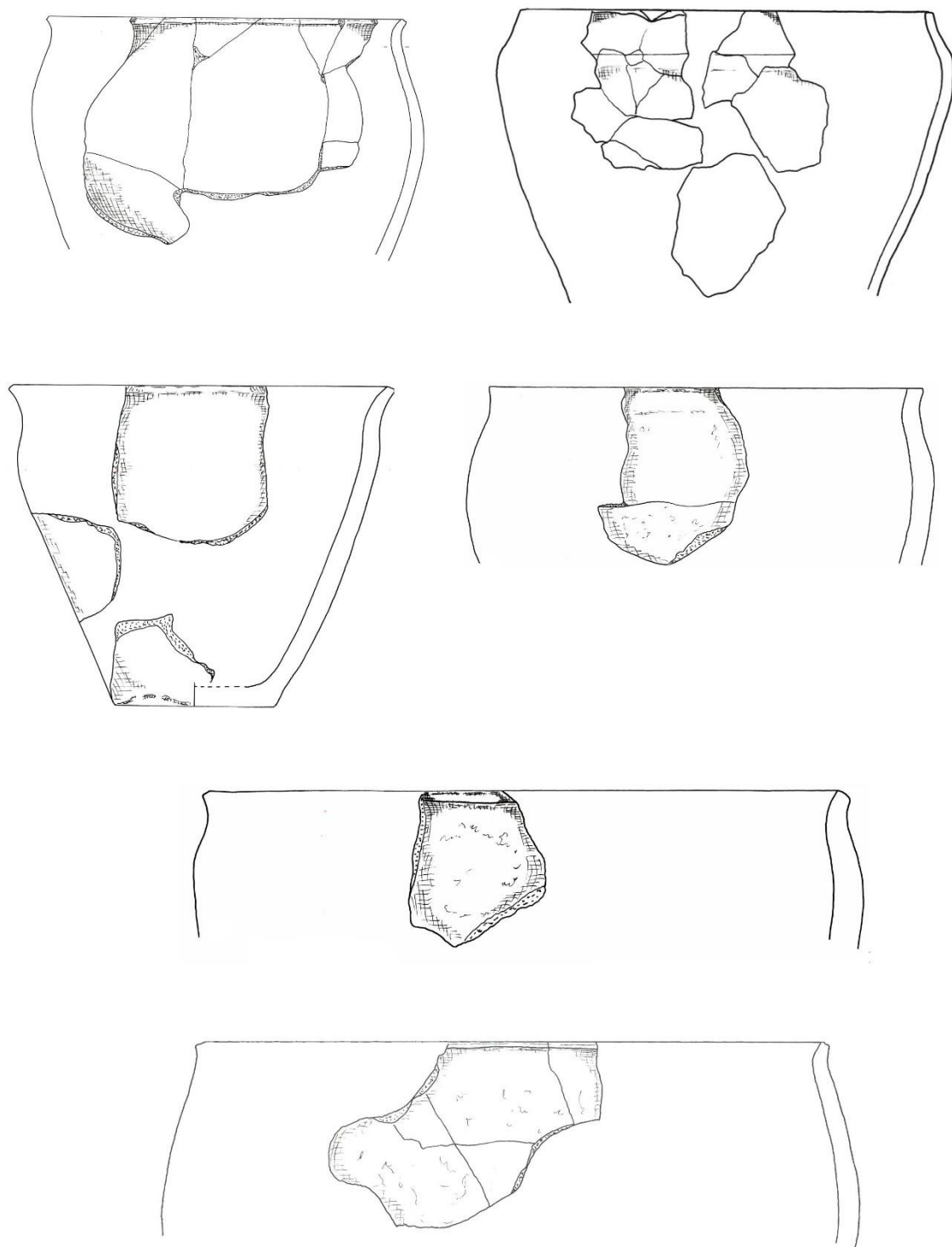
⁹⁵ Ewald Schuldt, *Die Slawische Keramik In Mecklemburg*, Berlin 1956; Felix Biermann, *Schmerzke i Mittenwalde – nowe dane do absolutnej chronologii wczesnosłowiańskiego osadnictwa*, w: *Słowianie i ich sąsiedzi we wczesnym średniowieczu*, red. M. Dulinicz, Lublin–Warszawa 2003, s. 102.

⁹⁶ Władysław Łosiński, *Początki wczesnośredniowiecznego osadnictwa grodowego w dorzeczu dolnej Parsęty (VII–X/XI w.)*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1972, s. 35-39.

⁹⁷ Władysław Łosiński, Ryszard Rogosz, *Zasady klasyfikacji...*, s. 202-225.

⁹⁸ Teresa Krysztofiak, *Palatium w Gieczu – archeologiczne podstawy datowania relikwów*, w: *„Lapides Viventis”*. *Zaginiony Kraków wieków średnich. Księga dedykowana Profesor Klementynie Żurowskiej*, red. J. Gadomski, Kraków 2005, s. 298 i n.; Jacek Myrcha, *Ceramika wczesnośredniowieczna z wykopu 2 przy kościele NMP*, w: *Poznań we wczesnym średniowieczu*, t. VI, red. H. Kóčka-Krenz, Poznań 2008, s. 58-59.

⁹⁹ Michał Parczewski, *Początki kultury...*, s. 28-76; Marek Dulinicz, *Kształtowanie...*, s. 46 i n.



Ryc. 6. Gniezno. Podstawowe formy naczyń grupy pierwszej (opr. Ł. Kaczmarek)

Naczynia grupy drugiej

Drugą grupę naczyń tworzą formy szerokootworowe, o profilu esowatym, z krótkim, lekko odgiętym na zewnątrz brzegiem, z baniastym brzusem, zdobionym zestawem wątków składających się z poziomych, dookołnych żłobków oraz linii falistych wykonanych przy użyciu narzędzi wielozębnych oraz rylców. Naczynia te, reprezentujące głównie grupę naczyń częściowo obtaczanych, dość często charakteryzowały się wysokim standardem wykonania (ryc. 7).

Pojemniki wyróżnionej grupy stanowią nawiązania do popularnych w okresie od VIII do IX wieku na terenie Meklemburgii i Pomorza Przedniego naczyń grupy *Feldberg*¹⁰⁰. Gnieźnieńskie formy odnoszą się m.in. do nadobrzeńskich zabytków typu III grupy A¹⁰¹, do bruszczewskich naczyń II Rodziny Typów – RT-II¹⁰². Warto odnotować, że naczynia tego typu nie znajdują swoich odpowiedników w systematyce zaproponowanej dla materiałów z Ostrowa Lednickiego. Na Pomorzu Zachodnim rzeczono pojemniki znaleźć można wśród naczyń grupy *Kędrzyno*¹⁰³ lub rodziny typów C¹⁰⁴, które niewątpliwie stanowią zachodniopomorskie odpowiedniki grupy *Feldberg*. Klasyczne formy, podobnie jak naczynia gnieźnieńskie, charakteryzowały się wysoką jakością wykonania, obtaczane były na kole garncarskim. W opisie formalnym cechowały się kształtem baniastym z lekko odgiętym na zewnątrz zdobionym brzegiem, który w przeciwieństwie do innych naczyń, na krawędzi pokryty był odciskami narzędzia wielozębego. Były to naczynia krępe, charakteryzujące się m.in. bogatym, strefowym ornamentem, wykonanym narzędziem wielozębnym, obejmującym oprócz krawędzi również górną powierzchnię korpusu naczynia. W mniejszym stopniu zdobione były prostymi wątkami linii falistej, zygzakowatej lub poziomymi żłobkami¹⁰⁵. Problematyce zachodniosłowiańskich naczyń grupy *Feldberg* poświęcono w literaturze przedmiotu dużo miejsca, omawiając zarówno kwestie związane z ich genezą, jak i znaczeniem. Wiedzę tę zestawiał ostatnio w swojej pracy Błażej Stanisławski, który w sposób rzeczowy przedstawił mnogość koncepcji¹⁰⁶. Gnieźnieńskim naczyniom grupy drugiej bliżej jednak do form typu *Kędrzyno-Bardy* niż do klasycznych form meklembursko-pomorskich.

¹⁰⁰ Ewald Schuldt, *Die Slawische...*, s. 17-22; Michał Brzostowicz, *Znaleziska ceramiki typu Feldberg z Bruszczewa, gm. Śmigiel, woj. leszczyńskie, stan. 12*, „Wielkopolskie Sprawozdania Archeologiczne” 2 (1993), s. 247-253; Marek Dulinicz, *Kształtowanie...*, s. 52 i n.

¹⁰¹ Marek Dulinicz, *Kształtowanie...*, s. 59.

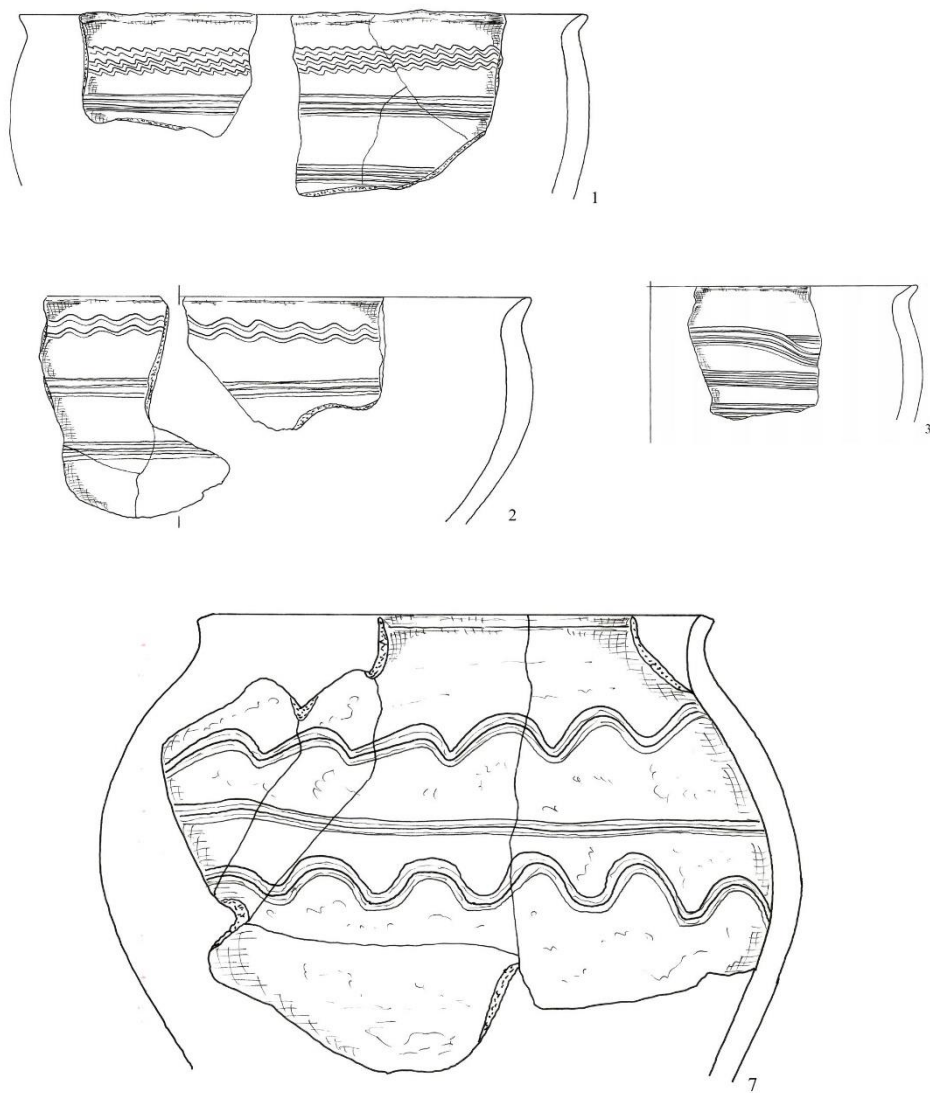
¹⁰² Michał Brzostowicz, *Bruszczewski zespół...*, s. 24-50.

¹⁰³ Władysław Łosiński, *Początki...*, s. 40-41.

¹⁰⁴ Władysław Łosiński, Ryszard Rogosz, *Zasady klasyfikacji...*, s. 202-225.

¹⁰⁵ Tamże, s. 203 i n., ryc. 205; Marek Dulinicz, *Kształtowanie...*, s. 52.

¹⁰⁶ Błażej Stanisławski, *Garncarstwo wczesnośredniowiecznego Wolina*, Wrocław 2011, s. 52-54.



Ryc. 7. Gniezno. Podstawowe formy naczyń grupy drugiej (opr. Ł. Kaczmarek)

Naczynia grupy trzeciej

Trzecią grupę pojemników stanowiły częściowo obtaczane, pomimo że zróżnicowane stylistycznie, zbliżone morfologicznie do siebie pojemniki o esowatej linii profilu, z wychylonym na zewnątrz brzegiem i dwustożkowatym brzuścem (ryc. 8). W dotychczasowej literaturze naczynia tej grupy, podobnie jak pojemniki grupy pierwszej, określone zostały jako naczynia grupy A1 typu 3¹⁰⁷.

Na obszarach północno-zachodniej Słowiańszczyzny pojemniki te Ewald Schuldt określił jako naczynia grupy *Menkendorf*¹⁰⁸. Na Pomorzu Zachodnim przyjęto klasyfikować je w obrębie Rodziny Naczyń Typów D¹⁰⁹ lub jako typ *Szczecin*¹¹⁰. W opracowaniach zespołów ceramicznych pochodzących z obszaru Wielkopolski i ziemi lubuskiej rzeczono formy naczyń definiowane są w obrębie wyróżnionej przez Zofię Hilczerównę grupy C¹¹¹. W nowszym opracowaniu naczyń z obszarów ziemi lubuskiej Bartłomiej Gruszka ujmuje je w Naczynia Rodziny Typów C¹¹². W materiałach pochodzących z Ostrowa Lednickiego, Mateusz Łastowiecki formy te przypisał do naczyń II rodziny typów¹¹³, a wśród naczyń bruszczewskich Michał Brzostowicz sklasyfikował je jako naczynia III Rodziny Typów – RT-III. Wśród materiałów pochodzących z Ostrowa Tumskiego w Poznaniu oraz z Giecza przyjęto stosować nomenklaturę zaproponowaną przez E. Schulda¹¹⁴. Pojemnikom grupy *Menkendorf*, podobnie jak naczyniom grupy *Feldberg*, w literaturze poświęcono do tej pory sporo uwagi¹¹⁵. Najbardziej aktualny stan badań obejmujący problematykę naczyń tej grupy zaprezentował ostatnio Władysław Łosiński¹¹⁶. Najczęściej występują na obszarach: Holsztynu, Meklemburgii, Pomorza, Wielkopolski i ziemi chełmińskiej¹¹⁷.

¹⁰⁷ Łukasz Kaczmarek, *Ceramika naczyniowa...*, s. 271-272.

¹⁰⁸ Ewald Schuldt, *Die Slawische...*, s. 9-16.

¹⁰⁹ Władysław Łosiński, Ryszard Rogosz, *Zasady klasyfikacji...*, s. 205-208.

¹¹⁰ Władysław Łosiński, *Początki...*, s. 41-43.

¹¹¹ Zofia Hilczerówna, *Dorzecze górnej i środkowej Obry...*, s. 86-119. Autorka w swojej pracy nie odnosi naczyń grupy C do systematyki meklembursko-pomorskiej.

¹¹² Bartłomiej Gruszka, *Zabytki ceramiczne ze stanowiska 1 w Zawadzie, gm. Zielona Góra w ujęciu stylistyczno-technologicznym*, w: *Wczesnośredniowieczna osada w Zawadzie, stan. 1, gm. Zielona Góra. Studia interdyscyplinarne*, red. B. Gruszka, Zielona Góra 2014, s. 87-89.

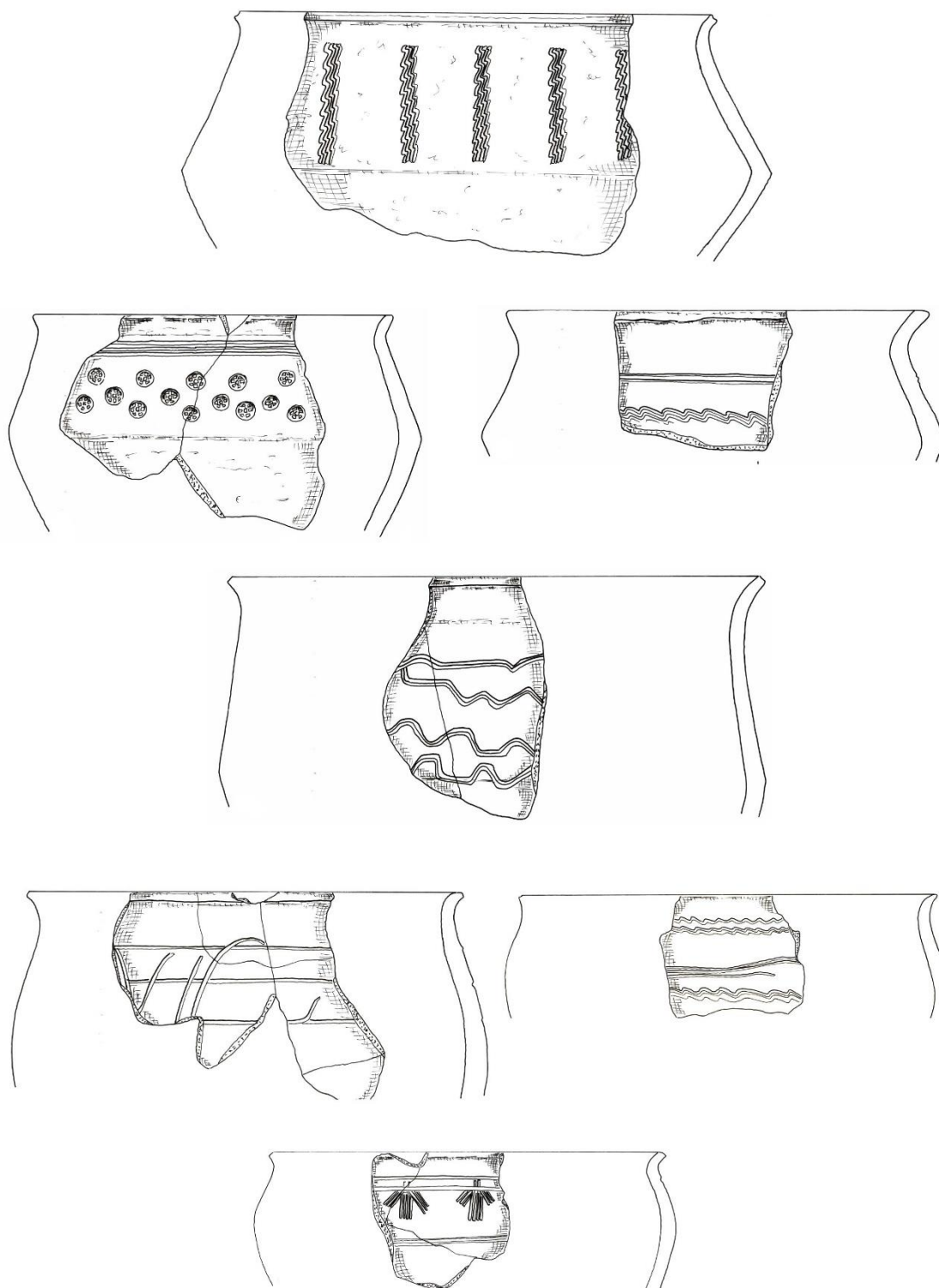
¹¹³ Mateusz Łastowiecki, *Stratygrafia...*, s. 19.

¹¹⁴ Teresa Krysztofiak, *Palatium w Gieczu...*, s. 299 i n.

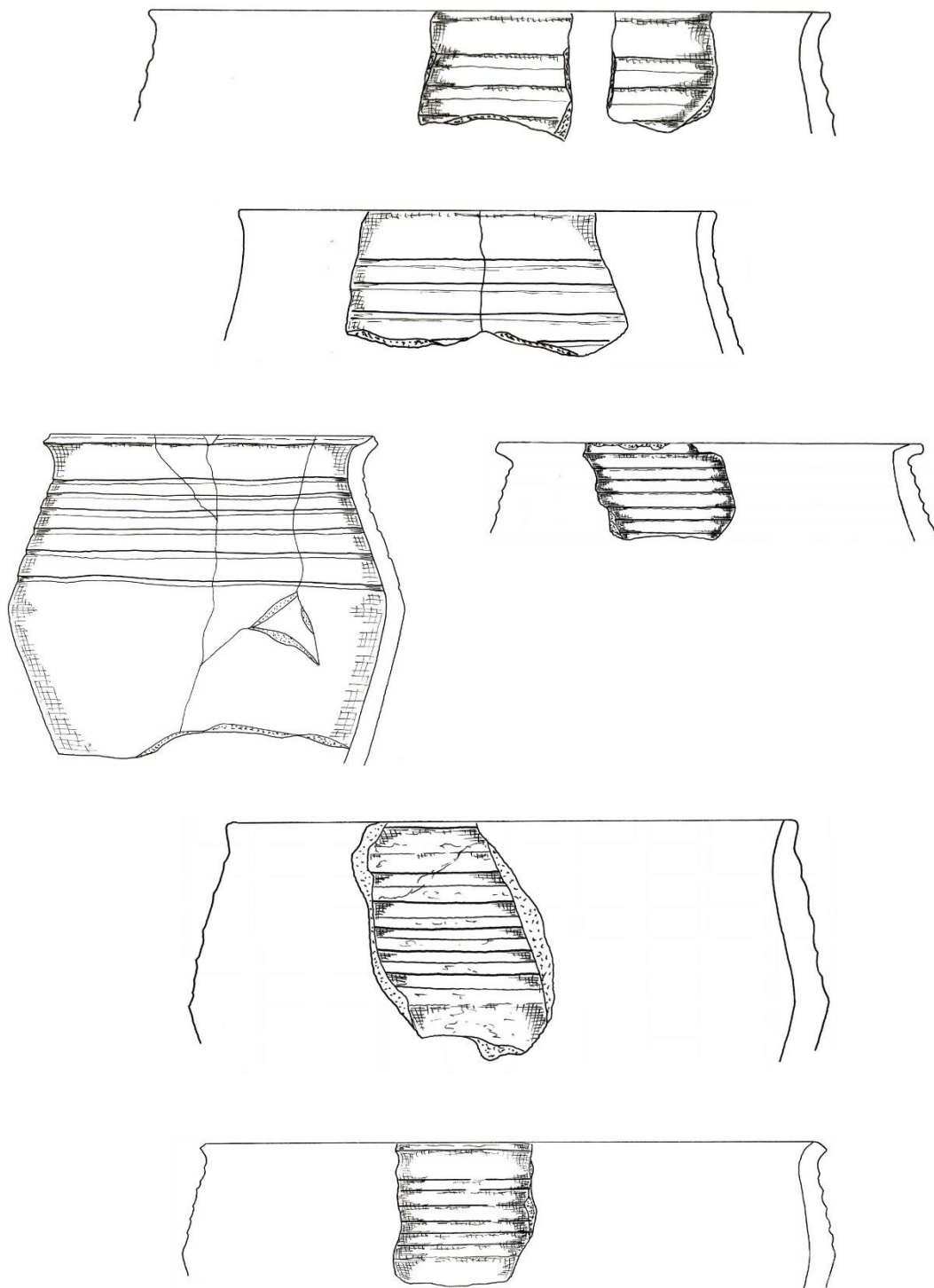
¹¹⁵ Józef Kostrzewski, *Grodzisko w Jedwabnie, w pow. toruńskim. Przyczynek do chronologii ceramiki pomorskiej okresu wczesnohistorycznego*, „*Slavia Occidentalis*” 10 (1931), s. 244-273; Witold Hensel, *Ceramika z grodów...*, s. 146-165; Władysław Łosiński, *Początki...*, s. 41-43.

¹¹⁶ Władysław Łosiński, *Menkendorf*, w: *Słownik starożytności słowiańskich. Encyklopedyczny zarys kultury Słowian od czasów najdawniejszych do schyłku wieku XII*, t. 8, red. A. Gąsiorowski, G. Labuda, A. Wędzki, Wrocław 1996, s. 435-439.

¹¹⁷ Marek Dulnicz, *Problem datowania grodzisk typu Tornow i grupy Tornow – Klenica*, „*Archeologia Polski*” 39 (1999), z. 1-2, s. 34-35.



Ryc. 8. Gniezno. Podstawowe formy naczyń grupy trzeciej (*Menkendorf*) (opr. Ł. Kaczmarek)



Ryc. 9. Gniezno. Podstawowe formy naczyń grupy trzeciej (*Tornow*) (opr. Ł. Kaczmarek)

Zabytki tej grupy datować można najwcześniej na 2. połowę VIII wieku. Ich dominacja natomiast przypada głównie na 2. połowę IX wieku, dość często występują jeszcze w 1. połowie wieku X¹¹⁸. Chciałbym w tym miejscu podkreślić, że naczynia tej zróżnicowanej wewnętrznie grupy stanowią podstawowy komponent zespołów ceramiki charakteryzujących osadnictwo całego kręgu Słowiańszczyzny Zachodniej.

Grupa trzecia obejmuje również naczynia, które charakteryzują się esowatym, dwustożkowatym profilem, jednak cechą je wyróżniającą jest sposób ornamentowania górnej partii brzuśca głębokimi, równoległymi, dookołnymi żłobkami przypominającymi niekiedy listwy plastyczne¹¹⁹ (ryc. 9).

Zabytki te określane w literaturze typem *Tornow* występują powszechnie w zespołach ceramiki pochodzących z terenów leżących na południe od Brandenburgii: z terenów Łużyc, Saksonii, Śląska oraz południowej i południowo-zachodniej Wielkopolski¹²⁰. Spotykane są również w strefie nadobrzeńskiej, gdzie określone zostały jako naczynia grupy A₁¹²¹, a w zespołach z Ostrowa Lednickiego podobnie jak grupa *Menkendorf* pojemniki te stanowią II rodzinę typów¹²². W zespołach bruszczewskich reprezentują typy 1 i 2 wskazanej wcześniej III rodziny typów¹²³. Wśród zespołów związanych z osadnictwem słowiańskim na terenie Pomorza Zachodniego, jak i z obszarów obejmujących północną część Podlasia pojemniki te uznawane są za importy pochodzące z obcego kręgu kulturowego¹²⁴. Przez długi czas najstarsze formy *Tornow* datowane były już na schyłek VIII wieku. Nowsze badania weryfikacyjne, prowadzone na materiałach z eponimicznego kompleksu osadniczego w miejscowości Tornow, oparte na wynikach analiz dendrochronologicznych wskazały jednak na ich późniejszą niż sądzono dotychczas metrykę – schyłek IX wieku¹²⁵. Natomiast najmłodsze zabytki tego rodzaju spotykane są jeszcze w zespołach z przełomu X i XI wieku¹²⁶. Do wyników weryfikujących młodsze datowanie form typu *Tornow* krytycznie odniósł się Michał Brzostowicz. Badacz ów wykazał, że naczynia zdobione charakterystycznymi plastycznymi listwami znajdowały się już

¹¹⁸ Marek Dulinicz, *Kształtowanie...*, s. 53-54.

¹¹⁹ Marek Dulinicz, *Problem datowania...*, s. 32.

¹²⁰ Joachim Herrman, *Tornow und Vorberg. Ein Beitrag zur Frühgeschichte der Lausitz*, Berlin 1966, s. 121, 129.

¹²¹ Zofia Hilczerówna, *Dorzecze górnej i środkowej Obry...*, s. 62-63.

¹²² Mateusz Łastowiecki, *Stratygrafia...*, s. 19.

¹²³ Michał Brzostowicz, *Bruszczewski zespół...*, s. 31.

¹²⁴ Por. m.in.: Błażej Stanisławski, *Obce wyroby garncarskie we wczesnośredniowiecznym Wolinie*, „Materiały Zachodniopomorskie. Nowa Seria” VI/VII: 2009/2010, z. 1: *Archeologia*, s. 203-204; Łukasz Reczulski, *Rodzime czy obce. Przyczynek do badań nad wczesnośredniowiecznym garncarstwem północnego Podlasia*, „*Archeologia Historica Polona*” 21 (2013), s. 69-70, ryc. 3:9.

¹²⁵ Marek Dulinicz, *Problem datowania...*, s. 32.

¹²⁶ Marek Dulinicz, *Kształtowanie...*, s. 54; por. także: Michał Brzostowicz, *Bruszczewski zespół...*, s. 34.

w nawarstwieniach kulturowych zalegających w nasypie wału obronnego grodu w Spławiu czy w Bruszczewie, które datowane były na schyłek IX wieku, dając jednocześnie przesłankę do datowania tych form wcześniej¹²⁷.

Silne podobieństwa na płaszczyźnie stylistyczno-formalnej, odnoszącej się głównie do kształtu obu form naczyń, pokrywają się zasadniczo jeszcze z jednym spostrzeżeniem dotyczącym pewnych relacji obu form względem siebie. Dość często bowiem naczynia obu typów współwystępowały ze sobą w zespołach ceramicznych pochodzących z obszarów związanych ze zwartą strefą występowania naczyń typu *Tornow*. Przeważnie jednak w zespołach tych znaczną przewagą charakteryzowały się naczynia klasyfikowane jako grupa *Menkendorf*¹²⁸.

Pojemniki przypisane do pierwszych trzech grup to naczynia wykonane w technice częściowego obtaczania. Kolejne prezentowane grupy to formy, które oprócz naczyń obtaczanych częściowo, charakteryzowały się również występowaniem egzemplarzy o lepszym standardzie wykonania wykorzystującym obtaczanie na ich całej powierzchni.

Naczynia grupy czwartej

Do czwartej grupy przypisano naczynia, które także charakteryzowały się esowatą linią profilu, brzegiem wychylonym na zewnątrz, jednak w odróżnieniu od form opisanych powyżej cechowały się łukowatą, słabo wysklepioną, ale wyodrębnioną wklęsłą szyjką przechodzącą bezpośrednio w stosunkowo nisko umieszczony brzusec, o dwustożkowatym, kolistym, słabo profilowanym załomie (ryc. 10). W dotychczasowej literaturze naczynia tej grupy określone zostały jako gnieźnieńskie naczynia grupy A1 typów 4 oraz 7¹²⁹.

Formy naczyń grupy czwartej, rzadko ornamentowane, występowały wśród materiałów obtaczanych przy krawędzi, jak i do załomu brzuśca. W strefie nadobrzeńskiej odpowiadają naczyniom typu III grupy B, nazywanym naczyniami z lejkową szyjką, oraz pojemnikom typu VIII grupy C¹³⁰. Wśród materiałów z Ostrowa Lednickiego naczynia te sklasyfikowano z kolei w ramach I grupy naczyń¹³¹, z kolei w materiałach bruszczewskich szeregowane są w obrębie IV rodziny typów naczyń¹³². Formy te dość dobrze nawiązują również do naczyń, które

¹²⁷ Michał Brzostowicz, *Bruszczewski zespół...*, s. 34; tenże, *Podstawy datowania grodu...*, s. 35-36.

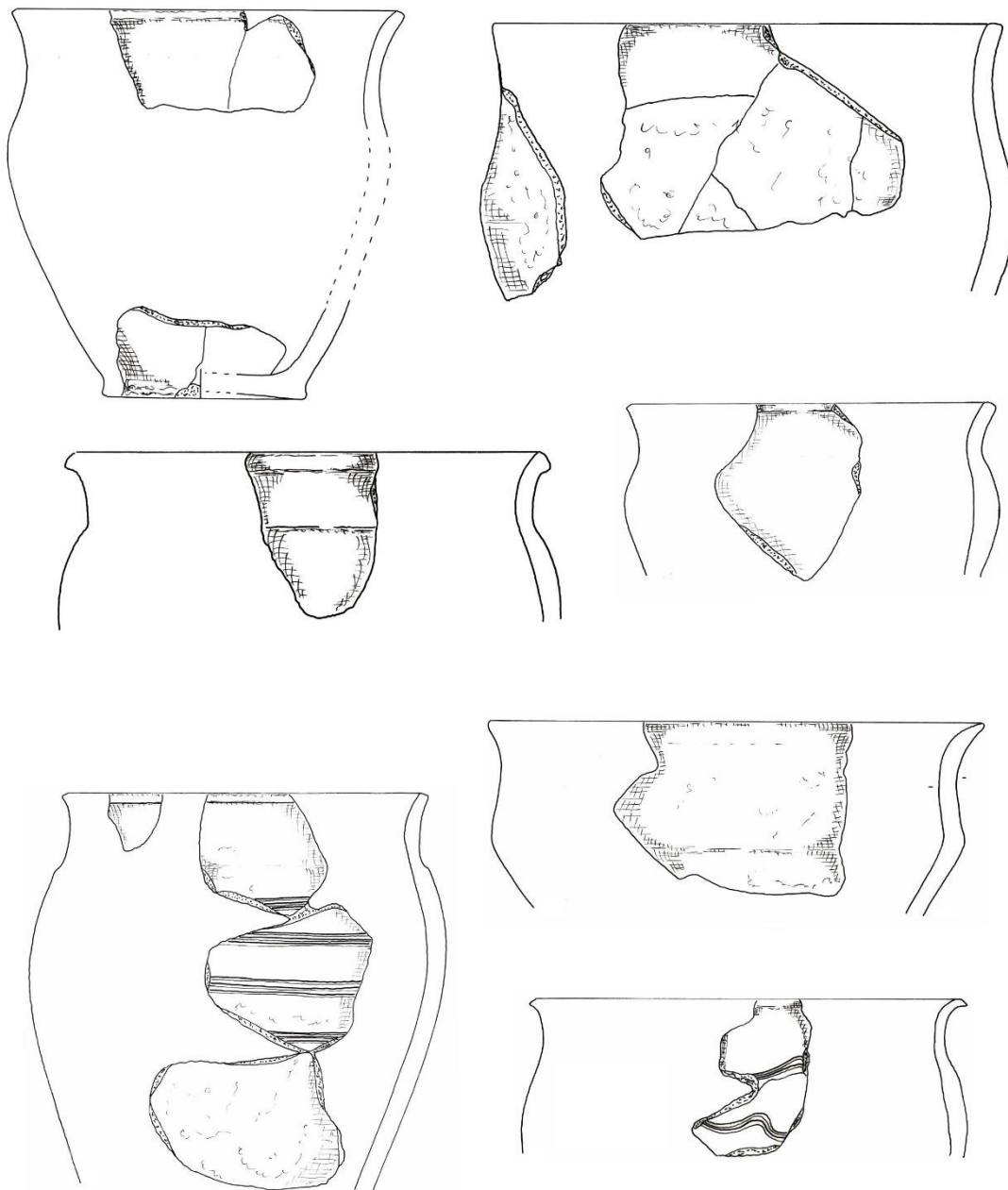
¹²⁸ Marek Dulinicz, *Problem datowania...*, s. 34-35.

¹²⁹ Łukasz Kaczmarek, *Ceramika naczyniowa...*, s. 272.

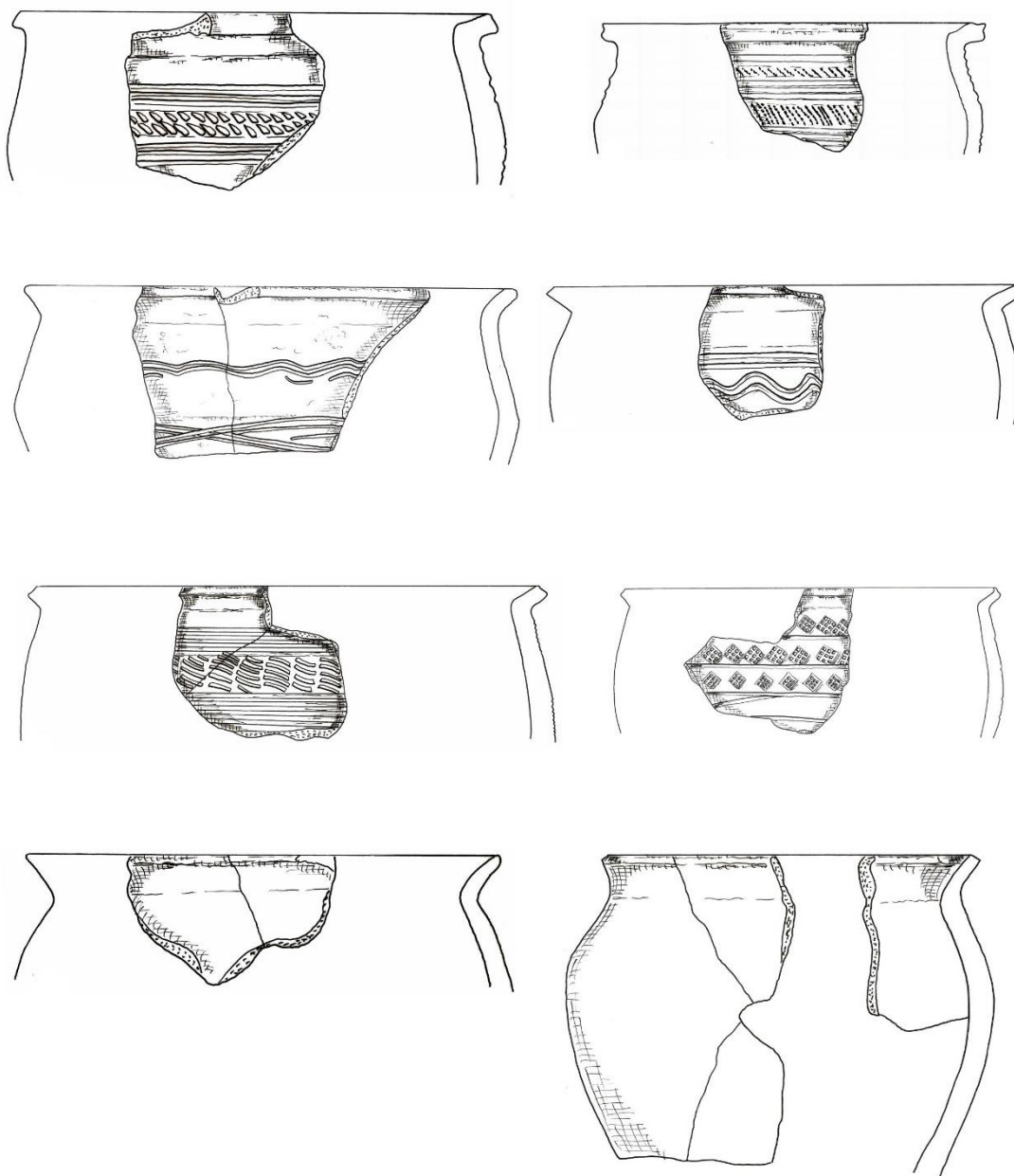
¹³⁰ Zofia Hilczerówna, *Dorzecze górnej i środkowej Obry...*, s. 81, 102-103.

¹³¹ Mateusz Łastowiecki, *Stratygrafia...*, s. 19.

¹³² Michał Brzostowicz, *Bruszczewski zespół...*, s. 34-38.



Ryc. 10. Gniezno. Podstawowe formy naczyń grupy czwartej (opr. Ł. Kaczmarek)



Ryc. 11. Gniezno. Podstawowe formy naczyń grupy piątej (opr. Ł. Kaczmarek)

na terenie Śląska, Czech i Moraw określane są jako naczynia typu A2:5, mają również kilka wspólnych cech z naczyniami określanymi jako typ A5:1¹³³. Naczynia grupy czwartej nie mają z kolei swoich odpowiedników wśród naczyń pomorskich, pewne pojedyncze nawiązania znaleźć można jedynie wśród naczyń grupy A-B¹³⁴. Ogólnie chronologię naczyń grupy czwartej zamknąć można w przedziale być może już od końca VIII wieku (głównie formy obtaczane przy krawędzi) do połowy X wieku, z pewnym wskazaniem na ich popularność w wieku IX¹³⁵.

Naczynia grupy piątej

Piąta grupa naczyń szereguje zestaw form o esowatym profilu, z wychylonym na zewnątrz brzegiem, o prostych lub ściętych krawędziach, z silnie zredukowaną do największego przewężenia pod wylewem szyjką, która przechodzi bezpośrednio w górną część kolistego, eliptycznego oraz dwustożkowatego brzuśca (ryc. 11). Naczynia tej grupy występują wśród naczyń obu grup technicznych.

W klasyfikacji Zofii Hilczerówny odpowiadają naczyniom typu VI grupy B oraz naczyniom typu VI grupy D¹³⁶. Wśród zespołów pochodzących z Ostrowa Lednickiego zaliczane są do VI rodziny typów naczyń¹³⁷. Liczne analogie i nawiązania do naczyń grupy piątej znaleźć można również wśród pojemników z terenów południowego Śląska, nawiązujących głównie do naczyń grupy B, szczególnie reprezentujących typ B1¹³⁸. Również i ta grupa naczyń nie posiada swoich odpowiedników wśród form północnych związanych z terenami Pomorza. W kwestii datowania form naczyń grupy piątej ich chronologię, podobnie jak naczynia grupy czwartej, zamknąć można w stosunkowo szerokich ramach czasowych. Formy wykonane w bardziej regresywnej technice wyznaczać mogą najstarszy horyzont tych naczyń datowany już na przełom VIII i IX wieku, natomiast formy odzwierciedlające bardziej progresywny warsztat datować należy do 1. połowy XI wieku.

Naczynia grupy szóstej

Szоста grupa naczyń szereguje zestaw form całkowicie obtaczanych, o esowatym profilu, z brzegiem wychylonym na zewnątrz, niekiedy pod kątem prostym w stosunku do osi pionowej naczynia, o mniej lub bardziej profilowanej krawędzi, ze zredukowaną, łukowatą szyjką przechodzącą w eliptyczny, kulisty lub dwustożkowaty brzusec, zdobiony głównie w górnych partiach w miarę zestandaryzowanym ornamentem, którego głównym elementem były

¹³³ Aleksandra Pankiewicz, *Relacje kulturowe południowego Śląska i północnych Moraw i Czech w IX–X wieku w świetle źródeł ceramicznych*, Wrocław 2012, s. 42, 45.

¹³⁴ Władysław Łosiński, Ryszard Rogosz, *Zasady klasyfikacji...*, s. 203.

¹³⁵ Zofia Hilczerówna, *Dorzecze górnej i środkowej Obry...*, s. 121.

¹³⁶ Tamże, s. 82–83, 99.

¹³⁷ Mateusz Łastowiecki, *Stratygrafia...*, s. 19.

¹³⁸ Aleksandra Pankiewicz, *Relacje kulturowe...*, s. 45 i n.

poziome, dookolne żłobki wykonane przy użyciu narzędzi wielozębnych, wzbogaconym również o dookolne, poziome linie faliste, uzupełnionym pasmem odcisków „łezkowatych” dołków, nacięć wykonanych rylcem czy ukośnych nakłuć grzebyka (ryc. 12). W dotychczasowej gnieźnieńskiej literaturze naczynia tej grupy określone zostały jako naczynia grupy A2¹³⁹.

Naczynia grupy szóstej stanowią powszechne na terenie Słowiańszczyzny Zachodniej, charakterystyczne głównie dla młodszych faz okresu wczesnego średniowiecza, formy, które występują w zespołach datowanych już od połowy X wieku aż po 2. połowę wieku XIII. Pojemniki te posiadają swoje analogie wśród naczyń całkowicie obtaczanych, pochodzących ze strefy nadobrzeżańskiej, zaklasyfikowanych przez Zofię Hilczerównę do typów I-III grupy D¹⁴⁰, obejmują również bruszczewskie naczynia IX rodziny typów¹⁴¹. Swoje odpowiedniki znajdują m.in. wśród materiałów z Ostrowa Lednickiego w V i VI rodzinie typów¹⁴² czy wśród kujawskich naczyń typu Va¹⁴³. Na Pomorzu odpowiadają naczyniom rodziny typów G¹⁴⁴, które w systematyce meklemburskiej określone zostały jako naczynia grupy *Vipperow*¹⁴⁵. Cechą istotnie wyróżniającą, silnie zróżnicowaną na podstawie cech drugorzędnych naczynia zaszerogowane do tej grupy pojemników, jest ich rzemieślniczy charakter. Na szczególną uwagę zasługuje pewna część naczyń, które odpowiadają wyróżnionym przez Zofię Hilczerównę naczyniom typu IIIa grupy D¹⁴⁶. Były to duże, smukłe naczynia w typie garnka, o esowatym profilu, niekiedy z silnie wychylonym, pod kątem prostym w stosunku do osi naczynia, brzegiem, łukowatą, zredukowaną szyjką przechodzącą łagodnie w umieszczony w około 2/3 wysokości dwustożkowaty brzusiec, bogato zdobiony ornamentem strefowym.

Prezentując naczynia grupy szóstej, chciałbym zwrócić jeszcze uwagę na pewien wariant naczyń opisanych powyżej. Pewne analogie wśród naczyń nawiązujących do meklembursko-pomorskiej grupy *Vipperow*, co wskazane zostało powyżej, znaleźć można wśród wielkopolskich pojemników typów IIIa oraz IIIb grupy D. Autorka klasyfikacji pojemników zwróciła uwagę na powiązania poszczególnych odmian z naczyniami pochodzącymi spoza obszarów Wielkopolski. Na szczególną uwagę zasługują w tym miejscu naczynia, które Zofia Hilczerówna określiła jako typ IIIb. Według badaczki forma ta

¹³⁹ Łukasz Kaczmarek, *Ceramika naczyniowa...*, s. 272.

¹⁴⁰ Zofia Hilczerówna, *Dorzecze górnej i środkowej Obry...*, s. 128, 129.

¹⁴¹ Michał Brzostowicz, *Bruszczewski zespół...*, s. 44.

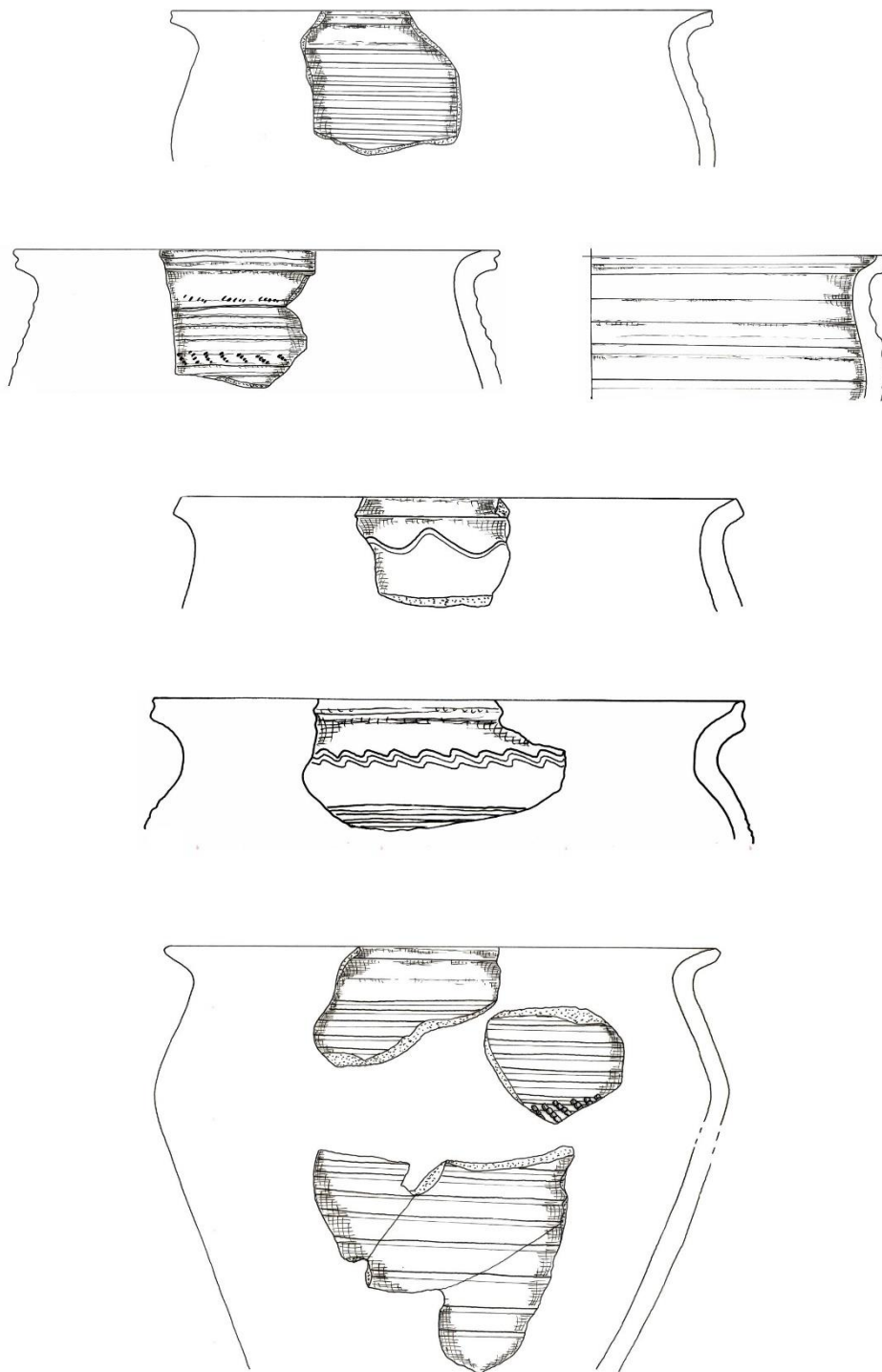
¹⁴² Mateusz Łastowiecki, *Stratygrafia...*, s. 19.

¹⁴³ Wojciech Dzieduszycki, *Wczesnomiejska ceramika...*, s. 38.

¹⁴⁴ Władysław Łosiński, Ryszard Rogosz, *Zasady klasyfikacji...*, s. 212 i n.

¹⁴⁵ Ewald Schuldt, *Die Slawische...*, s. 44-49.

¹⁴⁶ Zofia Hilczerówna, *Dorzecze górnej i środkowej Obry...*, s. 128.



Ryc. 12. Gniezno. Podstawowe formy naczyń grupy szóstej (opr. Ł. Kaczmarek)

odpowiada śląsko-południowowielkopolskim typom pojemników o dwustożkowatym brzuścu¹⁴⁷. Naczynia te dość silnie nawiązują, podobnie jak naczynia grupy czwartej, do form, które na terenie Śląska, Czech i Moraw określane są jako naczynia A3, szczególnie do typu A3:4¹⁴⁸. Z tą różnicą, że w południowym kręgu kulturowym formy te spotykane są głównie wśród naczyń częściowo obtaczanych, natomiast w środowisku wielkopolskim prezentują one bardziej rozwinięty warsztat, stąd też wielkopolskie naczynia tej grupy datować można już na połowę X wieku¹⁴⁹.

Naczynia grupy siódmej

Siódma grupa obejmuje naczynia całkowicie obtaczane w typie garnków, z brzegiem wychylonym na zewnątrz, z wydzieloną, łukowatą, prostą i cylindryczną szyjką ustawioną pionowo, zbieżnie lub rozbieżnie, przechodzącą w eliptyczny, kulisty, rzadziej natomiast dwustożkowaty brzusiec. Naczynia tego typu również charakteryzował, podobnie jak formy grupy szóstej, zestandaryzowany ornament opierający się na poziomych, dookólnych żłobkach, wykonanych narzędziem wielozębnym, uzupełnianych liniami falistymi oraz odciskami, oraz nakłuciami narzędzi w typie rylców czy grzebyków (ryc. 13). Również, podobnie jak naczynia grupy szóstej, pojemniki zaszeregowane do omawianej grupy typów naczyń są powszechne w zespołach datowanych na młodszy okres wczesnego średniowiecza. W dotychczasowej literaturze naczynia tej grupy określone zostały jako naczynia grupy B oraz grupy D¹⁵⁰. Wśród form pochodzących z terenów Wielkopolski pojemniki grupy siódmej odpowiadają naczyniom typu IV grupy D wyróżnionej przez Z. Hilczerównę¹⁵¹ czy bruszczewskiej IX rodziny typów naczyń¹⁵². Wśród zespołów pochodzących z Ostrowa Lednickiego naczynia tej grupy mają swoje analogie wśród pojemników VII rodziny typów¹⁵³, natomiast na terenie Kujaw w naczyniach typów VII i VIII¹⁵⁴. Pojemniki grupy siódmej na terenie Pomorza odpowiadają bardzo silnie zróżnicowanej wewnętrznie rodzinie naczyń typu J¹⁵⁵, które w systematyce meklemburskiej określone zostały jako naczynia grupy *Teterow*¹⁵⁶. Na podstawie dotychczasowych ustaleń naczynia te na obszarze Słowiańszczyzny Zachodniej najwcześniej należałoby datować dopiero na początek XI i 1. połowę XI wieku, natomiast zanik

¹⁴⁷ Tamże, s. 129, 134.

¹⁴⁸ Aleksandra Pankiewicz, *Relacje kulturowe...*, s. 43-44.

¹⁴⁹ Zofia Hilczerówna, *Dorzecze górnej i środkowej Obry...*, s. 129, 134.

¹⁵⁰ Łukasz Kaczmarek, *Ceramika naczyniowa...*, s. 272-273

¹⁵¹ Zofia Hilczerówna, *Dorzecze górnej i środkowej Obry...*, s. 129, 133.

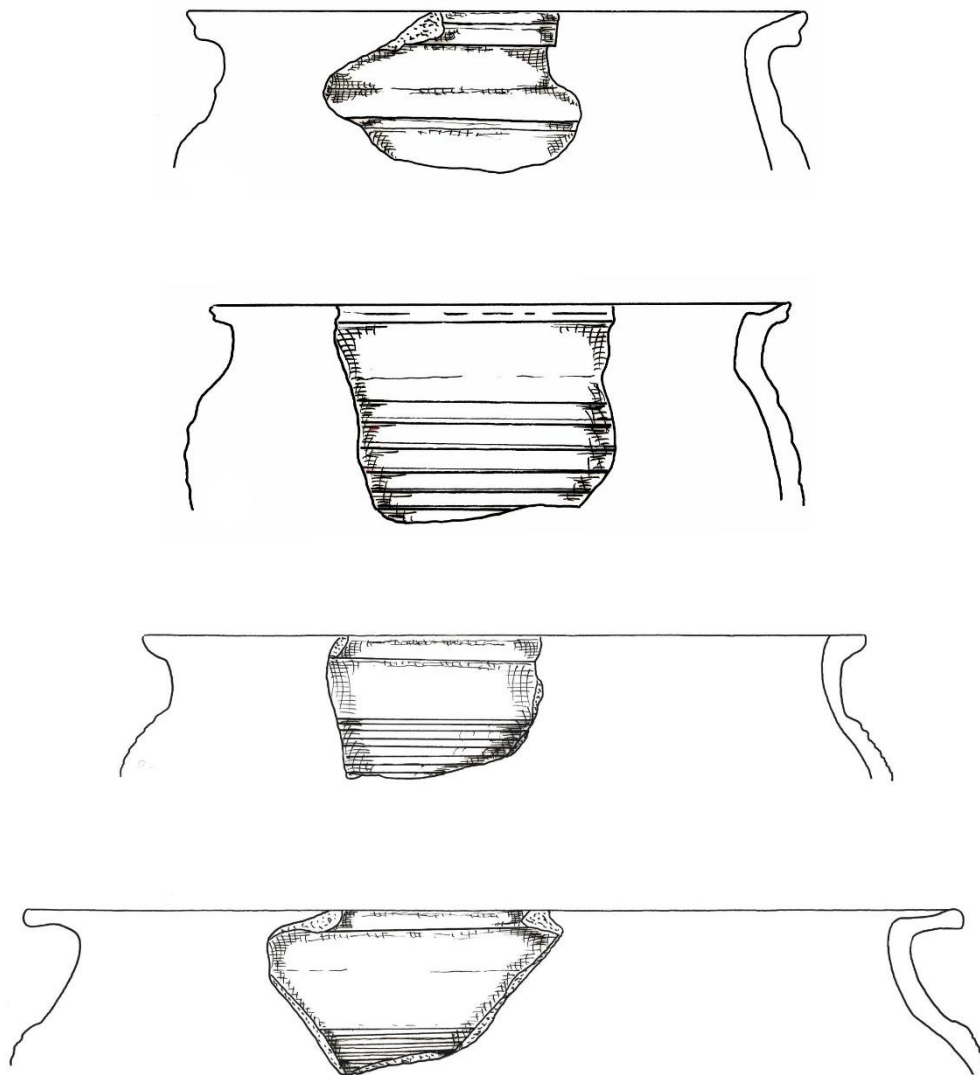
¹⁵² Michał Brzostowicz, *Bruszczewski zespół...*, s. 48.

¹⁵³ Mateusz Łastowiecki, *Stratygrafia...*, s. 19.

¹⁵⁴ Wojciech Dzieduszycki, *Wczesnomiejska ceramika...*, s. 40-41.

¹⁵⁵ Władysław Łosiński, Ryszard Rogosz, *Zasady klasyfikacji...*, s. 215 i n.

¹⁵⁶ Ewald Schuldt, *Die Slawische...*, s. 36-40.



Ryc. 13. Gniezno. Podstawowe formy naczyń grupy siódmej (opr. Ł. Kaczmarek)

tych form przypadają na wiek XIII¹⁵⁷. Na niektórych obszarach objętych osadnictwem słowiańskim, w tym m.in. na terenie Pomorza Zachodniego formy te spotykane są również w zespołach, które datować można już na schyłek X wieku¹⁵⁸. Również i w przypadku naczyń tej grupy, które pomimo silnego zróżnicowania wynikającego z analizy cech drugorzędnych, głównie długości i sposobu ukształtowania szyjki naczynia, możemy mówić o charakterystycznej dla okresu obejmującego XI-XIII wiek standaryzacji wyrobów tego typu wynikającej z typowo rzemieślniczego charakteru tych naczyń¹⁵⁹.

Naczynia grupy ósmej

Grupę ósmą, podobnie jak zbiór grupy siódmej, tworzą naczynia całkowicie obtaczane. Obejmuje ona naczynia charakteryzujące się cylindryczną, niekiedy odchyloną o kilka stopni do wewnątrz lub na zewnątrz zakończoną krawędzią szyjką przechodzącą w eliptyczny, kulisty lub dwustożkowaty brzusiec. Wśród naczyń tej grupy znajdują się również pojemniki, które nie posiadały wyodrębnionej górnej części brzuśca, a bezpośrednie przejście szyjki w jego dolną część podkreślone było charakterystycznym, niekiedy przyjmującym formę plastyczną, załamaniem (ryc. 14). W dotychczasowej literaturze naczynia tej grupy określone zostały jako naczynia grupy C¹⁶⁰.

Naczynia grupy ósmej w licznych opracowaniach dość często określane są jako grupa naczyń z tzw. cylindryczną szyjką i podobnie jak naczynia grupy szóstej i siódmej charakteryzują raczej młodsze fazy okresu wczesnego średniowiecza. Pojemniki tej grupy odpowiadają zabytkom zaklasyfikowanym przez Zofię Hilczerówną do typu V naczyń grupy D, które w Wielkopolsce pojawiają się już w zespołach ceramicznych fazy D¹⁶¹. Wśród zespołów pochodzących z Ostrowa Lednickiego naczynia tej grupy odpowiadają naczyniom X rodziny typów, które najwcześniej pojawiły się dopiero w zespołach datowanych na 2. połowę X wieku. Ich większy odsetek odnotowano jednak dopiero w zespołach datowanych na przełom XI i XII wieku, a także w wieku XIII¹⁶². Wśród materiałów pochodzących z grodu w Gieczu naczynia z cylindryczną szyjką pojawiają się dopiero w 4 poziomie osadniczym,

¹⁵⁷ Wojciech Dzieduszycki, Jerzy Fogel, *Gród wczesnośredniowieczny w Śremie*, „Slavia Antiqua” 26 (1979), s. 65; Wojciech Dzieduszycki, *Wczesnomiejska ceramika...*, s. 40-41; Mateusz Łastowiecki, *Archeologiczne badania naziemne przyczółka mostowego na Ostrowie Lednickim*, w: *Wczesnośredniowieczne mosty przy Ostrowie Lednickim*, 1: *Mosty traktu gnieźnieńskiego*, red. Z. Kurnatowska, Lednica-Toruń 2000, s. 34; Michał Brzostowicz, *Bruszczeński zespół...*, s. 48.

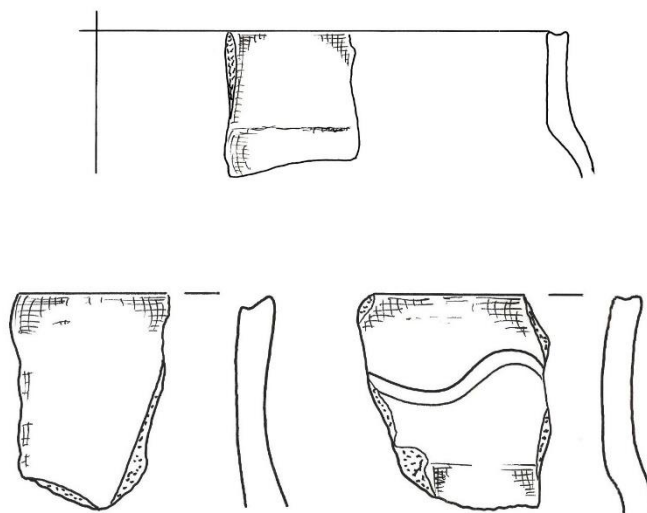
¹⁵⁸ Władysław Łosiński, Ryszard Rogosz, *Zasady klasyfikacji...*, ryc. 205.

¹⁵⁹ Teresa Krysztofiak, *Początki osady przygodowej w Gieczu (stan. 3) w świetle materiałów archeologicznych*, w: „Ad Oderam fluvium”. *Księga dedykowana pamięci Edwarda Dąbrowskiego*, red. B. Gruszka, Zielona Góra 2008, s. 254.

¹⁶⁰ Łukasz Kaczmarek, *Ceramika naczyniowa...*, s. 272.

¹⁶¹ Zofia Hilczerówna, *Dorzecze górnej i środkowej Obry...*, s. 129-130.

¹⁶² Mateusz Łastowiecki, *Stratygrafia...*, s. 20.



Ryc. 14. Gniezno. Podstawowe formy naczyń grupy ósmej (opr. Ł. Kaczmarek)

datowanym na 1. połowę XI wieku¹⁶³. Podobnie najstarsze formy naczyń z cylindryczną szyjką, określane jako grupa IX, pojawiły się już w zespołach kruszwickich, w poziomach datowanych na przełom X i XI wieku¹⁶⁴. Wśród pojemników pomorskich naczynia z cylindryczną szyjką odpowiadają pojemnikom rodziny naczyń typu K charakteryzującym zespoły datowane już od XI aż po XIII stulecie¹⁶⁵. Na Dolnym Śląsku zabytki ceramiczne grupy ósmej mają swoje odpowiedniki wśród naczyń rodziny typu B powszechnych w materiałach datowanych na XI i XII wiek¹⁶⁶.

Naczynia grupy dziewiątej

Dziewiątą grupę pojemników stanowiły głównie naczynia w postaci ręcznie lepionych płaskich talerzy, o lekko podniesionych ku górze, niekiedy również pod kątem prostym, brzegach, oraz niewielkie, stosunkowo płytkie misy stanowiące w przybliżeniu wycinek kuli (ryc. 15). Zbiór ten uzupełniały również pojemniki określane jako pucharki gliniane. Pomimo że naczynia tego rodzaju znane są z terenów całej wczesnośredniowiecznej Słowiańszczyzny,

¹⁶³ Teresa Krysztofiak, *Palatium w Gieczu...*, s. 302-303.

¹⁶⁴ Wojciech Dzeduszycki, *Wczesnomiejska ceramika...*, s. 41.

¹⁶⁵ Władysław Łosiński, Ryszard Rogosz, *Zasady klasyfikacji...*, s. 219 i n.

¹⁶⁶ Paweł Rzeźnik, *Ceramika naczyniowa z Ostrowa Tumskiego we Wrocławiu w X-XI wieku*, Poznań 1995, s. 81-82, 131.

to jednak często w strukturach naczyń stanowią niewielki odsetek¹⁶⁷. Nie mają również dużego znaczenia przy procesach interpretacji chronologicznej, a ich datowanie dość często opiera się na ogólnych wynikach analizy źródeł bardziej czułych chronologicznie.

Pomimo tego że zagadnieniom związanym z omawianym rodzajem naczyń do tej pory nie poświęcano zbyt dużo uwagi, to ostatnio pewne podsumowanie problematyki związanej z występowaniem tej formy naczyń na obszarze Polski zaprezentowali Danuta Jaskanis¹⁶⁸ oraz Bartłomiej Gruszka¹⁶⁹. Wobec powyższego czuję się zwolniony z bardziej szczegółowego omawiania tej samej problematyki. Pojemniki te dość często ujmowane są jako osobna grupa naczyń. W systematyce zaproponowanej przez Michała Parczewskiego, odnoszącej się do najstarszych form występujących na osadach wczesnosłowiańskich, formy te odpowiadają naczyniom typu 12¹⁷⁰, Zofia Hilczerówna wyróżnia je w obrębie naczyń grupy A oraz A₁¹⁷¹, Michał Brzostowicz z kolei formy talerzy grupuje w obrębie VIII Rodziny Typów – RT-VIII¹⁷². W przytoczonych powyżej pracach naczynia tego typu dość często określane są jako mało znaczące w procesach badania chronologii zjawisk osadniczych, w obrębie których zostały znalezione. Na takim stanowisku stoi chociażby Michał Parczewski oraz Danuta Jaskanis¹⁷³. Odmienne zdania są zarówno autorka opracowania ceramiki z dorzecza Obry, jak i autor klasyfikacji ceramiki bruszczewskiej, którzy wskazują na ich stosunkowo wczesne datowanie związane ze starszymi fazami okresu wczesnego średniowiecza¹⁷⁴.

Szczególną formą pojemników sklasyfikowanych w obrębie dziewiątej grupy naczyń były pucharki. Pojemniki tego typu, wykonane ręcznie lub przy użyciu koła, znane są z całego obszaru Słowiańszczyzny Zachodniej, a ich dystrybucja była dość szeroka na terenach od Meklemburgii przez Pomorze, Wielkopolskę, Dolny Śląsk, Czechy, jak również na pograniczu słowiańsko-bałtyjskim¹⁷⁵. Naczynia tej grupy, głównie wykonane w technice całkowitego

¹⁶⁷ Bartłomiej Gruszka, Ewa Pawlak, Paweł Pawlak, *Zespoły ceramiczne ze starszych faz wczesnego średniowiecza na wybranych stanowiskach środkowego nadodrza w świetle najnowszych wyników datowań przyrodniczych*, „Archeologia Polski” 58 (2013), z. 1-2, s. 174.

¹⁶⁸ Danuta Jaskanis, *Przyczynek do badań nad problematyką występowania wczesnośredniowiecznych talerzy na obszarze Polski*, w: *Słowianie i ich sąsiedzi we wczesnym średniowieczu*, red. M. Dulinicz, Lublin–Warszawa 2003, s. 434.

¹⁶⁹ Bartłomiej Gruszka, *Wczesnośredniowieczne talerze gliniane ze stanowiska 1 w Zawadzie, powiat zielonogórski*, w: „*Ad Oderam fluvium*”. *Księga dedykowana pamięci Edwarda Dąbrowskiego*, red. B. Gruszka, Zielona Góra 2008, s. 364-374.

¹⁷⁰ Michał Parczewski, *Początki kultury...*, s. 36, ryc. 11.

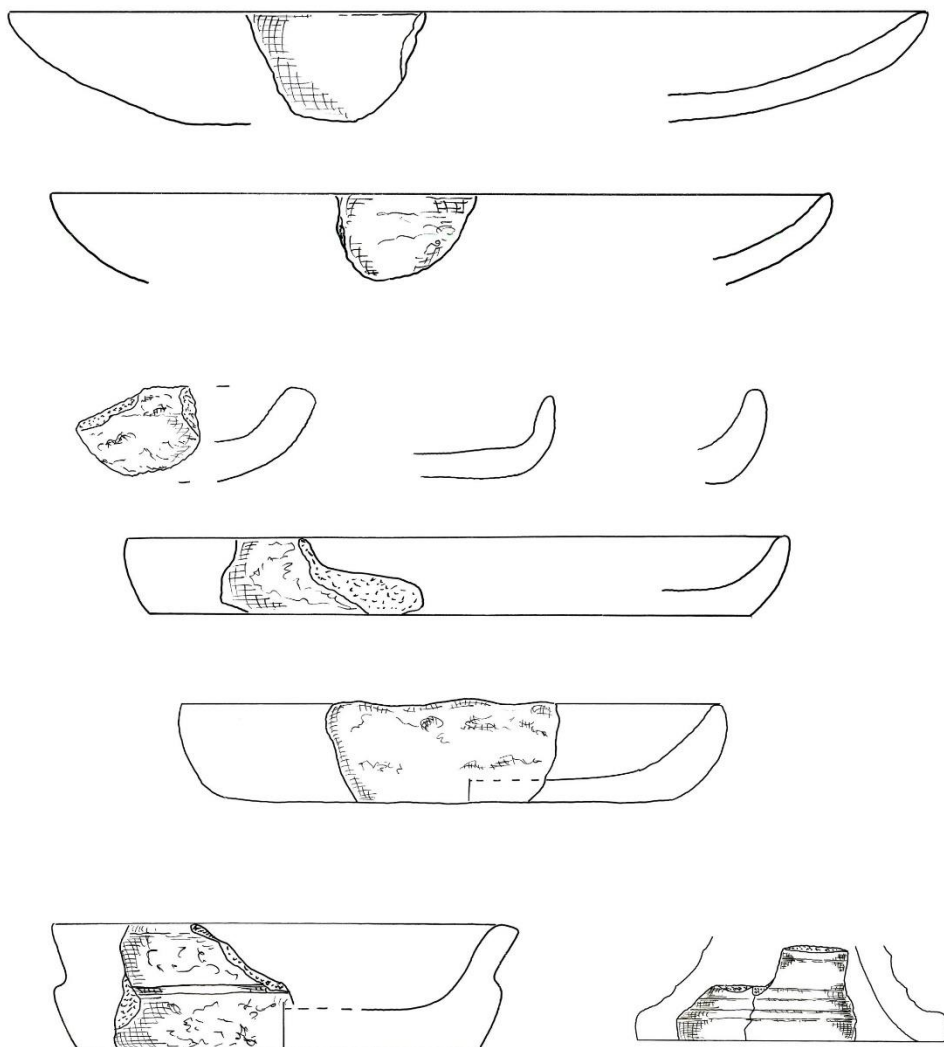
¹⁷¹ Zofia Hilczerówna, *Dorzecze górnej i środkowej Obry...*, s. 72.

¹⁷² Michał Brzostowicz, *Bruszczewski zespół...*, s. 44.

¹⁷³ Michał Parczewski, *Początki kultury...*, s. 36; Danuta Jaskanis, *Przyczynek do badań...*, s. 434.

¹⁷⁴ Zofia Hilczerówna, *Dorzecze górnej i środkowej Obry...*, s. 72; Michał Brzostowicz, *Bruszczewski zespół...*, s. 44.

¹⁷⁵ Sławomir Wadył, *Ze studiów nad wczesnośredniowieczną ceramiką z pogranicza słowiańsko-bałtyjskiego*, w: *Materiały do Archeologii Warmii i Mazur*, red. S. Wadył, M. Karczewski, M. Hoffmann, Warszawa–Białystok 2015, s. 288; Normenn Posselt, *Sonderformer nordwestslawischer Gefäße aus Keramik und*



Ryc. 15. Gniezno. Podstawowe formy naczyń grupy dziewiątej (opr. Ł. Kaczmarek)

Holz, w: *Die frühen Slawen – von der Expansion zu gentes und nationes*, t. 2, red. F. Biermann, T. Kersting, A. Klammt, Langenweissbach 2016, s. 153.

obtaczania wyróżniają się na tle pozostałych naczyń wysoką jakością wykonania, dopracowania powierzchni oraz zdobnictwem. Tak zaprezentowana charakterystyka pucharków glinianych stanowi pewną przesłankę do traktowania tych naczyń jako wyrobów luksusowych.

3.2. Mikromorfologia

Jednym z kolejnych elementów analizy opisowej, drugorzędnym w stosunku do kryterium kształtu, była charakterystyka formy poszczególnych partii naczyń, tj. szczególnie części brzegowych oraz dolnych fragmentów wraz z zachowanymi dnami. W wielu opracowaniach źródłowych, dotyczących ceramiki z okresu wczesnego średniowiecza, opis poszczególnych części naczyń wyrażających się na płaszczyźnie mikromorfologicznej ma mniejsze znaczenie niż opis i analiza całych jego form. To jednak ten element analizy stylistycznej dość często stanowi jedyną, efektywną drogę w pozyskiwaniu przydatnych w procesie wyjaśniającym informacji, które odzwierciedlają procesy następujących w czasie zmian, jakie zachodziły w rozwoju wczesnośredniowiecznego garncarstwa. Znaczenie analizy mikromorfologicznej w dużym stopniu wynika ze stanu zachowania materiałów wchodzących w skład zespołów ceramicznych, które poddawane są procesowi analitycznemu. Materiały, szczególnie te pochodzące ze stanowisk o skomplikowanych i licznych układach warstw, dość często stanowią zbiory charakteryzujące się szczątkowym, fragmentarycznym stanem zachowania poszczególnych zabytków ceramicznych. Taka postać materiałów źródłowych w dużym stopniu wymusza w procesie analitycznym zwrócenie szczególnej uwagi na elementy z zakresu szeroko definiowanej mikromorfologii¹⁷⁶, która poza akcentowanym znaczeniem stylistycznym odzwierciedla również niektóre elementy związane z analizą technologiczną poszczególnych elementów zbiorów. Uwaga ta odnosi się głównie do dolnych partii naczyń wraz z dnami, ma jednak znaczenie również przy analizie górnych części pojemników glinianych.

Części brzegowe

Analizując dostępne w literaturze źródłowej systemy klasyfikacyjne części przybrzeżnych naczyń, wskazać można kilka propozycji, które charakteryzują się zróżnicowanym stopniem pozyskiwanych na ich podstawie informacji. Ten krótki przegląd odzwierciedla również podejście niektórych badaczy do jakości i znaczenia wiadomości, jakie niesie za sobą ten etap analityczny. Jako pierwsze chciałbym przedstawić kwestie związane z klasyfikacją części brzegowych zaproponowaną dla materiałów należących do zespołów źródeł pochodzących z istotnych, głównie na tle analiz porównawczych, zespołów grodowych związanych z kształtującą się monarchią piastowską. Niestety, w publikacjach, które omawiają zespoły ceramiczne pochodzące z wyspy na Jeziorze Lednickim, typologia górnych części naczyń w nielicznych pracach przedstawiana była głównie w formie graficznej, gdzie

¹⁷⁶ Por. uwagi: Michał Parczewski, *Początki kultury...*, s. 51.

poszczególne formy krawędzi tworzyły ciąg zaszeregowanych w kilka głównych grup brzegów¹⁷⁷. Podobnie potraktowano również prezentację materiałów pochodzących z badań prowadzonych w obrębie grodu poznańskiego czy gieckiego, gdzie w przypadku tego pierwszego systematyka sprowadzała się do słownego opisu krawędzi w ramach poszczególnych form pojemników¹⁷⁸. Natomiast opracowania na temat zespołów związanych z zespołem grodowym w Gieczu w dostępnych publikacjach pomijają kwestie dotyczące tego elementu analizy opisowej¹⁷⁹. W osiągalnych materiałach dość często spotkać się można również ze słownym opisem poszczególnych typów krawędzi, które szeregowano w mniej lub bardziej rozwinięte grupy. Taki obraz systematyki brzegów zaprezentował m.in. Wojciech Dzieduszycki, omawiając zespoły ceramiczne z Kruszwicy¹⁸⁰. Kończąc pewną myśl, dotyczącą wartości analitycznej niektórych modeli klasyfikacji górnych partii naczyń, chciałbym zwrócić uwagę na marginalizację tego opisu w kilku dość ważnych pracach, których jednym z elementów była analiza ceramiki naczyniowej. Z takim podejściem spotkać można się chociażby w przytaczanych już niejednokrotnie pracach Zofii Hilczerówny¹⁸¹ czy Michała Brzostowicza¹⁸². Podobne podejście do sposobu opisu górnych partii naczyń znaleźć można również w „fundamentalnych” pracach dotyczących materiałów pomorskich, jak chociażby w pracy Władysława Łosińskiego¹⁸³, czy również we wskazanej wcześniej pracy Władysława Łosińskiego i Ryszarda Rogosza¹⁸⁴, gdzie klasyfikacja typów brzegów i krawędzi przyporządkowana została wyłącznie do rodzin typów naczyń, a jej prezentacja ograniczyła się do formy graficznej.

W odniesieniu do materiałów charakteryzujących starsze fazy okresu wczesnego średniowiecza, związanych również z kształtującą się kulturą wczesnosłowiańską na terenach ziem polskich, wskazać można zasady klasyfikacji zaproponowane przez Michała Parczewskiego. Model opisu części brzegowych oparty został głównie na kształcie krawędzi oraz stopniu i kierunku jej wychylenia, nierzadko również uwzględniając górne, zachowane części brzuśców¹⁸⁵. Kolejnym systemem, który również opierał się na dwóch głównych

¹⁷⁷ Por. Mateusz Łastowiecki, *Stratygrafia...*, ryc. 7; tenże, *Archeologiczne badania naziemne...*, s. 29-48, tabela 6; Arkadiusz Tabaka, Danuta Banaszak, *Chronologia i stratygrafia wykopu w rejonie przyczółku mostu zachodniego na podgrodziu (badania w latach 60. XX wieku)*, „Studia Lednickie” 13 (2014), s. 115-152, tabela 3.

¹⁷⁸ Jacek Myrcha, *Ceramika wczesnośredniowieczna...*, s. 60.

¹⁷⁹ Teresa Krysztofiak, *Palatium w Gieczu...*, s. 293-310.

¹⁸⁰ Wojciech Dzieduszycki, *Wczesnomiejska ceramika...*, s. 43 i n.

¹⁸¹ Por. Zofia Hilczerówna, *Dorzecze górnej i środkowej Obry...*, s. 50-140.

¹⁸² Por. Michał Brzostowicz, *Bruszczewski zespół...*, s. 24-51.

¹⁸³ Por. Władysław Łosiński, *Początki...*, s. 32-49.

¹⁸⁴ Por. Władysław Łosiński, Ryszard Rogosz, *Zasady klasyfikacji...*, s. 202-225.

¹⁸⁵ Michał Parczewski, *Projekt kwestionariusza cech naczyń ceramicznych z okresu wczesnego średniowiecza*, „Sprawozdania Archeologiczne” 29 (1977), s. 236; tenże, *Początki kultury...*, s. 52.

kryteriach, tj. stopień odchylenia krawędzi od osi pionowej naczynia oraz sposób dopracowania krawędzi, był model zaproponowany przez Wojciecha Chudziaka, który zakładał prostszy podział dla naczyń częściowo obtaczanych oraz bardziej rozbudowany dla form wykonanych w technice całkowitego obtaczania, uwzględniając również pojemniki silnie formująco obtaczane¹⁸⁶. Z kolei w modelu zaproponowanym dla materiałów wrocławskich, w opisie i klasyfikacji wylewów uwzględniono takie kryteria, jak profil wylewów, profil zwieńczenia, o którym decydowała linia krawędzi właściwej oraz kształtu odcinków powierzchni zewnętrznych, jak i wewnętrznych znajdujących się przy krawędzi właściwej¹⁸⁷. Wszystkie z przytoczonych systemów klasyfikacyjnych opisujące części brzegowe naczyń oparte są na dwóch głównych kryteriach, jakimi są podkreślone powyżej, czyli stopień wychylenia brzegu oraz sposób jego dopracowania. Te dwa wskaźniki uzupełniano również opisem kształtu powierzchni zewnętrznej oraz wewnętrznej części brzegowej. Tak zestawione cechy górnych partii naczyń odzwierciedlają bardzo często stopień wykorzystania koła garncarskiego, natomiast na płaszczyźnie stylistycznej wskazują niekiedy obce dla miejscowego stylu garncarskiego elementy. Biorąc pod uwagę wskazane kwestie odnoszące się do możliwości poznawczych, jakie niesie za sobą ten element analizy opisowej zespołów ceramicznych w prezentowanej pracy, zaaplikowano klasyfikację części brzegowych zaproponowaną przez Jacka Bojarskiego¹⁸⁸, która w dużym stopniu oparta została na założeniach analitycznych zaprezentowanych w pracy Wojciecha Chudziaka¹⁸⁹.

Prezentowany model, z pewnymi modyfikacjami, mającymi na celu jego pewne uproszczenie, oparty został na kilkustopniowej klasyfikacji (ryc. 16). Za pierwsze podstawowe kryterium przyjęto stopień odchylenia ścianki brzegu od osi pionowej naczynia. Zastosowano tutaj czterostopniowy podział. Do grupy I przypisano brzegi słabo wychylone, charakterystyczne głównie dla naczyń częściowo obtaczanych, których kąt odchylenia wynosił od 1° do 45°. Do grupy II przyporządkowano brzegi, których kąt odchylenia mieścił się w przedziale od 46° do 89°. Brzegi tej grupy charakteryzowały naczynia obu grup technicznych. Grupa III obejmowała brzegi odchylone od pionowej osi naczynia o 90°, a grupa IV brzegi pionowe, charakteryzujące głównie naczynia całkowicie obtaczane zaszeregowane do naczyń grupy dziewiątej. Kolejnym kryterium w prezentowanej klasyfikacji opisowej był sposób

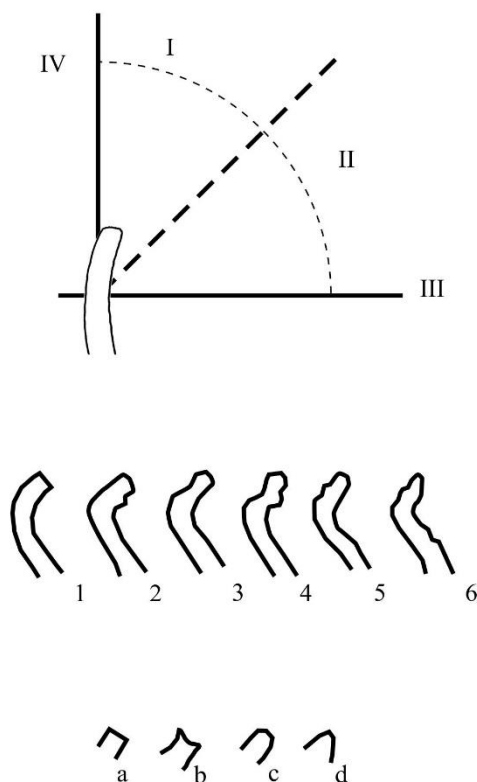
¹⁸⁶ Wojciech Chudziak, *Periodyzacja rozwoju wczesnośredniowiecznej ceramiki z dorzecza dolnej Drwęży (VII-XI/XII w.). Podstawy chronologii procesów zasiedlenia*, Toruń 1991, s. 30.

¹⁸⁷ Paweł Rzeźnik, *Ceramika naczyniowa z Ostrowa Tumskiego...*, s. 87 i n.

¹⁸⁸ Jacek Bojarski, *Badania nad morfologią i stylistyką wczesnośredniowiecznych naczyń ceramicznych z Napola na ziemi chełmińskiej*, „Acta Universitatis Nicolai Copernici. Archeologia” 32 (2012), s. 339 i n.

¹⁸⁹ Wojciech Chudziak, *Periodyzacja...*, s. 30 i n.

ukształtowania powierzchni wewnętrznej oraz zewnętrznej części brzegowej. Wyróżniono sześć stanów opisowych uwzględniających formę obu powierzchni: proste (1), z okapem (2), o wklęsłej powierzchni wewnętrznej bez okapu (3), z okapem (4), w wielokrotnie wklęsłej powierzchni wewnętrznej bez okapu (5) oraz z okapem (6). Trzecim kryterium zastosowanego opisu był sposób dopracowania samej krawędzi naczynia. W ramach tego elementu wyróżniono krawędzie proste (a), wklęsłe (b), zaokrąglone (c), spiczaste (d)¹⁹⁰.



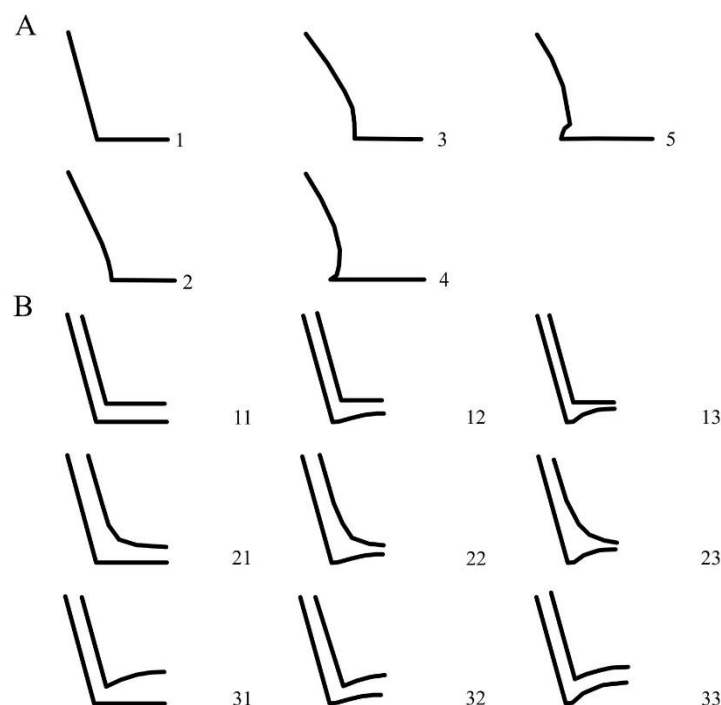
Ryc. 16. Systematyka części brzegowych oraz krawędzi¹⁹¹ (opr. Ł. Kaczmarek)

¹⁹⁰ Jacek Bojarski, *Badania...*, s. 339-340, ryc. 14.

¹⁹¹ Tamże, ryc. 14.

Dolne partie naczyń wraz z dnem

W licznych pracach źródłowych dotyczących kategorii zabytków, jaką są zespoły ceramiczne, typologia dolnych partii naczyń odwołuje się do tych samych, często zestandaryzowanych kryteriów. Podstawowa analiza cech stylistycznych den, zastosowana w prezentowanej pracy, opiera się na sposobie ukształtowania części przydennej, stopniu jego wyodrębnienia oraz kształcie powierzchni wewnętrznej oraz zewnętrznej¹⁹².



Ryc. 17. Systematyka den. Legenda: A – sposób ukształtowania części przydennej, B – kształt powierzchni wewnętrznej i zewnętrznej (opr. Ł. Kaczmarek)

Kierując się powyższymi wzorcami, wśród materiałów gnieźnieńskich wyróżniono (ryc. 17) dna: niewyodrębnione (typ 1), lekko podcięte (typ 2), wyodrębnione pionowo (typ 3), wyodrębnione z lekkim rozgnieceniem części styku powierzchni ścianki oraz podstawy, przyjmującym niekiedy formę lekkiego wałeczka lub szczytkowo wyodrębnionej trójkątnej stopki (typ 4) oraz dno z intencjonalnie wyodrębnioną stopką (typ 5). W wyniku korelacji kształtu ścianki wewnętrznej i zewnętrznej dna wyróżniono z kolei dna: o płaskich powierzchniach (podtyp 11), o powierzchni wewnętrznej płaskiej, zewnętrznej wklęsłej (podtyp 12) oraz silnie wklęsłej (podtyp 13), o powierzchni wewnętrznej wklęsłej, zewnętrznej

¹⁹² Michał Parczewski, *Projekt kwestionariusza...*, s. 233, ryc. 3.

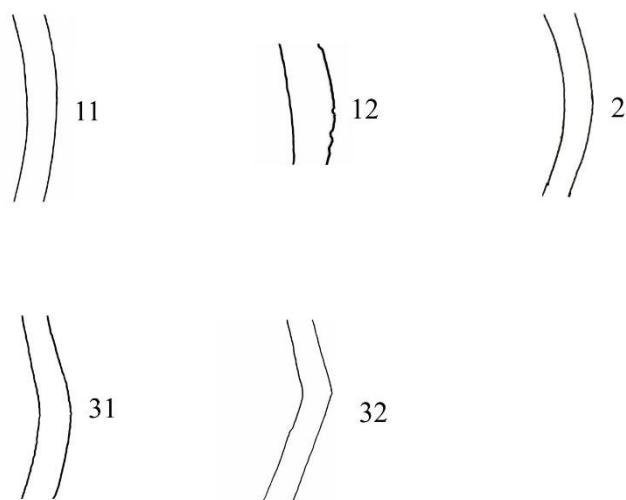
płaskiej (podtyp 21), o obu powierzchniach wklęsłych (podtyp 22 oraz podtyp 23) oraz o powierzchni wewnętrznej wypukłej i powierzchni zewnętrznej płaskiej (podtyp 31), wklęsłej (podtyp 32) oraz silnie wklęsłej (podtyp 33).

W procesie interpretacyjnym, opartym na opisie stylistycznym, wyniki analizy stylistycznej den oraz dolnych partii naczyń są z reguły marginalizowane. W przeciwieństwie do części brzegowych, nie stanowią one swobodnego medium, które mogłoby odzwierciedlać pewne zmiany w stylistyce wczesnośredniowiecznego garncarstwa. Zdefiniowane powyżej podtypy, opisujące korelacje pomiędzy ukształtowaniem powierzchni zewnętrznej oraz wewnętrznej, odzwierciedlają stopień zaawansowania wykorzystania koła garncarskiego. Tym samym mają większe znaczenie przy interpretacjach związanych z procesem produkcji. Stwierdzenie to dodatkowo uzasadnić należy ilością cech dystynktywnych, jakie posiadają dolne partie naczyń głównie w zakresie analizy technik garncarskich.

Środkowe partie naczyń

W procesie analitycznym, obejmującym zagadnienia związane z opisem stylistycznym poszczególnych elementów zespołów, biorąc pod uwagę stan zachowania jego komponentów, w licznych pracach materiałowych zupełnie zmarginalizowano opis środkowych partii naczyń, głównie z zachowaną linią profilu załomów brzuśców. Podejście to zasadniczo wynika z bardzo niewielkiej wartości poznawczej, jaką przypisuje się tym częściom pojemników glinianych. Chciałbym jednak w tym miejscu zwrócić uwagę na zasadność uwzględniania w dalszym procesie wyjaśniającym tego elementu procesu opisowego. Udział poszczególnych typów kształtu brzuśców naczyń może bowiem w pewien pośredni sposób odzwierciedlać zmiany, jakie zachodziły w stylistyce naczyń, jak i wyznaczać kierunek obcych wpływów czy impulsów kulturowych. W trakcie prac analitycznych nad zespołami gnieźnieńskimi uwzględniono ten element analizy mikromorfologicznej w sposób następujący (ryc. 18).

Wyróżniono trzy formy załomu brzuśca: eliptyczny łagodnie profilowany (typ 11) oraz ostro profilowany (typ 12), kulisty (2) oraz dwustożkowaty łagodnie profilowany (typ 31) oraz ostro profilowany (typ 32). W dotychczasowej literaturze dwustożkowaty profil naczyń wiązany jest raczej z północnym nurtem garncarstwa słowiańskiego, z obszarami Meklemburgii, Pomorza oraz częściowo ze strefą niziną. Z kolei naczynia o brzuścach kolistych lub eliptycznych wiązane są raczej z wytwórczością strefy południowej, naddunajskiej. Oczywiście wyniki tak zaprezentowanych opisów części środkowych naczyń nie powinny stanowić jedynej podstawy do wnioskowania na temat pewnych tendencji stylistycznych. Stanowiąc jednak powinny pewne uzupełnienie wniosków wynikających z analizy pozostałych elementów, a szczególnie analizy elementów z zakresu zdobnictwa naczyń.



Ryc. 18. Formy załomu brzośca. Legenda: 11 – eliptyczny słabo profilowany, 12 – eliptyczny ostro profilowany, 2 – kulisty, 31 – dwustożkowaty słabo profilowany, 32 – dwustożkowaty ostro profilowany (opr. Ł. Kaczmarek)

3.3. Zdobnictwo

Kolejną płaszczyzną postępowania badawczego, ważną z punktu widzenia analizy archeologicznej naczyń, jest opis wątków oraz motywów zdobniczych pokrywających ich powierzchnię. Opis ornamentu, obok klasyfikacji typów pojemników, uznać należy za jedną z najistotniejszych kategorii charakteryzującej zróżnicowanie stylistyczne zabytków ceramicznych. W procesie interpretacyjnym rezultaty analizy zdobień tworzą dopełnienie pozostałych wyników, głównie z zakresu morfologii oraz mikromorfologii¹⁹³. Prezentowane w pracy pojęcie ornamentacji naczyń, w korelacji do wyróżnionych grup pojemników, nawiązuje do pojęcia stylu, który w najprostszym ujęciu na gruncie archeologii określić można jako szereg wykonywanych czynności prowadzących do powstania charakterystycznych naczyń oraz ich zdobienia, działań umiejscowionych zarówno w czasie, jak i miejscu¹⁹⁴. Wnioski płynące z prac analitycznych, których jednym z elementów jest tak zdefiniowany ornament, odzwierciedlają szereg zmian na płaszczyźnie formalno-technologicznej, wyrażających się m.in. zmiennością następujących po sobie w czasie komponentów, tworzących dekorację. Te z kolei stanowią dość często główne założenie tworzenia podstaw chronologicznych zespołów ceramiki. Jak słusznie zauważył Andrzej Buko termin, jakim jest dekoracja naczyń, wiązać można zarówno z kwestiami technicznymi, estetycznymi, jak i symbolicznymi¹⁹⁵. O ile dwie pierwsze są dostrzegalne w trakcie prac opisowych, to kwestie symboliczne uchwytnie są dopiero na etapie prac wyjaśniających.

Ornament pokrywający powierzchnię naczyń traktowany jako element szeroko rozumianego stylu odnoszącego się do wczesnośredniowiecznych naczyń, poza wyszczególnionym walorem chronologizującym, posiada również znaczenie w badaniach, których przedmiotem są relacje kulturowe pomiędzy użytkownikami (również wytwórcami) naczyń wywodzących się z różnych, często odmiennych grup kulturowych, jak i społecznych¹⁹⁶. Zasadność takiego twierdzenia wynika z akcentowanego przez niektórych badaczy dualistycznego założenia. Z jednej strony zabytki ceramiczne, jako wytwór ujęty w kategoriach kultury materialnej, powinny być rozpatrywane nie tylko pod kątem

¹⁹³ Por. Wojciech Chudziak, *Periodyzacja...*, s. 31-32; Jacek Bojarski, *Badania...*, s. 300.

¹⁹⁴ James R. Sackett, *The meaning of Style in Archaeology: A General Model*, „American Antiquity” 42(3), 1977, s. 370; Urszula Kobylińska, *Jamesa Sacketta koncepcja stylu w archeologii*, „Archeologia Polski” 24 (1980), z. 2, s. 413; Andrzej Buko, *Wzorce zdobnictwa ceramiki wczesnośredniowiecznej*, w: *Inspiracje i funkcje sztuki pradziejowej i wczesnośredniowiecznej*, red. B. Gediga, A. Grossman, W. Piotrowski, Biskupin–Wrocław 2018, s. 415.

¹⁹⁵ Andrzej Buko, *Wzorce zdobnictwa...*, s. 415.

¹⁹⁶ Por. uwagi dotyczące rozwoju koncepcji stylu w archeologii: Błażej Stanisławski, *Garncarstwo...*, s. 19-21.

technologicznym, ale również w aspekcie stylistyczno-formalnym. Z drugiej strony właściwości ceramiki identyfikowane z akcentowanym powyżej stylem mogą stanowić pewien środek komunikacji różnic międzygrupowych¹⁹⁷. Wydaje się bowiem, że ta swoista „moda”, uchwytana w trakcie rzeczowej analizy, sprowadzana do pojęcia stylu, nie była uzasadniana wyłącznie względami funkcjonalnymi. Stanowiła pewnego rodzaju spektrum środków wyrazu, które nabierały znaczenia tylko w pewnym okresie oraz kontekście społeczno-kulturowym. Elementy ornamentacyjne mogły być jednocześnie nośnikami pewnych treści, również symbolicznych, pozwalających zdefiniowanej grupie na poczucie podobieństwa wewnątrzgrupowego, jak i odmienności międzygrupowej¹⁹⁸.

Zaprezentowana poniżej klasyfikacja elementów zdobnictwa oparta została na kilku założeniach niejednokrotnie podkreślanych we wcześniejszych, przedstawianych w literaturze systemach opisu. Podstawą do wyróżnienia poszczególnych kryteriów charakteryzujących ornament w pracy były takie przesłanki jak: przede wszystkim styl czy swoista „moda” (w przedstawionym powyżej ujęciu) oraz poziom wytwórczości, obejmujący zarówno same techniki garncarskie, jak i używane narzędzia¹⁹⁹.

Za nadrzędne w zaprezentowanym podziale przyjęto układ oraz liczbę wątków tworzących motywy dekoracyjne, a nie kryteria dotyczące techniki jego wykonania. Te bowiem, w myśl wcześniej sygnalizowanych uwag, bardziej świadczą o możliwościach technicznych ówczesnych garncarzy niż o walorach stylistycznych. Do **pierwszej** grupy zaliczono ornament jednowątkowy składający się z pojedynczego, powtarzanego elementu zdobniczego. Do grupy **drugiej** przypisano tzw. ornament pasowy składający się z co najmniej dwóch różnych wątków zdobniczych z pominięciem dookólnych poziomych żłobków. Grupa **trzecia** szeregowała tzw. ornament strefowy, którego głównym komponentem były poziome, dookolne, zwielokrotnione linie ryte uzupełnione co najmniej dwoma wątkami ornamentacyjnymi. **Czwarta** grupa obejmowała tzw. ornament fryzowy, który składał się z dwóch elementów: podstawowego wątku w formie poziomych dookólnych, zwielokrotnionych linii rytých zamkniętych od góry pojedynczym, niekiedy zwielokrotnionym lub kilkuelementowym wątkiem. **Piąta** grupa klasyfikowała ornament w postaci listew czy wałków plastycznych, dość często w połączeniu z pojedynczymi lub zwielokrotnionymi wątkami

¹⁹⁷ Andrzej Buko, *Identyfikacja etniczna w archeologii wczoraj i dziś: nadzieje i rozczarowania*, w: *Myśl badawcza Aleksandra Gardawskiego*, red. H. Taras, Lublin 2015, s. 213.

¹⁹⁸ Przemysław Urbańczyk, *Archeologia etniczności – fikcja czy nadzieja*, w: *Archeologia w teorii i w praktyce*, red. A. Buko, P. Urbańczyk, Warszawa 2000, s. 143.

¹⁹⁹ Por. Andrzej Buko, *Wczesnośredniowieczna ceramika...*, s. 107 i n.; Wojciech Dzieduszycki, *Wczesnomiejska ceramika...*, s. 50-56; Paweł Rzeźnik, *Ceramika naczyniowa z Ostrowa Tumskiego...*, s. 90-94; Jacek Bojarski, *Badania...*, s. 343.

jednoelementowymi, zarówno w układzie strefowym, jak i fryzowym. Tak przedstawione zasady klasyfikacji ornamentu nawiązują do systematyki zaproponowanej przez Pawła Rzeźnika dla grupy źródeł ceramicznych pochodzących z wczesnośredniowiecznego Wrocławia. Autor przytoczonego modelu za nadrzędne uznał w opisie kwestie technologiczno-techniczne związane z nakładaniem ornamentu na powierzchnie naczyń²⁰⁰. Modyfikacja przyjęta dla opisu źródeł gnieźnieńskich opierała się na zmianie hierarchii, gdzie, jak podkreślono powyżej, nadrzędnym kryterium była ilość i układ poszczególnych wątków tworzących motywy zdobnicze, a nie technika.

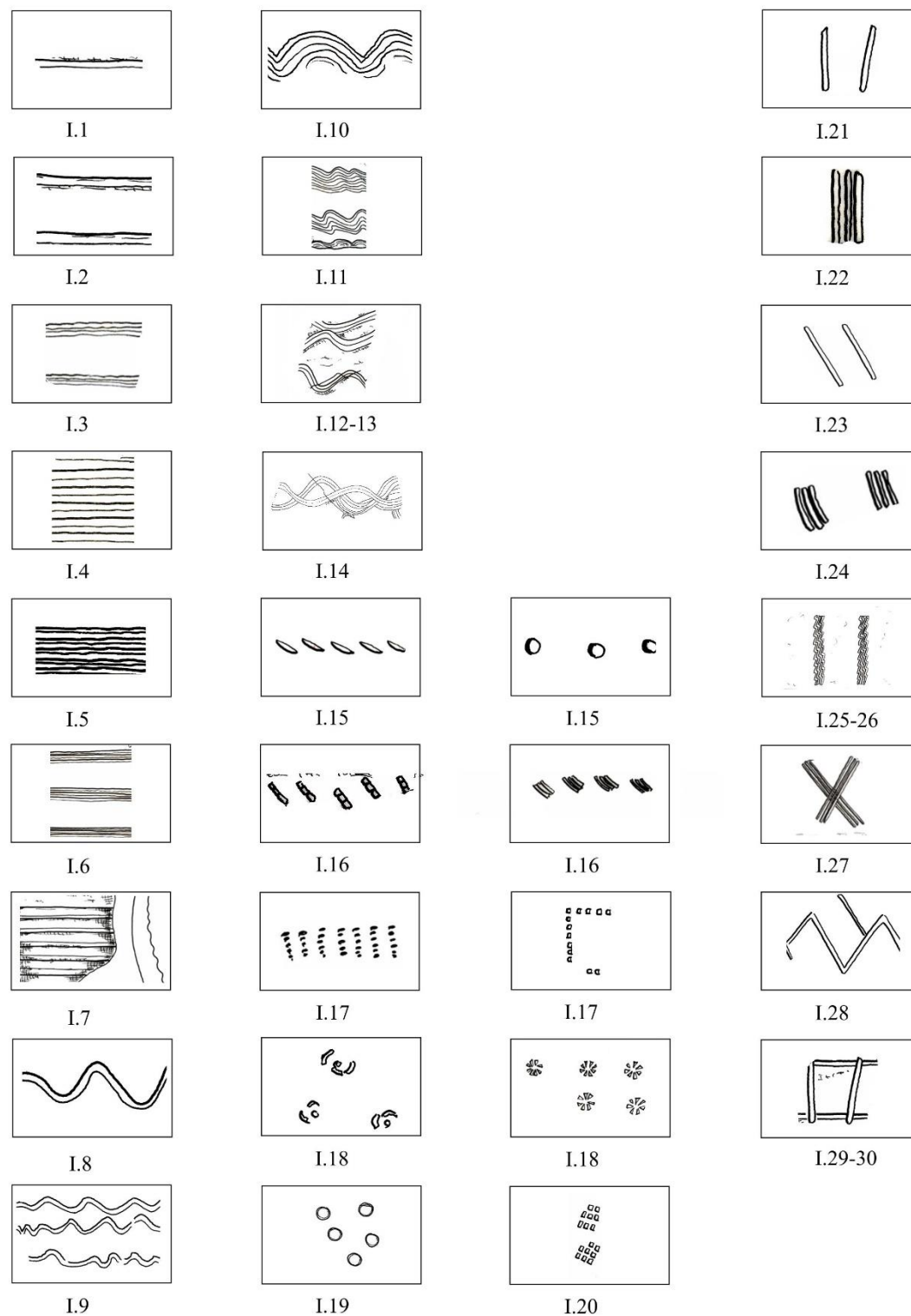
Grupa pierwsza (**I**) składała się z następujących typów ornamentu (ryc. 19):

- poziome, dookolne żłobki wykonane narzędziem w typie rylca (**I.1-I.2**),
- poziome dookolne żłobki wykonane narzędziem wielozębnym (**I.3-I.6**),
- poziome, głębokie dookolne plastyczne żłobki (**I.7**),
- poziome, samodzielne lub zwielokrotnione, dookolne linie faliste wykonane narzędziem w typie rylca (**I.8-I.9**),
- poziome, samodzielne lub zwielokrotnione, dookolne linie faliste wykonane narzędziem wielozębnym (**I.10-I.11**),
- pasma poziomych dookolnych linii falistych (**I.12-I.13**) oraz przeplatających się (**I.14**) wykonanych narzędziem wielozębnym,
- odciski narzędzia jednodzielnego w postaci „łezkowatej” (**I.15**),
- odciski narzędzi wielozębnych w układzie pionowym, poziomym oraz diagonalnym (**I.16**),
- odciski narzędzi wielozębnych w układzie pionowym, poziomym oraz diagonalnym nanoszone w wyniku nakłuwania tworzące również rodzaj stempelka (**I.17**),
- odciski różnego rodzaju stempelków (**I.18-I.20**),
- pionowe linie ryte wykonane narzędziem w typie rylca (**I.21**) oraz narzędziem wielozębnym (**I.22**),
- łukowate linie ryte wykonane narzędziem w typie rylca (**I.23**) oraz narzędziem wielozębnym (**I.24**),
- festonowe, pionowe linie faliste wykonane narzędziem w typie rylca (**I.25**) oraz narzędziem wielozębnym (**I.26**),
- krzyżujące się ryte linie łukowate oraz diagonalne wykonane narzędziem w typie rylca (**I.27**) oraz narzędziem wielozębnym (**I.28**),

²⁰⁰ Paweł Rzeźnik, *Ceramika naczyniowa z Ostrowa Tumskiego...*, s. 90-94.

- pionowe i poziome linie ryte wykonane narzędziem w typie rylca (**I.29**) oraz narzędziem wielozębnym (**I.30**).

Ornament grupy pierwszej

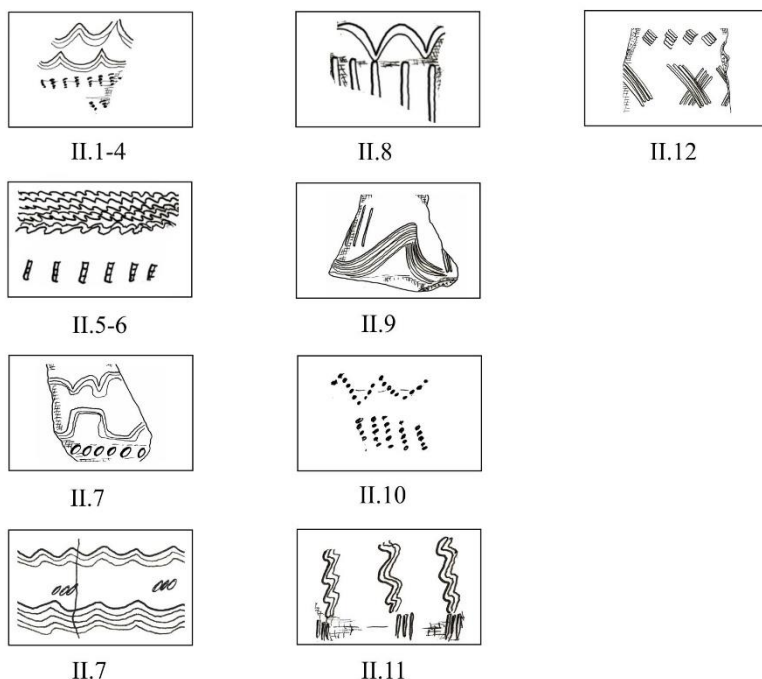


Ryc. 19. Typy ornamentu grupy pierwszej (opr. Ł. Kaczmarek)

Grupa druga (**II**) składała się z następujących typów ornamentu (ryc. 20):

- ornament składający się z pojedynczej lub zwielokrotnionej rytej linii falistej oraz odcisków narzędzi wielozębnych w układzie pionowym, poziomym oraz diagonalnym nanoszonych w wyniku nakłuwania (**II.1-II.4**),
- ornament składający się z pojedynczej lub zwielokrotnionej rytej linii falistej oraz odcisków narzędzi wielozębnych w układzie pionowym, poziomym oraz diagonalnym nanoszonych w wyniku odciskania (**II.5-II.6**),
- ornament składający się z pojedynczej lub zwielokrotnionej rytej linii falistej oraz odcisków narzędzia jednodzielnego w postaci „łezkowatej”, dodatkowo uzupełnionej odciskami narzędzia wielozębego (**II.7**),
- ornament składający się z wykonanych w technice rycia pojedynczej lub zwielokrotnionej linii falistej oraz linii pionowych (**II.8-II.9**),

Ornament grupy drugiej



Ryc. 20. Typy ornamentu grupy drugiej (opr. Ł. Kaczmarek)

- ornament składający się z wykonanych w technice nakłuwania odcisków narzędzia wielozębnego tworzącego pasma w różnych układach uzupełnionych odciskami narzędzia jednodzielnego (**II.10**),
- ornament składający się z festonowych, pionowych linii falistych uzupełnionych odciskami narzędzia jednodzielnego (**II.11**),
- ornament składający się z pionowych, poziomych oraz diagonalnych odcisków narzędzi wielozębnych uzupełnionych krzyżującymi się liniami łukowatymi oraz diagonalnymi (**II.12**).

Grupa trzecia (**III**) składała się z następujących typów ornamentu (ryc. 21):

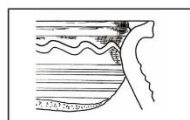
- ornament składający się z poziomych, zwielokrotnionych żłobków uzupełnionych w układzie strefowym poziomymi, dookolnymi liniami falistymi (**III.1-III.6**),
- ornament składający się z poziomych, zwielokrotnionych żłobków uzupełnionych w układzie strefowym poziomymi, dookolnymi liniami falistymi oraz odciskami narzędzi wielozębnych w układzie pionowym, poziomym oraz diagonalnym (**III.7-III.10**),
- ornament składający się z poziomych, zwielokrotnionych żłobków uzupełnionych w układzie strefowym odciskami narzędzi wielozębnych w układzie pionowym, poziomym oraz diagonalnym (**III.11-III.16**),
- ornament składający się z poziomych, zwielokrotnionych żłobków uzupełnionych w układzie strefowym odciskami, nakłuciami narzędzi wielozębnych w układzie pionowym, poziomym oraz diagonalnym wykonanych techniką nakłuwania (**III.17-III.23**),
- ornament składający się z poziomych, zwielokrotnionych żłobków uzupełnionych odciskami różnego rodzaju stempelków (**III.24-III.26**),
- ornament składający się z poziomych, zwielokrotnionych żłobków uzupełnionych pionowymi, diagonalnymi, łukowatymi i krzyżującymi się liniami rytymi wykonanymi narzędziem wielozębnym (**III.27-III.38**),
- ornament składający się z poziomych, zwielokrotnionych żłobków uzupełnionych od dołu stempelkami (**III.39**),
- ornament składający się z poziomych, zwielokrotnionych żłobków uzupełnionych od dołu pionowymi liniami falistymi (**III.40**).

Ornament grupy trzeciej

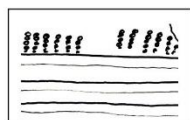


Ryc. 21. Typy ornamentu grupy pierwszej (opr. Ł. Kaczmarek)

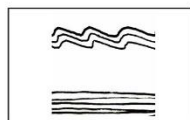
Ornament grupy czwartej (A)



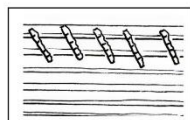
IV.1



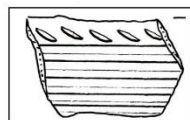
IV.4



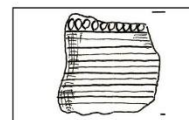
IV.2



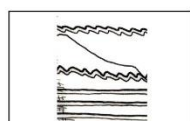
IV.5



IV.7

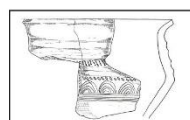
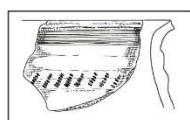
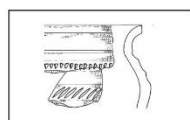
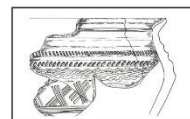
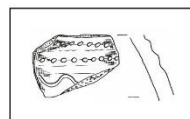
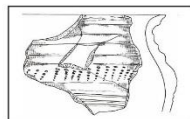
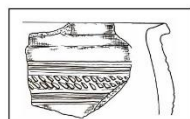


IV.8



IV.3

Ornament grupy piątej (B)



Ryc. 22. Typy ornamentu grupy czwartej (A) oraz piątej (B) (opr. Ł. Kaczmarek)

Grupa czwarta (**IV**) składała się z następujących typów ornamentu (ryc. 22A):

- ornament poziomych, dookolnych żłobków ograniczonych od góry pojedynczą lub zwielokrotnioną linią falistą (**IV.1-IV.3**),
- ornament poziomych, dookolnych żłobków ograniczonych od góry pasmem odcisków narzędzia wielozębnego wykonanych przez nakłuwanie (**IV.4**),
- ornament poziomych, dookolnych żłobków ograniczonych od góry pasmem odcisków narzędzia wielozębnego (**IV.5**),
- ornament poziomych, dookolnych żłobków ograniczonych od góry pasmem odcisków stempelków o różnym kształcie (**IV.7-IV.8**).

Grupa piąta (**V**) składała się z bardzo mocno zróżnicowanych wewnętrznie wątków zdobniczych, strefowych, których podstawowym elementem były głębokie dookolne żłobki odpowiadające ornamentowi plastycznemu, uzupełnione wątkami jednoelementowymi, niekiedy powtarzanymi (ryc. 22B). Ornament tej grupy o dość często bardzo silnie rozbudowanym programie zdobniczym pokrywał głównie naczynia grupy piątej.

3.4. Technologia

Analiza naczyń oraz ich fragmentów na płaszczyźnie technologicznej, której rezultatem jest opis szeregu cech i elementów związanych z wytwórczością garncarską, stanowi powszechnie stosowany etap klasyfikacji pojemników oraz ich fragmentów. Przydatność tej części postępowania analitycznego w późniejszych procesach wyjaśniających wynika z podstawowego założenia charakteryzującego produkcję pojemników jako szereg następujących po sobie czynności wykonywanych przez garncarza²⁰¹. Czynności te z punktu widzenia analizy technologicznej sprowadzić można do dwóch etapów produkcji. Pierwszy związany jest z przygotowaniem masy garncarskiej, drugi odnosi się natomiast do formowania ścianek i bryły naczynia²⁰². Należy również w tym miejscu uwzględnić jeszcze jeden ostatni etap, mianowicie proces wypalania naczyń. To właśnie ślady produkcji, choć nie zawsze uchwytnie na gotowych wyrobach, metodą makroskopową, a tym bardziej na licznych fragmentach będących przedmiotem badań, stanowią podstawę tej płaszczyzny analitycznej. Poszczególne cechy technologiczne bezpośrednio i pośrednio związane z procesem produkcji naczyń pozwalają czy wręcz stanowią podstawę do szeregowania wyrobów garncarskich w grupy techniczne. W tak ogólnym ujęciu, podstawowym kryterium podziału, powszechnie prezentowanym w pracach źródłowych wprowadzono podział materiałów ceramicznych pod kątem techniki wykonania. Wyodrębnia się trzy podstawowe grupy techniczne naczyń wczesnośredniowiecznych: ręcznie lepiące, ręcznie lepiące częściowo obtaczane oraz naczynia obtaczane całkowicie. Pewnym uszczegółowieniem, które wynikają z różnego stopnia zaawansowania wykorzystania koła garncarskiego, podlega grupa druga. Wśród naczyń częściowo obtaczanych badacze wyróżniają naczynia obtaczane przy krawędzi oraz naczynia obtaczane do załomu brzuśca (niekiedy również poniżej załomu). To nadrzędne kryterium podziału materiałów ceramicznych w pierwszym etapie ich oceny technologicznej wynika dość często z obserwacji powierzchni zewnętrznych, jak i wewnętrznych naczyń oraz ich fragmentów, które noszą ślady tzw. ciągów garncarskich. Ich charakter, układ oraz zasięg na powierzchni naczynia świadczą o poziomie zaawansowania technologicznego warsztatu garncarskiego. Ten natomiast wyrażany jest w kategoriach wymienionych powyżej grup technicznych.

Warto podkreślić w tym miejscu, że udział podstawowych grup nie zawsze stanowi pierwotne odwzorowanie struktur analizowanych zespołów. Taki stan rzeczy często wynika z charakteru opisywanych zespołów, który wyraża się w wielkości poszczególnych fragmentów,

²⁰¹ Tamże, s. 68.

²⁰² Wojciech Chudziak, *Periodyzacja...*, s. 33.

jak i ich miejsca w strukturze morfologicznej naczynia. Mają one zasadniczy wpływ na możliwość zdefiniowania strefy obtaczania i w konsekwencji przypisania poszczególnych ułamków konkretnej grupie technicznej, zwłaszcza w obrębie dwóch pierwszych jednostek, tj. ceramiki ręcznie lepionej oraz częściowo obtaczanej. Jak zauważył już słusznie Paweł Rzeźnik, pewnym rozwiązaniem tego problemu, pojawiającego się w trakcie opisu, jest również uwzględnienie cech drugorzędnych, takich jak: charakter masy garncarskiej, grubość ścianki naczynia, barwa przełamu ścianki, faktura powierzchni zewnętrznej oraz wewnętrznej. Cechy, które pomagają sklasyfikować poszczególne ułamki, dodatkowo uzupełniają elementy z zakresu analizy formalnej, tj.: sposób ukształtowania części brzegowych oraz pokrywający je ornament²⁰³. Duże znaczenie na etapie analizy technologicznej mają również dolne partie naczyń oraz dna. Ta część pojemników, obok cech stylistycznych, stanowi również medium o szerokim zakresie cech związanych z przebiegiem budowy naczynia oraz ze stopniem zaawansowania produkcji garncarskiej.

Wyniki podstawowej klasyfikacji technologicznej materiałów ceramicznych, które często charakteryzują się dużym stopniem rozdrobnienia, prezentowane jako procentowy udział każdej z grup technologicznych w obrębie zespołów pochodzących z poszczególnych jednostek stratygraficznych oraz obiektów, powszechnie używane są w procesie interpretacji chronologicznej. Stanowią, co chciałbym w tym miejscu podkreślić, pierwszą przesłankę w datowaniu reliktyw osadnictwa oraz procesów, które odzwierciedlane są w źródłach archeologicznych.

Zaprezentowany poniżej schemat opisu poszczególnych cech z zakresu analizy technologicznej przeprowadzony został na fragmentach zachowanych co najmniej do linii załomu brzuśca oraz na dnach, które reprezentowały poszczególne, wyróżnione w analizie formalno-stylistycznej formy pojemników.

Grupy techniczne

W myśl przedstawionych powyżej uwag wstępnych, dotyczących podstaw określenia zasięgu obtaczania, przedmiotowe zespoły gnieźnieńskie sklasyfikowano w ramach dwóch grup technicznych, które stanowiły podstawowe kryterium klasyfikacji zabytków ceramicznych.

Pierwsza z nich obejmowała naczynia, które określone zostały jako pojemniki **częściowo obtaczane**. Zaliczono tutaj, obok form ręcznie lepionych oraz częściowo obtaczanych, zdefiniowanych na podstawie możliwego do określenia zasięgu obtaczania lub

²⁰³ Paweł Rzeźnik, *Ceramika naczyniowa z Ostrowa Tumskiego...*, s. 68.

jego braku, również materiały, których stan zachowania nie pozwalał na pewne zdefiniowanie tej strefy jednocześnie pozwalającej na uszczegółowiony podział na pojemniki obtaczane przy krawędzi, jak i do załomu brzuśca. Ponadto tak zaprezentowany podział znajduje swoje uprawnocnienie w wynikach analiz form naczyń, gdzie uwagę zwraca długi czas występowania niektórych typów, który wyróżnia się obecnością tej samej formy zarówno wśród pojemników lepionych ręcznie, obtaczanych przy krawędzi, obtaczanych częściowo oraz rzadziej pośród naczyń całkowicie obtaczanych²⁰⁴.

Drugą grupę stanowiły naczynia **całkowicie obtaczane**, wśród których znajdowały się również pojemniki silnie formująco obtaczane. Obok pełnych lub dających się jednoznacznie zrekonstruować form naczyń, do grupy tej przypisywano również mniejsze fragmenty, które nosiły na powierzchni ślady obtaczania w postaci regularnych, wykonanych głównie przy użyciu twardych narzędzi wygładzających, ciągów garncarskich. Ponadto ułamki, jak i naczynia całkowicie obtaczane charakteryzowały się również innym w porównaniu do pojemników częściowo obtaczanych zestawem bardziej ujednoliconych, zestandaryzowanych cech drugorzędnych.

Masa garncarska – surowiec

Podstawowym składnikiem do produkcji naczyń związanych z okresem wczesnego średniowiecza była odpowiednio przekształcona glina pochodząca głównie z miejscowych złóż. Przygotowanie masy ceramicznej składało się dość często z dwóch etapów. Pierwszy związany był z procesami oczyszczania naturalnego surowca, szczególnie z materiałów organicznych o szkodliwym charakterze. Drugi etap związany był ze wzbogacaniem gliny o dodatkowe składniki plastyczne i nieplastyczne. Oba etapy prowadziły głównie do podniesienia właściwości technologicznych samego surowca²⁰⁵ oraz miały wpływ na finalny produkt, jakim było naczynie. Opis materiału plastycznego wykorzystywanego do produkcji naczyń oparto na trzech równorzędnych, zazębiających się kryteriach, takich jak: rodzaj domieszki schudzającej, jej wielkość oraz ilość w masie garncarskiej. Podstawą analizy były makroskopowe obserwacje poczynione na przełamach naczyń oraz na ich powierzchniach. W literaturze przedmiotu niejednokrotnie podkreślano już znaczenie oraz wartość poznawczą opisu makroskopowego

²⁰⁴ Problematyka ta została szerzej omówiona w rozdziale 3. *Zasady klasyfikacji materiałów źródłowych* 3.1. *Grupy naczyń*.

²⁰⁵ Andrzej Buko, *Ceramika wczesnopolska...*, s. 92; autor omawia również działania różnych domieszek szkodliwych, s. 40-43.

cech z zakresu technologii, podkreślając niekiedy ich zobiektywizowany charakter, głównie w zakresie zaprezentowanych poniżej cech opisu²⁰⁶.

Biorąc pod uwagę pierwsze kryterium wyróżniono:

- masę schudzoną domieszką piasku (1),
- masę schudzoną domieszką mineralną w postaci wielobarwnego tłucznia składającą się z ostro krawędzistych ziaren pochodzących z przepalonych kamieni (2),
- masę, której receptura oparta została zarówno na domieszce tłucznia kamiennego oraz piasku (3),
- masę garncarską, wśród której znajdowała się domieszka szamotu (4),
- masę garncarską, wśród której znajdowała się domieszka organiczna (5),
- masę z udziałem płatków miki (6).

Drugim kryterium opisu masy garncarskiej była wielkość ziaren domieszki schudzającej. Zaprezentowany w pracy opis składał się z dwóch etapów. Podstawowe kryterium definiowało trzy grupy wielkości: **1** – ziarna drobne do 0,5 mm, **2** – ziarna średniej wielkości od 0,6 mm do 1 mm oraz **3** – ziarna grube, powyżej 1 mm. Drugim etapem było zdefiniowanie struktur opartych na występowaniu poszczególnych kategorii domieszek mineralnych:

- z domieszką drobną (1),
- z domieszką drobną oraz udziałem domieszki średniej (2),
- z domieszką drobną z udziałem domieszki średniej i grubej (3),
- z domieszką średnią z udziałem domieszki drobnej (4),
- z domieszką średnią (5),
- z domieszką średnią z udziałem domieszki drobnej i grubej (6),
- z domieszką grubą z udziałem domieszki drobnej (7),
- z domieszką grubą z udziałem domieszki średniej (8),
- z domieszką grubą (9).

Trzecim kryterium opisu masy garncarskiej była ilość materiału schudzającego zaobserwowana w przełamach. Tutaj materiał opisano w ramach trzech kategorii:

- mała ilość domieszki (1),

²⁰⁶ Por. Michał Parczewski, *Początki kultury...*, s. 28-29; Wojciech Chudziak, *Periodyzacja...*, s. 33; Andrzej Buko, *Ceramika wczesnopolska...*, s. 94; Bartłomiej Gruszka, *Znaleziska ceramiczne z badań wczesnośredniowiecznego grodu w Połupinie, stan. 2. Chronologia oraz analiza stylistyki, formy i techniki wykonania*, w: *Wczesnośredniowieczny gród w Połupinie, stan. 2. Nowe analizy i interpretacje źródeł archeologicznych i przyrodniczych*, red. B. Gruszka, Zielona Góra 2016, s. 143.

- średnia ilość domieszki (2),
- duża ilość domieszki (3).

W ostatnim etapie oceny masy ceramicznej, w trakcie analizy zwrócono jeszcze uwagę na charakter przełamu naczynia, który świadczył o jakości przygotowania i wymieszania podstawowego surowca glinianego z materiałem schudzającym. Wyróżnione poniżej stany bezpośrednio wiążą się również z granulometrią ziaren domieszki schudzającej:

- masa ceramiczna przygotowana w sposób jednolity, oparta na domieszce drobnej i pylastej, nieuchwytniej przy opisie makroskopowym (1),
- masa ceramiczna wymieszana z domieszką schudzającą w sposób średnio związany, oparta głównie na ziarnach średnich, odzwierciedloną w przełomie „warstwowym” (2),
- masa ceramiczna wymieszana z domieszką schudzającą w sposób niejednolity, oparta na domieszkach grubych, odzwierciedloną z kolei w przełomie w postaci „gruzełkowatej” (3).

Elementy opisu uwzględniającego większość dostępnych w trakcie analizy cech, odnoszących się do charakteru masy ceramicznej, zamykają pierwszy etap związany z produkcją pojemników, który odzwierciedlał zabiegi związane z przygotowaniem surowca.

Formowanie bryły naczynia

Drugi etap produkcji naczyń, obserwowany w trakcie analizy technologicznej, związany jest z formowaniem bryły pojemnika oraz ścianek. Ta część analizy skupia się na opisie takich cech, jak grubość ścianek naczyń, widocznych śladów budowy korpusu. Ponadto szczególną rolę w tej części analizy zajmują dolne fragmenty naczyń – dna.

Formowanie dna stanowiło pierwsze z działań omawiane w tej części. Dna oraz ich fragmenty, jako przedmiot analizy technologicznej, stanowią medium o szerokim zakresie informacji będącej kolejną, drugorzędną przesłanką do przyporządkowania ich jednej z grup technicznych. W trakcie analizy zwrócono uwagę na takie cechy, jak: rodzaj użytej podsypki, ślady produkcyjne, w tym również te świadczące o wykorzystaniu koła garncarskiego. Niestety, procesy, jakim podlegały fragmenty den oraz dość rzadko zachowane całe dna, nie zawsze pozwalały dostrzec niektóre z wyżej wymienionych elementów.

W trakcie analizy jako pierwsze z kryteriów opisu den uwzględniono ślady, które w sposób bezpośredni związane były z kołem garncarskim. Wyróżniono tutaj takie cechy, jak:

- odcisk osi koła wypukły (1),
- odcisk osi koła wklęsły (2),
- odcisk tarczy koła w postaci deski (3),

- guzek (4),
- odcisk gwoździ (5),
- odcisk blaszki – nakładki (6),
- odcisk tkaniny, maty – charakterystyczny głównie dla naczyń całkowicie ręcznie lepionych, choć spotykany również wśród naczyń obtaczanych (7).

Drugim kryterium były ślady związane z oddzieleniem gotowego wyrobu od tarczy koła. Ocena tej cechy polegała głównie na obserwacjach krawędzi dna oraz przyległych do niej fragmentów ścianek. Wyróżniono głównie dwa rodzaje śladów:

- odcinania, w postaci ostro zarysowanych krawędzi dna (2),
- podważania charakteryzujące się często punktowym, nieregularnym wgłębieniem widocznym na styku krawędzi dna i ścianki naczynia (3).

Trzecim kryterium była ocena podsypki stosowanej przez gnieźnieńskich rzemieślników. Wśród zanalizowanych den odnotowano takie rodzaje podsypki, jak:

- popiół, nadający powierzchni dna gładką fakturę (1),
- fragmenty roślin, widoczne głównie w postaci negatywów odcisniętych na spodnich powierzchniach (2),
- piasek, niekiedy przyjmujący również postać drobnego żwiru (3),
- tłuczeń mineralny o różnej wielkości ziaren (4).

Czwartym kryterium była grubość dna. Wyróżniono, podobnie jak w przypadku ścianek naczyń, trzy klasy grubości den, które również w pewnym stopniu korelowały z grupami technologicznymi:

- dna cienkie do 6 mm (1), charakteryzowały głównie naczynia grupy całkowicie obtaczanych,
- dna o średniej grubości od 7 do 9 mm (2), charakteryzowały głównie naczynia grupy częściowo obtaczanych,
- dna grube 10 mm i więcej (3), podobnie jak dna średnie, również najczęściej spotykane były wśród naczyń grupy częściowo obtaczanych.

Następnym etapem opisu zespołów ceramiki była ich klasyfikacja pod kątem grubości ścianek naczynia. Cecha ta korelowana z pozostałymi cechami drugorzędnymi w opisie technologii wykonania, miała zasadnicze znaczenie przy próbie oceny stopnia wykorzystania koła w trakcie formowania bryły naczynia. Ogólnie twierdzenie to sprowadza się do założenia, w myśl którego bardziej intensywne obtaczanie pojemnika prowadzi do zmniejszenia grubości jego ścianek. Duże znaczenie przy takiej próbie oceny analizowanego materiału mają również

formy, jak i ich fragmenty, które cechuje niejednorodna grubość ścianek²⁰⁷. Zależności te były dobrze widoczne w trakcie analizy zespołów gnieźnieńskich. Wyróżniono trzy klasy grubości ścianek naczyń, których wartości mierzono w zależności od stopnia zachowania naczynia w jego środkowej części. Były to:

- naczynia cienkościenne o grubości ścianek do 6 mm (**I**),
- naczynia o ściankach średniej grubości, znajdujących się w zakresie od 7 do 9 mm (**II**),
- naczynia grubościennie, o grubości ścianek wynoszącej 10 mm oraz więcej (**III**).

Analizując przełamy i powierzchnie ścianek naczyń uwzględniono również ślady związane z budową korpusu wyróżniające się w postaci:

- negatywów po taśmach, z których budowano naczynie (**1**),
- negatywów po wałkach, które charakteryzowały się wypukłym, soczewkowatym kształtem (**2**),
- ślady ugniatania w postaci nieregularnych zagłębień i dołków widocznych głównie po wewnętrznych stronach ścianek (**3**).

Faktura powierzchni

Kolejnym etapem analizy, który pośrednio ma związek z charakterystyką surowca, był opis faktury powierzchni naczyń. Na wyróżnione w trakcie analizy rodzaje jej dopracowania pośrednio wpływ miała zastosowana masa ceramiczna, szczególnie rodzaj i wielkość domieszki schudzającej. Na te powiązania uwagę zwrócili już wcześniej badacze, podkreślając związek pomiędzy obiema cechami opisu²⁰⁸. Ponadto na charakter faktury powierzchni wpływ miały również zabiegi stosowane w trakcie budowy formy pojemnika, jak i przy jego obtaczaniu. W trakcie opisu tego kryterium wyróżniono takie powierzchnie, jak:

- gładką, o niewyczuwalnych i niewidocznych ziarnach domieszki, dodatkowo dość często nosząca ślady użycia tzw. twardego gładzika (**2**),
- szorstką, o lekko wyczuwalnej, niewidocznej domieszce zarówno o ziarnach średnich, jak i grubych, na której wpływ miały również zabiegi wygładzające, głównie przy użyciu tekstyliów (**3**),
- bardzo szorstką, o mocno wyczuwalnej domieszce o ziarnach grubych, w mniejszym stopniu średnich, niekiedy widocznych również na powierzchni (**4**),

²⁰⁷ Andrzej Buko, *Ceramika wczesnopolska...*, s. 106; Arkadiusz Tabaka, Kinga Zamelska-Monczak, *Wczesne średniowiecze, w: Materiały do wczesnych pradziejów zachodniej Wielkopolski. Osadnictwo pradziejowe i wczesnośredniowieczne w Lubrzy*, red. J. Kabaciński, I. Sobkowiak-Tabaka, Poznań 2011, s. 542.

²⁰⁸ Por. Wojciech Chudziak, *Periodyzacja...*, s. 33; Paweł Rzeźnik, *Ceramika naczyniowa z Ostrowa Tumskiego...*, s. 74-75; Arkadiusz Tabaka, Kinga Zamelska-Monczak, *Wczesne średniowiecze...*, s. 538.

- chropowatą, która charakteryzowała się występowaniem widocznych ponad powierzchnię naczyń ziaren domieszki, głównie grubej, w mniejszym stopniu średniej (5).

Analizując powierzchnie naczyń zwrócono również uwagę na ślady powstałe w trakcie obtaczania naczyń definiowane jako ślady wygładzania. W trakcie opisu wyróżniono:

- ślady powstałe przy użyciu narzędzi o miękkiej powierzchni, takich jak szmatka, skóra (2),
- ślady powstałe przy użyciu narzędzia o twardej powierzchni, takich jak gładziki kościane wykonane z poroża, z kamienia czy drewna (3).

Uwzględniono również kierunek ciągów garncarskich powstałych w trakcie prac nad fakturą naczynia. Zaobserwowano je w układach:

- poziomych (1),
- pionowych (2),
- diagonalnych (3).

Barwa przełamu oraz powierzchni naczyń

Ostatni etap produkcji naczyń związany był z wypalaniem gotowych wyrobów. O jakości oraz formie ostatniego z procesów technologicznych wnioskuje się głównie na podstawie dwóch cech. Pierwsza z nich odnosi się do oceny barwy przełamów ścianek naczyń, druga natomiast do kolorystyki powierzchni zewnętrznych oraz wewnętrznych pojemników. O ile pierwsza z cech jest bardziej zobiektywizowana, o tyle druga, odnosząca się do barwy powierzchni, ma charakter bardziej intuicyjny.

Opis znaczenia charakterystyki barwy przełamów ścianek naczyń, a także zagadnienia związane z szeroko analizowaną problematyką tej cechy omówił Andrzej Buko²⁰⁹. Ogólnie dla materiałów gnieźnieńskich definiuje się cztery stany, które odzwierciedlają pewne modelowe trendy wypału naczyń:

- przełamy jednobarwne w układzie „a” (1), które mogą świadczyć zarówno o wypale utleniającym, jak i redukującym dostęp powietrza,
- przełamy dwubarwne w układzie „ab” (2), które mogą świadczyć o wypale utleniającym, nierównym, wynikającym z samego przebiegu procesu wypalania,
- przełamy dwubarwne w układzie „aba” (3), które interpretować należy jako utleniające w pierwszym stadium procesu wypalania oraz redukcyjnym w etapie końcowym,

²⁰⁹ Andrzej Buko, *Ceramika wczesnopolska...*, s. 152.

- przełamy wielobarwne w układzie „abc...” (4) świadczące o słabym, nierównym procesie wypalania, szczególnie o charakterze utleniającym.

Osobnym zagadnieniem, dość często analizowanym w trakcie prac opisowych jest również barwa powierzchni zewnętrznej oraz wewnętrznej naczyń. Klasyfikacja tej cechy technologicznej, obok analizy barwy przełamu, stanowi podstawowe kryterium w ocenie finalnego procesu produkcji, jakim było wypalanie naczyń. Kolorystyka powierzchni odnotowana na poszczególnych fragmentach oraz pełnych formach naczyń jest często rezultatem działania nie tylko procesów zachodzących w trakcie ostatniego z etapów produkcji naczynia, ale również wynikiem oddziaływania innych czynników na powierzchnię. Cechą szczególną materiałów ceramicznych jest również niejednorodność zabarwienia powierzchni naczyń, która z jednej strony odzwierciedlać może zarówno sam proces nierównego wypalania naczyń, jak i wynikać może z funkcji użytkowych poszczególnych naczyń. Wśród wskazanych czynników wymienić można m.in. skład chemiczny podstawowego surowca, jak i procesy chemiczne, jakim podlegały naczynia znajdujące się w warstwach kulturowych często silnie zróżnicowanych. Wśród zespołów gnieźnieńskich wyróżniono naczynia o barwie:

- czarnej (1),
- szarej (2),
- ciemnoszarej (3),
- brunatnej (4),
- ceglastej (5),
- szaro-beżowej (6),
- kremowo-żółtej (7),
- szaro-ceglastej (8),
- brunatno-czarnej (9),
- beżowo-ceglastej (10),
- brunatno-szarej (11).

4. Charakterystyka materiałów źródłowych

4.1. Analiza stylistyczna

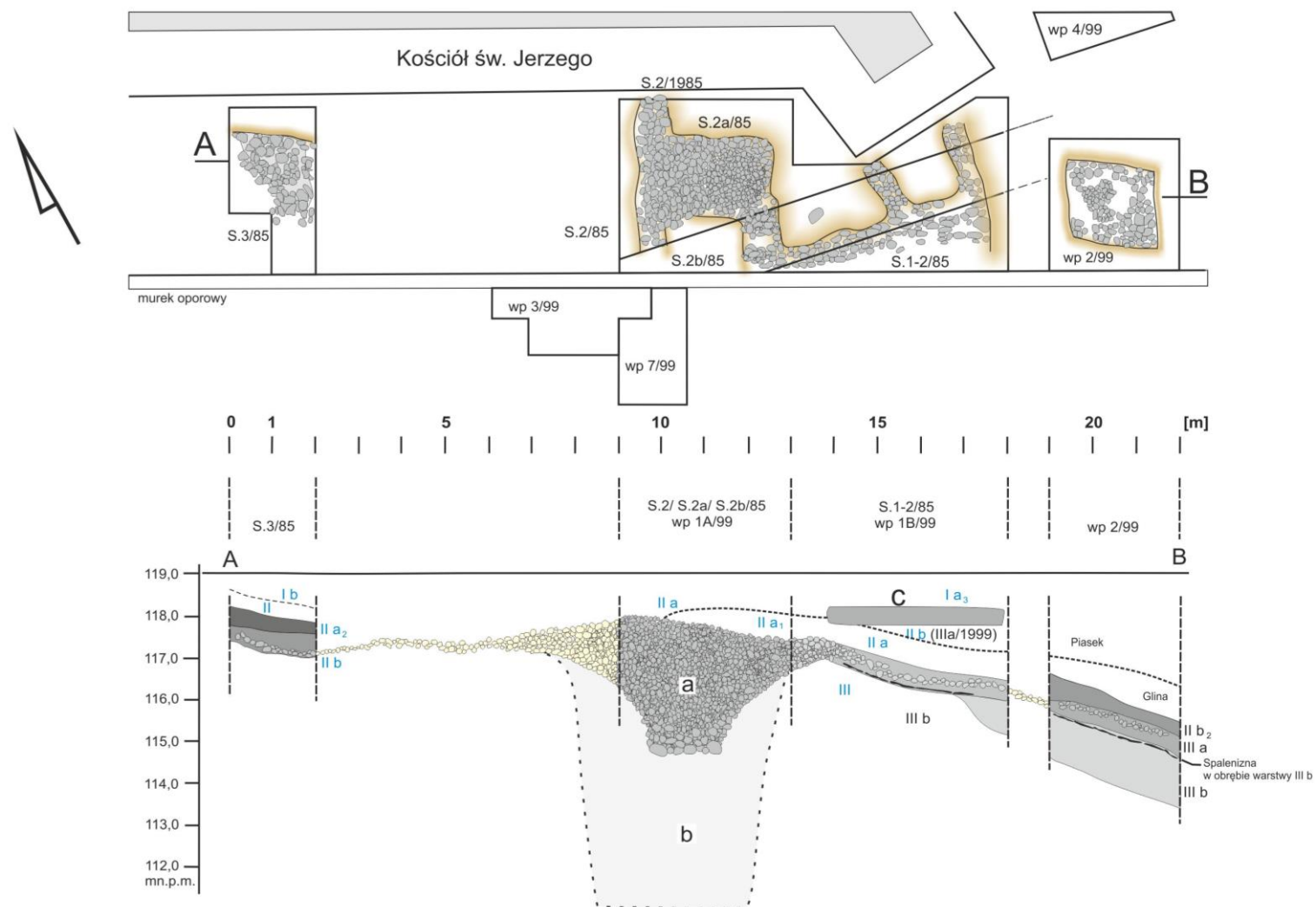
Badania prowadzone po południowej stronie kościoła pw. św. Jerzego (Gniezno stan. 15; sondáže 1, 1a, 1 / 2, 2, 2a 3, badania w roku 1985, 1999)

Pierwsze systematyczne badania wykopaliskowe na stanowisku nr 15 przeprowadzono w roku 1985. Obejmowały one wówczas tereny znajdujące się w bliskim sąsiedztwie kościoła pw. św. Jerzego. Badaniami z ramienia Muzeum Początków Państwa Polskiego w Gnieźnie kierował wówczas Tomasz Sawicki. W wyniku tych prac odsłonięto relikty obiektu kamiennego wraz z dość ciekawym układem stratygraficznym²¹⁰. Te spektakularne odkrycia weryfikowane były również w trakcie prac prowadzonych przez ten sam zespół w roku 1999, a także podczas nieinwazyjnych badań georadarowych prowadzonych w roku 2018. Dotychczasowa próba określenia ram czasowych funkcjonowania tego obiektu w przestrzeni gnieźnieńskiego ośrodka osadniczego podejmowana była do tej pory głównie na podstawie wstępnej, niepełnej analizy zespołów ceramicznych oraz w oparciu o interpretację układów stratygraficznych zaobserwowanych w trakcie tych badań. Nigdy natomiast nie przeprowadzono postępowania o charakterze wyjaśniającym, które korelowałoby wyniki analizy zespołów ceramicznych z układem stratygraficznym. Niestety, stosunkowo niewielki, fragmentaryczny obszar odsłoniętej konstrukcji oraz warunki eksploracyjne, wynikające z bliskiego sąsiedztwa budynku kościoła, miały zasadniczy wpływ na jakość oraz ilość pozyskanych w trakcie badań materiałów źródłowych oraz informacji wykorzystywanych w dotychczasowych procesach interpretacyjnych.

Przedstawiony w pracy zbiór materiałów źródłowych tworzą fragmenty naczyń pozyskane w trakcie badań prowadzonych w latach 1985 oraz 1999. W obrębie wykopów sondażowych o numerach: 1, 1a, 1/2, 2, 2a, 2b, 3, zlokalizowanych po południowej stronie kościoła pw. św. Jerzego, odsłonięto relikty składające się z nawarstwień tworzących przedmiotowy układ stratygraficzny interpretowany właśnie jako obiekt kamienny. Układ ten składał się z kilku jednostek ujętych w cztery poziomy stratygraficzne oznaczone numerami od I do IV²¹¹ (ryc. 23).

²¹⁰ Por. rozdz. 5.1. Wyniki analizy typologiczno-technologicznej w świetle interpretacji chronologicznej.

²¹¹ Brak konsekwencji w nazewnictwie poszczególnych warstw eksplorowanych w roku 1985 oraz 1999 zasadniczo utrudniał prezentację materiałów źródłowych, stąd odpowiednie było sprowadzenie poszczególnych warstw do wskazanych poziomów stratygraficznych.



Ryc. 23. Gniezno – Góra Lecha, stan. 15. Rzut poziomy oraz profil z domniemaną rekonstrukcją obiektu kamiennego (za T. Sawickim, opr. Ł. Drzewiecka-Ranoszek)

Poziom I (obejmował warstwę 3_b w sondażu 2/99)

Poziom I tworzyła warstwa szaro-żółtej, ilastej gliny o miąższości około 15 cm, z fragmentami drewna. Poziom ten interpretowany jest jako strop calca z elementami działalności człowieka. W obrębie gliniastego piasku nie odnotowano materiałów ceramicznych. Jedynym materiałem źródłowym były wspomniane ścinki drewna o charakterze antropogenicznym.

Poziom II (obejmował warstwę II_b w sondażach 1, 1a, 1/2, 2, 2a, 2b, 3/85; warstwę 3_a w sondażach 1/99 i 2/99)

Poziom II to struktura kamieni tworzących formę rzeczowego obiektu kamiennego. Charakteryzowała się luźnym, bez zaplanowanego wcześniej ułożenia, układem średniej wielkości kamieni polnych pozbawionych jakichkolwiek śladów materiału wiążącego w postaci gliny czy też innego rodzaju spoiwa. Odnotowany w trakcie badań zasięg tej konstrukcji pozwolił zrekonstruować jej długość na około 16 m, a szerokość na około 5 m. Uchwycona miąższość kamiennego usypiska w jego centralnej części osiągała do 3,5 m głębokości²¹².

Zespół ceramiki pochodzący z nawarstwień związanych ze strukturą kamieni liczył łącznie 43 ułamki, spośród których wyróżniono 40 (80,1%) fragmentów naczyń częściowo obtaczanych oraz 3 (18,9%) ułamki naczyń całkowicie obtaczanych. Wśród trzech określonych typologicznie naczyń wyróżniono dwa naczynia grupy trzeciej (66,67%) oraz pojedyncze naczynie grupy pierwszej (33,33%).

Zbiór naczyń wykonanych w technice częściowego obtaczania składał się z 7 (33,08%) części brzegowych, 29 (66,17%) części środkowych oraz z 4 den (0,75%). W toku dalszej analizy zbiór ten zredukowano do 2 naczyń, pojedynczej części przybrzeżnej, 7 ułamków pochodzących ze środkowych partii naczyń oraz pojedynczego dna.

Wśród naczyń grupy trzeciej wyróżniono formę niewielkiego naczynia obtaczanego do załomu brzuśca, w typie smukłego garnka o esowatym profilu, którego wysokość wynosiła 18,1 cm, z lekko wychylonym na zewnątrz brzegiem typu I.2.c, o średnicy 10 cm, ze zredukowaną szyjką o łukowatym kształcie przechodzącą w dwustożkowaty, lekko profilowany brzusiec, o średnicy 14,5 cm, zdobiony bardzo nieregularnym ornamentem grupy trzeciej typu III.48, z dnem prostym, lekko wyodrębnionym, o średnicy 8 cm (tabl. 1:2) oraz naczynie o esowatym profilu, z lekko wychylonym brzegiem typu I.1.a, ze zredukowaną łukowatą szyjką przechodzącą łagodnie w brzusiec, zachowany w górnej partii, zdobiony ornamentem grupy czwartej typu IV.1 (tabl. 1:3). Oba naczynia nawiązują do naczyń grupy *Menkendorf*.

²¹² Tomasz Sawicki, *Badania przy kościele św. Jerzego w Gnieźnie...*, s. 175 i n.

Naczynie grupy pierwszej prezentował formę szerokootworową, niezdobioną, obtaczaną przy krawędzi, z zawężonym brzegiem typu IV.1.a, o średnicy 42 cm, przechodzącym łukowato w dwustożkowaty, lekko profilowany brzusiec o średnicy 45 cm (tabl. 1:1).

Zbiór fragmentów pochodzących ze środkowych partii składał się głównie z mało charakterystycznych dolnych ułamków, wśród których znalazły się dwa fragmenty naczyń o dwustożkowatym brzuscu typu 31. Pojedynczy fragment dna, o średnicy 10 cm, reprezentował dno płaskie, lekko wyodrębnione typu 2.11 z charakterystycznym dla naczyń częściowo obtaczanych wklęsłym odciskiem osi koła.

Wśród fragmentów częściowo obtaczanych zdobionych były 4 (7,5%) ułamki. Obok zdobienia pokrywającego naczynie grupy trzeciej wyróżniono ponadto ułamki pokryte ornamentem grupy trzeciej typów III.40 (tabl. 1:5) oraz III.7 (tabl. 1:4).

Zbiór ułamków naczyń całkowicie obtaczanych składał się z dwóch, mało charakterystycznych ułamków pochodzących z dolnych partii naczyń oraz z pojedynczego dna. Cechy formalne podstawy naczynia pozwoliły przypisać je do typu den wklęsłych, lekko wyodrębnionych typu 2.21 (tabl. 1:6).

Poziom III (obejmował warstwę III w sondażach 1, 1a, 1/2, 2, 2a, 2b; warstwę II_{a2} w sondażu 3/85; warstwę 2_{b2} w sondażach 1/99 i 2/99).

Poziom III tworzył układ warstw odpowiadających poziomowi „użytkowemu” tego obiektu. Składał się on z kilkucentymetrowej warstwy spalenizny, która zalegała bezpośrednio pod piaskiem tworzącym poziom IV (niwelacyjny). Drugim elementem w tym układzie stratygraficznym były soczewy spalenizny zaobserwowane na obrzeżach konstrukcji kamiennej, znajdujące się bezpośrednio na warstwie calca, nasycone niewielką ilością węgla drzewnych oraz fragmentami zbutwiałego drewna. Miąższość warstwy tworzącej ten najniższy poziom w układzie stratygraficznym wynosiła niewiele, bo zaledwie około 2 cm, choć lokalnie osiągał on głębokość do 40 cm²¹³. Zespół ceramiki pozyskany z nawarstwień poziomu III liczył łącznie 104 ułamki, spośród których wyróżniono 78 (75%) fragmentów naczyń częściowo obtaczanych oraz 26 (25%) ułamków naczyń całkowicie obtaczanych. Wśród ośmiu określonych typologicznie naczyń wyróżniono trzy naczynia grupy pierwszej (37,5%) dwa naczynia grupy trzeciej (25%), pojedyncze naczynie grupy drugiej (12,5%) oraz dwa naczynia grupy szóstej (25%).

²¹³ Tamże, s. 179.

Zbiór ceramiki częściowo obtaczanej składał się z 16 (20,52%) części brzegowych, 57 (73,07%) części środkowych oraz 5 den (6,41%).

Wśród naczyń grupy pierwszej wyróżniono formy obtaczane przy krawędzi, niezdobione. Były to naczynia workowate, o słabo wykształconym, esowatym profilu, z krótkim, lekko wychylonym na zewnątrz brzegiem typu I.1.b, ze zredukowaną szyjką przechodzącą w eliptyczny brzusiec z wysoko umieszczoną linią załomu (tabl. 2:1), oraz dwa niezdobione, smukłe naczynia o esowatym profilu, z lekko wychylonym na zewnątrz brzegiem typu I.1.a, ze zredukowaną, łukowatą szyjką przechodzącą w dwustożkowaty, słabo profilowany brzusiec (tabl.2:2, 5). Średnica wylewów naczyń wynosiła od 25 cm do 28,5 cm, natomiast wydętość brzuśców odpowiadała wartości średnicy brzegów.

Do naczyń grupy trzeciej zaliczono dwa fragmenty części przybrzeżnych. Były to fragmenty naczyń o esowatym profilu, z lekko wychyloną na zewnątrz krawędzią typów I.1.a i I.1.c, o średnicy 17 cm (tabl. 3:1, 2), z których jedno zdobione było w strefie szyjki oraz górnej części brzuśca ornamentem grupy pierwszej typu I.16 (tabl.3:2) Ponadto zbiór naczyń grupy trzeciej uzupełniały fragmenty brzuśców, o dwustożkowatym, silnie profilowanym załomie, również pokryte ornamentem grupy trzeciej typu III.12 (tabl. 3:6, 7).

Ostatnią z wydzielonych form był pojemnik grupy drugiej. Naczynie w typie wazy charakteryzowało się esowatym profilem o wychylonym na zewnątrz brzegu typu I.1.d, o średnicy 28,5 cm, z silnie zredukowaną szyjką w postaci największego przewężenia pod brzegiem przechodzącym bezpośrednio w silnie profilowany wysoko umieszczony dwustożkowaty brzusiec, o średnicy 30 cm, pokryty ornamentem grupy pierwszej typu I.6 (tabl. 2:3).

Wśród środkowych części naczyń odnotowano pojedyncze fragmenty pochodzące z naczyń o załomach dwustożkowatych, głównie słabo profilowanych typu 31. Dolne partie naczyń przypisano do dwóch typów. Były to głównie dna płaskie, lekko podcięte typu 2.11 (tabl. 3:15, 17) oraz pojedyncze dno typu 1.11.

Spośród ułamków naczyń częściowo obtaczanych 22 (28,2%) fragmenty, głównie pochodzące ze środkowych partii naczyń, pokrywał nieregularny, наносzony głównie bez wykorzystania rotacji koła ornament. Poza omówionymi wcześniej zdobieniami odnotowano głównie ornament grupy pierwszej typów I.3-I.5 oraz grupy trzeciej typów III.11-III.16. W mniejszym stopniu odnotowano również ornament grupy pierwszej typów I.15-I.16. Sporadycznie natomiast odnotowano ornament grupy pierwszej typów I.8-I.9 o nieregularnym przebiegu.

Zbiór ceramiki całkowicie obtaczanej składał się z 2 (7,69%) części brzegowych, 19 (73,07%) części środkowych oraz 5 den (19,24%).

Wśród naczyń grupy szóstej wyróżniono górne fragmenty pojemników o esowatym profilu z wychylonym na zewnątrz brzegiem typu II.1.a, o średnicy 22 cm, ze zredukowaną łukowatą szyjką. Do naczyń grupy szóstej przypisać można również pojemnik zachowany w części brzuśca oraz dna. Część fragmentarycznie zachowanego naczynia, na podstawie ukształtowania górnej partii brzuśca, zdobionego ornamentem grupy czwartej typu IV.7, jak i lekko podciętego, o wklęsłych powierzchniach dna typu 2.22 (tabl. 3:16), również zaliczyć można do pojemników grupy szóstej.

Środkowe części naczyń stanowiły zbiór silnie pofragmentowany, składający się głównie z górnych fragmentów brzuśców, bez zachowanych cech dystynktywnych z zakresu analizy stylistycznej. Wśród dolnych partii natomiast wyróżniono dna różnorodnych typów w tym głównie den płaskich i wklęsłych typów 1.11, 1.22, 1.31 oraz pojedynczy fragment dna płaskiego z wydzieloną stopką typu 5.11.

Wśród ułamków naczyń całkowicie obtaczanych zdobionych było 5 (19,23%) fragmentów. Poza omówionym powyżej zdobieniem pokrywającym naczynie grupy szóstej odnotowano również ornament grupy pierwszej typów I.4-I.5 oraz grupy czwartej typu IV.5.

Poziom IV (obejmował warstwę II_{a1} w sondażach 1, 1a, 1/2, 2, 2a, 2b, 3/85; warstwę II_{a/a1} w sondażu 1/99 oraz warstwę II w sondażu 2/99)

Poziom IV tworzyła warstwa żółto-szarego, gliniastego piasku, o stosunkowo dużej miąższości dochodzącej do 3,2 m, które nakrywały konstrukcję kamienną. Charakter nawarstwień pozwala interpretować ten poziom jako niwelacyjny związany z etapem rozbudowy gnieźnieńskiego grodu, która miała miejsce w okresie obejmującym najprawdopodobniej 4. ćwierć X i 1. ćwierć XI wieku²¹⁴.

Zespół ceramiki pozyskany z nawarstwień poziomu IV liczył łącznie 8 fragmentów, spośród których wyróżniono dwa (25%) fragmenty naczyń częściowo obtaczanych oraz 6 (75%) ułamków naczyń całkowicie obtaczanych. Wśród dwóch określonych typologicznie naczyń wyróżniono pojemnik grupy czwartej (37,5%) oraz naczynie grupy szóstej.

Zbiór naczyń częściowo obtaczanych składał się z pojedynczego fragmentu części brzegowej oraz mało charakterystycznego ułamka pochodzącego z części środkowej naczynia. Pojedynczy fragment z zachowaną częścią brzegową pochodził od naczynia grupy czwartej. Był to garnek o esowatym profilu z wychylonym na zewnątrz brzegiem typu I.1.a, o średnicy

²¹⁴ Tamże, s. 174 i n.

20 cm, ze zredukowaną łukowatą szyjką przechodzącą wyraźnie w łukowaty eliptyczny, słabo wydęty brzusiec, o średnicy 21 cm, zdobiony ornamentem grupy pierwszej typu I.5 (tabl. 4:1).

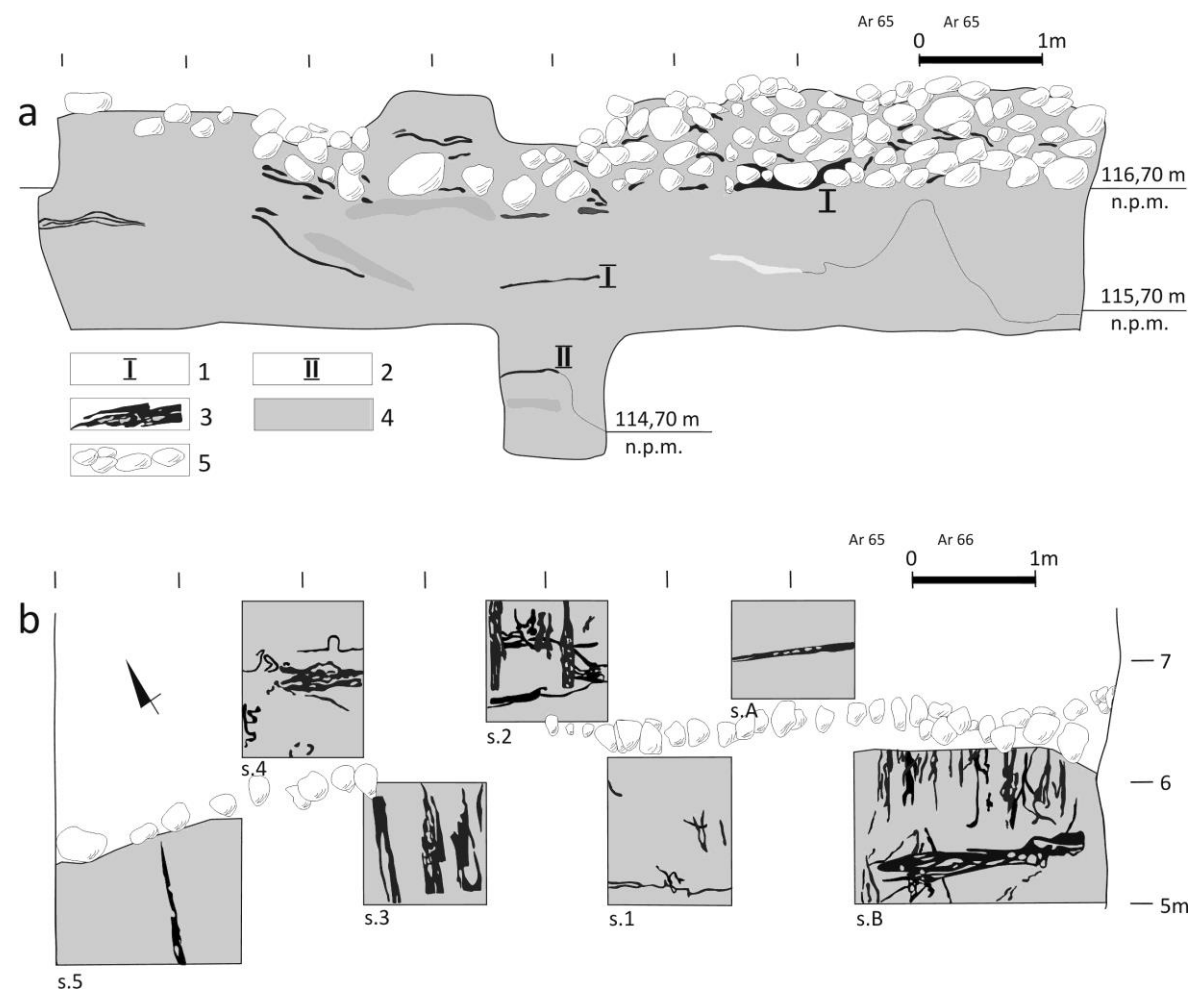
Zbiór ułamków naczyń grupy całkowicie obtaczanej składał się z jednego pojemnika oraz 5 ułamków pochodzących ze środkowych partii naczyń. Pojedyncze, zachowane w dużym stopniu naczynie na podstawie cech opisu formalnego przypisano do naczyń grupy szóstej. Był to duży pojemnik, wysokości 33,2 cm, o esowatym profilu z lekko wychyloną na zewnątrz krawędzią typu I.1.b, o średnicy 33 cm, ze zredukowaną szyjką o łukowatym kształcie przechodzącą w wysoko umieszczony, łagodnie profilowany dwustożkowaty brzusiec, o średnicy 35,1 cm, zdobiony ornamentem grupy trzeciej typu III.12 (tabl. 4:2). Dno, o średnicy 12,5 cm, przypisano do typu den prostych, lekko wklęsłych typu 1.22. Wśród pozostałych fragmentów naczyń odnotowano głównie środkowe, dolne partie. Na trzech z nich odnotowano ornament grupy pierwszej typu I.4.

Badania prowadzone pod wschodnim i południowym skrzydłem kolegiaty (Gniezno, stan. 15d; wykop 2, badania w roku 1982-1983)

Prezentowane w tej części pracy zespoły ceramiczne pozyskane zostały w trakcie badań o charakterze ratowniczym prowadzonych przy pracach rozbiórkowych budynku XVIII-wiecznej kolegiaty i budowy jej repliki. Badaniami, które miały miejsce w roku 1982-1983 kierowali z ramienia Muzeum Początków Państwa Polskiego w Gnieźnie Elżbieta Rogowska oraz Tomasz Sawicki. W trakcie prac pozyskano głównie informacje dotyczące okresu pełnego średniowiecza i okresu nowożytności. Na szczególną uwagę zasługują odkrycia dokonane w obrębie wykopu nr 2, który obejmował obszar wschodniego skrzydła budynku kolegiaty. W trakcie badań odsłonięto nietypową w porównaniu do pozostałych gnieźnieńskich relikwów konstrukcję wału obronnego. Jego uchwycony w tym miejscu fragment charakteryzował się strukturą składającą się z kilku poziomów kamieni polnych ułożonych w szeregu bez użycia zaprawy (jedyne spoiwo tworzył gliniasty piasek)²¹⁵. Długość odsłoniętego muru wynosiła około 8,6 m, jego szerokość od 0,2 do 0,5 m, natomiast wysokość średnio około 1 m. Poniżej poziomu kamieni zaobserwowano pozostałości po drewnianych elementach konstrukcji oraz dwa poziome warstwy spalenizny. Obecnie w literaturze przyjmuje się, że odkryty fragment konstrukcji wału obronnego powstał na najwyższej, północnej kulminacji Góry Lecha i swoim zasięgiem otaczał miejsce o charakterze obrzędowo-kultowym, którego ślady odsłonięto po południowej stronie kościoła pw. św. Jerzego²¹⁶.

²¹⁵ Tomasz Sawicki, *Wczesnośredniowieczny wał...*, s. 123-124.

²¹⁶ Tomasz Sawicki, *Powstanie i rozwój...*, s. 127-131.



Ryc. 24. Gniezno – Góra Lecha, stan. 15d. Rzut poziomy (b) oraz profil konstrukcji obronnej (a)²¹⁷ (opr. Ł. Drzewiecka-Ranoszek)

²¹⁷ Tamże, ryc. IX:14.

Zespół ceramiki pochodzący z nawarstwień związanych z odkrytym fragmentem konstrukcji kamienno-drewniano-ziemnej liczył łącznie 56 ułamków, spośród których wyróżniono 52 (92,9%) fragmenty naczyń częściowo obtaczanych oraz 4 (7,1%) ułamki naczyń całkowicie obtaczanych. Wśród trzech określonych typologicznie naczyń wyróżniono dwa naczynia grupy pierwszej (66,67%) oraz pojedyncze naczynie grupy piątej (33,33%).

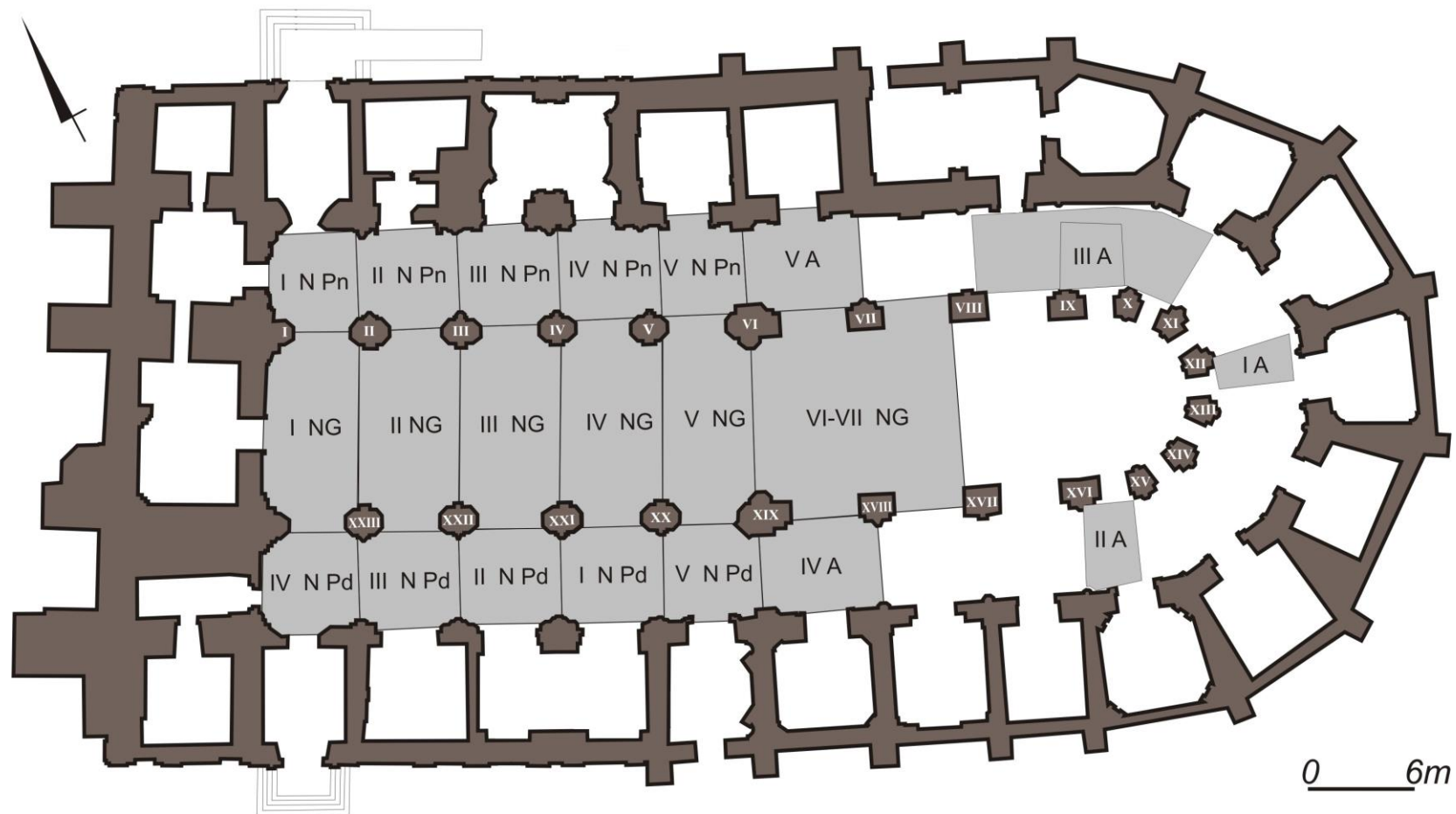
Zbiór naczyń wykonanych w technice częściowego obtaczania składał się z 2 (3,85%) części brzegowych, 46 (88,46%) części środkowych oraz 4 (7,69%) den. Wśród obu naczyń grupy pierwszej wyróżniono niezdobione pojemniki o esowatym profilu, z lekko wychylonym brzegiem typu I.1.c o średnicy 20 cm i 24 cm, ze słabo wyodrębnioną łukowatą szyjką.

Wśród środkowych części naczyń, które charakteryzowały się zachowaną linią profilu, ponad połowę stanowiły fragmenty naczyń o brzuścach dwustożkowatych, słabo profilowanych typu 31, w mniejszym stopniu ułamki naczyń o brzuścach słabo profilowanych kolistych typu 2 oraz incydentalnie eliptycznych typu 11. Dolne partie naczyń z zachowanymi dnami zaliczono do dwóch typów. Pierwszy, który dominował w zespole naczyń częściowo obtaczanych to typ den płaskich, niewyodrębnionych typu 1.11. Drugi typ reprezentowany przez pojedyncze znalezisko to dno lekko wyodrębnione o płaskiej powierzchni z wklęsłym odciskiem po osi koła typu 2.31.

Wśród naczyń częściowo obtaczanych zdobionych było 8 (18,6%) ułamków. Wśród nieregularnych zdobin pokrywających głównie górne partie brzuśców dominowały wątki grupy pierwszej typów I.1-I.2. Mniejszym, incydentalnym udziałem charakteryzowały się dekoracje grupy trzeciej typów III.29-III.30, grupy pierwszej typu I.15 oraz grupy czwartej typu IV.1.

Zbiór ceramiki całkowicie obtaczanej składał się z pojedynczego fragmentu części brzegowej oraz trzech części środkowych. Spośród zrekonstruowanych form naczyń wyróżniono pojemnik grupy piątej, z silnie wychylonym na zewnątrz brzegiem typu III.1.c, z krótką, łukowatą szyjką oraz zdobionym ornamentem grupy pierwszej typu I.5, kolistym, słabo profilowanym brzuścem.

Na wszystkich czterech ułamkach odnotowano zdobienie. Był to głównie ornament grupy pierwszej typu I.3 pokrywający zarówno górne, jak i dolne partie naczyń. Incydentalnie odnotowano pojedynczy fragment zdobiony ornamentem grupy czwartej typu IV.4.



Ryc. 25. Gniezno – Góra Lecha, stan. 14. Oznaczenie wykopów archeologicznych²¹⁸ (opr. Ł. Drzewiecka-Ranoszek)

²¹⁸ Tomasz Janiak, *Katedra gnieźnieńska...*, ryc. IX:14.

Gniezno, stan. 14 (badania milenijne)

Prezentowane w tym miejscu materiały pochodzą z badań prowadzonych przez Pracownię Archeologiczną Instytutu Historii Kultury Materialnej Polskiej Akademii Nauk w Gnieźnie pod kierunkiem Kazimierza Żurowskiego przy stałym współdziale Gabrieli Mikołajczyk oraz Izabeli Sikorskiej w latach 1957-1960 oraz 1962-1964. Badania te związane były z prowadzonymi na szeroką skalę pracami nad regotyzacją gnieźnieńskiej bazyliki²¹⁹.

Wykop I. Nawa południowa (NPd)

W obrębie wykopu nr I zlokalizowanego w nawie południowej osadnictwu ze starszych faz wczesnego średniowiecza, odpowiadała, **warstwa III** znajdująca się bezpośrednio na calcu (ryc. 26).

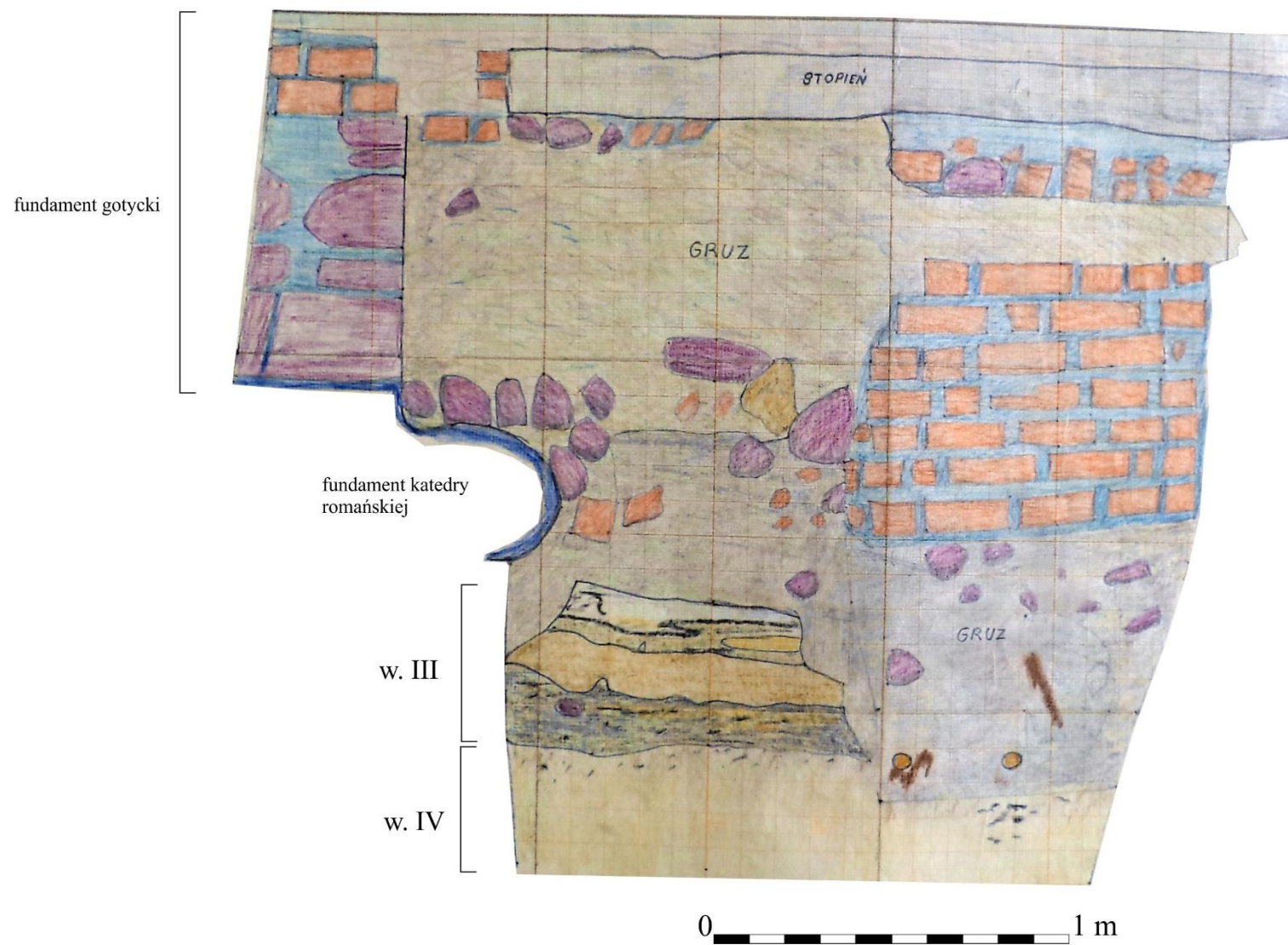
Zespół ceramiki odkryty w warstwie III liczył 52 fragmenty naczyń **częściowo obtaczanych**, spośród których wyróżniono 4 (7,69%) części brzegowe, 46 (88,46%) części środkowych oraz dwa dna (3,85%). Wśród 4 określonych typologicznie pojemników, największy udział miały naczynia grupy trzeciej (75% – 3) przy mniejszym udziale naczyń grupy czwartej (25% – 1).

Zbiór naczyń grupy trzeciej reprezentowały dwa pojemniki zachowane w górnych partiach, które charakteryzowały się ostrym profilem. Były to naczynia, obtaczane głównie w górnych partiach, niezdobione, o lekko wychylonych na zewnątrz, zaokrąglonych brzegach typu I.1.c, o średnicy 12 cm i 20 cm, ze słabo wyodrębnioną, łukowatą szyjką przechodzącą bezpośrednio w górną część brzuśca (tabl. 6:2, 3). Zespół naczyń grupy trzeciej uzupełniał pojedynczy fragment środkowej części naczynia o dwustożkowatym, łagodnie profilowanym brzuścu, pokrytym w górnych partiach ornamentem poziomym plastycznych żłobków typu I.7, charakterystycznych dla naczyń grupy *Tornow*.

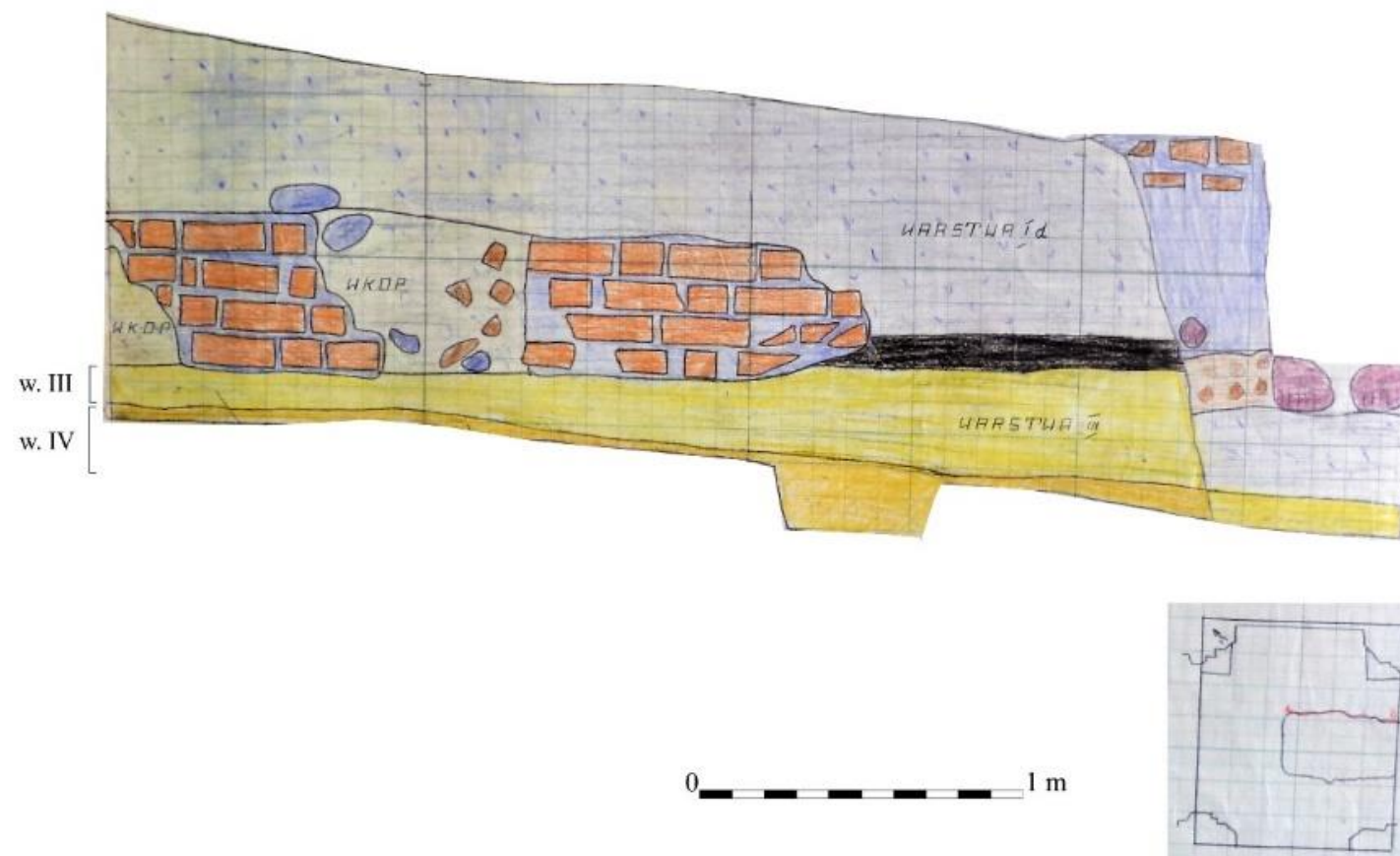
Pojedyncze naczynie grupy czwartej zachowane w górnych partiach reprezentowało formę obtaczaną przy krawędzi, niezdobioną, z lekko wychylonym na zewnątrz, ściętym brzegiem typu I.1.a, o średnicy 26 cm, z długą, łukowatą ustawioną pionowo szyjką, przechodzącą łagodnie w górną część brzuśca (tabl. 6:1).

Spośród części brzegowych wyróżniono pojedynczy ułamek naczynia o lekko wychylonym, ściętym brzegu typu I.1.a. Ze zbioru części środkowych sklasyfikowano 7 ułamków pochodzących wyłącznie od naczyń o brzuścach dwustożkowatych, słabo profilowanych typu 31. Oba odnotowane w zespole dna sklasyfikowano jako dna lekko podcięte o płaskich powierzchniach typu 2.11.

²¹⁹ Tomasz Sawicki, *Gniezno-Góra Lecha. Dzieje badań archeologicznych*, „Rocznik Muzeum Początków Państwa Polskiego w Gnieźnie” 4 (2018), s. 35-36.



Ryc. 26. Gniezno – Góra Lecha, stan. 14. Wykop I NPd, profil E (opr. Ł. Kaczmarek)



Ryc. 27. Gniezno – Góra Lecha, stan. 14. Wykop II NPd, profil N (opr. Ł. Kaczmarek)

Wśród fragmentów naczyń częściowo obtaczanych zdobionych było 13 (25%) ułamków. Wyróżniono głównie ornament grupy pierwszej typów: I.3 (3), I.2 (3), I.1, I.5, I.7 obejmujący poziome, dookolne żłobki, typów I.9 oraz I.15. Zbiór ten uzupełniały ponadto fragmenty zdobione dekoracją grupy drugiej typu II.10 (1) oraz ornamentem nawiązującym do grupy trzeciej typu III.17 (1).

Wykop II NPd

W obrębie wykopu nr II, zlokalizowanego w nawie południowej, podobnie jak w wykopie I, wyróżniono **warstwę III** związaną z osadnictwem ze starszych faz okresu wczesnego średniowiecza (ryc. 27). Zespół ceramiki odkryty w warstwie III liczył 11 fragmentów naczyń **częściowo obtaczanych**, spośród których wyróżniono wyłącznie części środkowe.

W wyniku analizy tej mało charakterystycznej grupy źródeł wyróżniono pojedynczy ułamek pochodzący z naczynia o dwustożkowatym, słabo profilowanym brzuscu typu 31 oraz pojedynczy fragment naczynia z wyodrębnioną, pionową, ustawioną zbieżnie szyjką. Ornament odnotowano na dwóch ułamkach. Były to zdobienia grupy pierwszej typów I.6 oraz I.3, które pokrywały górne partie naczyń.

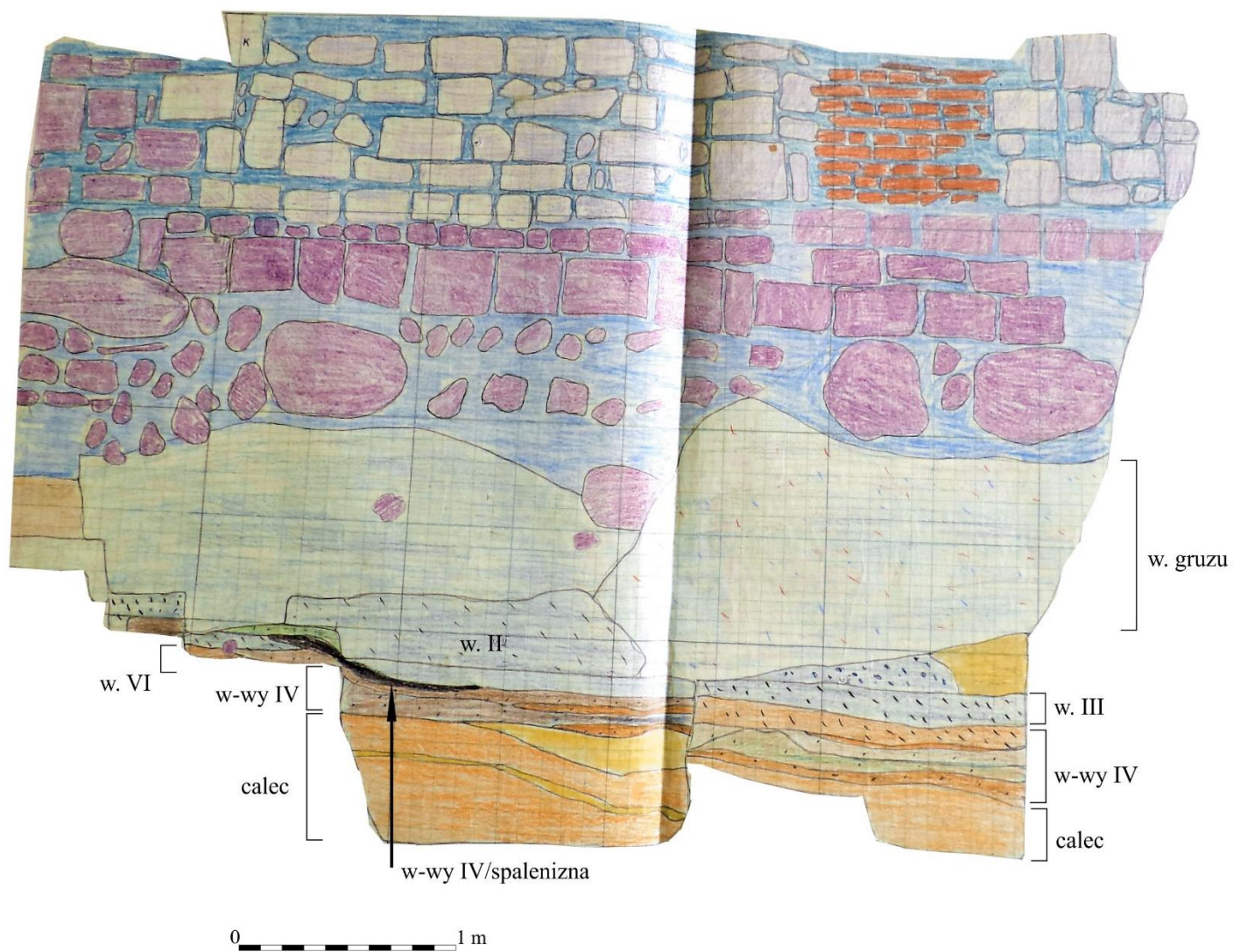
Wykop III NPd

W obrębie wykopu nr III, zlokalizowanego w nawie południowej, odnotowano bogaty układ stratygraficzny, który charakteryzował się dużym stopniem zniszczenia (ryc. 28).

Warstwa V-VI

W obrębie wykopu nr III, wśród najstarszych nawarstwień znajdujących się na stropie calca, najniżej odnotowano warstwę spalenizny – V, która przykrywała warstwę VI – intensywnie czarnej próchnicy, w obrębie której nie występował materiał źródłowy.

Zespół ceramiki z warstwy V liczył łącznie 9 fragmentów ułamków naczyń częściowo obtaczanych, spośród których wyróżniono 7 (77,78%) części środkowych oraz 2 fragmenty den (22,22%). Stan zachowania poszczególnych ułamków nie pozwalał na przeprowadzenie analizy w zakresie form naczyń. Spośród ułamków pochodzących ze środkowych partii pojemników wyróżniono wyłącznie fragmenty pochodzące z dolnych partii ścianek naczyń. Dwa odnotowane fragmenty den przypisano do grupy den niewyodrębnionych o płaskich powierzchniach typu 1.11 (tabl. 10:3) oraz o wklęsłej powierzchni wewnętrznej typu 1.21 (tabl. 10:2). Pierwszy z wyróżnionych typów charakteryzował się również obecnością, powszechnego dla naczyń częściowo obtaczanych, wklęsłego odcisku po osi koła garncarskiego.



Ryc. 28. Gniezno – Góra Lecha, stan. 14. Wykop III NPd, profil S (opr. Ł. Kaczmarek)

Wśród nielicznej oraz mało charakterystycznej grupy zabytków zdobiony był pojedynczy fragment (1,11%). Górną część brzuśca pokrywał nieregularny ornament grupy czwartej, typu IV.3, składający się z pasma przeplatających się nierównych linii falistych, wykonanych narzędziem wielozębnym, oraz poziomych, dookolnych żłobków wykonanych tym samym rodzajem narzędzia (tabl. 10:1).

Warstwa IV_f

Kolejny poziom związany z nawarstwieniami pod nasypem majdanu tworzyła warstwa pomarańczowo-czerwonej gliny przemieszanej z soczewkami zielonej gliny, w której znajdowały się fragmenty węgli drzewnych umieszczonych nad warstwą V.

Zespół ceramiki z warstwy IV_f liczył łącznie 40 fragmentów ułamków naczyń częściowo obtaczanych, spośród których wyróżniono 6 (15%) części brzegowych, 32 (80%) części środkowe, oraz 2 fragmenty den (5%). Wśród 5 określonych typologicznie pojemników największy udział miały naczynia grupy czwartej (2 – 40%), przy pojedynczych formach naczyń grupy drugiej (1 – 20%), trzeciej (1 – 20%) oraz dziewiątej (1 – 20%).

W grupie czwartej wyróżniono pojemniki małe oraz średnie. Były to: naczynie obtaczane głównie w strefie obejmującej krawędź i część szyjki, o brzegu lekko wychylonym na zewnątrz typu I.1.a, o średnicy 12 cm, z łukowatą, wysoką szyjką przechodzącą łagodnie w górną część eliptycznego, słabo profilowanego brzuśca o średnicy 12,8 cm, zdobionego ornamentem grupy pierwszej, w postaci zdwojonej, dookolnej linii falistej (tabl. 7:4); naczynie z mocno wychylonym na zewnątrz brzegiem typu II.1.a, o średnicy 24 cm, z krótką prostą, pionową szyjką, z podkreślonym przejściem w górną część niezdobionego, eliptycznego brzuśca (tabl. 7:3).

Wyróżnione pojemniki grupy drugiej to duże, obtaczane głównie w strefie obejmującej krawędź i część szyjki, szerokootworowe, niezdobione naczynie o profilu esowatym, z krótkim, lekko odgiętym na zewnątrz brzegiem typu I.1.c, o średnicy 26 cm, z krótką, łukowatą szyjką przechodzącą łagodnie w nisko umieszczony, dwustożkowaty, słabo profilowany brzusec o średnicy 28,3 cm (tabl. 7:1).

Wyróżnione naczynie grupy trzeciej to niezdobione naczynie o esowatym profilu, obtaczane głównie w strefie obejmującej krawędź, z krótkim, wychylonym na zewnątrz, słabo profilowanym, ściętym brzegiem typu I.1.a o średnicy 30 cm, ze zredukowaną, łukowatą szyjką przechodzącą łagodnie w górną część niezdobionego brzuśca (tabl. 7:2).

Ostatnią z wyróżnionych naczyń jest forma określana jako talerz – naczynia ręcznie lepione, z lekko wyciągniętym ku górze brzegiem typu IV.1.c, z łagodnie profilowanym, eliptycznym brzuścem o powierzchni nierównej, z widocznymi śladami ugniatania (tabl. 7:5).

Spośród ułamków pochodzących ze środkowych części naczyń wyróżniono dwa fragmenty pochodzące z naczyń o brzuścach dwustożkowatych, słabo profilowanych typu 31. Pozostały zbiór stanowiły dolne, mało charakterystyczne części pojemników. Dwa ułamki dna przypisano do typu dna prostego, płaskiego 1.11.

Wśród zbioru naczyń częściowo obtaczanych zdobionych były trzy fragmenty (7,5%). Poza wskazanym powyżej zdobieniem pokrywającym powierzchnię naczynia grupy czwartej, odnotowano głównie ornament grupy pierwszej w postaci nieregularnych, poziomych, dookólnych żłobków wykonanych narzędziem wielozębnym.

Warstwa IV_d

Kolejny poziom, związany z nawarstwieniami znajdującymi się pod majdanem, tworzyła warstwa pomarańczowej gliny, o niewielkiej miąższości, przemieszanej ze śladami popiołu.

Zespół ceramiki z warstwy IV_d liczył łącznie 121 fragmentów, spośród których wyróżniono 109 (90,08%) ułamków naczyń częściowo obtaczanych oraz 12 (9,92%) fragmentów naczyń całkowicie obtaczanych. Wśród 11 określonych typologicznie pojemników, zróżnicowaną strukturę zbioru naczyń tworzyły: naczynia grupy trzeciej (45,45% – 5), szóstej (18,18% – 2), talerze (18,18% – 2), czwartej (9,09% – 1) oraz piątej (9,09% – 1).

Zbiór naczyń wykonanych w technice **częściowego obtaczania** składał się z 11 (10,09%) części brzegowych, 93 (85,32%) części środkowych naczyń oraz z 5 fragmentów dna (4,59%). Wśród zrekonstruowanych form znalazły się głównie naczynia grupy trzeciej przy mniejszym udziale naczyń w typie talerzy oraz pojedynczej formie grupy czwartej.

Naczynia grupy trzeciej to w dużym stopniu naczynia średnie, niezdobione, obtaczane do wysokości brzuśca, o esowatym profilu, z brzegiem lekko wychylonym na zewnątrz typów I.1.c i I.1.a, o średnicy od 19 cm do 25 cm, o krótkiej, łukowatej szyjce przechodzącej w górną część brzuśca. Spośród naczyń grupy trzeciej wyróżniono dwa fragmenty brzuśców o dwustożkowatym, ostro profilowanym załomie, zdobione ornamentem grupy pierwszej, składającym się z pasma pionowych, krótkich żłobków wykonanych narzędziem w typie ryłca (tabl. 8:16) oraz wykonanym za pomocą odcisków tego samego typu narzędzia w układzie powtarzających się prostokątów (tabl. 8:18).

Formy określane jako talerze to naczynia duże, ręcznie lepiące, z lekko wyciągniętym ku górze brzegiem typu IV.1.c, o średnicy do 27 cm, z łagodnie profilowanym, eliptycznym brzuścem o średnicy zbliżonej do wielkości brzegu (tabl. 8:14).

Strukturę pojemników częściowo obtaczanych pochodzących z warstwy IV_d zamyka pojedyncze naczynie grupy czwartej. Był to średni, niezdobiony pojemnik, z łagodnie wychylonym na zewnątrz brzegiem typu I.1.c, z zachowaną długą łukowatą szyjką (tabl. 8:13). Wśród pozostałych części brzegowych wyróżniono głównie brzegi lekko wychylone na zewnątrz, prosto ścięte typu I.1.a, przy pojedynczym udziale brzegu o większym stopniu wychylenia typu II.1.a. Zbiór określonych typologicznie środkowych fragmentów naczyń składał się z 8 ułamków. Wśród tej grupy dominowały części pochodzące od naczyń o brzuścach dwustożkowatych, słabo profilowanych (6), w mniejszym stopniu natomiast z naczyń o brzuścach eliptycznych, również słabo profilowanych (2). Spośród 5 dolnych części naczyń typologicznie sklasyfikowano 4 dna. Były to głównie formy lekko podcięte, płaskie typu 2.11 (2) oraz o powierzchni wewnętrznej wklęsłej typu 2.21 (1). Zbiór uzupełniał pojedynczy fragment dna płaskiego, niewyodrębnionego typu 1.11 (1). Średnica pojedynczego dna wynosiła 12 cm, w jednym przypadku odnotowano również wklęsły odcisk po osi koła charakterystyczny dla naczyń tej grupy technicznej.

Spośród naczyń częściowo obtaczanych zdobionych było 10 (9,17%) fragmentów. Poza omówionym powyżej rodzajem zdobień, w zbiorze dominował ornament grupy pierwszej w postaci nieregularnych poziomych, dookolnych, zwielokrotnionych żłobków wykonanych narzędziem w typie rylca, który pokrywał głównie górne powierzchnie brzuśców, w mniejszym stopniu poniżej jego załomu. Grupę pierwszą uzupełniał również ornament w postaci pasma odcisków tego samego typu narzędzia znajdującego się również w górnej części korpusu (tabl. 8:19). Odnotowano również pojedynczy fragment zdobiony dekoracją grupy trzeciej, który składał się z poziomych dookolnych żłobków wykonanych narzędziem wielozębnym, uzupełnionych od dołu ornamentem linii falistej wykonanej tym samym typem narzędzia (tabl. 8:17).

Zbiór naczyń **całkowicie obtaczanych** składał się z 4 (33,33%) części brzegowych, 6 (50%) części środkowych naczyń oraz z 2 fragmentów dna (16,67%). Wśród zrekonstruowanych form pojemników wyróżniono dwa naczynia grupy szóstej oraz jedno naczynie grupy piątej.

W grupie szóstej wyróżniono naczynia średnie. Były to formy esowate, z wychylonym na zewnątrz, słabo profilowanym brzegiem typu II.1.a, o średnicy 17 cm i 20 cm, z krótką łukowatą szyjką przechodzącą łagodnie w górną część brzuśca. Oba naczynia zdobione były na wysokości szyjki ornamentem grupy pierwszej w postaci pojedynczej, dookolnej linii falistej, wykonanej narzędziem w typie rylca (tabl. 8:3, 4).

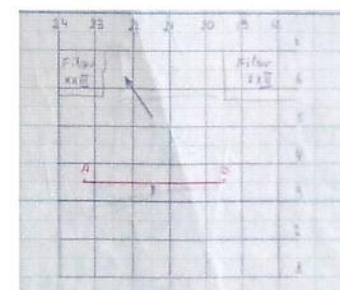
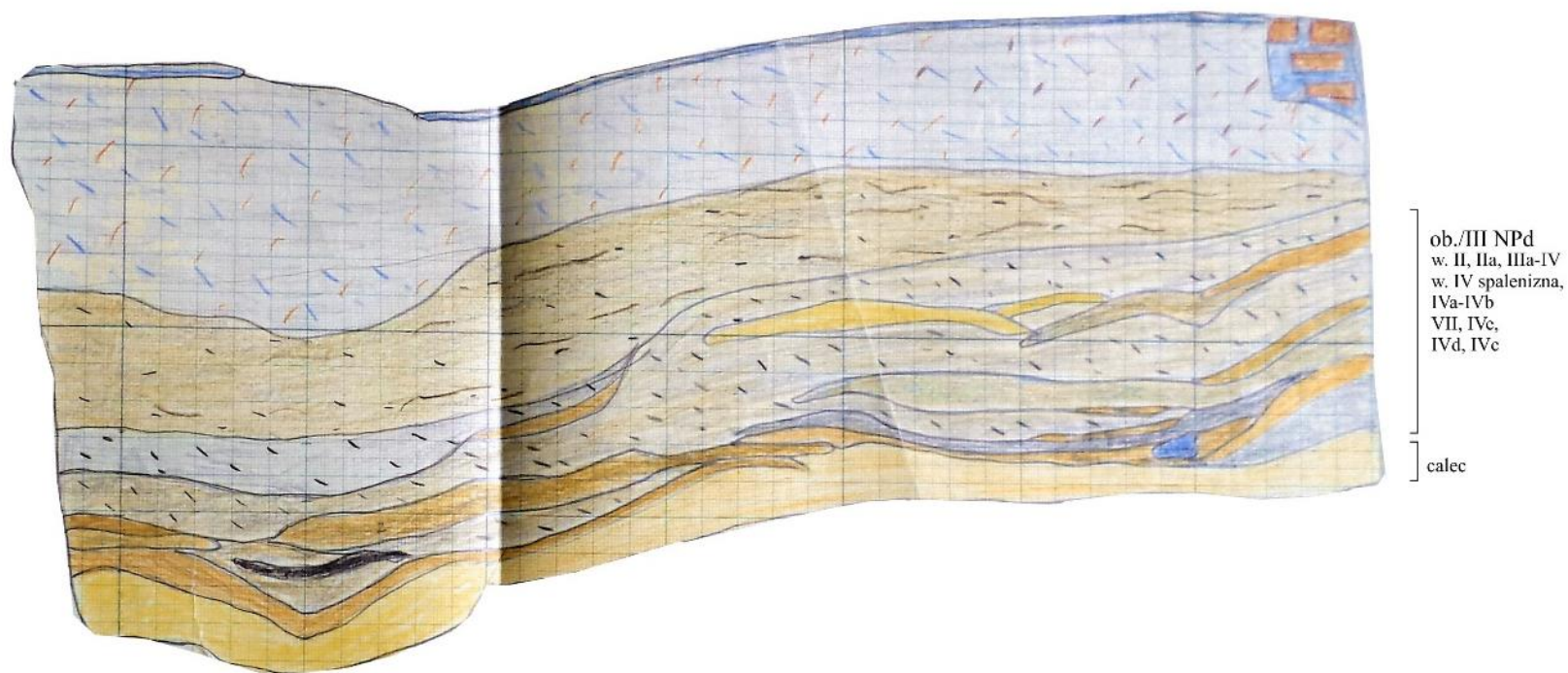
W grupie piątej wyróżniono naczynie średnie. Był to pojemnik, z wychylonym na zewnątrz, lekko profilowanym brzegiem typu II.1.b, o średnicy 18 cm, z krótką, silnie zredukowaną łukowatą szyjką, przechodzącą łagodnie w górną część zdobionego ornamentem grupy trzeciej brzuśca. Dekoracja ta składała się z poziomych dookolnych, głębokich żłobków uzupełnionych ornamentem zwielokrotnionej linii falistej oraz diagonalnych odcisków narzędzia wielozębego (tabl. 8:1). Naczynie odpowiada pojemnikom grupy *Woldegk*.

Spośród pozostałych części brzegowych uchwycono pojedynczy fragment brzegu typu II.1.a. Zbiór fragmentów pochodzących ze środkowych części składał się głównie z mało charakterystycznych ułamków pochodzących z dolnych partii naczyń. Wśród ułamków den wyróżniono pojedynczy fragment dna płaskiego, niewyodrębnionego typu 1.11.

Wśród fragmentów naczyń całkowicie obtaczanych odnotowano 9 (75%) fragmentów, których powierzchnię pokrywał ornament. Obok dekoracji pokrywających wyróżnione formy na pozostałych fragmentach również dominował ornament grupy pierwszej w postaci pojedynczej linii falistej (6) oraz pojedynczy ułamek zdobiony poziomymi, dookolnymi żłobkami. Oba rodzaje ornamentu wykonano przy użyciu narzędzia w typie rylca. Zbiór zdobień uzupełniał ponadto pojedynczy fragment brzuśca zdobiony ornamentem grupy czwartej w postaci poziomych, dookolnych żłobków wykonanych narzędziem wielozębnym, ograniczonych od góry pasmem diagonalnych nakłuc wykonanych tym samym typem narzędzia.

Obiekt czworoboczny (ob./III NPd)

Na poziomie warstwy IV_b odnotowano zarys czworobocznego obiektu. Jego strop tworzyła warstwa ciemnoszarego piasku z dużą ilością fragmentów węgla drzewnych – warstwa IV_c, poniżej znajdowała się warstwa popiołu – warstwa IV_{d/popiół}, pod którą zalegała również warstwa ciemnoszarego piasku z dużą ilością fragmentów węgla drzewnych przemieszana z soczewami zielonkawej gliny, z fragmentem belki w części spągowej – warstwa IV_e. W najniższej partii, poniżej warstwy IV_e, znajdowała się warstwa pomarańczowo-zielonej gliny – warstwa VII (ryc. 29). Zespół ceramiki pochodzący z nawarstwień tworzących obiekt liczył 95 fragmentów, spośród których wyróżniono 91 (95,79%) ułamków naczyń częściowo obtaczanych oraz 4 (4,21%) fragmenty naczyń całkowicie obtaczanych. Wśród 5 określonych typologicznie pojemników ponad połowę zbioru tworzyły naczynia grupy pierwszej (60% – 3) przy mniejszym udziale naczyń grupy czwartej (40% – 2).



Ryc. 29. Gniezno – Góra Lecha, stan. 14. Wykop III NPd, profil N ob./III NPd (opr. Ł. Kaczmarek)

Warstwa IV_c

Zbiór naczyń wykonanych w technice częściowego obtaczania składał się z 11 mało charakterystycznych części środkowych naczyń, wśród których wyróżniono dwa ułamki pojemników o brzuścach kolistych typu 2 oraz po jednym fragmencie naczynia o słabo profilowanym brzuścu eliptycznym typu 11 oraz brzuścu dwustożkowatym typu 31. Spośród ułamków naczyń częściowo obtaczanych zdobienie odnotowano na trzech fragmentach (27,27%). W dwóch przypadkach fragmenty zdobione były ornamentem grupy pierwszej w postaci poziomych, dookolnych, zwielokrotnionych żłobków wykonanych narzędziem w typie rylca, oraz poziomą, dookolną linią falistą wykonaną narzędziem wielozębnym (tabl. 9:2). Grupę tę uzupełniał pojedynczy fragment dekorowany ornamentem w postaci pasma poziomych, dookolnych żłobków oraz pasma linii falistych, wykonanych również narzędziem wielozębnym, który przypisać można do ornamentu grupy trzeciej (tabl. 9:3).

IV_d/popiół

Zbiór naczyń wykonanych w technice częściowego obtaczania liczył 8 mało charakterystycznych fragmentów, składał się z pojedynczej części brzegowej oraz siedmiu części środkowych naczyń. Górną część przypisano do lekko wychylonego na zewnątrz brzegu typu I.1.c. Spośród środkowych części naczyń typologicznie sklasyfikowano pojedynczy ułamek naczynia o brzuścu dwustożkowatym, słabo profilowanym typu 31. Pozostałe fragmenty pochodziły głównie z dolnych partii naczyń.

W nielicznym zespole ceramiki częściowo obtaczanej zdobiony był pojedynczy ułamek (12,5%). Zdobienie, które pokrywało górną część brzuśca składało się z poziomych dookolnych żłobków wykonanych narzędziem wielozębnym uzupełnionym poziomą dookolną linią falistą wykonaną tym samym rodzajem narzędzia. Przedstawiony rodzaj dekoracji przypisać należy do ornamentu grupy trzeciej.

Warstwa IV_e

Zespół ceramiki z **warstwy IV_e** liczył łącznie 71 fragmentów, spośród których wyróżniono 67 (94,37%) ułamków naczyń częściowo obtaczanych oraz 4 (5,63%) fragmenty naczyń całkowicie obtaczanych. W zbiorze zrekonstruowanych form naczyń, wśród materiałów ceramicznych z warstwy IV_e, odnotowano trzy naczynia grupy pierwszej oraz dwa naczynia grupy czwartej.

Zbiór naczyń wykonanych w technice **częściowego obtaczania** składał się z 7 (10,45%) części brzegowych, 57 (85,07%) części środkowych naczyń oraz z 3 fragmentów den (4,48%).

Naczynia grupy pierwszej to głównie naczynia duże, obtaczane tylko w strefie krawędzi, niezdobione. Wśród nich odnotowano formy o esowatym profilu, z brzegiem

wychylonym na zewnątrz typu I.1.c (tabl. 7:7) oraz z lekko profilowanym, również wychylonym na zewnątrz brzegiem typu I.1.b (tabl. 7:6), o średnicy do 27 cm. Na szczególną uwagę zasługuje pojedyncze niezdobione naczynie, obtaczane przy krawędzi, o brzegu zachylonym do wewnątrz naczynia, prosto ściętym, o średnicy 21 cm, bez wyodrębnionej szyjki, z ostro profilowanym, dwustożkowatym brzuścem o średnicy 24,8 cm. Naczynie to stylistycznie nawiązuje do naczyń z późnego okresu rzymskiego, jednak nosi bardzo dobrze widoczne ślady obtaczania przy krawędzi charakterystyczne dla materiałów z najstarszych faz okresu wczesnego średniowiecza (tabl. 9:5).

Naczynia grupy czwartej to naczynia średnie, również obtaczane tylko w górnych partiach, niezdobione. Wśród pojemników tej grupy odnotowano formy o długim, wychylonym na zewnątrz brzegu typów I.1.a i I.1.c, o średnicy 15 cm i 17 cm, z długą łukowatą, wyodrębnioną szyjką przechodzącą łagodnie w dwustożkowaty, słabo profilowany, nisko zaznaczony brzusiec o średnicy 15,9 cm (tabl. 9:4, 7:9).

Spośród pozostałych części brzegowych odnotowano pojedynczy fragment, lekko wychylonego na zewnątrz, ściętego brzegu typu I.1.a. W grupie środkowych części naczyń typologicznie określono 6 fragmentów. Pochodziły one głównie od naczyń o brzuścach eliptycznych typu 11 (3 fr.), przy niewiele mniejszym udziale pojemników o brzuścach dwustożkowatych typu 31, incydentalnie uzupełnionych naczyniem o brzuścu kolistym typu 2. Wśród dolnych partii naczyń typologicznie sklasyfikowano 3 ułamki. Były to dwie formy płaskie, niewyodrębnione typu 1.11 oraz pojedyncze płaskie, lekko podcięte dno typu 2.11. Wśród ułamków naczyń częściowo zdobiony był pojedynczy (1,49%), górny fragment brzuśca. Ornament grupy pierwszej tworzyła pojedyncza, nieregularna linia falista wykonana narzędziem w typie rylca.

Zbiór naczyń **całkowicie obtaczanych** składał się z 4 części środkowych naczyń, wśród których wyróżniono pojedynczy ułamek naczynia o brzuścu dwustożkowatym, słabo profilowanym typu 31, którego powierzchnię pokrywał ornament fryzowy grupy czwartej w postaci poziomych dookołnych linii falistych oraz poziomych dookołnych żłobków wykonanych narzędziem wielozębnym.

Warstwa VII

Zbiór naczyń wykonanych w technice częściowego obtaczania liczył 5 mało charakterystycznych, niezdobionych fragmentów i składał się z trzech części środkowych naczyń oraz dwóch den. Spośród ułamków brzuśców nie odnotowano fragmentów dających się sklasyfikować. Dna przypisano do dwóch typów. Były to: dno płaskie, niewyodrębnione typu 1.11 (tabl. 10:5), oraz dno płaskie, lekko podcięte dno typu 2.11 (tabl. 10:4).

Warstwa IV_a – warstwa IV_b

Kolejny poziom nawarstwień znajdujących się pod nasypem majdanu, zalegający poniżej kolejnego poziomu spalenizny, tworzyły warstwy IV_a oraz IV_b. Wskazane sedymenty tworzyły: ciemnoszary piasek z dużą ilością węgla drzewnych – warstwa IV_a oraz opadająca w kierunku zachodnim warstwa żółto-czerwonej gliny z małą ilością węgla drzewnych – warstwa IV_b. Zespół ceramiki pochodzący łącznie z obu warstw liczył 189 fragmentów, spośród których wyróżniono 167 (88,36%) ułamków naczyń częściowo obtaczanych oraz 22 (11,64%) fragmenty naczyń całkowicie obtaczanych.

Zespół ceramiki z **warstwy IV_a** liczył łącznie 170 fragmentów, spośród których wyróżniono 151 (88,82%) ułamków naczyń częściowo obtaczanych oraz 19 (11,18%) fragmentów naczyń całkowicie obtaczanych. Wśród 23 określonych typologicznie pojemników zróżnicowaną strukturę zbioru naczyń tworzyły: naczynia grupy czwartej (26,09% – 6), trzeciej (26,09% – 6), talerze (17,39% – 4), piątej (17,39% – 4), pierwszej (8,7% – 2) oraz szóstej (4,35% – 1).

Zbiór naczyń wykonanych w technice **częściowego obtaczania** składał się z 28 (18,54%) części brzegowych, 116 (76,82%) części środkowych naczyń oraz z 7 fragmentów dna (4,17%).

W grupie czwartej wyróżniono naczynia średnie. Były to głównie pojemniki niezdobione, obtaczane do załomu brzuśca, z brzegiem lekko wychylonym na zewnątrz typów I.1.a, I.1.c, z wychylonym na zewnątrz brzegiem typu II.1.a oraz naczynia z brzegiem silnie wychylonym na zewnątrz typu III.2.c, o średnicy od 13 cm do 22 cm, z szyjką: długą, łukowato wysklepioną, prostą, pionową oraz prostą ustawioną rozbieżnie, przechodzącą łagodnie w dwustożkowaty i eliptyczny, łagodnie profilowany brzusiec o średnicy od 15,5 cm do 26 cm. Pojedyncze naczynie dekorowane było ornamentem grupy pierwszej składającym się z pojedynczego pasma odcisków paznokcia, obejmującego strefę przejściową pomiędzy szyjką a górną częścią brzuśca (tabl. 11:1, 11; 12:2, 9, 4).

W grupie trzeciej wyróżniono naczynia średnie. Były to pojemniki o esowatym profilu, z brzegiem wychylonym na zewnątrz typów I.1.a (tabl. 11:5; 12:15), I.1.c (tabl. 12:8) oraz II.3.b (tabl. 11:4) o średnicy od 14 cm do 25 cm, o krótkiej, łukowatej szyjce przechodzącej w górną część dwustożkowatego, słabo profilowanego brzuśca. Wśród naczyń grupy trzeciej odnotowano trzy pojemniki zdobione ornamentem grupy pierwszej w postaci poziomych, dookołnych żłobków wykonanych narzędziem w typie rylca, zwiokrotnionej, dookołnej linii falistej wykonanej narzędziem wielozębnym (tabl. 11:5), oraz ornamentem grupy trzeciej, składającym się z łamanej linii wykonanej odciskami narzędzia wielozębnego, ograniczonego

z obu stron pojedynczym, poziomym żłobkiem wykonanym narzędziem w typie rylca. Ornament na naczyniach grupy trzeciej, wykonany został w sposób nieregularny, pokrywał głównie górne i dolne części brzuśca.

W grupie form określonych jako talerze wyróżniono naczynia duże i średnie. Były to głównie naczynia ręcznie lepiące, niezdobione, z pionowo wyprowadzonym do góry brzegiem typu IV.1.d, o średnicy od 18 cm do 28 cm, z eliptycznym, słabo profilowanym brzuścem o średnicy od 18 cm do 28,3 cm (tabl. 11:8, 9, 10). Zbiór ten uzupełniało pojedyncze, również ręcznie lepiące, naczynie z brzegiem wychylonym na zewnątrz typu I.1.d o średnicy 19 cm, z brzuścem eliptycznym, słabo profilowanym o średnicy 18,6 cm (tabl. 12:1).

W grupie piątej wyróżniono formy duże, głównie obtaczane do załomu brzuśca, wśród których były naczynia z brzegiem wychylonym na zewnątrz typu II.1.a o średnicy do 31 cm, z krótką, silnie zredukowaną szyjką, przechodzącą bezpośrednio w eliptyczny oraz kolisty brzusiec. Wszystkie z odnotowanych naczyń grupy piątej pokrywał regularny ornament grupy trzeciej, obejmujący głównie górne partie brzuśców, w postaci plastycznych, głębokich żłobków wykonanych narzędziem w typie rylca uzupełnionych strefowo takimi wątkami jak zwielokrotnione linie faliste oraz łamane odciski narzędzi wielozębnych (tabl. 12:13).

Strukturę zbioru zamykały naczynia grupy pierwszej. Były to duże, niezdobione formy obtaczane głównie pod krawędzią, o esowatym, słabo profilowanym kształcie, z brzegiem lekko wychylonym na zewnątrz typów: I.1.c (tabl. 11:7) i I.1.a (tabl. 11:6), ze słabo wysklepioną szyjką przechodzącą łagodnie w górną część brzuśca.

Spośród pozostałych części brzegowych wyróżniono głównie brzegi lekko wychylone na zewnątrz typów: I.1.a (5), I.1.b (1), I.1.c (1), I.1.d (1) oraz brzegi wychylone na zewnątrz typów II.1.a (1) oraz II.1.b (1). Wśród 12 ułamków pochodzących ze środkowych części naczyń, które charakteryzowały się obecnością cech z zakresu stylistyki, odnotowano głównie fragmenty naczyń o brzuścach dwustożkowatych, słabo profilowanych typu 31 (6) oraz o brzuścach kolistych (5). Zbiór ten uzupełniał pojedynczy ułamek pojemnika o brzuścu eliptycznym, również słabo profilowanym (1). Wśród dolnych partii naczyń typologicznie sklasyfikowano 5 ułamków. Były to formy płaskie, lekko podcięte typu 2.11 (2 – rys. 22), dna wyodrębnione pionowo, płaskie typu 3.11 (1 – tabl. 12:16), o powierzchni wewnętrznej wklęsłej typu 3.21 (1), oraz dno płaskie, niewyodrębnione typu 1.11 (1). Średnica dolnych partii naczyń zamykała się w przedziale od 8 cm do 11 cm, w dwóch przypadkach z charakterystycznym dla naczyń częściowo obtaczanych zachowanym wklęsłym odciskiem po osi koła.

Wśród fragmentów naczyń wykonanych w technice częściowego obtaczania zdobione były 22 (14,57%) fragmenty. Poza omówionymi powyżej, głównym zdobieniem był ornament jednowątkowy grupy pierwszej składający się z poziomych, dookolnych żłobków wykonanych narzędziem w typie rylca (8 fr.) oraz narzędziem wielozębnym (2 fr.). Grupę ornamentu jednowątkowego uzupełniały ponadto ułamki zdobione poziomą, dookolną linią falistą wykonaną narzędziem wielozębnym (3) oraz narzędziem w typie rylca (1), jak i pasmem pionowych, krótkich żłobków wykonanych również rylcem (1). Ornament grupy pierwszej pokrywał głównie górne partie brzuśców, niekiedy obejmując również część powierzchni znajdującej się pod jego załomem.

Zbiór naczyń **całkowicie obtaczanych** składał się z 4 (21,05%) części brzegowych, 15 (78,95%) części środkowych naczyń. Wśród zrekonstruowanych form pojemników odnotowano dwa naczynia grupy piątej oraz pojedyncze naczynie grupy szóstej.

Wśród naczyń grupy piątej, charakteryzujących się silnie zredukowaną, krótką, często w postaci największego przewężenia pod krawędzią szyjką, odnotowano naczynie z brzegiem wychylonym na zewnątrz typu II.1.c, z dwustożkowatym, słabo profilowanym brzuścem zdobionym ornamentem fryzowym grupy czwartej w postaci dookolnych, głębokich poziomych żłobków ograniczonych zwielokrotnioną linią falistą, wykonanych narzędziem w typie rylca (tabl. 12:3). Zbiór naczyń grupy piątej uzupełniał pojedynczy fragment dwustożkowatego, słabo profilowanego brzuśca, zdobionego ornamentem grupy trzeciej, w postaci poziomych, dookolnych głębokich, plastycznych żłobków uzupełnionych strefowo liniami falistymi oraz pasmem ukośnych nakłuc wykonanych narzędziem wielozębnym. Oba przedstawione naczynia znajdują swoje odpowiedniki wśród naczyń grupy *Woldegk*.

Zestaw naczyń całkowicie obtaczanych uzupełniał pojedynczy esowaty pojemnik grupy szóstej, z silnie wychylonym na zewnątrz, słabo profilowanym brzegiem typu III.1.a, o średnicy 24 cm, z krótką łukowatą, zdobioną dookolną, pojedynczą linią falistą, która prawdopodobnie stanowi górny, fryzowy element ornamentu grupy czwartej.

Spośród pozostałych części brzegowych odnotowano pojedynczy fragment wychylonego na zewnątrz, słabo profilowanego brzegu typu II.1.a (tabl. 12:4). Części środkowe naczyń tworzyły mało charakterystyczną grupę ułamków, wśród której wyróżniono pojedynczy ułamek naczynia o brzuścu eliptycznym, słabo profilowanym. W zbiorze ceramiki całkowicie obtaczanej ornament odnotowano na 8 fragmentach. Poza wskazanymi powyżej elementami zdobnictwa wyróżniono również głównie ornament grupy pierwszej w postaci dookolnych poziomych żłobków (3) oraz w postaci zwielokrotnionej, dookolnej linii falistej (1) wykonanych przy użyciu narzędzi wielozębnych.

Zespół ceramiki z **warstwy IV_b** liczył łącznie 19 fragmentów, spośród których wyróżniono 16 (84,21%) ułamków naczyń częściowo obtaczanych oraz 3 (15,79%) fragmenty naczyń całkowicie obtaczanych. Wśród zrekonstruowanych form naczyń w zbiorze materiałów ceramicznych z warstwy IV_b odnotowano pojedyncze naczynie grupy piątej.

Zbiór naczyń wykonanych w technice **częściowego obtaczania** składał się z 16 (100%) mało charakterystycznych, niezdobionych części środkowych naczyń, wśród których wyróżniono trzy ułamki pojemników o brzuścach dwustożkowatych, słabo profilowanych typu 31.

Zbiór naczyń **całkowicie obtaczanych** składał się z pojedynczego fragmentu (33,3%) części brzegowej oraz dwóch (66,67%) części środkowych naczyń. Pojemnik grupy piątej to średnie naczynie, z brzegiem mocno wychylonym na zewnątrz typu II.1.c, o średnicy 13 cm, ze zredukowaną do największego przewężenia pod krawędzią szyjką oraz łagodnie profilowanym, eliptycznym brzuścem zdobionym w górnej partii nieregularnie wykonanym ornamentem grupy pierwszej w postaci linii falistych wykonanych narzędziem w typie rylca (tabl. 9:1). Wśród pozostałych części środkowych wyróżniono pojedynczy fragment brzuśca dwustożkowatego o łagodnej linii profilu typu 31. Spośród ułamków naczyń całkowicie obtaczanych zdobienie odnotowano na dwóch (66,67%) fragmentach. Uzupełnieniem wskazanego powyżej ornamentu grupy pierwszej były poziome, dookólne żłobki wykonane narzędziem w typie rylca, które pokrywały fragment górnej części brzuśca.

Spalenizna – warstwa IV

W spągowej partii brązowo-pomarańczowej gliny z niewielką ilością fragmentów węgla drzewnych odnotowano kilkucentymetrową warstwę spalenizny.

Zespół ceramiki z **warstwy spalenizny** liczył łącznie 22 fragmenty, spośród których wyróżniono 17 (77,27%) ułamków naczyń częściowo obtaczanych oraz 5 (22,73%) fragmentów naczyń całkowicie obtaczanych. Wśród trzech określonych typologicznie pojemników wyróżniono pojedyncze naczynie grupy czwartej oraz dwa pojemniki grupy piątej.

Zbiór naczyń wykonanych w technice **częściowego obtaczania** składał się z 5 (29,41%) części brzegowych, 11 (61,47%) części środkowych naczyń oraz z pojedynczego dna (5,88%). Wśród zrekonstruowanych form naczyń znalazł się pojedynczy pojemnik grupy czwartej. Było to niewielkie, niezdobione naczynie, obtaczane głównie w strefie obejmującej krawędź oraz część szyjki, z wychylonym na zewnątrz brzegiem typu I.1.c, o średnicy 11 cm, z łukowatą szyjką przechodzącą łagodnie w górną część eliptycznego, słabo profilowanego brzuśca o średnicy 12 cm (tabl. 13:3). Pozostałe fragmenty brzegów sklasyfikowano jako typy I.1.a (tabl. 13:4, 5, 6) oraz I.1.c (tabl. 13:7). Ułamki naczyń pochodzące ze środkowych partii pojemników,

jak i pojedynczy ułamek dna prezentowały zbiór mało charakterystyczny, pozbawiony cech dystynktywnych w zakresie analizy stylistycznej.

W zespole ceramiki częściowo obtaczanej odnotowano pojedynczy fragment (5,88%) zdobiony ornamentem grupy pierwszej w postaci nieregularnej, zwielokrotnionej linii falistej wykonanej narzędziem wielozębnym pokrywającej górną część brzuśca.

Zbiór naczyń **całkowicie obtaczanych** składał się z 2 (40%) części brzegowych oraz z 3 (60%) części środkowych naczyń. Wśród 2 określonych typologicznie pojemników znajdowały się pojemniki grupy piątej. Były to dwa pojemniki, nawiązujące do wazowatych, o esowatym, silnie profilowanym kształcie, z brzegiem wychylonym na zewnątrz typu II.1.c, o średnicy 22 cm i 23 cm, z silnie zredukowaną szyjką zaznaczoną w postaci największego przewężenia oraz dwustożkowatym, silnie profilowanym brzuścem, zdobionym w górnej partii nieregularnym ornamentem grupy pierwszej w postaci poziomych, dookolnych linii falistych, wykonanych narzędziem wielozębnym (tabl. 13:1, 2). Ułamki, pochodzące ze środkowych części naczyń, stanowiły, pod kątem analizy stylistycznej, zbiór mało charakterystyczny.

Wśród naczyń całkowicie obtaczanych zdobienie odnotowano na 3 (60%) fragmentach. Zestaw zdobień pokrywających naczynia grupy piątej uzupełniał pojedynczy fragment dekorowany ornamentem grupy trzeciej składający się z pasma odcisków narzędzia wielozębnego, ograniczonego od góry i dołu poziomymi, dookolnymi żłobkami wykonanymi również narzędziem wielozębnym.

Warstwa III_a – warstwa IV

Poziom składający się z warstwy III_a oraz warstwy IV określony został jako stropowa część nawarstwień znajdujących się pod nasypem majdanu. Wskazane jednostki stratygraficzne tworzyły: brązowa glina, opadająca w kierunku zachodnim – warstwa III_a oraz brązowo-pomarańczowa glina – warstwa IV, w których znajdowały się niewielkie ilości węgla drzewnych. Zespół ceramiki pochodzący łącznie z obu warstw liczył 247 fragmentów, spośród których wyróżniono 230 (93,12%) ułamków naczyń częściowo obtaczanych oraz 17 (6,88%) fragmentów naczyń całkowicie obtaczanych.

Zespół ceramiki z **warstwy III_a** liczył łącznie 123 fragmenty, spośród których wyróżniono 115 (93,5%) ułamków naczyń częściowo obtaczanych oraz 8 (6,5%) fragmentów naczyń całkowicie obtaczanych. Wśród 10 określonych typologicznie pojemników, połowę zbioru tworzyły naczynia grupy trzeciej (50% – 5), przy mniejszym udziale naczyń grupy czwartej (30% – 3) oraz grupy pierwszej (20% – 2).

Zbiór naczyń wykonanych w technice **częściowego obtaczania** składał się z 14 (12,17%) części brzegowych, 93 (80,87%) części środkowych naczyń oraz z 8 fragmentów dna (6,96%).

W grupie trzeciej wyróżniono formy średnie, w dwóch przypadkach zdobione, o esowatym profilu, z brzegiem wychylonym na zewnątrz, głównie typu I.1.a (3), w mniejszym stopniu I.1.b oraz II.1.a, o średnicach od 18 cm do 22 cm, z krótką łukowatą szyjką przechodzącą łagodnie w górną część brzuśca, o dwustożkowatym, słabo profilowanym załomie. Górne powierzchnie brzuśców naczyń grupy trzeciej pokrywał wykonany w technice rycia nieregularny ornament jednowątkowy grupy pierwszej składający się z poziomej dookołnej linii falistej wykonanej narzędziem wielozębnym oraz pionowych, łukowatych żłobków wykonanych tym samym typem narzędzia.

W grupie czwartej wyróżniono trzy naczynia, których średnica brzegów wynosiła od 19 cm do 27 cm. Były to formy: z brzegiem wychylonym na zewnątrz typu II.2.c, z długą prostą, rozbieżną szyjką, przechodzącą w górną część brzuśca o eliptycznym załomie o średnicy 20,7 cm (tabl. 14:5), z krótkim, wychylonym na zewnątrz brzegiem typu II.2.a, o średnicy 27 cm, z długą zbieżną, prostą szyjką przechodzącą łagodnie w górną część brzuśca (tabl. 14:3), oraz naczynie z lekko wychylonym na zewnątrz brzegiem typu I.1.b, z krótką, łukowato wychyloną na zewnątrz szyjką przechodzącą łagodnie w górną część zdobioną ornamentem grupy pierwszej składającym się z nieregularnej, pojedynczej, dookołnej linii falistej wykonanej narzędziem w typie ryłca.

W grupie pierwszej wyróżniono niezdobione formy o esowatym, workowatym profilu z brzegiem wychylonym na zewnątrz typu II.1.c, o średnicy wylewu 24 cm, z eliptycznym, słabo profilowanym brzuścem (tabl. 14:4) oraz niezdobiony pojemnik o esowatym profilu, z brzegiem wychylonym na zewnątrz typu I.1.c (tabl. 14:6), o średnicy wylewu 25 cm.

Zbiór części brzegowych uzupełniały dwa fragmenty typu I.1.a także pojedyncze ułamki typu I.1.c oraz II.1.c. Spośród środkowych, mało charakterystycznych fragmentów naczyń odnotowano głównie ułamki pojemników o brzuścach kolistych typu 2 (2 fr.) oraz brzuścach dwustożkowatych o łagodnej linii załomu typu 31 (2 fr.). Dolne partie naczyń zaliczono do trzech typów. Pierwszy, który dominował wśród naczyń częściowo obtaczanych, to dna płaskie, niewyodrębnione typu 1.11 (4 fr.). Mniejszą frekwencją odznaczały się z kolei dna niewyodrębnione o powierzchni wewnętrznej wklęsłej typu 1.21 (2 fr.) oraz pojedyncze dno, lekko podcięte o powierzchni wewnętrznej wklęsłej typu 2.21 (1 fr.).

Wśród fragmentów naczyń wykonanych w technice częściowego obtaczania zdobionych było 9 ułamków (7,8%). Obok wskazanych powyżej zdobień grupy pierwszej

odnotowano wyłącznie dekoracje przypisane do tej samej grupy. Były to głównie nieregularne, dookolne, poziome żłobki wykonane narzędziem wielozębnym oraz narzędziem w typie ryłca, pokrywające środkowe oraz dolne partie naczyń.

Zbiór ułamków naczyń **całkowicie obtaczanych** składał się z mało charakterystycznych fragmentów pochodzących ze środkowych partii naczyń. Odnotowano pojedynczy fragment pochodzący z naczynia o eliptycznym słabo profilowanym brzuscu typu 11, który pokrywał ornament fryzowy grupy czwartej, składający się z poziomych, dookolnych, zwielokrotnionych żłobków wykonanych narzędziem wielozębnym, ograniczonym od góry poziomą, zwielokrotnioną linią falistą wykonaną tym samym typem narzędzia.

Zespół ceramiki z **warstwy IV** liczył łącznie 124 fragmenty, spośród których wyróżniono 115 (92,74%) ułamków naczyń częściowo obtaczanych oraz 9 (7,26%) fragmentów naczyń całkowicie obtaczanych. Wśród 15 określonych typologicznie pojemników dominowały naczynia grupy trzeciej (40% – 6), przy mniejszym udziale naczyń grupy czwartej (20% – 3), talerzy (13,33% – 2) oraz grupy piątej (*Woldegk* 6,67% – 1), pierwszej (6,67% – 1), pucharka (6,67% – 1) oraz prażnicy (6,67% – 1).

Zbiór naczyń wykonanych w technice **częściowego obtaczania** składał się z 19 (16,5%) części brzegowych, 91 (79,2%) części środkowych naczyń oraz z 5 fragmentów dna (4,3%).

W grupie trzeciej wyróżniono średnie i duże naczynia o esowatym profilu, z wychylonym na zewnątrz brzegiem typu I.1.a, incydentalnie typu I.1.c, o średnicach od 16 cm do 27 cm, z krótką łukowatą szyjką przechodzącą łagodnie w dwustożkowaty brzusec (tabl. 15:15, 13, 3). Ponad połowa (66,67%) naczyń grupy trzeciej to pojemniki zdobione. Dekoracje, które pokrywały górne części brzuśców składały się z: ornamentu grupy pierwszej, w postaci poziomych, dookolnych żłobków, wykonanych narzędziem wielozębnym, oraz nieregularnej, dookolnej linii falistej poprowadzonej tym samym typem narzędzia (tabl. 15:13), ornamentu grupy trzeciej w postaci pasma odciskanych kółek, ograniczonych pojedynczą dookolną linią rytą (tabl. 15:12) oraz ornamentu grupy czwartej w postaci nieregularnego układu stempelków ograniczonych od dołu zwielokrotnionymi, dookolnymi poziomymi żłobkami wykonanymi narzędziem wielozębnym. Naczynia grupy trzeciej reprezentowały głównie formy grupy *Menkendorf* przy niewielkim udziale naczyń grupy *Tornow*.

W grupie czwartej wyróżniono małe i średnie naczynia. Pierwsze z nich, obtaczane przy krawędzi, to pojemnik z brzegiem wychylonym na zewnątrz typu II.1.a, o średnicy 15 cm, ze słabo zaznaczoną łukowatą szyjką przechodzącą łagodnie w eliptyczny, słabo profilowany brzusec o średnicy 17,6 cm. Na wysokości szyjki oraz górnej części brzuśca pojemnik zdobiony jest ornamentem grupy pierwszej w postaci rytých pojedynczych skośnych,

częściowo krzyżujących się linii rytych, wykonanych rylcem (tabl. 15:11), z krótkim, wychylonym na zewnątrz brzegiem typu I.1.c, o średnicy 21 cm, z częściowo zachowaną zbieżną, prostą szyjką (tabl. 15:8) oraz z brzegiem wychylonym na zewnątrz typu I.1.a, o średnicy 17 cm, z prostą, pionową szyjką, przez środek której biegnie niewielka, trójkątna w przekroju listwa plastyczna (tabl. 15:10). Naczynie to, głównie obecność listwy na szyjce, nawiązuje do charakterystycznych dla strefy południowo-zachodniej Wielkopolski naczyń określanych jako typ *Bruszczewo*.

Do grupy naczyń określanych jako talerze przypisano dwie formy. Pierwsza z nich to naczynie z lekko podniesionym ku górze brzegiem typu I.1.c, o średnicy 14 cm, przechodzącym wyraźnie w krótki, eliptyczny brzusiec o średnicy 13,7 cm. Dno naczynia, o średnicy 12,3 cm, reprezentowało formę płaską, niewyodrębnioną typu 1.11 (tabl. 15:7). Drugie naczynie z tej grupy to talerz z lekko wyciągniętym ku górze brzegiem typu I.1.d przechodzącym w płaskie, niewyodrębnione dno typu 1.11 (tabl. 15:6).

W grupie pierwszej wyróżniono pojedynczy niezdobiony workowaty garnek o esowatym profilu, z brzegiem wychylonym na zewnątrz typu II.1.c, o średnicy 21 cm, z krótką, słabo zaznaczoną łukowatą szyjką przechodzącą łagodnie w eliptyczny, słabo profilowany brzusiec o średnicy 22 cm (tabl. 15:5).

Naczynia grupy piątej reprezentowało pojedyncze, zachowane fragmentarycznie, naczynie z brzegiem wychylonym na zewnątrz typu II.1.a, o średnicy 24 cm, z silnie zredukowaną łukowatą szyjką, zdobioną głębokim, pojedynczym żłobkiem w miejscu przejścia w górną część brzuśca. Forma ta nawiązuje do pojemników grupy *Woldegk* (tabl. 15:4).

Strukturę zbioru zamykał fragment pucharka glinianego. Był to dolny fragment stopki, który nosił ślady obtaczania, z pionowo ściętą krawędzią (tabl. 15:9).

Spośród pozostałych części brzegowych wyróżniono głównie krawędzie typu I.1.a oraz pojedynczy fragment brzegu typu I.1.c. Wśród ułamków pochodzących ze środkowych partii naczyń odnotowano głównie naczynia o brzuścach dwustożkowatych, słabo profilowanych, incydentalnie o wyraźnej linii załomu, w mniejszym stopniu o brzuścach kolistych oraz eliptycznych. Wśród dolnych partii naczyń typologicznie sklasyfikowano trzy dna. Były to głównie formy niewyodrębnione o powierzchni wewnętrznej wklęsłej typu 1.21 oraz pojedynczy fragment dna płaskiego, lekko podciętego typu 2.11.

Wśród fragmentów naczyń wykonanych w technice częściowego obtaczania zdobionych było 21 fragmentów (18,3%). Poza omówionym powyżej rodzajem dekoracji, głównym zdobieniem był ornament grupy pierwszej, który odnotowano na 14 fragmentach. Zdobienie to składało się głównie z poziomych, dookólnych, często zwielokrotnionych

żłobków wykonanych narzędziem w typie rylca oraz narzędziem wielozębnym, z pasów żłobków wykonanych narzędziem wielozębnym. Ponadto zbiór ułamków zdobionych uzupełniały fragmenty pokryte ornamentem grupy trzeciej w postaci ukośnych pasm wykonanych narzędziem wielozębnym ograniczonym od góry i dołu poziomymi dookólnymi żłobkami oraz składającym się z dokolnych pasów linii falistych oraz żłobków. Ornament grupy pierwszej oraz trzeciej, wykonany nieregularnie, наносzony był narzędziem wielozębnym.

Zespół ułamków naczyń **całkowicie obtaczanych** składał się z mało charakterystycznych, pozbawiony cech dystynktywnych w zakresie analizy stylistycznej, 9 fragmentów pochodzących ze środkowych partii naczyń. Na trzech górnych ułamkach brzuśców odnotowano ornament grupy pierwszej, który składał się z poziomych, dookólnych żłobków wykonanych narzędziem wielozębnym.

Warstwa II_a

Warstwę II_a stanowił żółty, gliniasty piasek, w obrębie którego znajdowała się bliżej nieokreślona konstrukcja drewniana, związana z nasypem majdanu, składająca się z drewnianych belek układających się na osi południowy wschód–północny zachód.

Zespół ceramiki pochodzący z warstwy II_a liczył cztery ułamki naczyń **częściowo obtaczanych**. Zbiór składał się z trzech fragmentów części przybrzeżnych oraz pojedynczego fragmentu pochodzącego ze środkowych partii pojemnika. Wśród zrekonstruowanych form naczyń wyróżniono pojedynczy pojemnik grupy trzeciej, z brzegiem wychylonym na zewnątrz typu I.1.c, o średnicy 13 cm, z krótką, silnie zredukowaną, łukowatą szyjką przechodzącą w górną część brzuśca, którą zdobił nieregularny układ ornamentu wielowątkowego, składającego się z pionowych oraz łukowatych, zwielokrotnionych linii rytých (rys. 5). Pozostałe ułamki części przybrzeżnych zaklasyfikowano jako typ I.1.d. Pojedynczy fragment brzuśca pochodził z naczynia o profilu dwustożkowatym, słabo profilowanym.

Warstwa II

Warstwę II stanowiła ciemnoszara tłusta próchnica z gliną oraz węglami drzewnymi, w obrębie której odkryto leżącą na osi północ–południe belkę drewnianą o szerokości około 27 cm. Zespół ceramiki z warstwy II liczył łącznie 153 fragmenty, spośród których wyróżniono 141 (92,16%) ułamków naczyń częściowo obtaczanych oraz 12 (7,84%) fragmentów naczyń całkowicie obtaczanych.

Zbiór naczyń wykonanych w technice **częściowego obtaczania** składał się ze 140 (99,29%) mało charakterystycznych części środkowych naczyń oraz z pojedynczego dna (0,71%). Niestety, w analizowanym zespole nie stwierdzono części przybrzeżnych, na

podstawie których można by wyróżnić formy naczyń. Analiza środkowych fragmentów pojemników glinianych, przeprowadzona na stosunkowo niewielkim, liczącym zaledwie 16 ułamków zbiorze charakteryzującym się obecnością zachowanej linii profilu, wykazała, że ponad połowa z nich, tj. 10 fragmentów, pochodziła z naczyń o brzuścach dwustożkowatych, wśród których pojedynczy ułamek charakteryzował się ostrą linią profilu. W mniejszym stopniu odnotowano ułamki naczyń o brzuścach eliptycznych, również słabo profilowanych (4 fr.). Incydentalnie stwierdzono również ułamki naczyń o brzuścu kulistym (2 fr.), wśród których pojedynczy ułamek, głównie na podstawie ornamentu pokrywającego jego powierzchnię, przypisać można do naczyń grupy *Woldegk*. Pojedynczy ułamek dna przypisano do typu den prostych, niewyodrębnionych typu 1.21 o wklęsłej powierzchni wewnętrznej. Wśród ułamków naczyń wykonanych w technice częściowego obtaczania ornament odnotowano na 35 (24,8%) fragmentach. Połowa z nich ornamentowana była zdobieniem grupy pierwszej w postaci poziomych, dookolnych, zwielokrotnionych żłobków, (11 fr.) w mniejszym stopniu natomiast ornamentem pasm poziomych, dookolnych żłobków wykonanych narzędziem wielozębnym (6 fr.). W obu przypadkach ornament наносzony był w sposób nieregularny. Ponadto wśród ornamentu grupy pierwszej stwierdzono również zdobienie w postaci: zwielokrotnionych linii falistych (4), pionowych żłobków (1), składających się z pasma krzyżujących się linii rytanych wykonanych narzędziem wielozębnym (1), oraz nieregularny odcisk pustych w środku kolistych stempelków (1). Ornament strefowy odnotowano na 6 ułamkach, wśród których znajdowały się kombinacje poziomych żłobków i linii falistych (5) oraz pasma linii poziomych, na przemian z pasmem odcisków lejkowatych (1). Z kolei ornament grupy czwartej składał się z dookolnych, zwielokrotnionych żłobków ograniczonych od góry pasmem odciskanych punktów (1), pionowymi liniami rytymi (1), ukośnym pasmem odcisków narzędzia wielozębnego (1).

Zespół ułamków naczyń **całkowicie obtaczanych** składał się z mało charakterystycznych 12 fragmentów środkowych partii naczyń. Dwa z nich pokrywał ornament zachowany w postaci częściowej, który prawdopodobnie przypisać można do grupy trzeciej – zdobienia strefowego, które składało się z kombinacji zwielokrotnionych linii falistych oraz dookolnych, poziomych żłobków wykonanych narzędziem wielozębnym.

W obrębie warstwy II, po zachodniej stronie uchwyconej drewnianej belki, wyróżniono warstwę ciemnoszarej próchnicy z bardzo dużą ilością węgli drzewnych, którą interpretować należy jako relikty bliżej nieokreślonego **obiektu**. Zespół ceramiki pochodzący z jego obrębu liczył 47 fragmentów naczyń częściowo obtaczanych, spośród których wyróżniono 7 (12,89%) części brzegowych, 38 (80,85%) części środkowych naczyń oraz 2 fragmenty dna (6,26%).

Wśród 7 określonych typologicznie pojemników, największy udział miały naczynia grupy trzeciej (3 – 42,85%) i czwartej (2 – 28,57%), zbiór ten uzupełniały pojedyncze naczynia grupy pierwszej (14,29%) oraz talerz (14,29%).

W grupie trzeciej wyróżniono formy duże oraz średnie, w dwóch przypadkach obtaczane głównie w strefie przy krawędzi, obejmując również szyjkę naczynia. Były to naczynia o esowatym profilu, z brzegiem wychylonym na zewnątrz typów II.1.c (1 – tabl. 16:1), I.1.b (1) oraz I.1.c (1), których średnica wynosiła od 20 cm do 30 cm, z łukowatą szyjką przechodzącą łagodnie w górną część dwustożkowatego, ostro profilowanego brzuśca, o średnicy od 23 cm do 32 cm. Dwie z trzech wyróżnionych form pokrywał ornament grupy pierwszej, w postaci nieregularnych, poziomych, dookołnych żłobków wykonanych narzędziem w typie rylca (tabl. 16:2) oraz narzędziem wielozębnym (tabl. 16:4). Wśród wskazanych pojemników grupy trzeciej, pochodzących z obiektu, większym udziałem charakteryzowały się formy odpowiadające pojemnikom grupy *Tornow* (2), przy niewiele mniejszym udziale niezdobionych naczyń grupy *Menkendorf* (1).

Wśród naczyń grupy czwartej wyróżniono garnki o esowatym profilu, z brzegiem wychylonym na zewnątrz typu I.1.a (tabl. 16:3) o średnicy 30 cm oraz typu I.1.c (tabl. 14:1) o średnicy 23 cm. Były to pojemniki z długą, łukowatą szyjką łagodnie przechodzącą w eliptyczny oraz dwustożkowaty, słabo profilowany niezdobiony brzusiec.

Pojemniki grupy pierwszej reprezentowało pojedyncze niezdobione naczynie o workowatym, lekko esowatym profilu z wychylonym na zewnątrz brzegiem typu I.1.b, o średnicy 36 cm, ze zredukowaną szyjką, przechodzącą bezpośrednio w eliptyczny, słabo profilowany, niezdobiony brzusiec średnicy 37 cm (tabl. 16:5).

Ostatnim naczyniem był talerz, z brzegiem typu I.1.c, o średnicy 19 cm (tabl. 14:2). Ułamki pochodzące ze środkowych części naczyń stanowiły zbiór pozbawiony cech dystynktywnych na płaszczyźnie analizy mikromorfologicznej. Wśród dolnych partii naczyń wyróżniono dno proste, niewyodrębnione typu 1.11 oraz dno proste, niewyodrębnione o wklęsłej powierzchni wewnętrznej typu 1.21. Spośród ułamków prezentowanego zespołu ornament odnotowano zaledwie na dwóch fragmentach (4,25%). Był to ornament grupy pierwszej, składający się ze zwielokrotnionego nieregularnego układu poziomych, dookołnych żłobków wykonanych przy pomocy narzędzia w typie rylca oraz narzędzia wielozębnego, ornament ten w zestawieniu z formą naczyń charakteryzował omówione powyżej naczynia grupy trzeciej.

Wykop IV NPd

W obrębie wykopu nr IV zlokalizowanego w obrębie nawy południowej odnotowano następujący układ warstw wczesnośredniowiecznych. Niestety, stopień zniszczenia nawarstwień nie pozwolił na ich pełną dokumentację rysunkową.

Warstwa IV

Najstarszy poziom, nadcalcowy, odpowiadał warstwie żółtego piasku, określonej jako warstwa IV. Zespół ceramiki odkryty w warstwie liczył 27 fragmentów naczyń **częściowo obtaczanych**, spośród których wyróżniono 3 (11,11%) części brzegowe oraz 24 (88,89%) części środkowe. Wśród określonych typologicznie pojemników wyróżniono pojedyncze naczynia grupy pierwszej oraz trzeciej.

Naczynie grupy pierwszej to pojemnik średnich rozmiarów, obtaczany w górnych partiach, o formie baniastej, z krótkim, silnie wychylonym na zewnątrz oraz zaokrąglonym brzegiem typu II.1.c, o średnicy 22 cm, z silnie zredukowaną, słabo zaznaczoną szyjką przechodzącą w baniasty, kulisty niezdobiony brzusec (tabl. 17:4).

Naczynie grupy trzeciej to zachowany w górnych partiach, obtaczany przy krawędzi, niezdobiony pojemnik, charakterystyczny dla form ostro profilowych, o lekko wychylonym na zewnątrz, ściętym brzegu typu I.1.a, o średnicy 28 cm, ze słabo wyodrębnioną, łukowatą szyjką przechodzącą bezpośrednio w górną część brzuśca (tabl. 17:6).

Spośród górnych części naczyń, poza zrekonstruowanymi formami, sklasyfikowano pojedynczy ułamek naczynia o lekko wychylonym na zewnątrz, zaokrąglonym brzegu typu I.1.c. Wśród części środkowych wyróżniono trzy fragmenty naczyń, dwa o brzuścu dwustożkowatym, łagodnie profilowanym typu 31 oraz pojedynczy ułamek naczynia o brzuścu ostro profilowanym typu 32.

Wśród fragmentów naczyń częściowo obtaczanych zdobionych było 6 (22,22%) ułamków. Dominował ornament grupy pierwszej w postaci dookólnych, poziomych żłobków typów I.1 (4) oraz I.3 (1), przy niewielkim udziale – fragmencie zdobionym dekoracją nawiązującą do ornamentu grupy trzeciej, typu III.30b (tabl. 17:5).

Warstwa IIIa

Warstwę IIIa odnotowaną w obrębie wykopu nr IV w nawie południowej tworzyła warstwa brązowej gliny. Zespół ceramiki odkryty w warstwie liczył 18 fragmentów naczyń **częściowo obtaczanych**, spośród których wyróżniono 3 (16,67%) części brzegowe, 13 (72,22%) części środkowych oraz 2 dna (11,11%). Wśród określonych typologicznie pojemników wyróżniono dwa naczynia grupy trzeciej. Były to: fragment górnej części pojemnika z brzegiem silnie wychylonym na zewnątrz, o lekko wyciągniętej krawędzi typu

II.1.d, o średnicy 20 cm, z łukowatą, lekko wyodrębnioną szyjką (tabl. 17:2) oraz fragment górnej części naczynia o lekko wychylonym na zewnątrz, nieznacznie pogrubionym brzegiem typu I.1.a, o średnicy 23 cm, również z łukowatą szyjką, zdobioną nieregularnym ornamentem grupy pierwszej typu I.9 (tabl. 17:1).

Spośród górnych części naczyń, poza zrekonstruowanymi formami, sklasyfikowano pojedynczy ułamek naczynia o lekko wychylonym na zewnątrz, ściętym brzegu typu I.1.a. (tabl. 17:3). Wśród części środkowych wyróżniono pojedynczy fragment naczynia o brzuścu dwustożkowatym, ostro profilowanym typu 32 oraz pojedynczy ułamek naczynia o brzuścu kulistym typu 2. Zbiór dolnych partii naczyń składał się z ułamka niewyodrębnionego dna o powierzchni wewnętrznej wypukłej i powierzchni zewnętrznej płaskiej typu 1.31 oraz dna o identycznie ukształtowanych powierzchniach jednak o formie lekko podciętej typu 2.31.

Wśród fragmentów ceramiki częściowo obtaczanej zdobione były dwa (11,11%) ułamki. Poza ornamentem pokrywającym pojedyncze naczynie grupy trzeciej odnotowano zaledwie ułamek pokryty zdobieniem nawiązującym do grupy trzeciej typu III.30a.

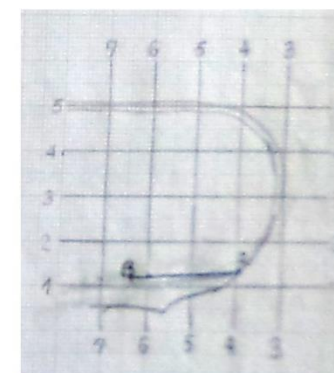
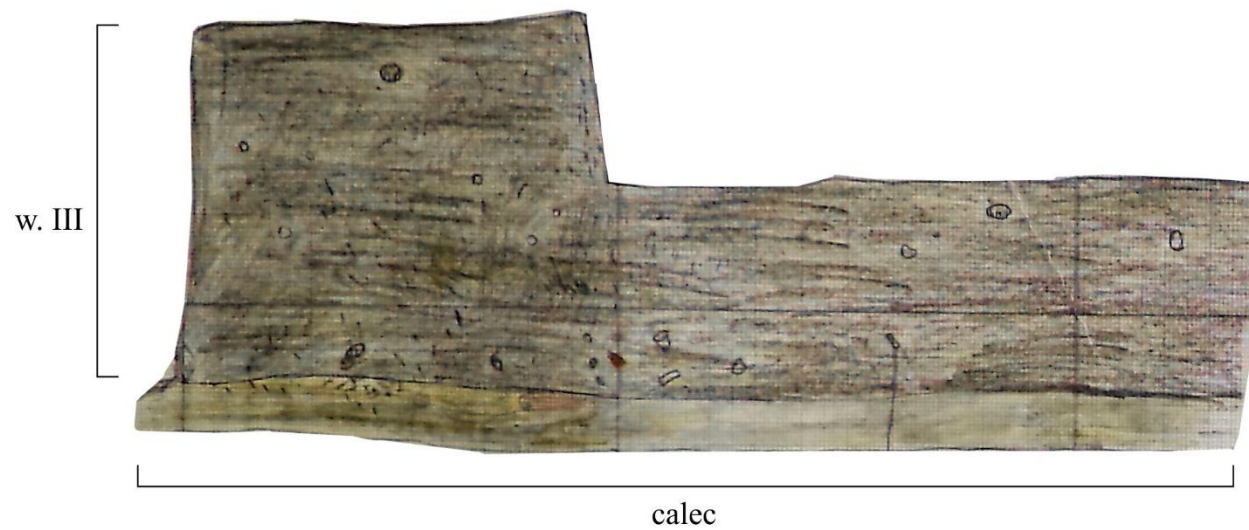
W obrębie warstwy III_a odnotowano **fragmenty drewna** zalegające w warstwie gliny. Zespół ceramiki odkryty w warstwie liczył 13 fragmentów naczyń **częściowo obtaczanych**, spośród których wyróżniono 12 (92,31%) części środkowych oraz pojedyncze dno (11,11%). Spośród drobnych, mało charakterystycznych i niezdobionych ułamków, pochodzących ze środkowych partii naczyń, wyróżniono fragment naczynia o brzuścu dwustożkowatym, słabo profilowanym typu 31. Z kolei fragment dna sklasyfikowano jako dno wyodrębnione pionowo, o wklęsłej powierzchni wewnętrznej typu 3.21.

Wykop V NPd

W obrębie wykopu nr V zlokalizowanego w obrębie nawy południowej odnotowano wyłącznie warstwę III, która związana była z okresem wczesnego średniowiecza (ryc. 30).

Jama – dołek

Na stropie calca odnotowano niewielkich rozmiarów jamę stanowiącą relikw dołka po słupie. Zespół ceramiki pochodzący z jego wypełniska liczył łącznie 4 fragmenty ceramiki częściowo obtaczanej składający się z 4 części środkowych naczyń oraz pojedynczego dna. Zbiór środkowych partii naczyń stanowił mało zróżnicowaną oraz mało charakterystyczną grupę zabytków. Pojedynczy dolny fragment naczynia, podobnie jak pozostałe ułamki, nie posiadał cech z zakresu analizy stylistycznej.



Ryc. 30. Gniezno – Góra Lecha, stan. 14. Wykop V NPd, profil S (opr. Ł. Kaczmarek)

Warstwa III

Warstwę III tworzyła brązowa próchnica z soczewami gliny oraz fragmentami węgla drzewnych. Zespół ceramiki odkryty w warstwie liczył 32 fragmenty naczyń **częściowo obtaczanych**, spośród których wyróżniono 3 (9,37%) części brzegowe oraz 29 (90,63%) części środkowych. Wśród określonych typologicznie pojemników wyróżniono dwa (66,67%) naczynia grupy pierwszej oraz pojedyncze naczynie grupy czwartej (33,33%).

W pierwszej grupie naczyń wyróżniono pojemniki workowate, smukłe, obtaczane w górnych partiach, niezdobione o lekko wychylonym na zewnątrz, ściętym brzegu typu I.1.a, o średnicy 25 cm, ze słabo wyodrębnioną w tektonice naczynia szyjką przechodzącą w górną część brzuśca (tabl. 6:5).

Pojedyncze naczynie grupy czwartej, zachowane głównie w górnych partiach, prezentował fragment z lekko wychylonym na zewnątrz, ściętym brzegiem typu I.1.a, o średnicy 25 cm, z długą, łukowatą, ustawioną pionowo szyjką, zdobioną ornamentem grupy pierwszej, typu I.8, przechodzącą łagodnie w górną część brzuśca (tabl. 6:4).

Spośród mało charakterystycznych fragmentów środkowych części naczyń typologicznie sklasyfikowano pojedynczy fragment naczynia o brzuścu dwustożkowatym, słabo profilowanym.

Wśród fragmentów naczyń częściowo obtaczanych zdobionych było 6 (18,75%) ułamków. Poza zdobieniem pokrywającym naczynie grupy czwartej wyróżniono wyłącznie ornament grupy pierwszej typów I.2 (3) oraz I.9 (2).

Wykop I. Nawa główna (NG)

W obrębie wykopu nr I znajdującego się w nawie głównej odnotowano następujący układ warstw związanych z okresem wczesnego średniowiecza (ryc. 31, 32).

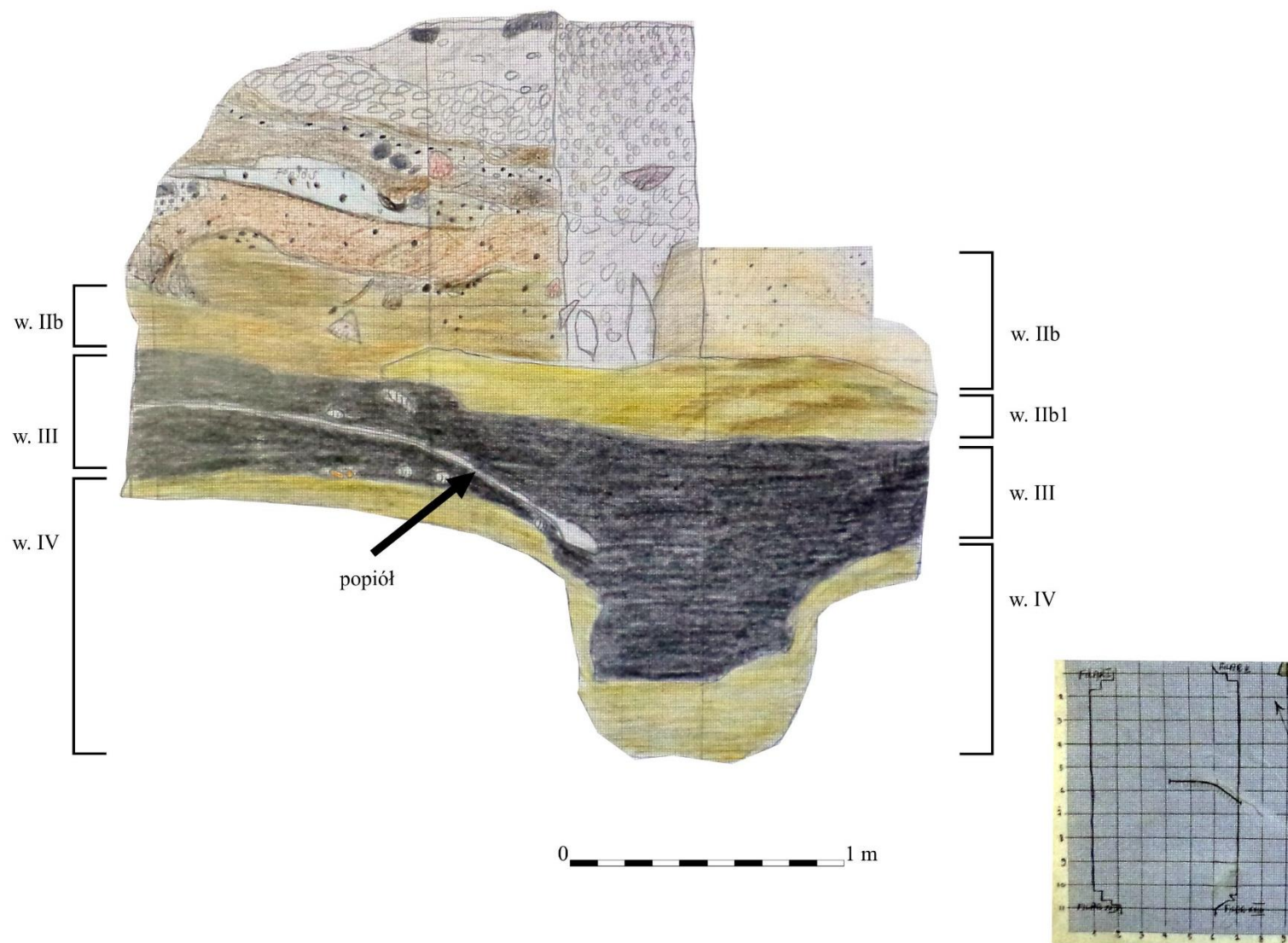
Jama

Na stropie calca uchwycono jamę, której wypełniska stanowiła intensywna, czarna spalenizna. Obok zespołu ceramiki pozyskano również pojedynczy kolec kościany. Zespół ceramiki pochodzący z jamy liczył łącznie 21 fragmentów, spośród których wyróżniono 16 (76,19%) ułamków naczyń częściowo obtaczanych oraz 5 (23,81%) fragmentów naczyń całkowicie obtaczanych. Wśród określonych typologicznie pojemników wyróżniono pojedyncze naczynie grupy dziewiątej.

Zbiór naczyń wykonanych w technice **częściowego obtaczania** składał się z 4 (25%) części brzegowych oraz 12 (75%) części środkowych.



Ryc. 31. Gniezno – Góra Lecha, stan. 14. Wykop I NG, profil NE (opr. Ł. Kaczmarek)



Ryc. 32. Gniezno – Góra Lecha, stan. 14. Wykop I NG, profil S (opr. Ł. Kaczmarek)

Pojedyncze naczynie grupy dziewiątej prezentowało niewielką, niezdobioną, ręcznie lepioną formę, o lekko wychylonym na zewnątrz brzegu typu I.1.a, o średnicy 18 cm (tabl. 18:6).

Spośród górnych ułamków wyróżniono pojedyncze fragmenty lekko wychylonych na zewnątrz, ściętych, lekko profilowanych oraz zaokrąglonych brzegów typów I.1.a (tabl. 18:7), I.1.b oraz I.1.c. Wśród środkowych części naczyń sklasyfikowano dwa fragmenty naczyń o brzuścach dwustożkowatych, łagodnie profilowanych typu 31, z których pojedynczy zdobiony był ornamentem grupy pierwszej typu I.3.

Zbiór ceramiki **całkowicie obtaczanej** składał się z 5 mało charakterystycznych części środkowych, wśród których dwa pokrywał ornament. Wyróżniono fragment pokryty zdobieniem nawiązującym do ornamentu grupy czwartej typu IV.7 oraz ułamek zdobiony ornamentem grupy pierwszej typu I.3.

Warstwa III_i

Poniżej warstwy próchnicy odnotowano kolejny poziom spalenizny, który znajdował się bezpośrednio na warstwie calca. Zespół ceramiki pochodzący z warstwy III_i liczył łącznie 169 fragmentów, spośród których wyróżniono 167 (98,82%) ułamków naczyń częściowo obtaczanych oraz 2 (1,18%) fragmenty naczyń całkowicie obtaczanych. Wśród 10 określonych typologicznie pojemników w zespole odnotowano głównie naczynia grupy trzeciej (40% – 4) oraz grupy czwartej (40% – 4) przy mniejszym udziale pojemników grupy dziewiątej (20% – 2).

Zbiór naczyń wykonanych w technice **częściowego obtaczania** składał się z 23 (13,77%) części brzegowych, 140 (83,83%) części środkowych oraz 4 den (2,40%).

Spośród 4 form zaliczonych do grupy czwartej wyróżniono naczynie przysadziste, o silnie wychylonym na zewnątrz, profilowanym brzegu I.1.b, o średnicy 22 cm, z długą, pionową, zbieżnie ustawioną szyjką przechodzącą łagodnie w niezdobiony, o eliptycznym, łagodnym załomie, niezdobionym brzuścu o średnicy 24,7 cm (tabl. 19:1). Stosunkowo licznie w grupie czwartej występowały naczynia smukłe, z brzegiem lekko wychylonym na zewnątrz, prosto ściętym brzegiem typu I.1.a, których średnica wynosiła od 14 cm do 27 cm, z długą, łukowatą, ustawioną pionowo szyjką przechodzącą w górną część eliptycznego, słabo profilowanego, o średnicy od 14,7 cm do 28 cm, brzuśca (tabl. 19:7), z których dwa zdobione były ornamentem grupy pierwszej typu I.6 (tabl. 19:4, 20:1).

Zbiór naczyń grupy trzeciej, który liczył 4 pojemniki, składał się z trzech charakteryzujących się ostrą linią profilu oraz z pojedynczego naczynia łagodnie profilowanego. Pierwsza grupa składała się z naczyń o stosunkowo krótkim, silnie wychylonym

na zewnątrz zaokrąglonym brzegu typów I.1.c oraz I.1.a, o średnicy od 18 cm do 28 cm, z krótką, silnie zredukowaną, łukowatą szyjką przechodzącą bezpośrednio w dwustożkowaty, ostro profilowany brzusiec, o średnicy 28 cm oraz 31,3 cm zdobiony nieregularnym ornamentem grupy pierwszej typu I.6 (tabl. 19:3) oraz grupy czwartej typu IV.2 (tabl. 19:2). Pojedyncze naczynie charakteryzowało się z kolei brakiem zdobienia (tabl. 18:1). Naczynie o łagodnej linii profilu charakteryzowało się długim, silnie wychylonym na zewnątrz, wyciągniętym brzegiem typu II.1.d, o średnicy 28 cm, z łukowatą, krótką szyjką przechodzącą w łagodnie profilowany dwustożkowaty brzusiec o średnicy 26,4 cm, zdobiony ornamentem grupy pierwszej typu I.6 (tabl. 19:5).

Wśród naczyń grupy dziewiątej wyróżniono formy płaskie, ręcznie lepiące, o lekko wychylonych na zewnątrz brzegach typów I.1.a oraz I.1.d, o średnicy 17 cm i 18 cm (tabl. 20:2, 3).

Wśród górnych partii naczyń wyróżniono lekko wychylone na zewnątrz brzegi, wśród których dominowały ułamki o ściętej krawędzi typu I.1.a (5), o krawędzi lekko profilowanej typu I.1.b (1) oraz zaokrąglonej typu I.1.c (3). Spośród środkowych części naczyń typologicznie sklasyfikowano cztery ułamki. Wyróżniono głównie fragmenty naczyń o brzuścach dwustożkowatych, słabo profilowanych typu 31 oraz pojedynczy ułamek naczynia o brzuścu kulistym typu 2. Zbiór 4 den tworzył zróżnicowaną typologicznie grupę, w obrębie której w pełni określono trzy ułamki. Było to dno niewyodrębnione o płaskich powierzchniach typu 1.11, o powierzchni wewnętrznej wypukłej i powierzchni zewnętrznej płaskiej typu 1.31 oraz pojedyncze, lekko podcięte o wklęsłej powierzchni wewnętrznej typu 2.21.

Wśród fragmentów naczyń częściowo obtaczanych zdobionych było 14 (8,38%) ułamków. Poza ornamentem pokrywającym omówione formy pojemników wyróżniono głównie zdobienia grupy pierwszej typów: I.6 (5), I.3 (1), I.5 (1), I.9 (1) oraz I.15 (1). Ponadto odnotowano również pojedynczy fragment dekorowany ornamentem nawiązującym do grupy trzeciej typów III.2 oraz III.37 (tabl. 18:2).

Zbiór ceramiki **całkowicie obtaczanej** składał się z dwóch mało charakterystycznych fragmentów pochodzących ze środkowych partii naczyń, które nie miały cech dystynktywnych.

Warstwa III_h

Poniżej warstwy III_{g1} odnotowano czarną próchnicę z fragmentami węgla drzewnych oraz soczewkami pomarańczowej, przepalanej gliny w jej stropowych partiach. Zespół ceramiki pochodzący z warstwy III_h liczył łącznie 98 fragmentów, spośród których wyróżniono 92 (93,88%) ułamki naczyń częściowo obtaczanych oraz 6 (6,12%) fragmentów naczyń całkowicie obtaczanych. Wśród 11 określonych typologicznie pojemników w zespole

odnotowano głównie naczynia grupy trzeciej (54,54% – 6), przy mniejszym udziale pojemników grupy piątej (27,28% – 3) oraz pojedynczych naczyniach grupy pierwszej (9,09% – 1) oraz czwartej (9,09% – 1).

Zbiór naczyń wykonanych w technice **częściowego obtaczania** składał się z 11 (11,96%) części brzegowych, 75 (81,52%) części środkowych oraz 6 den (6,52%).

Wśród naczyń grupy trzeciej wyróżniono głównie naczynia charakteryzujące się ostrą linią profilu przy mniejszym udziale pojemników o łagodnej profilacji. Do pierwszej kategorii form zaliczono dwa pojemniki o lekko wychylonych, krótkich, wyciągniętych oraz ściętych brzegach typów I.1.d oraz I.1.a, o średnicy 18 cm i 30 cm, ze zredukowaną szyjką przechodzącą bezpośrednio w górną część brzusca pokrytego nieregularnym ornamentem grupy trzeciej typu III.27a (tabl. 21:5) oraz ornamentem grupy pierwszej typu I.1 (tabl. 21:1). Pierwsze naczynie nawiązuje do pojemników grupy *Menkendorf*, drugie natomiast do grupy *Tornow*. Zbiór naczyń ostro profilowanych uzupełniały również dwa fragmenty brzusców dwustożkowatych o ostrym załomie typu 32, które zdobił ornament grupy trzeciej typów III.38 oraz III.30a. Ułamki te, zarówno pod kątem ukształtowania brzusca oraz analizy zdobienia nawiązują również do naczyń grupy *Menkendorf*. Do drugiej kategorii pojemników grupy trzeciej przypisano dwa niezdobione naczynia o esowatym, łagodnym profilu, z lekko wychylonym na zewnątrz, zaokrąglonym brzegiem typu I.1.c, o średnicy 19 cm, przechodzącym łagodnie w górną część brzusca (tabl. 21:6), oraz naczynie z silnie wychylonym na zewnątrz, zaokrąglonym brzegiem typu II.1.c, o średnicy 28 cm, przechodzącym łagodnie w dwustożkowaty, słabo profilowany brzusec o średnicy 29,6 cm (tabl. 21:3).

Wśród naczyń grupy piątej wyróżniono dwa pojemniki o silnie wychylonych na zewnątrz, lekko wyciągniętych brzegach typu II.1.d, o średnicy 18 cm i 24 cm, z silnie zredukowaną do przewężenia pod krawędzią szyjką, bezpośrednio przechodzącą w eliptyczny, słabo profilowany brzusec, o średnicy 19 cm i 26 cm, zdobiony ornamentem grupy trzeciej typów III.1 (tabl. 21:9) oraz III.2a (tabl. 21:8). Zbiór pojemników uzupełniał pojedynczy fragment naczynia z długim, lekko wychylonym na zewnątrz, nieznacznie profilowanym brzegiem typu I.3.b, o średnicy 21 cm, również z silnie zredukowaną szyjką przechodzącą w górną część brzusca zdobionego ornamentem grupy trzeciej typu III.17 (tabl. 21:7).

Wyróżnione naczynie grupy pierwszej to niezdobione, obtaczane głównie w górnych partiach pojemnik o baniastym kształcie, z krótkim, lekko wychylonym na zewnątrz, zaokrąglonym brzegiem typu I.1.c, o średnicy 29 cm, z krótką, łukowatą szyjką przechodzącą łagodnie w górną część kulistego brzusca (tabl. 21:2).

Naczynie grupy czwartej to przysadziste, niezdobione naczynie zachowane w górnych partiach, z silnie wychylonym na zewnątrz, profilowanym brzegiem typu II.3.b, o średnicy 23 cm, z długą, pionową, ustawioną zbieżnie szyjką (tabl. 21:4).

Spośród środkowych części naczyń wyróżniono trzy fragmenty. Były dwa ułamki pojemników o brzuścach kulistych typu 2 oraz pojedynczy kawałek naczynia o brzuścu dwustożkowatym, słabo profilowanym typu 31. Dolne partie naczyń stanowiły zbiór mało charakterystycznych, dość fragmentarycznie zachowanych ułamków den, wśród których typologicznie określono zaledwie pojedynczy ułamek o wklęsłej powierzchni zewnętrznej oraz wewnętrznej typu 32.

Wśród ceramiki częściowo obtaczanej zdobionych było 17 (18,48%) fragmentów. Poza ornamentem pokrywającym wyróżnione formy naczyń, w zbiorze dominował ornament grupy pierwszej, wyszczególniono zdobienia typów: I.1 (2), I.2 (3), I.3 (1), I.6 (2) oraz I.9 (1). Ponadto odnotowano pojedyncze fragmenty zdobione ornamentem nawiązującym do grupy trzeciej, typów III.2 oraz III.28a.

Zbiór ceramiki **całkowicie obtaczanej** składał się z pojedynczej (16,67%) części brzegowej oraz 5 (83,33%) części środkowych.

Spośród mało charakterystycznego zbioru wyróżniono pojedynczy fragment naczynia o lekko wychylonym na zewnątrz, nieznacznie profilowanym i ściętym brzegu typu I.3. Środkowe części naczyń pochodziły głównie z dolnych, mało charakterystycznych partii pojemników.

Wśród ułamków ceramiki całkowicie obtaczanej zdobionej były 3 fragmenty. Był to ornament grupy pierwszej typów I.4 (1) oraz I.6 (2).

Warstwa III_{g1}

Poniżej warstwy III_e odnotowano warstwę ciemnoszarej próchnicy z fragmentami węgla drzewnych pozbawionych śladów spalenizny. Zespół ceramiki pochodzący z warstwy III_{g1} liczył łącznie 12 fragmentów, spośród których wyróżniono 10 (83,33%) ułamków naczyń częściowo obtaczanych oraz 2 (16,67%) fragmenty naczyń całkowicie obtaczanych. Wśród 2 określonych typologicznie pojemników w zespole odnotowano pojedyncze naczynie grupy trzeciej oraz szóstej.

Zbiór naczyń wykonanych w technice **częściowego obtaczania** składał się z pojedynczego (10%) fragmentu części brzegowej oraz 9 (90%) części środkowych.

Wyróżniono pojedyncze, niezdobione naczynie grupy trzeciej, o lekko wychylonym na zewnątrz, ściętym brzegu typu I.1.a o średnicy 29 cm, z łukowatą, słabo wyodrębnioną szyjką przechodzącą w dwustożkowaty, słabo profilowany brzusec o średnicy 31 cm (tabl. 19:6).

Środkowe określone części naczyń tworzyły jednolitą grupę, pochodziły z naczyń o brzuścach dwustożkowatych, słabo profilowanych typu 31.

Wśród fragmentów naczyń częściowo obtaczanych odnotowano 4 (40%) ułamki pokryte ornamentem. Były to głównie zdobienia grupy pierwszej typów I.7 (3) oraz I.26 (1).

Zbiór ceramiki **całkowicie obtaczanej** składał się z pojedynczej części brzegowej oraz pojedynczej części środkowej. Wyróżniono pojedyncze naczynie grupy szóstej. Był to średniej wielkości garnek o brzegu mocno wychylonym na zewnątrz, ściętym, typu III.1.a, o średnicy 21,5 cm, z krótką, łukowatą szyjką przechodzącą w górną część, pokrytego ornamentem grupy pierwszej typu I.8 brzuśca. Środkowy fragment pochodził z naczynia o brzuścu dwustożkowatym, słabo profilowanym typu 31, zdobionym na powierzchni ornamentem grupy czwartej typu IV.4, uzupełnionym profilowaną listwą plastyczną.

Warstwa III_e

Warstwę III_e tworzyła czarna próchnica z fragmentami węgla drzewnych oraz soczewkami spalenizny. Zespół ceramiki pochodzący z warstwy III_e liczył łącznie 30 fragmentów, spośród których wyróżniono 22 (73,33%) ułamki naczyń częściowo obtaczanych oraz 8 (26,67%) fragmentów naczyń całkowicie obtaczanych. Wśród 3 określonych typologicznie pojemników w zespole odnotowano naczynia grupy trzeciej (66,67% – 2) oraz pojedyncze naczynie grupy szóstej (33,33% – 1).

Zbiór naczyń wykonanych w technice **częściowego obtaczania** składał się z 2 (7,34%) części brzegowych, 18 (89,91%) części środkowych oraz 2 (2,75%) den.

Wśród naczyń grupy trzeciej wyróżniono dwa pojemniki o ostrej linii profilu, spośród których pojedynczy był obtaczany przy krawędzi. Formy te charakteryzowały się krótkim, silnie wychylonym na zewnątrz, zaokrąglonym brzegiem typu II.1.c oraz brzegiem lekko profilowanym typu II.1.b, o średnicy 17 cm i 16 cm, przechodzącym bezpośrednio w górną część dwustożkowatego, ostro profilowanego brzuśca, pokrytego ornamentem grupy pierwszej typów I.6 (tabl. 22:2) oraz I.3 (tabl. 22:1), o średnicach 18,4 cm i 19,6 cm. Oba naczynia, zarówno formą, jak i rodzajem ornamentu nawiązują do pojemników grupy *Tornow*.

Zbiór środkowych części naczyń stanowił mało charakterystyczną grupę ułamków pochodzących głównie z dolnych partii pojemników. Wśród ułamków den odnotowano pojedyncze dno lekko podcięte o płaskich powierzchniach typu 2.11 oraz dno niewyodrębnione o wklęsłej powierzchni wewnętrznej typu 1.21.

Wśród naczyń wykonanych w technice częściowego obtaczania zdobione były 4 fragmenty (18,18%). Obok ornamentu pokrywającego naczynia grupy trzeciej wyróżniono ułamki zdobione ornamentem grupy pierwszej typów I.1 oraz I.21.

Zbiór ceramiki **całkowicie obtaczanej** składał się z 2 (25%) części brzegowych oraz 6 (75%) części środkowych.

Pojedyncze wyróżnione naczynie przypisano do grupy szóstej. Był to duży garnek z silnie wychylonym na zewnątrz, nieznacznie profilowanym brzegiem typu II.1.b, o średnicy 31 cm, z krótką, łukowatą szyjką przechodzącą w górną część brzuśca. Naczynie pokrywał ornament grupy czwartej typu IV.1 obejmujący zarówno powierzchnię szyjki, jak i brzusiec (tabl. 22:3).

Spośród pozostałych fragmentów wyróżniono pojedynczy fragment silnie wychylonego, profilowanego brzegu typu II.3.b. Części środkowe naczyń stanowiły grupę ułamków bez cech dystynktywnych w zakresie morfologii naczyń.

Wśród ułamków całkowicie obtaczanych zdobionych było 7 fragmentów (87,50%). Obok ornamentu pokrywającego naczynie grupy szóstej odnotowano pojedyncze fragmenty zdobione ornamentem grupy pierwszej typów: I.2, I.3, I.6 oraz I.8, oraz dwa fragmenty zdobione ornamentem grupy trzeciej typu III.2.

Warstwa IIIa

Poniżej warstwy spalenizny przemieszanej z czarną próchnicą określonej jako warstwa III_c odnotowano warstwę szarej próchnicy zawierającej fragmenty węgla drzewnych oraz pokłady popiołu. Zespół ceramiki pochodzący z warstwy III_d liczył łącznie 10 fragmentów, spośród których wyróżniono 9 (90%) ułamków naczyń częściowo obtaczanych oraz pojedynczy (10%) fragment naczynia całkowicie obtaczanego.

Zbiór naczyń wykonanych w technice **częściowego obtaczania** składał się z 6 (66,67%) mało charakterystycznych części środkowych oraz 3 (33,33%) den.

Spośród dolnych fragmentów wyróżniono dno lekko podcięte o płaskich powierzchniach typu 2.11, o wklęsłej powierzchni wewnętrznej typu 2.21 oraz niewyodrębnione dno o identycznie ukształtowanych powierzchniach typu 1.21.

Wśród fragmentów naczyń częściowo obtaczanych zdobiony był pojedynczy górny fragment brzuśca. Jego powierzchnię pokrywał ornament grupy pierwszej typu I.9.

Pojedynczy ułamek naczynia **całkowicie obtaczanego** to górna część brzuśca, bez zachowanej linii załomu, którego powierzchnię pokrywał ornament grupy trzeciej typu III.2.

Warstwa IIIc

Poniżej warstwy gliny odnotowano kolejny poziom intensywnej, czarnej spalenizny przemieszanej z czarną próchnicą oraz fragmentami węgla drzewnych. Warstwa ta, podobnie jak warstwa II_b, opada w kierunku zachodnim. Zespół ceramiki pochodzący z warstwy III_c

liczył łącznie 32 fragmenty, spośród których wyróżniono 29 (90,63%) ułamków naczyń częściowo obtaczanych oraz 3 (9,38%) fragmenty naczyń całkowicie obtaczanych.

Zbiór naczyń wykonanych w technice **częściowego obtaczania** składał się z 28 (96,55%) części środkowych oraz pojedynczego (3,45%) dna.

Wśród określonych środkowych części naczyń wyróżniono ułamki pochodzące z pojemników o brzuścach dwustożkowatych, ostro profilowanych typu 32 (2) oraz łagodnie profilowanych typu 31 (1). Pojedynczy dolny fragment naczynia sklasyfikowano jako dno wyodrębnione z lekkim rozgnieceniem części styku powierzchni ścianki oraz podstawy, przyjmującym niekiedy formę lekkiego wałeczka lub szczałkowo wyodrębnionej trójkątnej stopki o wklęsłej powierzchni wewnętrznej typu 4.21.

Wśród naczyń częściowo obtaczanych zdobionych były 3 (10,34%) ułamki. Środkowe części naczyń pokrywał ornament grupy pierwszej typów I.2, I.3 oraz I.6.

Zbiór ceramiki **całkowicie obtaczanej** składał się z trzech mało charakterystycznych części środkowych, wśród których pojedynczy, górny fragment brzuśca zdobiony był ornamentem nawiązującym do grupy czwartej, typu IV.4.

Warstwa III_b

Poniżej nawarstwień składających się z próchnicy, fragmentów węgla drzewnych i popiołu odnotowano warstwę żółtej, spiaszczonej gliny, również przemieszanej z ciemnoszarą próchnicą zawierającą fragmenty węgla drzewnych. Zespół ceramiki pochodzący z warstwy III_b liczył łącznie 31 fragmentów, spośród których wyróżniono 24 (77,42%) ułamki naczyń częściowo obtaczanych oraz 7 (22,58%) fragmentów naczyń całkowicie obtaczanych. Wśród 4 określonych typologicznie pojemników w zespole odnotowano naczynia grupy czwartej (50%), naczynie grupy trzeciej (25%) oraz naczynie grupy piątej (25%).

Zbiór naczyń wykonanych w technice **częściowego obtaczania** składał się z 3 (12,50%) części brzegowych, 20 (83,33%) części środkowych oraz pojedynczego (4,17%) dna.

Naczynie grupy trzeciej to pojemnik o esowatym profilu, z krótkim silnie wychylonym na zewnątrz, lekko wyciągniętym brzegiem typu II.1.d, o średnicy 24 cm, przechodzącym bezpośrednio w górną część brzuśca zdobionego ornamentem nawiązującym do grupy trzeciej, typu III.2a.

Wśród naczyń grupy czwartej wyróżniono dwa pojemniki, charakteryzujące się przysadzistą formą, o silnie wychylonym na zewnątrz, ściętym brzegu typu II.1.a, o średnicy 20 cm i 16 cm, z łukowatą, ustawioną rozbieżnie szyjką przechodzącą w górną część brzuśca pokrytego ornamentem grupy pierwszej typu I.16a (tabl. 24:7) oraz ornamentem nawiązującym do grupy trzeciej typu III.2 (tabl. 24:9).

Wśród pozostałych, górnych części naczyń sklasyfikowano pojedynczy fragment lekko wychylonego na zewnątrz, nieprofilowanego o zaokrąglonej krawędzi brzegu typu I.1.c. Zbiór określonych środkowych części pojemników liczył 3 ułamki. Były to fragmenty naczyń o brzuścach dwustożkowatych słabo profilowanych typu 31. Pojedynczy fragment dna, zachowany w niewielkim stopniu, nie posiadał cech dystynktywnych.

Wśród naczyń częściowo obtaczanych zdobionych było 5 (20,83%) fragmentów. Obok grup zdobień pokrywających typy naczyń wyróżniono pojedynczy fragment dekorowany ornamentem grupy pierwszej typu I.8 oraz pojedynczy ułamek pokryty ornamentem grupy drugiej typu II.9.

Zbiór ceramiki **całkowicie obtaczanej** składał się z pojedynczej (14,29%) części brzegowej, 5 (71,43%) części środkowych oraz pojedynczego (14,29%) dna.

Wśród określonych typologicznie pojemników wyróżniono pojedyncze naczynie grupy piątej. Był to niewielki, niezdobiony pojemnik z silnie wychylonym na zewnątrz, lekko profilowanym brzegiem typu II.1.b, o średnicy 20 cm, z krótką, łukowatą, ustawioną pionowo szyjką, przechodzącą wyraźnie w górną część eliptycznego brzuśca (tabl. 24:5).

Wśród pozostałych, środkowych części naczyń sklasyfikowano pojedynczy fragment naczynia o brzuścu kolistym typu 2. Pojedynczy fragment dna prezentował formę lekko podciętą o wklęsłej powierzchni wewnętrznej typu 2.21.

Wśród fragmentów całkowicie obtaczanych ornamentowanych były 4 (57,14%) ułamki. Wyróżniono pojedynczy fragment pokryty zdobieniem grupy pierwszej typu I.1, dwa fragmenty zdobione ornamentem grupy I.9 oraz pojedynczy ułamek, którego dekoracja nawiązuje do ornamentu grupy trzeciej typu III.13.

Warstwa III_a

Poniżej warstwy spalenizny odnotowano ciemnobrązową próchnicę, zawierającą bardzo dużą ilość fragmentów węgli drzewnych oraz pomarańczowo-brązowe smugi, przemieszaną miejscami z warstwą czarnej próchnicy i pokładami popiołu. Zespół ceramiki pochodzący z warstwy III_a liczył łącznie 128 fragmentów, spośród których wyróżniono 120 (93,75%) ułamków naczyń częściowo obtaczanych oraz 8 (6,25%) fragmentów naczyń całkowicie obtaczanych. Wśród 12 określonych typologicznie pojemników w zespole dominowały naczynia grupy trzeciej (75% – 9) przy mniejszym udziale naczyń grupy czwartej (25% – 3).

Zbiór naczyń wykonanych w technice **częściowego obtaczania** składał się z 28 (23,33%) części brzegowych, 90 (75%) części środkowych oraz 2 (1,67%) den.

Spśród naczyń grupy trzeciej wyróżniono cztery formy charakteryzujące się łagodną linią profilu oraz pięć naczyń ostro profilowanych. Do pierwszej kategorii zaliczono: niezdobione naczynie obtaczane przy krawędzi o lekko wychylonym na zewnątrz zaokrąglonym brzegu typu I.1.c, o średnicy 23 cm, ze słabo wyodrębnioną, łukowatą szyjką przechodzącą w dwustożkowaty, słabo profilowany brzusiec o średnicy 26 cm (tabl. 23:3); duże, również niezdobione i obtaczane w górnych partiach naczynie o lekko wychylonym na zewnątrz, lekko profilowanym oraz ściętym brzegu typu I.3.a, o średnicy 28 cm, z krótką, łukowatą szyjką przechodzącą bezpośrednio w dwustożkowaty, słabo profilowany brzusiec o średnicy 31 cm (tabl. 24:1); niezdobione naczynie o silnie wychylonym na zewnątrz, nieprofilowanym, zaokrąglonym brzegu typu II.1.c, z łukowatą szyjką przechodzącą łagodnie w górną część brzuśca (tabl. 23:2). Ostatnim z naczyń o łagodnej linii profilu był pojemnik z brzegiem lekko wychylonym na zewnątrz, o lekko ściętej krawędzi typu I.1.a, o średnicy 31 cm, łagodnie przechodzącym w górną część, zdobiony ornamentem grupy pierwszej typu I.9 brzuśca (tabl. 23:10). Wśród naczyń charakteryzujących się ostrą linią profilacji wyróżniono naczynie z długim, silnie wychylonym na zewnątrz, nieprofilowanym i zaokrąglonym brzegiem typu II.1.c, o średnicy 19 cm, przechodzącym bezpośrednio w górną część zdobionego ornamentem grupy drugiej typu II.9 brzuśca o dwustożkowatym, ostrym załomie, o średnicy 23 cm (tabl. 24:3). Pozostałe formy to naczynia z krótkim, lekko wychylonym na zewnątrz, ściętym brzegiem typu I.1.a, o średnicy od 15 cm do 30 cm, przechodzącym bezpośrednio w górną część brzuśca zdobionego ornamentem nawiązującym do grupy trzeciej typów III.30.a, III.36.a (tabl. 24:4) oraz grupy pierwszej typu I.6. Cztery pierwsze naczynia nawiązują do pojemników grupy *Menkendorf*, piąte natomiast reprezentuje grupę *Tornow*.

Wśród naczyń grupy czwartej wyróżniono przysadzisty garnek, obtaczany przy krawędzi, o silnie wychylonym na zewnątrz, ściętym brzegu typu II.1.a, o średnicy 26 cm, z długą, łukowatą, ustawioną pionowo szyjką, zdobioną ornamentem grupy trzeciej typu III.2.a, przechodzącą łagodnie w górną część brzuśca (tabl. 24:2), niezdobione naczynie zachowane głównie w górnych partiach, które również odpowiada formom przysadzistym, z brzegiem silnie wychylonym na zewnątrz, o zaokrąglonej krawędzi typu II.1.c, o średnicy 28 cm, z długą, łukowatą, pionowo ustawioną szyjką (tabl. 23:5). Ostatnim z wyróżnionych naczyń, również obtaczanych przy krawędzi, był niewielki, niezdobiony, smukły pojemnik z brzegiem silnie wychylonym na zewnątrz, o nieprofilowanej, ściętej krawędzi typu II.1.a, o średnicy 15 cm, z długą, łukowatą, ustawioną pionowo szyjką przechodzącą łagodnie w dwustożkowaty, ostro profilowany brzusiec o średnicy 15 cm (tabl. 23:4).

Wśród pozostałych, górnych części naczyń sklasyfikowano 16 fragmentów. Były to głównie lekko wychylone na zewnątrz, nieprofilowane brzegi, wśród których dominowały ułamki o ściętej krawędzi typu I.1.a (7) (tabl. 23:10-11), o zaokrąglonej krawędzi typu I.1.c (3) (tabl. 23:6-8) oraz krawędzi lekko profilowanej typu I.1.b (1). Ponadto zbiór ten uzupełniały silnie wychylone brzegi o zaokrąglonej krawędzi typu II.1.c (3) (tabl. 23:5, 9) oraz o krawędzi ściętej typu II.1.a (1). Zbiór określonych środkowych części pojemników liczył 10 ułamków. Były to głównie fragmenty naczyń o brzuścach dwustożkowatych słabo profilowanych typu 31 (5), mocno profilowanych typu 32 (1) oraz o brzuścach kulistych typu 21 (4). Spośród dwóch fragmentów den, w pełni określono pojedynczy ułamek. Był to fragment lekko podciętego dna o wklęsłej powierzchni zewnętrznej oraz o wypukłej powierzchni wewnętrznej typu 2.32.

Wśród naczyń częściowo obtaczanych zdobionych było 17 (14,17%) fragmentów. Obok grup zdobień pokrywających typy naczyń wyróżniono głównie ułamki pokryte dość często nieregularnym ornamentem grupy pierwszej, wśród której wyróżniono typy: I.1 (1), I.2 (1), I.3 (2), I.4 (1) oraz typy I.8 (2) i I.9 (2). W mniejszym stopniu odnotowano natomiast ułamki zdobione dekoracją nawiązującą do ornamentu grupy trzeciej, typu III.2a (1) oraz grupy czwartej typu IV.3 (1).

Zbiór naczyń **całkowicie obtaczanych** składał się z 8 części środkowych, wśród których zdobionych było 6 ułamków (75%). Wśród 4 określonych środkowych części pojemników wyróżniono dwa fragmenty naczyń o brzuścach eliptycznych, słabo profilowanych typu 11 oraz dwa ułamki naczyń o brzuścach dwustożkowatych, łagodnie profilowanych typu 31. Odnotowany ornament to głównie zdobienia grupy pierwszej typów I.2 (1) oraz I.3 (3), grupy trzeciej typu III.2 (1) oraz grupy czwartej typu IV.5.

Warstwa III

Poniżej warstwy II_b odnotowano czarną, bardzo intensywną spaleniznę z niewielkimi pokładami popiołu, która silnie opadała w kierunku zachodnim. Zespół ceramiki pochodzący z warstwy III liczył łącznie 138 fragmentów, spośród których wyróżniono 136 (98,55%) ułamków naczyń częściowo obtaczanych oraz 2 (1,45%) fragmenty naczyń całkowicie obtaczanych. Wśród 14 określonych typologicznie pojemników w zespole dominowały naczynia grupy dziewiątej – talerze (42,85% – 6) oraz naczynia grupy trzeciej (28,57% – 4). Mniejszym udziałem charakteryzowały się pojemniki grupy czwartej (14,25% – 2) oraz piątej (14,25% – 2).

Zbiór naczyń wykonanych w technice **częściowego obtaczania** składał się z 19 (13,97%) części brzegowych, 111 (81,62%) części środkowych oraz 6 (4,41%) den.

Spośród określonych form naczyń dominowały naczynia grupy dziewiątej [talerze]. Były to pojemniki ręcznie lepiące, bez śladów obtaczania, o stosunkowo płaskich formach, z lekko wychylonym na zewnątrz, zaokrąglonym brzegiem typu I.1.c (4), przy niewielkim udziale brzegów o krawędziach ściętych typu I.1.a (2), o średnicy od 18 cm do 22 cm (tabl. 25:2, 3, 4; 26:6).

Do naczyń grupy trzeciej zaliczono formy ostro profilowane, incydentalnie obtaczane w górnej partii. Były to pojemniki o esowatym profilu, z lekko wychylonym na zewnątrz oraz silnie wychylonym na zewnątrz, profilowanym brzegiem typów I.1.b, II.1.b oraz I.1.c, o średnicy od 19 cm do 26 cm, z łukowatą, znacznie zredukowaną szyjką przechodzącą w dwustożkowaty, ostro profilowany brzusiec, o średnicy 27 cm i 28,4 cm, w dwóch przypadkach zdobiony ornamentem grupy pierwszej typów I.7 (tabl. 26:6) oraz I.8 (tabl. 25:1). Naczynia nawiązują do grupy *Menkendorf* oraz *Tornow*.

Wśród naczyń grupy czwartej wyróżniono smukłe, niezdobione naczynie z lekko wychylonym na zewnątrz, lekko profilowanym brzegiem o średnicy 22 cm, z łukowatą, ustawioną rozbieżnie szyjką przechodzącą w górną część eliptycznego brzuśca o średnicy 22,1 cm (tabl. 26:8). Drugie naczynie grupy czwartej to obtaczany przy krawędzi, niezdobiony, przysadzisty, duży garnek z brzegiem silnie wychylonym na zewnątrz, z nieprofilowanym, wyciągniętym brzegiem typu II.1.d, o średnicy 31 cm, z prostą, ustawioną zbieżnie szyjką przechodzącą łagodnie w górną część dwustożkowatego, słabo profilowanego brzuśca o średnicy 28,4 cm (tabl. 26:1).

Zbiór wyróżnionych typów naczyń zamykają formy grupy piątej. Były to: naczynie z krótkim, silnie wychylonym na zewnątrz, zaokrąglonym brzegiem typu II.1.c, o średnicy 32 cm, z szyjką zaznaczoną w postaci największego przewężenia pod brzegiem, przechodzącą w górną część kulistego brzuśca (tabl. 26:4) oraz pojemnik z krótkim, silnie wychylonym na zewnątrz, ściętym brzegiem typu II.1.a, o średnicy 17 cm, z krótką, zredukowaną łukowatą szyjką przechodzącą w górną część eliptycznego brzuśca, o średnicy 18 cm, zdobionego ornamentem grupy piątej (tabl. 26:2). Ostatnie z naczyń nawiązuje do pojemników grupy *Woldegk*.

Wśród pozostałych, górnych części naczyń sklasyfikowano trzy fragmenty lekko wychylonych na zewnątrz, ściętych brzegów typu I.1.a. Zbiór określonych środkowych części pojemników liczył 13 ułamków. Były to głównie fragmenty naczyń o brzuścach dwustożkowatych słabo profilowanych typu 31 (10) oraz o brzuścach kulistych typu 21 (3). Spośród 6 fragmentów den, w pełni określono 5 ułamków. Były to głównie dna niewyodrębnione o wklęsłej powierzchni wewnętrznej typu 1.21 (3). Zbiór uzupełniały

pojedyncze fragmenty den: lekko wyodrębnione o wklęsłych powierzchniach typu 2.31 oraz pionowo wyodrębnione o wklęsłej powierzchni wewnętrznej typu 3.21.

Wśród naczyń częściowo obtaczanych zdobionych było 30 (22,06%) fragmentów. Obok grup zdobień pokrywających poszczególne typy naczyń wyróżniono głównie nieregularny ornament grupy pierwszej typów I.6 (10) oraz I.4 (7), przy mniejszym udziale ornamentu typów I.3 (2) oraz I.1 (1). Zbiór ten ponadto uzupełniał pojedynczy fragment zdobiony ornamentem typu I.13.

Zbiór ceramiki **całkowicie obtaczanej** składał się z dwóch, mało charakterystycznych, drobnych części środkowych naczyń, wśród których pojedynczy ułamek zdobiony był ornamentem grupy pierwszej typu I.1.

Warstwa II_b

Zespół ceramiki pochodzący z warstwy II_b liczył łącznie 145 fragmentów, spośród których wyróżniono 109 (75,17%) ułamków naczyń częściowo obtaczanych oraz 36 (24,83%) fragmentów naczyń całkowicie obtaczanych. Wśród 9 określonych typologicznie pojemników wyróżniono pojemniki grupy trzeciej (33,33% – 3), pojemniki grupy czwartej (33,33% – 3) oraz pojedyncze formy zaliczone do grupy szóstej (11,11%), siódmej (11,11%) oraz ósmej (11,11%).

Zbiór naczyń wykonanych w technice **częściowego obtaczania** składał się z 8 (7,34%) części brzegowych, 98 (89,91%) części środkowych oraz 3 (2,75%) den.

Wśród naczyń grupy trzeciej wyróżniono dwa pojemniki charakteryzujące się ostrą linią profilu oraz pojedyncze naczynie o lekko esowatej, łagodnej profilacji. Naczynia ostro profilowane, wśród których pojedynczy obtaczany pod krawędzią, reprezentowały dwa niewielkie naczynia z lekko wychyloną na zewnątrz, z pogrubioną, zaokrągloną krawędzią brzegu typu I.3.c, o średnicy 14 cm, ze zredukowaną szyjką przechodzącą bezpośrednio w górną część brzuśca, pokrytego ornamentem grupy pierwszej typu I.15 (tabl. 27:4) oraz ornamentem grupy trzeciej typu III.28 (tabl. 27:8). Zbiór naczyń grupy trzeciej uzupełniał pojedynczy słabo profilowany pojemnik o lekko wychylonym na zewnątrz, zaokrąglonym brzegu typu I.1.c, o średnicy 26 cm, przechodzącym łagodnie w górną część, zdobionego ornamentem grupy pierwszej typu I.1. brzuśca (tabl. 27:2).

Wśród naczyń grupy czwartej wyróżniono dwa pojemniki z wychylonym na zewnątrz, zaokrąglonym brzegiem typu I.1.c, o średnicy 20 cm oraz 13 cm, z krótką, łukowatą, ustawioną rozbieżnie szyjką przechodzącą wyraźnie w górną część eliptycznego, słabo profilowanego brzuśca o średnicy 22 cm i 14 cm. Oba naczynia pokrywał nieregularny ornament grupy pierwszej typu I.9 (tabl. 27:1) oraz grupy trzeciej typu III.1. Zbiór naczyń grupy czwartej

uzupełniał pojedynczy przysadzisty pojemnik z silnie wychylonym na zewnątrz, ściętym brzegiem typu II.1.a, o średnicy 24 cm, z długą, łukowatą, pionowo ustawioną szyjką przechodzącą wyraźnie w eliptyczny, zdobiony ornamentem grupy pierwszej typu I.13 brzuścem o średnicy 25,6 cm (tabl. 27:9). Wszystkie z naczyń grupy czwartej odnotowane w obrębie warstwy II_b obtaczane były w górnych partiach naczyń, nie schodząc poniżej górnej partii brzuśca.

Wśród pozostałych, górnych części naczyń sklasyfikowano pojedynczy fragment lekko wychylonego na zewnątrz, ściętego brzegu typu I.1.a. Zbiór określonych środkowych części pojemników liczył 5 ułamków. Były to głównie fragmenty naczyń o brzuścach dwustożkowatych słabo profilowanych typu 31 (2), o ostrej linii załomu typu 32 (1) oraz o brzuścach kulistych typu 21 (2). Spośród trzech fragmentów den, w pełni określono dwa ułamki. Były to dna niewyodrębnione o wklęsłej powierzchni wewnętrznej typu 1.21. Trzeci ułamek sklasyfikowano jako fragment dna niewyodrębnionego typu 1.

Wśród naczyń częściowo obtaczanych zdobionych były 24 (22,02%) fragmenty. Obok rodzajów zdobień pokrywających naczynia grupy czwartej oraz trzeciej wyróżniono w zespole głównie ułamki zdobione ornamentem grupy pierwszej w tym typów: I.6 (6), I.9 (3), I.2 (2), I.3 (1) oraz I.30 (1). W mniejszym stopniu natomiast odnotowano fragmenty, które pokrywał ornament grupy trzeciej. Wyróżniono typy: III.2a (2), III.17 (1) oraz III.19 (tabl. 27:6) (1).

Zbiór naczyń **całkowicie obtaczanych** składał się z 4 (11,11%) części brzegowych, 31 (86,11%) części środkowych oraz pojedynczego (2,78%) dna. Wśród określonych form naczyń znalazły się naczynia grup szóstej, siódmej oraz ósmej.

Naczynie grupy szóstej to średniej wielkości garnek o esowatym profilu, z silnie wychylonym na zewnątrz, profilowanym brzegiem typu II.4.b, o średnicy 22 cm, z krótką, łukowatą szyjką przechodzącą w górną część brzuśca. Naczynie pokrywa wykonany w sposób regularny ornament grupy IV.3 obejmujący szyjkę oraz brzusiec (tabl. 27:7).

Naczynie grupy siódmej to również średniej wielkości garnek z mocno wychylonym na zewnątrz, silnie profilowanym brzegiem typu III.3.d, o średnicy 19 cm, z długą, prostą ustawioną zbieżnie szyjką przechodzącą bezpośrednio w dwustożkowaty załom brzuśca o średnicy 18,4 cm. Naczynie pokrywa ornament grupy I.5 obejmujący połowę długości szyjki oraz brzusiec (tabl. 27:5).

Naczynie grupy ósmej prezentował górny fragment naczynia z cylindryczną, pionową szyjką zakończoną lekko profilowanym brzegiem typu IV.2.d, o średnicy 19 cm. Szyjkę naczynia pokrywał ornament grupy pierwszej typu I.12 (tabl. 27:3).

Zbiór określonych typologicznie środkowych części składał się głównie z ułamków naczyń o brzuścach kulistych typu 2 (2), o brzuścach dwustożkowatych, słabo profilowanych typu 31 (2) oraz o brzuścu eliptycznym typu 11. Pojedynczy dolny fragment przypisano do formy niewyodrębnionej o wklęsłej powierzchni wewnętrznej typu 1.21, na spodzie którego znajdował się znak garncarski w postaci mało wyraźnego sześcioboku wpisanego w okrąg.

Wśród pozostałych, górnych fragmentów sklasyfikowano pojedynczy fragment mocno wychylonego na zewnątrz, profilowanego o prosto ściętej krawędzi, brzegu typu III.3.a.

Wśród naczyń całkowicie obtaczanych dekorowanych było 21 (58,33%) fragmentów. Obok rodzajów zdobień pokrywających naczynia grupy szóstej, siódmej oraz ósmej, dominował ornament grupy pierwszej typów I.2 (6), I.3 (6), przy mniejszym udziale ornamentu typów I.5 (1), I.6 (1) oraz I.7 (1). Zbiór ten ponadto uzupełniają dwa fragmenty pokryte ornamentem nawiązującym do grupy trzeciej typów III.1 oraz III.14. Odnotowano również pojedynczy ułamek naczynia o brzuścu eliptycznym, słabo profilowanym, który zdobiony był listwą plastyczną o trapezowatym przekroju.

Wykop II NG

W obrębie wykopu nr II, znajdującego się w nawie głównej, odnotowano następujący układ warstw związanych z okresem wczesnego średniowiecza (ryc. 33).

Jama nr 1

Zespół ceramiki pochodzący z jamy składał się wyłącznie z naczyń częściowo obtaczanych, wśród których wyróżniono pięć mało charakterystycznych części środkowych naczyń. Wyróżniono pojedynczy fragment naczynia brzuśca o dwustożkowatym, ostro profilowanym, pokrytym ornamentem odpowiadającym w grupie trzeciej typom III.29 lub III.35, który wiązać należy z naczyniem grupy trzeciej, z grupą *Menkendorf*. Wśród pozostałych części ułamków pochodzących głównie z dolnych partii naczyń odnotowano 3 fragmenty pokryte ornamentem grupy pierwszej typu I.3.

Jama nr 2

Zespół ceramiki pochodzący z jamy składał się wyłącznie z drobnych, pozbawionych cech charakterystycznych 5 fragmentów środkowych części naczyń całkowicie obtaczanych.

Jama nr 3

Zespół ceramiki odnotowany w jamie nr 3 liczył łącznie 69 fragmentów, spośród których wyróżniono 67 (97,1%) ułamków naczyń częściowo obtaczanych oraz 2 (2,9%) fragmenty naczyń całkowicie obtaczanych. Wśród 3 określonych typologicznie pojemników wyróżniono wyłącznie pojemniki grupy trzeciej.

Zbiór naczyń wykonanych w technice **częściowego obtaczania** składał się z 11 (16,42%) części brzegowych oraz 56 (83,58%) części środkowych naczyń.

Wśród pojemników grupy trzeciej wyróżniono: niezdobiony pojemnik o esowatym profilu, z mocno wychylonym na zewnątrz brzegiem typu II.1.d, o średnicy 20 cm, z krótką, łukowatą szyjką przechodzącą w górną część dwustożkowatego, ostro profilowanego brzuśca o średnicy 22 cm; dwa naczynia o krótkim, lekko wychylonym na zewnątrz, ściętym brzegiem typu I.1.a, o średnicy 30 cm oraz brzegiem zaokrąglonym typu I.1.c o średnicy 26 cm, przechodzącym łagodnie w górną część brzuśca zdobionego ornamentem grupy I.2 oraz I.3. Dwie z omówionych form nawiązują do naczyń grupy *Tornow*.

Spośród górnych części naczyń wyróżniono głównie brzegi lekko wychylone na zewnątrz, nieprofilowane typu I.1.c (3) oraz ścięte typu I.1.a (3). Wśród pięciu określonych typologicznie fragmentów środkowych partii naczyń wyróżniono dwa fragmenty naczyń o brzuścach kolistych, dwa ułamki brzuśców dwustożkowatych, ostro profilowanych typu 32 oraz pojedynczy fragment brzuśca dwustożkowatego słabo profilowanego typu 31.

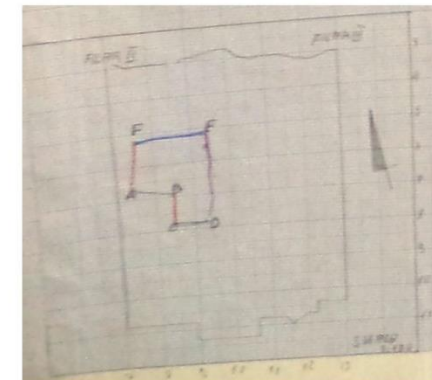
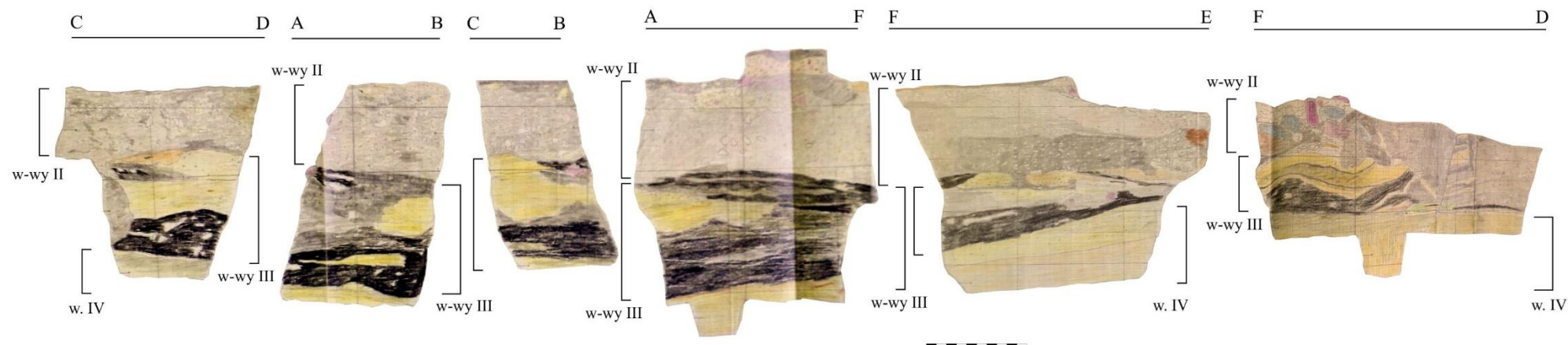
Wśród naczyń wykonanych w technice częściowego obtaczania na 9 (13,43%) ułamkach odnotowano ornament. Poza omówionym rodzajem zdobień pokrywających pojemniki grupy trzeciej wyróżnione ułamki zdobione były ornamentem grupy pierwszej typów I.3 (2), I.6 (2) oraz I.2 (1). Zestaw dekoracji uzupełniały ponadto pojedyncze fragmenty zdobione ornamentem grupy trzeciej typu III.2 oraz grupy czwartej typu IV.2 wykonanym w sposób nieregularny.

Zbiór naczyń **całkowicie obtaczanych** składał się z dwóch drobnych, mało charakterystycznych, niezdobionych fragmentów środkowych naczyń.

Warstwa III_i

Warstwa intensywnej spalenizny określona jako III_i znajdowała się bezpośrednio nad żółtą gliną, która również przemieszana była nieznacznie ze spalenizną. Obok zespołu ceramiki w warstwie odnotowano również kolec kościany. Zespół ceramiki w tej warstwie liczył łącznie 232 fragmenty, spośród których wyróżniono 216 (92,7%) ułamków naczyń częściowo obtaczanych oraz 16 (7,3%) fragmentów naczyń całkowicie obtaczanych. Wśród 20 określonych typologicznie pojemników wyróżniono głównie pojemniki grupy trzeciej (40% – 8), przy stosunkowo dużym udziale naczyń grupy pierwszej (25% – 5), czwartej (20% – 4) i talerzy (15% – 3).

Zbiór naczyń wykonanych w technice **częściowego obtaczania** składał się z 31 (14,35%) części brzegowych, 175 (81,02%) części środkowych naczyń oraz z 10 den (4,63%).



Ryc. 33. Gniezno – Góra Lecha, stan. 14. Wykop II NG, profile (opr. Ł. Kaczmarek)

Zróznicowany zestaw pojemników częściowo obtaczanych składał się z wyróżnionych powyżej form naczyń.

Zróznicowany zbiór naczyń grupy trzeciej tworzyły pojemniki w większości niezdobione, obtaczane głównie do wysokości załomu brzuśca. Wyróżniono takie naczynia jak: pojemniki o ostrej linii esowatego profilu, z wychylonym na zewnątrz, lekko profilowanym brzegiem typu II.1.b, o średnicy 28 cm, z silnie zredukowaną, krótką szyjką przechodzącą bezpośrednio w dwustożkowaty, nisko położony, ostro profilowany, zdobiony ornamentem grupy pierwszej typu I.26, o średnicy 35 cm (tabl. 28:1); duże naczynie zachowane w górnych partiach, o esowatym, łagodnym profilu, o silnie wychylonym na zewnątrz, prosto ściętym brzegu typu II.1.a, o średnicy 32 cm, z krótką łukowatą szyjką przechodzącą w górną część niezdobionego brzuśca, naczynie zachowane do górnej partii brzuśca, o esowatym, łagodnym profilu z wychylonym na zewnątrz, lekko pogrubionym i ściętym brzegiem typu I.1.d, o średnicy 20 cm, wyciągniętym z lekko łukowatej szyjki przechodzącej bezpośrednio w górną część zdobionego nieregularnym ornamentem grupy czwartej typu IV.2 (tabl. 29:5); naczynie zachowane w górnych partiach, z krótkim, wychylonym na zewnątrz, pogrubionym i lekko profilowanym brzegiem typu I.3.b, bezpośrednio przechodzącym w górną część brzuśca zdobionego ornamentem grupy pierwszej typu I.3. Zbiór naczyń grupy trzeciej uzupełniają trzy formy, charakteryzujące się długim, wyciągniętym ku górze i lekko wychylonym na zewnątrz brzegiem typu I.1.c, o średnicach od 24 cm do 30 cm, ze zredukowaną, łukowatą szyjką przechodzącą bezpośrednio w górną część brzuśca, wśród których pojedynczy pokrywał ornament grupy pierwszej typu I.3 (tabl. 30:13, 14, 15). Grupę zamykało pojedyncze niezdobione, smukłe, esowate naczynie o lekko wychylonym na zewnątrz, profilowanym brzegu typu I.1.b, o średnicy 24 cm, bezpośrednio przechodzącym w dwustożkowaty brzusec o średnicy 26,4 cm (tabl. 29:3).

Wśród naczyń grupy pierwszej wyróżniono: pojemniki niezdobione, obtaczane tylko w górnych partiach obejmujących krawędź oraz górną część brzuśca. Zbiór pojemników składał się z dwóch dużych baniastych naczyń o lekko wyciągniętych ku górze i lekko wychylonych na zewnątrz brzegach typu I.1.b, o średnicach 30 cm, które przechodzą bezpośrednio w górną część kulistego brzuśca o średnicy 34,2 cm (tabl. 29:2) oraz 32 cm (tabl. 30:1); z górnej partii naczynia również z lekko wyciągniętym ku górze i wychylonym na zewnątrz brzegu typu I.1.a, o średnicy 20 cm, który przechodzi w górną część brzuśca (tabl. 30:4); naczynie workowate, z krótkim, silnie wychylonym na zewnątrz, ściętym brzegiem typu II.1.a, o średnicy 15 cm, z krótką, łukowatą szyjką przechodzącą bezpośrednio w górną część eliptycznego brzuśca o średnicy 16 cm (tabl. 30:6); naczynie o esowatym profilu, z brzegiem lekko wychylonym na

zewnątrz typu I.1.a, o średnicy 20 cm, z długą, łukowatą szyjką przechodzącą równo w eliptyczny brzusiec o średnicy 22 cm (tabl. 30:8).

Zbiór naczyń grupy czwartej składał się w połowie z naczyń obtaczanych głównie w górnych partiach obejmujących krawędź oraz górną część brzuśca, w większości z pojemników niezdobionych, wśród których wyróżniono: duże smukłe naczynie z lekko wychylonym na zewnątrz, ściętym brzegiem typu I.1.a, o średnicy 29 cm, z długą, łukowatą ustawioną rozbieżnie szyjką przechodzącą łagodnie w eliptyczny, słabo profilowany brzusiec o średnicy 31,3 cm (tabl. 29:1); naczynie z krótkim, silnie wychylonym na zewnątrz, ukośnie ściętym brzegiem typu II.1.a o średnicy 16 cm, wyodrębnionym z długiej, prostej ustawionej zbieżnie szyjki (tabl. 30:5); górną część naczynia z lekko wychylonym na zewnątrz, ściętym brzegiem typu I.1.a, o średnicy 27 cm, wychodzącym łagodnie z długiej, ustawionej pionowo łukowatej szyjki (tabl. 30:2). Zestaw pojemników grupy czwartej uzupełnia naczynie o silnie wychylonym na zewnątrz, ściętym brzegu typu II.1.a, o średnicy 18 cm, z krótką, prosto ustawioną pionowo łukowatą szyjką, przechodzącą łagodnie w górną część kolistego brzuśca o średnicy 21,3 cm pokrytego ornamentem grupy trzeciej typu III.6.a (tabl. 29:4).

Naczynia grupy talerze składały się z dwóch płaskich naczyń o głębokości 2,7 cm oraz 3 cm, o brzegu wychylonym na zewnątrz typów II.1.a oraz II.1.c o średnicy 21 cm oraz 17 cm (tabl. 30:24, 25). Zestaw ten uzupełniał pojedynczy fragment talerza o wyciągniętej ku górze, prosto ściętej krawędzi brzegu typu IV.1.a.

Spośród pozostałych fragmentów wyróżniono 11 części brzegowych, wśród których dominowały lekko wychylone na zewnątrz brzegi typów I.1.a (4), I.1.c (4) oraz I.1.b (1). Zestaw ten uzupełniały również lekko wychylone na zewnątrz, profilowane brzegi typów I.3.a (1) oraz I.3.b (1). Wśród 16 określonych typologicznie ułamków pochodzących ze środkowych partii naczyń dominowały fragmenty naczyń o brzuścach dwustożkowatych, słabo profilowanych typu 31 (9) oraz kulistych typu 2 (6). Zbiór ten uzupełniał pojedynczy fragment brzuśca eliptycznego typu 11. Spośród fragmentów ten typologicznie określono osiem ułamków. Były to głównie dna niewyodrębnione typu 1 o płaskich powierzchniach typu 1.11 (1), o powierzchni wewnętrznej wklęsłej typu 1.21 (2), o obu powierzchniach wklęsłych typu 1.22 (1). Drugą część zbioru stanowiły dna lekko wyodrębnione typu 2, o powierzchni wewnętrznej wklęsłej typu 2.21 (3) oraz o płaskich powierzchniach typu 2.11 (1).

Wśród naczyń częściowo obtaczanych zdobienie odnotowano na 30 (13,89%) ułamkach. Obok pojemników zdobionych odnotowano głównie ornament grupy pierwszej typów: I.1 (5), I.2 (6), I.3 (2), I.6 (6) oraz I.8 (1). Zestaw dekoracji uzupełniał również pojedynczy fragment zdobiony ornamentem grupy trzeciej typu III.28.

Zbiór naczyń **całkowicie obtaczanych** składał się z pojedynczej (6,25%) części brzegowej, 14 (87,5%) części środkowych naczyń oraz pojedynczego dna (6,25%).

Pojedyncza część brzegowa pochodziła z naczynia o lekko wychylonym na zewnątrz, lekko profilowanym brzegu typu I.1.b. Wśród określonych typologicznie środkowych części brzuśców znalazły się pojedyncze ułamki pochodzące z naczyń o brzuścach kulistych typu 2 (1) oraz o brzuścach dwustożkowatych, słabo profilowanych typu 31 (1). Pojedynczy ułamek dna zaliczono do grupy den niewyodrębnionych o obu powierzchniach wklęsłych typu 1.23.

Wśród naczyń całkowicie obtaczanych zdobienie odnotowano na 4 (25%) ułamkach. Były to głównie środkowe partie pojemników zdobione ornamentem grupy pierwszej typów I.2 (1), I.8 (1), grupy trzeciej typu III.18 oraz grupy czwartej typu IV.4.

Warstwa III_h

Poniżej czarnej próchnicy tworzącej warstwy III_g i III_{g1} odnotowano kolejną warstwę czarnej, intensywnej spalenizny określoną jako warstwa III_h. Zespół ceramiki odnotowany w warstwie III_h liczył łącznie 135 fragmentów, spośród których wyróżniono 125 (92,59%) ułamków naczyń częściowo obtaczanych oraz 10 (7,41%) fragmentów naczyń całkowicie obtaczanych. Wśród 16 określonych typologicznie pojemników połowę zbioru stanowiły naczynia grupy trzeciej (50% – 8), przy mniejszym udziale naczyń grupy czwartej (18,75% – 3), piątej (18,75% – 3) oraz pojedynczych naczyniach grupy pierwszej (6,25% – 1) oraz siódmej (6,25% – 1).

Zbiór naczyń wykonanych w technice **częściowego obtaczania** składał się z 17 (13,60%) części brzegowych, 105 (84%) części środkowych naczyń oraz z 3 den (2,40%). Zróżnicowany zestaw pojemników częściowo obtaczanych składał się głównie z naczyń grupy trzeciej, przy mniejszym udziale pojemników grupy czwartej, piątej oraz pierwszej.

Spośród naczyń zróżnicowanej grupy trzeciej wyróżniono głównie naczynia obtaczane do załomu brzuśca, przy niewielkim udziale naczyń obtaczanych przy krawędzi, o esowatej linii profilu, głównie z lekko wychylonym na zewnątrz, słabo profilowanym brzegiem typów I.1.b (2), I.1.a (1) oraz I.1.c (1), jak i brzegiem wychylonym w większym stopniu typów II.1.a (1) oraz II.1.c (1), o średnicach od 17 cm do 30 cm, z krótką, łukowatą szyjką przechodzącą łagodnie w górną część brzuśca. Były to naczynia zdobione głównie ornamentem grupy pierwszej typów: I.6 (3), I.1 (2), I.8 (1) oraz I.9 (1). Naczynia grupy trzeciej odnotowane w obrębie warstwy III_h nawiązują głównie do naczyń grupy *Menkendorf* (tabl. 32:1, 5, 6, 7) oraz w mniejszym stopniu do naczyń grupy *Tornow* (tabl. 32:8, 9).

Naczynia grupy czwartej tworzyły zróżnicowany zestaw pojemników. Pierwszym z wyróżnionych był średniej wielkości garnek z silnie wychylonym na zewnątrz, ściętym

brzegiem typu II.1.a, o średnicy 18 cm, z krótką prostą, ustawioną zbieżnie szyjką przechodzącą w eliptyczny brzusec, o średnicy 20,4 cm, pokryty zdobieniem grupy pierwszej typu I.6 (tabl. 32:2). Drugie naczynie grupy czwartej to niewielkie, niezdobione naczynie, z wyciągniętym ku górze, lekko wychylonym na zewnątrz, prosto ściętym brzegiem typu I.1.a, o średnicy 14 cm, z prostą, krótką, rozbieżnie ustawioną szyjką przechodzącą w górną część brzuśca (tabl. 32:4). Ostatnie, trzecie naczynie grupy czwartej to niezdobiony garnek, z wychylonym na zewnątrz, ściętym brzegiem typu I.1.a, o średnicy 24 cm, z łukowatą, pionowo ustawioną szyjką przechodzącą łagodnie w górną część brzuśca (tabl. 30:3).

Wśród naczyń grupy piątej wykonanych w technice częściowego obtaczania wyróżniono dwa naczynia o zbliżonych formach. Były to garnki różnej wielkości o silnie wychylonym na zewnątrz, zaokrąglonym brzegu typu II.1.c, o średnicy 18 cm oraz 31 cm, z silnie zredukowaną do największego przewężenia pod brzegiem szyjką oraz dwustożkowatym brzuścem o średnicy 19,3 cm i 32,1 cm (tabl. 28:2; 32:3). Pojedyncze naczynie zdobione było na brzuścu nieregularnym ornamentem grupy pierwszej typu I.13 (tabl. 28:2).

Naczynie grupy pierwszej to duży, niezdobiony garnek, obtaczany w strefie przy krawędzi, z wyciągniętym ku górze, lekko wychylonym na zewnątrz, prosto ściętym brzegiem typu I.1.a, o średnicy 30 cm, przechodzącym łagodnie w górną część kulistego brzuśca, o średnicy 32,6 cm (tabl. 31:1).

Spośród pozostałych fragmentów wyróżniono pojedynczy ułamek lekko wychylonego na zewnątrz, ściętego brzegu typu I.1.a. Zbiór określonych części środkowych liczył łącznie sześć ułamków. Wyróżnione części pochodziły głównie z naczyń o brzuścach dwustożkowatych, słabo profilowanych typu 31 (3) oraz ostro profilowanych typu 32 (1). Ponadto odnotowano również fragment naczynia o brzuścu kulistym typu 2 (2). Spośród fragmentów den typologicznie sklasyfikowano dwa. Oba prezentowały typ dna niewyodrębnionego, z których pojedynczy typu 1.11 charakteryzował się powierzchniami płaskimi, drugi natomiast typu 1.21 odznaczał się wklęsłą powierzchnią wewnętrzną.

Wśród naczyń częściowo obtaczanych ornament odnotowano na 18 (14,40%) ułamkach. Obok pojemników zdobionych odnotowano głównie ornament grupy pierwszej typów: I.6 (16,66% – 3), I.2 (5,5% – 1), I.3 (5,5% – 1) oraz I.17 (5,5% – 1). Zbiór ułamków zdobionych uzupełniały pojedyncze przykłady pokryte na powierzchni ornamentem grupy trzeciej typu III.28 (5,5% – 1) oraz ornamentem grupy czwartej typu IV.8 (5,5% – 1).

Zbiór naczyń **całkowicie obtaczanych** składał się z 2 części brzegowych (20%) oraz 8 (80%) mało charakterystycznych, środkowych części naczyń pochodzących głównie z górnych

i dolnych partii. Wśród dwóch określonych typologicznie form naczyń odnotowano pojedynczy pojemnik grupy piątej oraz siódmej.

Naczynie grupy piątej to garnek o krótkim, silnie wychylonym na zewnątrz, profilowanym brzegu typu I.3.a, o średnicy 26 cm, ze zredukowaną do największego przewężenia pod krawędzią szyjką, z eliptycznym, słabo profilowanym brzuścem o średnicy 27,8 cm, zdobionym ornamentem grupy trzeciej typu III.25 (tabl. 31:2).

Naczynie grupy siódmej to również pojemnik niewielkich rozmiarów, z mocno wychylonym na zewnątrz i profilowanym brzegiem typu II.1.b, o średnicy 16 cm, z wyraźnie wyodrębnioną prostą, ustawioną zbieżnie szyjką, przez środek której przebiega mało wyraźna listwa plastyczna o trójkątnym kształcie, z podkreślonym, za pomocą głębokiego pojedynczego żłobka, miejscem przejścia szyjki w górną część brzuśca (tabl. 31:4). Naczynie to nawiązuje do naczyń grupy *Teterow*.

Wśród pozostałych fragmentów naczyń zdobionych ornamentem grupy pierwszej typu I.2 był pojedynczy ułamek.

Warstwa III_g

Poniżej spalenizny określonej jako warstwa III_f znajdowała się czarna próchnica z dużą ilością fragmentów węgla drzewnych oraz soczewkami spalenizny i czerwonej gliny określona jako warstwa III_g. Obok zespołu ceramiki z warstwy odnotowano również pojedynczy przęślik gliniany (nr inw. 28/60) oraz kołec kościany (nr inw. 29/60). Zespół ceramiki odnotowany w warstwie składał się wyłącznie z 4 zdobionych fragmentów naczyń **częściowo obtaczanych**, wśród których wydzielono 3 (75%) części brzegowe oraz pojedynczy fragment części środkowej (25%). Wśród 3 określonych typologicznie pojemników wyróżniono dwa naczynia grupy trzeciej oraz pojedyncze naczynie grupy czwartej.

Spśród naczyń grupy trzeciej wyróżniono pojemnik obtaczany głównie w górnej części obejmującej krawędź oraz górną część brzuśca, o ostrej linii esowatego profilu, z lekko wychylonym na zewnątrz zaokrąglonym brzegiem typu I.1.c, o średnicy 18 cm, z silnie zredukowaną szyjką przechodzącą bezpośrednio w dwustożkowaty, ostro profilowany, zdobiony ornamentem grupy trzeciej typu III.24 brzusiec, o średnicy 21 cm (tabl. 33:2). Drugie naczynie grupy trzeciej to pojemnik o esowatym profilu, z mocno wychylonym na zewnątrz, ściętym brzegiem typu II.1.a, o średnicy 27 cm, z lekko zaznaczoną, łukowatą szyjką przechodzącą bezpośrednio w dwustożkowaty, ostro profilowany brzusiec, o średnicy 27,7 cm, zdobiony na powierzchni nieregularnym ornamentem grupy pierwszej typu I.13 (tabl. 33:1).

Pojedyncze naczynie grupy czwartej to przysadzisty, duży pojemnik z brzegiem silnie wychylonym na zewnątrz, ze słabo wyprofilowanym okapem typu III.1.d, o średnicy 28 cm, z

długą, łukowatą, pionową szyjką przechodzącą w słabo profilowany, dwustożkowaty brzusiec o średnicy 29,4 cm. Powierzchnie naczyń od szyjki po załom brzuśca pokrywa ornament grupy trzeciej typu III.38 (tabl. 34:4).

Poza omówionymi grupami naczyń, w zespole odnotowano również pojedynczy, fragment eliptycznego, słabo profilowanego brzuśca, pokrytego ornamentem grupy pierwszej typu I.27.

W stropowej części warstwy III_g odnotowano również fragmenty węgla drzewnych oraz skupisko łusek, ości rybich oraz nieliczny zbiór ceramiki częściowo obtaczanej. Odnotowane relikty określono jako **warstwa III_{g1}**. Zespół ceramiki składał się z 8 fragmentów, wśród których wyróżniono 2 (25%) części brzegowe, 5 (62,50%) części środkowych naczyń oraz pojedynczy fragment dna (12,5%). Wśród 2 typologicznie określonych form pojemników wyróżniono dwa naczynia grupy trzeciej.

Pierwsze z naczyń to esowaty pojemnik z krótkim, wychylonym na zewnątrz, ściętym brzegiem typu I.1.a, o średnicy 28 cm, z silnie zredukowaną szyjką, przechodzącą bezpośrednio w górną część brzuśca zdobionego ornamentem grupy pierwszej, typu I.3 (tabl. 33:3). Naczynie to nawiązuje do naczyń grupy *Tornow*. Drugie naczynie grupy trzeciej to niewielki, niezdobiony pojemnik o esowatym profilu, z lekko wychylonym na zewnątrz, nieprofilowanym brzegiem typu I.1.c, o średnicy 20 cm, z łukowatą szyjką przechodzącą w górną część brzuśca (tabl. 33:4).

Wśród pozostałych fragmentów wyróżniono pojedynczy fragment dwustożkowatego, słabo profilowanego brzuśca typu 31 oraz pojedyncze, niewyodrębnione dno o płaskich powierzchniach typu 1.11, z widocznym wklęsłym odciskiem po osi koła (tabl. 33:5).

Spośród ułamków naczyń częściowo obtaczanych zdobionych były 3 (37,5%) fragmenty. Poza opisanym ornamentem pokrywającym naczynie grupy trzeciej odnotowano pojedynczy ułamek zdobiony ornamentem grupy pierwszej typu I.6 oraz pojedynczy fragment zdobiony ornamentem, nawiązującym do grupy trzeciej typu IV.1, wykonany w sposób nieregularny.

Warstwa III_f

Poniżej próchnicy znajdowała się kolejna warstwa czarnej, intensywnej spalenizny z dużą ilością fragmentów węgla drzewnych oraz miejscowymi pokładami popiołu, określona jako warstwa III_f. Obok zespołu ceramiki odnotowano w niej również dwa kolce kościane (nr inw. 33/60, 34/60). Zespół ceramiki odnotowany w tej warstwie liczył łącznie 42 fragmenty, spośród których wyróżniono 33 (78,57%) ułamki naczyń częściowo obtaczanych oraz 9 (21,43%) fragmentów naczyń całkowicie obtaczanych. Wśród dwóch określonych

typologicznie pojemników wyróżniono pojedyncze naczynie grupy pierwszej oraz grupy czwartej.

Zbiór naczyń wykonanych w technice **częściowego obtaczania** składał się z 6 (18,18%) części brzegowych, 23 (69,79%) części środkowych naczyń oraz z 4 den (12,12%). Mało zróżnicowany zestaw pojemników częściowo obtaczanych składał się z obu wyróżnionych form.

Naczynie grupy pierwszej to niezdobiony, lekko esowaty w profilu pojemnik, z lekko wyciągniętym ku górze oraz wychylonym na zewnątrz, prosto ściętym brzegiem typu I.1.a, o średnicy 26 cm, przechodzącym w górną część brzuśca (tabl. 28:3).

Naczynie grupy czwartej to niewielkie naczynie, z silnie wychylonym na zewnątrz, nieprofilowanym brzegiem typu II.1.c, o średnicy 17 cm, z długą, pionową, ustawioną zbieżnie szyjką, łagodnie przechodzącą w górną część brzuśca (tabl. 28:4).

Zbiór części brzegowych naczyń uzupełniały cztery fragmenty. Były to głównie lekko wychylone na zewnątrz, nieprofilowane brzegi typu I.1.c (3) oraz w mniejszym nieznacznie stopniu prosto ścięte typu I.1.a (1). Spośród środkowych fragmentów naczyń typologicznie sklasyfikowano pojedynczy fragment, który pochodził z pojemnika o słabo profilowanym, dwustożkowatym załomie typu 31. Grupa fragmentów den składała się głównie z form lekko podciętych o wklęsłej powierzchni wewnętrznej typu 2.21 (2), pojedynczych ułamków form niewyodrębnionych o płaskich powierzchniach typu 1.11 oraz o wklęsłej powierzchni wewnętrznej typu 1.21.

Wśród naczyń częściowo obtaczanych ornament odnotowano na 5 (15,15%) ułamkach. Fragmenty zdobione były nieregularnym, pokrywającym górne partie brzuśców ornamentem grupy pierwszej, głównie typów I.3 (80% – 4) oraz I.8 (20% – 1).

Zbiór naczyń **całkowicie obtaczanych** składał się wyłącznie z dziewięciu mało charakterystycznych środkowych części naczyń, pochodzących głównie z górnych i dolnych partii. Wśród fragmentów naczyń zdobione były 4 (44,44%) ułamki. Trzy z nich pokrywał ornament grupy pierwszej typu I.3, czwarty zdobił ornament grupy trzeciej typu III.2.

Warstwa III_e

Poniżej warstwy III_d w dalszym ciągu znajdowała się czarna próchnica, która w porównaniu do warstwy znajdującej się powyżej charakteryzowała się większą zawartością fragmentów węgla drzewnych, jednak pozbawiona była śladów spalenizny oraz popiołu. Zespół ceramiki odnotowany w obrębie tej warstwy, określonej jako warstwa III_e, liczył łącznie 77 fragmentów, spośród których wyróżniono 63 (81,82%) ułamki naczyń częściowo obtaczanych oraz 14 (18,18%) fragmentów naczyń całkowicie obtaczanych. Wśród 11 określonych

typologicznie pojemników, główny komponent tworzyły również naczynia grupy trzeciej (54,55% – 6), przy mniejszym udziale naczyń grupy czwartej (18,18% – 2) oraz szóstej (18,18% – 2) z pojedynczym naczyniem grupy piątej (9,09%).

Zbiór naczyń wykonanych w technice **częściowego obtaczania** składał się z 14 (22,22%) części brzegowych, 48 (76,19%) części środkowych naczyń oraz z pojedynczego dna (1,59%). Mało zróżnicowany zestaw pojemników częściowo obtaczanych składał się z naczyń grupy trzeciej, przy mniejszym udziale naczyń grupy czwartej oraz piątej.

Spośród naczyń grupy trzeciej wyróżniono pojemnik o ostrej linii profilu, z wychylonym na zewnątrz, ściętym brzegiem typu I.1.a, o średnicy 28 cm, z silnie zredukowaną, krótką szyjką przechodzącą bezpośrednio w dwustożkowaty, ostro profilowany brzusiec zdobiony ornamentem grupy trzeciej typu III.26, o średnicy 31,9 cm (tabl. 34:1). Ponadto odnotowano dwa naczynia o esowatej, łagodnej linii profilu, z lekko wychylonym na zewnątrz brzegiem typu I.1.c, o średnicy 22 cm i 19 cm, przechodzącym łagodnie w górną część dwustożkowatego, łagodnie profilowanego brzuśca, o średnicy 20,4 cm. Jedno z naczyń pokrywał nieregularny ornament grupy pierwszej typu I.13 (tabl. 35:4), drugie było niezdobione (tabl. 35:6). Do naczyń grupy trzeciej przypisano również trzy fragmenty środkowych części naczyń, z których dwa pochodziły z pojemników o brzuścach dwustożkowatych, ostro profilowanych typu 32, zdobionych ornamentem grupy trzeciej typu III.5 (tabl. 35:14) oraz grupy pierwszej typu I.13 (tabl. 35:15). Trzeci fragment, górnej części brzuśca, który wiązać należy z naczyniami grupy trzeciej, pokryty był ornamentem grupy trzeciej typu III.36 (tabl. 35:16). Naczynia tej grupy, odnotowane w obrębie warstwy III_e, nawiązują do pojemników grupy *Menkendorf*.

Wśród naczyń grupy czwartej wyróżniono dwie formy. Pierwsza to niezdobione naczynie z lekko wychylonym na zewnątrz i profilowanym brzegiem typu I.2.c, o średnicy 13 cm, z długą łukowatą pionową szyjką przechodzącą w dwustożkowaty, ostro profilowany brzusiec również o średnicy 14,6 cm (tabl. 35:5). Drugie naczynie charakteryzuje się mocno wychylonym, prostym brzegiem typu III.1.c o średnicy 29 cm, krótką łukowatą, ustawioną rozbieżnie szyjką przechodzącą łagodnie w duży, krępy, kulisty brzusiec, o średnicy 31,8 cm, pokryty nieregularnym ornamentem grupy pierwszej typu I.1 (tabl. 34:2).

Ostatnim z naczyń wykonanych w technice częściowego obtaczania był pojemnik grupy piątej. Naczynie to charakteryzowało się lekko wychylonym na zewnątrz, profilowanym brzegiem typu III.4.a, o średnicy 29 cm, krótką, łukowatą szyjką przechodzącą bezpośrednio w eliptyczny, słabo profilowany brzusiec o średnicy 29,4 cm, zdobiony ornamentem grupy pierwszej typu I.9 (tabl. 35:3). Naczynie to formą nawiązuje do grupy *Woldegk*, jednak różni

się rodzajem ornamentu, bowiem w przypadku wskazanych naczyń charakteryzuje się również ornamentem, którego podstawą m.in. są wątki grupy I.9.

Zbiór części brzegowych naczyń uzupełniało siedem fragmentów. Były to lekko wychylone na zewnątrz, nieprofilowane brzegi typu I.1.c (5) oraz w mniejszym nieznacznie stopniu profilowane typów I.1.a (1) oraz I.1.b. Spośród trzech określonych typologicznie części środkowych pojemników odnotowano głównie fragmenty naczyń o brzuścach dwustożkowatych, słabo profilowanych typu 31 (2) oraz pojedynczy ułamek brzuśca kulistego typu 2. Pojedynczy ułamek dna sklasyfikowany został jako dno niewyodrębnione o płaskich powierzchniach typu 1.11.

Wśród naczyń częściowo obtaczanych ornament odnotowano na 18 ułamkach (28,57%). Poza omówionym powyżej zdobieniem wyróżniono głównie ornament grupy pierwszej, głównie typów I.6 (22,22% – 4) oraz I.4 (22,22% – 4), przy mniejszym udziale ułamków zdobionych dekoracją typów I.1 (5,56% – 1) i I.3 (5,56% – 1).

Zbiór naczyń **całkowicie obtaczanych** składał się z 2 (14,29%) części brzegowych, 10 (71,43%) części środkowych naczyń oraz pojedynczych 2 den (14,29%). Wśród naczyń wyróżniono dwie formy grupy szóstej.

Naczynia grupy szóstej reprezentowane były przez dwa średnie pojemniki. Pierwszy to naczynie o esowatym profilu, z silnie wychylonym na zewnątrz, profilowanym brzegiem typu III.1.b, o średnicy 24 cm, z silnie krótką łukowatą szyjką przechodzącą łagodnie w górną część brzuśca, którą pokrywał ornament grupy trzeciej typu III.18 (tabl. 35:1). Drugie naczynie grupy szóstej charakteryzowało się wychylonym na zewnątrz, nieprofilowanym brzegiem typu II.1.c, o średnicy 26 cm, również z krótką, łukowatą szyjką, przechodzącą w górną część brzuśca, zdobionego fragmentarycznie zachowanym przebiegiem dekoracji nawiązującej do typów: I.16, III.13, III.15 lub IV.5 (tabl. 35:2).

Spośród pozostałych ułamków wyróżniono pojedyncze, lekko wyodrębnione dno o wklęsłej powierzchni wewnętrznej typu 2.21.

W zbiorze naczyń całkowicie obtaczanych dekoracje stwierdzono na 6 (42,86%) fragmentach. Obok zdobień pokrywających formy grupy szóstej wyróżniono głównie dekorację grupy pierwszej typu I.3 (33,33% – 2) oraz grupy trzeciej typu III.2 (33,33% – 2).

Warstwa IIIa

Poniżej pokładów popiołu i spalenizny znajdowała się czarna próchnica, która podobnie jak w wyższych poziomach przemieszana była z fragmentami węgla drzewnych, niewielkimi pokładami popiołu i spalenizny, określana jako warstwa IIIa. Zespół ceramiki odnotowany w obrębie tego poziomu próchnicy liczył łącznie 117 fragmentów, spośród których wyróżniono

100 (85,47%) ułamków naczyń częściowo obtaczanych oraz 17 (14,53%) fragmentów naczyń całkowicie obtaczanych. Wśród 13 określonych typologicznie pojemników, główny komponent tworzyły naczynia grupy trzeciej (53,85% – 7), przy mniejszym udziale naczyń grupy czwartej (15,38% – 2) oraz pojedynczych naczyniach grupy pierwszej (7,69%), drugiej (7,69%), piątej (7,69%) i szóstej (7,69%).

Zbiór naczyń wykonanych w technice **częściowego obtaczania** składał się z 12 (12%) części brzegowych, 84 (84%) części środkowych naczyń oraz 4 den (4%). Zróżnicowany zestaw pojemników częściowo obtaczanych składał się głównie z naczyń grupy trzeciej, przy mniejszym udziale pojemników grupy czwartej, pierwszej oraz drugiej.

Spośród naczyń grupy trzeciej wyróżniono pojemniki, o ostrej linii esowatego profilu, z wychylonym na zewnątrz, ściętym brzegiem typów I.1.a oraz I.1.c, o średnicy 28 cm i 20 cm, z silnie zredukowaną, krótką szyjką przechodzącą bezpośrednio w dwustożkowaty, ostro profilowany, zdobiony ornamentem grupy trzeciej typu III.37, brzusec o średnicy 32,1 cm (tabl. 34:3), oraz typu III.2, o średnicy 22,5 cm (tabl. 36:9). Wyróżniono również pojedyncze naczynie, które morfologią nawiązuje do obu opisanych powyżej, o krótkim lekko profilowanym brzegu typu I.1.b, o średnicy 24 cm, jednak o niezdobionym brzuscu o średnicy 26,4 cm (tabl. 36:5). Ponadto wyróżniono również niezdobione naczynia o esowatej, łagodnej linii profilu, z lekko wychylonym na zewnątrz, nieznacznie profilowanym brzegiem typu I.1.b, o średnicy 21 cm, przechodzącym łagodnie w górną część brzuśca (tabl. 36:3). Zespół zrekonstruowanych pojemników grupy trzeciej zamyka naczynie ostro profilowane, z prostym, krótkim i silnie wychylonym na zewnątrz brzegiem typu III.1.c, o średnicy 18 cm, który przechodzi bezpośrednio w górną część zdobionego ornamentem grupy pierwszej typu I.7 w postaci poziomych żłobków (tabl. 36:10). Z naczyniami grupy trzeciej wiązać należy również fragment górnej części naczynia, z krótkim, lekko wyciągniętym ku górze i ściętym brzegiem typu I.1.a, przechodzącym również bezpośrednio w górną część, zdobionego ornamentem typu I.7, brzuśca. Oba naczynia nawiązują zarówno pod kątem morfologii, jak i zdobnictwa do naczyń grupy *Tornow*. Z grupą trzecią wiązać należy również fragment ostro profilowanego, dwustożkowatego brzuśca typu 32, który pokryty był ornamentem grupy trzeciej typu III.38 (tabl. 36:7). Ten, jak i część naczyń omówiona powyżej nawiązują z kolei do naczyń grupy *Menkendorf*.

Wśród naczyń grupy czwartej wyróżniono dwie formy. Pierwsza to niezdobione naczynie z wychylonym na zewnątrz, nieprofilowanym brzegiem typu I.1.c, o średnicy 28 cm, z długą, łukowatą pionową szyjką przechodzącą w dwustożkowaty, ostro profilowany brzusec również o średnicy 28 cm (tabl. 36:2). Drugie naczynie charakteryzuje się bardziej

wychylonym, ściętym brzegiem typu I.1.a, o średnicy 20 cm, oraz kulistym, zdobionym ornamentem grupy IV.2 brzuścem o średnicy 21,5 cm (tabl. 36:6).

Naczynie grupy pierwszej to duży, niezdobiony garnek, obtaczany w górnych partiach, o esowatym profilu z nieznacznie wychylonym na zewnątrz, z lekko ściętą krawędzią, brzegiem typu I.1.a, o średnicy 29 cm, z krótką łukowatą, niewyodrębnioną szyjką i eliptycznym, słabo profilowanym brzuścem o średnicy 32 cm (tabl. 36:1).

Naczynie grupy drugiej to duży, obtaczany przy krawędzi garnek, z lekko wyciągniętym ku górze brzegiem typu I.1.a, o średnicy 20 cm, przechodzącym łagodnie w górną część kulistego, zdobionego na powierzchni nieregularnym ornamentem grupy trzeciej, typu III.1 brzuśca o średnicy 28,9 cm (tabl. 40:7).

Zbiór części brzegowych naczyń uzupełniały dwa fragmenty, lekko wychylonych na zewnątrz, ściętych brzegów typu I.1.a. Spośród pięciu określonych typologicznie części środkowych pojemników odnotowano głównie fragmenty naczyń o brzuścach dwustożkowatych, słabo profilowanych, typu 31 oraz pojedynczy ułamek brzuśca o eliptycznym załomie typu 11. Wśród czterech den opisano trzy. Były to głównie dna niewyodrębnione o płaskich powierzchniach typu 1.11 oraz o wklęsłej powierzchni wewnętrznej typu 2.11. Odnotowano również pojedynczy fragment dna lekko podciętego również o wklęsłej powierzchni wewnętrznej typu 2.21.

Wśród naczyń częściowo obtaczanych ornament odnotowano na 26 ułamkach (26%). Poza omówionym powyżej zdobieniem wyróżniono głównie ornament grupy pierwszej, głównie typów I.6 (15,38% – 4) oraz I.4 (11,54% – 3), przy mniejszym udziale ułamków zdobionych dekoracją typów I.2 (7,69% – 2), I.1 (3,85% – 1) oraz I.3 (3,85% – 1). Zdecydowanie mniejszym udziałem charakteryzowały się fragmenty zdobione ornamentem grupy trzeciej oraz czwartej. Wyróżniono ułamki zdobione dekoracją typów III.26 (7,69% – 2), III.28 (3,85% – 1) oraz ornamentem typu IV.4 (7,69% – 2).

Zbiór naczyń **całkowicie obtaczanych** składał się z 3 (17,65%) części brzegowych, 13 (76,47%) części środkowych naczyń oraz pojedynczego dna (5,88%). Wśród naczyń wyróżniono dwie formy. Pierwsza to naczynie grupy piątej, drugie z kolei prezentuje grupę szóstą.

Do naczyń grupy piątej zaliczono pojemnik z silnie wychylonym na zewnątrz i profilowanym brzegiem typu III.4.b, o średnicy 21 cm, ze zredukowaną szyjką sprowadzoną do największego przewężenia pod brzegiem naczynia oraz eliptycznym, słabo profilowanym brzuścem, o średnicy 20,6 cm, pokrytym ornamentem grupy piątej typu V.6 składającym się z plastycznych, głębokich żłobków, uzupełnionych pasmami odcisków narzędzia wielozębego,

wykonanych przez nakłuwanie (tabl. 36:8). Naczynie to swoją formą, jak i rodzajem ornamentu nawiązuje do naczyń grupy *Woldegk*.

Naczynie grupy szóstej to średni garnek, o esowatym profilu, z silnie wychylonym na zewnątrz, słabo profilowanym brzegiem typu III.1.b, o średnicy 20 cm, z łukowatą, zredukowaną szyjką przechodzącą bezpośrednio w górną część brzuśca. Naczynie zdobione jest ornamentem grupy IV.1, który obejmuje szyjkę oraz brzusec (tabl. 36:4).

Spośród pozostałych ułamków części brzegowych wyróżniono pojedynczy, silnie wychylony na zewnątrz, profilowany brzeg typu III.2.c. Zbiór określonych typologicznie środkowych partii naczyń liczył dwa fragmenty pochodzące z naczyń o brzuścach dwustożkowatych, słabo profilowanych typu 31. Pojedyncze dno przypisano do typu den niewyodrębnionych o obu wklęsłych powierzchniach typu 1.22.

W zbiorze naczyń całkowicie obtaczanych dekoracje stwierdzono na 10 (58,82%) fragmentach. Obok zdobień pokrywających formy grupy piątej i szóstej wyróżniono głównie dekorację grupy pierwszej typów I.6 (10% – 1) oraz I.3 (40% – 4). Ponadto odnotowano również ornament grupy czwartej typu IV.4 (10% – 1) oraz grupy trzeciej typu III.2 (20% – 2).

Warstwa III_c

Poniżej warstwy III_b odnotowano pokłady popiołu, które koncentrowały się w części południowej wykopu oraz spaleniznę, po stronie północnej. Również i te nawarstwienia określone jako warstwa III_c opadały silnie w kierunku północno-zachodnim. Zespół ceramiki z warstwy III_c liczył łącznie 25 fragmentów, spośród których wyróżniono 20 (80%) ułamków naczyń częściowo obtaczanych oraz 5 (20%) fragmentów naczyń całkowicie obtaczanych. Wśród dwóch określonych typologicznie pojemników znalazły się wyłącznie naczynia grupy szóstej.

Zbiór naczyń wykonanych w technice **częściowego obtaczania** składał się z 18 (90%) części środkowych oraz 2 den (10%). Spośród mało charakterystycznych, środkowych części naczyń wyróżniono pojedynczy ułamek naczynia o brzuścu dwustożkowatym, słabo profilowanym typu 31. Wśród den wyróżniono fragment dna niewyodrębnionego o powierzchniach wklęsłych typu 1.22 oraz dno lekko podcięte o wklęsłej powierzchni wewnętrznej typu 2.21.

Wśród naczyń częściowo obtaczanych zdobione były 3 (15%) fragmenty. Odnotowano pojedynczy fragment zdobiony ornamentem grupy pierwszej typu I.9 oraz fragment pokryty ornamentem typu I.18 (tabl. 37:3). Zbiór ułamków pokrytych ornamentem uzupełniał fragment górnej partii brzuśca zdobiony ornamentem grupy trzeciej typu III.16.

Zbiór naczyń **całkowicie obtaczanych** składał się z 2 (40%) części brzegowych oraz 3 (60%) części środkowych naczyń. Wśród tak niewielkiego zbioru wyróżniono dwa naczynia grupy szóstej. Były to średnie garnki, o esowatym profilu, silnie wychylonym na zewnątrz, lekko profilowanym brzegu typu II.1.b, o średnicy 28 cm i 26 cm, z silnie zredukowaną, krótką, łukowatą szyjką przechodzącą łagodnie w górną część brzuśca. Naczynia te zdobione były ornamentem grupy pierwszej typów I.3 oraz I.8 (tabl. 37:1, 2). Spośród pozostałych, środkowych części naczyń odnotowano pojedyncze fragmenty pochodzące z naczyń o brzuścach kolistych typu 2 oraz dwustożkowatych, ostro profilowanych typu 31.

Wśród ułamków naczyń całkowicie obtaczanych zdobienie odnotowano na 4 (80%) fragmentach. Poza wskazanym powyżej ornamentem grupy pierwszej odnotowano również fragmenty naczynia zdobionego ornamentem grupy trzeciej typu III.17 (tabl. 37:3, 5).

Warstwa III_b

Warstwę III_b stanowiła czarna próchnica z fragmentami węgla drzewnych, która, podobnie jak nawarstwienia powyżej, opada silnie w kierunku północno-zachodnim. Zespół ceramiki z warstwy III_a liczył łącznie 95 fragmentów, spośród których wyróżniono 69 (72,63%) ułamków naczyń częściowo obtaczanych oraz 26 (27,37%) fragmentów naczyń całkowicie obtaczanych. Wśród 10 określonych typologicznie pojemników, główny komponent tworzyły naczynia grupy trzeciej (80% – 8), przy mniejszym udziale naczyń grupy pierwszej (20% – 2).

Zbiór naczyń wykonanych w technice **częściowego obtaczania** składał się z 13 (18,84%) części brzegowych, 55 (79,71%) części środkowych naczyń oraz z 1 dna (1,45%).

Wśród naczyń grupy trzeciej wyróżniono głównie pojemniki duże, przy niewielkim udziale naczyń średnich. Były to głównie naczynia obtaczane do załomu brzuśca, przy pojedynczym pojemniku obtaczanym na wysokości brzegu i szyjki. Naczynia prezentowanej grupy pochodzące z warstwy III_b to formy nawiązujące do grupy naczyń *Menkendorf*, o łagodnym oraz ostrym, esowatym profilu. Wyróżniono naczynie o wysokości 23 cm, z wychylonym na zewnątrz, lekko ściętym brzegiem typu I.1.a, o średnicy 19 cm, z krótką, zredukowaną, łukowatą szyjką, przechodzącą w dwustożkowaty, łagodnie profilowany brzusek o średnicy 21,5 cm, pokryty ornamentem grupy trzeciej typu III.6, z prostym, o wklęsłej powierzchni wewnętrznej, dnem typu 2.21 o średnicy 12 cm (tabl. 39:8). Ponadto wśród form o łagodnym profilu wyróżniono dwa naczynia o wychylonych na zewnątrz, słabo profilowanych brzegach typów II.1.a i II.1.b, o średnicy 30 cm, z krótką, zredukowaną szyjką przechodzącą w górną część niezdobionego brzuśca (tabl. 38:5). Wśród form o ostrym profilu wyróżniono naczynie z lekko profilowanym, ściętym, wychylonym na zewnątrz brzegiem typu II.1.a, o średnicy 32 cm, z silnie zredukowaną, krótką, łukowatą szyjką przechodzącą łagodnie

w dwustożkowaty, mocno profilowany brzusiec, zdobiony ornamentem grupy trzeciej typu III.41, o średnicy 34,1 cm (tabl. 38:2). Na podstawie środkowych partii brzuśców do naczyń grupy trzeciej przypisano dodatkowo naczynia o brzuścach dwustożkowatych, słabo profilowanych, zdobionych na powierzchni ornamentem grupy pierwszej typu I.7 (tabl. 37:6, 7, 8), które nawiązują do naczyń grupy *Tornow*, oraz pojedynczy fragment zdobiony ornamentem typu III.27 (tabl. 38:7) nawiązującym do naczyń grupy *Menkendorf*.

Wśród form grupy pierwszej wyróżniono średnie, niezdobione naczynia obtaczane głównie przy krawędzi. Pierwszy pojemnik to smukłe naczynie o krótkim, wychylonym na zewnątrz i słabo profilowanym brzegu typu I.1.b, o średnicy 16 cm, z krótką, łukowatą szyjką przechodzącą w eliptyczny, słabo profilowany brzusiec o średnicy 17,7 cm (tabl. 38:3). Drugie z prezentowanych egzemplarzy to naczynie duże, z krótkim, nieznacznie wychylonym na zewnątrz i prosto ściętym brzegiem typu I.1.a, o średnicy 23 cm, przechodzącym bezpośrednio w stosunkowo wysoko umieszczony, słabo profilowany eliptyczny brzusiec o średnicy 24,6 cm (tabl. 38:1).

Spośród pozostałych części brzegowych odnotowano pojedynczy, lekko wychylony na zewnątrz, profilowany brzeg typu I.1.d. Zbiór określonych typologicznie środkowych fragmentów naczyń składał się z trzech ułamków, wśród który dominowały części pochodzące od naczyń o dwustożkowatych, słabo profilowanych brzuścach typu 31. Pojedyncze wyróżnione dno sklasyfikowano jako dno lekko podcięte o wklęsłej powierzchni wewnętrznej typu 2.21.

Wśród naczyń częściowo obtaczanych zdobionych było 21 (30,43%) fragmentów. Poza omówionymi powyżej rodzajami zdobień, w zbiorze odnotowano fragmenty pokryte ornamentem grupy I.6, I.4, I.3 oraz I.20 (5 – 23,81%). Ponadto wyróżniono dwa fragmenty zdobione ornamentem grupy trzeciej, tj. typów III.2 oraz III.37 (3 – 14,29%).

Zbiór naczyń **całkowicie obtaczanych** składał się z pojedynczego fragmentu (3,85%) części brzegowej oraz 25 (96,15%) części środkowych naczyń.

Wyróżniony, górny fragment sklasyfikowano jako mocno wychylony na zewnątrz, z lekko profilowaną krawędzią brzeg typu III.1.b., zdobiony ornamentem grupy pierwszej. Zbiór określonych części środkowych naczyń liczył cztery fragmenty. Odnotowano ułamki naczyń o brzuścach kolistych (2) oraz dwustożkowatych (2).

Spośród naczyń całkowicie obtaczanych ornamentowanych było 20 (76,92%) fragmentów. Znaczna część zdobionych pojemników pokryta była dekoracją grupy pierwszej typów: I.3 (6 – 30%), I.5 (4 – 20%), I.6 (4 – 20%), I.8 (1 – 5%) oraz I.13 (1 – 5%). Zbiór ten

uzupełniały ponadto ornamenty grupy trzeciej typów III.2 (2 – 10%), III.16 (1 – 5%) oraz III.17 (1 – 5%).

Warstwa III_a

Warstwę III_a, znajdującą się bezpośrednio pod warstwą spalenizny, występującą w obrębie warstwy III tworzył szary popiół przemieszany z niewielką ilością fragmentów węgla drzewnych. Pokład popiołu, podobnie jak spalenizna, opadał silnie w kierunku północno-zachodnim. Zespół ceramiki z warstwy III_a liczył łącznie 40 fragmentów, spośród których wyróżniono 36 (90%) ułamków naczyń częściowo obtaczanych oraz 4 (10%) fragmenty naczyń całkowicie obtaczanych. Wśród określonych typologicznie form wyróżniono jedno naczynie grupy trzeciej.

Zbiór naczyń wykonanych w technice **częściowego obtaczania** składał się z 3 (8,33%) części brzegowych, 32 (83,34%) części środkowych oraz 3 den (8,33%).

Naczynie grupy trzeciej to niewielkie naczynie o esowatym profilu, z brzegiem mocno wychylonym na zewnątrz, o ściętej krawędzi typu II.1.a, o średnicy 18 cm, ze zredukowaną, łukowatą szyjką przechodzącą bezpośrednio w górną część zdobionego ornamentem grupy drugiej typu II.9 brzuśca (tabl. 39:3).

Spośród pozostałych, niesklasyfikowanych typologicznie ułamków, odnotowano dwa fragmenty wychylonych na zewnątrz, nieprofilowanych brzegów typu I.1.c. Wśród czterech określonych środkowych części naczyń wyróżniono fragmenty naczyń o brzuścach kolistych typu 2 oraz incydentalnie o brzuścu dwustożkowatym, słabo profilowanym typu 31. Wśród dolnych partii naczyń typologicznie sklasyfikowano trzy ułamki den. Były to: dno niewyodrębnione, płaskie typu 1.11, dno niewyodrębnione o wklęsłej powierzchni wewnętrznej typu 1.21 oraz lekko podcięte dno o powierzchni wewnętrznej wypukłej typu 2.31.

W zbiorze naczyń częściowo obtaczanych zdobionych było 11 fragmentów (30,56%). Poza opisanymi powyżej grupami zdobienia odnotowano fragmenty pokryte głównie ornamentem grupy pierwszej typu I.3 (7) przy niewielkim udziale ułamków zdobionych dekoracją typu I.21 (1) oraz typu I.9 (1). Wśród elementów zdobionych wyróżniono również pojedynczy fragment pokryty ornamentem nawiązującym do grupy czwartej typu IV.5.

Zespół ułamków naczyń **całkowicie obtaczanych** składał się z czterech fragmentów pochodzących ze środkowych partii naczyń, wśród których odnotowano pojedynczy ułamek naczynia o słabo profilowanym, dwustożkowatym brzuścu typu 31. Wśród grupy naczyń całkowicie obtaczanych zdobienie odnotowano na trzech środkowych fragmentach (75%). Był to pojedynczy fragment zdobiony ornamentem grupy pierwszej typu I.3, pojedynczy fragment dekorowany ornamentem grupy trzeciej typu III.2 oraz pojedynczy ułamek grupy czwartej typu

IV.2. Ten ostatni uzupełniony został trójkątną listwą plastyczną zdobioną ornamentem grupy pierwszej typu I.16 (tabl. 39:1).

Spalenizna w obrębie warstwy III

Poniżej czarnej próchnicy przemieszanej z dużą ilością fragmentów węgla drzewnych odnotowano warstwę intensywnej spalenizny, która opadała w kierunku zachodnim. Zespół ceramiki pochodzący z tego poziomu liczył łącznie 40 fragmentów, spośród których wyróżniono 36 (90%) ułamków naczyń częściowo obtaczanych oraz 4 (10%) fragmenty naczyń całkowicie obtaczanych. Wśród czterech określonych typologicznie pojemników wyróżniono wyłącznie naczynia grupy pierwszej.

Zbiór naczyń wykonanych w technice **częściowego obtaczania** składał się z 4 (11,11%) części brzegowych oraz 32 (88,89%) części środkowych.

Zbiór naczyń grupy pierwszej reprezentowały głównie niezdobione, górne części naczyń, o lekko wychylonych na zewnątrz brzegach typu I.1.a ze śladami obtaczania obejmującymi powierzchnię przy krawędzi.

Spośród pozostałych fragmentów naczyń częściowo obtaczanych wyróżniono ułamek naczynia o słabo profilowanym dwustożkowatym brzuscu typu 31.

Wśród ułamków naczyń wykonanych w technice częściowego obtaczania ornament odnotowano na 3 (8,33%) fragmentach. Dwa fragmenty dekorowane były ornamentem grupy pierwszej typów I.1 oraz I.6. Ostatni fragment pokrywał ornament grupy drugiej typu II.7a uzupełniony trapezową, lekko profilowaną listwą plastyczną.

Zespół ułamków naczyń **całkowicie obtaczanych** składał się z czterech drobnych, mało charakterystycznych, niezdobionych, fragmentów pochodzących ze środkowych partii naczyń, które nie posiadały istotnych z punktu widzenia analizy stylistycznej cech dystynktywnych.

Warstwa III

Warstwę III stanowiła czarna próchnica przemieszana z dużą ilością fragmentów węgla drzewnych. Zespół ceramiki liczył łącznie osiem fragmentów naczyń **częściowo obtaczanych**, spośród których wyróżniono 3 (37,5%) części brzegowe oraz 5 (62,5%) części środkowych. Wśród pięciu określonych typologicznie pojemników dominowały naczynia grupy trzeciej (60% – 3), przy incydentalnym udziale naczyń grupy czwartej (20% – 1) oraz grupy piątej (20% – 1).

Wśród naczyń grupy trzeciej wyróżniono naczynie o esowatym profilu, z brzegiem wychylonym na zewnątrz typu II.1.d, o średnicy 28 cm, z krótką, słabo wyodrębnioną, łukową szyjką przechodzącą bezpośrednio w dwustożkowaty, profilowany w niewielkim stopniu, zdobiony ornamentem grupy trzeciej typu III.34 brzusec o średnicy 29,1 cm (tabl. 40:1). Zbiór

naczyń grupy trzeciej uzupełniały dwa fragmenty naczyń o dwustożkowatych, ostro profilowanych brzuścach, których powierzchnię pokrywał ornament grupy trzeciej typu III.27 (tabl. 40:3) oraz grupy pierwszej typu I.18 (tabl. 40:5). Ułamki te nawiązują do naczyń grupy *Menkendorf*.

Pojedyncze naczynie grupy czwartej to duży, przysadzisty garnek z lekko profilowanym, wychylonym na zewnątrz brzegiem typu II.1.a, o średnicy 30 cm, z krótką wyraźnie wyodrębnioną, łukowatą szyjką, ze słabo profilowanym eliptycznym brzuścem, zdobionym ornamentem grupy pierwszej typu I.18 (tabl. 40:2).

Naczynie grupy piątej wyróżniono na podstawie zachowanego fragmentu brzuśca, o dwustożkowatym, słabo profilowanym załomie, zdobionego ornamentem grupy piątej, który charakterystyczny jest dla naczyń grupy *Woldegk*.

Obok wyróżnionych w obrębie zespołu form wydzielono również pojedynczy, lekko wychylony na zewnątrz, o ściętej krawędzi, fragment brzegu typu I.1.a oraz pojedynczy ułamek naczynia o słabo profilowanym dwustożkowatym brzuścu typu 31.

Wszystkie fragmenty tworzące zbiór pokrywał ornament. Poza opisanymi powyżej grupami zdobienia wyróżniono pojedynczy fragment dekorowany ornamentem grupy pierwszej typu I.11 oraz ułamek dekorowany ornamentem strefowym grupy trzeciej typu III.36. Zdobienia pokrywające ułamki naczyń wykonane zostały w sposób nieregularny, charakterystyczny dla grupy naczyń częściowo obtaczanych.

Wykop III NG

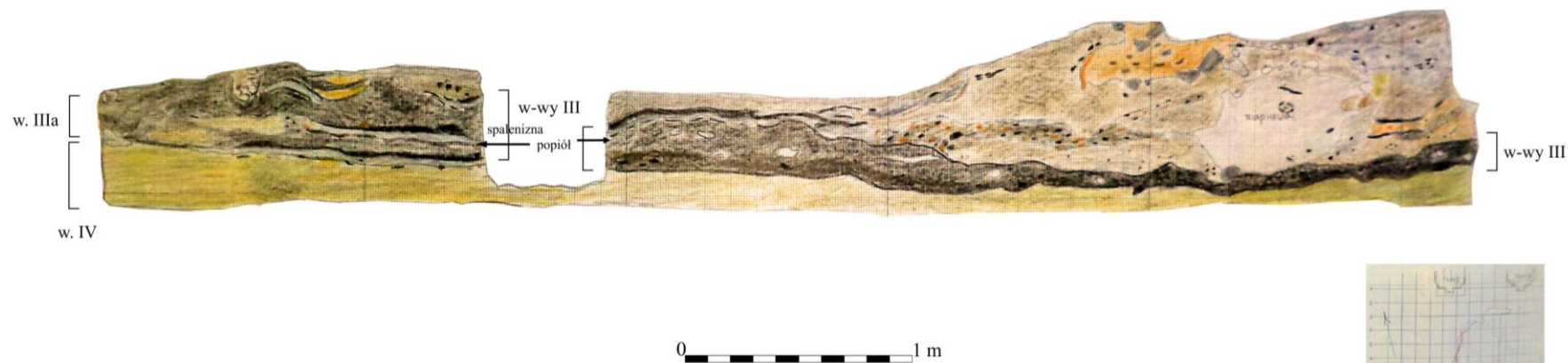
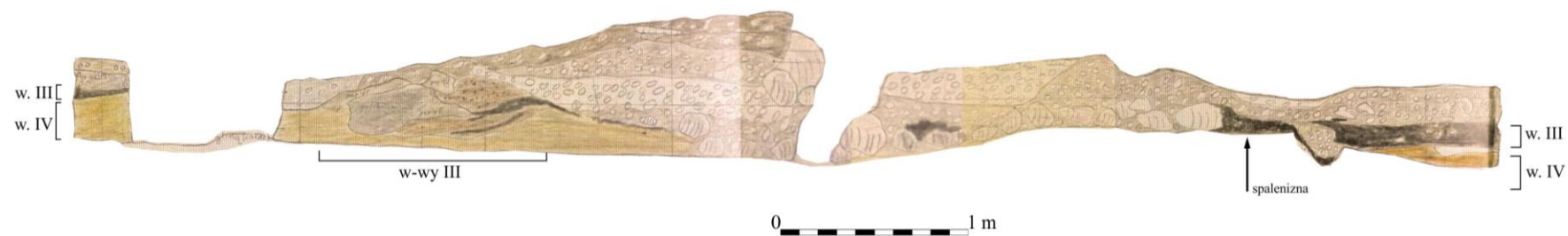
W obrębie wykopu nr III, znajdującego się w nawie głównej, odnotowano następujący układ warstw związanych z okresem wczesnego średniowiecza (ryc. 34, 35).

Palenisko w drewnianej obudowie – obiekt

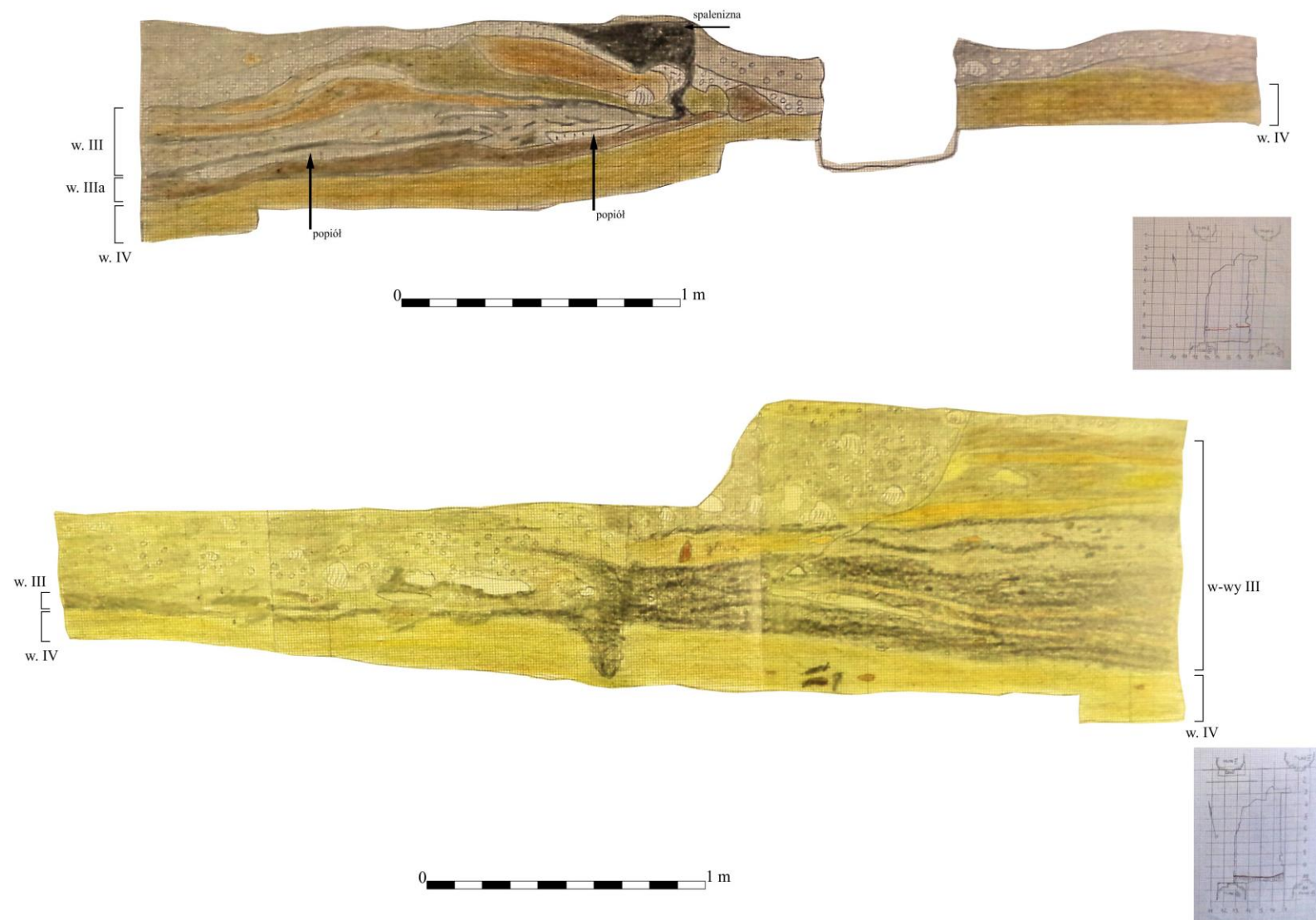
Zespół ceramiki pozyskany z wypełniska obiektu składał się z czterech mało charakterystycznych, pochodzących ze środkowych partii naczyń, ułamków ceramiki częściowo obtaczanej.

Warstwa IV

Warstwa ciemnoszarej próchnicy z dużą ilością fragmentów węgla drzewnych oraz śladami spalenizny, określona jako III_d, znajdowała się bezpośrednio na warstwie szarobrunatnego piasku określonego jako warstwa IV. Na jej poziomie zarysowały się trzy niewielkie jamy, prawdopodobnie po słupach. Zespół ceramiki odnotowany w ramach piasku składał się z pojedynczego, pozbawionego cech dystynktywnych fragmentu pochodzącego ze środkowej partii naczynia wykonanego w technice częściowego obtaczania.



Ryc. 34. Gniezno – Góra Lecha, stan. 14. Wykop III NG, profil W, E (opr. Ł. Kaczmarek)



Ryc. 35. Gniezno – Góra Lecha, stan. 14. Wykop III NG, profil N, S (opr. Ł. Kaczmarek)

Warstwa IIIa

Poniżej pokładów popiołu odnotowano ciemnoszarą próchnicę z dużą ilością fragmentów węgla drzewnych oraz śladami spalenizny, która, podobnie jak warstwa IIIb, opadała w kierunku zachodnim. Zespół ceramiki odnotowany w warstwie IIIa liczył łącznie 34 fragmenty, spośród których wyróżniono 23 (67,65%) ułamki naczyń częściowo obtaczanych oraz 11 (32,35%) fragmentów naczyń całkowicie obtaczanych. Spośród dwóch typologicznie określonych form wyróżniono pojedyncze naczynie grupy czwartej oraz grupy szóstej.

Zbiór naczyń wykonanych w technice **częściowego obtaczania** składał się z 2 (8,7%) części brzegowych, 20 (86,96%) części środkowych naczyń oraz z 1 dna (4,35%).

Pojedyncze naczynie grupy czwartej to duże, niezdobione, smukłe naczynie, obtaczane w górnych partiach, o lekko wychylonym na zewnątrz, ściętym brzegu typu I.1.a, o średnicy 29 cm, z łukowatą prostą szyjką przechodzącą w górną część eliptycznego, słabo profilowanego brzuśca o średnicy 28 cm.

Środkowe, drobne fragmenty naczyń stanowiły zbiór pozbawiony cech dystynktywnych, podobnie jak pojedyncze wyróżnione dno, którego stan zachowania nie pozwolił na jego pełną klasyfikację. Był to prawdopodobnie fragment dna niewyodrębnionego o wklęsłej powierzchni wewnętrznej.

Zbiór naczyń **całkowicie obtaczanych** składał się z 3 (27,27%) części brzegowych, 7 (63,64%) części środkowych naczyń oraz pojedynczego (9,09%) dna. Wśród naczyń całkowicie obtaczanych zdobione były 2 (18,18%) fragmenty naczynia grupy szóstej.

Pojedyncze sklasyfikowane naczynie przypisano do pojemników grupy szóstej. Był to duży garnek, o krótkim, silnie wychylonym na zewnątrz i lekko profilowanym brzegu typu II.1.b, o średnicy 32 cm, z krótką, łukowatą szyjką przechodzącą w górną część dwustożkowatego, łagodnie profilowanego brzuśca typu 31, o średnicy 32 cm, zdobionego ornamentem grupy trzeciej typu III.17, wzmocnionego w miejscu największej wydętości profilowaną, niezdobioną listwą plastyczną (tabl. 41:1).

Środkowe, drobne fragmenty naczyń stanowiły zbiór pozbawiony cech dystynktywnych. Pojedynczy dolny fragment naczynia prezentował formę niewyodrębnioną, o płaskich powierzchniach typu 1.11.

Warstwa IIIc

Poniżej warstwy ciemnej próchnicy odnotowano pokłady popiołu przemieszanego z fragmentami węgla drzewnych. Zespół ceramiki, podobnie jak zbiór odnotowany w warstwie IIIb, składał się wyłącznie z 13 fragmentów ceramiki częściowo obtaczanej, wśród której

wyróżniono 2 (15,38%) fragmenty części brzegowych, 10 (76,92%) części środkowych oraz pojedynczy fragment dna (7,69%).

W zbiorze odnotowano pojedyncze naczynie grupy pierwszej. Był to niezdobiony, obtaczany w górnej części pojemnik, z lekko wychylonym na zewnątrz oraz ściętym brzegiem typu I.1.a, o średnicy 21 cm, ze zredukowaną szyjką przechodzącą w górną część brzuśca o eliptycznym kształcie (tabl. 41:9).

Wśród pozostałych typologicznie sklasyfikowanych ułamków naczyń wyróżniono pojedynczy, silnie wychylony na zewnątrz, ścięty brzeg typu II.1.a o średnicy 20 cm oraz 3 środkowe części, spośród których dwa pochodziły od pojemników o brzuścach dwustożkowatych słabo profilowanych typu 31 oraz pojedynczy z naczynia o brzuścu ostro profilowanym typu 32. Pojedynczy ułamek brzuśca typu 31 (7,69%) pokryty był ornamentem grupy pierwszej typu I.1.

Warstwa III_b

Poniżej warstwy spalenizny odnotowano silnie opadającą w kierunku zachodnim warstwę ciemnoszarej próchnicy zawierającej bardzo dużą ilość fragmentów węgla drzewnych. Zespół ceramiki odnotowany w warstwie III_b liczył 14 niezdobionych fragmentów ceramiki częściowo obtaczanej, wśród której wyróżniono pojedynczy (7,14%) ułamek części brzegowej, 12 (87,51%), części środkowych oraz pojedyncze dno (7,14%).

Odnótowano pojedyncze duże, smukłe naczynie grupy czwartej, z lekko wychylonym na zewnątrz ściętym brzegiem typu I.1.a, o średnicy 30 cm, z łukowatą, pionowo ustawioną szyjką przechodzącą bezpośrednio w eliptyczny, słabo profilowany brzusiec o średnicy 30 cm (tabl. 41:8). Wśród środkowych części nie odnotowano fragmentów o cechach dystynktywnych. Pojedynczy fragment dna określono jako niewyodrębnione, o wklęsłej powierzchni wewnętrznej typu 1.21 (tabl. 41:7).

Warstwa III (III_a)

Warstwę III w obrębie wykopu III w nawie głównej tworzyła czarna, intensywna spalenizna przemieszana z pokładami popiołu oraz zielonkawej gliny. Zespół ceramiki odnotowany w warstwie spalenizny liczył łącznie 491 fragmentów, spośród których wyróżniono 478 (97,35%) ułamków naczyń częściowo obtaczanych oraz 13 (2,65%) fragmentów naczyń całkowicie obtaczanych. Wśród 39 określonych typologicznie pojemników wyróżniono głównie naczynia grupy trzeciej (38,46% – 15), przy stosunkowo dużym udziale naczyń grupy pierwszej (23,08% – 9) i czwartej (20,51% – 8). Zbiór uzupełniały naczynia grupy dziewiątej [talerze] (7,69% – 3), piątej (5,13% – 2) oraz szóstej (5,13% – 2).

Zbiór naczyń wykonanych w technice **częściowego obtaczania** składał się z 46 (9,62%) części brzegowych, 412 (86,19%) części środkowych naczyń oraz z 20 den (4,18%). Zróżnicowany zestaw pojemników częściowo obtaczanych składał się z wyróżnionych powyżej form naczyń wszystkich grup z pominięciem naczyń grupy szóstej.

Wśród 15 naczyń grupy trzeciej wyróżniono 9 naczyń charakteryzujących się ostrym profilem oraz 6 naczyń o łagodnym, esowatym profilu. Do pierwszej kategorii przypisano naczynia ostro profilowane, z silnie wychylonym na zewnątrz, dopracowanym oraz ściętym brzegiem typów II.1.a oraz II.1.b, jak i naczynia z lekko wychylonym, również ściętym brzegiem typu I.1.a., o średnicach od 19 cm do 32 cm, z silnie zredukowaną, krótką szyjką przechodzącą bezpośrednio w dwustożkowaty, ostro profilowany brzusec, o średnicy od 24,4 cm do 31,4 cm (tabl. 44:1; 45:8, 2; 43:1). Naczynia te zdobione były na górnych powierzchniach brzuśców ornamentem grupy pierwszej, wśród której wyróżniono zdobienia typów I.1, I.3 oraz I.16. Ponadto odnotowano również pojemniki zdobione ornamentem nawiązującym do grupy trzeciej, typu III.10 (tabl. 45:3) oraz grupy czwartej typu IV.2 (tabl. 42:3), jak i pojedyncze niezdobione (tabl. 41:6). Naczynia, których powierzchnie pokrywał ornament typu I.1 odpowiadają pojemnikom grupy *Tornow* (tabl. 45:2, 7). Z tą rodziną typów wiązać należy również dwa fragmenty naczyń o dwustożkowatych, silnie profilowanych brzuścach typu 32, które pokryte były również ornamentem grupy pierwszej typów I.6 oraz I.4. Mniej liczne natomiast w zespole były naczynia grupy trzeciej, które charakteryzowały się łagodną, esowatą linią profilu, z lekko wychylonym na zewnątrz, zaokrąglonym brzegiem typu I.1.c, incydentalnie z brzegiem silnie wychylonym, lekko profilowanym brzegiem typu II.1.b, o średnicach od 16 cm do 24 cm, z lekko łukowatą szyjką, przechodzącą bezpośrednio w górną część, dwustożkowatego, lekko profilowanego brzuśca. Naczynia te dekorowane były zdobieniem nawiązującym do ornamentu grupy trzeciej typów III.40 (tabl. 45:1), III.2a (tabl. 43:2) oraz III.17a (tabl. 44:6) pokrywającym powierzchnię szyjki oraz część brzuśca. Odnotowano również pojedyncze naczynie niezdobione (tabl. 43:3).

Wśród naczyń zróżnicowanej grupy pierwszej opisano głównie średnie, obtaczane przy krawędzi, niezdobione pojemniki. Wyróżniono dwa naczynia jajowate z krótkim, wyciągniętym ku górze, brzegiem typu IV.1.a o średnicy brzegu od 20 cm do 31 cm (tabl. 45:5; 41:3), pojedyncze naczynie z brzegiem lekko wychylonym na zewnątrz typu I.1.a (tabl. 41:5), sześć pojemników o esowatym profilu, z wychylonym na zewnątrz brzegiem typów II.1.a, I.1.a, I.1.b oraz I.1.c, o średnicy od 14 cm do 30 cm, z eliptycznym brzuścem, o średnicy 27,3 cm (tabl. 42:5; 41:2, 4) oraz o brzuścu dwustożkowatym, silnie profilowanym o średnicy 16,4 cm (tabl. 44:5). Ostatnią określoną formą naczyń grupy pierwszej był pojemnik o lekko

wychylonym na zewnątrz, krótkim brzegu typu I.1.c, o średnicy 20 cm, przechodzącym w eliptyczny, workowaty brzusiec o średnicy 21,2 cm (tabl. 45:6).

W grupie czwartej, obejmującej naczynia z wyodrębnioną szyjką, wyróżniono formy smukłe, niezdobione, obtaczane do górnej strefy brzuśca, o lekko, tulipanowo wychylonym na zewnątrz brzegu typu I.1.c oraz brzegu wychylonym na zewnątrz typu II.1. a, o średnicy 21 cm i 11 cm, z długą łukowatą szyjką przechodzącą w dwustożkowaty, ostro profilowany brzusiec o średnicy 22,4 cm oraz 11,7 cm (tabl. 44:2, 3). Ponadto odnotowano również naczynia zdobione i niezdobione o bardziej przysadzistej formie, z krótszym, również z lekko wychylonym na zewnątrz, ściętym brzegiem typu I.1.a (tabl. 45:11), z lekko wychylonym na zewnątrz, profilowanym brzegiem typu I.3.c, zdobionym na powierzchni szyjki ornamentem grupy pierwszej, typu I.6 z wychylonym na zewnątrz brzegiem typu II.1.a, lekko profilowanym brzegiem typu II.3.b (tabl. 42:4), z łukowatą oraz prostą ustawioną rozbieżnie szyjką, przechodzącą łagodnie w górną część eliptycznego oraz dwustożkowatego brzuśca o średnicy od 17 cm do 22 cm. Oba naczynia były dekorowane. Pierwszy pojemnik zdobił ornament grupy pierwszej typu I.16a. Drugie pokrywał nieregularny ornament grupy trzeciej typu III.6a (tabl. 42:4). Zbiór naczyń grupy czwartej uzupełniało niewielkie naczynie o brzegu wychylonym na zewnątrz typu I.1.c, o średnicy 15 cm, o krótkiej łukowatej, ustawionej rozbieżnie szyjce przechodzącej łagodnie w dwustożkowaty brzusiec o średnicy 15,6 cm, zdobiony na powierzchni ornamentem grupy drugiej typu II.8 (tabl. 42:2).

Wśród naczyń grupy dziewiątej wyróżniono trzy naczynia ręcznie lepiące, o niewielkich rozmiarach, z lekko wyciągniętym ku górze i wychylonym na zewnątrz, zaokrąglonym brzegiem typu I.1.c, o średnicy 16 cm (tabl. 45:4).

Naczynia grupy piątej reprezentowały dwa pojemniki. Pierwsze naczynie charakteryzowało się silnie wychylonym na zewnątrz, ściętym brzegiem typu II.1.a, o średnicy 22 cm, ze zredukowaną do największego przewężenia pod brzegiem szyjką, przechodzącą bezpośrednio w górną część kulistego brzuśca, o średnicy 22,5 cm, pokrytego nieregularnym ornamentem grupy trzeciej typu III.2a (tabl. 42:1). Drugie naczynie grupy piątej to duży garnek, z brzegiem silnie wychylonym na zewnątrz, nieznacznie profilowanym typu II.3.b, o średnicy 30 cm, ze zredukowaną szyjką przechodzącą w górną część brzuśca zdobionego ornamentem grupy pierwszej typu I.1 (tabl. 44:7).

Wśród zaledwie 23 typologicznie sklasyfikowanych ułamków pochodzących ze środkowych części naczyń z grupy pojemników częściowo obtaczanych dominowały głównie fragmenty naczyń o brzuścach dwustożkowatych, słabo profilowanych typu 31 (13), przy stosunkowo dużym udziale naczyń o brzuścach kulistych (9). Zbiór uzupełniał pojedynczy

ułamek naczynia o brzuścu eliptycznym typu 11. Spośród 20 fragmentów den cechy z zakresu stylistyki odnotowano na 16 ułamkach. Wyróżniono głównie dna niewyodrębnione typu 1, o wklęsłej powierzchni wewnętrznej, typu 1.21 (8) oraz o powierzchniach płaskich typu 1.11 (6). Zbiór ten uzupełniały dwa fragmenty lekko podciętych den typu 2, o tak samo ukształtowanych powierzchniach, typów 2.11 (1) oraz 2.21 (1).

W zbiorze naczyń częściowo obtaczanych 92 fragmenty (19,25%) były zdobione. Poza opisanymi grupami ornamentu, pokrywającego wyróżnione naczynia, odnotowano głównie ułamki dekorowane ornamentem grupy pierwszej, wśród których wyróżniono poziome żłobki wykonane narzędziem w typie rylca typów I.3 (21), I.2 (17) oraz I.1 (5). Mniejszym udziałem odznaczał się ornament grupy pierwszej typów I.6 (6), I.4 (3) wykonany przy użyciu narzędzi wielozębnych. Ornament linii falistej reprezentował typy I.8 (4) oraz I.9 (1) oraz I.13 (3). Ponadto odnotowano również pojedyncze fragmenty zdobione ornamentem typów I.15 (1) oraz I.30 (1). Spośród zdobionego zbioru fragmentów naczyń wyróżniono także ornament grupy trzeciej typów III.1 (2) oraz III.30 (2). Całość uzupełniał pojedynczy fragment pokryty ornamentem nawiązującym do grupy czwartej typu IV.2.

Zbiór naczyń **całkowicie obtaczanych** pozyskany z warstwy spalenizny składał się z 2 fragmentów części brzegowych (5,38%) oraz 11 (84,62%) części środkowych naczyń. Wśród zrekonstruowanych form naczyń znalazły się dwa pojemniki grupy szóstej.

Wśród naczyń grupy szóstej wyróżniono pojedynczy garnek o esowatym profilu, z silnie wychylonym na zewnątrz, ściętym pionowo brzegiem typu III.1.a, o średnicy 18 cm, z krótką, łukowatą szyjką przechodzącą w dwustożkowaty, słabo profilowany brzusec o średnicy 19 cm, pokryty ornamentem grupy pierwszej, typu I.4 (tabl. 43:4). Drugie z naczyń grupy szóstej to naczynie w typie garnka, o esowatym profilu, z mocno wychylonym na zewnątrz, lekko profilowanym brzegiem typu II.1.b, o średnicy 26 cm, z krótką, łukowatą szyjką przechodzącą bezpośrednio w górną część brzuśca, pokryte ornamentem grupy czwartej typu IV.1.

Spośród dwóch typologicznie sklasyfikowanych fragmentów środkowych partii naczyń wyróżniono pojedyncze fragmenty naczynia o brzuścu eliptycznym typu 11 oraz naczynia o brzuścu dwustożkowatym, słabo profilowanym typu 31.

W zbiorze naczyń całkowicie obtaczanych zdobionych było 9 ułamków (69,23%). Poza ornamentem pokrywającym naczynia grupy szóstej wśród pozostałych ułamków odnotowano fragmenty zdobione ornamentem grupy trzeciej typu III.2 (3), grupy czwartej typu IV.4 (1) oraz IV.2 (1). Zestaw ten ponadto uzupełniały pojedyncze fragmenty pokryte ornamentem grupy pierwszej typów I.3 oraz I.7.

Wykop IV NG

W obrębie wykopu nr IV znajdującego się w nawie głównej odnotowano następujący układ warstw związanych z okresem wczesnego średniowiecza (ryc. 36, 37).

W dolnych, spągowych partiach warstwy **III_b** odnotowano **warstwę spalenizny**, która znajdowała się bezpośrednio na warstwie IV, którą stanowił calec w postaci żółto-pomarańczowego piasku. Zespół ceramiki pochodzący z poziomu spalenizny liczył łącznie 22 fragmenty naczyń **częściowo obtaczanych**. Zbiór ten składał się z 4 (18,18%) części brzegowych oraz 18 (81,82%) części środkowych naczyń. Wśród 4 określonych typologicznie pojemników wyróżniono naczynia grupy czwartej (50% – 2) przy mniejszym udziale pojemników grupy pierwszej (25% – 1) oraz trzeciej (25% – 1).

Do naczyń grupy czwartej zaliczono dwa średnie, niezdobione pojemniki o przysadzistej formie z lekko wychylonym na zewnątrz, nieznacznie profilowanym i ściętym brzegiem typu I.1.a, o średnicy 19 cm i 18 cm, z krótką, łukowatą ustawioną zbieżnie szyjką, przechodzącą łagodnie w górną część dwustożkowatego, słabo profilowanego brzuśca (tabl. 46:2, 3).

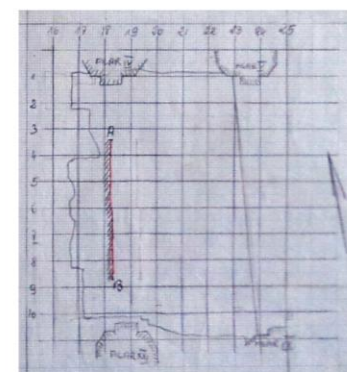
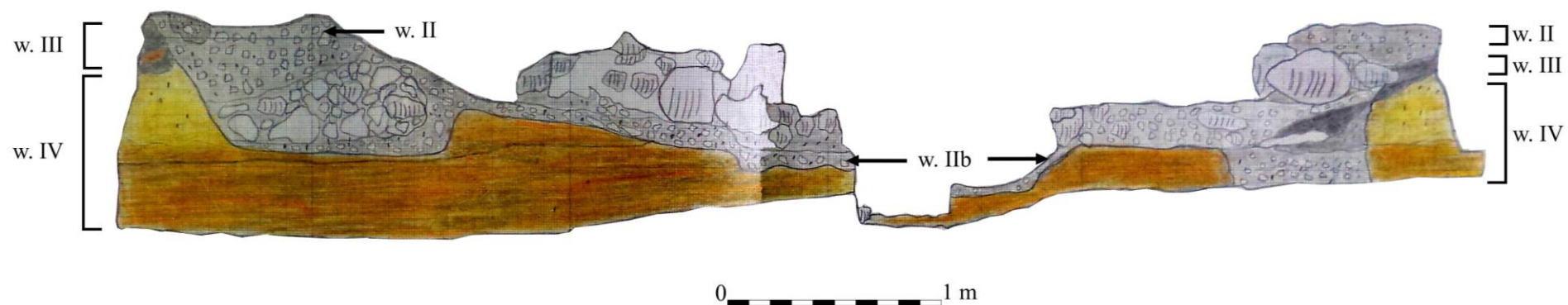
Pojedyncze naczynie grupy pierwszej, niezdobione, obtaczane przy krawędzi, przypisano do form baniastych, z krótkim, lekko wyciągniętym ku górze i wychylonym na zewnątrz, ściętym brzegiem typu I.1.a, o średnicy 31 cm, z silnie zredukowaną, łukowatą szyjką, przechodzącą bezpośrednio w kulisty brzusek o średnicy 31,8 cm (tabl. 46:1).

Ostatnim z wyróżnionych naczyń był zachowany w górnych partiach, ostro profilowany, niezdobiony pojemnik grupy trzeciej. Charakteryzował się krótkim, lekko wychylonym na zewnątrz, prosto ściętym brzegiem typu I.1.a, o średnicy 18 cm, zredukowaną do przewężenia szyjką przechodzącą w górną część brzuśca (tabl. 46:4).

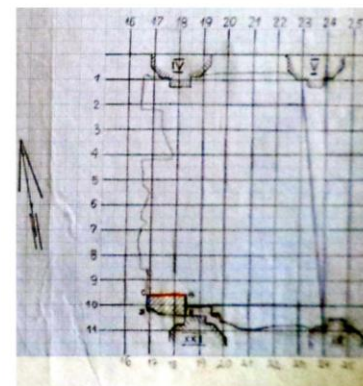
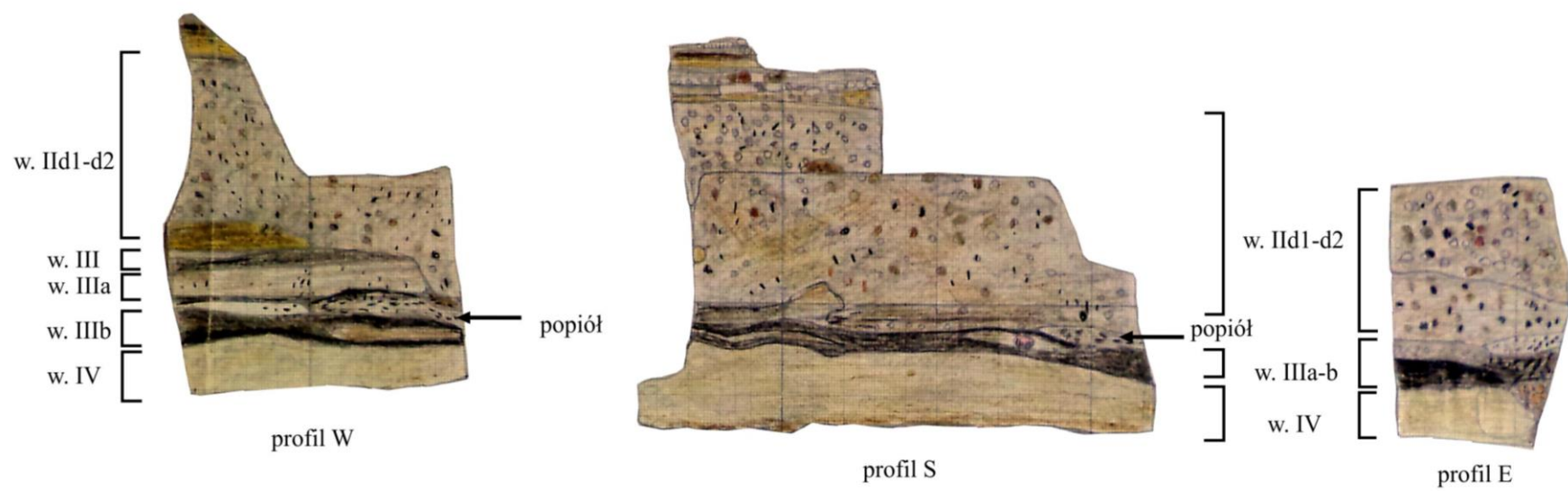
Wśród fragmentów naczyń częściowo obtaczanych zdobionych był pojedynczy (4,14%) ułamek, którego powierzchnie pokrywał ornament grupy trzeciej typu I.3.

Warstwa III_b

Warstwę określoną numerem III_b tworzyła warstwa ciemnoszarej próchnicy przemieszanej z przepaloną gliną oraz soczewkowatymi pokładami popiołu. Podobnie jak w przypadku warstwy III_a zespół ceramiki liczył łącznie 70 fragmentów naczyń **częściowo obtaczanych**. Zbiór ten składał się z 6 (8,57%) części brzegowych oraz 64 (91,43%) części środkowych naczyń. Wśród 3 określonych typologicznie pojemników wyróżniono naczynia grupy trzeciej (66,67% – 2) oraz pojedynczy pojemnik grupy pierwszej (33,33% – 1).



Ryc. 36. Gniezno – Góra Lecha, stan. 14. Wykop IV NG, profil W (opr. Ł. Kaczmarek)



Ryc. 37. Gniezno – Góra Lecha, stan. 14. Wykop II NG, profile W, S i E (opr. Ł. Kaczmarek)

Obok wyróżnionych form naczyń, spośród górnych części pojemników, typologicznie sklasyfikowano trzy części brzegowe. Były to głównie lekko wychylone na zewnątrz, ścięte brzegi typu I.1.a (2) oraz brzeg o lekko profilowanej krawędzi typu I.1.b. Zbiór środkowych partii naczyń prezentował grupę ułamków pochodzącą zarówno z górnych, jak i dolnych partii brzuśców charakteryzujących się brakiem cech dystynktywnych.

Do naczyń grupy trzeciej zaliczono pojemniki o esowatej, łagodnej linii profilu. Wyróżniono niewielkie naczynie o silnie wychylonym na zewnątrz, zaokrąglonym brzegu typu II.1.c, o średnicy 13 cm, z krótką, łukowatą, lekko wyodrębnioną szyjką przechodzącą łagodnie w górną część, zdobionego ornamentem grupy pierwszej typu I.9, brzuśca (tabl. 46:5). Drugie, duże, niezdobione naczynie tej grupy charakteryzowało się krótkim, wychylonym na zewnątrz, ściętym brzegiem typu I.1.a, o średnicy 32 cm, zredukowaną, łukowatą szyjką przechodzącą łagodnie w górną część brzuśca (tabl. 46:7). Obie wyróżnione formy, na podstawie linii profilu górnej partii, wiązać należy raczej z pojemnikami o łagodnej profilacji.

Pojedyncze naczynie grupy pierwszej, obtaczane głównie przy krawędzi, zachowane w górnych partiach przypisać należy do pojemników o baniastej formie, z krótkim, lekko wychylonym na zewnątrz, nieprofilowanym, ściętym brzegiem typu I.1.a, o średnicy 20 cm, przechodzącym bezpośrednio w górną część niezdobionego brzuśca (tabl. 46:6).

Wśród fragmentów naczyń częściowo obtaczanych zdobionych było 12 (17,14%) ułamków. Poza wskazanym ornamentem znajdującym się na naczyniu grupy trzeciej, w zróżnicowanym zbiorze fragmentów pokrytych dekoracją, dominowały ułamki naczyń zdobionych głównie ornamentem grupy pierwszej typów: I.9 (2), I.3 (2), I.4 (1), I.6 (1) oraz I.7 (1). Zestaw ten uzupełniały fragmenty dekorowane ornamentem nawiązującym do grupy trzeciej typów III.27 (2) oraz III.2a (1). Wyróżniono również pojedynczy fragment zdobiony ornamentem grupy drugiej typu II.1.

Warstwa III_a

Warstwę III_a stanowiła brązowa próchnica przemieszana z warstwą gliny. Bardzo fragmentarycznie zachowany zespół ceramiki liczył łącznie 106 mało charakterystycznych, środkowych ułamków naczyń **częściowo obtaczanych**. Wśród nielicznych obejmujących ogółem 8 sklasyfikowanych części środkowych wyróżniono głównie fragmenty pochodzące z naczyń o brzuścach dwustożkowatych, słabo profilowanych typu 31 (6), przy pojedynczych ułamkach naczyń o brzuścach eliptycznych typu 11 oraz kulistych typu 2.

Wśród fragmentów naczyń częściowo obtaczanych zdobionych było 10 (9,43%) ułamków. Zróżnicowany zestaw dekoracji składał się głównie z ornamentu grupy pierwszej typów I.3 (2), I.1 (1), I.6 (1) oraz grupy trzeciej typów: III.2 (1), III.2a (1), III.7 (1) oraz III.23

(1) (tabl. 46:9). Fragment pokryty zdobieniem typu III.27 wiązać można z naczyniami grupy trzeciej nawiązującymi do pojemników grupy *Menkendorf*. Ponadto zbiór ten uzupełniały dwa fragmenty zdobione ornamentem nawiązującym do grupy czwartej typów IV.2 (tabl. 46:8) oraz IV.8. Dekoracje, wykonane w większości w sposób nieregularny, pokrywały głównie górne fragmenty brzuśców.

Wykop V NG

W obrębie wykopu nr V znajdującego się w nawie głównej odnotowano następujący układ warstw związanych z okresem wczesnego średniowiecza (ryc. 38).

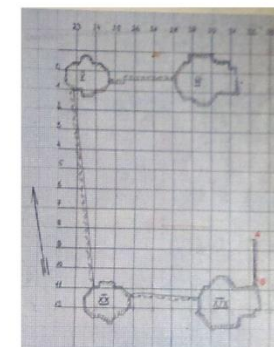
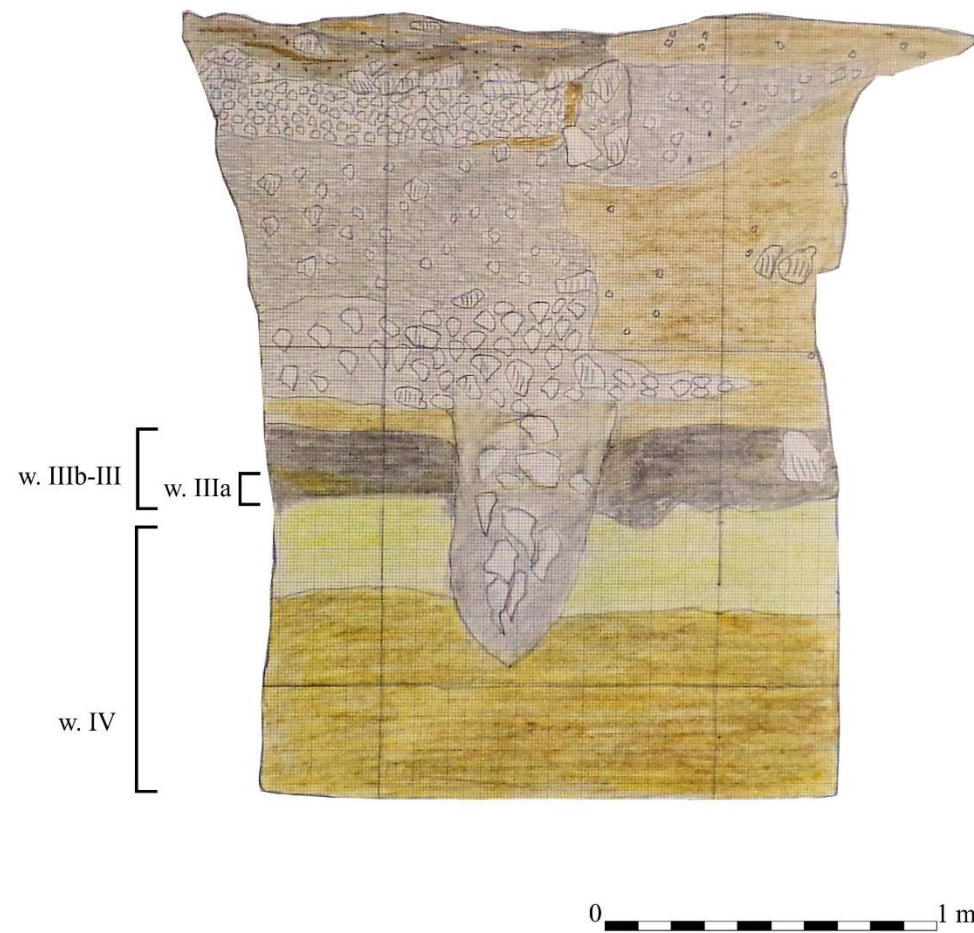
Warstwa III_b

Bezpośrednio na warstwie calca odnotowano warstwę próchnicy. Zespół ceramiki pochodzący z warstwy liczył łącznie 43 fragmenty, spośród których wyróżniono 40 (93,02%) ułamków naczyń częściowo obtaczanych oraz 3 (6,98%) fragmenty naczyń całkowicie obtaczanych. Wśród 5 określonych typologicznie pojemników w zespole odnotowano naczynia grupy pierwszej (60% – 3) oraz naczynia grupy trzeciej (40% – 2).

Zbiór naczyń wykonanych w technice **częściowego obtaczania** składał się z 7 (17,5%) części brzegowych oraz 33 (82,5%) części środkowych naczyń.

Wśród naczyń grupy pierwszej wyróżniono pojedynczy niewielki, workowaty w kształcie, obtaczany przy krawędzi, pojemnik z krótkim, lekko wychylonym, zaokrąglonym brzegiem typu I.1.c, o średnicy 13 cm, z wyraźnie zredukowaną do przewężenia pod krawędzią szyjką przechodzącą bezpośrednio w eliptyczny, słabo profilowany, niezdobiony brzusiec o średnicy 15,9 cm (tabl. 47:7). Naczynie średnich rozmiarów również obtaczane tylko w górnych partiach, z lekko wychylonym na zewnątrz, ściętym brzegiem typu I.1.a, o średnicy 24 cm, bez wyodrębnionej szyjki. Ostatnie z naczyń grupy pierwszej, również obtaczane w górnych partiach, to workowaty, niezdobiony, obtaczany przy krawędzi pojemnik o krótkim, lekko wychylonym na zewnątrz brzegu typu I.1.a, o średnicy 33 cm, który bezpośrednio przechodzi w górną część eliptycznego, słabo profilowanego brzuśca o średnicy 37,5 cm (tabl. 47:5).

Do naczyń grupy trzeciej przypisano górną część, esowatego, łagodnie profilowanego naczynia z lekko wychylonym na zewnątrz, zaokrąglonym brzegiem typu I.1.c, o średnicy 15 cm, z lekko wyodrębnioną, łukowatą szyjką przechodzącą w górną część brzuśca, którego powierzchnie pokrywał ornament grupy pierwszej typu I.16a. Drugie naczynie grupy trzeciej to ostro profilowany, niezdobiony pojemnik z silnie wychylonym na zewnątrz, lekko profilowanym brzegiem typu II.1.b, o średnicy 30 cm, z silnie zredukowaną, krótką szyjką przechodzącą w ostro profilowany, dwustożkowaty brzusiec o średnicy 32,5 cm (tabl. 47:6).



Ryc. 38. Gniezno – Góra Lecha, stan. 14. Wykop V NG, profil E (opr. Ł. Kaczmarek)

Spośród części brzegowych, obok sklasyfikowanych form naczyń, wyróżniono również dwa ułamki, lekko wychylonych na zewnątrz, ściętych brzegów typu I.1.a. Środkowe części naczyń prezentowały zbiór mało charakterystycznych, głównie górnych partii ułamków pozbawionych cech dystynktywnych z zakresu analizy.

Wśród ułamków naczyń częściowo obtaczanych zdobionych było 7 (17,5%) fragmentów. Poza ornamentem pokrywającym pojedyncze naczynie grupy trzeciej w zbiorze wyróżniono głównie ułamki pokryte ornamentem grupy pierwszej typów: I.2 (2), I.7 (2), I.8. (1) oraz I.13 (1), w mniejszym stopniu odnotowano fragmenty zdobione dekoracją nawiązującą do grupy trzeciej typu III.33a (1) oraz grupy czwartej typu IV.7 (1).

Zespół ułamków naczyń **całkowicie obtaczanych** składał się z trzech, mało charakterystycznych środkowych partii naczyń, wśród których wyróżniono pojedynczy ułamek górnej części brzuśca zdobiony ornamentem grupy pierwszej typu I.3.

Warstwa III_a

Poniżej warstwy III, którą tworzyła próchnica oraz spalenizna odnotowano poziom składający się z brązowej, spiaszczonej gliny, określony jako warstwa III_a. Zespół ceramiki pochodzący z tej warstwy liczył 13 mało charakterystycznych fragmentów pochodzących ze środkowych partii naczyń wykonanych w technice częściowego obtaczania. Wśród ułamków odnotowano zaledwie dwa fragmenty (15,38%) zdobione. Były to głównie górne partie brzuśców, które pokrywał ornament nawiązujący do grupy trzeciej typów III.2a oraz III.17.

Warstwa III

Warstwę III tworzyła szara próchnica przemieszana z piaskiem. Zespół ceramiki pochodzący z warstwy liczył łącznie 267 fragmentów, spośród których wyróżniono 243 (91,01%) ułamki naczyń częściowo obtaczanych oraz 24 (8,99%) fragmenty naczyń całkowicie obtaczanych. Wśród 10 określonych typologicznie pojemników w zespole dominowały naczynia grupy trzeciej (80% – 8) przy mniejszym udziale naczyń grupy pierwszej (10% – 1) oraz piątej (10% – 1).

Zbiór naczyń wykonanych w technice **częściowego obtaczania** składał się z 15 (6,17%) części brzegowych, 221 (90,95%) części środkowych oraz 7 (2,88%) den.

Spośród ośmiu naczyń grupy trzeciej wyróżniono pięć pojemników o formach ostro profilowanych oraz pojedyncze naczynie o łagodnej, esowatej linii profilu. Wśród pojemników pierwszej kategorii znalazły się naczynia o krótkim, lekko wychylonym na zewnątrz, ściętym brzegu typu I.1.a, o średnicy 12 cm, z silnie zredukowaną szyjką, przechodzącą w górną część brzuśca, zdobioną ornamentem nawiązującym do grupy trzeciej typu III.17 (tabl. 48:8), podobnie ukształtowane naczynie z brzegiem silnie wychylonym typu II.1.a, o średnicy 23 cm,

z dwustożkowatym brzuścem, o średnicy 24,7 cm, zdobionym w górnej części ornamentem grupy pierwszej typu I.7 (tabl. 48:1). Kolejny z pojemników ostro profilowanych zachowany w górnych partiach to fragment naczynia z brzegiem lekko wychylonym na zewnątrz, nieznacznie profilowanym, typu II.1.b, o średnicy 22 cm, z lekko wyodrębnioną łukowatą szyjką, przechodzącą w górną część, zdobionego ornamentem grupy pierwszej typu I.3 brzuśca (tabl. 48:6). Obie z omówionych powyżej form nawiązują do naczyń grupy *Tornow*. Z grupą tą wiązać można również dwa górne fragmenty brzuśców, zdobione ornamentem głębokich, plastycznych żłobków typu I.7. Kolejne naczynie grupy trzeciej o charakterystycznym ostrym profilu to niezdobiony pojemnik z krótkim, silnie wychylonym na zewnątrz, ściętym brzegiem typu II.1.a, o średnicy 23 cm, z łukowatą szyjką przechodzącą łagodnie w górną część dwustożkowatego, o ostrej linii załomu, brzuśca o średnicy 24,5 cm (tabl. 48:7). Ostatnią z form był fragment brzuśca, o średnicy 20 cm, o dwustożkowatym ostrym załomie typu 32, zdobiony powyżej ornamentem nawiązującym do grupy trzeciej typu III.27a (tabl. 48:3). Wszystkie z wyróżnionych form, poza dwoma nawiązującymi do grupy *Tornow*, kojarzyć należy z naczyniami grupy *Menkendorf*. Pojedyncze naczynie, reprezentujące drugą kategorię, to pojemnik z silnie wychylonym na zewnątrz, lekko profilowanym brzegiem typu II.1.b, o średnicy 17 cm, z krótką łukowatą szyjką przechodzącą bezpośrednio w górną część brzuśca pokrytego zdobieniem grupy pierwszej typu I.16a (tabl. 49:3).

Pojedyncze naczynie grupy pierwszej to workowaty, niezdobiony, obtaczany przy krawędzi pojemnik o krótkim, lekko wychylonym na zewnątrz brzegu typu I.1.b, o średnicy 30 cm, który bezpośrednio przechodzi w górną część eliptycznego, słabo profilowanego brzuśca (tabl. 48:2).

Pojedyncze naczynie grupy piątej to średniej wielkości pojemnik, z mocno wychylonym na zewnątrz, profilowanym brzegiem typu III.1.b, o średnicy 22 cm, z bardzo krótką, łukowatą szyjką przechodzącą bezpośrednio w górną część, bogato zdobiony ornamentem poziomych, dookolnych, plastycznych żłobków oraz ukośnych nakłuc narzędzia wielozębne odpowiadających grupie piątej, brzuśca o dwustożkowatym łagodnym załomie, o średnicy 24 cm (tabl. 47:3). Pojemnik ten nawiązuje do naczyń grupy *Woldegk*.

Spośród pozostałych, sklasyfikowanych typologicznie ułamków części brzegowych odnotowano głównie brzegi lekko wychylone na zewnątrz o ściętej krawędzi typu I.1.a (3), o krawędzi nieznacznie profilowanej typu I.1.b (1) oraz krawędzi zaokrąglonej typu I.1.c (1). Zbiór ten uzupełniały dwa ułamki brzegów silnie wychylone na zewnątrz o ściętej krawędzi typu II.1.a (2) oraz o krawędzi nieznacznie profilowanej typu II.1.b (1). Wśród 13 sklasyfikowanych środkowych części odnotowano ułamki pochodzące z naczyń o brzuścach

kulistych typu 2 (7) oraz dwustożkowatych, słabo profilowanych typu 31 (6). Zbiór dolnych partii naczyń liczył ogółem 6 ułamków, z których opisano 5. Były to głównie dna niewyodrębnione, o płaskich powierzchniach typu 1.11 (2) oraz o wklęsłej powierzchni wewnętrznej typu 1.21 (2).

Wśród fragmentów ceramiki częściowo obtaczanej zdobionych było 61 (25,10%) ułamków. Poza grupami ornamentu pokrywającymi wyróżnione naczynia w zbiorze odnotowano znaczącą przewagę ornamentu grupy pierwszej (41), wśród której dominowały zdobienia w postaci dookolnych, zwielokrotnionych lub pojedynczych żłobków typów: I.3 (11), I.6 (8), I.1 (5), I.2 (4), I.5 (2) oraz I.4 (2), przy mniejszym udziale motywów składających się z wątku linii falistej typów I.8 (3) oraz I.9 (3). Ponadto odnotowano również pojedyncze fragmenty zdobione ornamentem typów I.15, I.17 oraz I.21. Zespół zdobionych ułamków naczyń uzupełniały również fragmenty dekorowane ornamentem grupy czwartej (5) typów IV.1 (3), IV.2 oraz IV.7, grupy trzeciej (4), który nawiązywał do typów: III.17, III.2, III.2a, III.33 oraz grupy drugiej (2) typów II.7 i II.9.

Zespół ułamków naczyń **całkowicie obtaczanych** składał się z pojedynczego (4,17%) fragmentu części brzegowej, 22 (91,67%) części środkowych oraz pojedynczego (4,17%) dna. Pojedynczy fragment części brzegowej, zachowany w niewielkim stopniu, pochodził od naczynia o silnie wychylonym na zewnątrz, lekko profilowanym brzegu typu II.1.b. Spośród środkowych części odnotowano pojedynczy ułamek naczynia o brzuscu dwustożkowatym, słabo profilowanym typu 31. Pojedynczy fragment dna zachowany był w stopniu uniemożliwiającym jego klasyfikację stylistyczną.

Wśród fragmentów naczyń całkowicie obtaczanych zdobionych było 7 (29,17%) ułamków. Odnotowano głównie ornament grupy pierwszej (5) typów: I.2 (1), I.6 (2), I.8 (1) oraz I.9 (1). Ponadto zbiór ten uzupełniały fragmenty zdobione ornamentem nawiązującym do grupy trzeciej typów III.2 (1) oraz III.25 (1).

W obrębie warstwy III odnotowano, podobnie jak w przypadku nawarstwień zaobserwowanych w pozostałych wykopach nawy głównej, **warstwę spalenizny**, wśród której wystąpił stosunkowo liczny zespół ceramiki. Zbiór ten liczył 119 ułamków naczyń wykonanych w technice częściowego obtaczania, wśród których wyróżniono 4 (3,36%) części brzegowe, 113 (94,96%) części środkowych oraz 2 (1,68%) fragmenty den. Spośród górnych części naczyń wyróżniono trzy pojemniki grupy trzeciej. Były to: niezdobione naczynie zachowane w górnych partiach z lekko wychylonym na zewnątrz brzegiem, o ściętej krawędzi typu I.1.a (tabl. 47:1), o średnicy 20 cm, z łukowatą, słabo wyodrębnioną szyjką; naczynie obtaczane przy krawędzi, o podobnie ukształtowanym profilu, z nieznacznie profilowanym

brzegiem typu I.1.b, o średnicy 16 cm (tabl. 49:2), oraz pojemnik o łagodnej linii profilu, z brzegiem mocno wychylonym na zewnątrz, o ściętej krawędzi typu III.1.a, o średnicy 17 cm, z łukowatą, słabo wyodrębnioną szyjką przechodzącą w górną część brzuśca pokrytego ornamentem grupy pierwszej typu I.13 (tabl. 49:1).

Spośród części brzegowych wyróżniono ponadto pojedynczy ułamek naczynia o lekko wychylonym na zewnątrz, ściętym brzegu typu I.1.a. Pomimo licznego zbioru środkowych części naczyń typologicznie określono zaledwie trzy fragmenty. Były to wyłącznie ułamki naczyń o brzuścach dwustożkowatych, ostro profilowanych typu 32. Wśród dolnych części naczyń wyróżniono dna niewyodrębnione o wklęsłej powierzchni wewnętrznej typu 1.21 oraz o obu powierzchniach wklęsłych typu 1.22.

Wśród ułamków naczyń częściowo obtaczanych zdobionych było 10 (8,40%) fragmentów. Poza ornamentem pokrywającym pojedyncze naczynie grupy trzeciej, w zbiorze wyróżniono głównie ułamki pokryte ornamentem grupy pierwszej typów: I.3 (2), I.4 (2), I.1. (1), I.2 (1), I.6 (1) odpowiadającym głównie poziomym dookołnym żłobkom, w mniejszym stopniu ornamentem typu I.8 oraz ornamentem grupy drugiej typu II.7.

Wykop VI-VII NG

W obrębie wykopu nr VI-VII, znajdującego się w nawie głównej, odnotowano następujący układ warstw związanych z okresem wczesnego średniowiecza (ryc. 39, 40).

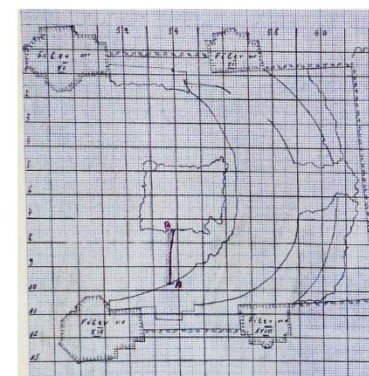
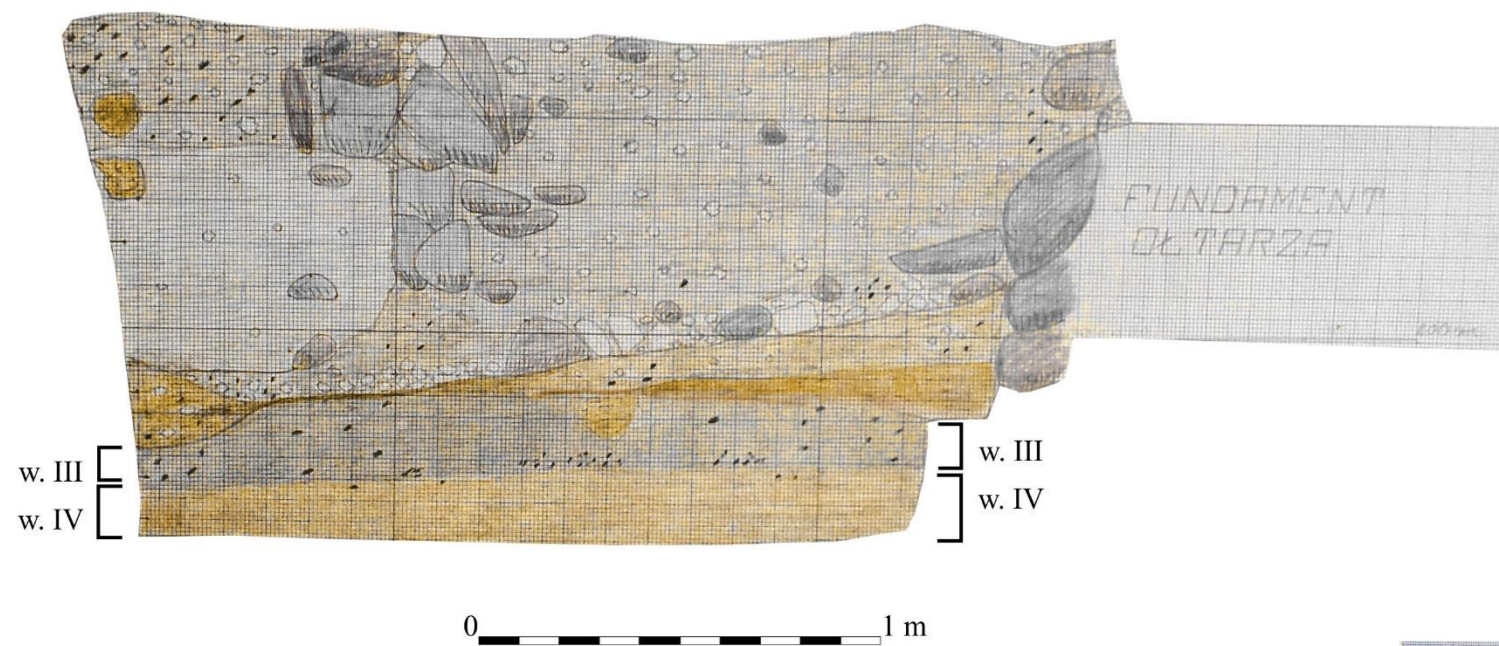
Warstwa III

Zespół ceramiki pochodzący z warstwy liczył łącznie 91 fragmentów, spośród których wyróżniono 82 (90,11%) ułamki naczyń częściowo obtaczanych oraz 9 (9,89%) fragmentów naczyń całkowicie obtaczanych. Wśród 2 określonych typologicznie pojemników w zespole odnotowano pojedyncze naczynie grupy trzeciej oraz grupy siódmej.

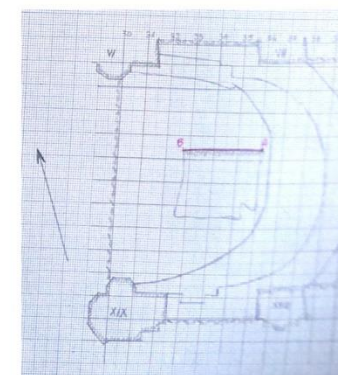
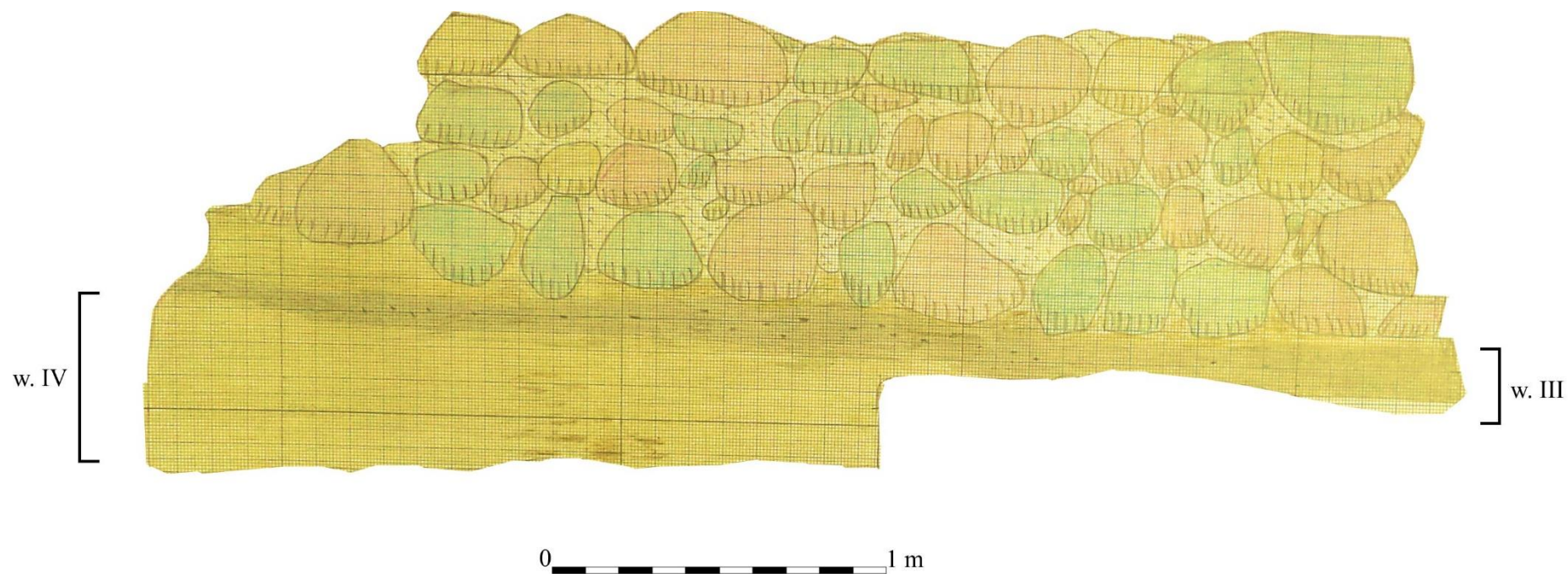
Zbiór naczyń wykonanych w technice **częściowego obtaczania** składał się z 2 (2,44%) części brzegowych oraz 80 (97,56%) części środkowych naczyń.

Pojedyncze, wyróżnione naczynie grupy trzeciej to zachowany głównie w górnych partiach pojemnik z krótkim, lekko wychylonym na zewnątrz, ściętym brzegiem typu I.1.a, o średnicy 18 cm, ze zredukowaną szyjką przechodzącą bezpośrednio w górną część niezdobionego brzuśca (tabl. 50:4).

Spośród części brzegowych sklasyfikowano pojedynczy fragment naczynia o lekko wychylonym na zewnątrz, ściętym brzegu typu I.1.a. Wśród stosunkowo licznej grupy środkowych części naczyń typologicznie określono zaledwie pojedynczy ułamek, który pochodził z naczynia o brzuścu dwustożkowatym, słabo profilowanym typu 31.



Ryc. 39. Gniezno – Góra Lecha, stan. 14. Wykop VI-VII NG, profil E (opr. Ł. Kaczmarek)



Ryc. 40. Gniezno – Góra Lecha, stan. 14. Wykop VI-VII NG, profil S (opr. Ł. Kaczmarek)

Wśród fragmentów naczyń częściowo obtaczanych zdobionych było 8 (9,75%) fragmentów. Wyróżniono ornament grupy pierwszej typów I.3 (2), I.2 (1) oraz I.8 (1), ornament nawiązujący do grupy trzeciej typów III.17 (1) oraz III.30a (1), jak i fragmenty zdobione ornamentem nawiązującym do grupy czwartej typów IV.2 (1) oraz IV.8 (1).

Zespół ułamków naczyń **całkowicie obtaczanych** składał się z pojedynczej (11,11%) części brzegowej oraz 8 (88,89%) mało charakterystycznych części środkowych. Na podstawie pojedynczego górnego fragmentu wyróżniono pojedyncze naczynie grupy siódmej, z mocno wychylonym na zewnątrz, lekko profilowanym brzegiem typu III.1.b, o średnicy 29 cm, z prostą, zbieżnie ustawioną szyjką przechodzącą bezpośrednio w dwustożkowaty, ostro profilowany załom brzuśca o średnicy 29,2 cm. Naczynie to na powierzchni szyjki oraz brzuśca zdobione jest ornamentem grupy pierwszej typu I.4 (tabl. 50:3).

Wykop I. Nawa północna (NPn)

W obrębie wykopu nr I znajdującego się w nawie północnej odnotowano następujący układ warstw związanych z okresem wczesnego średniowiecza (ryc. 41, 42).

Warstwa II_b

Zespół ceramiki z warstwy II_b liczył łącznie 91 fragmentów, spośród których wyróżniono 61 (67,03%) ułamków naczyń częściowo obtaczanych oraz 30 (32,97%) fragmentów naczyń całkowicie obtaczanych.

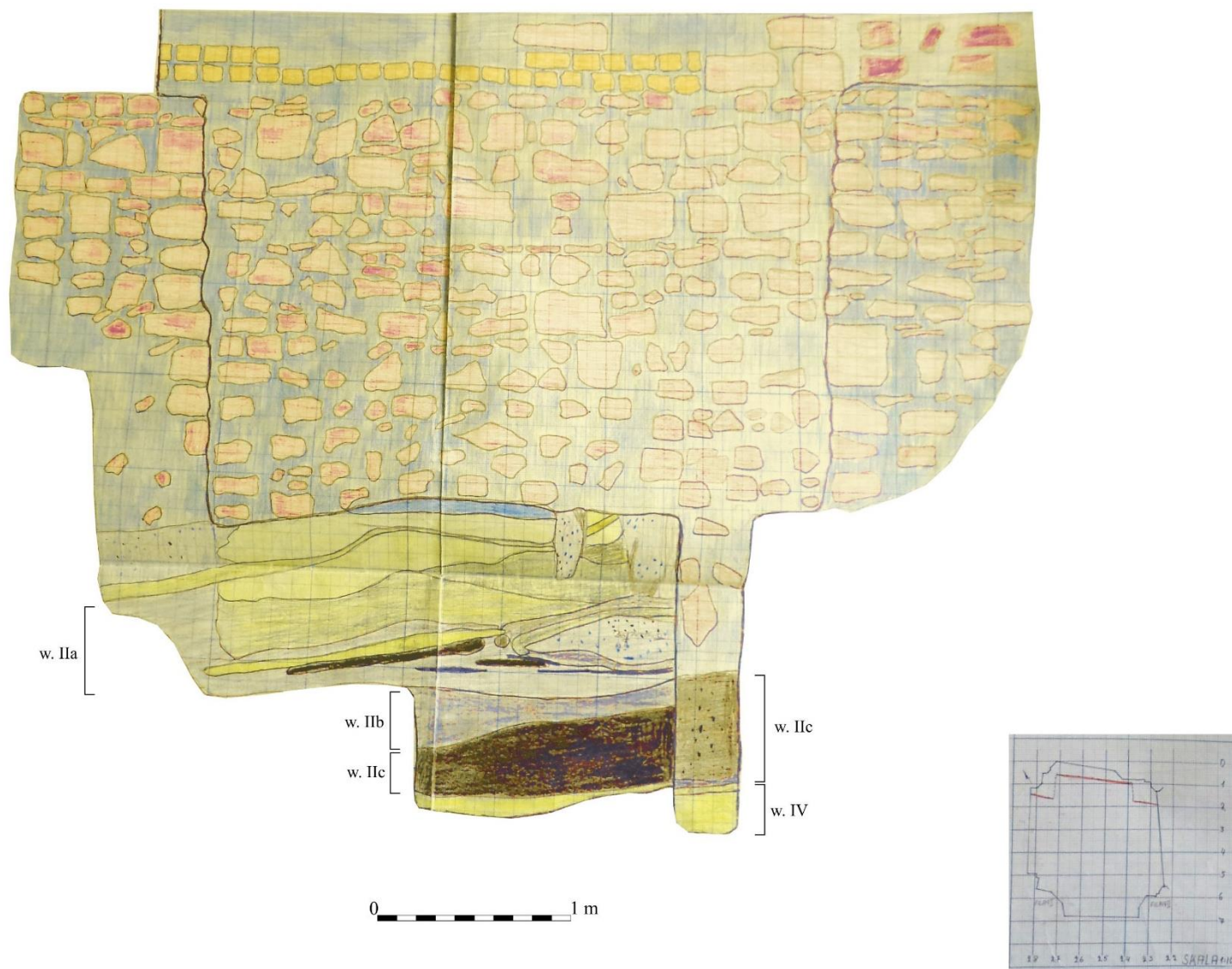
Zbiór naczyń wykonanych w technice częściowego obtaczania składał się wyłącznie z mało dystynktywnych, niezdobionych fragmentów pochodzących ze środkowych, głównie dolnych oraz bliżej nieokreślonych partii naczyń. Spośród tak mało licznego i mało charakterystycznego zbioru wyróżniono jedynie ułamki naczyń o brzuścach dwustożkowatych, słabo profilowanych typu 31 (10).

Podobnie scharakteryzowane zostały fragmenty naczyń całkowicie obtaczanych, wśród których również odnotowano części pochodzące ze środkowych, bliżej nieokreślonych partii pojemników.

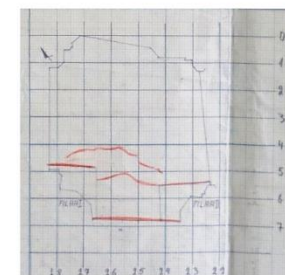
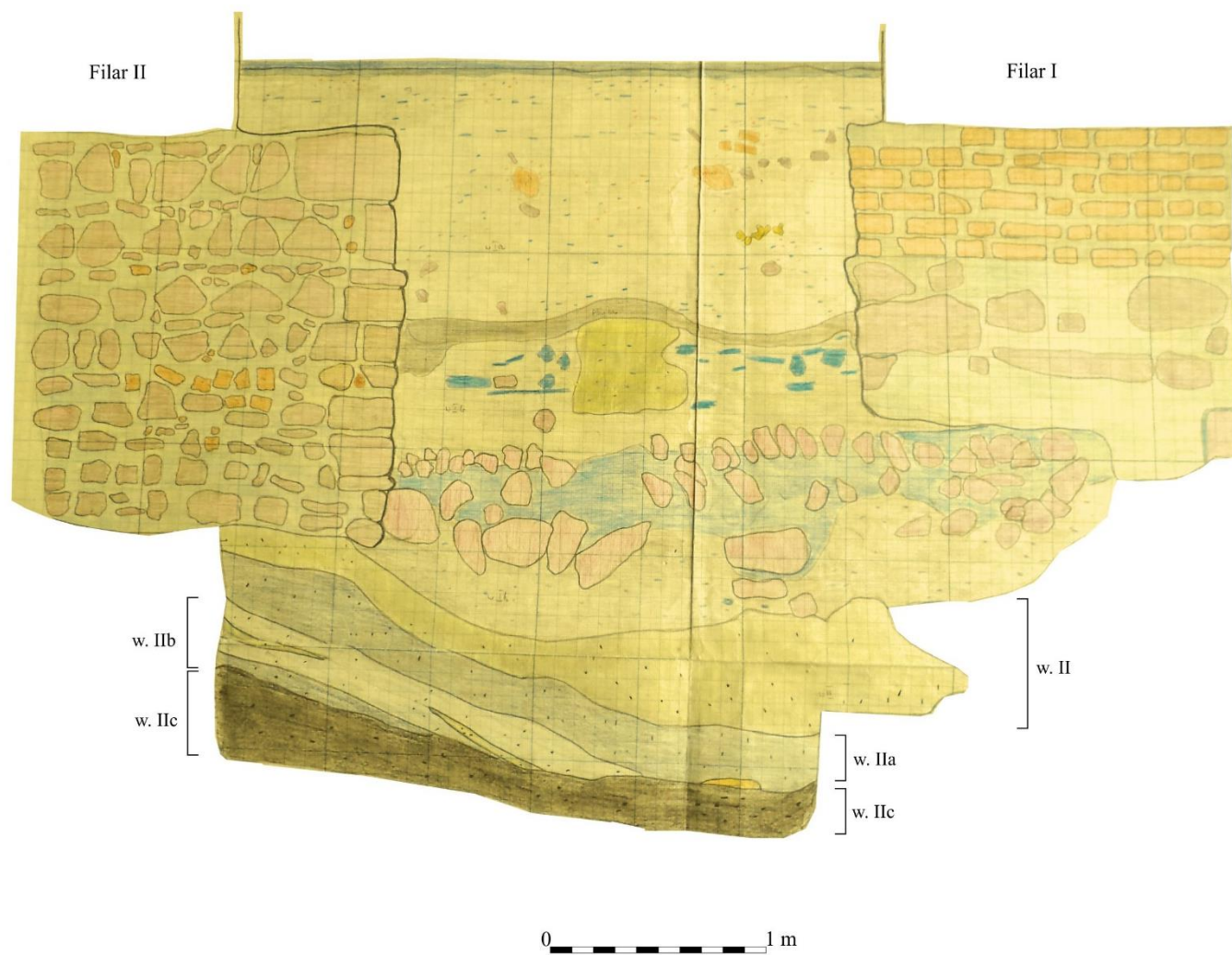
Warstwa II_c

Zespół ceramiki z warstwy II_c liczył łącznie 164 fragmenty, spośród których wyróżniono 133 (81,1%) ułamki naczyń częściowo obtaczanych oraz 31 (18,9%) fragmentów naczyń całkowicie obtaczanych.

Zbiór naczyń wykonanych w technice częściowego obtaczania składał się z 44 (33,08%) części brzegowych, 88 (66,17%) części środkowych naczyń oraz z pojedynczego dna (0,75%). Wśród 32 określonych typologicznie pojemników największy udział miały naczynia grupy trzeciej (16 – 50%), przy stosunkowo dużym udziale naczyń grupy pierwszej (9 – 28,13%).



Ryc. 41. Gniezno – Góra Lecha, stan. 14. Wykop I NPn, profil N (opr. Ł. Kaczmarek)



Ryc. 42. Gniezno – Góra Lecha, stan. 14. Wykop I NPn, profil S (opr. Ł. Kaczmarek)

Ponadto strukturę określonych form pojemników uzupełniały naczynia grupy piątej (5 – 15,63%) oraz pojedyncze pojemniki grupy czwartej (3,13%) oraz talerz (3,13%).

W grupie trzeciej wyróżniono formy duże oraz średnie, o esowatym profilu, z brzegiem wychylonym na zewnątrz głównie typów I.1.a (6) oraz II.1.b (6), w mniejszym stopniu z brzegiem typów I.1.c (2) oraz II.1.a (2), o średnicach od 17 cm do 31 cm, z krótką łukowatą szyjką przechodzącą łagodnie w górną część brzuśca. Połowa naczyń grupy trzeciej to pojemniki zdobione ornamentem grupy pierwszej, w postaci często nieregularnych, dookolnych, poziomych, zwielokrotnionych żłobków wykonanych narzędziem w typie rylca (tabl. 51:1, 2, 3) oraz narzędziem wielozębnym (tabl. 52:7). Tę grupę ornamentu uzupełniają również zdobienia składające się z dookolnych, poziomych linii falistych wykonanych narzędziem wielozębnym (tabl. 52:6). Ponadto odnotowano również naczynia zdobione w sposób nieregularny ornamentem grupy trzeciej składającym się z poziomych i falistych linii rytych (tabl. 52:4) oraz układu krzyżujących się linii ukośnych, ograniczonych poziomymi, dookolnymi żłobkami, wykonanymi narzędziem wielozębnym (tabl. 52:5). Zestaw zdobin zamyka ornament grupy drugiej w postaci zwielokrotnionej, dookolnej linii rytej oraz pasma pionowych odcisków narzędzia wielozębnego (tabl. 52:8). Wśród wskazanych pojemników grupy trzeciej, pochodzących z warstwy II_c, większym udziałem charakteryzowały się formy odpowiadające pojemnikom grupy *Tornow* przy niewiele mniejszym udziale naczyń grupy *Menkendorf*.

W grupie pierwszej znalazły się głównie duże, niezdobione garnki, ze śladami obtaczania obejmującymi głównie powierzchnię brzegu i szyjki, o esowatym, słabo zaznaczonym profilu, z krótkim, wychylonym na zewnątrz brzegiem typu I.1.a. (6) oraz niewielkim udziałem brzegów typów I.1.b (2) oraz I.1.c (1), o średnicach od 29 cm do 31 cm, z silnie zredukowaną, łukowatą szyjką słabo wyodrębnioną, przechodzącą bezpośrednio w górną część eliptycznego, słabo profilowanego brzuśca o średnicach od 34 cm do 35 cm. Na dwóch egzemplarzach odnotowano, prosty, nieregularny ornament grupy pierwszej w postaci poziomych, dookolnych linii falistych wykonanych narzędziem wielozębnym (tabl. 52:1) oraz pasmem składającym się z pojedynczych, diagonalnych linii rytych wykonanych rylcem (tabl. 52:3).

Wśród naczyń grupy piątej znalazły się naczynia, obtaczane do załomu brzuśca, średniej wielkości, o esowatym, ostro profilowanym kształcie, z brzegiem silnie wychylonym na zewnątrz typu II.1.c oraz w mniejszym stopniu II.1.a i II.1.b, o średnicy od 20 cm do 22 cm, z silnie zredukowaną szyjką w postaci największego przewężenia, z brzuścem, o dwustożkowatym, łagodnie profilowanym załomie, o średnicy od 22,5 cm do 24 cm (tabl. 51:8),

zdobionym ornamentem grupy pierwszej składającym się z dookołnej linii falistej wykonanej narzędziem wielozębnym (tabl. 51:4).

Pojemniki grupy czwartej reprezentowało pojedyncze naczynie średniej wielkości z wychylonym na zewnątrz, słabo profilowanym brzegiem typu II.2.b, o średnicy 17 cm, z wyraźnie wyodrębnioną wklęsłą, ustawioną rozbieżnie szyjką, przechodzącą łagodnie w dwustożkowaty, ostro profilowany brzusiec o średnicy 18,7 cm, zdobiony na górnej powierzchni ornamentem grupy pierwszej w postaci poziomych, dookołnych linii falistych wykonanych narzędziem wielozębnym (tabl. 51:9).

Ostatnią z wyróżnionych form było naczynie w typie talerza, wykonanego bez użycia koła, z lekko wychylonym brzegiem typu I.1.c. W dużym stopniu odkryto części brzegowe niesklasyfikowane pod względem grup naczyń.

Spośród pozostałych górnych części naczyń wyróżniono brzegi lekko wychylone na zewnątrz, o słabo profilowanej krawędzi typów I.1.c (5) oraz I.1.a (4) oraz pojedyncze ułamki wychylone na zewnątrz również o słabo profilowanej krawędzi typów II.1.a i II.1.c. Wśród 88 ułamków pochodzących ze środkowych partii naczyń z zachowanym załomem brzuśca typologicznie sklasyfikowano 19 fragmentów. Były to ułamki naczyń o dwustożkowatych brzuścach, głównie słabo profilowanych typu 31 (8) oraz pojemników o brzuścach kolistych typu 2. Wśród ułamków naczyń z zachowaną szyjką odnotowano głównie ułamki o krótkiej, łukowatej szyjce typu 12 oraz pojedyncze naczynie z szyjką prostą ustawioną rozbieżnie typu 31. Wśród dolnych partii naczyń odnotowano pojedynczy fragment dna płaskiego, niewyodrębnionego typu 1.11.

Wśród fragmentów naczyń wykonanych w technice częściowego obtaczania zdobione były 102 (76,69%) ułamki. Poza omówionymi powyżej, głównym zdobieniem był ornament jednowątkowy grupy pierwszej, składający się z poziomych, dookołnych żłobków wykonanych narzędziem w typie rylca (22 fr.), narzędziem wielozębnym (21 fr.) oraz zdobieniem składającym się z plastycznych żłobków (6 fr.). Pośród fragmentów zdobionych ornamentem jednowątkowym grupy pierwszej znalazły się również ułamki pokryte poziomą dookołną linią falistą (2 fr.), pasmem pionowych, krótkich żłobków wykonanych narzędziem wielozębnym oraz pasmo odcisków paznokciowych. Ponadto zestaw ten uzupełniały ułamki zdobione pasmami pionowych oraz diagonalnych, krzyżujących się żłobków wykonanych narzędziem wielozębnym oraz linią falistą (7 fr.). Odnotowano również niewielki udział ornamentu fryzowego grupy czwartej składającego się z poziomych, dookołnych, zwielokrotnionych żłobków ograniczonych pionowymi i diagonalnymi liniami rytymi oraz odciskami narzędzia wielozębnego (10 fr.). Odnotowano również niewielki udział fragmentów pokrytych

ornamentem pasowym grupy drugiej składającym się z linii falistych oraz odcisków narzędzia wielozębego (2 fr.). Ostatnią grupą ornamentu, jaki odnotowano wśród naczyń omówionej grupy, był ornament grupy piątej składający się z wałków plastycznych, uzupełniony pasmem odcisków „łezkowatych” oraz rytą, dookołą linią falistą (tabl. 51:5). Ornament pokrywał głównie górne partie brzuśców (64 fr.), w mniejszym stopniu natomiast dolne części naczyń (10 fr.). W dużym stopniu zdobienie nakładane było przy użyciu rotacji koła, jednak cechą charakterystyczną dekoracji pokrywającej powierzchnie naczyń częściowo obtaczanych był ich stosunkowo nieregularny charakter, głównie przy grupach ornamentu charakteryzujących częściej naczynia całkowicie obtaczane.

Biorąc pod uwagę opis poszczególnych elementów zbioru, w zakresie analizy typologicznej środkowych części naczyń oraz ornamentu pokrywającego ich powierzchnię, należałoby zweryfikować udział poszczególnych typów naczyń zarejestrowanych w materiale z warstwy II_c. Grupę trzecią uzupełnia 5 fragmentów brzuśców pokrytych ornamentem grupy pierwszej, poziomymi, dookołnymi żłobkami, które nawiązują do zdobienia charakterystycznego dla naczyń grupy *Tornow*. Ponadto odnotowano również pojedynczy fragment naczynia, które na podstawie opisu szyjki przypisać można do naczyń grupy czwartej. Ostatnim z wyróżnionych fragmentów była górna część brzuśca, pokryta ornamentem grupy piątej, który z kolei charakterystyczny jest dla naczyń z grupy *Woldegk*.

Tak więc typologicznie określono 39 naczyń. Największy udział nadal miały naczynia grupy trzeciej (21 – 53,85%), przy nadal stosunkowo dużym udziale naczyń grupy pierwszej (9 – 23,08%). Ponadto, strukturę określonych form pojemników uzupełniały naczynia grupy piątej (5 – 12,82%) oraz grupy czwartej (2 – 5,13%). W strukturze naczyń znalazły się również pojedyncze naczynia w typie talerza (2,56%) oraz naczynie grupy *Woldegk*.

Zbiór naczyń **całkowicie obtaczanych** składał się z 5 (16,13%) części brzegowych oraz z 26 (83,87%) części środkowych naczyń. Wśród 2 określonych typologicznie pojemników znajdowały się naczynie grupy szóstej (50%) oraz naczynie grupy siódmej (50%).

Naczynie grupy szóstej to duży garnek, o esowatym profilu, z brzegiem wychylonym na zewnątrz typu II.1.a, o średnicy 29 cm, z krótką łukowatą szyjką, łagodnie przechodzącą w górną część brzuśca. Było to naczynie zdobione ornamentem grupy czwartej składającym się z pojedynczej, szerokiej linii falistej pokrywającej szyjkę naczynia oraz z poziomych, dookołnych żłobków wykonanych narzędziem wielozębnym (tabl. 51:7).

Naczynie grupy siódmej to niewielki pojemnik, z profilowanym brzegiem, silnie wychylonym na zewnątrz typu III.4.b, o średnicy 12 cm, z wyraźnie wyodrębnioną prostą, ustawioną zbieżnie szyjką łagodnie przechodzącą w eliptyczny brzusiec, zdobiony ornamentem

grupy pierwszej w postaci dookólnych żłobków, wykonanych narzędziem wielozębnym, obejmujących również dolną część brzuśca o średnicy 12,9 cm (tabl. 51:6).

Spośród części brzegowych wyróżniono pojedynczy lekko wychylony na zewnątrz brzeg typu I.1.a oraz silnie wychylony, słabo profilowany brzeg typu III.4.b. Wśród 26 ułamków pochodzących ze środkowych partii naczyń sklasyfikowano 6 fragmentów. Pochodziły one głównie z naczyń o brzuścach eliptycznych, słabo profilowanych (3 fr.), w mniejszym stopniu natomiast z naczyń o brzuścach kolistych i dwustożkowatych.

Wśród fragmentów naczyń całkowicie obtaczanych zdobionych było 26 (74,19%) ułamków. Poza omówionymi powyżej rodzajami dekoracji, głównym zdobieniem był ornament jednowątkowy grupy pierwszej składający się z poziomych dookólnych żłobków (10 fr.) oraz w mniejszym stopniu zwielokrotnionych linii falistych (2 fr.) wykonanych narzędziem wielozębnym oraz odznaczający się mniejszą frekwencją ornament fryzowy grupy czwartej, gdzie wątek ograniczający dookolne poziome żłobki stanowiła linia falista (6 fr.) lub odciski narzędzia wielozębnego (1 fr.). Ponadto odnotowano również pojedynczy fragment ornamentu strefowego grupy trzeciej w postaci pasm poziomych, dookólnych żłobków przedzielonych pasmem odcisków „łezkowatych” (1 fr.). Uchwycony w obrębie ułamków naczyń całkowicie obtaczanych ornament pokrywał głównie górne partie brzuśców, jak i strefy znajdujące się poniżej jego załomu. W porównaniu do naczyń częściowo obtaczanych ornament odnotowany na fragmentach naczyń wykonanych w bardziej zawansowanej technice garncarskiej wyróżniał się bardziej regularnym, zestandaryzowanym charakterem.

Wykop II NPn

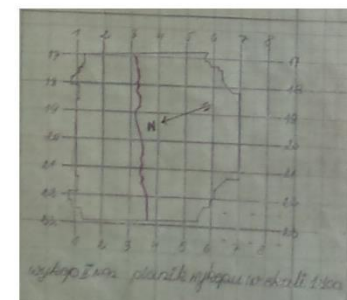
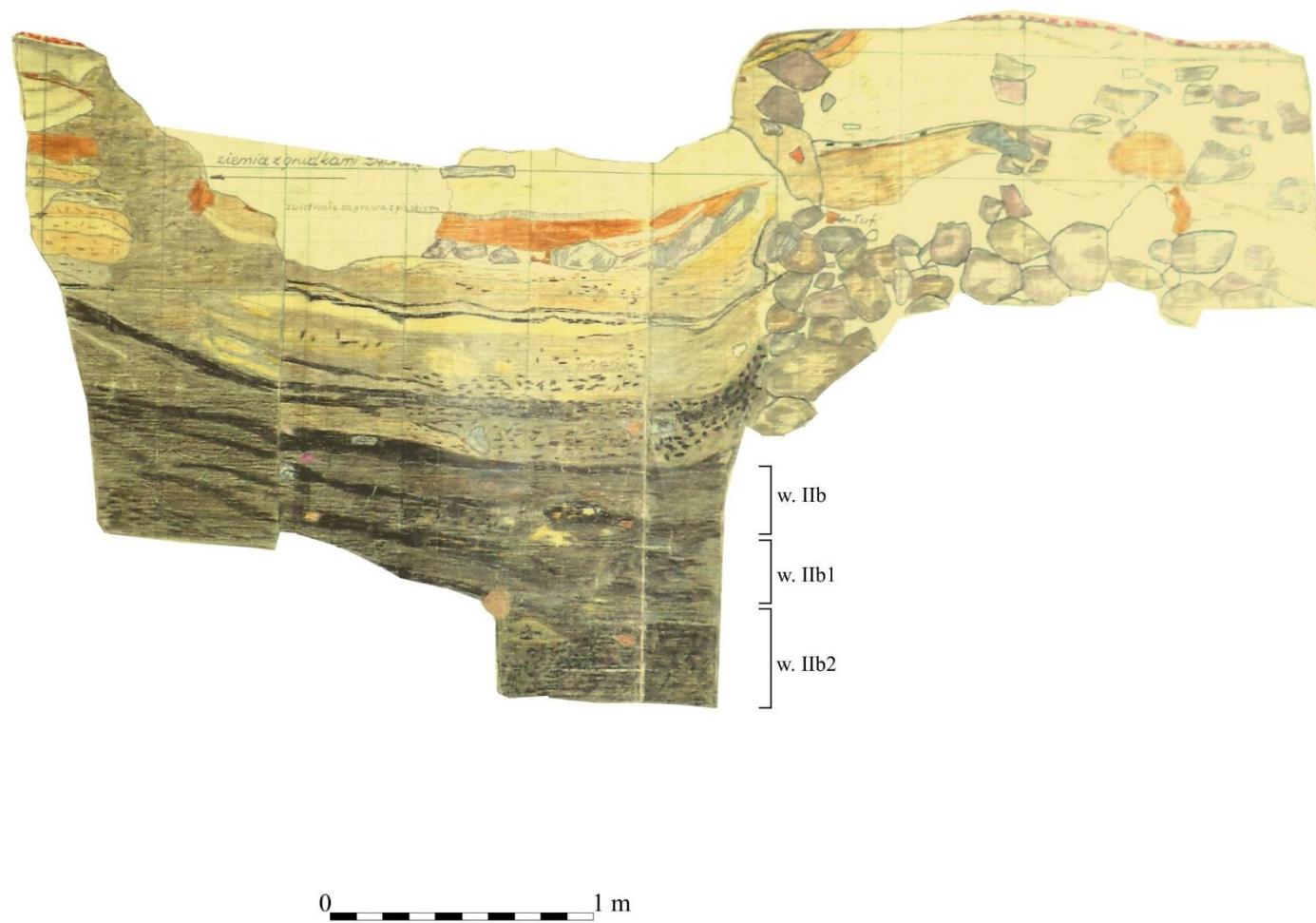
W obrębie wykopu nr II, znajdującego się w nawie północnej, odnotowano następujący układ warstw związanych z okresem wczesnego średniowiecza (ryc. 43, 44).

Warstwa II_{b2}

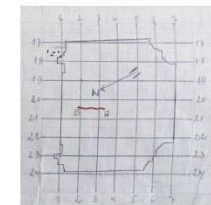
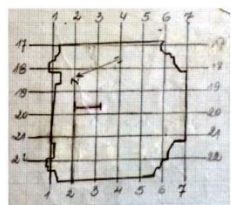
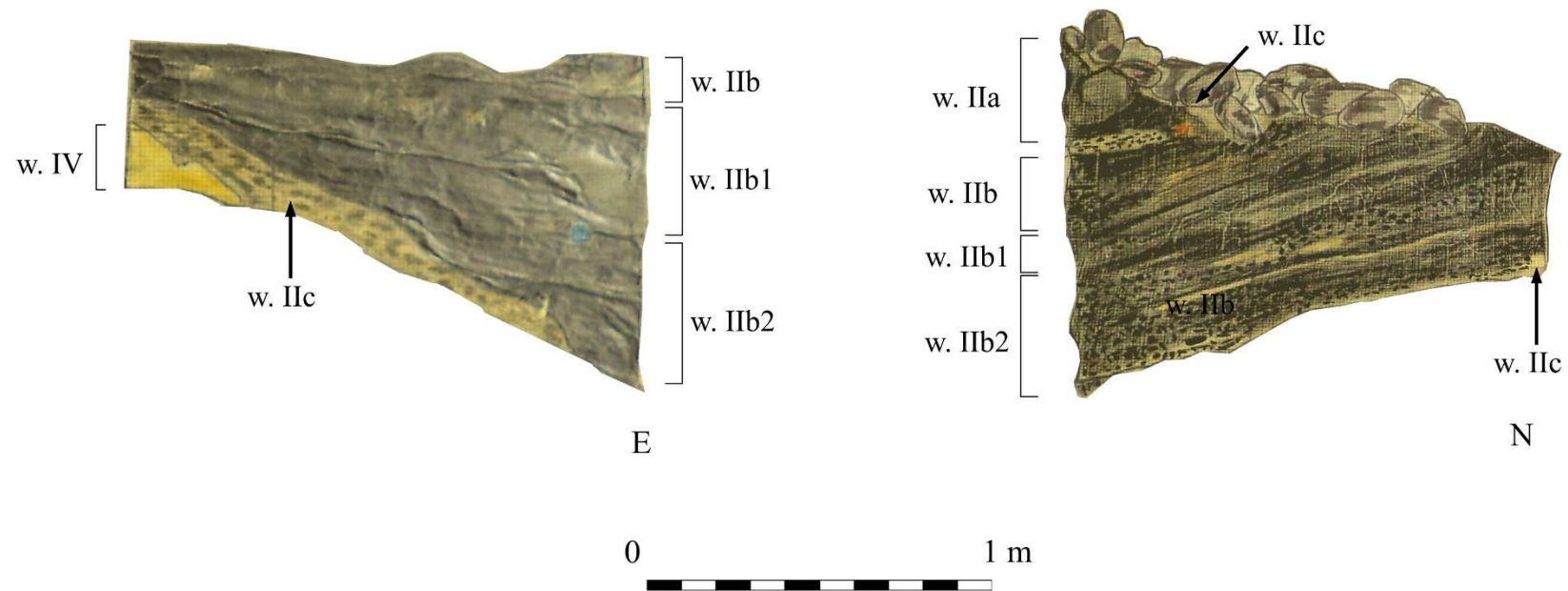
Zespół ceramiki z warstwy II_{b2} liczył łącznie 79 fragmentów, spośród których wyróżniono 74 (92,86%) ułamki naczyń częściowo obtaczanych oraz 5 (7,14%) fragmentów naczyń całkowicie obtaczanych. Wśród 3 określonych typologicznie pojemników wyróżniono naczynia grupy trzeciej (66,67% – 2) oraz pojedyncze naczynie grupy pierwszej (33,33%).

Zbiór naczyń wykonanych w technice **częściowego obtaczania** składał się z 8 (10,81%) części brzegowych oraz 66 (89,19%) części środkowych.

Naczynia grupy trzeciej reprezentowały dwa pojemniki, charakteryzujące się ostrą linią profilu, z krótkim, lekko wychylonym na zewnątrz, ściętym brzegiem typu I.1.a, o średnicy 30 cm i 16 cm, z silnie zredukowaną szyjką przechodzącą w górną część brzuśca w jednym



Ryc. 43. Gniezno – Góra Lecha, stan. 14. Wykop II NPn, profil W (opr. Ł. Kaczmarek)



Ryc. 44. Gniezno – Góra Lecha, stan. 14. Wykop II NPn, profil N, E (opr. Ł. Kaczmarek)

przypadku zdobionego ornamentem grupy pierwszej typu I.4 (tabl. 53:3). Naczynie to nawiązuje do pojemników grupy *Tornow*.

Pojedyncze naczynie grupy pierwszej reprezentował górny fragment naczynia, obtaczanego przy krawędzi z brzegiem lekko wychylonym na zewnątrz, o ściętej krawędzi typu I.1.a, z krótką łukowatą, słabo wyodrębnioną szyjką, przechodzącą w górną część niezdobionego brzuśca.

Spośród części brzegowych wyróżniono fragmenty naczyń o lekko wychylonych na zewnątrz, ściętych brzegach typu I.1.a (3) oraz o brzegach zaokrąglonych typu I.1.c (2). Wśród części środkowych odnotowano pojedynczy ułamek dwustożkowatego, łagodnie profilowanego brzuśca typu 31.

Wśród fragmentów naczyń częściowo obtaczanych zdobionych było 15 (20,27%) ułamków. Poza zdobieniem pokrywającym naczynia grupy trzeciej w zbiorze dominowały fragmenty dekorowane ornamentem grupy pierwszej typów: I.1 (4), I.2 (2), I.6 (1) oraz I.21 (2). Odnotowano również mniejszy udział ułamków, których powierzchnię zdobił ornament nawiązujący do grupy czwartej typów IV.2 (2) oraz IV.3 (1), jak i grupy trzeciej typu III.2.

Zbiór naczyń **całkowicie obtaczanych** składał się z 5 mało charakterystycznych środkowych części naczyń, wśród których wyróżniono dwa ułamki zdobione ornamentem grupy pierwszej typu I.2.

Warstwa II_{b1}

Zespół ceramiki z warstwy II_{b1} liczył łącznie 14 fragmentów, spośród których wyróżniono 13 (92,86%) ułamków naczyń częściowo obtaczanych oraz pojedynczy (7,14%) ułamek naczynia całkowicie obtaczanego.

Zbiór naczyń wykonanych w technice **częściowego obtaczania** składał się z pojedynczego fragmentu (7,69%) części brzegowej oraz 12 (92,31%) części środkowych.

Spośród mało charakterystycznego zbioru ułamków wyróżniono tylko pojedynczy fragment naczynia o lekko wychylonym na zewnątrz, ściętym brzegu typu I.1.a. Części środkowe charakteryzowały się brakiem cech dystynktywnych z zakresu analizy. Wśród prezentowanego zespołu wyróżniono pojedynczy fragment części środkowej zdobiony ornamentem grupy pierwszej typu I.16.

Ceramika **całkowicie obtaczana** reprezentowana była przez pojedynczy, mało charakterystyczny i pozbawiony cech dystynktywnych ułamek pochodzący ze środkowej części naczynia.

Warstwa II_b

Zespół ceramiki z warstwy II_b liczył łącznie 69 fragmentów, spośród których wyróżniono 48 (69,57%) ułamków naczyń częściowo obtaczanych oraz 21 (30,43%) fragmentów naczyń całkowicie obtaczanych. Wśród 8 określonych typologicznie pojemników wyróżniono pojemniki grupy trzeciej (37,5% – 3), pojemniki grupy piątej (25% – 2), szóstej (25% – 2) oraz pojedynczą formę zaliczoną do grupy czwartej (12,5%).

Zbiór naczyń wykonanych w technice **częściowego obtaczania** składał się z 9 (18,75%) części brzegowych, 34 (70,83%) części środkowych oraz 5 (10,42%) den.

Wśród naczyń grupy trzeciej wyróżniono: naczynie o ostrej linii profilu, z lekko wychylonym na zewnątrz, nieznacznie profilowanym brzegiem typu I.1.b, o średnicy 25 cm, o słabo wyodrębnionej łukowatej szyjce przechodzącej w dwustożkowaty, ostro profilowany zdobiony nieregularnie wykonaną dekoracją nawiązującą do ornamentu grupy czwartej typu IV.3, brzusiec, o średnicy 26,6 cm (tabl. 53:2), smukły niewielki garnek, obtaczany w górnych partiach, lekko profilowany, o lekko wychylonym na zewnątrz zaokrąglonym brzegu typu I.1.c, o średnicy 11 cm, z łukowatą, słabo wyodrębnioną szyjką przechodzącą w zdobiony ornamentem grupy pierwszej typu I.1 eliptyczny, słabo profilowany brzusiec o średnicy 12 cm (tabl. 54:4). Zbiór naczyń grupy trzeciej uzupełniał fragment części brzegowej naczynia o silnie wychylonym na zewnątrz, słabo profilowanym brzegu typu II.1.b, o średnicy 30 cm, z krótką łukowatą szyjką (tabl. 53:1).

Do naczyń grupy piątej przypisano pojedyncze naczynie obtaczane w górnych partiach, z silnie wychylonym na zewnątrz, ściętym brzegiem typu II.1.a, o średnicy 18 cm, z krótką, łukowatą, sprowadzoną do największego przewężenia pod krawędzią, szyjką przechodzącą w kulisty, niezdobiony brzusiec o średnicy 21,4 cm (tabl. 53:4). Drugą formą było zachowane w górnych partiach naczynie charakteryzujące się długim, również silnie wychylonym na zewnątrz, ściętym brzegiem typu II.1.a, o średnicy 13 cm, ze zredukowaną do największego przewężenia szyjką bezpośrednio łączącą brzeg z niezdobionym, eliptycznym brzuścem (tabl. 53:7).

Pojedyncze naczynie grupy czwartej charakteryzowało się długim, silnie wychylonym na zewnątrz, ściętym brzegiem typu II.1.a, o średnicy 14 cm, z łukowatą, ustawioną rozbieżnie szyjką, która w sposób wyraźny łączyła się z górną częścią niezdobionego eliptycznego, łagodnie profilowanego brzuśca o średnicy 15,4 cm (tabl. 53:5).

Spośród części brzegowych wyróżniono trzy fragmenty naczyń o lekko wychylonych na zewnątrz, ściętych brzegach typu I.1.a. Środkowe części pochodziły głównie z pojemników o brzuścach dwustożkowatych, łagodnie i ostro profilowanych typu 31 oraz 32, incydentalnie

odnotowano również ułamek naczynia o brzuścu eliptycznym, słabo profilowanym typu 11. Zbiór dolnych fragmentów prezentowały zróżnicowane ułamki den, wśród których wyróżniono formy niewyodrębnione o płaskich i wklęsłych powierzchniach wewnętrznych typu 1.11 oraz 1.21. Odnotowano również pojedyncze dno lekko podcięte o wklęsłej powierzchni wewnętrznej typu 2.21 oraz dno wyodrębnione z lekkim rozgnieceniem części styku powierzchni ścianki oraz podstawy o płaskich powierzchniach typu 4.11.

Wśród fragmentów naczyń częściowo obtaczanych zdobionych było 6 (12,5%) ułamków. Poza ornamentem pokrywającym poszczególne naczynia odnotowano pojedyncze fragmenty pokryte ornamentem nawiązującym do grupy trzeciej typów III.29 oraz III.30a. Zbiór ten ponadto uzupełniał pojedynczy ułamek zdobiony ornamentem grupy pierwszej typu I.10.

Zbiór naczyń **całkowicie obtaczanych** składał się z 2 (9,52%) części brzegowych, 18 (85,71%) części środkowych naczyń oraz pojedynczego dna (4,76%).

Do naczyń grupy szóstej przypisano górny fragment dużego naczynia z mocno wychylonym na zewnątrz, ściętym brzegiem o średnicy 32 cm, ze słabo zaznaczoną łukowatą szyjką przechodzącą bezpośrednio w górną część brzuśca, którego powierzchnię zdobił ornament grupy pierwszej typu I.8. Drugi pojemnik to niewielkie naczynie z brzegiem mocno wychylonym na zewnątrz, ściętym, typu III.1.a, o średnicy 10 cm, z krótką, łukowatą, silnie zredukowaną szyjką przechodzącą w górną część eliptycznego, lekko profilowanego, pokrytego ornamentem grupy czwartej typu IV.2 brzuśca (tabl. 54:3).

Wśród części środkowych wyróżniono fragment naczynia o brzuścu eliptycznym, słabo profilowanym typu 11. Pojedyncze dno sklasyfikowano jako dno niewyodrębnione o płaskich powierzchniach typu 1.11.

Wśród fragmentów naczyń **całkowicie obtaczanych** zdobionych było 9 (42,86%) ułamków. Poza zdobieniem pokrywającym naczynia grupy szóstej wyróżniono głównie części zdobione ornamentem grupy pierwszej w tym typów: I.10 (2), I.3 (1), I.4 (1) oraz I.6 (1). Odnotowano również dwa fragmenty, które pokryte były dekoracją nawiązującą do ornamentu grupy trzeciej typu III.2.

Warstwa II_a

Zespół ceramiki z warstwy II_a liczył łącznie 98 fragmentów, spośród których wyróżniono 82 (83,67%) ułamki naczyń częściowo obtaczanych oraz 16 (16,33%) fragmentów naczyń **całkowicie obtaczanych**. Wśród 12 określonych typologicznie pojemników wyróżniono pojemniki grupy trzeciej (66,66% – 8), pojemniki grupy czwartej (16,66% – 2) oraz pojedyncze formy zaliczone do grupy pierwszej (8,34%) i szóstej (8,34%).

Zbiór naczyń wykonanych w technice **częściowego obtaczania** składał się z 9 (10,98%) części brzegowych, 69 (84,15%) części środkowych oraz 4 (4,88%) den.

Wśród zróżnicowanych naczyń grupy trzeciej wyróżniono głównie formy charakteryzujące się ostrą linią profilu przy mniejszym udziale naczyń łagodnie profilowanych. Do pierwszej kategorii pojemników przypisano: górne części naczyń z krótkim, lekko wychylonym na zewnątrz, zaokrąglonym brzegiem typu I.1.c, o średnicy od 23 cm do 28 cm, z silnie zredukowaną szyjką przechodzącą w górną część brzuśca zdobionego ornamentem grupy pierwszej typów I.13 (tabl. 55:8), I.3 (tabl. 55:6, 7) oraz I.7, górną część niezdobionego naczynia o mocno wychylonym na zewnątrz, zaokrąglonym brzegu typu III.1.c, o średnicy 19 cm, z silnie wysklepioną górną częścią niezdobionego brzuśca (tabl. 55:5) oraz środkową część dwustożkowatego, ostro profilowanego brzuśca typu 32, którego powierzchnię zdobił ornament grupy trzeciej typu III.28. Do form charakteryzujących się łagodniejszą linią profilu zaliczono naczynie z silnie wychylonym na zewnątrz, ściętym brzegiem typu II.1.a, o średnicy 19 cm, z krótką łukowatą szyjką przechodzącą w dwustożkowaty, słabo profilowany brzusec, o średnicy 22,6 cm, zdobiony ornamentem nawiązującym do grupy czwartej typu IV.3, o niskiej jakości wykonania (tabl. 55:1). Ostatnie z naczyń drugiej grupy, zachowane w górnych partiach, charakteryzowało się krótkim, silnie wychylonym na zewnątrz, zaokrąglonym brzegiem typu II.1.c, o średnicy 28 cm, z krótką, łukowatą szyjką przechodzącą łagodnie w górną część niezdobionego brzuśca (tabl. 55:4).

Wśród naczyń grupy czwartej wyróżniono naczynie, zachowane w górnych partiach, z krótkim, silnie wychylonym na zewnątrz, ściętym brzegiem typu II.1.a, o średnicy 30 cm, z długą, pionową, ustawioną zbieżnie szyjką łagodnie przechodzącą w górną część brzuśca (tabl. 55:2) oraz mniejsze naczynie z podobnie ukształtowanym brzegiem typu II.1.a, o średnicy 16 cm, oraz długą, pionową, także ustawioną zbieżnie szyjką przechodzącą w górną część brzuśca. Oba naczynia grupy czwartej były niezdobione.

Naczynie grupy pierwszej reprezentowane było przez duży, smukły, workowaty, obtaczany nieznacznie przy krawędzi garnek z lekko wychylonym, ściętym brzegiem typu I.1.a, o średnicy 37 cm, z lekko łukowatą, niewyodrębnioną szyjką przechodzącą łagodnie w eliptyczny, słabo profilowany brzusec, o średnicy 37,1 cm, pokryty ornamentem grupy pierwszej w postaci odcisków stempelka wykonanego z pustej okrągłej kości typu I.19 (tabl. 55:9).

Spośród licznych części środkowych naczyń wyróżniono pięć ułamków pochodzących z naczyń o brzuścach dwustożkowatych, słabo profilowanych typu 31. Wśród czterech dolnych partii określono dwa fragmenty niewyodrębnionych den o wklęsłej powierzchni wewnętrznej

typu 1.21 oraz pojedynczy fragment dna niewyodrębnionego o płaskich powierzchniach typu 1.11.

Wśród fragmentów naczyń wykonanych w technice częściowego obtaczania zdobionych było 20 (24,39%) ułamków. Poza ornamentem pokrywającym wyróżnione formy naczyń w zbiorze dominowały fragmenty zdobione ornamentem grupy pierwszej, poziome, dookolne żłobki typów I.2 (3), I.3 (3), I.6 (1), przy mniejszym udziale ornamentu typów I.9 (1), I.13 (1) oraz I.15 (2). Odnotowano również fragmenty naczynia, którego powierzchnię zdobiła dekoracja nawiązująca do grupy czwartej typu IV.2 (2).

Zbiór naczyń **całkowicie obtaczanych** składał się z 2 (12,5%) części brzegowych oraz 14 (87,5%) części środkowych naczyń.

Wyróżnione naczynie grupy szóstej, zachowane w górnych partiach charakteryzowało się mocno wychylonym na zewnątrz, ściętym brzegiem typu III.1.a, o średnicy 18 cm, krótką łukowatą szyjką przechodzącą w górną część eliptycznego, słabo profilowanego brzuśca o średnicy 18,6 cm, którego powierzchnię pokrywał ornament grupy trzeciej typu III.2 (tabl. 54:1).

Spośród górnych części naczyń wyróżniono również fragment pojemnika o silnie wychylonym na zewnątrz, lekko profilowanym brzegu typu II.1.b. Środkowe części naczyń prezentowały mało charakterystyczny, pozbawiony cech dystynktywnych zbiór ułamków. Wśród fragmentów naczyń całkowicie obtaczanych zdobionych było 6 (37,5%) ułamków. Obok ornamentu pokrywającego powierzchnię naczynia grupy szóstej wyróżniono pojedyncze ułamki dekorowane ornamentem grupy pierwszej typów I.3, I.9, I.13 oraz pojedyncze ułamki nawiązujące do grupy czwartej typu IV.2 oraz grupy piątej.

Gnieszno, stan. 14 (badania w roku 1985)

Prezentowane w tym miejscu materiały pochodzą z badań ratowniczych prowadzonych przez Katarzynę Szurkowską w latach 1985-1989. Prace te związane były z realizacją w podziemiach katedry rezerwatu archeologiczno-architektonicznego²²⁰.

Wykop III NPd

W obrębie wykopu nr III w nawie południowej odnotowano następujący, prosty układ stratygraficzny (ryc. 45).

Warstwa II/calec

Zespół ceramiki pochodzący ze spągowej części warstwy ciemnoszarej próchnicy z fragmentami węgla drzewnych, określonych jako warstwa II, zalegającej bezpośrednio na calcu,

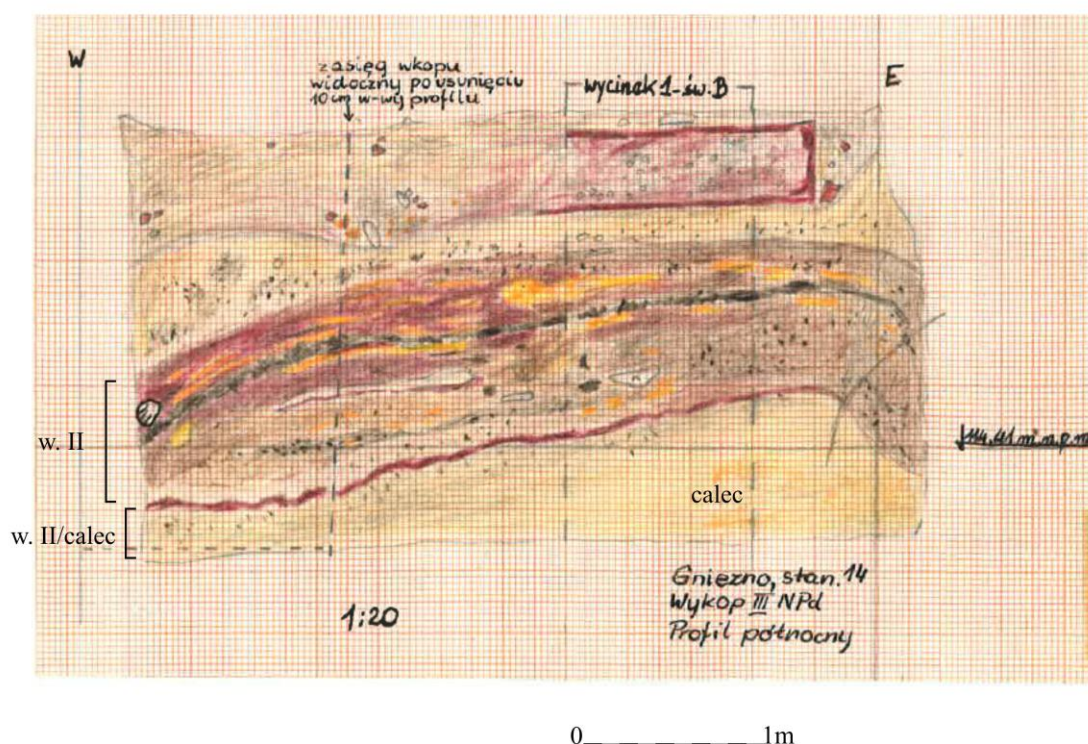
²²⁰ Tamże, s. 53.

liczył łącznie 10 fragmentów ceramiki częściowo obtaczanej. Stan zachowania elementów zespołu nie pozwolił na rekonstrukcję form naczyń.

Zanalizowany zespół składał się z 3 (30%) części brzegowych oraz 7 (70%) części środkowych.

Spośród części brzegowych wyróżniono głównie ułamki naczyń o brzegach silnie wychylonych na zewnątrz, wśród których odnotowano pojedynczą ściętą krawędź typu II.1.a oraz pojedynczą lekko profilowaną krawędź typu II.1.b. Zbiór części brzegowych uzupełniał fragment lekko wychylonego brzegu o krawędzi zaokrąglonej typu I.1.c. Ze zbioru części środkowych wyróżniono typologicznie pojedynczy ułamek naczynia o dwustożkowatym, ostro profilowanym brzuscu typu 32.

Wśród fragmentów naczyń częściowo obtaczanych zdobionych były 4 (40%) fragmenty. Dominowały tutaj ułamki, których powierzchnię pokrywał ornament grupy pierwszej w postaci dookólnych, nieregularnych żłobków typu I.2. Odnotowano również pojedynczy fragment zdobiony ornamentem grupy trzeciej składający się z kompozycji linii poziomych i falistych typu III.2.



Ryc. 45. Gniezno – Góra Lecha, stan. 14. Wykop III NPd, profil N (opr. Ł. Kaczmarek)

Warstwa II

Zespół ceramiki pochodzący z warstwy II, którą tworzyła ciemnoszara, miejscami brunatna próchnica z fragmentami węgla drzewnych, spalenizna oraz popiół, liczył łącznie 1359 fragmentów, spośród których wyróżniono 1146 (84,32%) ułamków naczyń częściowo obtaczanych oraz 213 (15,68%) fragmentów naczyń całkowicie obtaczanych. Wśród 77 określonych typologicznie pojemników w zespole dominowały naczynia grupy trzeciej (32 – 41,56%), przy mniejszym udziale naczyń grupy czwartej (16 – 20,78%), dziewiątej (10 – 12,99%) oraz piątej (7 – 9,09%), szóstej (7 – 9,09%), pierwszej (4 – 5,19%). Zbiór ten zamyka pojedynczy pojemnik grupy siódmej (1,3%).

Zbiór naczyń wykonanych w technice **częściowego obtaczania** składał się z 125 (10,9%) części brzegowych, 973 (84,9%) części środkowych oraz 48 (4,2%) den.

W zróżnicowanej, liczącej 32 pojemniki, grupie trzeciej wyróżniono głównie formy ostro profilowane przy zdecydowanie mniejszym udziale naczyń o łagodnej linii profilu. Wśród pierwszego zbioru naczyń znajdowało się 21 form, spośród których 10 obtaczanych było głównie w strefie przy krawędzi, obejmując również szyjkę naczyń, o esowatym profilu, z brzegiem lekko wychylonym na zewnątrz, o lekko profilowanej krawędzi typów I.1.b (7) oraz I.3.b (1), o krawędzi ściętej typu I.1.a (5) oraz o krawędzi zaokrąglonej typu I.1.c (3), których średnica wynosiła od 18 cm do 28 cm, o lekko zaznaczonej, łukowatej szyjce przechodzącej w górną część brzuśca, o dwustożkowatym załomie, w trzech przypadkach pokrytego ornamentem grupy pierwszej typu I.33, grupy drugiej typu III.2 oraz dekoracją nawiązującą do grupy czwartej typu IV.4. Mniejszym udziałem charakteryzowały się naczynia o silnie wychylonym na zewnątrz, często krótkim brzegu, o ściętej krawędzi typu II.1.a (2), o krawędzi zaokrąglonej typu II.1.c (2) oraz o krawędzi nieznacznie profilowanej typu II.1.b (1), z krótką, dość często silnie zredukowaną szyjką przechodzącą w górną część dwustożkowatego brzuśca w dwóch przypadkach pokrytego ornamentem grupy pierwszej typu I.5 oraz ornamentem nawiązującym do grupy trzeciej typu III.2. Naczynia te nawiązują do form grupy *Menkendorf*. Wśród form o łagodnym przebiegu profilu wyróżniono trzy niezdobione, w jednym przypadku obtaczane w strefie przy krawędzi, naczynia o brzegach silnie wychylonych na zewnątrz, o zaokrąglonej krawędzi typu II.1.c (2) oraz o brzegu lekko wychylonym, nieznacznie profilowanym typu I.1.b (1), o średnicy od 25 cm do 28 cm, z łukowatą, krótką szyjką łagodnie przechodzącą w górną część dwustożkowatego brzuśca (tabl. 58:7). Zbiór grupy trzeciej uzupełniały ponadto naczynia nawiązujące swoją formą do naczyń grupy *Tornow*. Pojemniki te charakteryzowały się głównie lekko wychylonym na zewnątrz, ściętym brzegiem typu I.1.a oraz zaokrąglonym silnie wychylonym na zewnątrz brzegiem typu II.1.c, o średnicy od 15 cm

do 27 cm, z lekko łukowatą szyjką przechodzącą w górną część brzuśca pokrytego ornamentem grupy pierwszej typów I.1, I.6 oraz I.7 (tabl. 64:6, 3, 5; 60:12).

Grupa czwarta, licząca 16 naczyń, stanowiła drugi co do liczebności komponent zbioru pojemników częściowo obtaczanych. Wyróżniono formy charakteryzujące się smukłym oraz przysadzistym kształtem. Wśród pierwszego zbioru pojemników znalazły się formy z brzegiem lekko wychylonym na zewnątrz, o ściętej krawędzi typu I.1.a (3), o krawędzi zaokrąglonej typu I.1.c (2) oraz o brzegu silnie wychylonym na zewnątrz, również o ściętej krawędzi typu II.1.a, o średnicy od 15 cm do 30 cm, z krótką, łukowatą szyjką przechodzącą w górną część niezdobionego, eliptycznego brzuśca (tabl. 60: 15; 61:3; 58:6). Do form smukłych zaliczono również dwa pojemniki o brzegu lekko wychylonym na zewnątrz, o zaokrąglonej krawędzi typu I.1.c, o średnicy 14 cm i 17 cm, z długą, łukowatą szyjką przechodzącą łagodnie w górną część eliptycznego, łagodnie profilowanego, niezdobionego brzuśca, o średnicy nieco większej niż średnica brzegu (tabl. 59:2, 9). Spośród drugiej kategorii pojemników grupy czwartej wyróżniono pojemniki charakteryzujące się przysadzistą formą. Były to naczynia z brzegiem lekko wychylonym na zewnątrz, o lekko profilowanej krawędzi typu I.1.b, o średnicy 23 cm, o zaokrąglonej krawędzi typu I.1.c, o średnicy 20 cm, oraz pojemnik z brzegiem silnie wychylonym na zewnątrz, o ściętej krawędzi typu II.1.a, o średnicy 24 cm. Wszystkie naczynia charakteryzowały się długą, łukowatą, ustawioną zbieżnie szyjką przechodzącą łagodnie w górną część niezdobionego, eliptycznego i kulistego brzuśca o średnicy znacznie większej niż średnice brzegów (tabl. 58:1; 61:21; 60:16). Wśród form przysadzistych znajdowały się również dwa pojemniki z brzegiem lekko wychylonym na zewnątrz, o ściętej krawędzi typu I.1.a oraz naczynie z identycznie ukształtowaną krawędzią, jednak z silnie wychylonym brzegiem, o średnicach 15 cm, z krótką, łukowatą, ustawioną rozbieżnie szyjką przechodzącą w górną część kulistego oraz eliptycznego brzuśca, o średnicy nieznacznie większej niż brzeg, pokrytego ornamentem grupy drugiej typu II.6 oraz dekoracją nawiązującą do ornamentu grupy trzeciej typu III.22 (tabl. 64:4). Do grupy czwartej przypisano ponadto dwa górne fragmenty, w tym pojedynczy o brzegu pionowym, o ściętej krawędzi typu IV.1.a, o średnicy 28 cm, przechodzącym łagodnie w pionową łukowatą szyjkę (tabl. 61:10), oraz górny fragment naczynia z brzegiem lekko wychylonym na zewnątrz, o ściętej krawędzi typu I.1.a, z łukowatą, pionową szyjką przechodzącą w górną część brzuśca zdobionego ornamentem grupy pierwszej typu I.13 (tabl. 61:17).

Stosunkowo dużym odsetkiem charakteryzowały się również naczynia grupy dziewiątej [talerze]. Były to formy ręcznie lepiące, niezdobione, z brzegiem lekko wychylonym na zewnątrz o zaokrąglonej krawędzi typu I.1.c (5), o krawędzi ściętej typu I.1.a (1) oraz

nieznacznie wyciągniętej typu I.1.d (2), incydentalnie natomiast odnotowano naczynie z brzegiem wyciągniętym pionowo ku górze, o zaokrąglonej krawędzi typu IV.1.c. Średnice form grupy dziewiętej wynosiły od 9 cm do 26 cm (tabl. 65:4; 56:3, 5; 61:9; 60:18). Wśród naczyń wyróżniono również pojedynczy fragment naczynia o formie stożkowej, z brzegiem silnie wychylonym na zewnątrz, o zaokrąglonej krawędzi typu II.1.c, o średnicy 19 cm, bez wyraźnie wyodrębnionego brzuśca (tabl. 56:4).

W grupie piątej wyróżniono 5 naczyń o krótkim, mocno wychylonym na zewnątrz, zaokrąglonym brzegu typu III.1.c, o średnicy 16 cm, z silnie zredukowaną do przewężenia szyjką przechodzącą w niezdobiony, eliptyczny, słabo profilowany brzusec o średnicy 17,2 cm (tabl. 57:2) oraz 16,7 cm (tabl. 64:7), podobnie ukształtowane naczynia, których brzuśce pokrywał ornamentem grupy trzeciej typów III.28 (tabl. 56:2), III.15 (tabl. 56:6). Zbiór naczyń uzupełniał górny fragment naczynia z krótkim brzegiem wychylonym na zewnątrz typu I.1.c, ze zredukowaną szyjką przechodzącą w górną część pokrytego ornamentem grupy drugiej typu II.5 brzuśca.

Wśród naczyń grupy pierwszej wyróżniono formy duże i średnie, obtaczane przy krawędzi, niezdobione. Były to: naczynie baniaste z krótkim, lekko wyciągniętym ku górze i wychylonym na zewnątrz ściętym brzegiem typu I.1.a, o średnicy 30 cm, przechodzącym łagodnie w kulisty brzusec o średnicy 35,2 cm (tabl. 62:2), dwa górne fragmenty naczyń z krótkim, prostym brzegiem typu IV.1.a i b, o średnicy 21 cm, bez wyróżnionej szyjki, przechodzącym bezpośrednio w górną część brzuśca (tabl. 59:8; 61:12) oraz górna część pojemnika z brzegiem lekko wychylonym na zewnątrz z krawędzią ściętą typu I.1.a, o średnicy 28 cm.

Spośród części brzegowych wyróżniono głównie ułamki naczyń o brzegach lekko wychylonych na zewnątrz, wśród których dominowały krawędzie zaokrąglone typu I.1.c (20) oraz ścięte typu I.1.a (17), przy niewielkim udziale naczyń o krawędziach lekko profilowanych typu I.1.b. Mniejszym udziałem charakteryzowały się naczynia o brzegu silnie wychylonym na zewnątrz, wśród których również dominowały krawędzie zaokrąglone typu II.1.c (12) oraz ścięte II.1.a (8), przy niewielkim udziale brzegów o krawędziach profilowanych typu II.1.b., incydentalnie odnotowano również pojedynczy fragment brzegu mocno wychylonego na zewnątrz, o zaokrąglonej krawędzi typu III.1.c (1). Ze zbioru części środkowych wyróżniono typologicznie zaledwie 30 ułamków. Dominowały tutaj fragmenty naczyń o brzuścach dwustożkowatych słabo profilowanych typu 31 (8) oraz ostro profilowanych typu 32 (14), mniejszym udziałem natomiast charakteryzowały się pojemniki o brzuścach kulistych typu 2 (7), incydentalnie o brzuścu eliptycznym typu 11 (1). W grupie dolnych fragmentów

dominowały głównie dna niewyodrębnione o wklęsłej powierzchni wewnętrznej typu 1.21 (12) oraz o płaskich powierzchniach typu 1.11 (8), incydentalnie odnotowano dno niewyodrębnione typu 1.31 (1). Mniejszym udziałem charakteryzowały się dna lekko wyodrębnione o wklęsłej powierzchni wewnętrznej typu 2.21. Spośród nielicznej grupy den niecała połowa zachowana była w stanie uniemożliwiającym analizę typologiczną.

Wśród fragmentów naczyń częściowo obtaczanych zdobionych było 110 (9,59%) ułamków. Poza dekoracją pokrywającą wyróżnione formy naczyń, w zbiorze stwierdzono głównie ornament grupy pierwszej przy niewielkim udziale fragmentów pokrytych ornamentem grupy trzeciej. W obrębie zdobień grupy pierwszej dominowały głównie poziome, dookolne żłobki wykonane narzędziem w typie rylca typów I.1 (17), I.2 (22) oraz I.3 (14), przy mniejszym udziale ornamentu wykonanego narzędziem wielozębnym typów I.6 (10), I.5 (2) i I.4 (1). Odnotowano również ornament poziomych zwielokrotnionych linii falistych typu I.9 (12) oraz linie poziome typu I.22 (3) i pasm odcisków typu I.19 (1). W zbiorze ułamków ornamentowanych dekoracją grupy trzeciej wyróżniono głównie kompozycje linii poziomych i falistych typów III.2 (4) oraz III.2a (1), w mniejszym stopniu poziomych dookolnych żłobków uzupełnionych pasmami odcisków typu III.24 oraz kombinacją poziomych i pionowych żłobków typu III.27.

Zbiór naczyń **całkowicie obtaczanych** składał się z 18 (8,45%) części brzegowych, 179 (84,04%) części środkowych oraz 16 (7,51%) den. Wśród określonych form naczyń znalazły się głównie naczynia grupy szóstej, piątej oraz pojedyncze naczynie grupy siódmej.

Pojedyncze naczynie grupy siódmej prezentował niewielki garnek, z lekko wychylonym na zewnątrz, o ściętej krawędzi brzegiem typu I.1.a, o średnicy 16 cm, z wyraźnie wyodrębnioną prostą, ustawioną rozbieżnie szyjką przechodzącą w wysoko umieszczony, eliptyczny, zdobiony ornamentem grupy pierwszej typu I.16a brzuścem o średnicy 16,6 cm (tabl. 60:20). Naczynie to częściowo formą, jak i rodzajem ornamentu nawiązuje do naczyń grupy czwartej, wyróżnia je jedynie zakres obtaczania schodzący poniżej załomu brzuśca.

Spośród części brzegowych wyróżniono głównie ułamki naczyń o brzegach silnie wychylonych na zewnątrz typów II.1.a oraz II.1.b (3), jak i o brzegach mocno wychylonych na zewnątrz typów III.1.a oraz III.1.c (2). Zbiór ten uzupełniały fragmenty naczyń o brzegach lekko wychylonych na zewnątrz typów I.1.a i I.1.c (2). Wśród silnie rozdrobnionych, środkowych części naczyń wyróżniono pojedynczy ułamek naczynia o brzuścu eliptycznym słabo profilowanym typu 11 oraz pojedynczy ułamek naczynia o brzuścu dwustożkowatym, również o łagodnej linii profilu typu 31.

Wśród fragmentów naczyń wykonanych w technice całkowitego obtaczania zdobionych było 49 (23%) ułamków. Poza ornamentem pokrywającym naczynia wyróżniono głównie fragmenty zdobione ornamentem grupy pierwszej, wśród których dominowały poziome dookolne żłobki typów: I.1, I.2, I.3, I.4 oraz I.6 (25), przy stosunkowo niewielkim udziale ornamentu poziomych dookolnych linii falistych typów I.8 i I.9 (4). Zestaw ornamentu uzupełniały ponadto pojedyncze ułamki pokryte ornamentem grupy trzeciej, w tym typów: III.2, III.16, III.20 oraz III.42.

Wykop II NPd

W obrębie wykopu nr II w nawie południowej odnotowano następujący układ warstw (ryc. 46).

Warstwa III/calec

Zespół ceramiki pochodzący ze spągowej partii warstwy III, składającej się z pomarańczowego gliniastego piasku, znajdującej się bezpośrednio na calcu składał się z 14 fragmentów pojedynczego, częściowo obtaczanego przy krawędzi naczynia grupy pierwszej. Był to dużych rozmiarów, niezdobiony pojemnik z brzegiem lekko wychylonym na zewnątrz o ściętej krawędzi typu I.1.a, o średnicy 39 cm z krótką, łukowatą, słabo wyodrębnioną szyjką przechodzącą łagodnie w eliptyczny, słabo profilowany brzusiec typu 11, o średnicy 40 cm (tabl. 67:4).

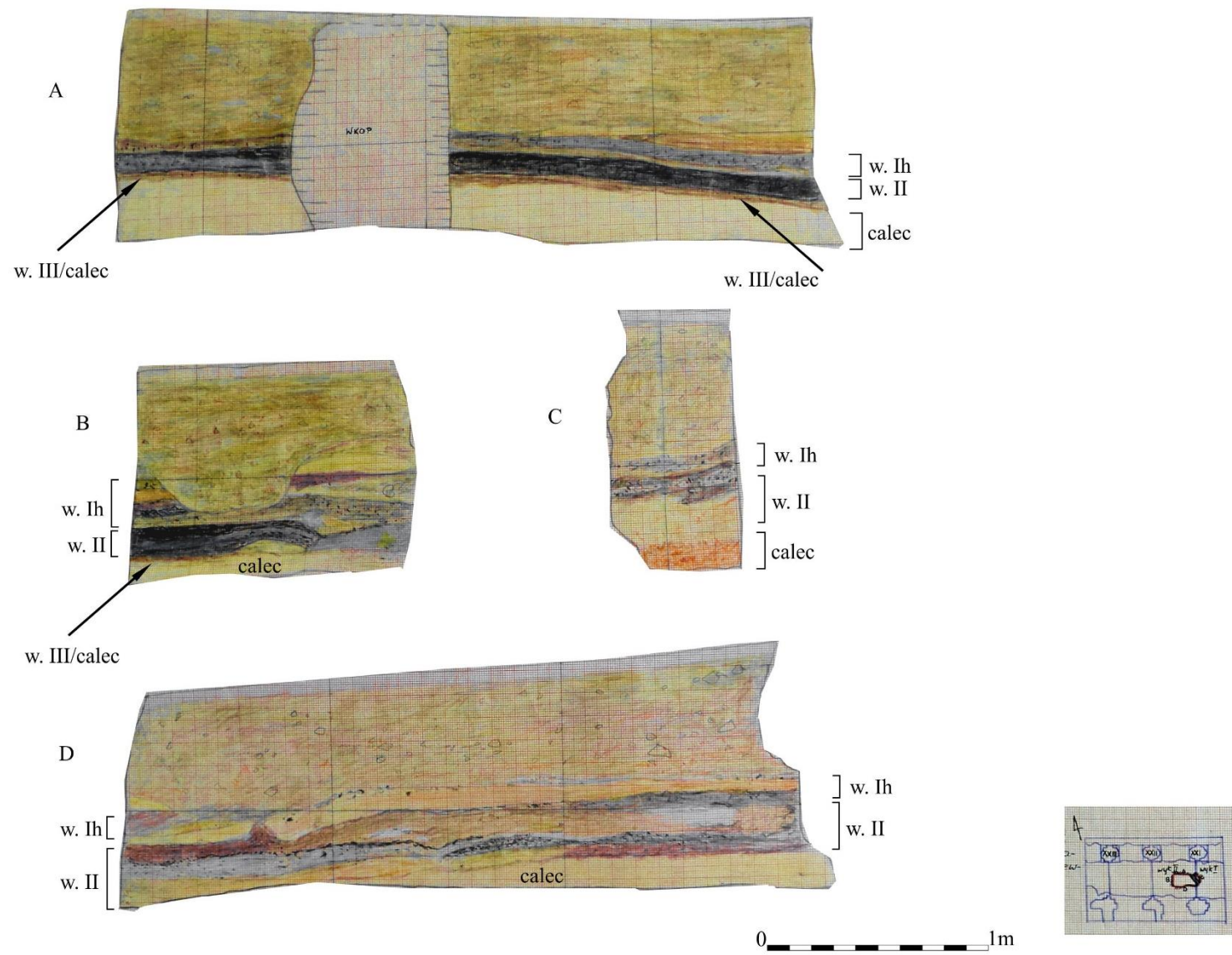
Warstwa III

Zespół ceramiki pochodzący z warstwy III tworzy liczący łącznie 27 fragmentów ceramiki częściowo obtaczanej. Wśród 2 określonych typologicznie pojemników w zespole występowały wyłącznie naczynia grupy trzeciej.

Zanalizowany zespół składał się z 2 (7,4%) części brzegowych, 24 (88,9%) części środkowych oraz pojedynczego dna (3,7%).

Odnótowane wśród naczyń grupy trzeciej pojemniki to formy ostro profilowane, z krótkim, silnie wychylonym na zewnątrz brzegiem o ściętej krawędzi typu II.1.a, o średnicy 22 cm oraz 18 cm, z krótką łukowatą szyjką, przechodzącą w dwustożkowaty ostro profilowany brzusiec typu 32, o średnicy 23 cm oraz 19,7 cm, zdobiony na powierzchni ornamentem grupy trzeciej typu III.21 (tabl. 66:4, 5).

Ze zbioru części środkowych, obok naczyń grupy trzeciej, wyróżniono typologicznie pojedynczy ułamek naczynia o kolistym brzuscu typu 2. Pojedyncze dno reprezentowało formę niewyodrębnioną o płaskich powierzchniach typu 1.11.



Ryc. 46. Gniezno – Góra Lecha, stan. 14. Wykop I/II NPd, profile N, E, S, W (opr. Ł. Kaczmarek)

Wśród fragmentów naczyń częściowo obtaczanych zdobione były 3 (11,1%) fragmenty. Poza ornamentem grupy trzeciej pokrywającym sklasyfikowane naczynia, odnotowano również pojedynczy fragment naczynia, którego brzusiec pokrywał ornament grupy pierwszej w postaci dookólnych, poziomych żłobków typu I.3.

Warstwa II

Zespół ceramiki pochodzący z warstwy II, którą tworzyła ciemnobrunatna, zawierająca dużą ilość fragmentów węgla drzewnych, popiołu oraz spalenizny, liczył łącznie 220 fragmentów, spośród których wyróżniono 215 (97,73%) ułamków naczyń częściowo obtaczanych oraz 5 (2,27%) fragmentów naczyń całkowicie obtaczanych. Wśród 7 określonych typologicznie pojemników w zespole dominowały naczynia grupy czwartej (5 – 71,42%), przy incydentalnym udziale naczyń grupy pierwszej (14,29%) oraz dziewiątej (14,29%).

Zbiór naczyń wykonanych w technice **częściowego obtaczania** składał się z 15 (6,98%) części brzegowych, 195 (90,7%) części środkowych oraz 5 (2,32%) den.

Naczynia grupy czwartej stanowiły najliczniejszy komponent zbioru pojemników częściowo obtaczanych obejmujący 5 naczyń. Wyróżnione formy charakteryzowały się smukłym kształtem, dominowały naczynia z brzegiem lekko wychylonym na zewnątrz, o ściętej krawędzi typu I.1.a (4), o średnicy od 13 cm do 28 cm oraz o brzegu silnie wychylonym na zewnątrz, o wklęsłej powierzchni wewnętrznej bez okapu, o krawędzi zaokrąglonej typu II.3.c, o średnicy 21 cm, z długą, łukowatą szyjką przechodzącą w górną część eliptycznego brzuśca typu 11, o średnicy od 24 cm do 27 cm (tabl. 60:15; 59:1; 59:4). Na dwóch pojemnikach odnotowano zdobienie grupy trzeciej składające się z kompozycji linii poziomych i falistych typu III.2. Dwa naczynia zachowane w dużej części charakteryzowały się obecnością dna, wśród których wyróżniono naczynie z niewyodrębnionym płaskim dnem typu 1.11 oraz dnem z lekkim rozgnieceniem części styku powierzchni ścianki oraz podstawy przyjmującym niekiedy formę lekkiego wałeczka lub szczątkowo wyodrębnionej trójkątnej stopki o wklęsłych powierzchniach typu 4.22.

Pojedyncze naczynie grupy pierwszej prezentował garnek z lekko wychylonym na zewnątrz, o zaokrąglonej krawędzi brzegiem typu I.1.c, o średnicy 26 cm, z krótką, słabo wyodrębnioną szyjką przechodzącą łagodnie w górną część niezdobionego brzuśca (tabl. 66:3).

Jedynie sklasyfikowane w obrębie grupy dziewiątej naczynie to forma misy, z lekko wychylonym na zewnątrz, o ściętej krawędzi brzegiem typu I.1.a.

Spośród części brzegowych wyróżniono głównie ułamki naczyń o brzegach lekko wychylonych na zewnątrz, wśród których dominowały krawędzie ścięte typu I.1.a (3), przy incydentalnym udziale brzegów o zaokrąglonych krawędziach typu I.1.c (1). Odnotowano

również ułamki naczyń o brzegach silnie wychylonych na zewnątrz o krawędziach ściętych typu II.1.a (2), lekko profilowanych typu II.1.b (1) oraz zaokrąglonych typu II.1.c (1). Ze zbioru części środkowych wyróżniono typologicznie zaledwie 2 ułamki, które pochodziły z naczynia o brzuscu dwustożkowatym, słabo profilowanym typu 31 oraz z pojemnika o brzuscu kulistym typu 2. W grupie dolnych fragmentów, podobnie jak w przypadku części środkowych, typologicznie określono dwa ułamki. Pierwszy pochodził z naczynia o niewyodrębnionym, płaskim dnie typu 1.11, drugi natomiast z pojemnika o dnie lekko wyodrębnionym o wklęsłej powierzchni wewnętrznej typu 2.21.

Wśród fragmentów naczyń wykonanych w technice częściowego obtaczania zdobionych było 16 (7,44%) ułamków. Poza ornamentem pokrywającym naczynia grupy czwartej wyróżniono głównie fragmenty zdobione ornamentem grupy pierwszej, wśród których dominowały poziome dookolne żłobki typów I.1, I.2, I.3, przy stosunkowo niewielkim udziale ornamentu poziomych dookolnych linii falistych typu I.8. Zestaw ornamentu uzupełniały ponadto pojedyncze ułamki pokryte ornamentem grupy trzeciej, w tym typu III.41, oraz grupy czwartej typu IV.2.

Zbiór naczyń **całkowicie obtaczanych** pochodzących z warstwy II składał się z 5 mało charakterystycznych części środkowych naczyń, które charakteryzowały się brakiem cech dystynktywnych z zakresu analizy stylistycznej.

Warstwa I_h

Zespół ceramiki pochodzący z warstwy I_h, znajdującej się bezpośrednio nad warstwą II, składającej się z szarego piasku, przemieszanego z grudkami zaprawy, liczył łącznie 162 fragmenty, spośród których wyróżniono 36 (22,22%) ułamków naczyń częściowo obtaczanych oraz 126 (77,78%) fragmentów naczyń całkowicie obtaczanych. Wśród 2 określonych typologicznie pojemników w zespole występowały wyłącznie naczynia grupy drugiej.

Zbiór naczyń wykonanych w technice **częściowego obtaczania** składał się z 3 (8,33%) części brzegowych oraz 33 (91,67%) części środkowych.

Odnotowane wśród naczyń częściowo obtaczanych formy grupy drugiej to duże pojemniki w typie wazy. Naczynia te charakteryzowały się lekko wychylonym na zewnątrz, o spiczasto wyprofilowanej krawędzi, brzegiem typu I.1.d, o średnicy 27 cm, oraz silnie wychylonym na zewnątrz z zaokrągloną krawędzią brzegiem typu II.1.c, o średnicy 31 cm, krótką, silnie zredukowaną, łukowatą szyjką przechodzącą w eliptyczny, słabo profilowany brzusec zdobiony poziomymi żłobkami grupy pierwszej typu I.6 (tabl. 69:1) oraz ornamentem grupy trzeciej składającym się z kombinacji poziomych i falistych żłobków typu III.3 (tabl. 69:2).

Spośród części brzegowych wyróżniono pojedynczy fragment naczynia z brzegiem lekko wychylonym na zewnątrz, ze ściętą krawędzią typu I.1.a. Zbiór części środkowych tworzyły mało charakterystyczne pod względem analizy stylistycznej ułamki.

Wśród fragmentów naczyń wykonanych w technice częściowego obtaczania zdobionych było 10 (62,5%) ułamków. Poza ornamentem pokrywającym naczynia grupy drugiej wyróżniono głównie fragmenty zdobione ornamentem grupy pierwszej, wśród których dominowały poziome dookolne żłobki typu I.6, przy stosunkowo niewielkim udziale ornamentu poziomych dookolnych linii falistych typu I.9. Zestaw ornamentu uzupełniały ponadto pojedynczy ułamek pokryty ornamentem grupy trzeciej, w tym typu III.2, oraz grupy pierwszej w postaci odcisków stempelków typu I.15.

Zbiór naczyń **całkowicie obtaczanych** składał się z 6 (4,76%) części brzegowych, 112 (88,89%) części środkowych oraz 8 (6,35%) den. Stan zachowania poszczególnych fragmentów nie pozwolił na rekonstrukcje form naczyń.

Spośród części brzegowych wyróżniono głównie ułamki naczyń o brzegach silnie wychylonych na zewnątrz o wklęsłej powierzchni wewnętrznej bez okapu o zaokrąglonej krawędzi typu II.3.c oraz o ściętej krawędzi typu II.3.a. W zbiorze odnotowano również brzegi bardzo silnie wychylone na zewnątrz o lekko profilowanej krawędzi typu III.3.b oraz o krawędzi zaokrąglonej typu III.1.c. Wśród silnie rozdrobnionych, środkowych części naczyń wyróżniono 5 fragmentów wyodrębnionych szyjek naczyń, które wiązać można z naczyniami grupy siódmej. Zbiór cech dystynktywnych z zakresu analizy części środkowych uzupełniał ponadto pojedynczy ułamek naczynia o brzuscu kulistym typu 2. Wśród dolnych części naczyń wyróżniono głównie niewyodrębnione dna o wklęsłych powierzchniach typu 1.22, pojedyncze dno o powierzchniach płaskich typu 1.11 oraz o wklęsłej powierzchni wewnętrznej typu 1.21.

Wśród fragmentów naczyń wykonanych w technice całkowitego obtaczania zdobionych było 78 (61,9%) ułamków. Wyróżniono głównie fragmenty zdobione ornamentem grupy pierwszej, wśród których dominowały poziome dookolne żłobki typów I.4, I.3, w mniejszym stopniu I.1, I.2 oraz I.6 (73). Zestaw ornamentu uzupełniały ponadto pojedyncze ułamki pokryte ornamentem grupy trzeciej, w tym typów III.25 oraz III.30 (4), jak i ornamentu grupy czwartej typu IV.2 (1).

Wykop I nawa południowa

Warstwa II

Zespół ceramiki pochodzący z warstwy II liczył łącznie 106 fragmentów, spośród których wyróżniono 104 (22,22%) ułamki naczyń częściowo obtaczanych oraz 2 (77,78%) fragmenty naczyń całkowicie obtaczanych. Wśród 6 określonych typologicznie pojemników w

zespołe odnotowano dwa naczynia grupy czwartej (33,33%) oraz pojedyncze pojemniki grupy pierwszej (16,7%), trzeciej (16,7%), piątej (16,7%) oraz dziewiątej (16,7%).

Zbiór naczyń wykonanych w technice **częściowego obtaczania** składał się z 12 (11,54%) części brzegowych, 89 (85,57%) części środkowych oraz 3 (2,89%) den.

Wśród naczyń grupy czwartej wyróżniono dwa, w tym jedno obtaczane przy krawędzi, smukłe, niewielkie naczynia z brzegiem lekko wychylonym na zewnątrz, o zaokrąglonej krawędzi typu I.1.c, o średnicy 12 cm i 17 cm, z długą łukowatą szyjką przechodzącą łagodnie w górną część eliptycznego, słabo profilowanego niezdobionego brzusca, o średnicy około 13 cm oraz 18 cm (tabl. 70:4, 6).

Naczynie grupy pierwszej to niezdobiony pojemnik obtaczany w górnej części, z silnie wychylonym na zewnątrz, o ściętej krawędzi, brzegiem typu II.1.a, o średnicy 25 cm, z krótką, łukowatą szyjką przechodzącą łagodnie w kulisty brzusec o średnicy 26 cm (tabl. 70:5).

Naczynie grupy trzeciej, zachowane głównie w środkowych partiach, to pojemnik o dwustożkowatym, ostro profilowanym brzuscu typu 32 zdobionym na powierzchni ornamentem grupy pierwszej typu I.17.

Naczynie grupy piątej zidentyfikowano na podstawie środkowej części naczynia, którego powierzchnię pokrywał ornament grupy piątej w postaci głębokich dookołnych plastycznych żłobków uzupełnionych pasmem odcisków narzędzia wielozębego.

Ostatnie, z określonych typologicznie, naczynie grupy dziewiątej to misa z lekko wychylonym na zewnątrz, o ściętej krawędzi, brzegiem typu I.1.a (tabl. 70:7).

Spośród części brzegowych, poza zrekonstruowanymi formami, wyróżniono wyłącznie ułamki naczyń o brzegach lekko wychylonych na zewnątrz typów I.1.a (4) oraz I.1.c (4). Wśród silnie rozdrobnionych, środkowych części naczyń wyróżniono dwa ułamki naczyń o brzuscu eliptycznym słabo profilowanym typu 11, pojedyncze ułamki naczynia o brzuscu dwustożkowatym o łagodnej linii profilu typu 31 oraz naczynia o ostrym załomie typu 32. Wśród ułamków den wyróżniono dno lekko wyodrębnione o wklęsłej powierzchni wewnętrznej typu 2.21 oraz dwa ułamki den niewyodrębnionych, o płaskich powierzchniach typu 1.11.

Wśród fragmentów naczyń wykonanych w technice częściowego obtaczania zdobione były 4 (62,5%) ułamki. Poza ornamentem pokrywającym naczynie grupy trzeciej oraz piątej wyróżniono głównie fragmenty zdobione ornamentem grupy pierwszej, wśród których znalazł się pojedynczy fragment pokryty ornamentem plastycznych żłobków typu I.6 oraz pasma zwielokrotnionej linii falistej typu I.9.

Fragmenty naczyń całkowicie obtaczanych odnotowane w warstwie II w środkowej części brzuśców pozbawione były cech dystynktywnych z zakresu analizy stylistycznej.

Warstwa I_h

Zespół ceramiki pochodzący z warstwy I_h liczył łącznie 135 fragmentów, spośród których wyróżniono 46 (34,08%) ułamków naczyń częściowo obtaczanych oraz 89 (65,92%) fragmentów naczyń całkowicie obtaczanych. Wśród 5 określonych typologicznie pojemników w zespole odnotowano pojedyncze naczynie grupy pierwszej (20%), czwartej (20%), siódmej (20%) oraz dwa pojemniki grupy ósmej (40%).

Zbiór naczyń wykonanych w technice **częściowego obtaczania** składał się z 9 (19,56%) części brzegowych, 36 (75,97%) części środkowych oraz pojedyncze (4,47%) dno.

Naczynie grupy pierwszej to niezdobiony pojemnik obtaczany w górnej części, z lekko wychylonym na zewnątrz, o ściętej krawędzi brzegiem typu I.1.a, o średnicy 22 cm, z krótką łukowatą szyjką przechodzącą łagodnie w górną część brzuśca (tabl. 69:8).

Naczynie grupy czwartej to również niezdobione naczynie z silnie wychylonym na zewnątrz, o zaokrąglonej krawędzi brzegiem typu II.1.c, o średnicy 25 cm, z krótką, łukowatą szyjką przechodzącą łagodnie w górną część eliptycznego, słabo profilowanego brzuśca o średnicy 24 cm (tabl. 69:7).

Spośród części brzegowych wyróżniono zarówno fragmenty naczyń o brzegu silnie wychylonym na zewnątrz typu II, jak i o brzegu łagodnie wychylonym na zewnątrz typu I. W pierwszej grupie dominowały ułamki o krawędziach lekko profilowanych typu b, w grupie drugiej natomiast krawędzie zaokrąglone. Spośród części środkowych typologicznie sklasyfikowano trzy ułamki. Dwa pochodziły z naczyń o brzuścach dwustożkowatych, słabo profilowanych typu 31, pojedynczy ułamek pochodził z naczynia o brzuścu eliptycznym, słabo profilowanym typu 11. Pojedynczy ułamek den prezentował typ lekko wyodrębniony o wklęsłej powierzchni wewnętrznej typu 2.21.

Wśród naczyń częściowo obtaczanych zdobione były łącznie 3 (6,52%) fragmenty. Odnotowano wyłącznie ornament grupy pierwszej w postaci głębokich plastycznych dookołnych żłobków typu I.6 oraz pojedynczy ułamek zdobiony poziomymi, dookołnymi żłobkami wykonanymi narzędziem wielozębnym typu I.3.

Zbiór naczyń całkowicie obtaczanych składał się ze 6 (6,74%) części brzegowych, 77 (86,52%) części środkowych oraz 6 (6,74%) den.

Wyróżniono dwa naczynia grupy ósmej. Były to naczynia z cylindryczną szyjką zakończone prostym brzegiem, o lekko profilowanej krawędzi typu IV.1.b, o średnicy 24 cm, które bezpośrednio przechodziły w górną część brzuśca.

Pojedyncze naczynie grupy siódmej to garnek z brzegiem silnie wychylonym na zewnątrz, o ściętej krawędzi typu II.1.a, o średnicy 20 cm, z szyjką prostą ustawioną zbieżnie, przechodzącą łagodnie w górną część brzuśca, pokrytą ornamentem grupy pierwszej w postaci pojedynczej linii falistej typu I.8.

Spośród części brzegowych wyróżniono również fragmenty naczyń o brzegu silnie wychylonym na zewnątrz, o zaokrąglonej krawędzi typu II.1.c, oraz pojedynczy fragment naczynia z brzegiem lekko wychylonym na zewnątrz z wyciągniętą krawędzią typu I.1.d. Wśród określonych typologicznie środkowych partii naczyń wyróżniono brzuśce eliptyczne, słabo profilowane typu 11, oraz pojedynczy ułamek brzuśca kulistego typu 2. Wszystkie z wyróżnionych den prezentowały typ niewyodrębniony o różnorodnym ukształtowaniu powierzchni wewnętrznych i zewnętrznych typów 1.11, 1.21, 1.33 oraz 1.32.

Wśród naczyń całkowicie obtaczanych zdobionych było 30 (33,7%) ułamków. Poza ornamentem pokrywającym naczynie grupy siódmej w zbiorze dominował ornament grupy pierwszej w postaci dookólnych żłobków typów I.1-7, w mniejszym stopniu liniami falistymi typów I.8-9. Odnotowano również niewielki udział ornamentu fryzowego grupy czwartej, gdzie elementem ograniczającym były zwielokrotnione linie faliste typu IV.2.

Gniezno stan. 15c (badania w latach 1948-1953, ar 11)

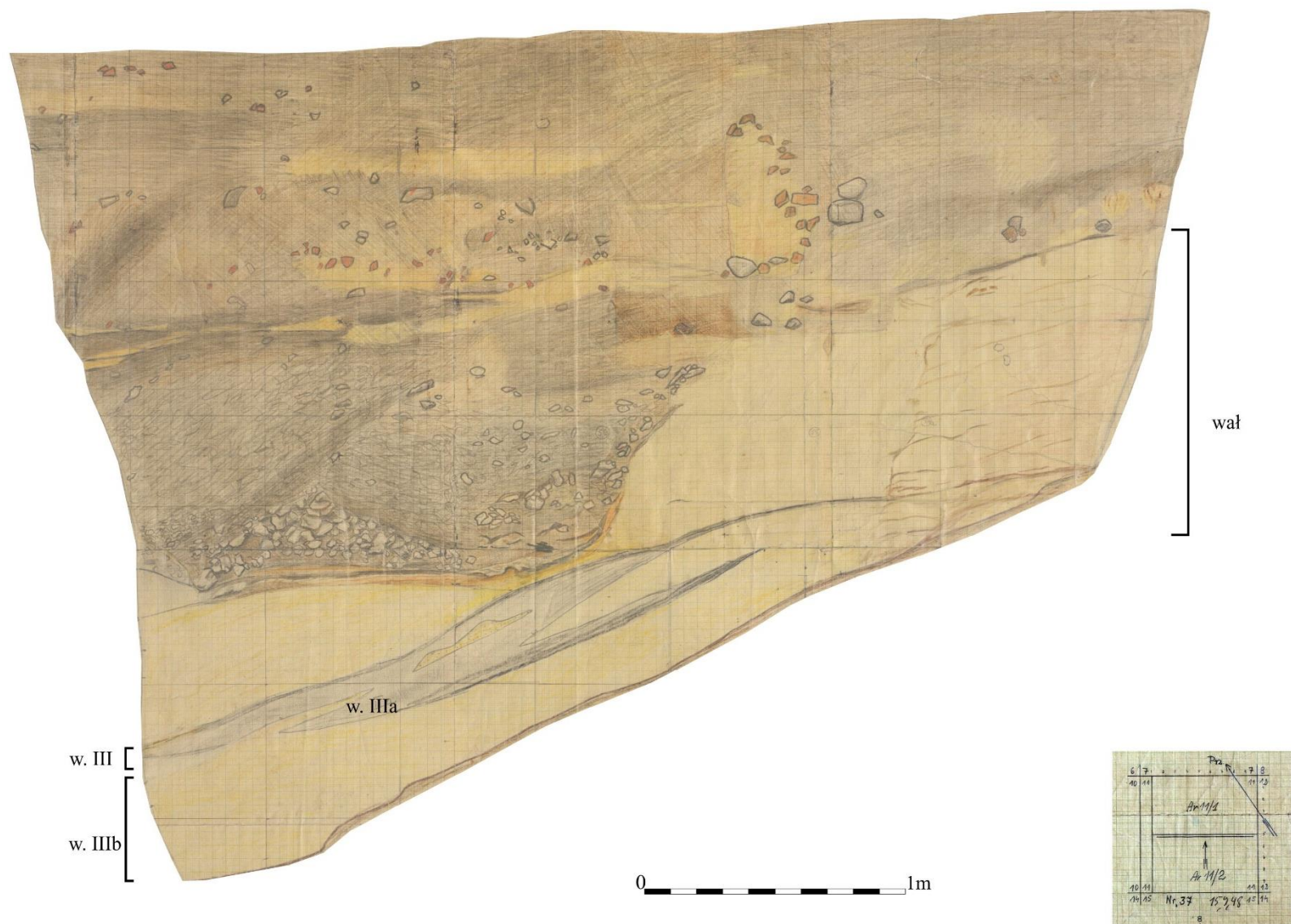
Prezentowane w tej części materiały pochodzą z badań, prowadzonych przez Kazimierza Żurowskiego oraz Gabrielę Mikołajczyk w latach 1948-1953, szeroko sygnalizowanych we wstępie pracy. Prezentowane archiwalia odnotowano w najstarszych warstwach wczesnośredniowiecznych związanych z początkami oraz rozwojem zespołu grodowego. Zarejestrowany układ stratygraficzny zaprezentowano poniżej (ryc. 47, 48).

Warstwa IIIa

Zespół ceramiki pochodzący z warstwy III_a liczył 34 ułamki ceramiki częściowo obtaczanej. Analizowany zespół składał się z 33 części środkowych naczyń oraz pojedynczego fragmentu dna.

Wśród określonych typologicznie części środkowych wyróżniono dwa fragmenty naczyń o brzuścach dwustożkowatych, słabo profilowanych typu 31 oraz dwa ułamki brzuśców kulistych typu 2. Pojedynczy fragment dolnej części naczynia prezentował typ dna niewyodrębnionego o płaskich powierzchniach typu 1.11.

Spośród ułamków naczyń częściowo obtaczanych zdobienie pokrywało pojedynczy ułamek. Był to ornament grupy trzeciej, składający się z poziomych, zwielokrotnionych żłobków uzupełnionych diagonalnymi liniami rytymi wykonanymi narzędziem wielozębnym typu III.28, który powszechny był wśród naczyń grupy trzeciej.



Ryc. 47. Gniezno – Góra Lecha, stan. 15c. Ar 11, profil NE (opr. Ł. Kaczmarek)



Ryc. 48. Gniezno – Góra Lecha, stan. 15c. Ar 11, profil S (opr. Ł. Kaczmarek)

Warstwa III_c

Zespół ceramiki pochodzący z warstwy III_c liczył łącznie dwa fragmenty, składał się z pojedynczego fragmentu naczynia częściowo obtaczanego oraz pojedynczego ułamka naczynia wykonanego w technice całkowitego obtaczania. Oba fragmenty pochodziły ze środkowych partii pojemników i pozbawione były cech dystynktywnych z zakresu analizy stylistycznej.

Warstwa III_b

Zespół ceramiki pochodzący z warstwy III_b liczył łącznie 29 fragmentów, spośród których wyróżniono 28 ułamków naczyń częściowo obtaczanych oraz pojedynczy fragment naczynia całkowicie obtaczanego. Spośród silnie rozdrobnionego materiału sklasyfikowano pojedyncze naczynie grupy piątej.

Zbiór ceramiki częściowo obtaczanej składał się wyłącznie z części środkowych. Na podstawie pojedynczego, zachowanego fragmentu brzuśca, który pokryty był ornamentem grupy piątej, zidentyfikowano pojedynczą formę naczynia grupy piątej, które nawiązuje do naczyń grupy *Woldegk*.

Na podstawie obserwacji wyróżniono pojedynczy ułamek naczynia o brzuścu dwustożkowatym, słabo profilowanym typu 31, oraz pojedynczy fragment naczynia o brzuścu kulistym typu 2.

Wśród fragmentów naczyń częściowo obtaczanych ornament odnotowano na 6 fragmentach. Poza wskazanym ornamentem grupy piątej połowę zbioru pokrywał ornament głębokich plastycznych żłobków typu I.6. Niewiele mniejszym udziałem charakteryzował się ornament grupy trzeciej w postaci kombinacji poziomych i falistych dookołnych żłobków typu III.2 uzupełnionych dodatkowo odciskami narzędzi wielozębnych typu III.7.

Warstwa III_a

Zespół ceramiki pochodzący z warstwy III_a liczył łącznie 140 fragmentów ceramiki, spośród których wyróżniono 51 fragmentów ceramiki częściowo obtaczanej oraz 89 ułamków naczyń całkowicie obtaczanych. Wśród 4 określonych typologicznie pojemników w zbiorze wyróżniono dwa naczynia grupy trzeciej oraz pojedyncze naczynie grupy czwartej i piątej.

Zbiór fragmentów naczyń częściowo obtaczanych składał się z 4 części brzegowych oraz 47 części środkowych.

Wśród naczyń grupy trzeciej wyróżniono pojedynczy pojemnik z brzegiem lekko wychylonym na zewnątrz, o krawędzi lekko wyciągniętej, spiczastej typu I.1.d, o średnicy 24 cm, z lekko łukowatą szyjką przechodzącą łagodnie w górną część, pokrytego ornamentem krzyżujących się żłobków ograniczonych dookołnymi żłobkami wykonanymi narzędziem wielozębnym typu III.28, brzuśca. Drugie naczynie grupy trzeciej zidentyfikowano na

podstawie górnej części brzuśca pokrytego dookołnymi poziomymi głębokimi żłobkami, które nawiązują do naczyń grupy *Tornow*, odmiany B.

Naczynia grupy piątej reprezentował górny fragment naczynia o silnie wychylonym na zewnątrz, o ściętej krawędzi, brzegu typu II.1.a, o średnicy 27 cm, z silnie zredukowaną do największego przewężenia pod brzegiem szyjką oraz brzuścem o eliptycznym, słabo profilowanym załomie, o średnicy 28,7 cm, pokrytym ornamentem składającym się z poziomych, zwielokrotnionych żłobków uzupełnionych odciskami owalnego stempelka typu III.26. Forma naczynia oraz ornament, pokrywający jego powierzchnię, pozwalają zidentyfikować naczynie jako pojemnik grupy *Woldegk*.

Naczynie grupy czwartej, obtaczane do wysokości górnej części brzuśca, reprezentował pojemnik z lekko wychylonym na zewnątrz, o ściętej krawędzi brzegiem typu I.1.a, o średnicy 30 cm, z długą, łukowatą szyjką przechodzącą łagodnie w górną część dwustożkowatego, ostro profilowanego brzuśca, o średnicy 31,6 cm, pokrytego ornamentem pojedynczej, nieregularnej linii falistej typu I.8.

Spośród określonych typologicznie części środkowych naczyń wyróżniono ułamki pochodzące z pojemników o brzuścach dwustożkowatych, o słabej profilacji typu 31, w mniejszym stopniu o ostrym załomie typu 32. Ponadto odnotowano również pojedynczy fragment brzuśca kulistego typu 2 oraz eliptycznego, łagodnie profilowanego typu 11.

Wśród fragmentów naczyń częściowo obtaczanych zdobionych było 14 ułamków. Poza typami ornamentu pokrywającego wyróżnione formy naczyń w zbiorze odnotowano wyłącznie ornament grupy pierwszej, wśród których obok pojedynczych zdobień typów I.1, I.3, I.2 oraz I.7 dominowały głównie zdobienia typu I.6.

Zbiór naczyń całkowicie obtaczanych składał się wyłącznie ze środkowych partii naczyń. Typologicznie określono zaledwie cztery ułamki. Trzy z nich pochodziły z naczyń o brzuścach dwustożkowatych, słabo profilowanych typu 31, natomiast pojedynczy z pojemnika o brzuścu kulistym typu 2.

Wśród naczyń całkowicie obtaczanych zdobionych było 16 ułamków. Odnotowano wyłącznie ornament grupy pierwszej składający się z poziomych, dookołnych żłobków, typów I.1, I.2, I.3, I.5 oraz I.7.

Warstwa III

Zespół ceramiki pochodzący z warstwy III liczył łącznie 5027 fragmentów ceramiki, spośród których wyróżniono 2531 fragmentów ceramiki częściowo obtaczanej oraz 2496 ułamków naczyń całkowicie obtaczanych. Wśród 317 określonych typologicznie pojemników

w zbiorze wyróżniono naczynia wszystkich grup. Udział poszczególnych pojemników prezentuje tabela poniżej.

Tabela 1. Gniezno, stan. 15 c, ar 11, warstwa III. Udział poszczególnych grup naczyń pochodzących z warstwy III

GRUPA 1	GRUPA 2	GRUPA 3	GRUPA 4	GRUPA 5	GRUPA 6	GRUPA 7	GRUPA 8	GRUPA 9	RAZEM
1,58%	14,83%	41,32%	11,67%	11,04%	12,30%	5,68%	1,26%	0,32%	100,00%
5	47	131	37	35	39	18	4	1	317

Zbiór naczyń częściowo obtaczanych składał się z 362 części brzegowych, 2095 części środkowych oraz 74 den. Wśród określonych typologicznie naczyń dominowały pojemniki grupy trzeciej, w mniejszym stopniu natomiast naczynia grupy drugiej, czwartej, piątej, pierwszej oraz dziewiątej.

Wśród silnie zróżnicowanej grupy trzeciej odnotowano naczynia, które prezentowały formy łagodnie profilowane, jak i formy o ostrej linii profilu. W pierwszej grupie znalazły się naczynia z lekko wychylonym na zewnątrz, ze ściętą, lekko profilowaną oraz zaokrągloną krawędzią, brzegiem typów I.1.a, I.1.b oraz I.1.c, jak i brzegi dopracowane w identyczny sposób jednak bardziej wychylone na zewnątrz typów II.1.a, II.1.b oraz II.1.c, o średnicach od 12 cm do 33 cm, z krótką, słabo zaznaczoną łukowatą szyjką przechodzącą w górną część dwustożkowatego, słabo profilowanego brzuśca typu 31, brzuśca o eliptycznym kształcie typu 11 oraz incydentalnie brzuśca kulistego typu 2, o średnicach od 18,1 cm do 35 cm. Naczynia tej grupy pokrywał ornament grupy trzeciej w postaci kombinacji poziomych żłobków i linii falistych typów III.1-III.2 oraz opartych na poziomych żłobkach, uzupełnionych pionowymi oraz diagonalnymi pasmami żłobków, wykonanych narzędziem wielozębnym typów III.27-III.38. Odnotowano również ornament grupy pierwszej w postaci nieregularnych żłobków typów I.1-I.2, I.3-I.6 oraz linii falistych typów I.8-I.9 oraz I.13. Ostatnią grupą ornamentu, jaką odnotowano na prezentowanych naczyniach, był ornament grupy czwartej, gdzie elementem wieńczącym były linie faliste typu IV.1 (tabl. 73:1-4; 74:1-6). Naczynia ostro profilowane charakteryzowały się zarówno brzegami lekko, jak i brzegami silnie i mocno wychylonymi na zewnątrz głównie o ściętych i zaokrąglonych krawędziach typów I.1.a, c, II.1.a, c oraz III.1.a, c, w mniejszym stopniu lekko profilowanych typów I.1.b, II.1.b, III.1.b, o średnicach od 12 cm do 32 cm, krótkimi często silnie zredukowanymi szyjkami przechodzącymi w górną część

dwustożkowatego, silnie profilowanego brzuśca typu 32, o średnicy od 16,3 cm do 31,3 cm. Naczynia tej grupy dość często pokrywał bardzo zróżnicowany ornament grupy trzeciej, głównie typów od III.11 do III.38 oraz pierwszej typów I.13-I.30. Odnotowano również ornamenti grupy drugiej typów II.6-II.7 oraz II.11-II.13. Z kolei ornament grupy czwartej reprezentował typ IV.2 (tabl. 75:1-3; 76:1-6; 77:1-13). Wśród naczyń grupy trzeciej wyróżniono również pojemniki ostro profilowane, zdobione na górnych powierzchniach dwustożkowatych brzuśców typów 32 oraz 31 ornamentem grupy I.7, nawiązujące do naczyń grupy *Tornow* odmiany A, oraz ornamentami grup I.1-2, I.3 oraz I.6, które reprezentowały odmianę B. Były to naczynia o brzegach lekko i mocno wychylonych na zewnątrz o ściętych oraz zaokrąglonych krawędziach typów I.1.a, c oraz II.1.a, c, nielicznie natomiast o krawędziach lekko profilowanych typów I.1.b, II.1.b. Średnice brzegów omawianej grupy naczyń wynosiły od 14 cm do 31 cm, brzuśców natomiast od 15 cm do 30 cm (tabl. 79:1-9).

Kolejną grupę naczyń dość licznie występującą w zespole naczyń częściowo obtaczanych z warstwy III stanowiły naczynia grupy drugiej. Były to głównie formy szerokootworowe, o profilu esowatym, prowadzonym łagodnie, z krótkim, lekko odgiętym na zewnątrz brzegiem, z eliptycznym, kulistym oraz dwustożkowatym brzuścem zdobionym zestawem wątków, składających się z poziomych, dookolnych żłobków oraz linii falistych, wykonanych przy użyciu narzędzi wielozębnych oraz ryłców. Górne części naczyń tej grupy charakteryzowały się głównie brzegami silnie wychylonymi na zewnątrz typów II.1.d, c oraz a. Mniejszym udziałem natomiast charakteryzowały się krawędzie typów I.1.d, c oraz a. Były to naczynia głównie o brzuścach eliptycznych, słabo profilowanych typu 11, w mniejszym stopniu natomiast brzuśce kuliste typu 2 oraz dwustożkowate, również o łagodnej linii załomu typu 31. Naczynia grupy drugiej stanowiły zbiór pojemników z pewnym, zestandaryzowanym ornamentem, składającym się głównie z kombinacji poziomych, dookolnych żłobków wykonanych głównie narzędziem wielozębnym, w mniejszym stopniu narzędziem w typie ryłca oraz poziomymi, dookolnymi liniami falistymi, w obrębie trzeciej oraz czwartej grupy ornamentu (tabl. 71:1-16; 72:1-4).

Wśród naczyń grupy czwartej wyróżniono głównie pojemniki o brzegu lekko wychylonym na zewnątrz, o ściętej, lekko profilowanej, zaokrąglonej oraz spiczastej krawędzi typów I.1.a, b, c, d, incydentalnie również o brzegu silnie wychylonym na zewnątrz, o ściętej i zaokrąglonej krawędzi typów II.1.a oraz c, z lekko wyodrębnioną, długą łukowatą szyjką przechodzącą łagodnie w górną część brzuśca o budowie łagodnej eliptycznej typu 11 oraz dwustożkowatej typu 31, incydentalnie ostro profilowanej typu 32. Były to naczynia średnich i dużych rozmiarów o średnicach: brzegów od 11 cm do 30 cm oraz brzuśców od 12,3 cm do

31,2 cm. Naczynia grupy czwartej pokrywał ornament jednowątkowy grupy pierwszej, w mniejszym stopniu grup trzeciej oraz czwartej. Incydentalnie odnotowano również ornament grupy drugiej. Pierwszą grupę ornamentu reprezentowały typy I.1-I.9 grupujące dookolne poziome żłobki oraz linie faliste, wykonane odciskami narzędzi wielozębnych typu I.16, oraz pionowe i diagonalne linie ryte typów I.21 oraz I.23. Ornament grupy trzeciej prezentował typy składające się z kombinacji poziomych żłobków i linii falistych typu III.2, poziomych, zwielokrotnionych żłobków uzupełnionych w układzie strefowym odciskami, nakłuciami narzędzi wielozębnych w układzie pionowym typu III.19. Ornament grupy czwartej natomiast reprezentował ornament poziomych, dookolnych żłobków ograniczonych od góry pojedynczą lub zwielokrotnioną linią falistą typów IV.1-IV.3 (tabl. 78:3-9, 11).

Podobnym udziałem, jak naczynia grupy czwartej, charakteryzowały się pojemniki grupy piątej. Były to formy, które odznaczały się silnie zredukowaną, do największego przewężenia pod krawędzią, szyjką przechodzącą bezpośrednio w górną część brzuśca. Naczynia grupy piątej charakteryzowały się głównie silnie wychylonymi na zewnątrz brzegami o ściętych, lekko profilowanych oraz zaokrąglonych krawędziach typów II.1.a, b oraz c, przy mniejszym udziale brzegów lekko wychylonych na zewnątrz typu I.1. o podobnie dopracowanej krawędzi. Incydentalnie natomiast odnotowano brzegi lekko wychylone na zewnątrz o ściętej i lekko profilowanej krawędzi typów I.1.a oraz b, a także brzegi mocno wychylone na zewnątrz o ściętej krawędzi typu III.1.a. Naczynia grupy piątej to pojemniki o brzuścach eliptycznych ostro profilowanych typu 12, dwustożkowatych typu 32 oraz lekko profilowanych typów 11, 31, niekiedy również kulistych typu 2. Były to pojemniki średnie i duże o brzegach od 17 cm do 34 cm, brzuścach od 19 cm do 35 cm. Naczynia grupy piątej pokrywał ornament głównie grupy pierwszej w postaci dookolnych poziomych żłobków typów I.3-I.6, w mniejszym stopniu również ornament grupy trzeciej składający się z poziomych, zwielokrotnionych żłobków uzupełnionych w układzie strefowym odciskami narzędzi wielozębnych w układzie pionowym, poziomym oraz diagonalnym typów III.11-III.16 oraz wykonanych techniką nakłuwania typu III.17 (tabl. 80:1-5). Dużą część zbioru naczyń grupy piątej pokrywał ornament strefowy oparty na głębokich plastycznych poziomych żłobkach uzupełnionych odciskami stempelków, uzupełnionych również niekiedy poziomymi liniami falistymi, które charakteryzują naczynia nawiązujące do grupy *Woldegk* (tabl. 81:1-4).

Naczynia grupy pierwszej prezentowały duże, niezdobione pojemniki obtaczane głównie w górnych partiach, o lekko wychylonych na zewnątrz, o ściętych krawędziach typu I.1.a oraz o zaokrąglonych krawędziach typu I.1.c, brzegach, o średnicy około 30 cm,

przechodzące łagodnie w eliptyczny typu 11 oraz dwustożkowaty słabo profilowany brzusiec typu 31 o średnicy również wynoszącej około 30 cm.

Ostatnią grupę, jaką wyróżniono w obrębie zespołu częściowo obtaczanego, stanowiło pojedyncze naczynie grupy dziewiątej. Charakteryzowało się ono lekko wychylonym na zewnątrz brzegiem o spiczastej krawędzi typu I.1.d, o średnicy 24 cm i lekko stożkowym, niezdobionym brzuścu.

Spośród części brzegowych w zbiorze zdecydowanie dominowały ułamki naczyń o lekko wychylonych na zewnątrz brzegach, głównie o krawędziach ściętych oraz zaokrąglonych typów I.1.a oraz I.1.c, zdecydowanie incydentalnie odnotowano natomiast brzegi lekko wychylone na zewnątrz z łagodnie profilowaną krawędzią typu I.1.b. Zdecydowanie mniejszym udziałem natomiast charakteryzowały się brzegi silnie wychylone na zewnątrz, ze ściętą krawędzią typu II.1.a oraz krawędzią zaokrągloną typu II.1.c. Podobnie jak w przypadku brzegów typu I niewielkim odsetkiem charakteryzowały się ułamki o słabo profilowanej krawędzi typu II.1.b. Incydentalnie natomiast odnotowano brzeg mocno wychylony na zewnątrz, o zaokrąglonej krawędzi typu III.1.a. Wśród typologicznie określonych środkowych części naczyń w zespole ceramiki częściowo obtaczanej dominowały ułamki pochodzące z naczyń o brzuścach dwustożkowatych, głównie ostro profilowanych typu 32, w mniejszym stopniu słabo profilowanych typu 31. Mniejszym udziałem natomiast charakteryzowały się fragmenty pojemników o brzuścach eliptycznych, o słabej linii profilu typu 11. Odnotowano również niewielki udział fragmentów pojemników o brzuścach kulistych typu 2. Wśród dolnych partii naczyń w zbiorze ceramiki częściowo obtaczanej dominowały dna niewyodrębnione o płaskich powierzchniach typu 1.11 (25) oraz o wklęsłej powierzchni wewnętrznej typu 1.21 (25). Zdecydowanie mniejszym udziałem charakteryzowały się dna lekko wyodrębnione o płaskich powierzchniach typu 2.11 (3) oraz o wklęsłej powierzchni wewnętrznej typu 2.21 (1). Podobną frekwencją odznaczały się dna pionowo wyodrębnione typów 3.11 (1) oraz 3.12 (2), a także dna wyodrębnione z lekkim rozgnieceniem części styku powierzchni ścianki oraz podstawy przyjmującym niekiedy formę lekkiego wałeczka lub szczytkowo wyodrębnionej trójkątnej stopki o płaskich powierzchniach typu 4.11 (1).

Wśród naczyń częściowo obtaczanych zdobionych było 537 fragmentów. Poza typami ornamentu pokrywającymi omówione grupy naczyń wśród ułamków zdobionych dominował głównie ornament grupy pierwszej w postaci poziomych dookolnych żłobków, wśród których największym udziałem charakteryzował się typ I.6, oraz nieregularne żłobki typów I.1-I.2 oraz I.3-I.4. Dużym udziałem charakteryzowały się również ułamki pokryte ornamentem w postaci dookolnych linii falistych typów I.8-I.9. Pozostałe typy ornamentu grupy pierwszej

występowały z reguły na kilku fragmentach. Odnotowano zdobienia typów: I.13, I.15-I.17, I.21, I.23-24, I.27 oraz I.30. Mniejszym choć również stosunkowo licznym udziałem charakteryzowały się fragmenty, których powierzchnię zdobił ornament grupy trzeciej. Tutaj dominował ornament składający się z poziomych, zwielokrotnionych żłobków uzupełnionych w układzie strefowym poziomymi, dookolnymi liniami falistymi typu III.2 oraz ornament w postaci poziomych, zwielokrotnionych żłobków uzupełnionych pionowymi, diagonalnymi, łukowatymi i krzyżującymi się liniami rytymi wykonanymi narzędziem wielozębnym, charakterystycznym dla naczyń grupy *Menkendorf*, typów III.27-III.37. Incydentalnie natomiast odnotowano ornament typów III.11-III.12, III.17 oraz III.41. Niewielkim udziałem charakteryzował się również ornament grupy czwartej, wśród którego dominowały typy z elementem wieńczącym w postaci linii falistych typów IV.1-IV.3, w mniejszym stopniu odcisków narzędzi wielozębnych typu IV.4 oraz odcisków stempelka typu IV.7. Warto odnotować, że wśród rodzajów ornamentu nie zidentyfikowano zdobień grupy drugiej.

Zbiór naczyń całkowicie obtaczanych składał się z 194 części brzegowych, 2271 części środkowych oraz 31 den. Wśród określonych typologicznie naczyń odnotowano pojemniki grupy szóstej, siódmej oraz ósmej.

Naczynia grupy szóstej prezentowały pojemniki głównie o silnie wychylonych na zewnątrz brzegach typu II, o krawędziach ściętych oraz lekko profilowanych typów II.1.a oraz II.1.b, w mniejszym stopniu zaokrąglonych czy spiczastych typów II.1.c oraz II.1.d. Niewielkim udziałem charakteryzowały się również brzegi typu II o wklęsłej powierzchni wewnętrznej bez okapu o krawędziach ściętych oraz lekko profilowanych typów II.3.a i II.3.b. W niewielkim stopniu naczynia te charakteryzowały się brzegiem lekko wychylonym na zewnątrz o lekko profilowanych krawędziach typu I.1.b oraz o krawędziach zaokrąglonych typu I.1.c. Incydentalnie również odnotowano brzegi mocno wychylone na zewnątrz, również o ściętych oraz lekko profilowanych krawędziach typów III.1.a oraz III.1.b. Średnice naczyń grupy szóstej wynosiły od 8 cm do 32 cm. Naczynia grupy szóstej ponadto charakteryzowały się krótką, łukowatą, słabo zaznaczoną szyjką, która przechodziła w górną część słabo profilowanego brzuśca, głównie eliptycznego typu 11, w mniejszym stopniu dwustożkowego typu 31 i kulistego. Średnice brzuśców wynosiły od 9,1 cm do 32,7 cm. Różnorodne dane metryczne dotyczące naczyń grupy szóstej pozwalają scharakteryzować je jako bardzo zróżnicowane pod względem wielkości pojemniki. Naczynia grupy szóstej zdobione były wyłącznie ornamentem grupy pierwszej typów I.1-I.7, I.9. W dużym stopniu odnotowano również ornament grupy trzeciej typów: III.11-III.13, III.17, III.24 oraz III.46. Odnotowano

również ornament grupy czwartej, głównie typu IV.1 oraz incydentalnie typu IV.5 (tabl. 82:1-10; 83:1-16).

Naczynia grupy siódmej prezentowały pojemniki z brzegiem silnie i mocno wychylonym na zewnątrz typów II oraz III, głównie o ściętych i profilowanych krawędziach typów: II.1.a, II.1.b, III.1.a oraz III.1.b. Średnice naczyń grupy siódmej wynosiły od 16 cm do 30 cm. Naczynia te charakteryzowały się wyraźnie wyodrębnioną cylindryczną, łukowatą oraz prostą szyjką o pionowym, zbieżnym lub rozwartym ustawieniu, która dość często wyraźnie przechodziła w górną część eliptycznego brzuśca typu 11, incydentalnie kulistego typu 2. Średnice brzuśców wynosiły od 19 cm do 30 cm. Naczynia grupy siódmej pokrywał ornament grupy pierwszej, w postaci poziomych, regularnych żłobków wykonanych narzędziem wielozębnym typów I.3-I.5, oraz pojedyncza pozioma linia falista typu I.8. Ponadto naczynia grupy siódmej zdobione były ornamentem grupy trzeciej typów: III.7, III.8, III.25 oraz III.46, incydentalnie ornamentem grupy czwartej typu IV.1, gdzie element linii falistej występował głównie na powierzchni szyjki oraz ornamentem grupy piątej (tabl. 82:11; 83:18-24, 27, 29-30).

Naczynia grupy ósmej reprezentowały nieliczne formy pojemników z cylindrycznymi szyjkami, niekiedy ustawionymi zbieżnie, przechodzącymi łagodnie w górną część brzuśca, z brzegiem prostym o zaokrąglonej lub lekko profilowanej krawędzi typów IV.1.b oraz IV.1.c, o średnicach od 16 cm do 23 cm. Naczynia grupy ósmej charakteryzowały się głównie ornamentem grupy czwartej typu IV.1, incydentalnie natomiast odnotowano ornament grupy trzeciej typu III.25 (tabl. 83:17, 25, 28).

Spośród części brzegowych w zbiorze dominowały ułamki naczyń o brzegach lekko wychylonych na zewnątrz ze ściętą krawędzią typu I.1.a, krawędzią lekko profilowaną typu I.1.b oraz krawędzią zaokrągloną typu I.1.c. Stosunkowo dużym udziałem charakteryzowały się również naczynia o brzegach silnie wychylonych na zewnątrz, z krawędzią ściętą oraz lekko profilowaną typów II.1.a oraz II.1.b. Niewielkim odsetkiem charakteryzowały się również brzegi typu II o wklęsłej powierzchni wewnętrznej bez okapu o krawędziach ściętych typu II.3.a. Incydentalnie natomiast wśród naczyń o brzegach typu II odnotowano takie, które charakteryzowały się krawędzią zaokrągloną typu II.1.c oraz spiczastą typu II.1.d. W przeciwieństwie do naczyń częściowo obtaczanych zespół ceramiki wykonany w technice całkowitego obtaczania charakteryzował się dużym udziałem naczyń o brzegach mocno wychylonych na zewnątrz, o wklęsłej powierzchni wewnętrznej bez okapu, o krawędziach ściętych typu III.3.a, lekko profilowanych typu III.3.b oraz spiczastych typu III.1.d. Wśród określonych typologicznie środkowych części naczyń najliczniej występowały ułamki

pojemników o brzuścach eliptycznych, słabo profilowanych typu 11, incydentalnie ostro profilowanych typu 12. Dużym udziałem charakteryzowały się również fragmenty naczyń o brzuścach kulistych typu 2 oraz dwustożkowatych, słabo profilowanych typu 31, w mniejszym stopniu ostro profilowanych typu 32. Wśród dolnych partii naczyń największym udziałem charakteryzowały się dna niewyodrębnione o różnie ukształtowanych powierzchniach, głównie jednak były to dna o powierzchniach płaskich typu 1.11. W mniejszym stopniu natomiast odnotowano dna lekko wyodrębnione typu 2.11, dna wyodrębnione pionowo typu 3.11 oraz dna wyodrębnione z lekkim rozgnieceniem części styku powierzchni ścianki oraz podstawy przyjmującym niekiedy formę lekkiego wałeczka lub szczątkowo wyodrębnionej trójkątnej stopki typu 4.11.

Wśród naczyń całkowicie obtaczanych zdobionych było 395 ułamków. Poza typami ornamentu pokrywającymi omówione grupy naczyń wśród ułamków zdobionych dominował głównie ornament grupy pierwszej, głównie w postaci regularnych poziomych dookolnych żłobków wykonanych narzędziem wielozębnym typów I.3-I.4. Dużym udziałem charakteryzowały się również ułamki pokryte pasmami poziomych żłobków wykonanych grzebykiem typu I.6, przy mniejszym udziale typów I.1-I.2 oraz I.7. W mniejszym stopniu odnotowano również fragmenty pokryte ornamentem poziomej dookolnej pojedynczej oraz zwielokrotnionej linii falistej typów I.8-I.9 oraz I.13. Incydentalnie odnotowano również ornament składający się z odcisków narzędzi wielozębnych typu I.16, przy stosunkowo dużym udziale tego samego rodzaju wykonanego za pomocą nakłuwania typu I.17. W przeciwieństwie do naczyń częściowo obtaczanych wśród omawianego zbioru naczyń odnotowano również ornament grupy drugiej w postaci zwielokrotnionej rytej linii falistej oraz odcisków narzędzi wielozębnych w układzie pionowym, poziomym oraz diagonalnym наносzony w wyniku nakłuwania typów II.1-II.4, linii falistej oraz odcisków narzędzia jednodzielnego w postaci „łezkowatej” typu II.7 oraz wykonanych w technice nakłuwania odcisków narzędzia wielozębego tworzącego pasma w różnych układach uzupełnionych odciskami narzędzia jednodzielnego typu II.10. Dużym udziałem charakteryzowały się również ułamki zdobione ornamentem grupy trzeciej, gdzie dominowały głównie motywy strefowe oparte na: kombinacji linii falistych oraz pionowych żłobków typów III.1-III.6 oraz poziomych, zwielokrotnionych żłobków uzupełnionych w układzie strefowym odciskami narzędzi wielozębnych w układzie pionowym, poziomym oraz diagonalnym typów III.11-III.16. W mniejszym stopniu natomiast odnotowano ornamenty typów: III.17-III.23, III.25, III.30 oraz III.41. Wśród ornamentu fryzowego dominował typ ograniczony od góry pasmem odcisków narzędzia wielozębego

wykonanych przez nakłuwanie IV.4, incydentalnie natomiast odnotowano pozostałe typy, w tym: IV.1-IV.3, IV.7 oraz IV.8. Incydentalnie odnotowano również ornament grupy piątej.

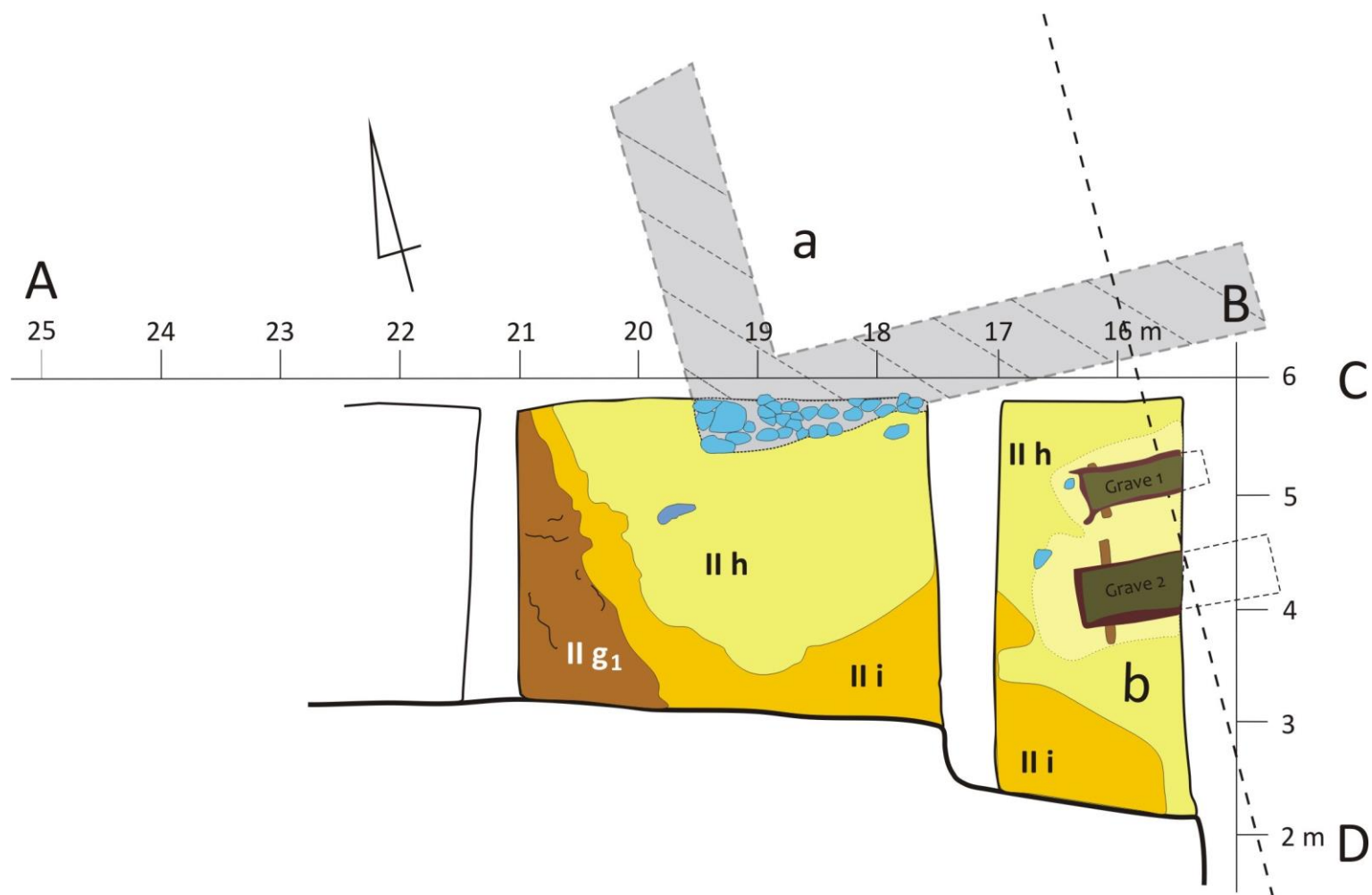
Badania prowadzone we wschodniej części II podgrodzia (Gniezno, stan. 5; wykop A, badania w roku 1976)

Prezentowany w pracy zbiór ceramiki pochodzący ze stanowiska nr 5 tworzą zespoły pozyskane w trakcie badań prowadzonych w roku 1976. Realizowane wówczas prace o charakterze ratowniczym obejmowały teren położony na dziedzińcu kanonii znajdującej się przy ul. Tumskiej 7/8, który obejmował mniej więcej centralną część wschodniej partii podgrodzia II. W trakcie prac, prowadzonych pod kierownictwem Gabrieli Mikołajczyk, w wykopie określonym jako wykop A, zarejestrowano dosyć interesujący z punktu widzenia badań nad rozwojem gnieźnieńskiego ośrodka grodowego układ stratygraficzny obejmujący warstwy datowane w sposób następujący: warstwa Ia datowana na koniec XII-XIII wiek, warstwy II-II_d, II_g i II_{g1} datowane na koniec XI-XII wiek, warstwy II_f, II_h oraz II_i związane z nasypem wału obronnego II podgrodzia, z trzecią fazą rozwoju gnieźnieńskiego zespołu grodowego w połowie XI wieku oraz warstwy III-III_i, które chronologicznie odpowiadałyby starszym czasom związanym albo z akcją budowlaną dotyczącą wału obronnego, albo z osadnictwem poprzedzającym ten etap rozbudowy. Istotne z punktu widzenia funkcji tej części II podgrodzia były również odkrycia dokonane na poziomie warstw II_f, II_h oraz II_i, tj. narożnik reliktu architektonicznego, prawdopodobnie ławy fundamentowej domniemanej budowli sakralnej, oraz dwa groby szkieletowe, w tym jeden ułożony w drewnianej trumnie²²¹, które w świetle obecnego stanu badań interpretowane są jako pozostałość kamiennej lub drewnianej kaplicy z kamiennym fundamentem, niewielkim cmentarzem przykościelnym pochodzących być może z 2 ćwierci XI wieku²²².

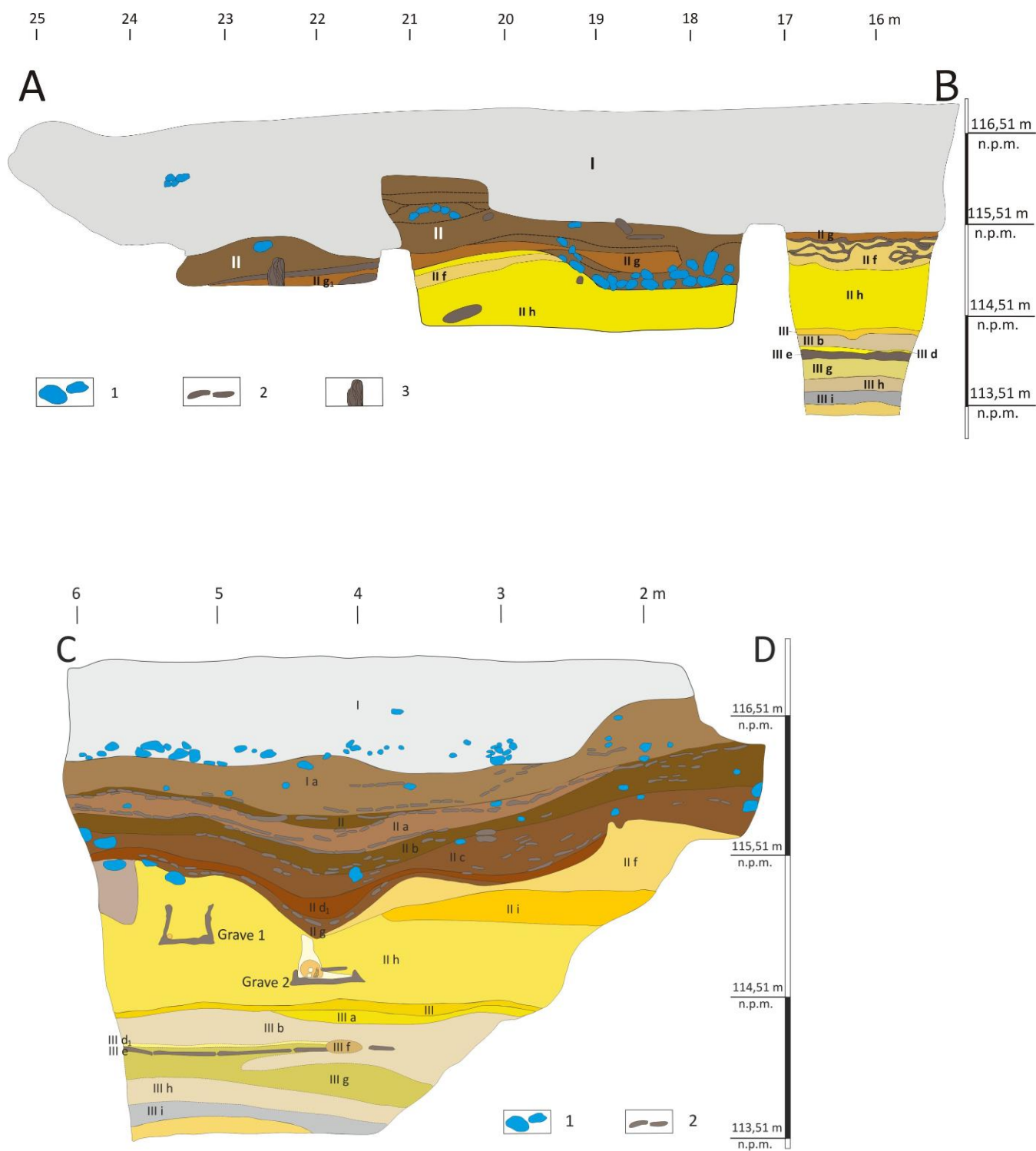
Poniżej przedstawiono charakterystykę zespołów ceramicznych z poszczególnych nawarstwień, które w świetle scharakteryzowanego powyżej układu stratygraficznego związane są z zakresem chronologicznym prezentowanym w pracy, którego górna granica sięga połowy XI wieku, a więc obejmuje warstwy III_{i-a} oraz warstwy II_{f, h, i} (ryc. 49, 50).

²²¹ Tomasz Janiak, *Pozostałości architektury...*, s. 183-187; tenże, *Topografia sakralna gnieźnieńskiego zespołu grodowego*, „Slavia Antiqua” 50 (2009), s. 265.

²²² Tomasz Sawicki, *Dzieje badań Góry Lecha...*, s. 76-77.



Ryc. 49. Gniezno – Góra Lecha, stan. 5. Wykop A (opr. Ł. Drzewiecka-Ranoszek)



Ryc. 50. Gniezno – Góra Lecha, stan. 5. Wykop A, profil N (AB) oraz E (CD) (opr. Ł. Drzewiecka-Ranoszek)

Warstwa III_h

Warstwę III_h stanowiła mocno zbita, rudobrazowa próchnica o miąższości około 20 cm. Znajdowała się ona bezpośrednio na warstwie pierwotnego humusu, tj. szarej, luźnej próchnicy określonej jako warstwa III_i. Zespół ceramiki pochodzący z warstwy III_h liczył łącznie 7 mało charakterystycznych fragmentów naczyń częściowo obtaczanych. Pojedyncze określone typologicznie naczynie reprezentowało grupę pierwszą. Zbiór ceramiki składał się z pojedynczej części brzegowej (14,28%) oraz 6 części środkowych (85,72%).

Odnotowane naczynie grupy pierwszej prezentowało typ niewielkiego garnka, obtaczanego w strefie brzegowej, o esowatym profilu, z krótkim, lekko wychylonym brzegiem typu I.1.a, o średnicy 13 cm, z silnie zredukowaną szyjką o łukowatym kształcie, która przechodziła łagodnie w dwustożkowaty, słabo profilowany niezdobiony brzusec o średnicy 15 cm (tabl. 84:1). Zbiór części środkowych stanowił mało charakterystyczną grupę źródeł. Wyróżniono pojedynczy fragment naczynia o brzuscu dwustożkowatym, o słabo profilowanej linii załomu typu 31, który z pewnym prawdopodobieństwem również przypisać można do grupy pierwszej.

Wśród naczyń częściowo obtaczanych zdobione były 3 (42,85%) fragmenty. Wyróżniono głównie ornament grupy pierwszej typów I.12 (1) oraz I.3 (2).

Warstwa III_g

Warstwę III_g stanowiła czarna, tłusta próchnica o miąższości około 30 cm, w której znajdowały się chaotycznie rozrzucone fragmenty drewna, wśród których, w stropowych partiach warstwy, odnotowano fragmenty drewnianej dranicy o szerokości 12 cm i długości 40 cm związanej stratygraficznie z kolejnymi nawarstwieniami. Zespół ceramiki pochodzący z warstwy III_g liczył łącznie 59 fragmentów naczyń, spośród których wyróżniono 39 (66,1%) ułamków naczyń częściowo obtaczanych oraz 20 (33,9%) fragmentów naczyń całkowicie obtaczanych. Wśród 6 określonych typologicznie pojemników w zespole odnotowano naczynia grupy trzeciej (50% – 3) oraz naczynia grupy szóstej (50% – 3).

Zbiór naczyń wykonanych w technice częściowego obtaczania składał się z 3 (7,7%) części brzegowych, 32 (82,1%) części środkowych oraz 4 (10,2%) den.

Spośród naczyń grupy trzeciej wyróżniono dwa pojemniki, o esowatym profilu, z lekko wychylonym brzegiem typów I.1.a, o średnicy 21 cm, oraz II.1.a, o średnicy 28 cm, ze zredukowaną szyjką, o łukowatym kształcie, przechodzącą w dwustożkowaty, słabo profilowany brzusec zdobiony w górnej partii nieregularnym ornamentem typu I.3 (tabl. 84:5) oraz dekoracją typu I.16 (tabl. 84:4). Oba pojemniki nawiązują do naczyń grupy *Menkendorf*. Trzecie naczynie charakteryzowało się esowatym profilem, z krótkim, nieznacznie odchylonym

brzegiem typu I.1.a, o średnicy 16 cm, z silnie zredukowaną szyjką mocno przechodzącą w dwustożkowaty, ostro profilowany brzusiec, o średnicy 16,9 cm, pokryty ornamentem typu I.3. Naczynie to przypisać należy do naczyń grupy *Tornow*.

Wśród ułamków pochodzących ze środkowych części naczyń wyróżniono elementy pojemników o brzuścach dwustożkowatych typu 31, w mniejszym stopniu o kształcie eliptycznym typu 11. Dolne partie naczyń przypisano do dwóch typów. Odnotowano głównie dna płaskie, niewyodrębnione typu 1.11, incydentalnie z zachowanym wklęsłym odciskiem osi koła oraz pojedynczy ułamek dna płaskiego lekko wyodrębnionego typu 2.11.

Wśród naczyń częściowo obtaczanych, zdobionych było 10 (25,6%) ułamków. Był to ornament наносzony bez wykorzystania koła, nieregularny. Dominowały zdobienia grupy pierwszej typów I.2-I.3, przy mniejszym udziale typu I.16 (tabl. 85:2). Incydentalnie odnotowano również ornament grupy czwartej typu IV.5 oraz grupy trzeciej typu III.29 (tabl. 84:5).

Zbiór naczyń całkowicie obtaczanych składał się z 3 (15%) części brzegowych, 16 (80%) części środkowych oraz pojedynczego (5%) fragmentu dna.

Do naczyń grupy szóstej zaliczono dwa pojemniki o profilu esowatym, z wychylonym na zewnątrz brzegiem typu I.1.b, o średnicy 21,8 cm oraz 23,6 cm, z krótką łukowatą szyjką przechodzącą łagodnie w eliptyczny (tabl. 86:1) oraz dwustożkowaty słabo profilowany brzusiec (tabl. 86:2), o średnicy 23 cm. Powierzchnię naczyń zdobił ornament strefowy grupy trzeciej typu III.15. Ostatnim z naczyń grupy szóstej był pojemnik o esowatym profilu z długim, silnie wychylonym brzegiem typu II.1.d, krótką, łukowatą szyjką przechodzącą łagodnie w wysoko umieszczony, eliptycznie profilowany załom brzuśca zdobiony ornamentem grupy pierwszej typu I.4 (tabl. 84:7).

Wśród środkowych, mało charakterystycznych fragmentów naczyń odnotowano zaledwie pojedynczy ułamek pojemnika o brzuścu eliptycznym typu 11. Pojedyncze dno przypisano natomiast do grupy den płaskich, niewyodrębnionych typu 1.11.

Wśród ułamków naczyń całkowicie obtaczanych zdobionych było 13 (65%) fragmentów. Poza omówioną wcześniej dekoracją strefową, pokrywającą naczynia grupy szóstej, głównym wątkiem zdobniczym był ornament grupy pierwszej typów I.3-I.5, incydentalnie odnotowano również ornament grupy czwartej typów IV.1-IV.2 (tabl. 85:1, 3), IV.8 (tabl. 85:5) oraz IV.7.

Warstwa III_f

Na poziomie stropu warstwy III_g, po południowej stronie wykopu, odnotowano warstwę III_f, którą tworzyła sinożółta, zbita i spiaszczona glina. Zespół ceramiki pochodzący z warstwy

III_f liczył łącznie 24 fragmenty ceramiki całkowicie obtaczanej. Zbiór składał się z 21 (87,5%) części środkowych oraz 3 (12,5%) den.

Spośród części środkowych typologicznie sklasyfikowano pojedynczy ułamek pochodzący z naczynia o brzuścu eliptycznym, słabo profilowanym typu 11. Wszystkie fragmenty den sklasyfikowano jako dna płaskie, niewyodrębnione typu 1.11.

Wśród fragmentów naczyń całkowicie obtaczanych zdobione były 3 (12,5%) ułamki. Wyróżniono jedynie ornament grupy pierwszej typów I.13 oraz I.2.

Warstwa III_e

Warstwę III_e o miąższości około 10 cm tworzył żółty, luźny piasek, który zalegał bezpośrednio na warstwie III_g. W stropowej części tej warstwy uchwycono drewniane, lekko nadpalone dranice, ułożone na osi NE–SW, tworzące rodzaj utwardzonej powierzchni. W warstwie tej nie występował materiał źródłowy.

Warstwa III_{d1}

Warstwę III_{d1} o miąższości 10-15 cm tworzyła czarna, tłusta próchnica, w której zalegały drobne, pocięte i chaotycznie ułożone fragmenty drewna znajdujące się tuż nad elementami drewnianymi uchwyconymi w warstwie III_e. Zespół ceramiki liczył łącznie 11 mało charakterystycznych fragmentów naczyń całkowicie obtaczanych, spośród których wyróżniono 9 (81,8%) części środkowych oraz 2 (18,2%) fragmenty den, które sklasyfikowano jako dna płaskie, niewyodrębnione typu 1.11.

Wśród naczyń całkowicie obtaczanych zdobionych było 8 (72,7%) ułamków. Jedynym elementem zdobniczym, który odnotowano, był ornament grupy pierwszej typów I.2 oraz I.3.

Warstwa III_d

Warstwę III_d o miąższości około 10 cm tworzyła niejednolita próchnica o czarnej i rudobrazowej barwie z nielicznymi wtrętami żółtego piasku. Warstwa ta zalegała bezpośrednio nad warstwą III_{d1} i stanowi poziom użytkowy związany z konstrukcjami uchwyconymi w warstwach III_e i III_{d1}. Zespół ceramiki liczył łącznie 108 ułamków, spośród których wyróżniono 25 (23,1%) fragmentów naczyń częściowo obtaczanych oraz 83 (76,9%) ułamki naczyń wykonanych w technice całkowitego obtaczania. Wśród 9 określonych typologicznie naczyń wyróżniono naczynia grupy szóstej (5), piątej (2) oraz pojedyncze naczynie grupy pierwszej oraz trzeciej.

Zbiór ułamków naczyń częściowo obtaczanych składał się z 2 (8%) części brzegowych, 22 (88%) części środkowych oraz z pojedynczego dna (4%).

Pierwsze z określonych naczyń przypisano do grupy pierwszej. Był to niezdobiony pojemnik, o lekko esowatym profilu, z lekko wychylonym na zewnątrz brzegiem typu I.1.a, o

średnicy 27 cm, ze słabo zaznaczoną szyjką przechodzącą łagodnie w eliptyczny, słabo profilowany brzusiec, o średnicy 27,8 cm (tabl. 87:1). Drugie z naczyń nawiązywało do pojemników grupy *Tornow*. Było to naczynie z lekko wychylonym na zewnątrz brzegiem typu I.1.a, o średnicy 17 cm, ze zredukowaną do największego przewężenia szyjką, z dwustożkowatym, ostro profilowanym brzuścem, o średnicy 19,3 cm, którego powierzchnie pokrywał ornament grupy pierwszej typu I.4 (tabl. 87:2).

Wśród fragmentów pochodzących ze środkowych partii naczyń odnotowano głównie ułamki dolnych ścianek naczyń, które pozbawione były cech dystynktywnych z zakresu opisu typologiczno-stylistycznego. Pojedynczy fragment dna wraz z zachowaną ścianką naczynia zachował się w sposób uniemożliwiający jego analizę formalną.

Wśród ułamków naczyń częściowo obtaczanych zdobionych było 6 (25%) fragmentów. Poza opisanym powyżej zdobieniem na naczyniu typu *Tornow* dominował ornament grupy pierwszej typu I.2. Incydentalnie odnotowano fragment pokryty również ornamentem grupy pierwszej typu I.8.

Zbiór fragmentów naczyń całkowicie obtaczanych składał się z 15 (18,07%) części brzegowych, 62 (74,69%) części środkowych oraz 6 (7,24%) den.

Wśród naczyń grupy szóstej odnotowano głównie naczynia o esowatym profilu, z brzegiem silnie wychylonym na zewnątrz typu II.1, z krótką, łukowatą szyjką przechodzącą łagodnie w dwustożkowaty, słabo profilowany brzusiec pokryty ornamentem grupy trzeciej typów III.17-III.23 (tabl. 88:1, 2, 3). Wśród naczyń grupy piątej znalazły się pojemniki z podobnie ukształtowanym brzegiem, z silnie zredukowaną do największego przewężenia pod brzegiem naczynia szyjką, przechodzącą bezpośrednio w górną część brzuśca o eliptycznym kształcie, którego powierzchnię pokrywał ten sam, co na naczyniach grupy szóstej, rodzaj ornamentu grupy trzeciej (tabl. 89:2). Łagodna linia profilu oraz ornament składający się z poziomych dookołnych żłobków uzupełnionych pasmami odcisków narzędzi wielozębnych znajduje swoje analogie wśród form pochodzących z terenów Śląska.

Wśród 18 określonych części środkowych odnotowano głównie brzuśce eliptyczne, słabo profilowane typu 11, w mniejszym stopniu o podkreślonej linii załomu typu 12. Incydentalnie odnotowano również brzuśce kuliste typu 2. Spośród fragmentów den wyróżniono głównie dna płaskie, niewyodrębnione typu 1.11, incydentalnie odnotowano także dno wklęsłe, lekko podcięte typu 2.32 oraz ułamki den wklęsłych, których stan zachowania nie umożliwiał określenia pełnego typu.

Wśród ułamków naczyń całkowicie obtaczanych zdobionych było 48 (57,8%) fragmentów. Poza omówionym powyżej rodzajem zdobień, pokrywającym wyróżnione

naczynia, wśród pozostałej części zbioru odnotowano głównie ornament grupy pierwszej typów I.4-I.5, zdecydowanie w mniejszym stopniu typu I.2 (31 – 66,7%). Nadal stosunkowo częstym motywem ornamentacyjnym był ornament grupy trzeciej typów III.11-III.13. Odnotowano również jeden fragment naczynia zdobionego listwą plastyczną o przekroju trapezowatym, zdobioną kanelowaniem. Warto zaznaczyć również, że wśród elementów zdobniczych nie odnotowano motywów opartych na wątku linii falistej.

Warstwa III_c

Warstwę III_c o miąższości około 15 cm tworzyła ciemnobrunatna, luźna próchnica pozbawiona, podobnie jak warstwa III_e, materiałów źródłowych. Warstwa ta w południowej części wykopu wcina się pod warstwę II_b.

Warstwa III_b

Warstwę III_b o miąższości kilku centymetrów tworzyła spiaszczona, żółta glina ze śladami spalenizny w części stropowej. Poziom ten charakteryzował się niewielką ilością materiałów źródłowych, głównie ceramiki.

Zespół ceramiki pochodzący z warstwy III_b liczył łącznie 14 mało charakterystycznych fragmentów naczyń, z których 3 (21,4%) pochodziły z pojemników wykonanych w technice częściowego obtaczania oraz 11 (78,6%) z naczyń całkowicie obtaczanych.

Zbiór ceramiki częściowo obtaczanej składał się z dwóch ułamków części środkowych pochodzących z dolnych partii pojemników oraz pojedynczego fragmentu niewyodrębnionego o wklęsłych powierzchniach dna typu 1.32.

Zbiór ułamków naczyń całkowicie obtaczanych składał się z pojedynczej (9,09%) części brzegowej, 9 (81,82%) części środkowych oraz pojedynczego dna (9,09%). Odnotowany górny fragment pochodził z naczynia o silnie wychylonym na zewnątrz, lekko profilowanym brzegu typu II.1.b, dno natomiast sklasyfikowano jako płaskie, niewyodrębnione typu 1.11.

Warstwa III_a

Warstwę III_a o miąższości około 10 cm tworzyła ciemnobrunatna próchnica, z luźno ułożonymi kamieniami, silnie nasycona węglami drzewnymi, z lokalnie występującymi śladami wapna, z niewielką ilością materiału źródłowego, który składał się z 2 mało charakterystycznych fragmentów ceramiki częściowo obtaczanej oraz 2 ułamków naczyń całkowicie obtaczanych. Pierwsza grupa fragmentów pochodziła z dolnych partii naczynia, a ich powierzchnie pokrywał ornament grupy pierwszej typu I.2. Drugą grupę fragmentów tworzyły dwa ułamki brzuśców o kształcie eliptycznym zdobione na powierzchni ornamentem grupy trzeciej typu III.11.

Warstwa III

Warstwę III o miąższości około 10 cm tworzyła zbielicowana, ciemnopopielata próchnica z lokalnie występującymi plamami spalenizny, silnie nasycona materiałem źródłowym. Strop warstwy znajdował się bezpośrednio pod warstwą II_h związaną z następnym poziomem osadniczym.

Zespół ceramiki odkryty w warstwie III liczył łącznie 206 ułamków, z których 53 (25,2%) pochodziły z naczyń wykonanych w technice częściowego obtaczania oraz 153 (74,8%) fragmenty z naczyń całkowicie obtaczanych. Wśród 17 wyróżnionych typologicznie form odnotowano naczynia grupy pierwszej (2 – 11,76%), grupy szóstej (10 – 58,82%), grupy siódmej (2 – 11,76%), grupy trzeciej (1 – 5,88%), czwartej (1 – 5,88%) oraz piątej (1 – 5,88%).

Zbiór ceramiki częściowo obtaczanej składał się z 4 (7,54%) części brzegowych, 41 (77,38%) części środkowych oraz 8 (15,08%) den.

Pierwszą grupę pojemników stanowiły: naczynie w formie garnka, o esowatym profilu, z krótkim, lekko wychylonym brzegiem typu I.1.a, ze zredukowaną szyjką przechodzącą łagodnie w eliptyczny, słabo profilowany brzusiec zdobiony w górnej części pasmem odcisków narzędzia trójkątnego (tabl. 90:1) oraz naczynie również w formie garnka, o esowatym profilu, z krótkim wychylonym na zewnątrz brzegiem typu II.1.a, ze zredukowaną szyją przechodzącą łagodnie w górną partię brzuśca (tabl. 90:2).

Wśród naczyń grupy trzeciej wyróżniono naczynie o esowatym profilu, z wychylonym na zewnątrz brzegiem typu I.1.a, ze zredukowaną szyjką przechodzącą łagodnie w brzusiec zdobiony w górnej partii poziomymi, dookołnymi, głębokimi żłobkami (tabl. 91:1).

Do naczyń grupy czwartej przypisano pojemnik, o wychylonym na zewnątrz brzegu typu I.1.a, z lekko zbieżną, cylindryczną szyjką profilowaną pojedynczym żeberkiem (trójkątną listwą plastyczną) przechodzącą łagodnie w górną część brzuśca pokrytą szerokimi poziomymi dookołnymi żłobkami (tabl. 92:2). Omówione naczynie w sposób formalny nawiązuje do naczyń określanych typem *Bruszczewo*²²³.

Środkowe, mało charakterystyczne fragmenty naczyń pochodziły głównie z dolnych segmentów. Nieliczne ułamki o zachowanej linii załomu brzuśca pozwoliły sklasyfikować je do grupy naczyń o brzuścach eliptycznych, słabo profilowanych typu 11. Spośród ułamków den wyróżniono głównie dna płaskie, niewyodrębnione typu 1.11, incydentalnie odnotowano pojemnik z lekko wyodrębnionym, zaopatrzonym w stopkę dnem typu 4.11 (tabl. 90:6).

²²³ Michał Brzostowicz, *Bruszczewski zespół...*, s. 39 i n.

Wśród ułamków naczyń częściowo obtaczanych zdobionych było 14 (26,4%) fragmentów. Poza elementami i wątkami zdobniczymi pokrywającymi zrekonstruowane formy naczyń dość powszechny był ornament grupy pierwszej typów I.1-I.2. Incydentalnie odnotowano natomiast ornament grupy trzeciej typów III.1-III.4.

Zbiór fragmentów ceramiki całkowicie obtaczanej składał się 28 (18,30%) części brzegowych, 111 (72,55%) części środkowych oraz 14 (9,15%) den. Wśród określonych typologicznie form odnotowano naczynia grupy szóstej, w mniejszym stopniu grupy siódmej oraz grupy piątej.

Wśród naczyń grupy szóstej wyróżniono naczynia o esowatym profilu, o różnorodnie dopracowanych brzegach typów: II.3.b (tabl. 91:3, 4), III.3.b (tabl. 92:10), II.1.a (tabl. 91:2), II.1.b (tabl. 91:5, 6), I.1.c, II.1.c (tabl. 92:3) oraz I.3.b, o zredukowanych, łukowatych szyjkach przechodzących łagodnie w eliptycznie profilowany brzusec. Naczynia zdobione były głównie ornamentem grupy pierwszej typów I.3-I.5, incydentalnie ornamentem grupy czwartej typów IV.1-IV.3. Naczynia grupy szóstej nawiązywały do pojemników grupy *Vipperow*.

Wśród naczyń grupy siódmej, które nawiązują do pojemników grupy *Teterow*, odnotowano naczynie w typie garnka z brzegiem wychylonym na zewnątrz typu II.1.b, z krótką cylindryczną szyjką łagodnie przechodzącą w eliptyczny, słabo profilowany brzusec zdobiony ornamentem grupy pierwszej typu I.5 (tabl. 92:8) oraz naczynie z brzegiem typu II.1.a, z krótką, łukowato wychyloną szyjką przechodzącą w eliptyczny, silnie profilowany brzusec pokryty zdobieniem grupy piątej (tabl. 92:1).

Grupę piątą reprezentował w zbiorze pojemnik w typie garnka o wychylonym na zewnątrz, stosunkowo długim brzegu typu I.3.c, z silnie zredukowaną szyjką zaznaczoną tylko w postaci przewężenia pod wylewem, poniżej którego zaczyna się górna część kolistego brzuśca zdobionego na powierzchni ornamentem strefowym grupy trzeciej typu III.45 (tabl. 90:4).

Pozostała grupa fragmentów części brzegowych stanowiła zbiór bardzo różnorodny. Zaobserwowano głównie brzegi silnie wychylone na zewnątrz, zarówno typów II.3.b, II.1.a, I.1.b, jak i II.1.b. Analiza środkowych części naczyń wykazała obecność pojemników o brzuścach eliptycznych, słabo profilowanych, w mniejszym stopniu kolistych oraz incydentalnie dwustożkowatych. Wśród den dominowały fragmenty płaskie, niewyodrębnione typu 1.11 (6 fr.), w mniejszym stopniu dna wklęsłe, niewyodrębnione typu 1.32 (4 fr.). Na pojedynczym dnie odnotowano obecność znaku garncarskiego w postaci reliefowej pięcioramiennej gwiazdy (tabl. 92:9).

Wśród ułamków naczyń całkowicie obtaczanych zdobionych było 95 (62,7%) fragmentów. Poza motywami pokrywającymi wyróżnione naczynia odnotowano głównie zdobienia jednowątkowe grupy pierwszej typów I.1-I.2 oraz I.3-I.6. Mniejszym udziałem natomiast charakteryzowały się ułamki pokryte ornamentem grupy trzeciej, wśród których dominowały głównie typy III.11-III.16 oraz grupy czwartej typów IV.1-IV.3 (tabl. 91:4).

Warstwa II_h

Warstwę II_h o miąższości od 0,5 m do 1,0 m tworzył luźny, jasnożółty piasek z wtrętami zbitej gliny, w którym zarejestrowano smugi próchnicy, interpretowane jako relikty drewnianych konstrukcji wału obronnego, znajdujące się bezpośrednio nad warstwą III.

Zespół ceramiki pochodzący z warstwy II_h liczył łącznie 65 ułamków naczyń, z których 20 (30,7%) pochodziło od naczyń wykonanych w technice częściowego obtaczania oraz 45 (69,3%) fragmentów z naczyń całkowicie obtaczanych. Wśród czterech określonych typologicznie naczyń znajdowały się głównie naczynia grupy szóstej, pojedynczy ułamek grupy trzeciej oraz piątej.

Zbiór ceramiki częściowo obtaczanej składał się z mało charakterystycznych 16 (80%) części środkowych oraz 4 den (20%).

Wśród środkowych ułamków, pochodzących głównie z dolnych partii, wyróżniono zaledwie pojedynczy ułamek naczynia o ostro profilowanym dwustożkowatym brzuścu typu 32 zdobionym w górnej części ornamentem grupy trzeciej typu III.31, które przypisać można do naczyń grupy trzeciej nawiązujących do pojemników grupy *Menkendorf*. Pośród fragmentów den wyróżniono głównie dna: płaskie, niewyodrębnione typu 1.11, pojedyncze, lekko podcięte, płaskie typu 2.11 oraz dno płaskie, niewyodrębnione z wklęsłym odciskiem osi koła (tabl. 93:7).

Wśród ułamków naczyń częściowo obtaczanych zdobione były 3 (15%) ułamki. Poza ornamentem pokrywającym naczynie typu *Menkendorf*, odnotowano wyłącznie ornament grupy pierwszej typu I.5.

Zbiór ceramiki całkowicie obtaczanej składał się z 5 (11,11%) części brzegowych, 38 (84,44%) części środkowych oraz z 2 den (4,45%).

Naczynie grupy piątej reprezentowało typ garnka o esowatym profilu, z krótkim wychylonym na zewnątrz brzegiem typu II.3.b, o średnicy 23 cm, z silnie zredukowaną szyjką sprowadzoną do przewężenia pod krawędzią przechodzącego bezpośrednio w górną część brzuśca, którego powierzchnię pokrywał ornament fryzowy grupy czwartej typu IV.1 (tabl. 93:4).

Wśród zrekonstruowanych form naczyń grupy szóstej wyróżniono garnek o esowatym profilu, z brzegiem typu II.1.b, o średnicy 19 cm, z silnie zredukowaną szyjką przechodzącą bezpośrednio w zdobiony w górnej części ornamentem grupy pierwszej typu I.16 (tabl. 93:5) oraz naczynie o esowatym profilu, z silnie wychylonym na zewnątrz brzegiem typu III.1.a, o średnicy 27 cm, lekko podciętym na wysokości, nieznacznie zredukowanej łukowatej szyjki, która bezpośrednio przechodzi w kulisty, zdobiony ornamentem grupy pierwszej typu I.5 brzusiec o średnicy 28,1 cm (tabl. 93:1).

Wśród części brzegowych znajdowały się brzegi mocno wychylone na zewnątrz typu III.1.a oraz silnie wychylone typu II.3.b. Wśród ułamków środkowych wyróżniono głównie fragmenty naczyń o brzuścach kulistych typu 2 oraz eliptycznych typu 11. W niewielkim stopniu opisano również naczynia o dwustożkowatych, słabo profilowanych brzuścach typu 31. Wśród ułamków den wyróżniono głównie dna niewyodrębnione o wklęsłych powierzchniach typu 1.22 (tabl. 93:12, 13).

Wśród fragmentów ceramiki całkowicie obtaczanej zdobionych było 36 (80%) ułamków. Ponad połowę z nich pokrywał ornament grupy pierwszej typów I.3-I.5. W mniejszym stopniu odnotowano zdobienie grupy trzeciej typów III.14 (tabl. 93:10), III.12 (tabl. 93:11) oraz III.16 (rys. 82). Zbiór fragmentów zdobionych uzupełniał pojedynczy fragment naczynia pokryty ornamentem grupy czwartej typu IV.8 (tabl. 93:9).

Warstwa II_i

Warstwę II_i, o miąższości około 25 cm, tworzyła szara, mocno zbita glina, w której występowały fragmenty węgli drzewnych. Ta struktura odnotwana została w górnej stropowej części warstwy II_h, głównie w południowej części wykopu.

Zespół ceramiki pochodzący z warstwy II_i liczył łącznie 43 ułamki naczyń wykonanych w technice całkowitego obtaczania.

Zbiór ten składał się z 3 (6,98%) części brzegowych, 37 (86,04%) części środkowych oraz 3 den (6,98%). Opis części przybrzeżnych pozwolił określić formalnie tylko jeden pojemnik grupy piątej. Było to naczynie w typie niewielkiego garnka o esowatym profilu, o silnie wychylonym brzegu typu III.3.d o średnicy 19 cm, z silnie zredukowaną szyjką sprowadzoną do przewężenia pod brzegiem przechodzącym bezpośrednio w górną część dwustożkowatego, słabo profilowanego brzuśca o średnicy 17,7 cm, którego powierzchnię pokrywały ornament grupy pierwszej typu I.5 (tabl. 94:1).

Pozostałe części brzegowe sklasyfikowano głównie jako typ III.1.a (tabl. 94:3) oraz typ III.5.b (tabl. 94:2). Wśród środkowych partii naczyń, podobnie jak w warstwie II_h, dominowały brzuśce o profilu kulistym typu 2 i eliptycznym typu 11, przy niewielkim udziale pojemników

o brzuścach dwustożkowatych, łagodnie profilowanych typu 31. Spośród dolnych partii naczyń wydzielono dno płaskie, niewyodrębnione typu 1.11, dno wklęsłe niewyodrębnione typu 1.22 (tabl. 94:4) oraz dno płaskie lekko podcięte typu 2.11.

W grupie ułamków naczyń całkowicie obtaczanych zdobionych było 25 (58,1%) fragmentów. W większości były to zdobienia z grupy pierwszej typów I.2 oraz I.3-I.5. W mniejszym stopniu odnotowano dekoracje grupy czwartej typu IV.4 oraz pierwszej typu I.10.

Warstwa II_f

Warstwę II_f o miąższości około 50 cm, znajdującą się w południowej części wykopu, nad warstwą II_i tworzył, podobnie jak warstwę II_h, żółty, dość syпки piasek z zachowanymi w postaci smug próchnicy elementami bliżej nieokreślonych drewnianych konstrukcji.

Zespół ceramiki pochodzący z warstwy II_f liczył łącznie 252 ułamki naczyń, z których 13 (5,1%) pochodziło od naczyń wykonanych w technice częściowego obtaczania oraz 239 (94,9%) fragmentów z naczyń całkowicie obtaczanych. Wśród określonych typologicznie naczyń znajdowały się głównie naczynia grupy szóstej (50%), siódmej (35,7%) oraz grupy ósmej (14,3%).

Zbiór ceramiki częściowo obtaczanej składał się z 10 (76,92%) części środkowych oraz 3 den (23,08%). Wśród ułamków pochodzących ze środkowych partii naczyń, typologicznie określono zaledwie pojedynczy fragment naczynia o brzuścu dwustożkowatym, słabo profilowanym typu 31. Dna przypisano do grupy den płaskich, niewyodrębnionych typu 1.11.

Wśród fragmentów naczyń częściowo obtaczanych zdobionych były 3 (23,1%) ułamki. Jedynym rodzajem dekoracji był ornament grupy pierwszej typów I.1-I.2.

Zbiór ceramiki całkowicie obtaczanej składał się z 27 (11,29%) części brzegowych, 195 (81,58%) części środkowych oraz 17 den (7,13%).

Do naczyń grupy szóstej zaliczono pojemniki o esowatym profilu, z brzegiem typów III.3.a (tabl. 95:3, 2, 9), II.3.b (tabl. 96:10, 6, 5) oraz II.1.b (tabl. 95:1), których średnica oscylowała od 16 cm do 27 cm, z krótką, łukowatą szyjką, przechodzącą w koliste (tabl. 96:5, 95:9) oraz dwustożkowate (rys. 91) brzuśce, o średnicy od 15 cm do 27 cm, pokryte głównie ornamentem grupy czwartej typów IV.7-IV.8 (tabl. 95:9). Incydentalnie ornamentem grupy pierwszej typu I.8, który pokrywał szyjkę naczynia (tabl. 95:1). Wyróżnione formy nawiązują do naczyń grupy *Vipperow*.

Do naczyń grupy siódmej, charakteryzujących się silnie wyodrębnioną, zaznaczoną szyjką, zaliczono pojemniki w typie garnków z brzegiem typów: III.3.c (tabl. 95:7), III.2.c (tabl. 95:8), III.2.b (tabl. 96:7) oraz II.3.c (tabl. 96:1), o średnicy od 15 cm do 26 cm, łukowatych, zbieżnych szyjkach (tabl. 95:7; 96:7), prostych (tabl. 96:1) oraz szyjkach cylindrycznych,

prostych (tabl. 95:8), które silnie (tabl. 95:7, 8) oraz łagodnie (tabl. 96:1, 7) przechodziły w koliste brzuśce, o średnicy od 14,6 cm do 27,1 cm. Naczynia te, nawiązujące do naczyń grupy *Teterow*, pokrywał głównie ornament grupy pierwszej typów I.4-I.5, incydentalnie natomiast odnotowano ornament grupy czwartej typu IV.7.

Do naczyń grupy ósmej przypisano dwa naczynia z prostą cylindryczną szyjką zakończoną brzegiem typu I.1.b, których średnica wynosiła od 16 cm do 23 cm, określanych na Pomorzu Zachodnim naczyniem grupy K (tabl. 96:8, 9).

Analiza pozostałych części brzegowych wykazała, że ułamki te pochodziły od naczyń o brzegach typów: II.1.b, II.5.c, III.1.c, III.2.c oraz III.3.a. Analiza części środkowych wykazała dość znaczną przewagę ułamków pojemników o brzuścach ukształtowanych eliptycznie typu 11 (69,5% – 32 fr.) nad naczyniami o brzuścach uformowanych kuliście typu 2 (15,25% – 7 fr.) oraz dwustożkowato typu 31 (15,25% – 7 fr.). Wśród ułamków den w zbiorze dominowały fragmenty naczyń o dnach płaskich, niewyodrębnionych typu 1.11 oraz dna wklęsłe, również niewyodrębnione typów 1.22 i 1.32.

Wśród ułamków naczyń całkowicie obtaczanych zdobione były 142 (56,4%) fragmenty. Głównym motywem zdobniczym, pokrywającym ponad 88% zdobionych ułamków, był ornament grupy pierwszej typów I.4-I.6, w mniejszym stopniu I.2-I.3. Ponadto odnotowano również ornament grupy czwartej typów IV.1, IV.4-IV.5, IV.8, grupy trzeciej typów III.11-III.13. Odnotowano również fragment brzuśca z podwójną listwą plastyczną o przekroju trapezowatym, zdobione również odciskami dołków.

4.2. Analiza technologiczna

Analizy z zakresu technologii przeprowadzono głównie na podstawie obserwacji makroskopowych stosując się do przedstawionego we wcześniejszej części pracy systemu opisu. Zaprezentowane poniżej wyniki ukazano w kontekście poszczególnych poziomów osadniczych wyróżnionych na zbadanych stanowiskach. Ich wartość poznawcza odzwierciedla głównie przemiany związane z lokalnym rozwojem warsztatu garncarskiego zaprezentowane przez pryzmat chronologii wskazanej na podstawie analizy stylistycznej.

Gnieszno, stan. 15. Charakterystyka technologiczna naczyń pochodzących z poziomów związanych z funkcjonowaniem konstrukcji kamiennej

Zespoły naczyń **częściowo obtaczanych**, pochodzące z nawarstwień związanych z funkcjonowaniem obiektu kamiennego, stanowiły pod względem technologii wykonania zbiór jednolity. W procesie technologicznym używano mas garncarskich schudzonych materiałem w postaci tłucznia mineralnego, o różnorodnej barwie (83%), w mniejszym stopniu uzupełnionego piaskiem (17%). Incydentalnie odnotowano również niewielki udział naczyń, w których obok wskazanych rodzajów domieszki występowała domieszka organiczna oraz płatki miki. Pod względem wielkości ziaren materiału schudzającego struktura mas plastycznych charakteryzowała się głównie domieszką drobną z udziałem średniej i grubej (89,65%). W mniejszym stopniu taką, w której obok ziaren drobnych dominowały średnie (10,35%). Analiza charakteru przełamów ścianek naczyń wykazała, że w dużym stopniu masa ceramiczna była wymieszana z domieszką schudzającą w sposób średnio związany (91,24%), w mniejszym stopniu w sposób jednolity (8,76%).

Analizę w zakresie technologii wykonania naczyń częściowo obtaczanych przeprowadzono na 5 ułamkach den. Pomimo słabego stanu zachowania tych elementów zbioru, niektóre z odnotowanych cech pozwoliły uzupełnić charakterystykę procesu technologicznego tej grupy naczyń. Spośród całego zbioru ślady związane z wykorzystaniem koła garncarskiego, w postaci wklęsłego odcisku osi koła, stwierdzono na pojedynczym fragmencie. Zaobserwowane na 4 ułamkach słabe deformacje krawędzi dna oraz przyległych do niej fragmentów ścianek wykazały, że ściąganie gotowych form z tarczy koła odbywało się poprzez podważanie gotowych form (80%). Dalsza ocena powierzchni zewnętrznej den wykazała stosowanie głównie podsypki w postaci tłucznia mineralnego (80%). Incydentalnie odnotowano natomiast odciski roślin (20%). Pod kątem grubości w zbiorze zarejestrowano wyłącznie dna grube.

Zestawienie klas grubości ścianek naczyń wykazało, że wśród zanalizowanych ułamków ponad połowę zbioru stanowiły pojemniki grubościenne (60,4%), przy stosunkowo

dużym udziale pojemników o średnich grubościach ścianek (37,7%). Analizując powierzchnię wewnętrzną, jak i zewnętrzną, ślady związane z formowaniem bryły naczynia odnotowano w niewielkim stopniu. Były to zarówno zaobserwowane głównie w dolnych partiach, po wewnętrznych stronach naczyń negatywy po taśmach, jak i ślady ugniatania występujące wspólnie (7,89%). Kolejnym wyróżnikiem działań z zakresu formowania naczyń była faktura powierzchni zewnętrznej. W zbiorze dominowały naczynia o powierzchni szorstkiej, o lekko wyczuwalnej, niewidocznej domieszce zarówno o ziarnach średnich, jak i grubych (88,7%), w mniejszym stopniu natomiast o powierzchni gładkiej, o niewyczuwalnych i niewidocznych ziarnach domieszki (11,3%). Zarówno na zewnętrznych, jak i wewnętrznych powierzchniach naczyń zaobserwowano ślady odzwierciedlające proces obtaczania oraz obmazywania naczyń. Obejmowały one głównie strefy nieprzekraczające największej wydętości brzuśca. Obie powierzchnie wykańczane były głównie przy pomocy tkanin (86,4% pow. zew., 100% pow. wew.), w mniejszym stopniu odnotowano ślady powstałe przy użyciu twardych narzędzi (13,7% pow. zew.). Przy opisie uwzględniono również kierunek ciągów garncarskich powstałych w trakcie prac nad fakturą naczynia. W przypadku zespołów częściowo obtaczanych stwierdzono, że ułamki wygładzane za pomocą tkanin często przebiegały zarówno poziomo, pionowo i diagonalnie, natomiast te wygładzane za pomocą twardych narzędzi przyjmowały głównie kierunek poziomy.

Obserwacje barwy przełamów ścianek naczyń wykazały, że jakość wypału stała na stosunkowo niskim poziomie. Twierdzenie to wynika z dużego udziału fragmentów o przełamach wielobarwnych (54,7%) oraz dwubarwnych w układzie „ab” (43,4%) przy incydentalnie występujących przełamach jednobarwnych (1,9%). Wśród ułamków naczyń częściowo obtaczanych dominowały głównie fragmenty o powierzchni ceglasto-szarej (30,2%), szarej (26,4%), brunatnej (24,5%) oraz beżowej (11,3%). Stwierdzono również niewielki odsetek naczyń o barwie czarnej (7,6%).

Zespoły naczyń **całkowicie obtaczanych** związanych z obiektem kamiennym w zakresie technologii produkcji stanowiły zbiór charakteryzujący się, podobnie jak omówione wcześniej zespoły, jednolitym zestawem cech. W procesie technologicznym używano mas garncarskich schudzonych materiałem w postaci tłucznia mineralnego, o różnorodnej barwie oraz piasku (59,1%), w mniejszym stopniu wyłącznie samego tłucznia mineralnego (40,9%). Odnotowano również znaczny udział naczyń, w których obok domieszki tłucznia i piasku występowała domieszka organiczna (37,1%) oraz płatki miki (20%). Pod względem wielkości ziaren materiału schudzającego struktura mas plastycznych charakteryzowała się głównie domieszką średnią z udziałem drobnej i grubej (59,1%). W mniejszym stopniu taką, w której

obok ziaren średnich dominowały drobne (40,9%). Analiza charakteru przełamów ścianek naczyń wykazała, że duża część masy ceramicznej była wymieszana z domieszką schudzającą w sposób jednolity (62,3%), w mniejszym stopniu w sposób średnio związany (38,7%).

Analizę w zakresie technologii wykonania naczyń całkowicie obtaczanych przeprowadzono na 6 ułamkach den. Wśród całego zbioru ślady produkcyjne związane z wykorzystaniem koła garncarskiego odnotowano na pojedynczym ułamku. Był to odcisk tarczy koła – deski (1,67%). Zaobserwowane słabe deformacje krawędzi dna oraz przyległych do niej fragmentów ścianek wykazały, że ściąganie gotowych form z tarczy koła odbywało się poprzez podważanie gotowych form (66,7%). Dalsza ocena powierzchni zewnętrznej den wykazała stosowanie jednego rodzaju podsypki w postaci tłucznia mineralnego (1,67%). Pod kątem grubości w zbiorze zarejestrowano wyłącznie dna grube.

Zestawienie klas grubości ścianek naczyń wykazało, że wśród zanalizowanych ułamków ponad połowa to pojemniki grubościennne (54,5%) oraz o ściankach średniej grubości (36,4%). Stosunkowo niewielkim udziałem charakteryzowały się naczynia o ściankach cienkich (9,1%). Analizując powierzchnię zarówno wewnętrzną, jak i zewnętrzną ślady związane z formowaniem bryły naczynia odnotowano na nielicznym zbiorze (12,8%). Podobnym udziałem charakteryzowały się zarówno ślady ugniatania, zaobserwowane głównie w dolnych partiach ścianek naczyń, w mniejszym stopniu po wewnętrznych stronach górnych części, na wysokości szyjki lub przejścia szyjki w górną partię brzuśca (6,4%). Kolejnym wyróżnikiem działań z zakresu formowania naczyń była faktura powierzchni zewnętrznej. W zbiorze dominowały naczynia o powierzchni szorstkiej, o lekko wyczuwalnej, niewidocznej domieszce zarówno o ziarnach średnich, jak i grubych (76,8%), w mniejszym stopniu natomiast o powierzchni gładkiej, o niewyczuwalnych i niewidocznych ziarnach domieszki (23,2%). Zarówno na zewnętrznych, jak i wewnętrznych powierzchniach naczyń zaobserwowano ślady odzwierciedlające proces obtaczania naczyń. Obie powierzchnie wykańczano za pomocą twardych gładzików. Ślady obtaczania w postaci poziomych regularnych ciągów garncarskich obejmowały swoim zasięgiem całe naczynia.

Obserwacje barwy przełamów ścianek naczyń wykazały, że jakość wypału, podobnie jak w przypadku materiałów omówionych powyżej, stała na stosunkowo niskim poziomie. Twierdzenie to wynika z dużego udziału fragmentów o przełamach dwubarwnych w układzie „ab” (54,5%), przy dużym udziale ułamków o przełamach wielobarwnych (42,7%) oraz incydentalnie jednobarwnym (2,8%). Wśród ułamków naczyń częściowo obtaczanych dominowały głównie fragmenty o powierzchni szarej (59,1%), w mniejszym stopniu brunatnej (23,2%), ceglastej (8,6%) oraz beżowej (9,1%).

Gnieszno, stan. 15d. Charakterystyka technologiczna naczyń pochodzących z nasypu wału obronnego znajdującego się pod wschodnim skrzydłem kolegiaty

Zespoły naczyń **częściowo obtaczanych**, wśród których znajdowały się również naczynia obtaczane przy krawędzi, pochodzące z nasypu konstrukcji wału grodu książęcego, pomimo ich pewnego wtórnego charakteru stanowiły pod względem technologii wykonania zbiór jednolity. W procesie technologicznym używano mas garncarskich schudzonych materiałem w postaci tłucznia mineralnego o różnorodnej barwie (86,54%), w mniejszym stopniu uzupełnionego piaskiem (3,85%) oraz domieszką w postaci żwirku (9,62%). Incydentalnie wyróżniono również niewielki udział naczyń, w których obok domieszki tłucznia, piasku i żwirku występowały płatki miki oraz domieszka organiczna (2,1%). Pod względem wielkości ziaren materiału schudzającego struktura mas plastycznych charakteryzowała się głównie domieszką drobną z udziałem średniej i grubej (86,54%). W mniejszym stopniu taką, w której dominowały ziarna o frakcji średniej, przy udziale domieszki drobnej i grubej (10,23%) oraz wyłącznie drobnej (3,23%). Analiza charakteru przełamów ścianek naczyń wykazała, że w dużym stopniu masa ceramiczna była wymieszana z domieszką schudzającą w sposób średnio związany (83,23%), w mniejszym stopniu w sposób jednolity (9,21%) oraz niejednolity (7,56%).

Analizę w zakresie technologii wykonania naczyń częściowo obtaczanych przeprowadzono na 3 ułamkach den. Spośród całego zbioru ślady związane z wykorzystaniem koła garncarskiego w postaci wklęsłego odcisku osi koła stwierdzono na pojedynczym fragmencie (33,33%). Zaobserwowane słabe deformacje krawędzi dna oraz przyległych do niej fragmentów ścianek wykazały, że ściąganie z tarczy koła gotowych form odbywało się poprzez ich podważanie (33,33%). Dalsza ocena powierzchni zewnętrznej den wykazała stosowanie dwóch rodzajów podsypki. Dominował tutaj tłuczeń mineralny (66,67%), incydentalnie piasek (33,33%). Pod kątem grubości w zbiorze zarejestrowano wyłącznie dna grube.

Zestawienie klas grubości ścianek naczyń wykazało, że wśród zanalizowanych ułamków ponad połowa to pojemniki grubościenne (59,62%) oraz o ściankach średnich (38,46%). Nie odnotowano naczyń cienkościennych. Analizując powierzchnię zarówno wewnętrzną, jak i zewnętrzną nie zarejestrowano negatywów po taśmach czy też charakterystycznych dla ugniatania sfałdowanych powierzchni. Kolejnym wyróżnikiem działań z zakresu formowania naczyń była faktura powierzchni zewnętrznej. W zbiorze dominowały naczynia o powierzchni gładkiej, o niewyczuwalnych i niewidocznych ziarnach domieszki (51,92%), w mniejszym stopniu szorstkiej, o lekko wyczuwalnej, niewidocznej domieszce zarówno o ziarnach średnich, jak i grubych (36,54%) oraz o powierzchniach bardzo

szorstkich, o mocno wyczuwalnej domieszce, o ziarnach grubych (11,54%). Zarówno na zewnętrznych, jak i wewnętrznych powierzchniach naczyń zaobserwowano ślady odzwierciedlające proces obtaczania oraz obmazywania naczyń (88,47%). Wyróżniono powierzchnie, które dopracowane były przy pomocy materiałów o miękkich fakturach takich jak tkanina czy skóra (53,85% pow. zewn., 34,62% pow. wew.). W mniejszym stopniu zaobserwowano również ślady użycia materiałów o twardej powierzchni (9,62% pow. zewn., 3,85% pow. wew.). Przy opisie uwzględniono również kierunek ciągów garncarskich powstałych w trakcie prac nad fakturą. Charakter tychże, w górnych partiach często poziomy, w dolnych natomiast ukośny czy pionowy, świadczył o wykończaniu części powierzchni pojemników po wcześniejszym formowaniu i obtaczaniu na kole.

Obserwacje barwy przełamów ścianek naczyń wykazały, że jakość wypału również, jak w przypadku pozostałych materiałów, stała na stosunkowo niskim poziomie. Twierdzenie to wynika z dużego udziału fragmentów o przełamach wielobarwnych (76,92%), przy niewielkim udziale ułamków o przełamach dwubarwnych w układzie „ab” (3,85%) oraz większym odsetku naczyń o przełamach jednobarwnych (19,23%). Wśród ułamków naczyń częściowo obtaczanych dominowały głównie fragmenty o powierzchni brunatnej (63,46%), w mniejszym stopniu ciemno-szarej (19,23%), ceglastej (9,62%) oraz popielatej (3,85%).

Nieliczny zbiór ułamków naczyń **całkowicie obtaczanych** na płaszczyźnie technologicznej, pomimo że nie stanowił dość reprezentatywnej próbki materiału, charakteryzował się stosunkowo jednolitymi cechami. Były to fragmenty naczyń wykonanych z gliny schudzonej głównie domieszką tłucznia mineralnego, piasku oraz żwirku, wśród których pod kątem wielkości ziaren podstawowym składnikiem były frakcje drobne. Były to wyłącznie naczynia o średnich grubościach ścianek, o przełamach wielobarwnych. W wyniku opisu powierzchni zewnętrznych stwierdzono obecność naczyń o powierzchniach szorstkich, o barwie brunatnej. Zarówno zewnętrzne, jak i wewnętrzne powierzchnie pojemników nosiły ślady obtaczania w postaci charakterystycznych, wykonanych przy użyciu gładzika o twardej powierzchni, poziomych ciągów garncarskich.

Gnieszno, stan. 14. Charakterystyka technologiczna zespołów ceramicznych z poziomów osadniczych odnotowanych na obszarze I podgrodzia

Zespoły naczyń **częściowo obtaczanych** związanych z najstarszym **1 poziomem** osadniczym w obrębie I podgrodzia w zakresie technologii wykonania stanowiły zbiór charakteryzujący się, podobnie jak omówione wcześniej zespoły, jednolitym zestawem cech. W procesie technologicznym używano mas garncarskich schudzonych materiałem w postaci tłucznia mineralnego, o różnorodnej barwie (91,36%), w mniejszym stopniu uzupełnionego

piaskiem (7,41%) oraz drobnym żwirkiem (1,23%). Odnotowano także niewielki udział naczyń, w których obok domieszki tłucznia występowała domieszka organiczna (13,58%) oraz płatki miki (1,23%). Pod względem wielkości ziaren materiału schudzającego, struktura mas plastycznych charakteryzowała się głównie domieszką grubą z udziałem średniej i drobnej (88,89%). W mniejszym stopniu taką, w której obok ziaren drobnych występowały również średnie i grube (4,94%) oraz wyłącznie grube (6,17%). Analiza charakteru przełamów ścianek naczyń wykazała, że wśród dużej części zbioru masa ceramiczna była wymieszana z domieszką schudzającą w sposób średnio związany (86,21%), w mniejszym stopniu w sposób jednolity (8,01%) oraz niejednolity (5,78%).

Analizę w zakresie technologii wykonania naczyń częściowo obtaczanych przeprowadzono na 12 ułamkach den. Spośród całego zbioru ślady związane z wykorzystaniem koła garncarskiego stwierdzono na pojedynczych fragmentach. Był to wklęsły odcisk osi koła (8,33%). W zbiorze nie zaobserwowano natomiast deformacji krawędzi dna oraz przyległych do niej fragmentów ścianek, które odzwierciedlały proces odczepiania gotowych form z tarczy koła. Dalsza ocena powierzchni zewnętrznej den wykazała stosowanie dwóch rodzajów podsypki. Odnotowano głównie tłuczeń mineralny (32,32%) oraz odciski roślinne (30,12%). Pod kątem grubości, w zbiorze zarejestrowano głównie dna grube (66,66%) oraz średnie (33,44%). Dna cienkie reprezentował niewielki udział (14,81%).

Zestawienie klas grubości ścianek naczyń wykazało, że wśród zanalizowanych ułamków około połowa to pojemniki grubościennne (54,32%) oraz o ściankach średniej grubości (39,46%). Stosunkowo niewielkim udziałem charakteryzowały się naczynia o ściankach cienkich (6,22%). Analizując powierzchnię zarówno wewnętrzną, jak i zewnętrzną ślady związane z formowaniem bryły naczynia odnotowano na nielicznych fragmentach (4%). Zarejestrowano pojedynczy: negatyw po taśmie (1,33%), nierówności związane z ugniataniem (1,33%) oraz ułamek charakteryzujący się występowaniem obu cech (1,33%). Te nieliczne ślady odnotowano głównie na dolnych ułamkach naczyń. Kolejnym wyróżnikiem działań z zakresu formowania naczyń była faktura powierzchni zewnętrznej. W zbiorze dominowały naczynia o powierzchni szorstkiej, o lekko wyczuwalnej, niewidocznej domieszce zarówno o ziarnach średnich, jak i grubych (80,95%), w mniejszym stopniu natomiast o powierzchni gładkiej, o niewyczuwalnych i niewidocznych ziarnach domieszki (15,48%). Incydentalnie stwierdzono udział ułamków o powierzchniach bardzo szorstkich, o mocno wyczuwalnej domieszce, o ziarnach grubych, w mniejszym stopniu średnich, niekiedy widocznych również na powierzchni (3,57%). Zarówno na zewnętrznych, jak i wewnętrznych powierzchniach naczyń zaobserwowano ślady odzwierciedlające proces obtaczania oraz obmazywania naczyń

(57,33%). Stosowano zarówno tkaniny, jak i skóry (33,33% pow. zewn., 77,38% pow. wew.) oraz narzędzia o twardej fakturze (29,76% pow. zewn., 7,14% pow. wew.). Charakter śladów, w górnych partiach często poziomy, w dolnych ukośny czy pionowy, świadczył o wykończaniu części powierzchni pojemników po wcześniejszym formowaniu i obtaczaniu na kole. Nadmienić należy, że wśród nich dominowały głównie ciągi ukośne przy mniejszym udziale śladów o przebiegu poziomym.

Obserwacje barwy przełamów ścianek naczyń wykazały, że jakość wypału, jak w przypadku materiałów omówionych powyżej, stała na stosunkowo niskim poziomie. Twierdzenie to wynika z dużego udziału fragmentów o przełamach wielobarwnych (92,86%) przy niewielkim udziale ułamków o przełamach jednobarwnych (4,76%) oraz dwubarwnych w układzie „ab” (2,38%). Wśród ułamków występowały naczynia o barwie ceglasto-szarej (23,8%) brunatnej i ciemnobrunatnej (21,43%), szaro-beżowej (20,24%), czarnej (10,72%), szarej (9,52%) oraz ciemnoszarej (7,14%), incydentalnie odnotowano ułamki o barwie kremowo-żółtej oraz beżowo-ceglastej.

Zespoły naczyń **częściowo obtaczanych** związanych z poziomem osadniczym 2_a w obrębie I podgrodzia w zakresie technologii produkcji stanowiły zbiór charakteryzujący się, podobnie jak omówione wcześniej zespoły, jednolitym zestawem cech. Wśród fragmentów naczyń częściowo obtaczanych wyróżniono niewielki, liczący 18,53% odsetek naczyń, które obtaczane były tylko w strefie przy krawędzi. W procesie technologicznym używano mas garncarskich schudzonych materiałem w postaci tłucznia mineralnego, o różnorodnej barwie (90,52%), w mniejszym stopniu uzupełnionego piaskiem (9,48%). Odnotowano także niewielki udział naczyń, w których obok domieszki tłucznia i piasku występowała również domieszka organiczna (3,92%) oraz płatki miki (8,66%). Pod względem wielkości ziaren materiału schudzającego struktura mas plastycznych charakteryzowała się głównie domieszką drobną z udziałem średniej i grubej (85,25%). W mniejszym stopniu taką, w której obok ziaren średnich występowały również drobne i grube (14,07%). Incydentalnie zaobserwowano wyłącznie domieszkę drobną (0,54%) oraz grubą (0,14%). Analiza charakteru przełamów ścianek naczyń wykazała, że wśród dużej części zbioru masa ceramiczna była wymieszana z domieszką schudzającą w sposób średnio związany (83,23%), w mniejszym stopniu w sposób jednolity (10,08%) oraz niejednolity (6,69%).

Analizę w zakresie technologii wykonania naczyń częściowo obtaczanych przeprowadzono na 218 ułamkach den. Spośród całego zbioru ślady związane z wykorzystaniem koła garncarskiego stwierdzono na niewielkim zestawie den (15,84%). Był to wklęsły odcisk osi koła (9,17%), odcisk tarczy – deski (5%) oraz wypukły odcisk osi – czop

uzupełniający negatyw po osi koła (1,67%). Zaobserwowane słabe deformacje krawędzi dna oraz przyległych do niej fragmentów ścianek wykazały, że ściąganie gotowych form z tarczy koła odbywało się poprzez podważanie (22,23%). Dalsza ocena powierzchni zewnętrznej den wykazała stosowanie kilku rodzajów podsypki. Odnotowano głównie odciski roślinne (30,12%) oraz piasek (17,89%) przy zdecydowanie mniejszym udziale podsypki w postaci tłucznia mineralnego (6,89%). Na kilku ułamkach odnotowano również odciski tkaniny (6,25%). Pod kątem grubości w zbiorze zarejestrowano głównie dna grube (78,36%) oraz średnie (12,24%). Dna cienkie reprezentował niewielki odsetek (9,4%).

Zestawienie klas grubości ścianek naczyń wykazało, że wśród zanalizowanych ułamków około połowa to pojemniki grubościenne (54,26%) oraz o ściankach średniej grubości (36,94%). Stosunkowo niewielkim udziałem charakteryzowały się naczynia o ściankach cienkich (3,79%). Analizując powierzchnię zarówno wewnętrzną, jak i zewnętrzną ślady związane z formowaniem bryły naczynia odnotowano na niewielkim odsetku fragmentów (15,02%). Wyróżniono ułamki noszące ślady ugniatania oraz negatywy po taśmach (54,95%), w mniejszym stopniu fragmenty noszące wyłącznie negatywy po taśmach (27,03%) oraz ślady ugniatania (17,12%). Ślady te w postaci sfałdowania powierzchni zaobserwowano zarówno w dolnych partiach ścianek, jak i po wewnętrznych stronach górnych części, na wysokości szyjki lub przejścia szyjki w górną partię brzusca. Kolejnym wyróżnikiem działań z zakresu formowania naczyń była faktura powierzchni zewnętrznej. W zbiorze dominowały naczynia o powierzchni szorstkiej, o lekko wyczuwalnej, niewidocznej domieszce zarówno o ziarnach średnich, jak i grubych (69,69%), w mniejszym stopniu natomiast o powierzchni gładkiej, o niewyczuwalnych i niewidocznych ziarnach domieszki (25,99%). Incydentalnie natomiast stwierdzono udział ułamków o powierzchniach bardzo szorstkich, o mocno wyczuwalnej domieszce, o ziarnach grubych, w mniejszym stopniu średnich, niekiedy widocznych również na powierzchni (4,32%). Zarówno na zewnętrznych, jak i wewnętrznych powierzchniach naczyń zaobserwowano ślady odzwierciedlające proces obtaczania oraz obmazywania naczyń (81,05% pow. zewn., 82,4% pow. wew.). Charakter głównie poziomych ciągów garncarskich odnotowanych na górnych powierzchniach zewnętrznych świadczył o stosunkowo częstym wykorzystywaniu do tego celu gładzików twardych (58,77%). Stosunkowo dużym odsetkiem charakteryzowały się również pojemniki, które nosiły ślady obmazywania o diagonalnym układzie powstałe przy użyciu tkanin lub fragmentów skór (39,23%). Incydentalnie odnotowano ułamki, których powierzchnia dopracowana była przy użyciu obu typów narzędzi (3%). Częstsze użycie tkanin lub skór odnotowano z kolei na powierzchniach wewnętrznych (73,56%). W przeciwieństwie do powierzchni zewnętrznych tutaj ślady miały głównie

diagonalny kierunek, przy niewielkim odsetku ciągów poziomych. W mniejszym stopniu zaobserwowano ślady użycia twardego gładzika (15,27%) oraz obu typów narzędzi (11,17%). Wśród zanalizowanych fragmentów w zbiorze ułamków odnotowano fragmenty o powierzchniach zewnętrznych (15,83%) oraz wewnętrznych (12,72%), na których nie odnotowano śladów otaczania czy obmazywania. Pochodziły one głównie z dolnych partii naczyń.

Obserwacje barwy przełamów ścianek naczyń wykazały, że jakość wypału również, jak w przypadku materiałów omówionych powyżej, stała na stosunkowo niskim poziomie. Twierdzenie to wynika z dużego udziału fragmentów o przełamach wielobarwnych (88,98%) przy niewielkim udziale ułamków o przełamach jednobarwnych (5,55%) oraz incydentalnie dwubarwnych w układzie „ab” oraz „aba” (3,92%). Wśród ułamków występowały głównie naczynia o barwie brunatnej i ciemnobrunatnej (35,72%), szarej i ciemnoszarej (23,95%), ceglasto-szarej i ceglastej (12,58%), szaro-beżowej (12,58%), kremowej (7,03%) oraz czarnej (2,7%).

Zespoły naczyń **całkowicie obtaczanych** związanych z poziomem osadniczym 2_a w zakresie technologii produkcji stanowiły zbiór charakteryzujący się, podobnie jak omówione wcześniej zespoły, jednolitym zestawem cech. W procesie technologicznym używano mas garncarskich schudzonych materiałem w postaci tłucznia mineralnego, o różnorodnej barwie oraz piasku (56,98%), w mniejszym stopniu samego tłucznia mineralnego (31,32%) oraz wyłącznie piasku (2,81%). Odnotowano również niewielki udział naczyń, w których obok domieszki tłucznia i piasku występowała również domieszka organiczna (5,81%) oraz płatki miki (1,16%). Pod względem wielkości ziaren materiału schudzającego struktura mas plastycznych charakteryzowała się głównie domieszką drobną z udziałem średniej (59,3%). W mniejszym stopniu taką, w której obok dominujących ziaren drobnych występowały ziarna średnie i grube (38,37%). Materiał schudzający o ziarnach drobnych występował incydentalnie (2,33%). Analiza charakteru przełamów ścianek naczyń wykazała, że z w ponad połowie zbioru masa ceramiczna była wymieszana z domieszką schudzającą w sposób jednolity (65,06%), w mniejszym stopniu w sposób średnio związany (34,94%).

Analizę w zakresie technologii wykonania naczyń częściowo obtaczanych przeprowadzono na 21 ułamkach den. Wśród całego zbioru nie zaobserwowano śladów produkcyjnych związanych z wykorzystaniem koła garncarskiego, ściąganie gotowych form z tarczy koła odbywało się poprzez podważanie gotowych form. Dalsza ocena powierzchni zewnętrznej den wykazała stosowanie kilku rodzajów podsypki. Najbardziej powszechny był tłuczeń (33,33%) oraz piasek (19,05%), incydentalnie zaobserwowano odciski roślin (4,76%).

Pod kątem grubości, w zbiorze zarejestrowano zwiększony udział den grubych (71,42%). Dna cienkie oraz średnie reprezentował mniejszy udział (14,29%).

Zestawienie klas grubości ścianek naczyń wykazało, że wśród zanalizowanych ułamków ponad połowa to pojemniki o średnich grubościach (45,34%) oraz o ściankach grubych (36,05%). Stosunkowo niewielkim udziałem charakteryzowały się naczynia o ściankach cienkich (18,61%). Analizując powierzchnię zarówno wewnętrzną, jak i zewnętrzną ślady związane z formowaniem bryły naczynia w postaci negatywów po taśmach odnotowano na nielicznym zbiorze (3,49%). Kolejnym wyróżnikiem działań z zakresu formowania naczyń była faktura powierzchni zewnętrznej. W zbiorze dominowały naczynia o powierzchni szorstkiej, o lekko wyczuwalnej, niewidocznej domieszce zarówno o ziarnach średnich, jak i grubych (68,6%), w mniejszym stopniu natomiast o powierzchni gładkiej, o niewyczuwalnych i niewidocznych ziarnach domieszki (29,07%). Incydentalnie stwierdzono udział ułamków o powierzchniach bardzo szorstkich, o mocno wyczuwalnej domieszce, o ziarnach grubych, w mniejszym stopniu średnich, niekiedy widocznych również na powierzchni (2,33%). Zarówno na zewnętrznych, jak i wewnętrznych powierzchniach naczyń zaobserwowano ślady odzwierciedlające proces obtaczania oraz obmazywania naczyń. Powierzchnię zewnętrzną wykańczano głównie za pomocą twardych gładzików (94,19%) przy niewielkim udziale naczyń obmazywanych przy użyciu tkanin (5,81%). W podobny sposób dopracowywano powierzchnię wewnętrzną (84,88% – twardy gładzik, 15,22% – tkaniny). Przy opisie uwzględniono również kierunek ciągów garncarskich powstałych w trakcie prac nad fakturą naczynia. W przypadku zespołów całkowicie obtaczanych stwierdzono głównie kierunek poziomy przy nielicznych, incydentalnie występujących ciągach diagonalnych wykonanych tkaniną.

Obserwacje barwy przełamów ścianek naczyń wykazały, że jakość wypału również, jak w przypadku materiałów omówionych powyżej, stała na stosunkowo niskim poziomie. Twierdzenie to wynika z dużego udziału fragmentów o przełamacz wielobarwnych (91,86%) przy niewielkim udziale ułamków o przełamacz jednobarwnych (2,32%) oraz dwubarwnych w układzie „ab” (1,17%) oraz „aba” (4,65%). Wśród ułamków naczyń całkowicie obtaczanych dominowały głównie fragmenty o powierzchni ciemnoszarej (25,58%), ceglastej i ceglasto-szarej (23,25%), brunatnej i ciemnobrunatnej (22,09%), a także incydentalnie czarnej, szaro-beżowej, szarej oraz kremowo-żółtej.

Zespoły naczyń **częściowo obtaczanych** związanych z poziomem osadniczym 2b w obrębie I podgrodzia w zakresie technologii produkcji stanowiły zbiór charakteryzujący się, podobnie jak omówione wcześniej zespoły, jednolitym zestawem cech. Wśród fragmentów naczyń częściowo obtaczanych wyróżniono również niewielki, liczący 39,58% odsetek naczyń,

które obtaczane były tylko w strefie przy krawędzi. W procesie technologicznym używano mas garncarskich schudzonych materiałem w postaci tłucznia mineralnego, o różnorodnej barwie (77,08%), w mniejszym stopniu uzupełnionego piaskiem (22,92%). Nie odnotowano natomiast, obecnych w materiałach pochodzących ze starszych poziomów, domieszki organicznej oraz domieszki w postaci płatków miki. Pod względem wielkości ziaren materiału schudzającego struktura mas plastycznych charakteryzowała się domieszką drobną z udziałem średniej i grubej (60,42%) przy stosunkowo dużym udziale domieszki grubej (37,49%). W mniejszym stopniu taką, w której obok ziaren średnich występowały ziarna drobne (2,09%). Analiza charakteru przełamów ścianek naczyń wykazała, że wśród dużej części zbioru masa ceramiczna była wymieszana z domieszką schudzającą w sposób średnio związany (70,21%) oraz niejednolity (26,56%), w mniejszym stopniu w sposób jednolity (3,23%).

Analizę w zakresie technologii wykonania naczyń częściowo obtaczanych przeprowadzono na 7 ułamkach den. Spośród całego zbioru ślady związane z wykorzystaniem koła garncarskiego w postaci wklęsłego odcisku osi koła stwierdzono na pojedynczym ułamku (14,28%). Nie zaobserwowano deformacji krawędzi dna oraz przyległych do niej fragmentów ścianek, które odzwierciedlały ściąganie gotowych form z tarczy koła. Dalsza ocena powierzchni zewnętrznej den wykazała stosowanie tylko jednego rodzaju podsypki w postaci odcisków roślin (57,14%). Pod kątem grubości w zbiorze zarejestrowano głównie dna grube (57,14%) oraz cienkie (14,28%).

Zestawienie klas grubości ścianek naczyń wykazało, że wśród zanalizowanych ułamków około połowa to pojemniki o średniej grubości (60,41%) przy zdecydowanie mniejszym, niż w poziomie 2a, udziale pojemników grubych (35,42%) oraz cienkościennych (4,17%). Analizując powierzchnię zarówno wewnętrzną, jak i zewnętrzną ślady związane z formowaniem bryły naczynia odnotowano zaledwie na pojedynczym ułamku, który nosił ślady w postaci negatywu w miejscu łączenia taśm oraz zagłębienia i nierówności związane z ugniataniem. Kolejnym wyróżnikiem działań z zakresu formowania naczyń była faktura powierzchni zewnętrznej. W zbiorze dominowały naczynia o powierzchni szorstkiej, o lekko wyczuwalnej, niewidocznej domieszce zarówno o ziarnach średnich, jak i grubych (68,75%), w mniejszym stopniu o powierzchni gładkiej, o niewyczuwalnych i niewidocznych ziarnach domieszki (22,91%). Incydentalnie stwierdzono również udział ułamków o powierzchniach bardzo szorstkich, o mocno wyczuwalnej domieszce, o ziarnach grubych, w mniejszym stopniu średnich, niekiedy widocznych również na powierzchni (8,34%). Zarówno na zewnętrznych, jak i wewnętrznych powierzchniach naczyń zaobserwowano ślady odzwierciedlające proces obtaczania oraz obmazywania naczyń (100%). Charakter, głównie poziomych ciągów

garncarskich, odnotowanych na górnych powierzchniach zewnętrznych części naczyń, świadczył o stosunkowo częstym wykorzystywaniu do tego celu twardych gładzików (79,17%). Mniejszym odsetkiem charakteryzowały się pojemniki, które nosiły ślady obmazywania, często o diagonalnym układzie, powstałe przy użyciu tkanin lub fragmentów skór (20,83%). Częstsze użycie tkanin lub skór oraz narzędzi twardych odnotowano w dużym stopniu na powierzchniach wewnętrznych (87,5%). W mniejszym stopniu zaobserwowano ślady wygładzania powierzchni wewnętrznej wyłącznie przy użyciu miękkich materiałów (12,5%).

Obserwacje barwy przełamów ścianek naczyń wykazały, że jakość wypału również, jak w przypadku materiałów omówionych powyżej, stała na stosunkowo niskim poziomie. Twierdzenie to wynika z dużego udziału fragmentów o przełamach wielobarwnych (89,58%) przy niewielkim udziale ułamków o przełamach jednobarwnych (6,25%) oraz incydentalnie dwubarwnych w układzie „ab” (4,17%). Wśród ułamków występowały naczynia charakteryzujące się bardzo różnorodnym kolorem powierzchni, nie odnotowano tutaj pewnych konkretnych reguł, co uznać należy za wynik stojącego raczej na niskim poziomie procesu wypalania naczyń. Wyróżniono tutaj ceramikę o barwie czarnej, szarej, ciemnoszarej, brunatnej, ceglasto-szarej oraz ceglastej, kremowo-żółtej oraz szaro-beżowej.

Zespoły naczyń **całkowicie obtaczanych** związanych z poziomem osadniczym 2b w obrębie I podgrodzia w zakresie technologii produkcji stanowiły zbiór charakteryzujący się, podobnie jak omówione wcześniej zespoły, jednolitym zestawem cech. W procesie technologicznym używano mas garncarskich schudzonych materiałem w postaci tłucznia mineralnego o różnorodnej barwie oraz piasku (66,67%), w mniejszym stopniu wyłącznie samego tłucznia mineralnego (33,3%). Incydentalnie odnotowano również niewielki udział naczyń, w których obok domieszki tłucznia i piasku występowały płatki miki (11,1%). Pod względem wielkości ziaren materiału schudzającego, struktura mas plastycznych charakteryzowała się głównie domieszką drobną z udziałem średniej i grubej (55,56%). W mniejszym stopniu taką, w której obok ziaren średnich dominowały drobne (22,22%) oraz wyłącznie grube (22,22%). Analiza charakteru przełamów ścianek naczyń wykazała, że w ponad połowie zbioru masa ceramiczna była wymieszana z domieszką schudzającą w sposób jednolity (55,56%), w mniejszym stopniu w sposób średnio związany (44,44%).

Analizę w zakresie technologii wykonania naczyń całkowicie obtaczanych przeprowadzono na pojedynczym, mało charakterystycznym fragmencie dna. W zakresie śladów produkcyjnych związanych z wykorzystaniem koła garncarskiego ułamek ten charakteryzował się obecnością niewielkiego guzka. Nie uchwycono również śladów ściągania

gotowych form z tarczy koła. Dalsza ocena powierzchni zewnętrznej den nie wykazała stosowania w tym przypadku podsypki. Pod kątem grubości zanalizowane dno sklasyfikowano jako średnie.

Zestawienie klas grubości ścianek naczyń wykazało, że wśród zanalizowanych ułamków niecała połowa to pojemniki o średnich grubościach ścianek (44,44%) oraz o ściankach cienkich (33,33%). Stosunkowo niewielkim udziałem charakteryzowały się naczynia o ściankach grubych (22,23%). Analizując powierzchnię zarówno wewnętrzną, jak i zewnętrzną także nie odnotowano śladów związanych z formowaniem bryły naczynia, zarówno w postaci nierównych powierzchni powstających przy ugniataniu, jak i negatywów po taśmach. Kolejnym wyróżnikiem działań z zakresu formowania naczyń była faktura powierzchni zewnętrznej. W zbiorze dominowały wyłącznie naczynia o powierzchni szorstkiej, o lekko wyczuwalnej, niewidocznej domieszce zarówno o ziarnach średnich, jak i grubych. Zarówno na zewnętrznych, jak i wewnętrznych powierzchniach naczyń zaobserwowano ślady odzwierciedlające proces obtaczania. Obie powierzchnie wykańczano za pomocą twardych gładzików. Przy opisie uwzględniono również kierunek ciągów garncarskich powstałych w trakcie prac nad fakturą naczynia. W przypadku zespołów całkowicie obtaczanych stwierdzono wyłącznie kierunek poziomy.

Obserwacje barwy przełamów ścianek naczyń wykazały, że jakość wypału również, jak w przypadku materiałów omówionych powyżej, stała na stosunkowo niskim poziomie. Twierdzenie to wynika z dużego udziału fragmentów o przełamach wielobarwnych (88,89%), przy incydentalnym udziale ułamków o przełamach jednobarwnych (11,11%). Wśród ułamków naczyń całkowicie obtaczanych dominowały głównie fragmenty o powierzchni brunatnej i ciemnobrunatnej (44,44%) oraz pojedyncze ułamki o powierzchni czarnej, szarej, ciemnoszarej, szaro-ceglastej oraz szaro-beżowej.

Zespół naczyń **częściowo obtaczanych** związanych z kolejnym **3 poziomem** osadniczym w obrębie I podgrodzia stanowił zbiór, podobnie jak pozostałe zespoły, dość jednolity. W procesie technologicznym używano mas garncarskich schudzonych wyłącznie materiałem w postaci tłucznia mineralnego, o różnorodnej barwie (100%), który pod względem wielkości ziaren materiału schudzającego charakteryzował się domieszką drobną z udziałem średniej i grubej (100%). Analiza charakteru przełamów ścianek naczyń wykazała, że w połowie zbioru masa ceramiczna była wymieszana z domieszką schudzającą w sposób jednolity (50%) oraz w sposób średnio związany (50%).

Analizę w zakresie technologii wykonania naczyń częściowo obtaczanych przeprowadzono na pojedynczym, mało charakterystycznym fragmencie dna. W zakresie

śladów produkcyjnych związanych z wykorzystaniem koła garncarskiego ułamek charakteryzował się obecnością wypukłego odcisku po osi koła oraz dociskiem jego tarczy – deski. Nie uchwycono śladów ściągania gotowych form z tarczy koła oraz podsypki. Pod kątem grubości zanalizowane dno sklasyfikowano jako grube.

Zestawienie klas grubości ścianek naczyń wykazało, że wśród zanalizowanych ułamków połowa to pojemniki o średnich grubościach ścianek (50%), w mniejszym stopniu grubych (37,5%) oraz cienkich (12,5%). Analizując powierzchnię zarówno wewnętrzną, jak i zewnętrzną ślady związane z formowaniem bryły naczynia w postaci negatywów po taśmach oraz ślady ugniatania odnotowano na niewielkim zbiorze (25%). Kolejnym wyróżnikiem działań z zakresu formowania naczyń była faktura powierzchni zewnętrznej. W zbiorze dominowały naczynia o powierzchni szorstkiej, o lekko wyczuwalnej, niewidocznej domieszce zarówno o ziarnach średnich, jak i grubych (62,5%), w mniejszym stopniu natomiast o powierzchni gładkiej, o niewyczuwalnych i niewidocznych ziarnach domieszki (37,5%). Zarówno na zewnętrznych, jak i wewnętrznych powierzchniach naczyń zaobserwowano ślady odzwierciedlające proces obtaczania oraz obmazywania naczyń. Powierzchnię zewnętrzną wykańczano głównie za pomocą twardych gładzików (62,5%) przy niewielkim udziale naczyń obmazywanych przy użyciu tkanin (37,5%). Powierzchnie wewnętrzne odznaczały się śladami użycia wyłącznie tkanin (100%). Przy opisie uwzględniono również kierunek ciągów garncarskich powstałych w trakcie prac nad fakturą naczynia. W przypadku zespołów częściowo obtaczanych stwierdzono głównie kierunek poziomy przy nielicznych, incydentalnych ciągach diagonalnych.

Obserwacje barwy przełamów ścianek naczyń wykazały, że jakość wypału również, jak w przypadku materiałów omówionych powyżej, stała na stosunkowo niskim poziomie. Twierdzenie to wynika z wyłącznego udziału fragmentów o przełamach wielobarwnych (100%). Wśród ułamków naczyń całkowicie obtaczanych odnotowano fragmenty o powierzchni ciemnoszarej, ceglasto-szarej i beżowo-ceglastej oraz brunatnej.

Zespół naczyń **całkowicie obtaczanych** związanych z **3 poziomem** osadniczym w obrębie I podgrodzia stanowił zbiór, podobnie jak pozostałe zespoły, dość jednolity. W procesie technologicznym używano mas garncarskich schudzonych materiałem w postaci tłucznia mineralnego o różnorodnej barwie oraz piasku (87,5%), w mniejszym stopniu wyłącznie samego tłucznia mineralnego (12,5%). Odnotowano również pewien udział naczyń, w których obok domieszki tłucznia i piasku występowały płatki miki (25%). Pod względem wielkości ziaren materiału schudzającego struktura mas plastycznych charakteryzowała się głównie domieszką drobną z udziałem średniej (62,5%). W mniejszym stopniu taką, w której obok

ziaren średnich i grubych dominowały drobne (37,5%). Analiza charakteru przełamów ścianek naczyń wykazała, że w ponad połowie zbioru masa ceramiczna była wymieszana z domieszką schudzającą w sposób jednolity (75%), w mniejszym stopniu w sposób średnio związany (25%).

Analizę w zakresie technologii wykonania naczyń całkowicie obtaczanych przeprowadzono na 16 fragmentach den. W zakresie śladów produkcyjnych związanych z wykorzystaniem koła garncarskiego odnotowano pojedynczy ułamek z odciskiem tarczy koła – deski. Zaobserwowane słabe deformacje krawędzi dna oraz przyległych do niej fragmentów ścianek wykazały, że ściąganie gotowych form z tarczy koła odbywało się poprzez podważanie (6,25%). Dalsza ocena powierzchni zewnętrznej den wykazała stosowanie takich rodzajów podsypki jak piasek (50%) oraz materiał roślinny (6,25%). Pod kątem grubości zanalizowane dno sklasyfikowano głównie jako cienkie (62,5%), w mniejszym stopniu grube (25%) oraz średnie (12,5%).

Zestawienie klas grubości ścianek naczyń wykazało, że wśród zanalizowanych ułamków ponad połowa to pojemniki grubościennne (75%) w mniejszym stopniu o ściankach cienkich (25%). Analizując powierzchnię zarówno wewnętrzną, jak i zewnętrzną także incydentalnie odnotowano pojedyncze ślady negatywów po taśmach. Kolejnym wyróżnikiem działań z zakresu formowania naczyń była faktura powierzchni zewnętrznej. W zbiorze wyróżniono naczynia o powierzchni szorstkiej, o lekko wyczuwalnej, niewidocznej domieszce zarówno o ziarnach średnich, jak i grubych (50%) oraz bardzo szorstkich o mocno wyczuwalnej domieszce, o ziarnach grubych, w mniejszym stopniu średnich, niekiedy widocznych również na powierzchni (50%). Zarówno na zewnętrznych, jak i wewnętrznych powierzchniach naczyń zaobserwowano ślady odzwierciedlające głównie proces obtaczania. Obie powierzchnie wykańczano za pomocą twardych gładzików. Przy opisie uwzględniono również kierunek ciągów garncarskich powstałych w trakcie prac nad fakturą naczynia. W przypadku zespołów całkowicie obtaczanych stwierdzono wyłącznie kierunek poziomy.

Obserwacje barwy przełamów ścianek naczyń wykazały, że jakość wypału również, jak w przypadku materiałów omówionych powyżej, stała na stosunkowo niskim poziomie. Twierdzenie to wynika z wyłącznego udziału fragmentów o przełamacz wielobarwnych (100%). Wśród ułamków naczyń całkowicie obtaczanych dominowały głównie fragmenty o powierzchni ciemnoszarej (50%), ceglastej i ceglasto-szarej (37,5%), w mniejszym stopniu szaro-beżowej (12,5%).

Gnieszno, stan. 15c. Charakterystyka technologiczna zespołów ceramicznych z poziomów osadniczych odnotowanych na obszarze I podgrodzia (badania 1948-1952, ar 11)

Zespoły naczyń **częściowo obtaczanych** związanych z wyróżnionymi poziomami I oraz II w zakresie technologii produkcji stanowiły zbiór charakteryzujący się, podobnie jak omówione wcześniej zespoły odnotowane na stanowisku 14, jednolitym zestawem cech. W procesie technologicznym używano mas garncarskich schudzonych materiałem w postaci tłuczni mineralnego, o różnorodnej barwie (93,54%), w mniejszym stopniu uzupełnionego piaskiem (6,46%). Pod względem wielkości ziaren materiału schudzającego struktura mas plastycznych charakteryzowała się głównie domieszką drobną z udziałem średniej i grubej (90,32%). W mniejszym stopniu taką, w której obok ziaren średnich dominowały drobne (3,22%) oraz opartą na ziarnach grubych (6,46%). Analiza charakteru przełamów ścianek naczyń wykazała, że zdecydowanie masa ceramiczna była wymieszana z domieszką schudzającą w sposób jednolity (70,97%), w mniejszym stopniu w sposób średnio związany (29,03%).

Pojedyncze dno, które znajdowało się wśród zespołów z poziomu I oraz II pozbawione było jakichkolwiek cech z zakresu analizy technologicznej.

Zestawienie klas grubości ścianek naczyń wykazało, że wśród zanalizowanych ułamków dominowały pojemniki grubościennie (67,64%) przy mniejszym udziale naczyń o średnich ściankach (25,08%) oraz o ściankach cienkich (7,28%). Analizując powierzchnię zarówno wewnętrzną, jak i zewnętrzną ślady związane z formowaniem bryły naczynia odnotowano prawie w całym zanalizowanym zbiorze (96,77%). Dominowały głównie ślady po taśmach (83,87%) oraz w mniejszym stopniu ślady ugniatania (12,9%), zaobserwowane w dolnych partiach ścianek naczyń oraz po wewnętrznych stronach górnych części, na wysokości szyjki lub przejścia szyjki w górną partię brzuśca. Kolejnym wyróżnikiem działań z zakresu formowania naczyń była faktura powierzchni zewnętrznej. W zbiorze dominowały naczynia o powierzchni gładkiej, o niewyczuwalnych i niewidocznych ziarnach domieszki (74,19%), w mniejszym stopniu o powierzchni szorstkiej, o lekko wyczuwalnej, niewidocznej domieszce zarówno o ziarnach średnich, jak i grubych (25,81%). Zarówno na zewnętrznych, jak i wewnętrznych powierzchniach naczyń zaobserwowano ślady odzwierciedlające proces obtaczania oraz obmazywania naczyń. Obie powierzchnie wykańczane były przy pomocy tkanin (90,32%), incydentalnie przy użyciu twardych gładzików (9,68%). Przy opisie uwzględniono również kierunek ciągów garncarskich powstałych w trakcie prac nad fakturą naczynia. W przypadku zespołów częściowo obtaczanych stwierdzono, że ułamki wygładzane

za pomocą tkanin często przebiegały zarówno poziomo, pionowo i diagonalnie, natomiast te wygładzane za pomocą twardych narzędzi przyjmowały głównie kierunek poziomy.

Obserwacje barwy przełamów ścianek naczyń wykazały, że jakość wypału również, jak w przypadku materiałów omówionych powyżej, stała na stosunkowo niskim poziomie. Twierdzenie to wynika z wyłącznego udziału fragmentów o przełamach wielobarwnych (100%). Wśród ułamków naczyń częściowo obtaczanych dominowały głównie fragmenty o powierzchni szaro-beżowej (80,64%) przy mniejszym, incydentalnym udziale naczyń o barwach: szarej, ciemnoszarej, brunatnej i ceglasto-szarej.

Zespół naczyń całkowicie obtaczanych składał się z mało charakterystycznych, drobnych ułamków wyłączonych z analizy technologicznej²²⁴.

Zespoły naczyń **częściowo obtaczanych** związanych z wyróżnionymi poziomami III i IV w zakresie technologii produkcji stanowiły zbiór charakteryzujący się, podobnie jak omówione wcześniej zespoły, jednolitym zestawem cech. W procesie technologicznym używano mas garncarskich schudzonych materiałem w postaci tłucznia mineralnego o różnorodnej barwie (83,11%), w mniejszym stopniu uzupełnionego piaskiem (16,89%). Odnotowano również niewielki udział naczyń, w których obok domieszki tłucznia występowała również domieszka organiczna (3,11%) oraz płatki miki (2,11%). Jeszcze mniejszym udziałem, charakteryzowały się fragmenty naczyń, których masa zawierała także, obok tłucznia i piasku, płatki miki (0,89%). Pod względem wielkości ziaren materiału schudzającego struktura mas plastycznych charakteryzowała się głównie domieszką drobną z udziałem średniej i grubej (81,33%). W mniejszym stopniu taką, w której obok ziaren średnich dominowały grube (10,22%) oraz drobne (8,45%). Analiza charakteru przełamów ścianek naczyń wykazała, że w ponad połowie zbioru masa ceramiczna była wymieszana z domieszką schudzającą w sposób średnio związany (53,33%), w mniejszym stopniu w sposób jednolity (34,22%) oraz niejednolity (12,45%).

Analizę w zakresie technologii wykonania naczyń częściowo obtaczanych przeprowadzono na 81 ułamkach den. Spośród całego zbioru ślady związane z wykorzystaniem koła garncarskiego stwierdzono na 9 fragmentach. Najczęstszym elementem był wklęsły (6,17%) oraz wypukły (4,94%) odcisk osi koła, w tym incydentalnie z odciskiem tarczy – deski. Zaobserwowane słabe deformacje krawędzi dna oraz przyległych do niej fragmentów ścianek wykazały, że ściąganie gotowych form z tarczy koła odbywało się poprzez podważanie gotowych form (28,39%). Dalsza ocena powierzchni zewnętrznej den wykazała stosowanie

²²⁴ Patrz rozdz. 5. *Weryfikacja dotychczasowych ustaleń chronologicznych w świetle przeprowadzonej analizy zespołów ceramicznych.*

kilku rodzajów podsypki. Najbardziej powszechny był piasek i drobny żwirek (25,92%) oraz tłuczeń mineralny (18,52%). Incydentalnie odnotowano natomiast popiół (2,47%), jak i odciski roślin (2,47%). Pod kątem grubości, w zbiorze zarejestrowano zbliżony udział den średnich (45,68%) oraz grubych (39,51%). Dna cienkie reprezentował niewielki udział (14,81%).

Zestawienie klas grubości ścianek naczyń wykazało, że wśród zanalizowanych ułamków około połowa to pojemniki o średnich grubościach ścianek (50,67%) oraz o ściankach grubych (43,11%), niewielkim udziałem charakteryzowały się naczynia o ściankach cienkich (6,22%). Analizując powierzchnię zarówno wewnętrzną, jak i zewnętrzną odnotowano na ponad połowie zbioru ślady związane z formowaniem bryły naczynia (66,67%). Dominowały głównie ślady ugniatania, zaobserwowane w dolnych partiach ścianek naczyń oraz po wewnętrznych stronach górnych części, na wysokości szyjki lub przejścia szyjki w górną partię brzośca (69,33%). W mniejszym stopniu zaobserwowano negatywy po taśmach (22%). Na mniejszym odsetku fragmentów stwierdzono obecność obu (8,67%). Kolejnym wyróżnikiem działań z zakresu formowania naczyń była faktura powierzchni zewnętrznej. W zbiorze dominowały naczynia o powierzchni szorstkiej, o lekko wyczuwalnej, niewidocznej domieszce zarówno o ziarnach średnich, jak i grubych (74,67%), w mniejszym stopniu natomiast o powierzchni gładkiej, o niewyczuwalnych i niewidocznych ziarnach domieszki (20%). Incydentalnie natomiast stwierdzono udział ułamków o powierzchniach bardzo szorstkich, o mocno wyczuwalnej domieszce, o ziarnach grubych, w mniejszym stopniu średnich, niekiedy widocznych również na powierzchni (5,33%). Zarówno na zewnętrznych, jak i wewnętrznych powierzchniach naczyń zaobserwowano ślady odzwierciedlające proces obtaczania oraz obmazywania naczyń. Częściej niż powierzchnie wewnętrzne, powierzchnie zewnętrzne naczyń wykańczane były przy pomocy twardych gładzików (67,55% pow. zew., 4,44% pow. wew.). Z kolei powierzchnie wewnętrzne częściej niż powierzchnie zewnętrzne wygładzane były przy użyciu tkanin (65,33% pow. wew., 18,22% pow. zew.). W niewielkim stopniu na powierzchniach zewnętrznych, w większym na wewnętrznych odnotowano ślady wykorzystywania obu typów gładzików (3,55% pow. zew., 25,33% pow. wew.). Przy opisie uwzględniono również kierunek ciągów garncarskich powstałych w trakcie prac nad fakturą naczynia. W przypadku zespołów częściowo obtaczanych stwierdzono, że ułamki wygładzane za pomocą tkanin często przebiegały zarówno poziomo, pionowo i diagonalnie, natomiast te wygładzane za pomocą twardych narzędzi przyjmowały głównie kierunek poziomy.

Obserwacje barwy przełamów ścianek naczyń wykazały, że jakość wypału również, jak w przypadku materiałów omówionych powyżej, stała na stosunkowo niskim poziomie. Twierdzenie to wynika z dużego udziału fragmentów o przełamach wielobarwnych (82,67%),

przy niewielkim udziale ułamków o przełamach jednobarwnych (8%) oraz dwubarwnych w układzie „ab” (4%) oraz „aba” (5,33%). Wśród ułamków naczyń częściowo obtaczanych dominowały głównie fragmenty o powierzchni ciemnoszarej (26,22%), brunatnej i ciemnobrunatnej (24%), ceglastej i ceglasto-szarej (16,89%), w mniejszym stopniu czarnej (8,89%), szarej (12,89%), wielobarwnej (9,33%) oraz incydentalnie szaro-beżowej (1,78%).

Zespoły naczyń **całkowicie obtaczanych** związanych z wyróżnionymi **poziomami III i IV** w zakresie technologii produkcji stanowiły zbiór charakteryzujący się, podobnie jak omówione wcześniej zespoły, jednolitym zestawem cech. W procesie technologicznym używano mas garncarskich schudzonych materiałem w postaci tłucznia mineralnego o różnorodnej barwie oraz piasku (59,81%), w mniejszym stopniu wyłącznie samego tłucznia mineralnego (37,38%). Incydentalnie materiał plastyczny schudzony był wyłącznie piaskiem (2,81%). Odnotowano również niewielki udział naczyń, w których obok domieszki tłucznia i piasku występowała również domieszka organiczna (2,81%) oraz płatki miki (10,28%). Pod względem wielkości ziaren materiału schudzającego struktura mas plastycznych charakteryzowała się głównie domieszką drobną z udziałem średniej i grubej (69,72%). W mniejszym stopniu taką, w której obok ziaren średnich dominowały drobne (26,60%) oraz wyłącznie drobne (2,75%). Incydentalnie wyróżniono domieszkę grubą z udziałem domieszki średniej (0,93%). Analiza charakteru przełamów ścianek naczyń wykazała, że w ponad połowie zbioru masa ceramiczna była wymieszana z domieszką schudzającą w sposób jednolity (59,63%), w mniejszym stopniu w sposób średnio związany (36,7%) oraz niejednolity (3,67%).

Analizę w zakresie technologii wykonania naczyń częściowo obtaczanych przeprowadzono na 35 ułamkach den. Wśród całego zbioru nie zaobserwowano śladów produkcyjnych związanych z wykorzystaniem koła garncarskiego. Zaobserwowane słabe deformacje krawędzi dna oraz przyległych do niej fragmentów ścianek wykazały, że ściąganie gotowych form z tarczy koła odbywało się poprzez podważanie (22,86%). Dalsza ocena powierzchni zewnętrznej den wykazała stosowanie kilku rodzajów podsypki. Najbardziej powszechny był piasek (54,28%) oraz incydentalnie tłuczeń mineralny (5,71%). Pod kątem grubości w zbiorze zarejestrowano zbliżony udział den średnich (34,28%) oraz grubych (31,43%). Dna cienkie reprezentował mniejszy udział (20%).

Zestawienie klas grubości ścianek naczyń wykazało, że wśród zanalizowanych ułamków ponad połowa to pojemniki o średnich grubościach ścianek (62,38%) oraz o ściankach grubych (29,36%). Stosunkowo niewielkim udziałem charakteryzowały się naczynia o ściankach cienkich (8,26%). Analizując powierzchnię zarówno wewnętrzną, jak i zewnętrzną ślady związane z formowaniem bryły naczynia odnotowano na nielicznym zbiorze (31,19%).

Podobnym udziałem charakteryzowały się zarówno ślady ugniatania, zaobserwowane głównie w dolnych partiach ścianek naczyń, w mniejszym stopniu po wewnętrznych stronach górnych części, na wysokości szyjki lub przejścia szyjki w górną partię brzuśca (16,51%). W mniejszym stopniu zaobserwowano negatywy po taśmach (11,93%). Na mniejszym odsetku fragmentów stwierdzono obecność obu (2,75%). Kolejnym wyróżnikiem działań z zakresu formowania naczyń była faktura powierzchni zewnętrznej. W zbiorze dominowały naczynia o powierzchni szorstkiej, o lekko wyczuwalnej, niewidocznej domieszce zarówno o ziarnach średnich, jak i grubych (58,71%), w mniejszym stopniu natomiast o powierzchni gładkiej, o niewyczuwalnych i niewidocznych ziarnach domieszki (36,69%). Incydentalnie natomiast stwierdzono udział ułamków o powierzchniach bardzo szorstkich, o mocno wyczuwalnej domieszce, o ziarnach grubych, w mniejszym stopniu średnich, niekiedy widocznych również na powierzchni (0,92%). Zarówno na zewnętrznych, jak i wewnętrznych powierzchniach naczyń zaobserwowano ślady odzwierciedlające proces obtaczania oraz obmazywania naczyń. Powierzchnię zewnętrzną wykańczano za pomocą twardych gładzików. Powierzchnię wewnętrzną również dopracowywano za pomocą tego samego typu gładzika (95,41%), jednak w niewielkim stopniu, głównie w dolnych partiach, odnotowano również ślady użycia tkaniny (4,59%). Przy opisie uwzględniono również kierunek ciągów garncarskich powstałych w trakcie prac nad fakturą naczynia. W przypadku zespołów całkowicie obtaczanych stwierdzono wyłącznie kierunek poziomy.

Obserwacje barwy przełamów ścianek naczyń wykazały, że jakość wypału również, jak w przypadku materiałów omówionych powyżej, stała na stosunkowo niskim poziomie. Twierdzenie to wynika z dużego udziału fragmentów o przełamach wielobarwnych (81,65%) przy niewielkim udziale ułamków o przełamach jednobarwnych (4,59%) oraz dwubarwnych w układzie „ab” (5,5%) oraz „aba” (8,26%). Wśród ułamków naczyń całkowicie obtaczanych dominowały głównie fragmenty o powierzchni brunatnej i ciemnobrunatnej (33,02%), ciemnoszarej (20,18%), ceglastej i szaro-ceglastej (17,43%), szaro-beżowej (14,68%), w mniejszym stopniu czarnej (3,67%) oraz szarej (11,02%).

Gnieszno, stan. 5. Charakterystyka technologiczna zespołów ceramicznych z poziomów osadniczych odnotowanych na obszarze II podgrodzia

Zespoły naczyń **częściowo obtaczanych** związanych z I oraz II poziomem osadniczym uchwyconym na II podgrodzium w zakresie technologii produkcji stanowiły zbiór charakteryzujący się, podobnie jak omówione wcześniej zespoły, jednolitym zestawem cech. W procesie technologicznym używano mas garncarskich schudzonych materiałem w postaci tłuczni mineralnego o różnorodnej barwie (93,9%), w mniejszym stopniu uzupełnionego

piaskiem (6,1%). Odnotowano również niewielki udział naczyń, w których obok domieszki tłuczni występowały również płatki miki (3,3%). Pod względem wielkości ziaren materiału schudzającego struktura mas plastycznych charakteryzowała się głównie domieszką drobną z udziałem średniej i grubej (91,3%). W mniejszym stopniu taką, w której występowały wyłącznie ziarna drobne (6,7%) oraz średnie (2%). Analiza charakteru przełamów ścianek naczyń wykazała, że w dużym stopniu masa ceramiczna była wymieszana z domieszką schudzającą w sposób średnio związany (85,34%), w mniejszym stopniu w sposób jednolity (12,66%) oraz niejednolity (2%).

Analizę w zakresie technologii wykonania naczyń częściowo obtaczanych przeprowadzono na 16 ułamkach den. Spośród całego zbioru ślady związane z wykorzystaniem koła garncarskiego stwierdzono na połowie zbioru (50%). Jedynym elementem był wklęsły odcisk osi koła. Zaobserwowane słabe deformacje krawędzi dna oraz przyległych do niej fragmentów ścianek wykazały, że ściąganie gotowych form z tarczy koła odbywało się poprzez podważanie (37,5%). Dalsza ocena powierzchni zewnętrznej den wykazała stosowanie dwóch rodzajów podsypki. Najbardziej powszechny był piasek (37,5%), incydentalnie materiał organiczny (5,7%). Pod kątem grubości w zbiorze zarejestrowano wyłącznie dna grube.

Zestawienie klas grubości ścianek naczyń wykazało, że wśród zanalizowanych ułamków ponad połowa to pojemniki grubościennie (61,7%) oraz o ściankach średnich (34,9%). Stosunkowo niewielkim udziałem charakteryzowały się naczynia o ściankach cienkich (3,4%). Analizując powierzchnię zarówno wewnętrzną, jak i zewnętrzną ślady związane z formowaniem bryły naczynia odnotowano incydentalnie. Zaobserwowano niewielki udział (3,2%) ułamków, na których widoczne były zarówno negatywy po taśmach, jak i ślady ugniatania zaobserwowane głównie w dolnych partiach ścianek naczyń oraz po wewnętrznych stronach górnych części, na wysokości szyjki lub przejścia szyjki w górną partię brzuśca. Kolejnym wyróżnikiem działań z zakresu formowania naczyń była faktura powierzchni zewnętrznej. W zbiorze dominowały naczynia o powierzchni szorstkiej, o lekko wyczuwalnej, niewidocznej domieszce zarówno o ziarnach średnich, jak i grubych (67,8%), w mniejszym stopniu natomiast o powierzchniach bardzo szorstkich, o mocno wyczuwalnej domieszce, o ziarnach grubych (16,2%), oraz gładkiej, o niewyczuwalnych i niewidocznych ziarnach domieszki (16%). Zarówno na zewnętrznych, jak i wewnętrznych powierzchniach naczyń zaobserwowano ślady odzwierciedlające proces obtaczania oraz obmazywania naczyń (80,5%). Częściej niż powierzchnie zewnętrzne, powierzchnie wewnętrzne naczyń wykańczane były za pomocą tkanin (80,5% pow. zewn., 96% pow. wew.). Incydentalnie zauważono ślady użycia twardych gładzików (19,5% pow. zewn., 4% pow. wew.). Przy opisie uwzględniono również

kierunek ciągów garncarskich powstałych w trakcie prac nad fakturą naczyń. W przypadku zespołów częściowo obtaczanych stwierdzono, że ciągi w górnych partiach naczyń miały poziomy układ, w dolnych natomiast dość często pionowy i diagonalny.

Obserwacje barwy przełamów ścianek naczyń wykazały, że jakość wypału również, jak w przypadku pozostałych materiałów, stała na stosunkowo niskim poziomie. Twierdzenie to wynika z dużego udziału fragmentów o przełamach wielobarwnych (86,6%) przy niewielkim udziale ułamków o przełamach oraz dwubarwnych w układzie „ab” (11,4%) oraz jednobarwnych (2%). Wśród ułamków naczyń częściowo obtaczanych dominowały głównie fragmenty o powierzchni szarej (41,6%), kremowo-żółtej (30,2%), brunatnej (20,8%) oraz w mniejszym stopniu ceglasto-szarej (7,4%).

Zespoły naczyń **całkowicie obtaczanych** związanych z I oraz II poziomem osadniczym uchwyconym na II podgrodziu w zakresie technologii produkcji stanowiły zbiór charakteryzujący się, podobnie jak omówione wcześniej zespoły, jednolitym zestawem cech. W procesie technologicznym używano mas garncarskich schudzonych materiałem w postaci tłuczni mineralnego, o różnorodnej barwie (62%), w mniejszym stopniu uzupełnionego piaskiem (32,9%), oraz samego piasku (5,1%). Odnotowano również niewielki odsetek naczyń, w których obok domieszki tłuczni i piasku, tłuczni oraz samego piasku występowała domieszka organiczna (6%) oraz płatki miki (2,5%). Pod względem wielkości ziaren materiału schudzającego struktura mas plastycznych charakteryzowała się głównie domieszką średnią z udziałem drobnej i grubej (77,9%). W mniejszym stopniu taką, w której obok ziaren średnich dominowały drobne (21%) oraz taką, w której występowały wyłącznie frakcje drobne (1,1%). Analiza charakteru przełamów ścianek naczyń wykazała, że duża część mas ceramicznych była wymieszana z domieszką schudzającą w sposób średnio związany (74,2%), w mniejszym stopniu w sposób jednolity (25,8%).

Analizę w zakresie technologii wykonania naczyń częściowo obtaczanych przeprowadzono na 21 ułamkach den. Wśród całego zbioru nie zaobserwowano śladów produkcyjnych związanych z wykorzystaniem koła garncarskiego. Incydentalnie zidentyfikowane, słabe deformacje krawędzi dna oraz przyległych do niej fragmentów ścianek wykazały, że ściąganie gotowych form z tarczy koła odbywało się poprzez podważanie (4,8%). Dalsza ocena powierzchni zewnętrznej den wykazała stosowanie dwóch rodzajów podsypki w postaci piasku (33,3%) oraz odcisków roślinnych (10%). Pod kątem grubości w zbiorze zarejestrowano wyłącznie dna o średniej grubości (50%), w mniejszym stopniu dna grube (25%) oraz cienkie (25%).

Zestawienie klas grubości ścianek naczyń wykazało, że wśród zanalizowanych ułamków ponad połowa to pojemniki o średniej grubości ścianek (52,9%) oraz o ściankach grubych (36,9%), niewielkim udziałem charakteryzowały się naczynia o ściankach cienkich (10,2%). Analizując powierzchnię zarówno wewnętrzną, jak i zewnętrzną nie odnotowano śladów związanych z formowaniem bryły naczynia takich, jak negatywy po taśmach czy charakterystyczne dla ugniatania sfałdowane powierzchnie. Kolejnym wyróżnikiem działań z zakresu formowania naczyń była faktura powierzchni zewnętrznej. W zbiorze dominowały naczynia o powierzchni szorstkiej, o lekko wyczuwalnej, niewidocznej domieszce zarówno o ziarnach średnich, jak i grubych (76,6%), w mniejszym stopniu o powierzchniach bardzo szorstkich, o mocno wyczuwalnej domieszce, o ziarnach grubych oraz średnich, niekiedy widocznych również na powierzchni (2,7%). Zarówno na zewnętrznych, jak i wewnętrznych powierzchniach naczyń zaobserwowano poziome ślady odzwierciedlające proces obtaczania naczyń. Obie powierzchnie wykańczano głównie za pomocą twardych gładzików (90,9% pow. zew., 87,5% pow. wew.), w mniejszym stopniu natomiast przy użyciu tkaniny (7,4% pow. zew., 12,5% pow. wew.). Ślady obtaczania w postaci poziomych regularnych ciągów garncarskich obejmowały swoim zasięgiem całe naczynia.

Obserwacje barwy przełamów ścianek naczyń wykazały, że jakość wypału również, jak w przypadku materiałów omówionych powyżej, stała na stosunkowo niskim poziomie. Twierdzenie to wynika z dużego udziału fragmentów o przełamach wielobarwnych (85,1%), dwubarwnych w układzie „ab” (11,5%) oraz niewielkim odsetku przełamów jednobarwnych (3,4%). Wśród ułamków naczyń częściowo obtaczanych występowały naczynia o barwie szarej (43,3%), brunatnej (30,2%) oraz szaro-beżowej (21%), incydentalnie natomiast o barwie ceglasto-szarej (3,7%) oraz kremowo-żółtej (ok. 1%).

Zespoły naczyń **częściowo obtaczanych** związanych z **III i IV poziomem** osadniczym w obrębie II podgrodzia w zakresie technologii produkcji stanowiły zbiór charakteryzujący się, podobnie jak omówione wcześniej zespoły, jednolitym zestawem cech. Wśród fragmentów naczyń częściowo obtaczanych wyróżniono również niewielki, liczący 7,1% odsetek naczyń, które obtaczane były tylko w strefie przy krawędzi. W procesie technologicznym używano wyłącznie mas garncarskich schudzonych materiałem w postaci tłucznia mineralnego, o różnorodnej barwie (100%), w niewielkim stopniu uzupełnionej płatkami miki (10,7%). Pod względem wielkości ziaren materiału schudzającego struktura mas plastycznych charakteryzowała się głównie domieszką drobną z udziałem średniej i grubej (50%) oraz domieszki średniej z udziałem drobnej i grubej (50%). Analiza charakteru przełamów ścianek

naczyń wykazała, że masa ceramiczna była wymieszana z domieszką schudzającą w sposób średnio związany (67,89%) oraz niejednolity (32,11%).

Analizę w zakresie technologii wykonania naczyń częściowo obtaczanych przeprowadzono na 21 ułamkach den. Spośród całego zbioru ślady związane z wykorzystaniem koła garncarskiego w postaci wklęsłego odcisku osi koła stwierdzono na pojedynczym ułamku (4,76%). Nie zaobserwowano deformacji krawędzi dna oraz przyległych do niej fragmentów ścianek, które odzwierciedlały ściąganie gotowych form z tarczy koła. Dalsza ocena powierzchni zewnętrznej den wykazała stosowanie dwóch rodzajów podsypki w postaci tłuczni mineralnego (4,76%) oraz popiołu (4,76%). Pod kątem grubości w zbiorze zarejestrowano głównie dna grube (60,12%) oraz średnie (39,88%).

Zestawienie klas grubości ścianek naczyń wykazało, że wśród zanalizowanych ułamków około połowa to pojemniki o grubych ściankach (64,3%) przy zdecydowanie dużym udziale pojemników cienkościennych (35,7%). Analizując powierzchnię zarówno wewnętrzną, jak i zewnętrzną związaną z formowaniem bryły naczynia nie odnotowano śladów w postaci negatywów w miejscu łączenia taśm oraz zagłębienia i nierówności związanych z ugniataniem. Kolejnym wyróżnikiem działań z zakresu formowania naczyń była faktura powierzchni zewnętrznej. W zbiorze dominowały naczynia o powierzchni szorstkiej, o lekko wyczuwalnej, niewidocznej domieszce zarówno o ziarnach średnich, jak i grubych (87,4%), w mniejszym stopniu natomiast o powierzchni gładkiej, o niewyczuwalnych i niewidocznych ziarnach domieszki (3,6) oraz o powierzchniach bardzo szorstkich, o mocno wyczuwalnej domieszce, o ziarnach grubych, w mniejszym stopniu średnich, niekiedy widocznych również na powierzchni (9%). Zarówno na zewnętrznych, jak i wewnętrznych powierzchniach naczyń zaobserwowano ślady odzwierciedlające proces obtaczania oraz obmazywania naczyń (92,9%). Charakter głównie poziomych ciągów garncarskich odnotowanych na górnych powierzchniach zewnętrznych świadczył o stosunkowo częstym wykorzystywaniu do tego celu gładzików twardych (83,34%). Mniejszym odsetkiem charakteryzowały się pojemniki, które nosiły ślady, często o diagonalnym układzie, obmazywania powstałe przy użyciu tkanin lub fragmentów skór (16,66%). Częstsze użycie tkanin lub skór oraz narzędzi twardych odnotowano w dużym stopniu na powierzchniach wewnętrznych (90,5%). W mniejszym stopniu odnotowano ślady wygładzania powierzchni wewnętrznej wyłącznie przy użyciu miękkich materiałów (9,5%).

Obserwacje barwy przełamów ścianek naczyń wykazały, że jakość wypału również, jak w przypadku materiałów omówionych powyżej, stała na stosunkowo niskim poziomie. Twierdzenie to wynika z dużego udziału fragmentów o przełamach wielobarwnych (92,9%) przy niewielkim udziale ułamków o przełamach jednobarwnych (7,1%). Wśród ułamków

naczyń częściowo obtaczanych dominowały głównie fragmenty o powierzchni brunatnej (50%), w mniejszym stopniu ciemnoszarej (25%) oraz szaro-beżowej (17,8%). Incydentalnie odnotowano również ułamki naczyń o barwie czarnej (3,6%) oraz szaro-ceglastej (3,6%).

Zespoły naczyń **całkowicie obtaczanych** związanych **III i IV poziomem** osadniczym w obrębie II podgrodzia w zakresie technologii produkcji stanowiły zbiór charakteryzujący się, podobnie jak omówione wcześniej zespoły, jednolitym zestawem cech. W procesie technologicznym używano mas garncarskich schudzonych materiałem w postaci tłuczni mineralnego o różnorodnej barwie (43,5%), w mniejszym stopniu w postaci tłuczni mineralnego o różnorodnej barwie oraz piasku (33,7%), jak i samego piasku (22,8%). Odnotowano również niewielki, incydentalny udział naczyń, w których obok domieszki tłuczni i piasku występowała domieszka organiczna (3,7%) oraz płatki miki (2,4%). Pod względem wielkości ziaren materiału schudzającego struktura mas plastycznych charakteryzowała się głównie domieszką drobną z udziałem średniej i grubej (70,6%). W mniejszym stopniu taką, w której obok ziaren średnich dominowały drobne (18,5%) oraz wyłącznie drobne (10,9%). Analiza charakteru przełamów ścianek naczyń wykazała, że duża część masy ceramicznej była wymieszana z domieszką schudzającą w sposób średnio związany (89,1%), w mniejszym stopniu w sposób jednolity (10,9%).

Analizę w zakresie technologii wykonania naczyń częściowo obtaczanych przeprowadzono na 22 ułamkach den. Wśród całego zbioru ślady produkcyjne związane z wykorzystaniem koła garncarskiego odnotowano na pojedynczych ułamkach. Był to odcisk tarczy koła – deski (4,54%) oraz pojedynczy guzek (4,54%). Zaobserwowane słabe deformacje krawędzi dna oraz przyległych do niej fragmentów ścianek wykazały, że ściąganie gotowych form z tarczy koła odbywało się poprzez podważanie (13,5%). Dalsza ocena powierzchni zewnętrznej den wykazała stosowanie dwóch rodzajów podsypki w postaci piasku (4,54%) oraz odcisków roślin (4,54%). Pod kątem grubości, w zbiorze zarejestrowano dna średnie (50%), grube (31,8%) oraz cienkie (18,2%).

Zestawienie klas grubości ścianek naczyń wykazało, że wśród zanalizowanych ułamków około połowa to pojemniki o średniej grubości ścianek (48,9%) oraz naczynia cienkościenne (43,5%). Stosunkowo niewielkim udziałem charakteryzowały się naczynia o ściankach grubych (7,6%). Analizując powierzchnię zarówno wewnętrzną, jak i zewnętrzną nie odnotowano śladów związanych z formowaniem bryły naczynia. Kolejnym wyróżnikiem działań z zakresu formowania naczyń była faktura powierzchni zewnętrznej. W zbiorze dominowały naczynia o powierzchni szorstkiej, o lekko wyczuwalnej, niewidocznej domieszce zarówno o ziarnach średnich, jak i grubych (93,5%), w mniejszym stopniu natomiast o

powierzchni gładkiej, o niewyczuwalnych i niewidocznych ziarnach domieszki (3,25%) oraz bardzo szorstkich, o mocno wyczuwalnej domieszce, o ziarnach grubych, w mniejszym stopniu średnich, niekiedy widocznych również na powierzchni (3,25%). Zarówno zewnętrzne, jak i wewnętrzne powierzchnie pojemników charakteryzowały się, powstałymi w procesie obtaczania naczyń na kole, widocznymi poziomymi ciągami garncarskimi. W większości obie powierzchnie wykańczane były przy użyciu twardych gładzików (92,3% pow. zew., 89,1% pow. wew.), w mniejszym stopniu natomiast przy użyciu tkaniny (7,7%, pow. zew., 10,9% pow. wew.).

Obserwacje barwy przełamów ścianek naczyń wykazały, że jakość wypału również, jak w przypadku materiałów omówionych powyżej, stała na stosunkowo niskim poziomie. Twierdzenie to wynika z dużego udziału fragmentów o przełamach wielobarwnych (82,7%) przy zasadniczo mniejszej ilości ułamków o przełamach jednobarwnych (10,8%) oraz dwubarwnych w układzie „ab” (6,5%). Wśród ułamków występowały naczynia o barwie ciemnoszarej (35,9%), szarej (17,4%), czarnej (13%) oraz brunatnej (16,3%). Incydentalnie odnotowano również naczynia o barwie ceglasto-szarej, szaro-beżowej oraz kremowo-żółtej.

5. Weryfikacja dotychczasowych ustaleń chronologicznych w świetle przeprowadzonej analizy zespołów ceramicznych

5.1. Wyniki analizy typologiczno-technologicznej w świetle interpretacji chronologicznej

Jedną z podstawowych, niejednokrotnie podkreślaną, zalet zespołów ceramicznych jest ich przydatność w interpretacjach chronologicznych zjawisk oraz procesów osadniczych jak i kulturowych. Aby móc scharakteryzować zespoły gnieźnieńskie przez pryzmat wskazanej na początku pracy problematyki badawczej w pierwszej kolejności należało przeprowadzić ponowną analizę chronologiczną, której wyniki z jednej strony pozwolą zweryfikować pewne dotychczasowe ustalenia dotyczące rozwoju gnieźnieńskiego zespołu grodowego, z drugiej strony będą stanowić punkt wyjściowy do dalszej charakterystyki samych zespołów.

W trakcie analizowania związków chronologiczno-przestrzennych za pierwszorzędne przyjąłem występujące w konkretnych nawarstwieniach formy naczyń oraz udział procentowy poszczególnych grup technologicznych. Obecnie funkcjonujące w literaturze ustalenia dotyczące rozwoju osadnictwa obejmującego gnieźnieńskie wzgórze dość często wynikały z analizy układów stratygraficznych, niekiedy uzupełnionych wnioskowaniem wynikającym z analizy innych niż ceramika kategorii źródeł. Podstawą procesów weryfikacji chronologii, zaprezentowanej w tej części pracy, były wyniki analiz stylistycznych oraz technologicznych poszczególnych zespołów pochodzących z istotnych dla badań nad rozwojem Gniezna stanowisk traktowane w sposób jednostkowy. Powtórne wnioskowanie oparłem więc na porównaniach zbieżności cech stylistycznych oraz technologicznych zespołów gnieźnieńskich z zespołami pochodzącymi z innych wielkopolskich stanowisk. Dodatkowo zwróciłem również uwagę na funkcjonujący obecnie czas występowania poszczególnych form i grup naczyń. Reinterpretacja chronologii uwzględniała również wypracowane nie tylko dla obszarów Wielkopolski schematy oraz wielokrotnie podkreślany już w pracy charakter procesów wyłączania materiałów gnieźnieńskich z kontekstu społeczno-kulturowego. W myśl tak zaproponowanego dążenia do weryfikacji chronologii, przy podkreślonym „indywidualnym” podejściu do poszczególnych zespołów odnotowanych w obrębie poszczególnych układów stratygraficznych nie uniknę często powtarzalnego powoływania się na wyniki dotychczasowych, publikowanych prac, które w różnym jakościowo stopniu prezentowały zbiory ceramiczne.

Gniezno, stan. 15 (obszar po południowej stronie kościoła pw. św. Jerzego, obiekt kamienny)

Przed przystąpieniem do omówienia chronologii materiałów źródłowych pochodzących z nawarstwień związanych z obiektem kamiennym, odkrytym po południowej stronie kościoła pw. św. Jerzego, na stanowisku nr 15, należy uwzględnić jego kulturowo-społeczne znaczenie

dla ówczesnych mieszkańców gnieźnieńskiego kompleksu osadniczego. W literaturze dotyczącej najstarszego osadnictwa wczesnośredniowiecznego, w obrębie Góry Lecha zagadnieniom związanym z gnieźnieńskim obiektem kamiennym poświęcono sporo uwagi. Z perspektywy prezentowanego w pracy sposobu postępowania wyjaśniającego na początku, chciałbym krótko zaprezentować dotychczasowe, funkcjonujące w literaturze, interpretacje tego odkrycia. Tomasz Sawicki, biorąc pod uwagę lokalizację, charakterystykę morfologiczno-metryczną oraz sam kontekst znaleziska dokonanego w latach 1985 oraz 1999, swoją interpretację kierował w sferę związaną z *sacrum*, odrzucając całkowicie jego osadniczy czy budowlany charakter. Początkowo, zdaniem Odkrywczy, relikty zlokalizowane na północnej kulminacji wzgórza miały być związane z bliżej nieokreślonym kultem²²⁵. Ponadto badacz, na podstawie nielicznych analogii z grodu w Pradze oraz z Ostrowa Tumskiego w Poznaniu, w swoim modelu wyjaśniającym nawiązywał również do miejsc intronizacji władców. Najnowsze wyniki badań terenowych o charakterze nieinwazyjnym zmieniły dotychczasowy, powstały na podstawie starszych badań opis metryczny obiektu kamiennego. Prace te zrewidowały równocześnie funkcjonującą wymiennie nomenklaturę stosowaną do jego opisu taką jak nasyp, kurhan, miejsce czy wręcz ośrodek kultowy²²⁶. Używając terminu „kurhan” kamienny dość często, w starszych studiach wyjaśniających pomijano funeralne znaczenie tego terminu. Obraz jaki powstał po wykonaniu badań nieinwazyjnych²²⁷, stanowił przesłankę do nadania mu pewnego funeralnego znaczenia. W tym obecnym ujęciu obiekt określić należy jako stosunkowo niski nasyp kamienny, miejscami przypominający bruk składający się z kilku poziomów, z centralnie umieszczonym lejem lub studnią wypełnioną kamieniami. Zaproponowana przez Tomasza Sawickiego ostatnia reinterpretacja skierowana w stronę określenia funeralnego charakteru i funkcji obiektu kamiennego traktuje monument jako grób (być może symboliczny) jednego z władców, nawiązując tym samym do przedstawionej u Galla Anonima legendy dynastycznej. Niewątpliwie stanowi więc pewne *novum* w stosunku do wcześniejszych wyrażanych przez Tomasza Sawickiego poglądów. Do funeralnego charakteru

²²⁵ Tomasz Sawicki, *Z badań nad przemianami topografii i funkcji grodu książęcego na Górze Lecha w Gnieźnie*, „Slavia Antiqua” 40 (1999), s. 20-21; tenże, *Badania przy kościele św. Jerzego w Gnieźnie...*, s. 180-184. Lokalizowanie obiektu kamiennego na największej kulminacji gnieźnieńskiego wzgórza jest nie do końca zgodne z faktycznym ukształtowaniem terenu. Bardziej odpowiednie byłoby raczej stwierdzenie, że obiekt ten pokrywał południowy stok najwyższej kulminacji Góry Lecha.

²²⁶ Por. Łukasz Kaczmarek, *Ceramika z konstrukcji kamiennej...*, s. 13-29; Michał Kara, *Tron książęcy ad Sanctam Mariam w Poznaniu w świetle ponownych dociekań analitycznych*, „Slavia Antiqua” 47 (2006), s. 99-160.

²²⁷ Tomasz Sawicki, *Przedchrześcijańska konstrukcja kamienna...*, s. 647. Określony maksymalny zasięg górnej partii obiektu na osi wschód–zachód wynosił około 20-21 m, natomiast na osi północ–południe około 4-5 m. Jego centralna część, która zrekonstruowana została jako walec o średnicy 6-7 m, zalegała na głębokości około 8 m.

obiekty kamiennego przychyła się również wcześniejszy oponent, Dariusz A. Sikorski, który krytykował funkcjonujące w literaturze interpretacje²²⁸.

Brak zdefiniowanej w wyniku badań jamy, którą uznać można by za grobową, w moim przekonaniu nie pozwala jednoznacznie przypisać mu funkcji kurhanu o typowym funeralnym charakterze. Tą strefę włączyłbym raczej w samą symbolikę miejsca. Natomiast skłonny jestem przyjąć szeroko zdefiniowaną funkcję, jak i nazwę „obektu kamiennego” jako miejsca o charakterze obrzędowo-symbolicznym, będącego być może również przejawem pewnych tradycji samego miejsca. Natomiast w myśl wszystkich wyżej przytoczonych uwag zespoły ceramiczne wraz z ich zawartością traktuję jako świadectwa bliżej nieokreślonych czynności sprawowanych w trakcie odbywających się w tym szczególnym miejscu w krajobrazie gnieźnieńskiego wzgórza obrzędów.

Niezaprzeczalnie odkrycie tego „imponującego” założenia wpisywało się w podkreślane we wcześniejszej literaturze założenie o kultowym, pogańskim znaczeniu Gniezna. Było ono wynikiem wnioskowania przeprowadzonego na podstawie wcześniejszych znalezisk związanych z przedsakralnymi nawarstwieniami odnotowanymi na obszarze południowego członu zespołu grodowego (stan.14), który w okresie pierwszej monarchii piastowskiej przekazany został na rzecz budującej się ówczesnie instytucji kościoła²²⁹. Było to, według nowszych ustaleń palenisko związane z hipotetycznym drewnianym budynkiem w typie halowym, który miał spełniać rolę miejsca zgromadzeń, m.in. o charakterze sakralnym²³⁰. Pogański czy też kultowy obraz Gniezna, wynikający z wcześniejszych ustaleń, dopełniło odkrycie rzeczonyj konstrukcji kamiennej. Ten monumentalny obiekt charakteryzował się sporymi rozmiarami oraz występującą głównie na jego obrzeżach warstwą spalenizny. Sedymencie towarzyszyły niewielkie obiekty – jamy zachowane w postaci niewielkich zagłębień podkreślających obrzędową rolę gnieźnieńskiego wzgórza. To właśnie z obiektów towarzyszących konstrukcji kamiennej obiektów pochodzą materiały źródłowe związane z III poziomem stratygraficznym²³¹. Na podstawie tak zinterpretowanych: konstrukcji kamiennej oraz nawarstwień jej towarzyszących, materiałów źródłowych w postaci zespołów ceramiki skłonny jestem nie doszukiwać się w tym miejscu relikwów sanktuarium czy świątyni, a sam obiekt traktować jako ślady odzwierciedlające pewne nieuchwytnie metodami

²²⁸ Dariusz A. Sikorski, *Świątynie pogańskich Słowian...*, s. 401; tenże, *Religie dawnych Słowian...*, s. 201-204.

²²⁹ Gabriela Mikołajczyk, *Trzy najwcześniejsze obiekty...*, s. 111-121.

²³⁰ Michał Kara, *Najstarsze państwo...*, s. 298 i n. Zespoły ceramiczne ze stan. nr 14 omówione zostały w dalszej części pracy.

²³¹ Informacja ustna Tomasza Sawickiego.

archeologicznymi zwyczajami o znaczeniu obrzędowym (symbolicznym) będące jednocześnie świadectwem pewnych tradycji. Ujęty w taki sposób „fenomen” jakim był ten niespotykany na innych grodach wczesnopiastowskich obiekt kamienny, wpisuje się w szerszą próbę ujęcia znaczenia grodów takich jak Gniezno. Te potężne założenia obronne niewątpliwie musiały funkcjonować jako ośrodki mające duże znaczenie dla ówczesnych lokalnych społeczności. Pamiętać również należy, że jako miejsca związane z władzą jednego rodu (plemienia) spełniać mogły jednocześnie kilka funkcji w tym administracyjne, gospodarcze, polityczne oraz, najważniejsze z punktu widzenia poruszanej problematyki również symboliczne – tradycyjne²³².

Z perspektywy interpretacji chronologicznej, wskazane, bliżej nieokreślone praktyki wiązać należy z tzw. mechanizmami selekcji pozytywnej, w wyniku których dochodziło do wyłączenia wytworów z systemu społeczno-kulturowego. Problematykę tą sygnalizował w swojej pracy Andrzej Buko, który w odniesieniu do materiałów pochodzących z obiektów o charakterze obrzędowym, kultowym zdecydowanie wskazuje na intencjonalne celowe deponowanie wyrobów ceramicznych²³³. Zasadne więc wydaje mi się postawienie w tym miejscu pytania o czas, w którym pojemniki zdeponowane w obrębie takiego miejsca wyłączone zostają z kontekstu społeczno-kulturowego. Czy następuje to w trakcie realizowanych praktyk czy też w okresie późniejszym? Odpowiedzi na te pytania, istotne, szczególnie przy próbie weryfikacji dotychczasowych interpretacji chronologicznych, wydają się być jednoznaczne, wskazując sam akt zdeponowania pojemników w obrębie przestrzeni, obiektu o charakterze obrzędowym. W tak przedstawionym ujęciu szczególnego znaczenia w procesie datowania gnieźnieńskiego obiektu nabierają więc zespoły pochodzące z nawarstwień wyróżnionego III poziomu stratygraficznego, które uznać należy za zdeponowane celowo, a nie jak uważał dotychczas Tomasz Sawicki zespoły z poziomu II – samego usypiska kamiennego, które nie prezentują pierwotnej struktury. Inaczej natomiast potraktować należy zespoły ceramiczne pochodzące z poziomu IV, które również pomimo wtórnego charakteru określają w przybliżeniu czasy związane ze schyłkiem funkcjonowania tego reliktu czy wręcz wyłączeniu go z kontekstu społeczno-kulturowego, przygotowując tym samym grunt pod

²³² Michał Kara, Mirosław Makohonienko, *Wielkopolska kraina grodów – krajobraz kulturowy kolebki państwa polskiego w świetle nowych ustaleń chronologicznych*, „Landform Analysis” 16 (2011), s. 22; Przemysław Urbańczyk, *Archeologia grodzisk w badaniach wczesnych państw Europy Środkowej*, w: *Funkcje grodów w państwach wczesnośredniowiecznej Europy Środkowej: społeczeństwo, gospodarka, ideologia*, red. K. Chrzan, K. Czapla, S. Możdziej, Wrocław–Głogów 2014, s. 27-28; Przemysław Urbańczyk, *Centralne funkcje grodów w społeczeństwach wczesnośredniowiecznych*, „Historia Slavorum Occidentis” 2019, nr 2 (21), s. 14-15.

²³³ Andrzej Buko, *Ceramika wczesnopolska...*, s. 181 i n.

dalszy rozwój gnieźnieńskiego ośrodka grodowego związanego już z monarchią wczesnopiastowską.

W myśl przedstawionych powyżej założeń, a także biorąc pod uwagę informacje wynikające z dokumentacji prowadzonej w trakcie badań, omówienie, w kontekście funkcjonowania obiektu, najważniejszych zespołów źródeł pochodzących z nawarstwień III poziomu oparłem na jednostkowym, indywidualnym podejściu do każdej z określonych form, głównie pod kątem prezentowanej interpretacji. Najstarsze pojemniki gliniane, jakie odkryto w ramach warstwy spalenizny otaczającej konstrukcję kamienną to naczynia formalnie sklasyfikowane w ramach grupy pierwszej, obtaczane głównie w strefie obejmującej krawędź. Jeżeli przyjąć stosunkowo długą chronologię wyrobów tej grupy, to prawdopodobnie wiązać można je już z okresem trwającym od VIII do IX wieku (ryc. 51). Naczynia te zarówno na płaszczyźnie formalnej jak i technologicznej nie odbiegają od pojemników pochodzących z najstarszych horyzontów osadniczych w całej Wielkopolsce. Stosunkowo wczesną metryką charakteryzuje się również naczynia przypisane do grupy drugiej, które nawiązują do form grupy *Kędrzyno*, będących pomorskimi odpowiednikami meklemburskich zabytków grupy *Feldberg* datowanych od 2. połowy VIII wieku do 1 połowy wieku IX²³⁴. Zabytki tego typu na terenach środkowej i północno-wschodniej Wielkopolski nie stanowią dość częstych komponentów zespołów ceramicznych, ich problematykę szerzej przedstawię w dalszej części pracy. Dość licznie wśród naczyń związanych z III poziomem stratygraficznym występowały pojemniki grupy trzeciej, które formalnie nawiązują do dość popularnych w IX i X wieku naczyń określanych jako grupa *Menkendorf*²³⁵. Wśród naczyń grupy całkowicie obtaczanych zdefiniowano dwa naczynia grupy szóstej, które odpowiadają formalnie naczyniom zaliczanym do grupy *Vipperow*. Występowanie młodszych form, o znamionach wyspecjalizowanych warsztatów rzemieślniczych może w sposób zasadniczy wiązać się z ostatnim etapem funkcjonowania obiektu kamiennego, związanym z przełomem 1. i 2. połowy X wieku. Najstarsze naczynia wspomnianej grupy pojawiają się w zespołach wielkopolskich już pod koniec 1. połowy X wieku²³⁶.

²³⁴ Marek Dulinicz, *Kształtowanie...*, s. 53.

²³⁵ *Szczecin we wczesnym średniowieczu. Wzgórze Zamkowe*, red. E. Cnotliwy, L. Leciejewicz, W. Łosiński, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź 1983, s. 203 i n., ryc. 205.

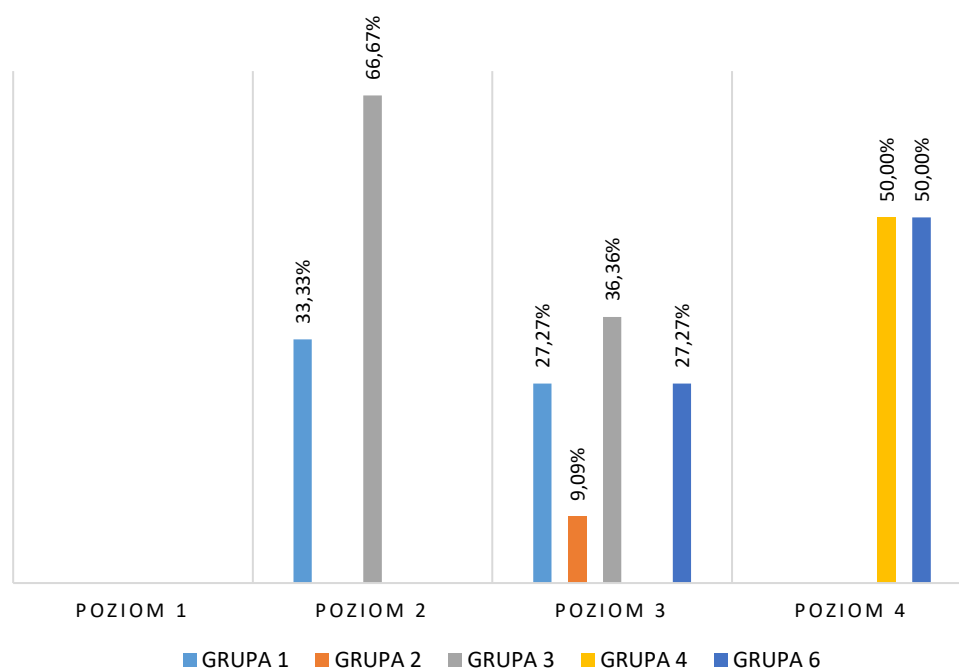
²³⁶ Mateusz Łastowiecki, *Stratygrafia...*, s. 21, 25; Teresa Krysztofiak, *Palatium w Gieczu...*, s. 300-302, il. 5, 6; Artur Dębski, Andrzej Sikorski, *Ostrów Tumski 10 – charakterystyka warstw i materiałów źródłowych w wykopie XXIV*, w: *Poznań we wczesnym średniowieczu*, t. V, red. H. Kóčka-Krenz, Poznań 2005, s. 35-37; Ewa Pawlak, Paweł Pawlak, *Badania archeologiczne na Zagórz w Poznaniu w 1995 roku*, w: *Poznań we wczesnym średniowieczu*, t. VIII, red. H. Kóčka-Krenz, Poznań 2005, s. 142-143.

Wyniki analizy powyższych form mają zasadnicze znaczenie przy próbie określenia czasu funkcjonowania w gnieźnieńskim krajobrazie kulturowym tego monumentalnego obiektu kamiennego. Zidentyfikowane formy pojemników, głównie naczyń grupy pierwszej i trzeciej niewątpliwie sytuują jego funkcjonowanie w dobie plemiennej, w okresie poprzedzającym budowę ośrodka piastowskiego. W dotychczasowej literaturze omawiającej zagadnienia chronologii tego obiektu, początki jego funkcjonowania datowano dopiero na połowę IX wieku. Wnioski te formułowano na podstawie zespołów pochodzących z usypiska kamiennego, odzwierciedlającego wskazany II poziom stratygraficzny, które traktowano jako materiały o *stricte* osadniczym charakterze. Datowanie to oparto również na wstępnej analizie materiałów z poziomu III rozpatrywanego w identyczny sposób²³⁷. Przedstawiona weryfikacja interpretacji chronologicznej opiera się na dwóch przesłankach wynikających z uwag zawartych w części wstępu. Pierwsza dotyczy kontekstu występowania najstarszych form, które odkryte zostały według informacji badaczy w obrębie wskazanych powyżej, znajdujących się w otoczeniu spalenizny na krawędziach obiektu niewielkich jam. Druga natomiast, wynikająca pośrednio z pierwszej opiera się na uwzględnieniu sygnalizowanych mechanizmów selekcji. W takim ujęciu najstarszy etap funkcjonowania tej konstrukcji, w oparciu o analizy zespołów ceramicznych, w skład których wchodziły formy o stosunkowo długiej chronologii datować można już na koniec VIII wieku, natomiast schyłek jego funkcjonowania przypadał na 2. połowę X wieku i pokrywał się zasadniczo z etapem ekspansji piastowskiej w tej części Wielkopolski.

Tak wczesne datowanie wymaga pewnego komentarza. Stosunkowo długa chronologia niektórych form naczyń z terenów Wielkopolski, w szczególności grupy pierwszej, wynika z ich typowego, „osadniczego” kontekstu²³⁸. Ponadto odnosi się ona głównie do aspektów związanych ze stylistyką naczyń, gdzie kształt i forma niektórych pojemników przeżywa się wśród naczyń charakteryzujących się bardziej zaawansowaną techniką produkcji. Mowa tutaj o zabytkach, które dość często występowały w zespołach wraz z obiektami o młodszej chronologii. Te pod względem produkcji różnią się od najstarszych naczyń całkowicie ręcznie lepionych grupy Sukow większą strefą obtaczania obejmującą załom brzuśca.

²³⁷ Tomasz Sawicki, *Przedchrześcijańska konstrukcja kamienna...*, s. 683.

²³⁸ Michał Brzostowicz, *Bruszczewski zespół...*, s. 25; *Grodzisko wczesnośredniowieczne w Splawiu, woj. wielkopolskie. Wyniki badań archeologicznych*, red. M. Brzostowicz, *Bibliotheca Fontes Archaeologici Posnanienses* 17, Poznań 2016, s. 34 i n.



Ryc. 51. Gniezno, stan. 15. Zestawienie grup naczyń w obrębie poziomów związanych z obiektem kamiennym (opr. Ł. Kaczmarek)

Obecność zróżnicowanych technologicznie jak i chronologicznie pojemników w obrębie tych samych jednostek stratygraficznych będących odzwierciedleniem niektórych form osadniczych świadczy niejednokrotnie o funkcjonowaniu w tym samym czasie nowych, jak i przeżywaniu się starszych tradycji i technik garncarskich²³⁹. Wnioskowanie to odnosi się głównie do jednostek zamkniętych, których zespoły w dużym stopniu uznać można za pierwotną strukturę źródeł. Inaczej natomiast potraktować należy materiały pochodzące z warstw akumulacyjnych o antropogenicznym pochodzeniu, które charakteryzują się stosunkowo długim czasem powstawania. W tym przypadku, uwzględniając dodatkowo mechanizmy selekcji negatywnej, zasób informacji jak i sama interpretacja będzie zasadniczo różnić oba zespoły. Inaczej natomiast wyglądać powinna interpretacja zespołów pochodzących z takich obiektów jak gnieźnieńska konstrukcja, której domniemany charakter jak i procesy w wyniku których źródła z nią związane wyłączono z kontekstu społeczno-kulturowego mają podstawowe znaczenie. Dlatego też w przypadku omówionych i scharakteryzowanych materiałów to właśnie obrzędowy, o podłożu wynikającym z tradycji, charakter kontekstu archeologicznego powinien mieć decydujący wpływ na określenie chronologii wyróżnionych pojemników oraz procesów, których są one odzwierciedleniem. Ponadto, za tak możliwe

²³⁹ Michał Brzostowicz, *Bruszczewski zespół...*, s. 25.

wczesnym datowaniem odkrytych w obrębie nawarstwień związanych z funkcjonowaniem obiektu naczyń przemawia wskazany powyżej niski stopień zaawansowania wykorzystania koła do ich produkcji. Naczynia, szczególnie te sklasyfikowane w obrębie grupy pierwszej, charakteryzowały się niewielką strefą obtaczania, która obejmowała zaledwie krawędź pojemników, sytuując je w tym przypadku również najwcześniej właśnie na 2. połowę lub schyłek VIII wieku.

Gniezno, stan. 15d (konstrukcje wału obronnego, obszar grodu książęcego; wykop 2, badania w roku 1982-1983)

Z punktu widzenia badań nad chronologią niektórych procesów osadniczych, istotne znaczenie mają również zespoły pochodzące z nawarstwień związanych z konstrukcjami obronnymi. Zanim jednak przejdę do omówienia chronologii grupy zabytków ceramicznych odkrytych w nawarstwieniach konstrukcyjnych tej dość nietypowej, jak na pozostałe zaobserwowane w obrębie gnieźnieńskiego grodu, struktury wału obronnego odkrytej na stanowisku 15d, chciałbym zwrócić uwagę na wartość naukową tego typu źródeł. Ich przydatność w procesie datowania charakteryzuje się pewną niedoskonałością, pozycjonując takie zespoły jako materiały znajdujące się na tzw. złożu wtórnym, jako wyrwane ze swojego pierwotnego kontekstu. Brak jakichkolwiek przesłanek na temat procesów depozycyjnych, które niewątpliwie odzwierciedlają mechanizmy selekcji negatywnej, w sposób pośredni może stanowić dowód na rozwijające się w starszych fazach wczesnego średniowiecza osadnictwo. Zespoły źródeł wyznaczają więc *terminus post quem* realizacji tej konstrukcji o charakterze obronnym. Mankamentem w procesach datowania tego rodzaju zabytków jest również problem wynikający z możliwości oceny jednorodności zbioru. Stwierdzenie to odnieść należy do zasadniczego pytania pozostawionego bez odpowiedzi, które sformułować można w następujący sposób: czy poszczególne fragmenty naczyń tworzących tego typu zespoły pochodziły początkowo z jednoczasowych struktur, czy też stanowią wynik realnego przemieszania się w procesach deponowania jak i procesach podepozycyjnych elementów pochodzących pierwotnie ze struktur różnoczasowych?

W dotychczasowej literaturze poświęconej badaniom gnieźnieńskich założeń obronnych, zespół pochodzący z przedmiotowych nawarstwień rozpatrywany był w obrębie dwóch poziomów, wyznaczonych warstwami spalenizny, z których pierwszy, starszy datowano na 2. połowę X wieku, młodszy natomiast pochodzić miał z 1. połowy XI wieku²⁴⁰. Zespół ten charakteryzował się zasadniczo dużym udziałem ceramiki częściowo obtaczanej, której

²⁴⁰ Tomasz Sawicki, *Powstanie i rozwój...*, s. 128-129.

frekwencja wynosiła 92,9% przy stosunkowo nielicznym udziale naczyń całkowicie obtaczanych. Traktując tak zaprezentowane dane jako zespół zwarty, należałoby datować go co najmniej na koniec 1. połowy X wieku. Biorąc jednak pod uwagę bardziej szczegółowy charakter odzwierciedlony podziałem fragmentów częściowo obtaczanych, wśród których udało się zdefiniować 16,1% ceramiki ręcznie lepionej, wśród której znalazły się oba naczynia grupy pierwszej przy 76,8% ceramiki częściowo obtaczanej to wskazać można, że bardziej prymitywne egzemplarze trafiły do tego kontekstu stratygraficznego, z nieuchwytnych relikwów być może związanych z osadnictwem otwartym, tak trudno uchwytnym w obrębie gnieźnieńskiego wzgórza, które wiązać można z przełomem VIII i IX wieku. Analiza środkowych części naczyń wykazała stosunkowo duży udział fragmentów pochodzących z naczyń o dwustożkowatym brzuscu, który wraz z ornamentem, głównie grupy trzeciej typu III.28 oraz grupy pierwszej typów I.1-I.4 wiązać można z nurtem wytwórczości garncarskiej nawiązującym do kręgu północnego, odzwierciedlającego naczynia grupy *Menkendorf*. Wśród ułamków naczyń grupy całkowicie obtaczanych pewien walor datujący miało jedyne zdefiniowane naczynie grupy piątej, które charakterystyczne z kolei dla kręgu południowego, nadal prezentowało formy charakterystyczne dla 1 połowy X wieku.

Reasumując powyższe uwagi, odniesienie dotychczasowych ustaleń poczynionych na podstawie zaprezentowanych powyżej argumentów oraz uchwytnych analogii, zarówno z zakresu form naczyń, stylistyki oraz w mniejszym stopniu technologii wykonania, do znalezisk z pozostałych zespołów grodowych związanych z kształtującą się monarchią wczesnopiastowską, takich jak Giecz²⁴¹, Ostrów Lednicki²⁴² czy Poznań – Ostrów Tumski²⁴³, pozwalają przedstawić omawiane zagadnienia w następujący sposób. Raz jeszcze należy podkreślić, że materiały te, jako zalegające na złożu wtórnym, pośrednio poświadczają osadnictwo, które wiązać należy już z VIII lub z przełomem VIII i IX wieku. Z drugiej strony bardzo nieliczny w stosunku do pozostałych grup udział ceramiki całkowicie obtaczanej potraktowałbym w tym miejscu jako elementy nie związane z pośrednio poświadczonym, starszym osadnictwem jak i z działaniami odpowiadającymi budowie rzeczonoj konstrukcji obronnej. Obecność bardziej rozwiniętych technologicznie ułamków naczyń wiązałbym raczej z wynikiem działania licznych procesów podepozycyjnych, prowadzących do zasadniczych przeobrażeń pierwotnych struktur, poddając jednocześnie w wątpliwość powszechność

²⁴¹ Teresa Krysztofiak, *Palatium w Gieczu...*, s. 298-300.

²⁴² Mateusz Łastowiecki, *Stratygrafia...*, s. 23-24.

²⁴³ Artur Dębski, Andrzej Sikorski, *Ostrów Tumski 10...*, s. 43.

twierdzenia w myśl którego tego typu zespoły datowane są przez najmłodsze elementy. Tak więc skłonny jestem datować czas powstania tego wycinka wału obronnego obiektu na 1. połowę X wieku, co pokrywa się z dolną granicą wyznaczoną przez Tomasza Sawickiego na okres pomiędzy rokiem 940 a 983 wyznaczonym przez daty dendrochronologiczne pozyskane z innych punktów gnieźnieńskich umocnień.

Gniezno, stan. 14 (obszar grodu książęcego, I podgrodzia, katedra)

Kolejną grupą zespołów ceramicznych, o dużym znaczeniu dla badań nad problematyką dotyczącą najstarszych faz rozwoju gnieźnieńskiego zespołu grodowego, są materiały odkryte w obrębie nawarstwień związanych z grodem książęcym lub tzw. I podgrodzem znajdujących się pod gnieźnieńską katedrą, na obszarze oznaczonym jako stanowisko nr 14. Podstawowym zbiorem zanalizowanych zabytków były tutaj niepublikowane do tej pory (!) materiały ceramiczne pozyskane w trakcie prac prowadzonych w latach 1957-1964 przez Pracownię Archeologiczną IHKM PAN w Gnieźnie oraz materiały pochodzące z badań w roku 1985 kierowanych przez Katarzynę Szurkowską. Znaczenie tych zespołów ceramicznych jak i ich wartość poznawcza nie powinny budzić wątpliwości, jednak sama analiza w kontekście ustaleń z zakresu chronologii rozwoju osadnictwa w tej części Góry Lecha była znacznie utrudniona, na co wpływ miały czynniki, częściowo sygnalizowane na początku pracy, które przed próbą oceny chronologicznej pozwolę sobie w tym miejscu krótko omówić.

Pierwszy z czynników to skomplikowany charakter układów stratygraficznych różniących się w obrębie poszczególnych, dość często niewielkich, porozrzucanych w różnych miejscach katedry wykopów badawczych. Próba powiązania czy wręcz zsynchronizowania ze sobą silnie zniszczonych, różnorodnych i często uchwyconych fragmentarycznie warstw kulturowych na etapie prac terenowych była znacznie utrudniona. Stopień zniszczeń bardzo dobrze dokumentuje tutaj m.in. plan przedstawiający ogólny zarys późnośredniowiecznych i nowożytnych grobowców ceglanych na tle katedry (ryc. 52). Problematykę dotyczącą układów stratygraficznych odzwierciedla również, zawarta w dokumentacji terenowej, różnorodna nomenklatura, jak użyta została do oznaczenia poszczególnych, niekiedy prezentujących ten sam poziom warstw.



Ryc. 52. Gniezno, stan. 14. Plan z lokalizacją późnośredniowiecznych i nowożytnych grobowców w obrębie katedry gnieźnieńskiej obrazujący stopień zniszczenia nawarstwień wczesnośredniowiecznych (opr. Ł. Drzewiecka-Ranoszek)

Drugim czynnikiem był brak inwentarzy materiałów ceramicznych, który pozwoliłby zweryfikować informacje dotyczące poszczególnych zespołów ceramicznych. Czynniki ten miał istotne znaczenie przy próbie określenia homogeniczności zanalizowanych zespołów. Aby zobrazować ten problem, posłużę się tutaj cytatem z publikacji Gabrieli Mikołajczyk dotyczącej materiałów ceramicznych pozyskanych z wyróżnionego przez autorkę poziomu II: (...) *dość dużo ułamków naczyń z gliny o dużej, gruboziarnistej domieszce schudzającej. Krawędzie są lekko wychylone na zewnątrz i noszą ślady przykrawężnego wygładzania, lub pozbawione są takich śladów. (Często stwierdza się, że występują naczynia mające wygładzoną część przykrawężną i nie noszą śladów obtaczania. Z tego względu nie wszystkie naczynia zaliczane do górą obtaczanych są takimi (...)). Dla uniknięcia większej pomyłki nazwę te ułamki ceramiki uławkami z naczyń wygładzonych przy krawędzi, a tylko w wypadku uchwycenia śladów lepienia na krążku nazwiemy je górą obtaczanymi (...)*²⁴⁴. Jak widać autorka nie wyróżniła ceramiki, którą przypisać należy do naczyń wykonanych w technice całkowitego obtaczania, a jak wykazała analiza materiałów z warstw związanych z tym właśnie poziomem ułamki naczyń wykonanych tą techniką garncarską są obecne w zespołach.

²⁴⁴ Gabriela Mikołajczyk, *Początki Gniezna. Źródła...*, s. 53-54.

W wyniku przeprowadzonej analizy zespołów ceramicznych wyróżniono trzy poziomy osadnicze, które częściowo odpowiadają tym wyróżnionym przez Gabrielę Mikołajczyk. Niestety, autorka podała, głównie oparte na wstępnej, niepełnej analizie m.in. zespołów ceramicznych, dość mało precyzyjne podstawy datowania 2 i 3 poziomu. Ich ramy czasowe zamykały się w okresie od VII do X wieku²⁴⁵. Warto zaznaczyć jeszcze w tym miejscu, porównując zapisy w przytaczanej pracy wraz z informacjami zawartymi w dokumentacji archiwalnej, że wyróżnione warstwy oraz ich numeracja nie pokrywają się ze sobą. Bardzo dobrze obrazuje to zestawienie tabelaryczne, które stanowi próbę synchronizacji poszczególnych warstw odnotowanych w kolejnych wykopach badawczych. Najstarsze zespoły ceramiczne odnotowano w ramach poziomu 1, który obejmował warstwy znajdujące się bezpośrednio na naturalnym poziomie wzgórza. Kolejny wyróżniony poziom 2_a odpowiadał warstwom III, które tworzyły bardzo skomplikowany poziom składający się z licznych, czasem bardzo cienkich, przemieszanych ze sobą warstw próchnicy, spalenizny, popiołu, gliny i pasku. Sygnalizowanym przez Gabrielę Mikołajczyk wyróżnikiem warstw związanych z tym poziomem był znamienne duży udział fragmentów węgla drzewnych. Kolejny, zdefiniowany na podstawie prezentowanej analizy poziom, określony jako 2_b, nie został wcześniej wyróżniony przez badaczkę, związany był z nawarstwieniami składającymi się ze spiaszczonej próchnicy oraz piasku, które tworzyły tzw. nasyp majdanu²⁴⁶. Kolejny, poziom 3, przez autorkę określony jako poziom 4, charakteryzował warstwy zawierające liczne fragmenty zapraw, a ich datowanie przypadało, według Gabrieli Mikołajczyk, na okres od X do XIV wieku²⁴⁷. Były to nawarstwienia, których charakter wykluczał jednorodność czasową umożliwiającą jakąkolwiek próbę zawężenia czy wręcz zweryfikowania chronologii związanych z nimi zespołów ceramicznych. Zaznaczyć należy w tym miejscu, że w warstwach tworzących poziom 3 odkryto również liczne skupiska płytek posadzkowych tworzących pierwotnie poziom użytkowy poszczególnych faz użytkowania bazyliki romańskiej²⁴⁸.

²⁴⁵ Tamże, s. 56.

²⁴⁶ Tamże, s. 46-48.

²⁴⁷ Tamże, s. 56.

²⁴⁸ Tamże, s. 49; Tomasz Janiak, *Romańska posadzka ceramiczna w katedrze gnieźnieńskiej*, „Rocznik Muzeum Początków Państwa Polskiego w Gnieźnie” 2 (2016), s. 78-79.

Tabela 2. Gniezno, stan. 14. Próba synchronizacji poszczególnych warstw odkrytych w wykopach badawczych w obrębie poziomów osadniczych wyróżnionych na podstawie zespołów ceramicznych (warstwy pogrubione – badania z roku 1985). Legenda: NPn – nawa północna, NG – nawa główna, NPd – nawa południowa

WYKOP	POZIOM			
	Poziom 1	Poziom 2 _a	Poziom 2 _b	Poziom 3
I NPn			II _b ; II _c	
II NPn		II _a ; II _b		
III NPn			II _a	
V NPn		II _h	II _g	
VI-VII NG			III	
V NG		III; III _a ; III _b		
IV NG	III _b	III; III _a		
III NG	IV	III; III _{a-d} ; palenisko		
II NG	III _i	III; III _{a-h}		
I NG		III; III _{a-i}	II _b	
IV NPd	IV	III _a		
III NPd	VIII; II/calec	III _a ; IV; IV _{a-b} ; IV _d ; IV _f ; V; VI; II_b; II	II; II _a	
II NPd	III	II		I_h
I NPd		II		I_h
V NPd		III		

Przeprowadzona analiza zespołów ceramicznych oraz dość skomplikowanych układów stratygraficznych odsłoniętych w trakcie badań pozwoliła zaprezentować pewną próbę synchronizacji poszczególnych nawarstwień, ujmując je w trzy poziomy osadnicze, pośrednio nawiązujące do poziomów wyróżnionych przez cytowaną już Gabrielę Mikołajczyk (tabela 2).

Najstarszy **1 poziom** osadniczy (poziom 2 wg G. Mikołajczyk) odnotowany w obrębie stanowiska nr 14, związany był z nawarstwieniami składającymi się głównie z szarobrunatnego piasku z niewielką ilością próchnicy oraz fragmentami węgla drzewnych (por. tabela 2). Wyróżniony horyzont odpowiadał osadnictwu, które poprzedzało założenie grodowe na obszarze wzgórza katedralnego. Zespoły ceramiki pochodzące z warstw związanych z poziomem I charakteryzowały się znacznym udziałem ceramiki wykonanej w technice częściowego obtaczania, przy niewielkim udziale ceramiki całkowicie obtaczanej, niekiedy przy jej zupełnym braku. Ogólnie w ramach poziomu I frekwencja ułamków naczyń częściowo

obtaczanych wynosiła 95,59% przy 4,41% udziale naczyń całkowicie obtaczanych. Analogie do tak zaprezentowanej struktury technologicznej naczyń obserwuje się na wszystkich zespołach grodowych, związanych z kształtującą się monarchią piastowską, głównie w ich najstarszych poziomach. Wśród zrekonstruowanych form dominowały naczynia grupy trzeciej nawiązujące do pojemników grupy *Menkendorf*, których frekwencja wynosiła 46,88% przy 3,13% udziale naczyń grupy *Tornow*. Strukturę naczyń częściowo obtaczanych uzupełniały również naczynia grupy pierwszej – 25%, czwartej – 15,63% oraz grupy dziewiątej – 9,38%. Struktury pojemników, które składały się głównie z naczyń grupy trzeciej, przy stosunkowo dużym udziale naczyń grupy pierwszej charakteryzowały zespoły związane z 1 i 2 poziomem osadniczym na Ostrowie Lednickim²⁴⁹, na Ostrowie Tumskim w Poznaniu²⁵⁰. Naczynia grupy *Menkendorf* pojawiły się również najwcześniej w najstarszym poziomie wyróżnionym w Gieczu, choć większą popularnością cieszyły się w poziomie 2²⁵¹. W obrębie grodzisk o zdecydowanie wcześniejszej niż wczesnopiastowska metryka zabytki tej grupy odnotowano również w poziomach datowanych już na okres od 1. oraz 2. połowy IX wieku do 2. połowy XI wieku w Santoku²⁵². W stosunkowo dobrze opracowanych zespołach ceramicznych z Bruszczewa naczynia te datowane są podobnie²⁵³. Podobne do gnieźnieńskich struktury naczyń charakteryzowały również zespoły pochodzące ze starszego poziomu osadniczego związanego z rozwojem, położonego niedaleko Ostrowa Lednickiego grodem w Moraczewie²⁵⁴. Ogólne ramy czasowe występowania naczyń, odpowiadających pojemnikom grupy *Menkendorf*, dla terenów Wielkopolski przypadają na okres od 2. połowy IX wieku do połowy wieku X²⁵⁵. Wśród form naczyń grupy trzeciej, związanych z nawarstwieniami poziomu 1, duża część – 60% to pojemniki niezdobione, które odpowiadają naczyniom typu 3, odmiany 1, 4 oraz 6, wyróżnionych przez Michała Parczewskiego²⁵⁶, charakteryzując się jednak większym zakresem obtaczania. Drugą co do wielkości grupą naczyń tworzących struktury w obrębie poziomu 1 były naczynia grupy pierwszej, które pojawiały się również w najstarszych zespołach odkrytych na przywoływanych stanowiskach z pewnym wskazaniem na poziom

²⁴⁹ Mateusz Łastowiecki, *Stratygrafia...*, s. 22-23, tabela 3.

²⁵⁰ Artur Dębski, Andrzej Sikorski, *Ostrów Tumski 10...*, s. 30-32.

²⁵¹ Teresa Krysztofiak, *Palatium w Gieczu...*, s. 298-299.

²⁵² Agnieszka Indycka-Grabarczyk, Kinga Zamelska-Monczak, *Naczynia ceramiczne*, w: *Santok. Strażnica i klucz Królestwa Polskiego. Wyniki badań z lat 1958-1965*, red. P. Urbańczyk, *Origines Polonorum* 13, Warszawa 2019, s. 156-180.

²⁵³ Michał Brzostowicz, *Bruszczewski zespół...*, s. 94 i n.

²⁵⁴ Czesław Strzyżewski, Mateusz Łastowiecki, Michał Kara, *Wczesnośredniowieczne grodzisko w Moraczewie pod Ostrowem Lednickim*, „Wielkopolskie Sprawozdania Archeologiczne” 6 (2003), s. 87.

²⁵⁵ Marek Dulinicz, *Kształtowanie...*, s. 54.

²⁵⁶ Michał Parczewski, *Początki kultury...*, s. 35, ryc. 5.

pierwszy zarówno wśród materiałów pochodzących z Ostrowa Lednickiego²⁵⁷ oraz Gieczu zarówno na obszarze grodu²⁵⁸, jak i jego najbliższego zaplecza, gdzie datowane są już na VIII wiek aż po 2. połowę IX wieku²⁵⁹. Pewne znaczenie przy próbie usystematyzowania chronologii najstarszego poziomu miały również pojemniki grupy czwartej, której chronologię zamknąć można, podobnie jak pozostałe formy w przedziale obejmującym już koniec VIII wieku, aż do połowy X wieku, z pewnym wskazaniem na ich popularność w wieku IX²⁶⁰.

Ułamki naczyń całkowicie obtaczanych tworzyły mało charakterystyczny z punktu widzenia analizy stylistycznej oraz chronologicznej zbiór materiałów źródłowych. Chciałbym w tym miejscu zwrócić uwagę na obecność bardziej rozwiniętych technologicznie ułamków naczyń w prezentowanym poziomie. Odnotowano je bowiem wyłącznie wśród zespołów pochodzących z badań prowadzonych w latach sześćdziesiątych XX wieku, w trakcie których nie prowadzono inwentarzy, a specyfika ówczesnych metod badawczych odbiegała zasadniczo od dzisiejszych standardów. Ponadto w związku z podkreślanymi we wstępie istotnymi przeobrażeniami całego gnieźnieńskiego wzgórza, które trwały już od okresu wczesnopaństwowego, z dużym prawdopodobieństwem przyjąć można, że fragmenty naczyń całkowicie obtaczanych znalazły się w najstarszych poziomach wtórnie. Nie można również wykluczyć pewnych działań, w wyniku których materiały zostały w pewien sposób przemieszane, głównie w długoletnim trakcie ich magazynowania.

Biorąc pod uwagę takie elementy jak: chronologia poszczególnych grup naczyń, niekiedy o szerokim zakresie, zaprezentowany udział grup technologicznych oraz zestawienie wyników analizy stylistyczno-technologicznej z materiałami pochodzącymi z innych stanowisk grodowych, związanych z początkami monarchii wczesnopiastowskiej a także uwzględniając powyższe uwagi dotyczące młodszych fragmentów, ten najstarszy poziom datować można na okres trwający **od przełomu VIII i IX wieku do połowy wieku IX**.

Kolejny – **2 poziom** osadniczy (poziom 3 wg G. Mikołajczyk), obejmował warstwy, które odpowiadały osadnictwu obejmującemu obszar grodu książęcego, które związane być mogły z funkcjonowaniem w obrębie wzgórza katedralnego starszego grodu. Warto wskazać tutaj również niepublikowaną do tej pory hipotezę zaproponowaną przez Tomasza Janiaka, która relikty te stawia w zupełnie innym świetle. Badacz ów na podstawie charakteru warstw

²⁵⁷ Mateusz Łastowiecki, *Stratygrafia...*, s. 20-21, tabela 3.

²⁵⁸ Teresa Krysztofiak, *Palatium w Gieczu...*, s. 298-299.

²⁵⁹ Teresa Krysztofiak, *Początki osady przygrodowej...*, s. 258, rycina 13.

²⁶⁰ Zofia Hilczerówna, *Dorzecze górnej i środkowej Obry...*, s. 121.

tworzących ten skomplikowany układ stratygraficzny dopatruje się reliktyw etapu związanego z budową konstrukcji obronnych najstarszego gnieźnieńskiego członu grodowego²⁶¹.

Na podstawie przeprowadzonej analizy materiałów ceramicznych, a także biorąc pod uwagę przytoczone powyżej uwagi dotyczące stratygrafii skłonny jestem wyróżnić w obrębie poziomu 2 dwie fazy. Starszej określonej jako poziom 2_a odpowiadały warstwy próchnicy, spalenizny, gliny, popiołu z dużą ilością fragmentów węgla drzewnych, które zalegały pod nasypem majdanu, młodszej określonej jako poziom 2_b odpowiadały warstwy piasku oraz spiaszczonej próchnicy tworzące wyżej wskazany poziom majdanu.

W porównaniu do poziomu 1 wśród zespołów ceramicznych w wyróżnionym **poziomie 2_a** nadal w dużym stopniu dominowały naczynia częściowo obtaczane, których udział wynosił 90,3% przy niewielkim liczącym 9,7% udziale fragmentów pojemników całkowicie obtaczanych. Tak wyróżniona struktura technologiczna zespołu ceramiki, podobnie jak ta w poziomie 1, bardzo dobrze koresponduje z przytoczonymi już uwagami dotyczącymi innych stanowisk²⁶². Wśród zbioru naczyń częściowo obtaczanych w poziomie 2_a, podobnie jak w poziomie starszym dominowały naczynia grupy trzeciej, składające się głównie z pojemników odpowiadających naczyniom grupy *Menkendorf*, jednak przy znacznie większym, niż w poziomie 1, udziale naczyń nawiązujących do grupy *Tornow*. Upowszechnienie się pojemników grupy *Tornow*, których największa popularność, również w Wielkopolsce, przypadała głównie na 2. połowę IX wieku²⁶³, ma w datowaniu tego poziomu istotne znaczenie. W zespołach pochodzących z Ostrowa Lednickiego, naczynia odpowiadające wyróżnionej grupie dominowały w poziomach 2 i 3, których chronologię zamknąć można w szerokich ramach czasowych, od IX do przełomu X i XI wieku²⁶⁴. W Gieczu natomiast naczynia grupy *Tornow* pojawiły się w zespołach datowanych na okres obejmujący 1. połowę X wieku²⁶⁵. W poziomie 2_a nadal stosunkowo dużym udziałem charakteryzowały się naczynia grupy pierwszej. Wzrósł także udział pojemników grupy czwartej. Z poziomem tym związane są również licznie występujące naczynia grupy dziewiątej odpowiadające talerzom oraz misom. Zasadniczym *novum* w strukturach form naczyń, których nie odnotowano w poziomie I były pojedyncze naczynia grupy drugiej oraz naczynia grupy piątej, wśród której wyróżniały się pojemniki nawiązujące do grupy *Woldegk*. Na obszarze Wielkopolski naczynia tej grupy

²⁶¹ Informacja ustna Tomasza Janiaka.

²⁶² Mateusz Łastowiecki, *Stratygrafia...*, s. 22-23, tabela 3; Teresa Krysztofiak, *Palatium w Gieczu...*, tab. 1; Artur Dębski, Andrzej Sikorski, *Ostrów Tumski 10...*, s. 30-32.

²⁶³ Marek Dulinicz, *Kształtowanie...*, s. 53-54.

²⁶⁴ Mateusz Łastowiecki, *Stratygrafia...*, s. 19, 23, 25.

²⁶⁵ Teresa Krysztofiak, *Palatium w Gieczu...*, s. 300.

datować można już na okres od 2. połowy IX wieku aż do połowy wieku X²⁶⁶. Wśród naczyń całkowicie obtaczanych wyróżniono naczynia grupy szóstej, prezentujące formy o esowatym profilu, z krótką łukowatą szyjką, nawiązujące podobnie jak grupa piąta do naczyń pochodzących z kręgu południowego oraz pojedyncze naczynia grupy siódmej, które formą odpowiadają grupie *Teterow*. Warto odnotować w tym miejscu, że naczynia prezentujące młodszy nurt wytwórczości garncarskiej, które znajdowały się w nawarstwieniach poziomu 2_a, pochodziły głównie ze stropowych partii, silnie zróżnicowanych układów stratygraficznych odzwierciedlających wyróżniony poziom. Niemniej jednak najstarsze formy naczyń charakteryzujące się produkcją w wyspecjalizowanych warsztatach silnie zestandaryzowane w Wielkopolsce, spotkać można już w 2. połowie X wieku²⁶⁷.

Biorąc pod uwagę zaprezentowane wyniki analizy zespołów ceramicznych, uwzględniając udział poszczególnych grup technologicznych, cechy formalne oraz analogie z innych stanowisk, chronologię tego poziomu datować należy w obrębie ram czasowych obejmujących okres trwający od **2. połowy IX wieku do 1. połowy X wieku**. Ten szeroki zakres koresponduje z krytyką zaproponowanego przez Tomasza Janiaka przypuszczenia o budowlanym charakterze warstw tego poziomu. W świetle powyższych uwag, uwzględniając dodatkowo charakter oraz różnorodność jednostek sedymentacyjnych, skłonny jestem określić je jako trudne do scharakteryzowania i wydzielenia poszczególnych poziomów odpowiadających formom osadnictwa rozwijającego się na gnieźnieńskim wzgórzu.

Z poziomem 2_a wiązać należy również **obiekt** odkryty w obrębie wykopu **III NPd**. Był to obiekt wkopany w calec (?)²⁶⁸, który na podstawie charakterystyki morfologiczno-metrycznej określony został jako palenisko związane z akcentowanym w starszej literaturze miejscem kultowym²⁶⁹. Zespół ceramiki pochodzący z nawarstwień tworzących ten relikw osadnictwa składał się w 92,13% z ceramiki częściowo obtaczanej oraz 7,87% z ceramiki wykonanej w technice całkowitego obtaczania. Frekwencja ta odpowiadała ogólnemu dla materiałów z poziomu 2_a udziałowi. Wśród zbioru naczyń częściowo obtaczanych również i tutaj dominowały naczynia grupy trzeciej nawiązujące do pojemników grupy *Menkendorf* oraz w mniejszym stopniu *Tornow*. W obiekcie odnotowano również pewien niewielki udział

²⁶⁶ Agnieszka Indycka-Grabarczyk, Kinga Zamelska-Monczak, *Naczynia...*, s. 188; Arkadiusz Tabaka, Kinga Zamelska-Monczak, *Wczesne średniowiecze...*, s. 557.

²⁶⁷ Mateusz Łastowiecki, *Stratygrafia...*, s. 21, 25; Teresa Krysztofiak, *Palatium w Gieczu...*, s. 300-302, il. 5, 6.

²⁶⁸ Według wskazanego powyżej przypuszczenia Tomasza Janiaka piasek, określony jako calec w pracy Gabrieli Mikołajczyk, stanowić ma właśnie nasyp majdanu.

²⁶⁹ Gabriela Mikołajczyk, *Początki Gniezna. Źródła...*, s. 46; też, *Najwcześniejsze obiekty kultowe na Górze Lecha*, „Gniezno. Studia i Materiały Historyczne” 1 (1989), s. 114.

pojemników grupy pierwszej, czwartej i piątej. Znacznie większym niż w zespołach z poziomu 2_a udziałem pojemników charakteryzowały się naczynia całkowicie obtaczane grupy szóstej. Warto zaznaczyć również, że w obrębie obiektu nie odnotowano naczyń grupy *Woldegk* oraz pojemników grupy siódmej, które odpowiadają naczyniom grupy *Teterow*, nielicznie występujących w nawarstwieniach starszej części poziomu 2.

W świetle wyników analizy oraz krótkiej charakterystyki zespołu źródeł, który ewidentnie nawiązuje do materiałów z poziomu 2_a, obiekt odkryty w obrębie wykopu III NPd, datować należy w taki sam sposób czyli na okres od **2. połowy IX wieku do połowy wieku X.**

Zespół ceramiki pochodzący z warstw związanych z nasypem majdanu – **poziomem 2_b**, charakteryzował się dalszym wzrostem udziału fragmentów całkowicie obtaczanych, których udział wynosił już 17,14% przy nadal wysokim udziale grupy naczyń częściowo obtaczanych, który wynosił 82,86%. Frekwencja technologiczna zespołów z poziomu 2_b nawiązuje do wskazanych już powyżej 2 i 3 poziomu osadniczego na Ostrowie Lednickim²⁷⁰ czy w Poznaniu na Ostrowie Tumskim²⁷¹. W ramach zespołów odnotowano zdecydowanie mniej liczny zestaw form, wśród których, podobnie jak w poziomach starszych dominowały naczynia grupy trzeciej, w tym głównie pojemniki nawiązujące do grupy *Tornow* przy niewiele mniejszym udziale naczyń odpowiadających grupie *Menkendorf*. Nadal stosunkowo wysokim udziałem charakteryzowały się pojemniki grupy pierwszej oraz czwartej i piątej, wśród których niewielki procent stanowiły również pojemniki grupy *Woldegk*. Na stosunkowo niskim, w porównaniu do starszego horyzontu 2_a poziomie znajdowały się naczynia grupy dziewiątej. Wśród grupy naczyń całkowicie obtaczanych odnotowano zbliżony do poziomu 2_a udział form grupy szóstej oraz większy, choć nie przekraczający 5% udział pojemników grupy siódmej. Z kolei *novum* wśród wyróżnionych form naczyń były pojemniki grupy ósmej, z cylindryczną szyjką, których udział wynosił 1,64%. W zespołach pochodzących z Wielkopolski naczynia tej grupy pojawiają się już w zespołach ceramicznych fazy D²⁷². Podobnie jak naczynia grupy siódmej, najwcześniej spotykane formy pochodzą z poziomów datowanych na 2. połowę X wieku, choć największą popularnością cieszyły się dopiero w XI i XII wieku²⁷³.

W świetle zaprezentowanych wyników analizy zespołów ceramicznych odkrytych w obrębie nawarstwień związanych z poziomem 2_b, głównie na podstawie wysokiego udziału naczyń częściowo obtaczanych, wśród których dominowały pojemniki grupy trzeciej,

²⁷⁰ Mateusz Łastowiecki, *Stratygrafia...*, s. 22-23, tabela 3.

²⁷¹ Artur Dębski, Andrzej Sikorski, *Ostrów Tumski 10...*, s. 30-32.

²⁷² Zofia Hilczerówna, *Dorzecze górnej i środkowej Obry...*, s. 129-130.

²⁷³ Mateusz Łastowiecki, *Stratygrafia...*, s. 20.

pierwszej, czwartej oraz piątej, jak również na podstawie występowania form charakteryzujących bardziej rozwinięte rzemiosło, chronologię tego poziomu datować należy również w obrębie szerokich ram czasowych obejmujących okres trwający od **2. połowy X wieku do początków XI wieku**.

Z poziomem 2_b, podobnie jak w przypadku poziomu 2_a, stratygraficznie wiązać należy drugi z **objektów**, który odsłonięto w obrębie wykopu **II NPn**. Jego strop, według dokumentacji znajdował się na poziomie wyróżnionego nasypu majdanu. Zespół ceramiki pochodzący z warstw tworzących wspomniany relikwiarz składał się podobnie jak zespół pochodzący z warstw poziomu 2_b z 83,46% ceramiki wykonanej w technice częściowego obtaczania oraz z 16,54% ceramiki całkowicie obtaczanej. Również i w przypadku obiektu w zespole dominowały naczynia grupy trzeciej odpowiadające naczyniom grupy *Menkendorf*, nie odnotowano natomiast pojemników, które wiązać można z grupą *Tornow*. Stosunkowo licznie odnotowano również naczynia grupy czwartej, pierwszej, mniej liczne były naczynia grupy dziewiątej. Zabytki grupy piątej reprezentowane były wyłącznie przez pojemniki nawiązujące do naczyń grupy *Woldegk*. Wśród naczyń całkowicie obtaczanych występowały wyłącznie pojemniki grupy szóstej.

W świetle wyników analizy obiekt odkryty w obrębie wykopu II NPn datować należy w taki sam sposób jak młodszą część poziomu 2_b na okres od **2. połowy X wieku do początków XI wieku**.

Kolejny **3 poziom** osadniczy (4 poziom wg G. Mikołajczyk) wiązać należy z licznymi przeobrażeniami, jakie miały miejsce w obrębie wzgórza katedralnego, w związku m.in. z budową bazyliki romańskiej oraz będących wynikiem późniejszych, licznych inwestycji, głównie o charakterze sakralnym. Zespół ceramiki związany z 3 poziomem charakteryzował się dalszym, znaczącym w stosunku do starszych poziomów, wzrostem udziału ceramiki całkowicie obtaczanej, który wynosił 72,39% przy 27,61% ułamków naczyń częściowo obtaczanych. Tak scharakteryzowana struktura technologiczna zespołów ma swoje liczne analogie w innych, wczesnopiastowskich ośrodkach grodowych, m.in. na Ostrowie Lednickim, w najmłodszej części poziomu 3b oraz 3c, który zdecydowanie datować należy na 1. połowę XI wieku²⁷⁴, czy w nawarstwieniach 3 poziomu osadniczego w Gieczu, datowanego na koniec X-1. połowę XI wieku²⁷⁵. Wśród nielicznych form, jakie odnotowano w nawarstwieniach 3 poziomu wyróżniono głównie naczynia grupy ósmej oraz siódmej przy podobnym, zbliżonym udziale naczyń grupy drugiej, pierwszej oraz czwartej.

²⁷⁴ Tamże, s. 23-24, tabela 3.

²⁷⁵ Teresa Krysztofiak, *Palatium w Gieczu...*, s. 301.

Biorąc pod uwagę przedstawiony opis zespołów ceramicznych, ich analogie oraz czas trwania poszczególnych form, zaprezentowany powyżej, uzupełniony spostrzeżeniami wynikającymi z układu stratygraficznego, poziom 3, związany z nawarstwieniami, które na etapie prac wykopaliskowych scharakteryzowano jako warstwy silnie przemieszane, w poziomie którym występowały liczne płytki posadzkowe – pozostałość po wskazanej wcześniej romańskiej bazylice, skłonny jestem datować na szeroki okres czasu związany pośrednio z osadnictwem odpowiadającym **1. połowie XI wieku do przełomu połowy XII wieku.**

Gniezno stan. 15c

Kolejny zanalizowany zespół pochodził z badań prowadzonych w latach 1948-1953 w wykopie badawczym znajdującym się po północno-wschodniej stronie budynku katedry. Obszar badań odsłonił istotne z punktu widzenia badań nad rozwojem przestrzennym gnieźnieńskiego zespołu grodowego nawarstwienia oraz konstrukcje wałów obronnych. Przed przystąpieniem do omówienia chronologii starszych zespołów pozyskanych z nawarstwień III odnotowanych w obrębie wykopu zlokalizowanego na arze 11 chciałbym wskazać na zasadniczą trudność, jaka pojawiła się przy próbie weryfikacji dotychczasowych ustaleń. Niestety, w trakcie badań prowadzonych w tej części gnieźnieńskiego zespołu grodowego, podobnie jak w trakcie badań prowadzonych na omówionym wyżej stanowisku nr 14, nie prowadzono inwentarzy zabytków masowych, które w sposób rzeczowy odzwierciedlałyby faktyczny stan ilościowy pozyskanego materiału. Ponadto liczne, nieukończone próby analizy tych materiałów źródłowych miały zasadniczy wpływ na obecną reprezentatywność tych zespołów. Problem ten odzwierciedla porównanie ilościowego stanu faktycznego poszczególnych, znajdujących się obecnie w zbiorach muzealnych, zespołów ceramiki ze stanem zaprezentowanym w pracy Gabrieli Mikołajczyk przedstawiającej źródła archeologiczne do początków Gniezna, opublikowanej w roku 1973. Problem, jaki jawi się w trakcie lektury tej pracy, dotyczy również zagadnień ówczesnej oceny technologicznej zbiorów pochodzących z najniższych poziomów stratygraficznych²⁷⁶. Tak zaprezentowana w publikacji charakterystyka tych zespołów ceramicznych wynikała z podkreślanego na początku pracy dość powierzchownego podejścia do tych materiałów. Jednak pomimo wskazanych powyżej uwag, ceramika pochodząca z warstw III stanowi ważną kategorię źródeł do procesu usystematyzowania i zweryfikowania chronologii.

Na podstawie wyników analizy zespołów ceramicznych, pochodzących z warstwy III, które według starszej literatury datowane były na okres w przybliżeniu od przełomu VII i VIII

²⁷⁶ Gabriela Mikołajczyk, *Początki Gniezna. Źródła...*, s. 75-77.

wieku do początków wieku X²⁷⁷, zmodyfikowano w pewien sposób ich datowanie, wyróżniając opisane poniżej poziomy osadnicze.

Najstarszym śladom wczesnośredniowiecznej działalności człowieka w tej części gnieźnieńskiego wzgórza odpowiadać miały warstwy III_d, III_c oraz III_b. Z najstarszym horyzontem osadniczym wiązać należy jednak wyłącznie znaleziska odnotowane w obrębie warstwy III_d. Niestety, stan zachowania poszczególnych elementów odzwierciedlony małą ilością cech dystynktywnych z zakresu analizy stylistycznej pozwala tylko w pewnym przybliżeniu wskazać na ramy chronologiczne rzeczzonego zespołu ceramiki. Charakter warstwy wskazuje na poziom pierwotnego humusu, który nakrywał powierzchnię piasku i gliny stanowiącej calec. Zespół ten wyróżniał się całkowitym udziałem ułamków częściowo obtaczanych, być może wcześniej postrzeganych jako ceramika ręcznie lepiona, wśród których zidentyfikowano głównie fragmenty nawiązujące do pojemników grupy *Menkendorf*. Scharakteryzowany w części źródłowej zespół znajduje liczne analogie w najstarszych poziomach osadniczych zespołów na Ostrowie Lednickim²⁷⁸, na Ostrowie Tumskim w Poznaniu²⁷⁹ oraz w Gieczu²⁸⁰. Powyższe, nieliczne cechy, zarówno z zakresu stylistyki, jak i technologii, a także wskazane analogie pozwalają datować ten poziom najwcześniej na przełom **VIII i IX wieku do 2. połowy IX wieku**, a nie jak sądzono do tej pory na przełom wieku VII i VIII.

Kolejny poziom, wyznaczający pewien czasowy horyzont przemian na Górze Lecha, wiązać należy z kolejnymi jednostkami stratygraficznymi określonymi jako warstwa III_c oraz III_b. Były to warstwy piasku i gliny o charakterze budowlanym związane z wyrównaniem tej części stoku wzgórza pod konstrukcję wału otaczającego gród książęcy²⁸¹. W odróżnieniu do poziomu wcześniejszego, związanego z relikami osadnictwa, w poziomie tym pojawiła się nowa jakość w postaci ułamków naczyń całkowicie obtaczanych. Udział poszczególnych grup technologicznych wyglądał następująco: 88,24% ceramiki częściowo obtaczanej oraz 11,76% ułamków całkowicie obtaczanych²⁸². W porównaniu do najstarszego poziomu zespół pozyskany z obu warstw charakteryzował się niewielką ilością cech dystynktywnych, wśród których najbardziej istotne znaczenie miał pojedynczy pojemnik grupy

²⁷⁷ Kazimierz Żurowski, *Sprawozdanie...*, s. 110; Gabriela Mikołajczyk, *Początki Gniezna. Źródła...*, s. 77; Tomasz Sawicki, *Dzieje badań Góry Lecha...*, s. 75.

²⁷⁸ Mateusz Łastowiecki, *Stratygrafia...*, s. 22-23, tabela 3.

²⁷⁹ Artur Dębski, Andrzej Sikorski, *Ostrów Tumski 10...*, s. 30-32.

²⁸⁰ Teresa Krysztofiak, *Palatium w Gieczu...*, s. 298-299.

²⁸¹ Tomasz Sawicki, *Dzieje badań Góry Lecha...*, s. 75.

²⁸² Jeżeli zaprezentujemy powyższe dane ilościowo, to okaże się, że ułamki naczyń obtaczanych na całej powierzchni stanowiły zbiór liczący 4, mało charakterystyczne, pozbawione cech dystynktywnych, fragmenty, naczynie drugiej grupy składało się natomiast z 30 kawałków.

piątej nawiązujący do naczyń grupy *Woldegk* oraz niewielki udział naczyń zdobionych, głównie ornamentem jednowątkowym oraz strefowym, wykonanym jednak w sposób nieregularny, charakterystyczny dla naczyń częściowo obtaczanych. Tak scharakteryzowany zespół ułamków naczyń pozwala określić czas powstania warstwy nie wcześniej niż na **przełom IX i X wieku, z pewnym wskazaniem początków wieku X**. Do udziału poszczególnych elementów stylistycznych oraz technologicznych znajdują również liczne analogie wśród przytoczonych powyżej zespołów pochodzących z Giecza, Ostrowa Lednickiego oraz Ostrowa Tumskiego w Poznaniu

Z kolejnym poziomem wiązać należy zespoły pochodzące z warstwy III_a oraz warstwy III. Pierwszą z nich odnotowano pod cienką warstwą piasku. Przy próbie określenia czasu tworzenia się tej jednostki stratygraficznej pojawiają się sygnalizowane wcześniej trudności. Gabriela Mikołajczyk w przytaczanej już pracy podaje, że z warstwy III_a pochodził zespół składający się z 309 fragmentów, wśród których badaczka zidentyfikowała wyłącznie ułamki naczyń częściowo obtaczanych, słabo profilowanych oraz ręcznie lepionych (bez podania udziału procentowego poszczególnych grup)²⁸³. W wyniku przeanalizowania zdecydowanie mniejszej, liczącej 140 ułamków grupy zabytków, w porównaniu do poziomu wcześniejszego, w zespole widoczny jest zasadniczo większy udział fragmentów naczyń całkowicie obtaczanych – 63,57%, wśród których dominowały głównie mało charakterystyczne środkowe ułamki częściowo nawiązujące głównie do północnego kręgu wytwórczości garncarskiej. Tradycje południowe poświadczone były z kolei pojedynczym naczyniem grupy piątej. Mniej liczny, wynoszący 36,43%, jednak bardziej dystynktywny z zakresu prezentowanej analizy chronologicznej był zbiór naczyń częściowo obtaczanych. Mało reprezentatywna grupa ułamków naczyń całkowicie obtaczanych oraz wyróżnione w obrębie grupy naczyń częściowo obtaczanych formy grupy trzeciej, identyfikowane z pojemnikami grupy *Tornow* oraz *Menkendorf*, jak i elementy z zakresu zdobnictwa pozwalają wskazać czas tworzenia się warstwy III_a **na przełom 1. i 2. połowy X wieku**, z niewielkim wskazaniem na początek jego drugiej połowy. Ponadto za tak przedstawioną chronologią przemawiają analogie wśród zespołów datowanych na podobny okres z pozostałych grodów wczesnopiastowskich²⁸⁴ oraz całkowity brak fragmentów naczyń, które ewidentnie mogłyby nawiązywać do pojemników

²⁸³ Gabriela Mikołajczyk, *Początki Gniezna. Źródła...*, s. 76.

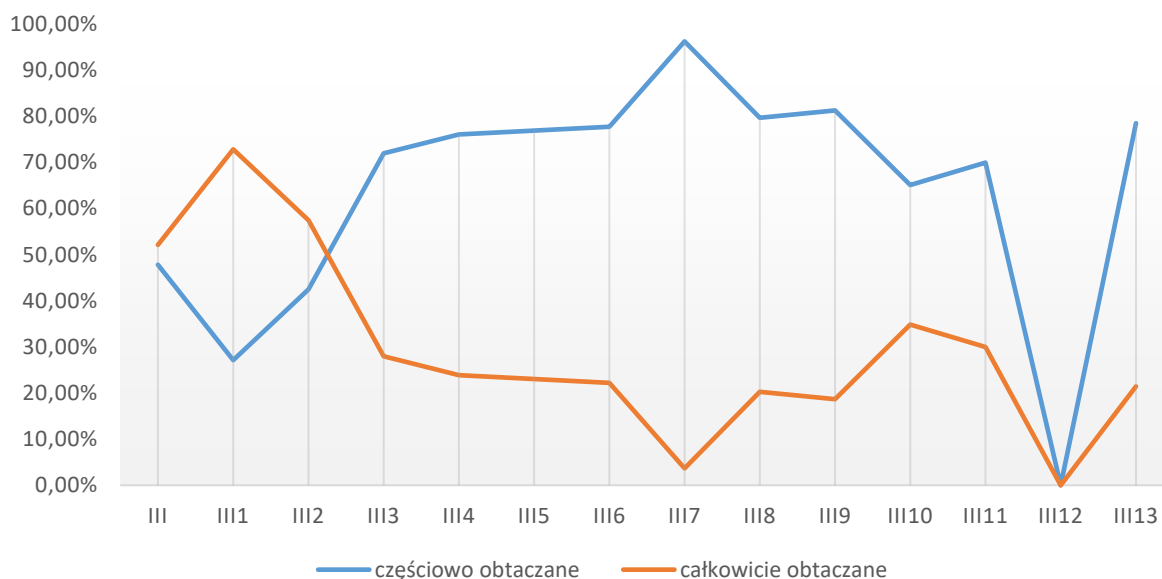
²⁸⁴ Mateusz Łastowiecki, *Stratygrafia...*, s. 23-25, tabela 3; Mateusz Łastowiecki, *Archeologiczne badania naziemne...*, s. 45; Arkadiusz Tabaka, Danuta Banaszak, *Chronologia i stratygrafia...*, s. 142; Teresa Krysztofiak, *Palatium w Gieczu...*, s. 301-302; Artur Dębski, Andrzej Sikorski, *Ostrów Tumski 10...*, s. 35.

grupy szóstej czy siódmej charakterystycznych już dla silnie rozwiniętych warsztatów, a których niewielki udział notuje się na stanowiskach z 2. połowy X wieku.

Kolejną warstwą, związaną z wyróżnionym poziomem, była warstwa III. Jej śmietnikowy charakter wskazany w źródłowej części pracy odzwierciedla podkreślane wielokrotnie mechanizmy selekcji negatywnej, w wyniku których przedmiotowa kategoria źródeł wyłączona została z kontekstu społeczno-kulturowego. Podkreślenie tego faktu ma istotne znaczenie przy przedstawionym poniżej postępowaniu wyjaśniającym, skupionym na problematyce związanej z datowaniem na podstawie naczyń oraz ich fragmentów. Analizując zespoły ceramiki w obrębie wyróżnionych w trakcie badań 13 poziomów mechanicznych warstwy III²⁸⁵ z jednej strony zwrócono uwagę na udział grup technicznych, z drugiej strony na udział poszczególnych grup naczyń rozpatrywanych w obrębie wskazanych poziomów mechanicznych (ryc. 53). Wyniki analizy przeprowadzonej na obu płaszczyznach analitycznych uwzględniających rozwarstwienie mechaniczne stanowiąc będą argumentację interpretacji chronologicznej tej części gnieźnieńskich zespołów.

W stropowej części warstwy III odnotowano zbliżony, 50% udział fragmentów naczyń częściowo obtaczanych oraz całkowicie obtaczanych. W dwóch kolejnych poziomach mechanicznych udział naczyń wykonanych w bardziej zaawansowanej technice garncarskiej nieznacznie wzrasta, osiągając w poziomie III₁ wartość 72,88% oraz w poziomie III₂ wartość 57,50%. Sytuacja zmienia się w poziomach od III₃ do III₉. W poziomie III₃ udział ceramiki całkowicie obtaczanej wynosił 28%, w III₄ – 23,86%, w III₅ – 23,08%, III₆ – 22,22%, w III₇ natomiast zaledwie 3,7%. W poziomie III₈ i III₉ znów widoczny jest wzrost tej grupy technicznej, której udział wynosił kolejno 20,27% oraz 18,64%. W poziomach kolejnych od III₁₀ do III₁₃ udział ceramiki całkowicie obtaczanej znów wzrasta i wynosi kolejno 34,88%, 30% oraz 21,43%. Jak widać więc, udział obu grup technicznych w obrębie poszczególnych poziomów mechanicznych jest różnorodny. Pomimo znacznego udziału ceramiki całkowicie obtaczanej w partiach stropowych warstwy III, głównym, dominującym komponentem zbiorów pochodzących ze środkowych i dolnych części tej nieckowatej w profilu warstwy są ułamki naczyń wykonanych w technice częściowego obtaczania. Być może właśnie wskazany nieckowaty kształt warstwy, pochyłość terenu oraz inne nieuchwytnne czynniki podepozycyjne wpłynąć mogły na tak zaprezentowany udział grup technicznych w obrębie wyróżnionych poziomów mechanicznych.

²⁸⁵ Por. Kazimierz Żurowski, *Sprawozdanie...*, s. 110.



Ryc. 53. Gniezno, stan. 15c. Udział poszczególnych grup technologicznych w obrębie poziomów mechanicznych warstwy III, ar 11 (opr. Ł. Kaczmarek)

Wyniki analiz wykonanych na płaszczyźnie morfologicznej również prowadzą do kilku istotnych z punktu widzenia datowania wniosków. W stropowych partiach warstwy III, jak i w dwóch kolejnych poziomach zaobserwowano stosunkowo duży udział form naczyń grupy szóstej i siódmej przy niewielkim udziale naczyń grupy ósmej. Formy nawiązujące do pojemników grupy *Vipperow*, *Teterow* czy naczyń z tzw. cylindryczną szyjką wyznaczać tutaj powinny górną granicę tworzenia się omawianego zespołu. Frekwencja naczyń grupy szóstej, w poziomach III-III₃, zamykała się w przedziale od 7,14% do 35%, najliczniej pojemniki te występowały w poziomie III₂. Podobnie przedstawiał się udział naczyń grupy siódmej wynoszący od 5% do 42,86% w poziomie III₂. Pojemników tych jednak nie odnotowano w poziomie III₃, w którym frekwencja naczyń grupy szóstej wynosiła 25%. Incydentalnie w zespole, wyłącznie w partiach stropowych, występowały naczynia z tzw. cylindryczną szyjką, osiągając frekwencję 2,88%. Wskazać należy w tym miejscu, że charakterystyczne dla rzemieślniczego nurtu garncarstwa wczesnośredniowiecznego formy nie zostały zidentyfikowane wśród materiałów z niższych poziomów. Pewnym wyjątkiem jest tutaj zespół ułamków pochodzących z poziomu warstwy III₉, gdzie spośród 20 określonych form naczyń dwa, tj. 10%, prezentowały grupę siódmą, natomiast pojedyncze naczynie, tj. 5%, grupę szóstą.

W zespołach pochodzących z Ostrowa Lednickiego naczynia, które nawiązują do pojemników grupy szóstej i siódmej najwcześniej pojawiają się w materiałach związanych z poziomem 3 datowanym na okres od 2. połowy X do 1. połowy XI wieku. Lednickie formy również określane jako naczynia grupy szóstej oraz siódmej osiągają zbliżoną do gnieźnieńskiej

frekwencję w najstarszej fazie poziomu, określonej jako 3A, datowanej na okres od 1. połowy do końca 2. połowy X wieku. Naczynia grupy ósmej, z tzw. cylindryczną szyjką, które odpowiadają naczyniom grupy dziesiątej, w obrębie grodu na Ostrowie Lednickim pojawiały się incydentalnie również w poziomie 3²⁸⁶. Wśród zespołów pochodzących z Giecza, naczynia odpowiadające grupie szóstej, charakteryzujące się znacznie większym niż w zespole gnieźnieńskim udziałem, obecne są już w materiałach związanych z drugim poziomem osadniczym z jego najmłodszym horyzontem datowanym na 3. ćwierć X wieku. Większy ich udział odnotowano dopiero w następnym, trzecim, poziomie datowanym, również dzięki wynikom analiz dendrochronologicznych, na koniec X wieku. W zespołach tych, obok form odpowiadających naczyniom grupy szóstej, pojawiły się również formy nawiązujące do pojemników grupy siódmej²⁸⁷. Wśród materiałów z Ostrowa Tumskiego w Poznaniu najstarsze formy nawiązujące do naczyń grupy siódmej odnotowano m.in. w nawarstwieniach datowanych na podstawie cech stylistyczno-technologicznych zespołów ceramicznych na okres od 2. połowy X do końca X wieku²⁸⁸.

Znacznie bardziej zróżnicowana pod względem wyników analizy form naczyń była grupa pojemników wykonanych w technice częściowego obtaczania. We wszystkich poziomach dominowały głównie naczynia grupy trzeciej, których frekwencja zamykała się w przedziale od 10% w poziomie III₁₁ do 66,67% w poziomie III₁₃. Spośród 131 form odnotowano 22 naczynia grupy *Tornow*, pozostały zbiór naczyń to głównie pojemniki grupy *Menkendorf*, wśród których odnotowano zarówno naczynia o łagodnej linii profilu, jak i naczynia dwustożkowate, ostro profilowane. Najstarsze formy, klasyfikowane w ramach grupy pierwszej stanowiły z kolei niewielki odsetek naczyń wynoszący 2,88% w partii stropowej oraz zbliżony wynoszący 3,57% w poziomie III₈. Stosunkowo dużym udziałem zamykającym się w przedziale od 7,69% do 50% charakteryzowały się również pojemniki grupy piątej. Wśród pojemników około połowa 48,57% reprezentowała formy określane jako naczynia grupy *Woldegk*. Pozostała część naczyń tej grupy stanowiła głównie nawiązania do form związanych z nurtem południowym charakterystycznym głównie dla IX- i X-wiecznego osadnictwa z terenów Dolnego Śląska. Z kolei naczynia grupy czwartej, charakterystyczne dla garncarstwa wielkopolskiego, w okresie od IX do połowy X wieku stanowiły element zbiorów, którego frekwencja zamykała się w przedziale od 7,14% do 33,33%. Pewnym *novum* w stosunku do

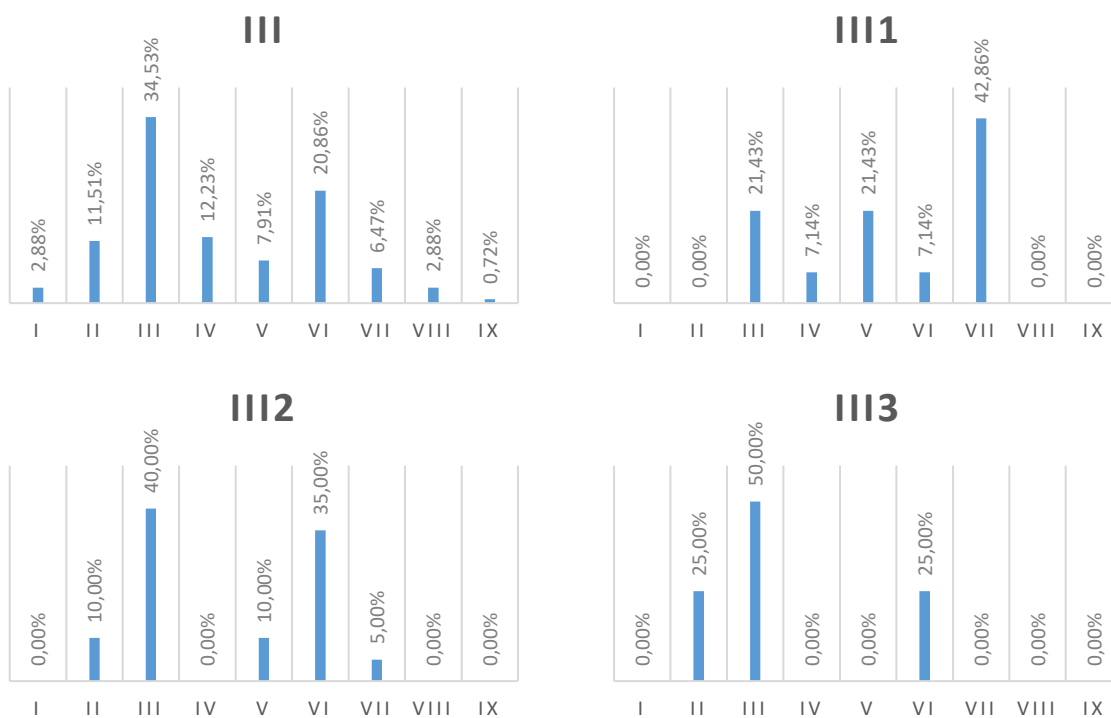
²⁸⁶ Mateusz Łastowiecki, *Stratygrafia...*, s. 21, 25.

²⁸⁷ Teresa Krysztofiak, *Palatium w Gieczu...*, s. 300-302, il. 5, 6.

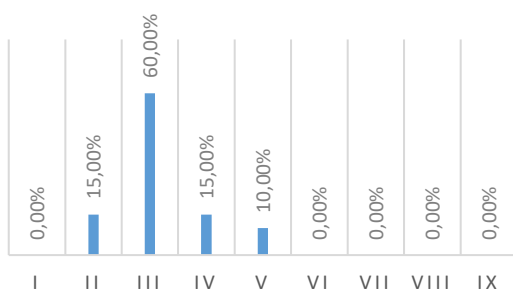
²⁸⁸ Artur Dębski, Andrzej Sikorski, *Ostrów Tumski 10...*, s. 35-37; Ewa Pawlak, Paweł Pawlak, *Badania archeologiczne na Zagórze...*, s. 142-143.

starszych poziomów, jak i w ogóle do pozostałych zespołów pochodzących z gnieźnieńskiego zespołu grodowego były liczne naczynia grupy drugiej. Ich frekwencja zamykała się w przedziale od 8,33% do 40%. Naczynia te, jako nawiązania do północnych form określanych jako grupa *Feldberg*, skłonny jestem datować w materiałach gnieźnieńskich na IX wiek, ze wskazaniem na jego 2. połowę.

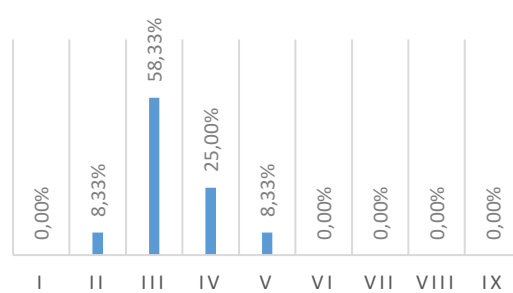
Przegląd poszczególnych form naczyń, ich udział (ryc. 54) oraz charakter, jak i analiza układu stratygraficznego pozwalają wskazać na stosunkowo długi czas tworzenia się tej jednostki. Niewielki udział pojemników grupy pierwszej, które charakteryzują najstarsze poziomy osadnicze w Wielkopolsce, zasadniczo duży udział naczyń grupy trzeciej, czwartej oraz piątej, ze wskazaniem na pojemniki grupy *Tornow*, *Menkendorf* oraz *Woldegk*, a także znaczący udział pojemników grupy drugiej, stanowiącej gnieźnieńskie odpowiedniki naczyń typu *Feldberg* oraz *Kędrzyno*, pozwalają wskazać początki na przełom IX i X wieku. Analiza naczyń całkowicie obtaczanych wraz z wyszczególnionymi formami grupy szóstej i siódmej zdaje się zamykać czas odkładania się tej warstwy raczej na przełomie X i XI wieku.



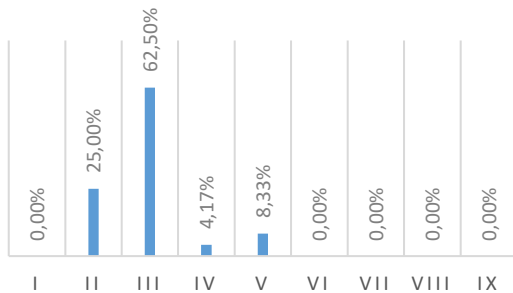
III4



III5



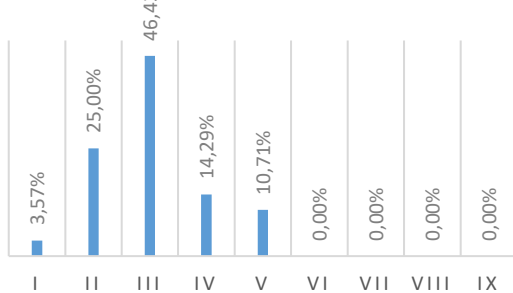
III6



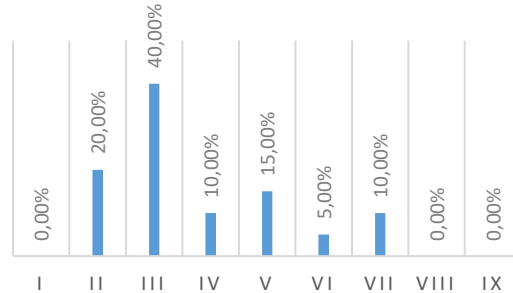
III7



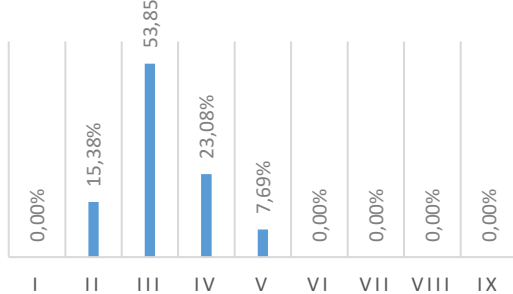
III8



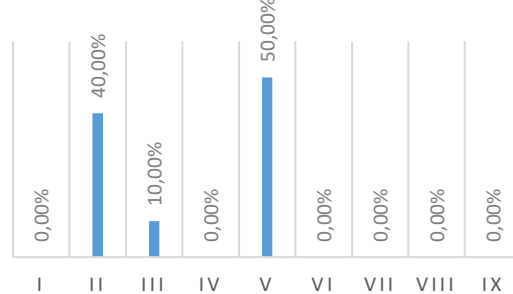
III9

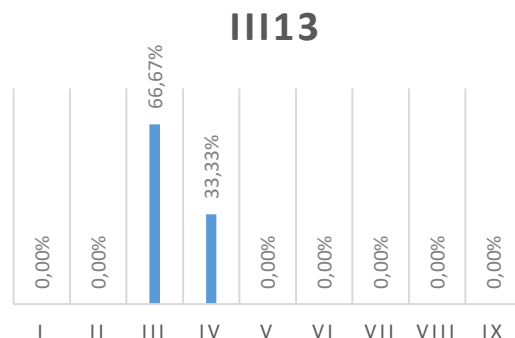


III10



III11





Ryc. 54. Gniezno, stan. 15c. Udział poszczególnych grup naczyń w obrębie poziomów mechanicznych warstwy III, ar 11 (opr. Ł. Kaczmarek)

Gniezno stan. 5 (obszar II podgrodzia)

Kolejny zanalizowany zespół pochodził z badań realizowanych w obrębie wschodniej części II podgrodzia (stanowisko nr 5). Prace te, prowadzone w roku 1976, przyczyniły się do zarejestrowania istotnych odkryć związanych z rozwojem i zabudową gnieźnieńskiego zespołu grodowego. Dotychczasowa próba datowania procesów osadniczych, odzwierciedlonych w poszczególnych nawarstwieniach oraz reliktach, opierała się głównie na analizie układów stratygraficznych, w niewielkim stopniu tylko wspartych opisami materiałów ceramicznych²⁸⁹.

Na podstawie wyników przeprowadzonej analizy zespołów ceramicznych pochodzących z poszczególnych nawarstwień, których górna cezurą, według obecnych ustaleń, sięgała schyłku 1. połowy XI wieku, wyróżniono następujące poziomy osadnicze.

Najstarszy, **I poziom** osadniczy związany był z warstwą III_i oraz III_h. Odpowiadał on osadnictwu, które poprzedzało powstanie zespołu grodowego na terenie gnieźnieńskiego wzgórza. Przedmiotowa grupa zabytków z tego poziomu składała się z nielicznego, silnie rozdrobnionego, jednorodnego technologicznie zbioru ułamków naczyń. Sposób prezentacji wyników analizy chronologicznej podyktowany został niewielkim zasobem cech dystynktywnych z zakresu analizy stylistycznej. Rezultaty oparto głównie na elementach z zakresu analizy technologicznej, w mniejszym stopniu natomiast na podstawie pozostałych płaszczyzn analitycznych. W zespole ceramiki pochodzącej z warstwy III_h zidentyfikowano wyłącznie ułamki pochodzące z naczyń grupy częściowo obtaczanej. Całkowity udział fragmentów pojemników tej grupy charakterystyczny jest dla najstarszych faz okresu wczesnego średniowiecza. Podobne zespoły składające się wyłącznie z ceramiki tej grupy odnotowano również na innych, istotnych dla kształtującej się dopiero w połowie X wieku monarchii wczesnopiastowskiej, stanowiskach wielkopolskich. Nawiązania znaleźć można w

²⁸⁹ Tomasz Janiak, *Pozostałości architektury...*, s. 183-187; tenże, *Topografia sakralna...*, s. 265.

pierwszym i drugim poziomie osadniczym na Ostrowie Lednickim, które datowane są na okres od VIII do połowy X wieku²⁹⁰, czy w najstarszym, datowanym na 2. połowę IX wieku, poziomie osadniczym grodu w Gieczu²⁹¹. Ponadto porównując zespół ceramiki z warstwy III_h do materiałów pochodzących z innych, najstarszych wczesnośredniowiecznych stanowisk ziemi gnieźnieńskiej, wskazać można zespoły odkryte na osadzie w Polskiej Wsi (pow. gnieźnieński, stan. 5) datowanej już na okres od VII do przełomu VIII i IX wieku²⁹², czy w Łubowie (pow. gnieźnieński, stan. 26 oraz stan. 57)²⁹³. W świetle wyników przeprowadzonej analizy materiałów ceramicznych oraz na podstawie analizy porównawczej z materiałami pochodzącymi z innych wczesnośredniowiecznych stanowisk wielkopolskich poziom ten datować można już na okres rozpoczynający się pod koniec VIII wieku, a trwający najprawdopodobniej do schyłku wieku IX. Obecność pojemnika, który formalnie odpowiada najstarszym formom naczyń w Wielkopolsce, przypisanego do gnieźnieńskich naczyń grupy pierwszej, dodatkowo potwierdza datowanie relikwów najstarszego osadnictwa w tej części gnieźnieńskiego wzgórza.

Poziom II odpowiadał warstwom: III_g, III_f, III_e oraz III_d i III_{d1}. Nawarstwienia te odzwierciedlały okres pewnych przemian osadniczych, jakie miały miejsce w obrębie południowego stoku Góry Lecha. Zespoły ceramiczne związane z tym poziomem, w porównaniu do nielicznych zespołów ceramiki z poziomu pierwszego, charakteryzowały się wzrostem udziału ceramiki grupy całkowicie obtaczanej, a także większą różnorodnością zdefiniowanych form pojemników. Korelacja wyników analizy materiału ceramicznego z próbą interpretacji poszczególnych elementów układu stratygraficznego pozwoliła wyróżnić w obrębie tego poziomu dwie fazy. Starszą, określoną jako poziom II_a, odzwierciedlały nawarstwienia scharakteryzowane jako III_g i III_f, młodszą natomiast relikty związane z warstwą III_e, III_{d1} oraz III_d. Zbiór ułamków naczyń pochodzących z fazy starszej charakteryzował się nieznaczną przewagą ułamków naczyń grupy całkowicie obtaczanej, który wynosił 53,1%. Naczynia grupy częściowo obtaczanej stanowiły 46,9%. Strukturę zdefiniowanych form naczyń tworzyły naczynia grupy trzeciej (3 pojemniki), grupy piątej (2 pojemniki) oraz

²⁹⁰ Mateusz Łastowiecki, *Stratygrafia...*, s. 22-23.

²⁹¹ Teresa Krysztofiak, *Palatium w Gieczu...*, s. 299.

²⁹² Czesław Strzyżewski, *Początki osadnictwa wczesnośredniowiecznego nad Jez. Kleckim w woj. poznańskim*, w: *Kraje słowiańskie w wiekach średnich. Profanum i sacrum*, red. H. Kóčka-Krenz, W. Łosiński, Poznań 1998, s. 207.

²⁹³ Ewa Pawlak, Paweł Pawlak, *Najdawniejsze siedziby Słowian w Wielkopolsce na podstawie wybranych źródeł archeologicznych*, w: *Archeologia dawnego osadnictwa Wielkopolski*, red. H. Machajewski, Poznań 2018, s. 45; Bartłomiej Gruszka, Sławomir Kałagate, *Osada wczesnośredniowieczna oraz ślady osadnictwa nowożytnego na stanowisku 57 w Łubowie, woj. Wielkopolskie*, w: *Dziedzictwo odzyskane. Archeologia ratownicza na ziemi gnieźnieńskiej*, red. D. Minta-Tworzowska, *Via Archaeologica Posnaniensis* 6, Poznań 2013, s. 133-134.

pojedyncza forma grupy pierwszej (1 pojemnik) i szóstej (1 pojemnik). Pewne analogie do zespołów ceramiki, które definiują starszą część drugiego poziomu, znaleźć można wśród materiałów ceramicznych pochodzących z obszaru wschodniego i zachodniego przyczółku mostowego na Ostrowie Lednickim. W ramach tego pierwszego w obrębie warstw IV_{a-d}, datowanych a 2. połowę X wieku udział fragmentów naczyń całkowicie obtaczanych stał na zbliżonym, wynoszącym około 56%, poziomie²⁹⁴. Natomiast w obrębie zachodniej przeprawy, w warstwach IX-XI, również datowanych na 2. połowę X wieku, odsetek naczyń wykonanych w bardziej zaawansowanych technikach wynosił około 60%²⁹⁵. Materiały pochodzące z obszaru lednickiej wyspy różnią się jednak od rzeczonych zespołów gnieźnieńskich pochodzących z II podgrodzia głównie obecnością naczyń z wyraźnie wyodrębnioną szyjką, odpowiadających grupie siódmej oraz występowaniem pewnych drugorzędnych cech, takich jak typy den czy znaków garncarskich. Elementów takich nie odnotowano bowiem w nawarstwieniach starszej fazy drugiego poziomu, który w świetle przedstawionej wcześniej analizy datować można raczej na **schyłek 1. połowy X wieku**.

Duże znaczenie przy wydzieleniu młodszej fazy poziomu drugiego kreślonej jako II_b miał charakter reliktywów związanych z warstwami III_e oraz III_d i d₁. W obrębie warstwy III_e odnotowano elementy konstrukcji drewnianej – interpretowanej jako relikty budynku lub fragment wykładanej dranicami drogi. O ile do dotychczasowej interpretacji obiektów zaobserwowanych w ramach nawarstwień tego poziomu nie należy wnosić żadnych zastrzeżeń, to na pewno krytycznie trzeba spojrzeć na dotychczasowe datowanie tych elementów, które obejmuje schyłek XI i 1. połowę XII wieku²⁹⁶. Zespół ceramiki, który wiązać należy z funkcjonowaniem tychże reliktywów na tle całego układu stratygraficznego, charakteryzował się dalszym, stopniowym wzrostem udziału naczyń grupy całkowicie obtaczanej, który wynosił 79%. W porównaniu do poziomu starszego zwiększył się również udział naczyń grupy szóstej, przy zdecydowanie mniejszym udziale naczyń grupy pierwszej i trzeciej. Nadal natomiast na identycznym poziomie występowały w strukturze naczyń z tego poziomu pojemniki grupy piątej. W wyniku tak zaprezentowanej charakterystyki zbioru ceramiki zasadne wydaje się datować tę część poziomu drugiego na przełom **1. i 2. połowy X wieku**. Zbliżony udział pojemników całkowicie obtaczanych odnotowano również w obrębie trzeciego poziomu osadniczego na obszarze lednickiego grodu, który datowany został na 2. połowę X-1. połowę

²⁹⁴ Mateusz Łastowiecki, *Archeologiczne badania naziemne...*, s. 30-31.

²⁹⁵ Arkadiusz Tabaka, Danuta Banaszak, *Chronologia i stratygrafia...*, s. 142.

²⁹⁶ Tomasz Sawicki, *Wczesnośredniowieczne drewniane budownictwo mieszkalne*, w: *Gniezno. Wczesnośredniowieczny zespół grodowy*, red. T. Sawicki, *Origines Polonorum* 11, Warszawa 2018, s. 256.

XI wieku²⁹⁷, w zespołach pochodzących z warstwy IV przy przyczółku wschodnim²⁹⁸ czy z warstwy VII przy przyczółku zachodnim²⁹⁹. Podobnie jednak jak w przypadku zespołów z poziomu starszego również i wśród tych materiałów brak jest ewidentnych, młodszych elementów, które pozwoliłyby umieścić gnieźnieńskie zespoły jeszcze w 1. połowie XI wieku.

Z **poziomem III** związane były warstwy III_c, III_b, III_a, III oraz II_h. Przed omówieniem samych zespołów ceramicznych pochodzących ze wskazanych sedymentów należy w tym miejscu przytoczyć jeszcze sygnalizowany na początku prezentowanego omówienia dualizm badaczy w próbie interpretacji samych reliktyw odkrytych w ich obrębie, szczególnie związanych z warstwą II_h oraz II_f, którą wiązać należy już z poziomem następnym, czwartym. Zaobserwowane, głównie w warstwach II_f i II_h, relikty drewniane z jednej strony interpretowane są w literaturze jako pozostałości po typowej konstrukcji przekładkowej lub rusztowej charakterystycznej dla układu wału obronnego³⁰⁰. Inna, sygnalizowana w literaturze przedmiotu interpretacja zakłada natomiast funkcjonowanie w obrębie warstwy II_f reliktyw domostwa związanego jeszcze z młodszymi reliktywami datowanymi na 1. połowę XII wieku³⁰¹. Ponowny przegląd dokumentacji opisowej pochodzącej z badań prowadzonych w roku 1976, jak i wyniki analizy zespołów ceramicznych pochodzących z tych nawarstwień zdają się podważać tak zaprezentowaną interpretację, zarówno pod względem funkcjonalnym, jak i chronologicznym. Elementy konstrukcji drewnianych, odkryte głównie w warstwie II_f, traktować należy raczej jako elementy bliżej nieokreślonej zabudowy drewnianej związanej z poziomem wyznaczonym przez warstwę II_h niż jako relikty konstrukcji obronnej. Z kolei ślady drewna odkryte w warstwie II_h, według informacji zawartych w dzienniku badań, znajdować się miały głównie w jej spągowych partiach. Uwagę zwraca również układ poszczególnych warstw, który swoim kształtem nie do końca nawiązuje do nasypu mogącego stanowić pozostałość po konstrukcji obronnej. Na sam koniec wskazać można również prezentowany na licznych rycinach przebieg konstrukcji wału obronnego II podgrodzia, który swoim zasięgiem nie obejmuje wykopu A³⁰². Wobec powyższych uwag zasadne wydaje się traktowanie warstwy II_h jako warstwy o charakterze budowlanym, być może związanym z realizacją założenia, a nie reliktywami samego wału obronnego II podgrodzia. Funkcjonalnie nawarstwienia określone jako II_h stanowiły wynik powiększenia przestrzeni majdanu. Czas trwania tej inwestycji budowlanej

²⁹⁷ Mateusz Łastowiecki, *Stratygrafia...*, tabela 3.

²⁹⁸ Mateusz Łastowiecki, *Archeologiczne badania naziemne...*, s. 45.

²⁹⁹ Arkadiusz Tabaka, Danuta Banaszak, *Chronologia i stratygrafia...*, s. 142.

³⁰⁰ Tomasz Janiak, *Topografia sakralna...*, s. 267 i n.

³⁰¹ Tomasz Sawicki, *Wczesnośredniowieczne drewniane...*, s. 256.

³⁰² Por. Tomasz Janiak, *Topografia sakralna...*, ryc. 30.

wyznaczać natomiast powinny zespoły ceramiczne odnotowane głównie w jej spągowych partiach, które bardzo mocno pod względem jednostkowym nawiązują do zespołów pochodzących z warstwy zalegającej pod nią, określonej jako warstwa III. Tak więc pomimo pewnego, niwelacyjnego charakteru warstwy II_h, zespół źródeł ceramicznych traktować należy jako zbiór odpowiadający warstwie III.

W strukturze zespołów, w porównaniu do zespołów poziomu drugiego, przy stosunkowo dużym, wynoszącym 73,1%, udziale naczyń grupy całkowicie obtaczanych, widać również nieznaczny ponowny wzrost udziału naczyń grupy częściowo obtaczanych, który wynosi 26,9%. Wśród form naczyń, jakie odkryto w warstwach tworzących poziom trzeci, dominowały naczynia grupy szóstej (10 naczyń), w mniejszym stopniu natomiast odnotowano pojemniki grupy piątej (4 naczynia). Obecne w strukturach były także naczynia grupy trzeciej oraz pierwszej (po 2 pojemniki). Incydentalnie natomiast odnotowano również naczynie grupy czwartej. W odniesieniu do materiałów pochodzących z nawarstwień związanych z młodszą częścią poziomu drugiego niewątpliwie zwraca uwagę znaczny wzrost naczyń grupy szóstej oraz mniejszy wzrost udziału naczyń grupy piątej. Zasadniczym *novum* wśród zestawu form były natomiast naczynia grupy siódmej. Tak scharakteryzowana struktura zespołu ceramiki pozwala datować poziom trzeci najwcześniej na 2. połowę X wieku. Obecne w zespołach naczynia grupy siódmej, nawiązujące do grupy *Teterow*, które incydentalnie pojawiają się już wśród materiałów pomorskich, m.in. w Szczecinie, pochodzących z 1. połowy X wieku, jak i z 2. połowy tego stulecia, podobnie jak naczynia grupy szóstej³⁰³, wpisują się w przedstawione ramy czasowe. Ponadto, podobny, zbliżony udział ceramiki częściowo obtaczanej, który oscylował w przedziale 25,6-36,4%, odnotowano w materiałach zaliczonych do drugiego poziomu osadniczego w obrębie grodu w Gieczu, który datowany jest na 2. i 3. ćwierć X wieku³⁰⁴, oraz wśród materiałów pochodzących z Ostrowa Lednickiego, z poziomu 3, datowanego na okres od 2. połowy X do 1. połowy XI wieku, gdzie odsetek naczyń częściowo obtaczanych oscylował pomiędzy 44,8% na terenie podgrodzia a 24,4% na terenie grodu³⁰⁵. Analizując również materiały pochodzące z grodów znajdujących się poza bliskim sąsiedztwem gnieźnieńskiego ośrodka, nieznacznie wyższy niż w Gnieźnie, wynoszący 31,21% udział ceramiki grupy częściowo obtaczanej odnotowano wśród zespołów datowanych na 2. połowę X wieku w Kruszwicy³⁰⁶.

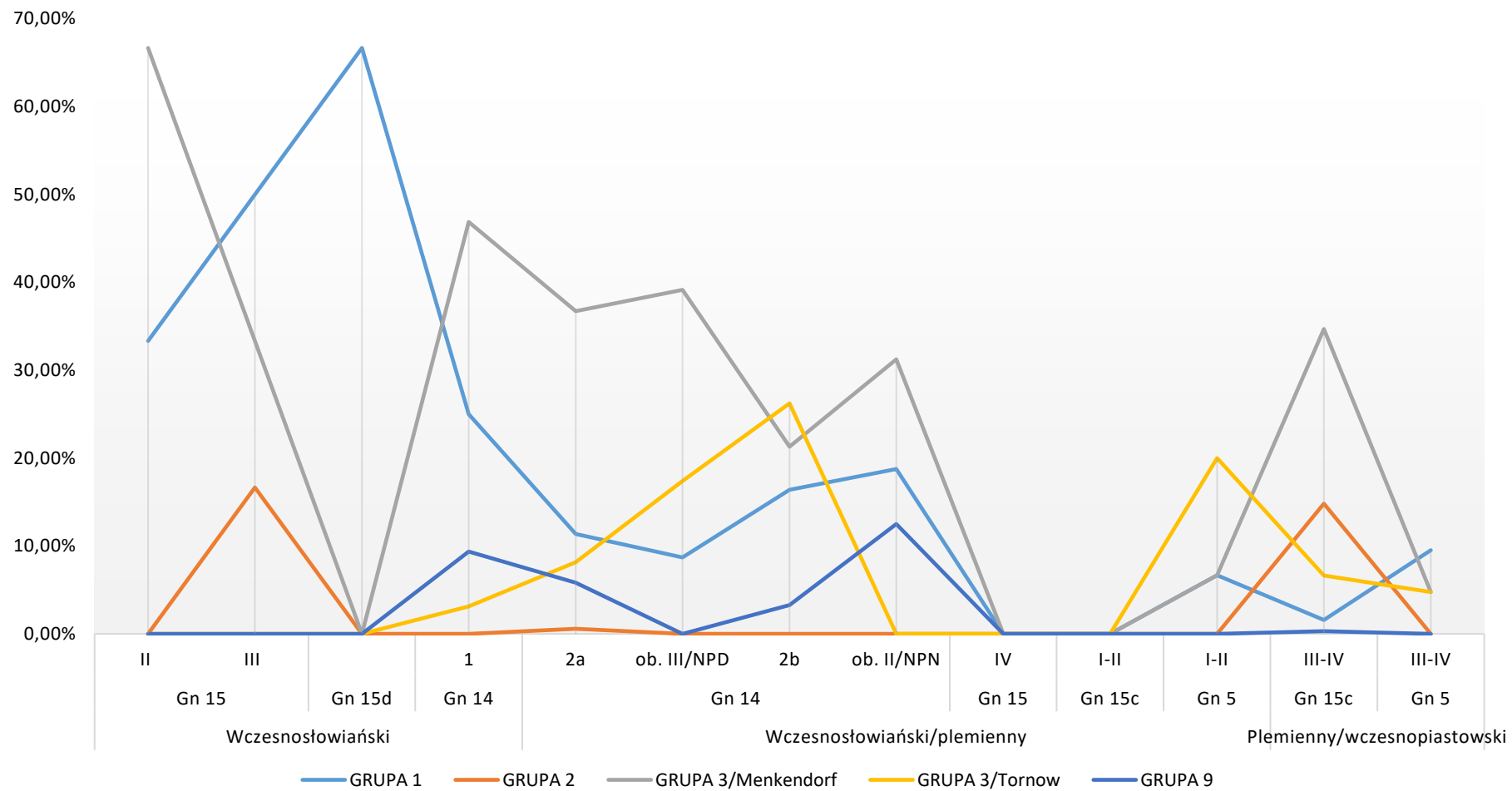
³⁰³ Eugeniusz Cnotliwy, Władysław Łosiński, *Chronologia absolutna*, w: *Szczecin we wczesnym średniowieczu. Wzgórze Zamkowe*, red. E. Cnotliwy, L. Leciejewicz, W. Łosiński, Wrocław 1983, s. 237 i n.

³⁰⁴ Teresa Krysztofiak, *Palatium w Gieczu...*, s. 300.

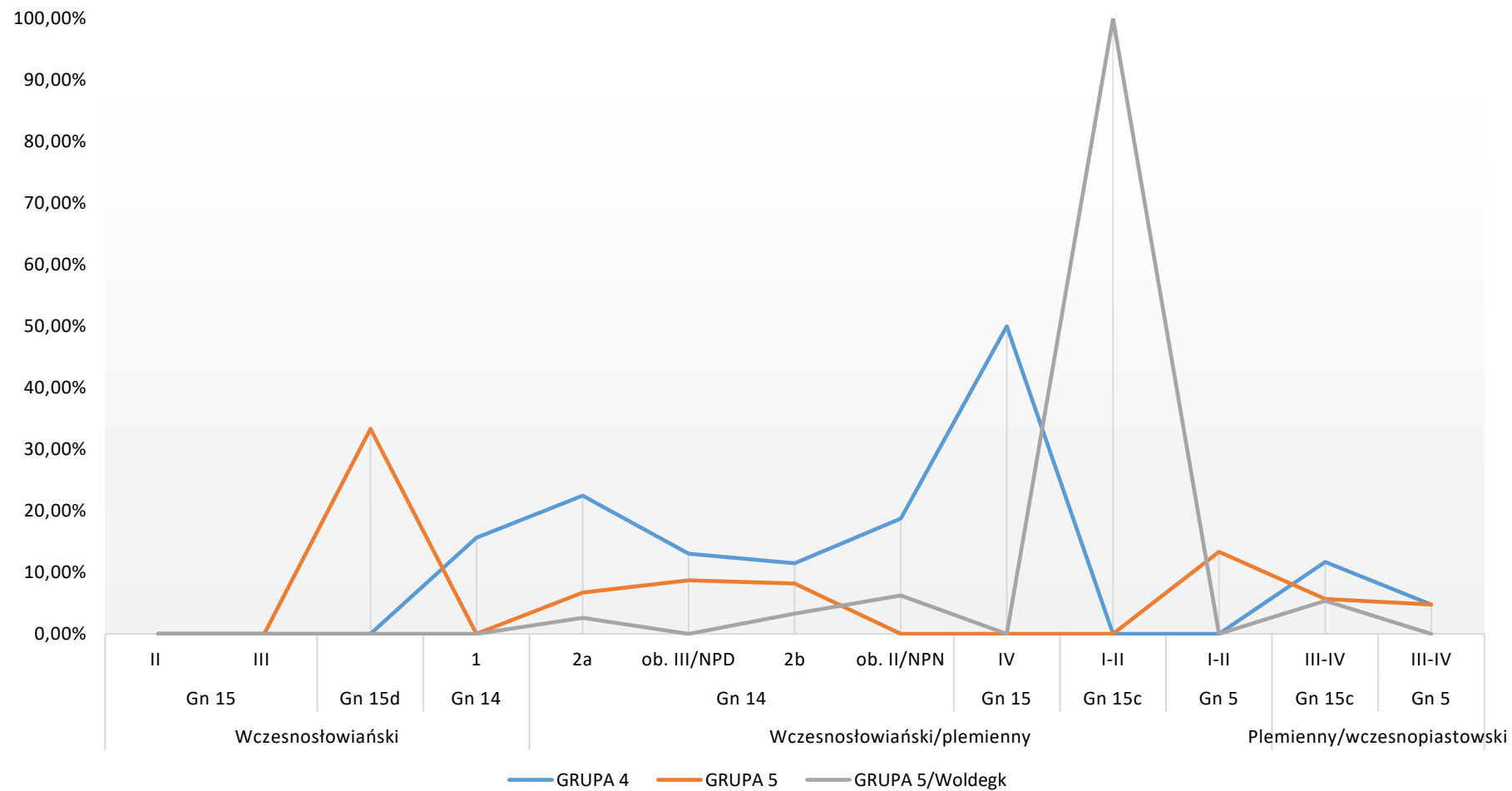
³⁰⁵ Mateusz Łastowiecki, *Stratygrafia...*, s. 28-30, tabela 3.

³⁰⁶ Wojciech Dzieduszycki, *Wczesnomiejska ceramika...*, tabela 1.

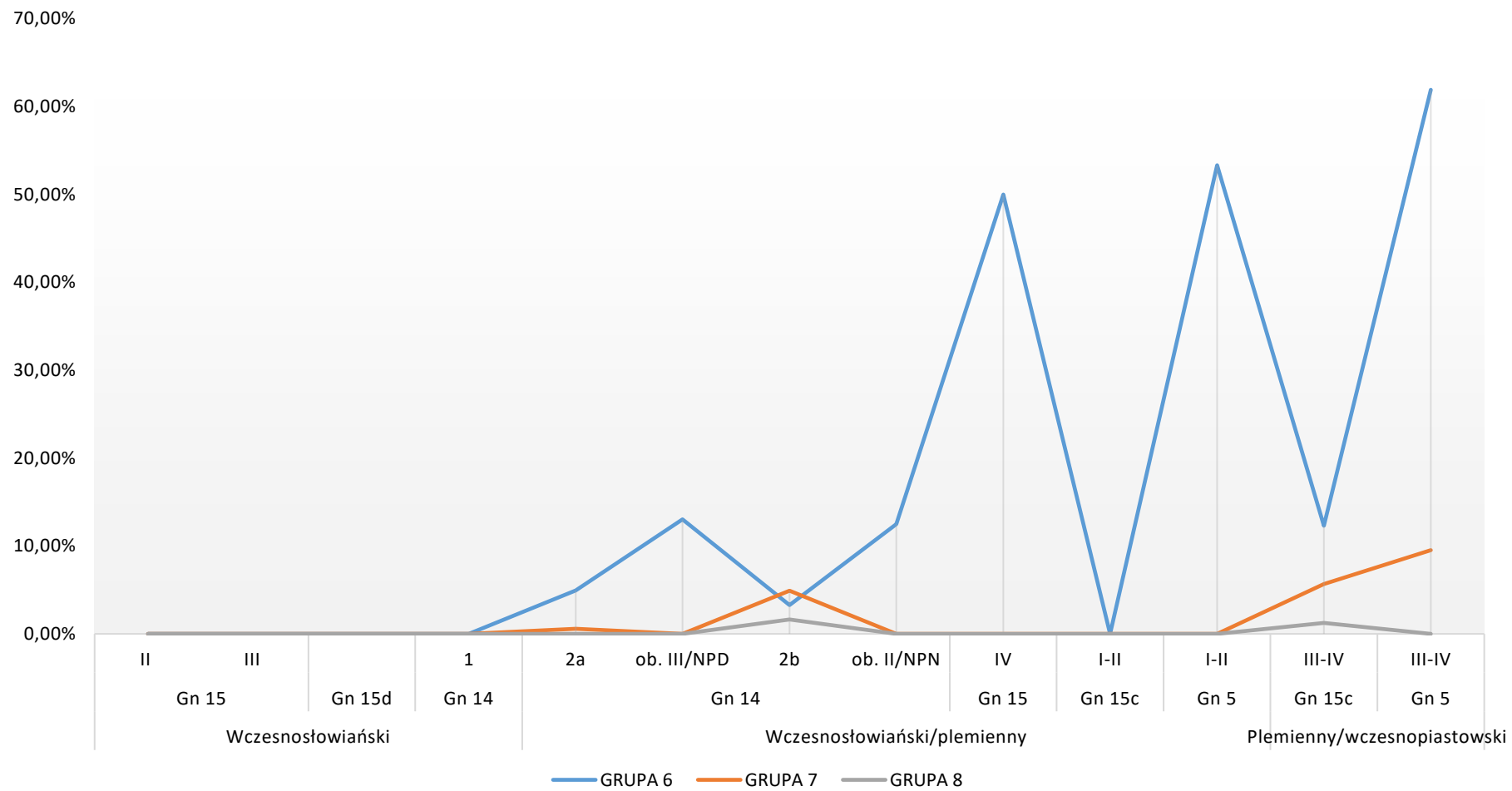
Z poziomem **czwartym** wiązać natomiast należy zespoły pochodzące z warstw II_i oraz z sygnalizowanej powyżej warstwy II_f. W porównaniu do struktury zespołów z poziomów młodszych z poziomem czwartym związany jest znaczny wzrost ułamków naczyń grupy całkowicie obtaczanych, który wynosił 95,6%. Materiał grupy naczyń częściowo obtaczanych stanowił zbiór mało charakterystyczny. Pod względem formalnym wśród zbioru z najmłodszego poziomu połowę tworzyły naczynia grupy szóstej, przy znacznym, wynoszącym 35,7%, udziale naczyń grupy siódmej. W zespole odnotowano również pojedyncze naczynie grupy piątej. Całkowitą nowością wśród materiałów ceramicznych był 14,3% udział naczyń grupy ósmej. Na podstawie analizy formalnej przy uwzględnieniu informacji wynikających z opisu technologicznego poziom czwarty datować należy najwcześniej na **koniec 1. połowy XI wieku**. Decydujące są tutaj naczynia zaliczone do pojemników z tzw. cylindryczną szyjką.



Ryc. 55. Zestawienie udziału 1-3 oraz 9 grupy naczyń w okresie wczesnosłowiańskim, plemiennym oraz wczesnopiastowskim pochodzących z gnieźnieńskiego zespołu grodowego (opr. Ł. Kaczmarek)



Ryc. 56. Zestawienie udziału 4-5 grupy naczyń w okresie wczesnosłowiańskim, plemiennym oraz wczesnopiastowskim pochodzących z gnieźnieńskiego zespołu grodowego (opr. Ł. Kaczmarek)



Ryc. 57. Zestawienie udziału 6-8 grupy naczyń w okresie wczesnosłowiańskim, plemiennym oraz wczesnopiastowskim pochodzących z gnieźnieńskiego zespołu grodowego (opr. Ł. Kaczmarek)

5.2. Charakterystyka ornamentu w świetle interpretacji chronologicznej

W trakcie prac, których celem była weryfikacja chronologiczna zespołów ceramicznych pochodzących z obrębu gnieźnieńskiego zespołu grodowego, odpowiadających starszym fazom wczesnego średniowiecza, skupiłem się również na próbie uwzględnienia w postępowaniu badawczym analizy dekoracji powierzchni naczyń jako integralnego elementu analizy stylistycznej zespołów ceramicznych. Zaprezentowana w dalszej części pracy charakterystyka ornamentu, odnosząca się do czasowej zmienności wątków oraz motywów zdobniczych zaszeregowanych w poszczególne grupy, opierała się na zespołach ceramicznych pochodzących z poziomów osadniczych uchwyconych w obrębie wzgórza katedralnego – gród książęcy, podgrodzie I, jego północno-zachodniej części oraz na zespołach pochodzących z obszaru II podgrodzia. Wyłączenie z prezentowanego opisu materiałów pochodzących z nawarstwień związanych z obiektem kamiennym oraz z nasypu konstrukcji wału obronnego uchwyconego w obrębie stanowiska 15d wynikało głównie z charakteru procesów podepozycyjnych i mechanizmów selekcji prowadzących do ich wyłączenia z kontekstu społeczno-kulturowego, które miały istotny wpływ przy ponownym datowaniu o dość szerokim zakresie.

Zanim przejdę do kwestii związanych z ornamentem, jako elementem stylistyki, będącym pewnego rodzaju wskaźnikiem dotyczącym powiązań chronologicznych oraz bardziej eksponowanych w rozdziale następnym terytorialnych różnych grup Słowian, chciałbym przytoczyć w tym miejscu pogląd Marka Dulinicza, który uważa, że szczegółowa analiza zespołów na tej płaszczyźnie analitycznej nie przynosi korzyści w poszerzaniu wiedzy na ten temat. Autor odnosi go głównie do materiałów datowanych na okres od VII do połowy IX wieku³⁰⁷. W pewnej opozycji do wyrażonego zdania postawić można wyniki prac analitycznych nad zespołami ceramicznymi pochodzącymi z grodu w Santoku, podając za przykład zagadnienia związane z rodzajem ornamentu pokrywającego naczynia grupy *Menkendorf*³⁰⁸.

Przed przystąpieniem do omówienia poszczególnych grup ornamentu opisanych w ramach poziomów odnotowanych na wymienionych powyżej stanowiskach chciałbym wskazać na pewne czynniki, które miały wpływ na wnioskowanie. Jednym z nich jest poziom usystematyzowania przemian ornamentu pokrywającego naczynia pochodzące z analogicznych pod względem funkcji i znaczenia dla kształtującej się monarchii wczesnopiastowskiej

³⁰⁷ Marek Dulinicz, *Kształtowanie...*, s. 82.

³⁰⁸ Agnieszka Indycka-Grabarczyk, Kinga Zamelska-Monczak, *Naczynia...*, s. 170, 173-174.

stanowisk na Ostrowie Lednickim, Ostrowie Tumskim w Poznaniu oraz w Gieczu³⁰⁹. Czynnikiem ten zdecydowanie ograniczał jakiekolwiek próby podjęcia analizy porównawczej zmiennych czasowo cech określanych na płaszczyźnie dekoracyjnej. Kolejnym z czynników, o podobnym charakterze jest ogólny stan opracowania zdobnictwa zarówno w aspekcie lokalnym, jak i regionalnym odnoszącym się do osadnictwa wczesnośredniowiecznej Wielkopolski. Trudno bowiem doszukać się m.in. systematyki ornamentu w pracy Zofii Hilczerówny, która omawia źródła ceramiczne z dorzecza Obry. Badaczka ta wskazała jedynie pewne zgeneralizowane trendy rozwoju zdobnictwa w kontekście form naczyń powielane następnie przez innych naukowców³¹⁰, a które poniżej posłużą jako przykład postrzegania niektórych rodzajów zdobień. Podobne wnioski odnieść można również do prac Michała Brzostowicza, który zagadnienia związane z wczesnośredniowiecznym garncarstwem mieszkańców grodu w Bruszczewie czy Spławiu omawiał głównie na podstawie wyników analizy form i technologii, a nie zdobnictwa³¹¹. Pewną próbę usystematyzowania zmienności cech ornamentu w kontekście rozwoju wczesnośredniowiecznego garncarstwa, wykraczającą jednak częściowo poza ramy czasowe prezentowane w pracy, podjęto dla materiałów z Kruszwicy³¹² czy Śremu³¹³.

Sklasyfikowane i opisane w ramach przedstawionego dla materiałów gnieźnieńskich schematu motywy zdobnicze, zarówno jednowątkowe – grupy pierwszej, jak i wielowątkowe, rozpatrywane w różnych układach: pasowym – grupa druga, strefowym – grupa trzecia, fryzowym – grupa czwarta, czy też ornament plastyczny – grupa piąta, w podobnym stopniu charakterystyczne były zarówno dla naczyń częściowo, jak i całkowicie obtaczanych. Większość z opisanych w zaprezentowanej systematyce wątków i motywów zdobniczych była powszechna przez cały okres wczesnego średniowiecza. Pewne typy dystynktywne, pośrednio wskazujące na węższe lub bardziej szerokie zakresy chronologiczne, bardzo zgeneralizowane, zaprezentowała przywoływana już Zofia Hilczerówna. Autorka jednej z najbardziej popularnych, wykorzystywanych przez badaczy systematyki naczyń wczesnośredniowiecznych wskazywała niektóre motywy jako charakterystyczne dla pewnych okresów rozwoju wczesnego średniowiecza, korelując je z konkretnymi typami naczyń oraz grupami technologicznymi. Za przykład mogą posłużyć tutaj ornament strefowy, który często

³⁰⁹ Por. Mateusz Łastowiecki, *Stratygrafia...*; tenże, *Archeologiczne badania naziemne...*; Teresa Krysztofiak, *Palatium w Gieczu...*; Artur Dębski, Andrzej Sikorski, *Ostrów Tumski 10...*

³¹⁰ Zofia Hilczerówna, *Dorzecze górnej i środkowej Obry...*

³¹¹ Michał Brzostowicz, *Bruszczewski zespół...*, s. 93 i n.; tenże, *Podstawy datowania grodu...*, s. 33 i n.

³¹² Wojciech Dzieduszycki, *Wczesnomiejska ceramika ...*, s. 91 i n.

³¹³ Wojciech Dzieduszycki, Jerzy Fogel, *Gród wczesnośredniowieczny...*, s. 66.

oprócz górnej powierzchni naczynia obejmował również jego dolne partie, jak i niektóre motywy fryzowe. Obie grupy charakteryzowały, według generalnych ustaleń, naczynia całkowicie obtaczane powszechne wśród wyróżnionej przez badaczkę grupy D, będąc jednocześnie pewnym charakterystycznym dla garncarstwa X- i XI-wiecznego wskaźnikiem chronologicznym³¹⁴. Innym przykładem, o bardziej interregionalnym charakterze, był nieregularny, bardzo prymitywny, składający się z niedbale naniesionych poziomych, pojedynczych żłobków oraz linii falistych wykonanych rylcem i grzebykiem ornament pokrywający z reguły naczynia reprezentujące nurt garncarstwa słowiańskiego od VII do połowy IX wieku³¹⁵. O ile większość z zidentyfikowanych grup ornamentu, co niejednokrotnie podkreślałem już w pracy, nie stanowi dobrych wyznaczników chronologicznych, to pewnym istotnym wskaźnikiem może być tutaj ogólny udział ułamków i naczyń zdobionych w obrębie zespołów charakteryzujących każdy z wyróżnionych poziomów osadniczych.

Ogólne zestawienie udziału fragmentów zdobionych w poszczególnych poziomach osadniczych wyróżnionych na stanowiskach prezentuje ryc. 58. Widać tutaj pewną wzrostową tendencję rysującą się wyraźnie wśród ceramiki całkowicie obtaczanej. Wśród naczyń częściowo obtaczanych ornament składający się z układów poziomych dookołnych żłobków oraz linii falistych typów III.1-III.2 oraz IV.1-IV.3, niekiedy lokalizowanych dość wysoko, głównie na szyjce, a także zdobienia oparte na pasmach nakłuc narzędzi wielozębnych obejmujących typy III.17-III.23 oraz IV.4-IV.5 prezentowały elementy nawiązujące do stylistyki południowej, które datować można już na połowę IX wieku, aż przez cały wiek X³¹⁶. Drugi nurt, płynący z kierunku północnego, obejmował głównie ornament grupy trzeciej, typów III.27-III.40, który dość powszechnie pokrywał powierzchnię naczyń grupy *Menkendorf*. Podobne uwagi odnieść można do naczyń nawiązujących do grupy *Woldegk*, które pokrywał głównie ornament grupy piątej.

W świetle przedstawionych powyżej uwag, a także odnosząc się do wyników przeprowadzonej analizy opisowej, przy zasadniczym braku funkcjonujących w literaturze innych systemów, które mogłyby stanowić punkt wyjścia do próby scharakteryzowania zmian, jakie miały miejsce w starszych fazach okresu wczesnego średniowiecza, zwróciłem uwagę na podkreślony powyżej aspekt interregionalny związany z ornamentem, który od strony społeczno-kulturowej omówiony zostanie w następnej części pracy, tutaj posłuży natomiast

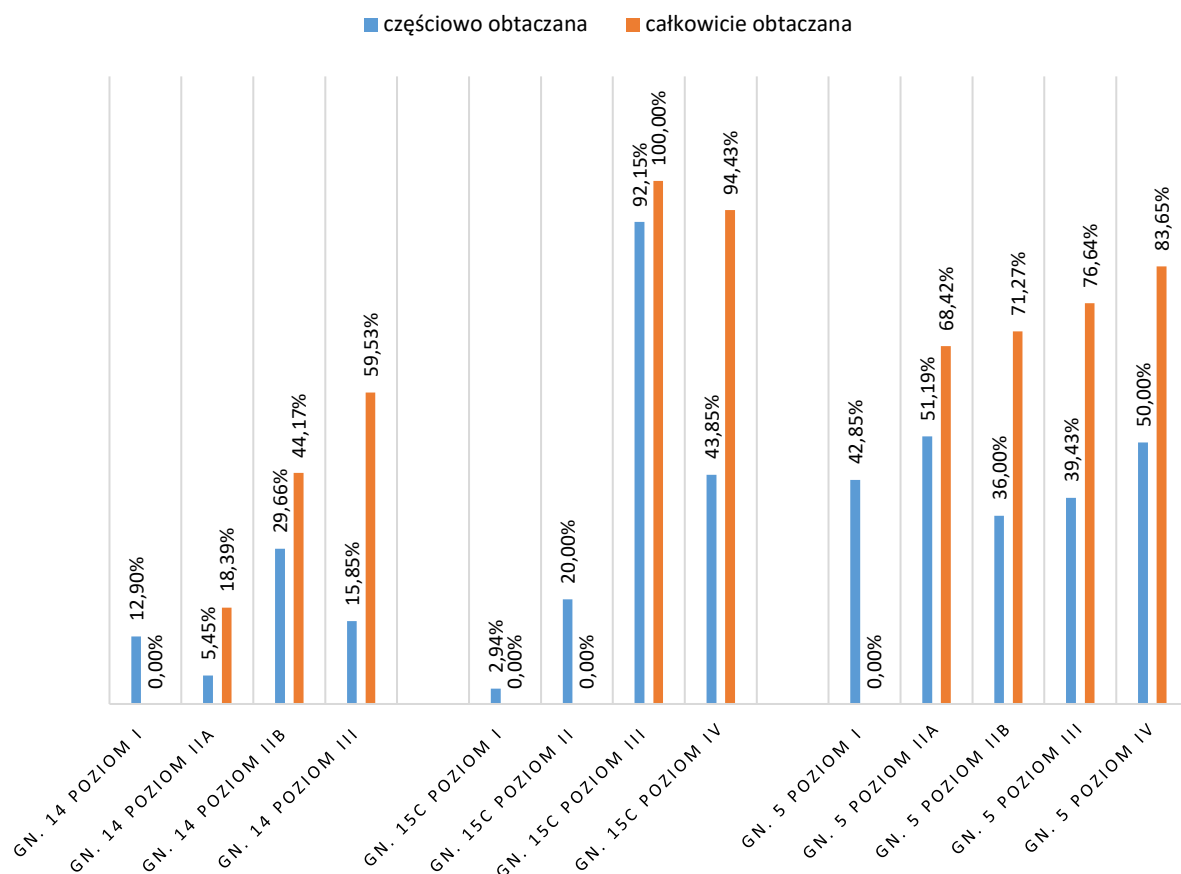
³¹⁴ Zofia Hilczerówna, *Dorzecze górnej i środkowej Obry...*, s. 123-139.

³¹⁵ Marek Dulinicz, *Kształtowanie...*, s. 82-84.

³¹⁶ Andrzej Buko, *Wzorce zdobnictwa...*, s. 418; Aleksandra Pankiewicz, *Relacje kulturowe...*, s. 148.

jako pewna przesłanka do scharakteryzowania ornamentu przez pryzmat następujących po sobie zmian.

Widoczne w materiałach gnieźnieńskich różnice obejmowały głównie zakres ilościowy oraz jakościowy, wyobrażony stopniem regularności nanoszonego motywu oraz widoczną, przeważnie na naczyniach wykonanych w technice całkowitego obtaczania, jego standaryzacją. Przydatność wyników analizy dekoracji w procesach datowania jest więc pośrednia i odzwierciedla szeroko definiowane ramy chronologiczne wynikające głównie z korelacji z formami naczyń, na których występują. Pomimo podkreślonego wyżej twierdzenia ukazującego wyniki analizy ornamentu jako w pewnym sensie mało wartościowe, które tylko w niewielkim stopniu miały wpływ na weryfikację chronologii, to niewątpliwie rezultaty te odzwierciedlają pewne następujące po sobie przeobrażenia w zakresie poszczególnych, zweryfikowanych na podstawie ogólnie zestawionych wyników, analizy technologicznej oraz form naczyń, poziomach odzwierciedlających pewne przemiany w rozwoju osadnictwa na Górze Lecha.



Ryc. 58. Zestawienie udziału fragmentów zdobionych poszczególnych grup technologicznych w prezentowanych poziomach osadniczych (opr. Ł. Kaczmarek)

Ornament grupy pierwszej

Do najbardziej popularnych motywów jednowątkowych, sklasyfikowanych w obrębie grupy pierwszej, które zdecydowanie dominowały we wszystkich poziomach osadniczych, zarówno wśród naczyń częściowo, jak i całkowicie obtaczanych, zaliczyć należy wyróżnione w gnieźnińskiej klasyfikacji typy I.1-I.2 obejmujące poziome, dookolne pojedyncze oraz zwielokrotnione żłobki wykonane narzędziem w typie rylca oraz typy I.3-I.6 nanoszone za pomocą narzędzia wielozębego. Również dość popularne, charakteryzujące się jednak zdecydowanie mniejszym udziałem, były motywy jednowątkowe, składające się z poziomej, pojedynczej oraz zwielokrotnionej linii falistej wykonanej narzędziem w typie rylca, jak i pasma linii falistych wykonane narzędziem wielozębnym typów I.8-I.13. Zarówno w odniesieniu do pierwszego, jak i drugiego zbioru typów na tle grup technologicznych stwierdzono, że naczynia częściowo obtaczane zdobiono w sposób nieregularny, momentami prymitywny, na co wpływ miał stopień wykorzystania koła garncarskiego. Naczynia całkowicie obtaczane, zdobione były w bardziej regularny sposób, co wiązać należy z pewną standaryzacją wyrobów ceramicznych. Wskazane typy ornamentu nie stanowią elementów charakteryzujących się dużym znaczeniem dla kreowania wniosków dotyczących chronologii. Czynniki, który stawia poziome, dookolne żłobki w takim świetle, miał związek ze stanem zachowania oraz stopniem fragmentaryczności zespołów. Bardzo duża liczba pozostałych typów motywów, klasyfikowanych głównie w obrębie kolejnych grup, poza ornamentem pasowym, bazowała na elemencie, jakim był wątek poziomych, dookolnych żłobków, zarówno pojedynczych, jak i zwielokrotnionych. Tak więc należy liczyć się z faktem, że zasadnicza część zidentyfikowanych i opisanych w poszczególnych zespołach ornamentów typów I.1-I.2 oraz I.3-I.6 stanowić mogła fragment niezidentyfikowanego bliżej motywu zdobniczego klasyfikowanego w obrębie innych, wielowątkowych grup. Zanim jednak przejdę do omówienia pozostałych typów ornamentu, chciałbym opatrzyć w tym miejscu komentarzem typ I.7, który prezentował poziome, dookolne plastycznie ukształtowane żłobki. Ten rodzaj ornamentu, pokrywający głównie górne partie brzuśców naczyń częściowo obtaczanych, był charakterystyczny dla naczyń grupy *Tornow*, głównie wyróżnionej odmiany A. Nie można również wykluczyć, w myśl przedstawionych uwag, że przedmiotowy rodzaj zdobienia definiować mógł również pojemniki grupy piątej, głównie naczyń *Woldegk*. W zespołach pochodzących z poszczególnych poziomów osadniczych stanowił on niejednokrotnie podstawę do sklasyfikowania ułamków naczyń częściowo obtaczanych właśnie w obrębie tej grupy pojemników. Poziome, plastyczne dookolne żłobki pojawiały się również wśród naczyń

całkowicie obtaczanych, incydentalnie w poziomach 2_a, 2_b oraz w poziomie 3 na I podgrodziu oraz w obrębie poziomu IV na podgrodziu II.

Istotne z punktu widzenia badanych zagadnień były również pozostałe typy ornamentu obejmujące grupę pierwszą. Wśród naczyń częściowo obtaczanych największą różnorodnością występowania tego typu ornamentu charakteryzowały się poziomy 2_a oraz 2_b odnotowane w obrębie I podgrodzia. Incydentalnie ułamki naczyń pokrywały zdobienia typów: I.15, I.16, I.17, I.19, I.20, I.21-I.22, I.23-I.24, I.27 oraz I.29-I.30. Odsetek ułamków pokrytych tymi rodzajami zdobień oscylowały pomiędzy 0,5% a 1,25%. Natomiast w obrębie zespołów z 1 i 3 poziomu osadniczego, wśród ułamków naczyń częściowo obtaczanych, wyróżniono wyłącznie ornament typu I.15, który w poziomie młodszym charakteryzował się znacznie większym niż w poziomach starszych udziałem wynoszącym ponad 7%. Wśród pojemników całkowicie obtaczanych, incydentalnie, wyłącznie w poziomie 2_a odnotowano ułamki zdobione typem I.16.

W obrębie starszych poziomów – I-III, wyróżnionych na stanowisku 15c, zarówno wśród naczyń częściowo, jak i całkowicie obtaczanych w obrębie zdobień grupy pierwszej wyróżniono wyłącznie ornament typów I.1-I.2 oraz I.3-I.6. Zdecydowanie inaczej wyglądała natomiast sytuacja odnotowana w zespołach związanych z IV poziomem. Wśród naczyń częściowo obtaczanych, poza wyłączonymi z analizy typami klasyfikującymi wątki poziomych dookólnych żłobków oraz linii falistych, najliczniej występowały typy I.17, w mniejszym stopniu I.16 oraz I.27-I.28, a zestaw ten uzupełniały ponadto typy: I.15, I.30-I.33, I.21 oraz I.23-I.24. Natomiast wśród pojemników wykonanych w technice całkowitego obtaczania największym odsetkiem charakteryzowały się ułamki pokryte ornamentem jednowątkowym typów I.17 oraz I.15, przy zdecydowanie mniejszym, incydentalnym udziale ornamentu typu I.16.

Z kolei na obszarze II podgrodzia w starszych poziomach, głównie w poziomach II_a oraz II_b odnotowano zarówno wśród naczyń częściowo, jak i całkowicie obtaczanych wyłącznie incydentalnie typ I.17. Również małą różnorodnością typów grupy pierwszej charakteryzowały się naczynia częściowo oraz całkowicie obtaczane pochodzące z poziomu III, obejmując podobnie jak poziomy starsze wyłącznie typy I.16 oraz I.17. Z kolei w obrębie najmłodszego poziomu osadniczego odnotowano wyłącznie typy I.15 oraz I.24 incydentalnie pokrywające powierzchnię naczyń całkowicie obtaczanych.

Ornament grupy drugiej

Cechą wyróżniającą ornament grupy drugiej był brak w układzie motywów wątku pojedynczej oraz zwielokrotnionej dookólnej linii poziomej. W zespołach gnieźnieńskich, w poszczególnych poziomach osadniczych, ta grupa ornamentu stanowiła niewielki odsetek. W

najstarszym – 1 poziomie osadniczym, który odpowiadał okresowi od VIII do połowy IX wieku, w obrębie późniejszego I podgrodzia, odsetek naczyń zdobionych tym rodzajem ornamentu wynosił 3,57%. Opisano dwa typy. Pierwszy składał się z zwielokrotnionej linii falistej uzupełnionej od dołu pasmem nakłuc narzędzia wielozębnego II.1, drugi z wykonanych w technice nakłuwania odcisków narzędzia wielozębnego tworzącego pasma w różnych układach uzupełnionych odciskami narzędzia jednodzielnego II.10. W poziomie 2_a, datowanym na okres od połowy IX do 1. połowy X wieku, wśród naczyń częściowo obtaczanych udział grupy drugiej wynosił 1,67%, wśród naczyń całkowicie obtaczanych odsetek ten był nieznacznie mniejszy i wynosił 1,15%. Wśród naczyń pierwszej grupy technologicznej wyróżniono pojemniki, które zdobione były głównie typem zwielokrotnionej rytej linii falistej oraz odcisków narzędzi wielozębnych w układzie pionowym II.6, w mniejszym stopniu zwielokrotnionej rytej linii falistej oraz odcisków narzędzia jednodzielnego w postaci łożkowatej II.7. Z kolei wśród naczyń całkowicie obtaczanych opisano tylko jeden typ II.1. Z kolei w poziomie 2_b, którego kres przypadał na początek XI wieku, ornament grupy drugiej odnotowano tylko wśród naczyń częściowo obtaczanych. Odsetek ułamków pokrytych tego rodzaju zdobieniem wynosił 2,33%. Wśród opisanych motywów znalazły się tutaj typy II.6, II.4, składające się ze zwielokrotnionej linii falistej od góry uzupełnionej pasmem nakłuc narzędzia wielozębnego, oraz typ II.9, który tworzyły zwielokrotnione linie faliste oraz pionowe żłobki wykonane narzędziem wielozębnym. Ornamentu grupy drugiej nie odnotowano natomiast w zespołach związanych z kolejnym poziomem 3 datowanym na okres od 1. połowy XI do połowy wieku XII.

W obrębie stanowiska nr 15c naczyń, które zdobił ornament grupy drugiej, pojawiły się dopiero wśród materiałów związanych z poziomem IV datowanym na okres od 1. połowy X wieku do połowy wieku XI. Wśród naczyń częściowo obtaczanych odsetek pojemników pokrytych ornamentem pasowym wynosił 0,9%, wśród naczyń całkowicie obtaczanych był nieznacznie większy i wynosił 1,07%. Pomimo tak niskiego udziału procentowego, zarówno w pierwszej, jak i drugiej grupie technologicznej odnotowano dużą różnorodność typów grupy drugiej. Wśród naczyń częściowo obtaczanych występowały obecne już wcześniej typy II.6, II.7 nawiązujące do typów II.1 oraz II.2. Nowością były typy składające się z: festonowych pionowych linii falistych uzupełnionych odciskami narzędzia jednodzielnego II.11, pionowych odcisków narzędzi wielozębnych uzupełnionych krzyżującymi się liniami łukowatymi II.12 oraz poziomych zwielokrotnionych linii falistych uzupełnionych pasmem odcisków narzędzia wielozębnego III.13. Z kolei wśród zbioru fragmentów całkowicie obtaczanych dominowały typy II.1-II.4, przy mniejszym udziale typów II.7 oraz II.10. Ciekawy jest odnotowany fakt

zupełnego braku zdefiniowanych jako ornament pasowy rodzajów zdobień w obrębie poziomów osadniczych wyróżnionych na obszarze II podgrodzia.

Ornament grupy trzeciej

Najbardziej rozbudowanym zbiorem typów motywów zdobniczych był ornament grupy trzeciej określany jako ornament „strefowy”, którego głównym komponentem były poziome, dookolne, zwielokrotnione linie ryte uzupełnione co najmniej dwoma wątkami ornamentacyjnymi. Ornament grupy trzeciej charakteryzował zarówno naczynia całkowicie obtaczane, jak i naczynia częściowo obtaczane, różnił się jednak jakością wykonania. W obrębie zbioru wyróżniono typy charakterystyczne m.in. dla pojemników grupy drugiej oraz trzeciej. Były to typy składające się z poziomych, zwielokrotnionych żłobków uzupełnionych odciskami różnego rodzaju stempelków III.24-III.26, z poziomych, zwielokrotnionych żłobków uzupełnionych pionowymi, diagonalnymi, łukowatymi i krzyżującymi się liniami rytymi wykonanymi narzędziem wielozębnym III.27-III.38, z poziomych, zwielokrotnionych żłobków uzupełnionych od dołu stempelkami III.39 oraz z poziomych, zwielokrotnionych żłobków uzupełnionych od dołu pionowymi liniami falistymi III.40. Również w obrębie grupy trzeciej znalazły się rozbudowane, indywidualne nietypowe programy wystroju powierzchni.

Z kolei typy charakterystyczne dla naczyń całkowicie obtaczanych obejmowały motywy składające się z: poziomych, zwielokrotnionych żłobków uzupełnionych w układzie strefowym poziomymi, dookolnymi liniami falistymi III.1-III.6, poziomych, zwielokrotnionych żłobków uzupełnionych w układzie strefowym odciskami III.11-III.16 oraz nakłuciami narzędzi wielozębnych w układzie pionowym, poziomym oraz diagonalnym III.17-III.23. W materiałach gnieźnieńskich zaprezentowany podział na typy ornamentu charakterystyczne dla naczyń częściowo oraz całkowicie obtaczanych nie znajduje potwierdzenia w wynikach analizy opisowej.

W najstarszym – 1 poziomie osadniczym, odpowiadającym okresowi od VIII do 1. połowy IX wieku, odnotowanym w obrębie wzgórza katedralnego, odsetek naczyń częściowo obtaczanych zdobionych dekoracją grupy trzeciej wynosił aż 41,07%. Opisano tutaj głównie ornament typów III.17-III.23, III.1-III.6 oraz w niewielkim tylko stopniu typy III.27-III.38. W kolejnych poziomach udział fragmentów zdobionych motywami grupy trzeciej zmniejsza się. W poziomie 2a, który odpowiadał okresowi od połowy IX do 1. połowy X wieku, wynosił 17,92% dla naczyń częściowo obtaczanych oraz 15,29% dla naczyń całkowicie obtaczanych. W obrębie pierwszego zbioru ceramiki dominowały typy III.1-III.6 uzupełnione incydentalnie o wątki składające się z pasma nakłuc narzędzi wielozębnych III.7. Zbliżonym udziałem do typów III.1-III.6 charakteryzowały się również typy III.27-III.28. Incydentalnie odnotowano

także ułamki pokryte ornamentem typów III.11-III.16, III.24-III.26. Z kolei w grupie naczyń całkowicie obtaczanych typy ornamentu grupy trzeciej wyróżniały się bardziej zestandaryzowaną, regularną formą. W obrębie tej grupy naczyń nie odnotowano typów III.27-III.38, dominowały z kolei typy III.1-III.6, incydentalnie natomiast powierzchnię naczyń pokrywały zdobienia typów: III.17-III.23, III.7, III.8, III.16 oraz III.40. W kolejnym poziomie – 2b, którego kres przypadał na początek XI wieku, zaobserwowano dalszy spadek udziałów ornamentu grupy trzeciej, który dla naczyń częściowo obtaczanych wynosił 14,53%, a dla naczyń całkowicie obtaczanych 7,55%. W odróżnieniu od poziomu 2a w zbiorze naczyń częściowo obtaczanych dominowały typy III.27-III.38, przy zdecydowanie mniejszym udziale typów III.1-III.6 oraz III.17-III.23. Wśród naczyń całkowicie obtaczanych mało różnorodny ornament grupy trzeciej, obejmujący typy III.1-III.6 oraz III.14, uznać można za incydentalny. Pewną, dalszą tendencję rezygnacji ze stosowania ornamentów grupy trzeciej odnotowano w poziomie 3 datowanym na okres od 1. połowy XI do połowy XII wieku. Wśród naczyń częściowo obtaczanych odsetek ułamków pokrytych ornamentem grupy trzeciej wynosił 15,38%, natomiast wśród fragmentów naczyń całkowicie obtaczanych udział ten wynosił 3,13%. W pierwszym zbiorze naczyń odnotowano wyłącznie dość prymitywnie wykonaną dekorację typów III.1-III.6, w zbiorze drugim natomiast dominował ornament typu III.25, przy incydentalnym udziale typu III.30.

Podobną sytuację odnotowano również w obrębie stanowiska nr 15c. W najstarszym poziomie, którego kres przypadał na 2. połowę IX wieku ornament grupy trzeciej typu III.28 pokrywał jedyny zdobiony ułamek naczynia wykonanego w technice częściowego obtaczania. W dwóch kolejnych poziomach – II i III, w okresie od 2. połowy IX do 1. połowy X wieku odsetek ułamków dekorowanych ornamentem grupy trzeciej wynosił kolejno 33,33% oraz 4,26% i obejmował wyłącznie naczynia częściowo obtaczane. W poziomie II odnotowano typy III.2 oraz III.7, w poziomie III natomiast typy III.26 oraz III.28. W kolejnym poziomie – IV, którego schyłek przypadał na 1. połowę XI wieku, odsetek fragmentów pokrytych ornamentem grupy trzeciej nieznacznie wzrósł i przyjął zbliżone wartości w obu grupach technicznych. Wśród ułamków naczyń częściowo obtaczanych wynosił 14,43%, natomiast wśród fragmentów wykonanych w technice całkowitego obtaczania – 14,82%. Naczynia częściowo obtaczane najczęściej zdobione były typami III.1-III.6 oraz III.27-III.38, w mniejszym stopniu III.11-III.16 oraz III.17-III.23. Z kolei wśród naczyń całkowicie obtaczanych dominującymi były, incydentalnie występujące wcześniej typy III.11-III.16 oraz popularne we wszystkich poziomach typy III.1-III.6. Zdecydowanie mniejszym udziałem charakteryzowały się ułamki,

których powierzchnie pokrywały typy: III.17-III.23, III.24-III.26, III.7-III.10, III.46 oraz III.27-III.28.

W poszczególnych poziomach osadniczych odnotowanych w obrębie II podgrodzia ułamki naczyń zdobionych ornamentem grupy trzeciej najwcześniej pojawiły się w okresie od schyłku IX wieku po schyłek 1. połowy X wieku w poziomie II_a, gdzie pokrywały 15,78% powierzchni pojemników częściowo obtaczanych oraz 6,25% naczyń całkowicie obtaczanych. W pierwszej grupie dominowały głównie typy III.2 oraz III.12, z kolei wśród naczyń drugiej grupy odnotowano typy III.15 oraz III.17. W poziomie II_b, którego koniec przypadał na początek 2. połowy X wieku, wśród naczyń częściowo obtaczanych nie odnotowano ornamentu grupy trzeciej, natomiast wśród ułamków całkowicie obtaczanych udział naczyń wynosił 40,3%. Zdecydowanie dominował typ III.16, przy nieco mniejszym udziale typu III.17 oraz incydentalnie typu III.2. Z kolei w poziomie III, datowanym od 2. połowy X wieku do końca 1. połowy wieku XI, udział naczyń zdobionych ornamentem grupy trzeciej nie był już wysoki. W obrębie poziomu III wśród naczyń częściowo obtaczanych odnotowano pojedynczy fragment – 3,57%, którego powierzchnię zdobił typ III.36, z kolei wśród naczyń całkowicie obtaczanych odsetek ułamków charakteryzujących się ornamentem grupy trzeciej wynosił 11,92%. Tutaj odnotowano głównie typy III.11-III.16 przy niewielkim udziale typów III.17 oraz III.2. Z kolei w najmłodszym poziomie – IV omawianą grupę ornamentu odnotowano wyłącznie wśród naczyń całkowicie obtaczanych, gdzie odsetek ułamków wynosił 3,45%. Były to typy: III.15-III.16, III.17 oraz III.26.

Ornament grupy czwartej

Powszechnym motywem zdobniczym, pokrywającym nie tylko naczynia całkowicie obtaczane, ale również naczynia wykonane w technice częściowego obtaczania, był ornament składający się z poziomych, dookolnych, żłobków zwieńczonych w górnych partiach brzuśca, niekiedy również na szyjce, pojedynczym lub zwielokrotnionym motywem jednowątkowym.

Najstarsze przykłady tego typu ornamentu odnotowano w poziomie osadniczym 2_a w obrębie I podgrodzia, datowanym na okres od 2. połowy IX wieku aż po połowę wieku X. Wśród fragmentów naczyń częściowo obtaczanych ornament ten pokrywał 5% wszystkich zdobionych ułamków. Najczęstszym typem był nieregularny, wykonany dość prymitywnie przy pomocy narzędzia jednodzielny motyw, w którym wątkiem fryzowym była pojedyncza lub zwielokrotniona linia falista IV.1-IV.2, w mniejszym stopniu natomiast pasmo stempelków o nieregularnym oraz „łezkowatym” kształcie IV.7-IV.8. Z kolei wśród ułamków naczyń całkowicie obtaczanych odsetek fragmentów pokrytych tym rodzajem zdobień wynosił 7,06%. Tutaj jednak nie odnotowano motywów z odciskami stempelków, a obok typów opartych na

liniach falistych znajdowały się incydentalnie zdobienia w postaci pasma nakłuć narzędzia wielozębne IV.4. W następnych poziomach osadniczych ornament grupy czwartej zyskuje w niewielkim stopniu na popularności. Odsetek naczyń częściowo obtaczanych z poziomu II_b, datowanego na okres od 2. połowy X wieku do początków XI wieku, pokrytych ornamentem grupy czwartej stanowił 9,88%, natomiast naczyń całkowicie obtaczanych – 22,64%. Nadal dominującym rodzajem ornamentu były typy IV.2-IV.3, przy mniejszym udziale typu IV.4 oraz incydentalnie odnotowanym typu IV.8. W poziomie III, którego chronologia przypadała na okres od 1. połowy XI do przełomu XI i XII wieku, wśród ułamków częściowo obtaczanych nie odnotowano ornamentu fryzowego. Incydentalnie wyróżniony został wśród naczyń całkowicie obtaczanych, gdzie opisano wyłącznie typ IV.2, którego odsetek wynosił 3,13%. W obrębie poszczególnych poziomów uchwyconych w obrębie stanowiska nr 15c ornament fryzowy odnotowano wyłącznie w warstwie III. Wśród naczyń częściowo obtaczanych odsetek ułamków zdobionych motywami tej grupy wynosił 3,25%. Podobnie jak w przypadku poziomów datowanych od 2. połowy IX wieku aż po połowę wieku X zdecydowanie dominującymi typami były IV.1-IV.3, przy pojedynczych typach IV.4, IV.7-IV.8 oraz typie IV.5, gdzie wątkiem fryzowym było pasmo odcisków narzędzia wielozębne. W obrębie II podgrodzia ornament grupy czwartej typu IV.2 pojawił się już na naczyniach częściowo obtaczanych z poziomu I oraz ze starszej części poziomu II. Nie odnotowano go natomiast w obrębie materiałów z młodszej części poziomu II. W poziomie III oraz IV stwierdzono również niewielki udział typów: IV.2, IV.4, IV.5 oraz IV.7 jednak zarówno na naczyniach częściowo, jak i całkowicie obtaczanych.

Ornament grupy piątej

Ornament grupy piątej wśród materiałów gnieźnieńskich występował wyłącznie na naczyniach nawiązujących lub prezentujących pojemniki grupy piątej, głównie naczyń grupy *Woldegk*. Udział zdobienia o charakterze plastycznym, jak i jego interpretacja w zakresie analizy chronologicznej pokrywa się zasadniczo z uwagami dotyczącymi naczyń tego typu.

Przeprowadzona powyżej analiza wątków i motywów zdobniczych nie wykazała oczywistych prawidłowości pod kątem ich zmienności w czasie. To spostrzeżenie pozwoliło wyartykułować twierdzenie, że w przypadku materiałów gnieźnieńskich szczegółowe wyniki analizy na tej płaszczyźnie badawczej, w oderwaniu od form naczyń, nie mają zasadniczo dużego wpływu na datowanie zbadanych zespołów. Powyższa uwaga nie sprowadza jednak opisu dekoracji tylko i wyłącznie do elementu interpretacji chronologicznej. Wyniki analizy ornamentu mają również duże znaczenie w formowaniu wniosków dotyczących obcych

impulsów, elementów kulturowych, które miały wpływ na rozwój gnieźnieńskiego garncarstwa. Zagadnienia te zostaną szerzej omówione w dalszej części pracy.

5.3. Chronologia zespołów ceramicznych – podsumowanie

Na podstawie wyżej scharakteryzowanych zespołów ceramicznych, pochodzących z poszczególnych poziomów wyróżnionych w obrębie zbadanych stanowisk, wchodzących w obszar gnieźnieńskiego kompleksu grodowego, chciałbym wprowadzić do literatury przedmiotu trzy horyzonty czasowe dla ceramiki wczesnośredniowiecznej. Podział ten częściowo nawiązuje do zaproponowanej przez Sebastiana Brathera typologii ceramiki słowiańskiej. Badacz ów wyróżnił ceramikę: wczesnosłowiańską, która odpowiadała naczyniom meklemburskiej grup *Sukow* i *Feldberg*, środkowosłowiańską, związaną z naczyniami grup *Menkendorf*, *Fresendorf* i *Woldegk*, późnosłowiańską, obejmującą naczynia całkowicie obtaczane grup: *Vipperow*, *Teterow*, *Weisdin*, *Bobzin* oraz *Garz*³¹⁷.

Najstarszy, **wczesnosłowiański** horyzont rozwoju ceramiki gnieźnieńskiej związany był z rozwojem osadnictwa o bliżej nieokreślonym charakterze. Jego ramy czasowe nawiązują do ogólnego rozwoju najstarszych form osadnictwa wczesnośredniowiecznego w Wielkopolsce i zamykają się w przedziale **od schyłku VIII wieku do schyłku 1. połowy IX wieku**, być może do **przełomu 1. i 2. połowy IX wieku**. Z horyzontem tym związane były zespoły pochodzące z czasów funkcjonowania obiektu kamiennego, pośrednio materiały pochodzące z nasypu wału obronnego, z I poziomu obejmującego osadnictwo na obszarze stanowisk nr 14 i 15c, późniejszego I podgrodzia oraz materiały z poziomu I wydzielonego na południowym stoku wzgórza obejmującego obszar późniejszego II podgrodzia. Okres ten pokrywa się w całości z funkcjonującą I fazą rozwoju osadnictwa na Górze Lecha.

Drugi z wyróżnionych horyzontów rozwoju ceramiki gnieźnieńskiej, horyzont **plemienny**, odpowiadał ramom czasowym związanym z rozwojem osadnictwa **od 2. połowy IX do schyłku lub przełomu 1. i 2. połowy X wieku**. Z okresem tym związany jest ogólny obraz osadnictwa plemiennego, które rozwijało się w Wielkopolsce. Z okresem tym wiązać należy: schyłkowy okres funkcjonowania obiektu kamiennego, poziom II_a obejmujący obszar wzgórza katedralnego, II i III poziom uchwycony na stanowisku nr 15c, związany prawdopodobnie z rozpoczęciem szerszej akcji budowlanej odpowiadającej rozwojowi grodu gnieźnieńskiego, oraz starszą część poziomu II obejmującego obszar II podgrodzia. Były to czasy związane z konsolidacją tworu politycznego, który od 2. połowy X wieku identyfikowany jest z monarchią wczesnopiastowską. W świetle dotychczas wyróżnionych faz rozwoju osadnictwa na Górze Lecha, okres plemienny pokrywa się w dużym stopniu jeszcze z I fazą i obejmuje również początek fazy II, która obecnie datowana jest na okres od 940 do 983 roku.

³¹⁷ Sebastian Brather, *Feldberg Keramik und frühe Slaven. Studien zur nordwestslawischen Keramik der Karolingerzeit*, Bonn 1996; Marek Dulnicz, *Kształtowanie...*, tabela 15.

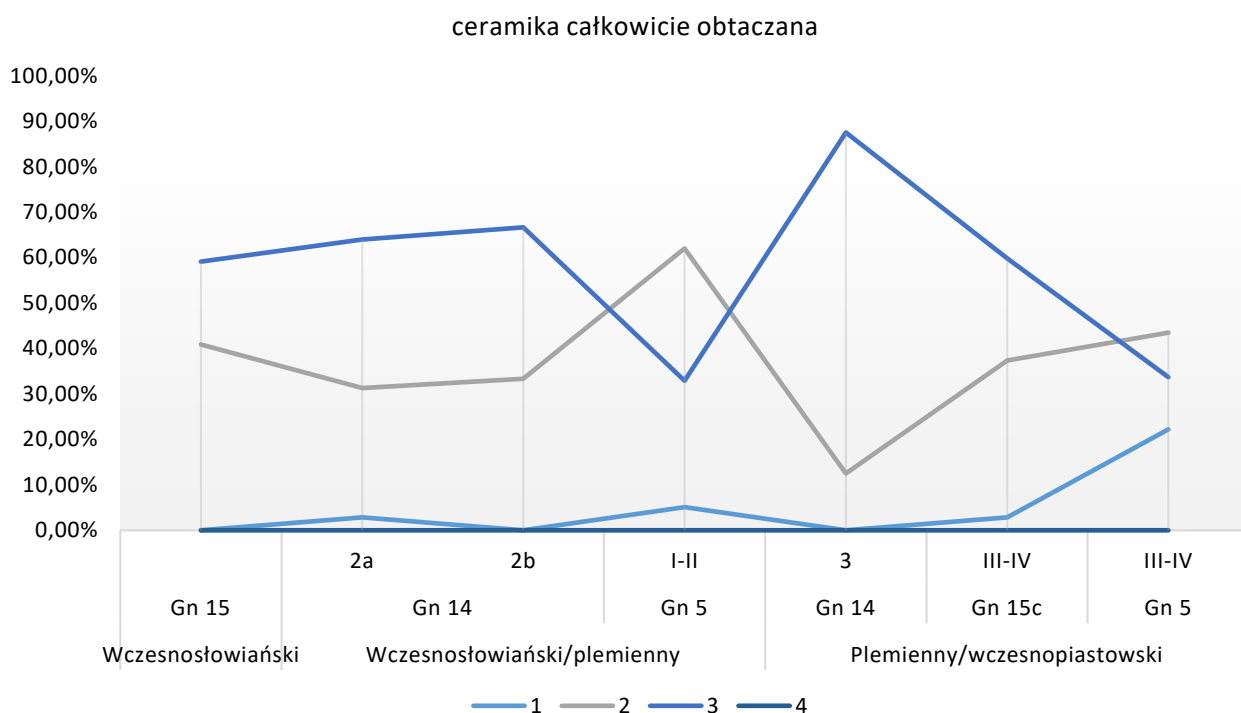
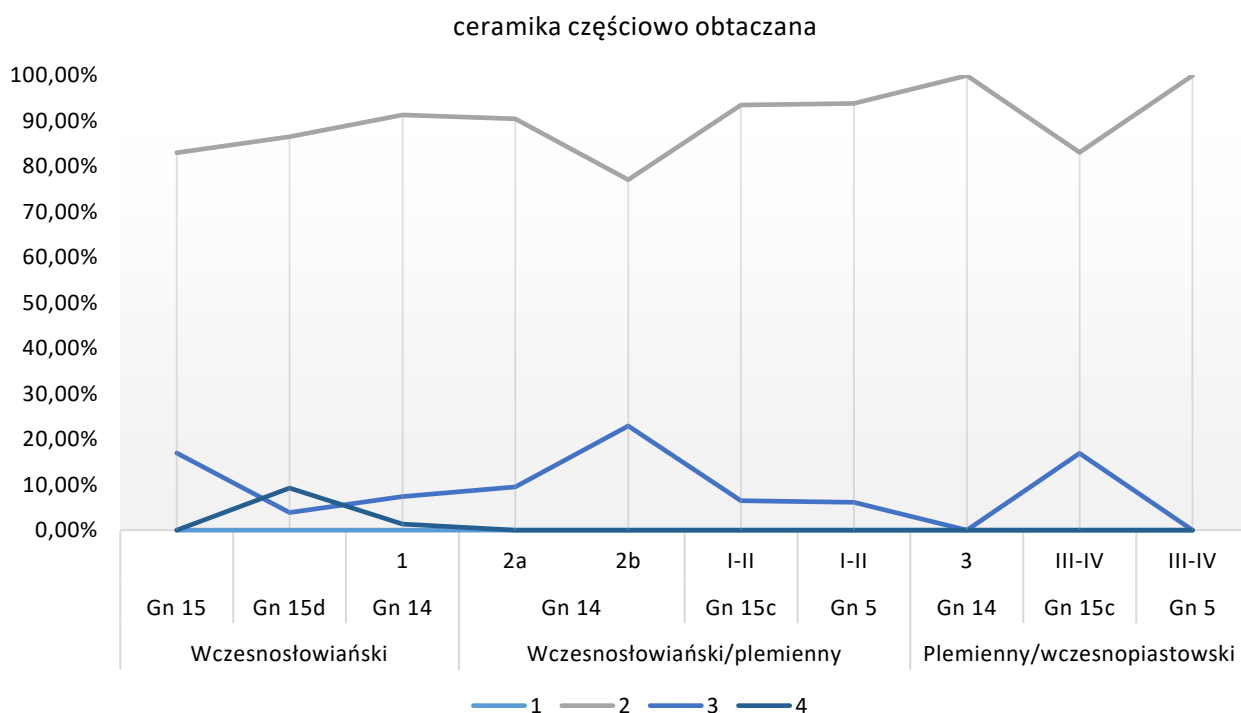
Trzeci – **wczesnopiastowski** horyzont rozwoju ceramiki związany był z rozwojem gnieźnieńskiego zespołu, który trwał **od 2. połowy X do końca 1. połowy XI wieku**. Czasom tym odpowiadały zespoły ceramiczne z poziomu II_b w obrębie katedry, z poziomu IV związanego z zespołami ze stanowiska nr 15c, natomiast w obrębie II podgrodzia z młodszą częścią poziomu II oraz poziomem III. Z tym horyzontem pokrywa się okres rozwoju gnieźnieńskiego grodu w trakcie już skonsolidowanej władzy pierwszych historycznych władców, jednocześnie obejmuje drugą część II fazy oraz całkowicie fazę III rozwoju gnieźnieńskiego zespołu grodowego, której kres datowany był na okres upadku pierwszej monarchii piastowskiej przypadający na lata 1038/1039.

6. Rozwój gnieźnieńskiego garncarstwa w świetle analizy technologicznej

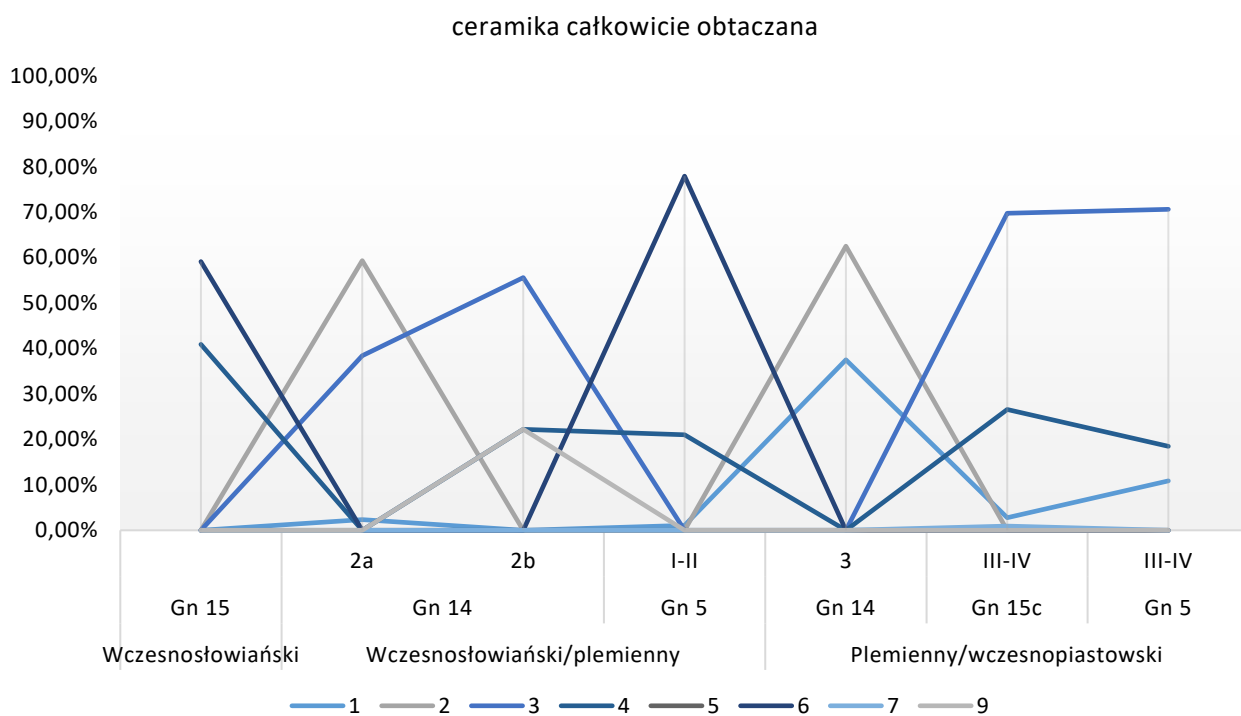
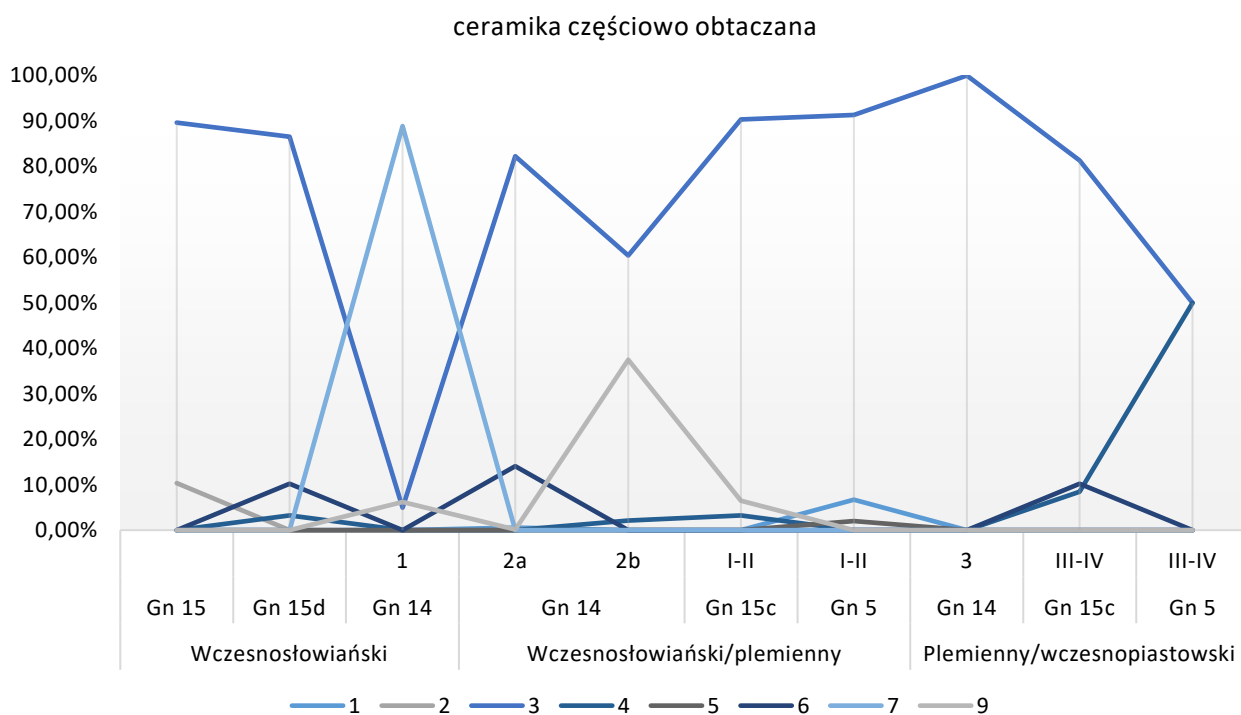
Analiza technologiczna zespołów pochodzących z poszczególnych nawarstwień sprowadzonych w toku analizy stylistycznej do następujących po sobie horyzontów pozwoliła w pewnym stopniu scharakteryzować rozwój gnieźnieńskiego warsztatu garncarskiego.

W procesie technologicznym produkcji naczyń wykonanych w technice częściowego obtaczania we wszystkich trzech etapach rozwoju ceramiki gnieźnieńskiej głównym komponentem dodawanym do mas ceramicznych była domieszka tłucznia mineralnego o różnorodnej barwie, której frekwencja wahała się od około 80% do 100%. W mniejszym stopniu natomiast jako materiał schudzający wykorzystywano tłuczeń mineralny oraz piasek, którego udział, głównie w okresie plemiennym oraz wczesnopiastowskim, był nieznacznie wyższy i osiągał do 20%. Incydentalnie również, głównie w horyzoncie wczesnosłowiańskim odnotowano domieszkę szamotu. We wszystkich trzech etapach w niewielkim stopniu materiał schudzający uzupełniano również domieszką organiczną oraz płatkami miki. Podobną sytuację odnotowano dla naczyń wykonanych w technice całkowitego obtaczania. Przez horyzont wczesnosłowiański oraz plemienny w masach garncarskich dominował głównie tłuczeń mineralny oraz piasek, którego udział wahał się pomiędzy 60% a 70%, przy zdecydowanie mniejszym udziale domieszki samego tłucznia. W horyzoncie wczesnopiastowskim udział domieszki tłucznia i piasku wyraźnie wzrastał, osiągając niekiedy 90% udział w zespołach. Analogicznie zmniejszył się udział domieszki samego tłucznia. Naczynia, których masa garncarska schudzona była domieszką w postaci samego piasku, we wszystkich trzech okresach stanowiły niewielki udział (ryc. 59).

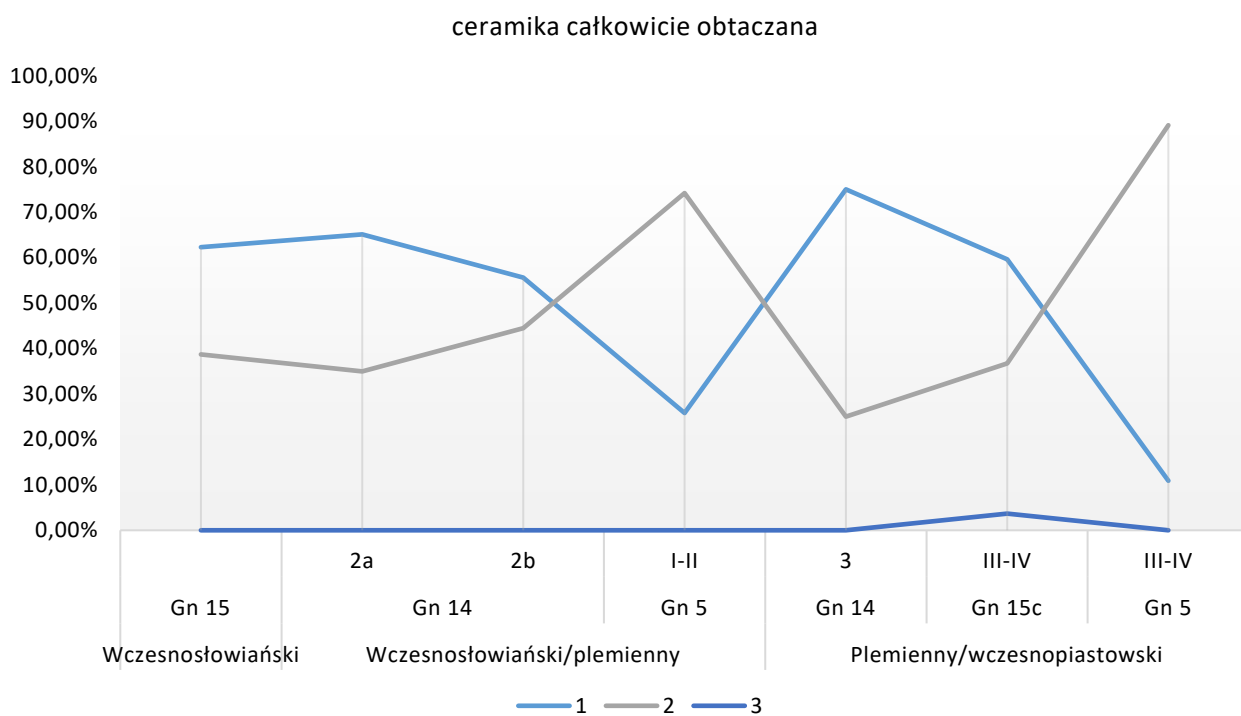
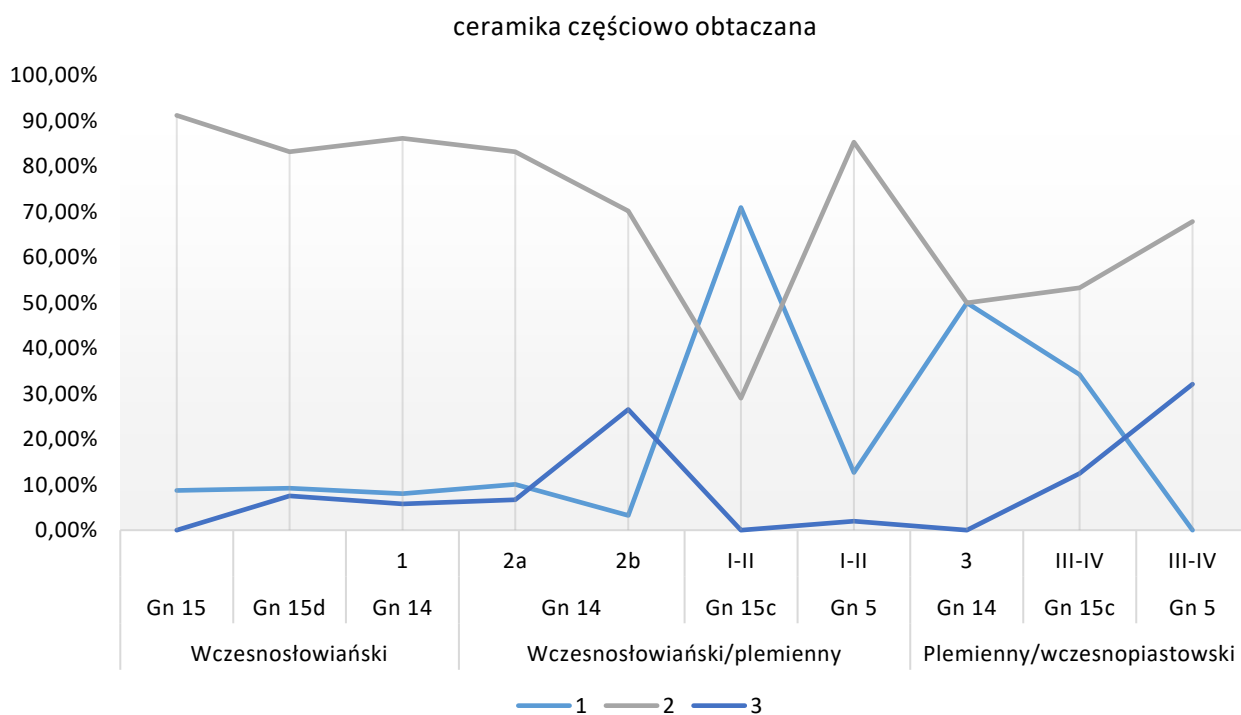
Pod względem wielkości ziaren domieszki schudzającej wśród naczyń wykonanych w technice częściowego obtaczania przez cały okres rozwoju garncarstwa gnieźnieńskiego widać zdecydowany udział komponentów, w których dominowały ziarna drobne z udziałem ziaren średniej wielkości oraz ziaren grubych. Stosunkowo wysoki udział utrzymywał się w nawarstwieńiach związanych z horyzontem plemiennym oraz wczesnopiastowskim. We wczesnosłowiańskim odnotowano również stosunkowo duży udział naczyń o masie garncarskiej schudzonej domieszką o ziarnach grubych, którym towarzyszyły ziarna drobne. Bardziej złożony obraz natomiast odnotowano w obrębie naczyń całkowicie obtaczanych. Analiza wielkości ziaren domieszki schudzającej nie wykazała żadnych prawidłowości. Wydaje się, że wielkość ziaren domieszki schudzającej w produkcji masy garncarskiej nie odgrywała zasadniczo znaczącej roli, choć w niektórych zespołach widoczny był większy udział domieszek opartych na ziarnach drobnych (ryc. 60).



Ryc. 59. Udział rodzajów domieszki schudzającej w poszczególnych horyzontach rozwoju ceramiki gnieźnieńskiej; legenda: 1-domieszka piasku, 2-domieszka tłucznia mineralnego, 3-domieszka piasku i tłucznia mineralnego, 4-domieszka szamotu (opr. Ł. Kaczmarek)



Ryc. 60. Udział wielkości ziaren materiału schudzającego w poszczególnych horyzontach rozwoju ceramiki gnieźnieńskiej; legenda: 1- drobna, 2-drobna z udziałem średniej, 3-drobna z udziałem średniej i grubej, 4-średnia z udziałem drobnej, 5-średnia, 6-średnia z udziałem drobnej i grubej, 7-gruba z udziałem drobnej i średniej, 9-gruba (opr. Ł. Kaczmarek)

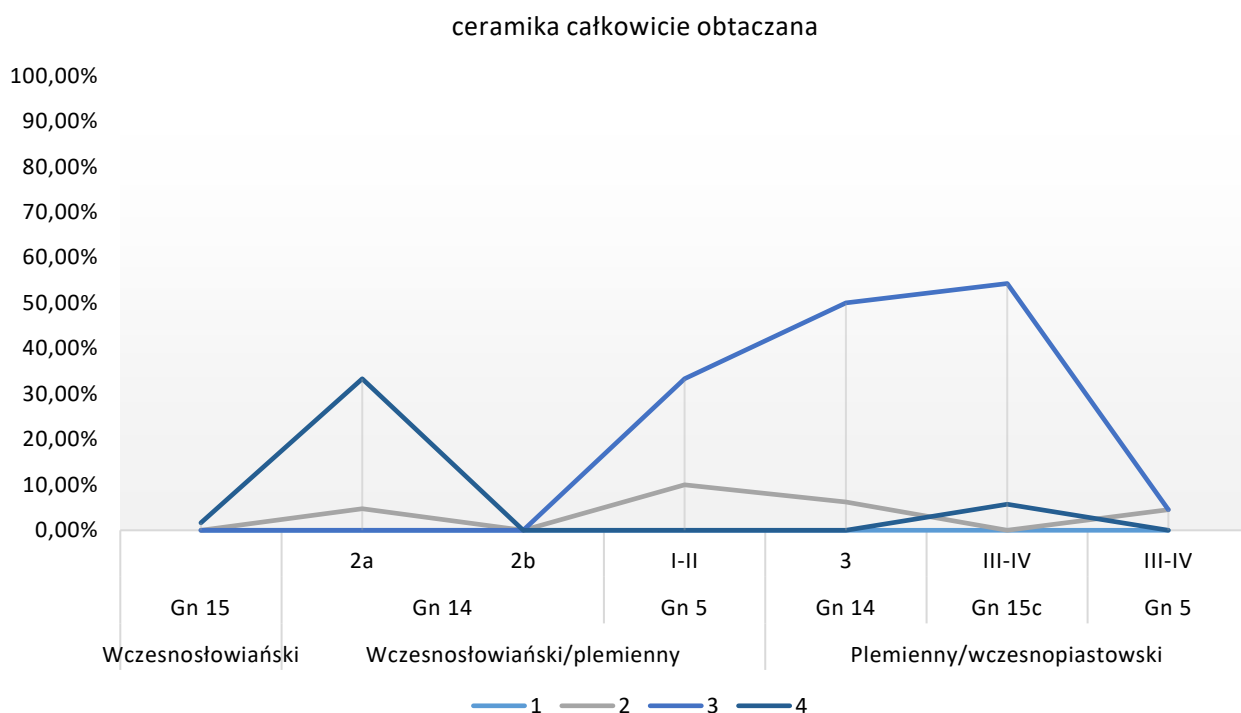
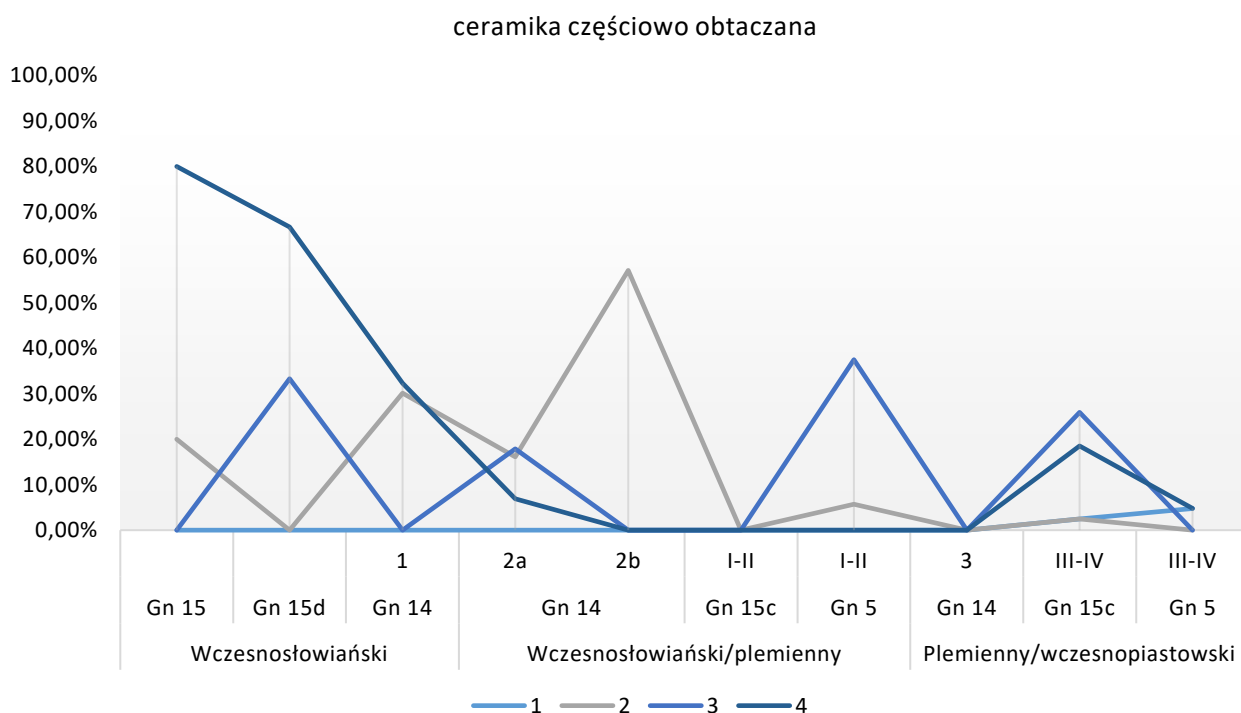


Ryc. 61. Jakość przygotowania masy garncarskiej w poszczególnych horyzontach rozwoju ceramiki gnieźnieńskiej; legenda: 1-masa ceramiczna przygotowana w sposób jednolity, 2-w sposób średnio związany, 3-niejednolity (opr. Ł. Kaczmarek)

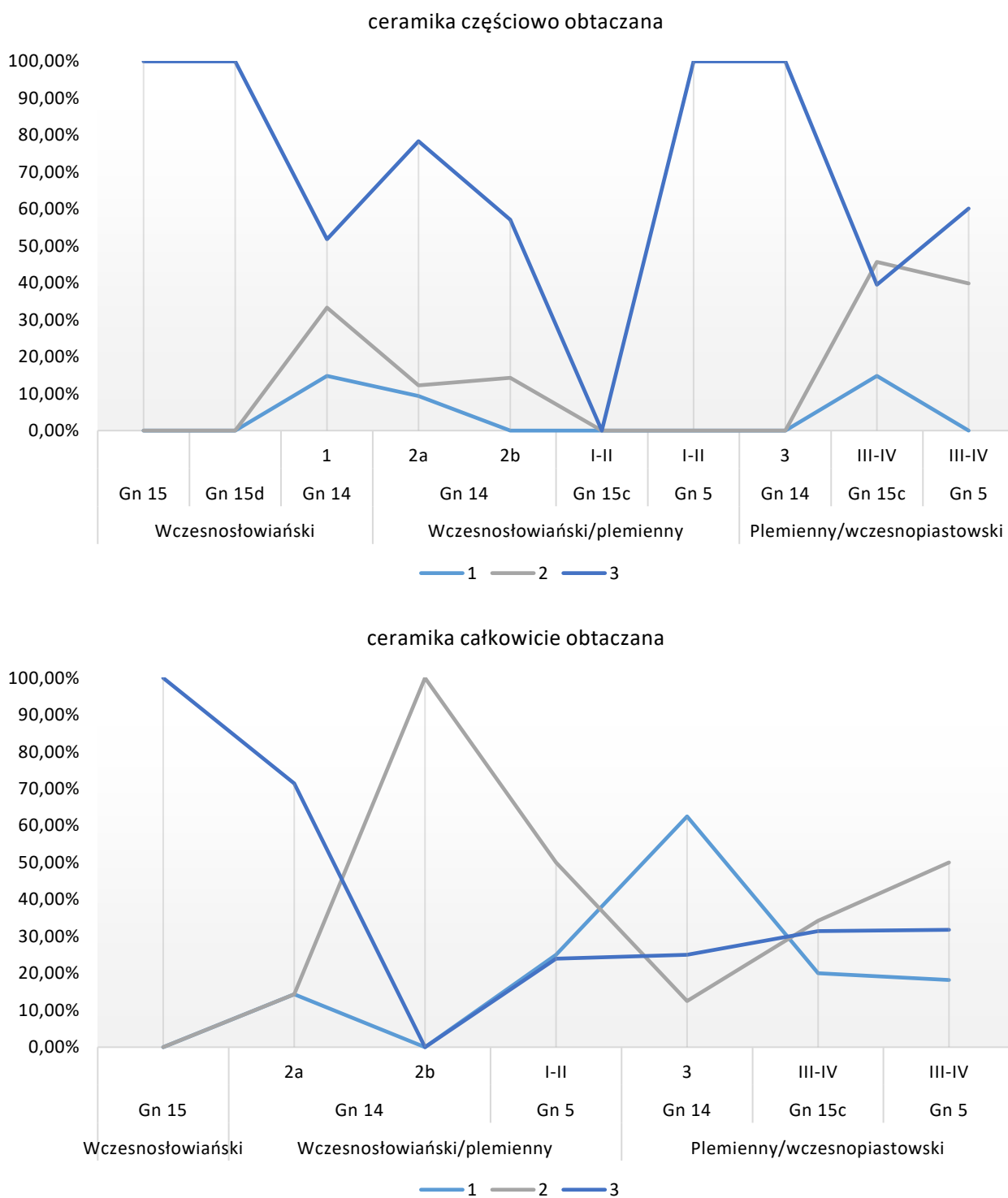
Wśród naczyń częściowo obtaczanych jakość przygotowania masy garncarskiej, w zespołach pochodzących ze wszystkich trzech horyzontów, stała na średnim poziomie. Masa wymieszana była z domieszką w sposób średnio związany. W horyzoncie wczesnosłowiańskim odnotowano niewielki udział mas garncarskich, które przygotowane były w sposób niejednolity oraz jednolity. Natomiast we wczesnopiastowskim udział naczyń wykonanych z tak przygotowanych mas garncarskich był nieznacznie większy i osiągał frekwencję około 40% (ryc. 61). Naczynia wykonane w technice całkowitego obtaczania wykonywane były głównie z masy jednolicie związanej oraz średnio związanej przez cały okres trwania rozwoju gnieźnieńskiego garncarstwa. Warty podkreślenia jest fakt, że prawie w ogóle, poza niewielkim, incydentalnym udziałem, w horyzoncie wczesnopiastowskim nie odnotowano ułamków, które wykonane były z masy przygotowanej w sposób niejednolity.

Ślady wykorzystania koła garncarskiego, uchwytne w trakcie analizy den i dolnych partii naczyń, nie wykazywały żadnych prawidłowości. Warto odnotować, że wśród naczyń wykonanych w technice częściowego obtaczania dość powszechnie na dnach występowały wklęsłe odciski po osi koła, a także odciski tkanin, sporadycznie natomiast stwierdzono odciski tarczy – deski. Podobną sytuację odnotowano wśród ułamków naczyń całkowicie obtaczanych, wśród których wśród śladów produkcyjnych stwierdzono obecność odcisków tarczy, a także pojedyncze przypadki den z guzkiem umieszczonym w jego centralnej części. Zarówno wśród naczyń częściowo obtaczanych, jak i całkowicie obtaczanych odnotowano dość liczne w trakcie wszystkich horyzontów ślady podważania oraz odcinania gotowych wyrobów od koła garncarskiego w postaci deformacji, a także ostro zarysowanych krawędzi.

Kolejnym z elementów, jaki charakteryzował dna, był rodzaj stosowanej podsypki. Wśród naczyń częściowo obtaczanych, głównie w horyzoncie wczesnosłowiańskim, stosowano tłuczeń mineralny o różnej wielkości ziaren, w mniejszym stopniu piasek z drobnym żwirem oraz fragmenty roślin. W horyzoncie plemiennym oraz wczesnopiastowskim dominowały z kolei podsypki w postaci piasku ze żwirem oraz fragmenty roślin. W mniejszym stopniu natomiast używano podsypki w postaci tłucznia. Odnotowano również niewielki udział stosowanego popiołu, głównie jednak w horyzoncie wczesnopiastowskim. Z kolei wśród naczyń całkowicie obtaczanych w horyzoncie wczesnosłowiańskim oraz plemiennym dominował tłuczeń przy niewielkim udziale fragmentów roślin. Sytuacja diametralnie zmienia się w horyzoncie plemiennym, gdzie dominować zaczyna podsypka w postaci piasku ze żwirem przy niewielkim udziale fragmentów roślin i incydentalnie stosowanym tłuczniem mineralnym (ryc. 62).



Ryc. 62. Udział rodzajów stosowanej podsypki w poszczególnych horyzontach rozwoju ceramiki gnieźnieńskiej;
legenda: 1-popiół, 2-fragmenty roślin, 3-piasek (drobny żwir), 4-tłuszcz mineralny (opr. Ł. Kaczmarek)

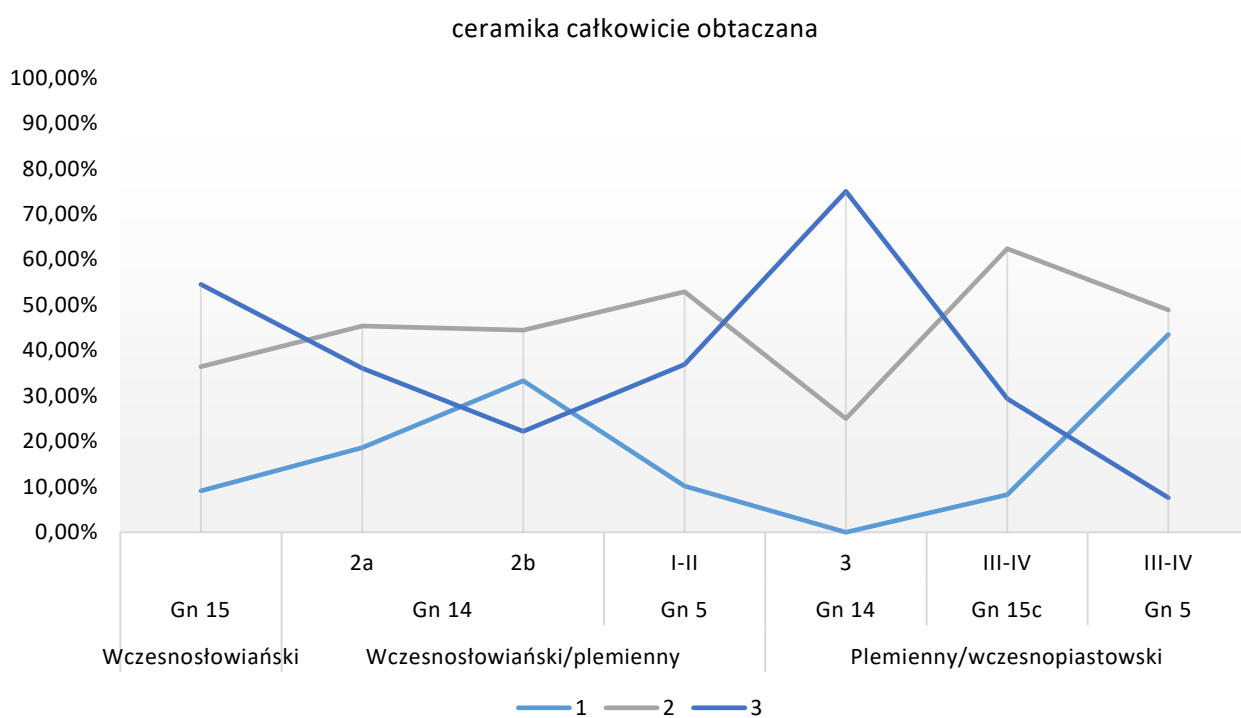
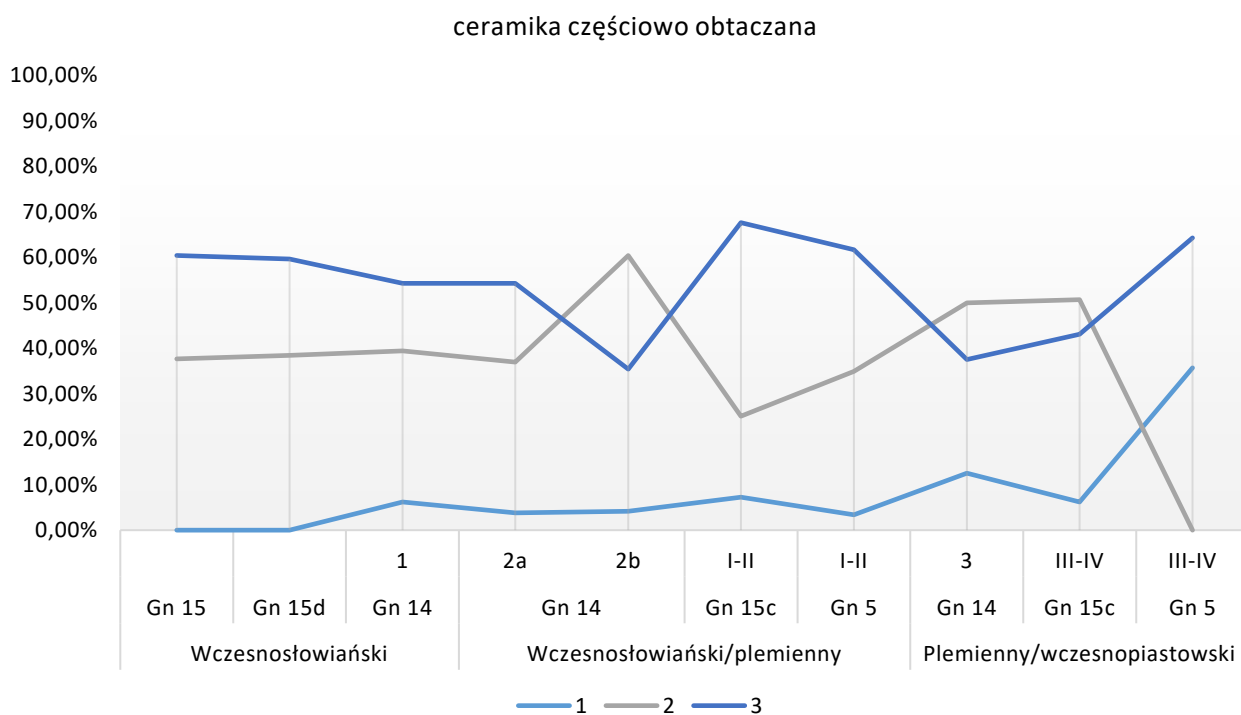


Ryc. 63. Udział klas grubości den naczyń w poszczególnych horyzontach rozwoju ceramiki gnieźnieńskiej;
legenda: 1- dna do 6 mm, 2-od 7 do 9 mm, 3-10 mm i więcej (opr. Ł. Kaczmarek)

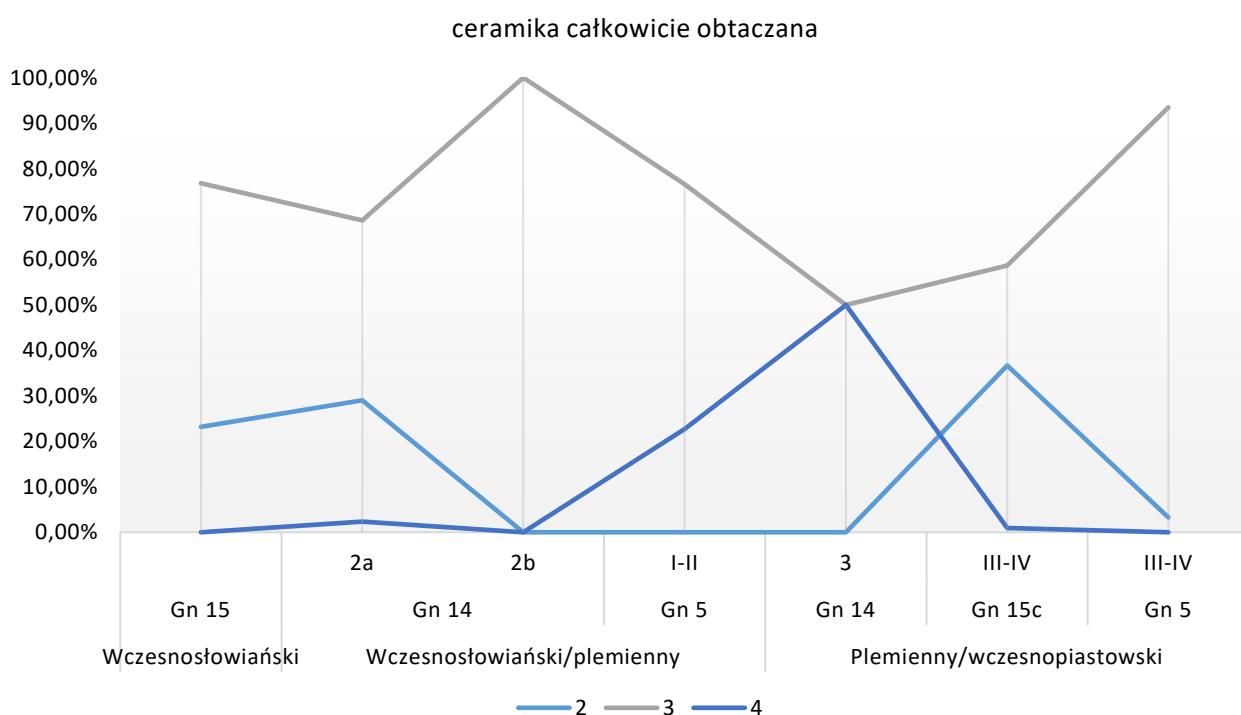
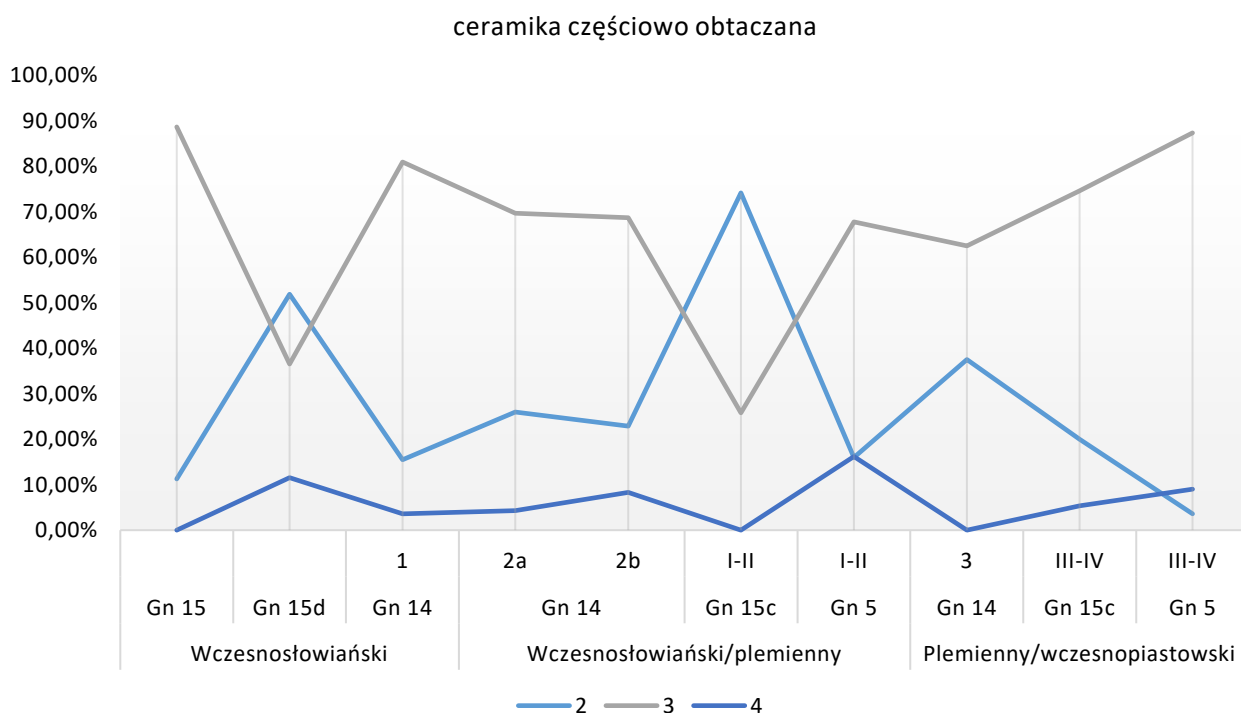
Dna naczyń częściowo obtaczanych w horyzoncie wczesnosłowiańskim reprezentowały głównie dna grube, ich udział nieznacznie malał w horyzoncie plemiennym, gdzie z kolei odnotowano pewien nieznaczny wzrost den średnich i cienkich. Dopiero w horyzoncie wczesnopiastowskim udział wszystkich trzech klas grubości plasował się na podobnym poziomie. Porównywalną sytuację odnotowano również dla naczyń całkowicie obtaczanych. Również tutaj w horyzoncie wczesnosłowiańskim udział naczyń o dnach grubych charakteryzował się wysoką frekwencją i malał w horyzoncie plemiennym, kiedy to większą frekwencją zaczęły odznaczać się dna o średniej grubości. W horyzoncie wczesnopiastowskim z kolei wszystkie trzy klasy grubości charakteryzowały się podobnym udziałem (ryc. 63).

Kolejnym dystynktywnym elementem w zakresie próby oceny rozwoju technologii wykonania były klasy grubości ścianek naczyń. Naczynia częściowo obtaczane przez horyzont wczesnosłowiański oraz plemienny to głównie naczynia grubościennne i o średniej grubości. Ich zdecydowana obniżka przypadała dopiero na horyzont wczesnopiastowski, kiedy to wśród materiałów zaczęły częściej pojawiać się naczynia cienkościennne. Z kolei wśród naczyń całkowicie obtaczanych przez wszystkie trzy okresy w zespołach dominowały naczynia o średniej grubości. W horyzoncie wczesnosłowiańskim większym udziałem charakteryzowały się naczynia grubościennne, przy niewielkim udziale naczyń cienkościennnych, których udział w horyzoncie plemiennym nieznacznie zmalał kosztem naczyń grubościennnych. Te z kolei w horyzoncie wczesnopiastowskim odznaczały się mniejszym udziałem, ustępując naczyniom cienkościennym i grubościennym. Ten znacznie większy udział naczyń o cienkich ściankach w horyzoncie wczesnopiastowskim odzwierciedla wykorzystanie lepszego technologicznie koła pozwalającego na silne formowanie brył naczyń. Obserwowane w zespołach ślady produkcyjne w postaci ugniatania czy negatywów po taśmach, z których budowano korpus naczyń, dominowały głównie wśród naczyń częściowo obtaczanych niezależnie od wyróżnionych okresów. Podobne obserwacje poczyniono dla naczyń całkowicie obtaczanych, z tym wyjątkiem, że wśród naczyń wykonanych w bardziej rozwiniętej technice incydentalnie odnotowano ślady ugniatania (ryc. 64).

Wyróżnikiem działań z zakresu formowania naczyń była ocena faktury powierzchni zewnętrznej. W horyzoncie wczesnosłowiańskim wśród naczyń częściowo obtaczanych dominowały naczynia o powierzchni szorstkiej, które w horyzontach plemiennym oraz wczesnopiastowskim charakteryzowały się wysokim udziałem. W horyzoncie wczesnosłowiańskim oraz plemiennym odnotowano również znaczny udział naczyń o powierzchniach gładkich. Naczynia o powierzchni bardzo szorstkiej przez cały horyzont stanowiły



Ryc. 64. Udział klas grubości ścianek naczyń w poszczególnych horyzontach rozwoju ceramiki gnieźnieńskiej; legenda: 1-cienkościenne (do 6 mm), 2-o średniej grubości (od 7 do 9 mm), 3-grubościenne (10 mm i więcej) (opr. Ł. Kaczmarek)

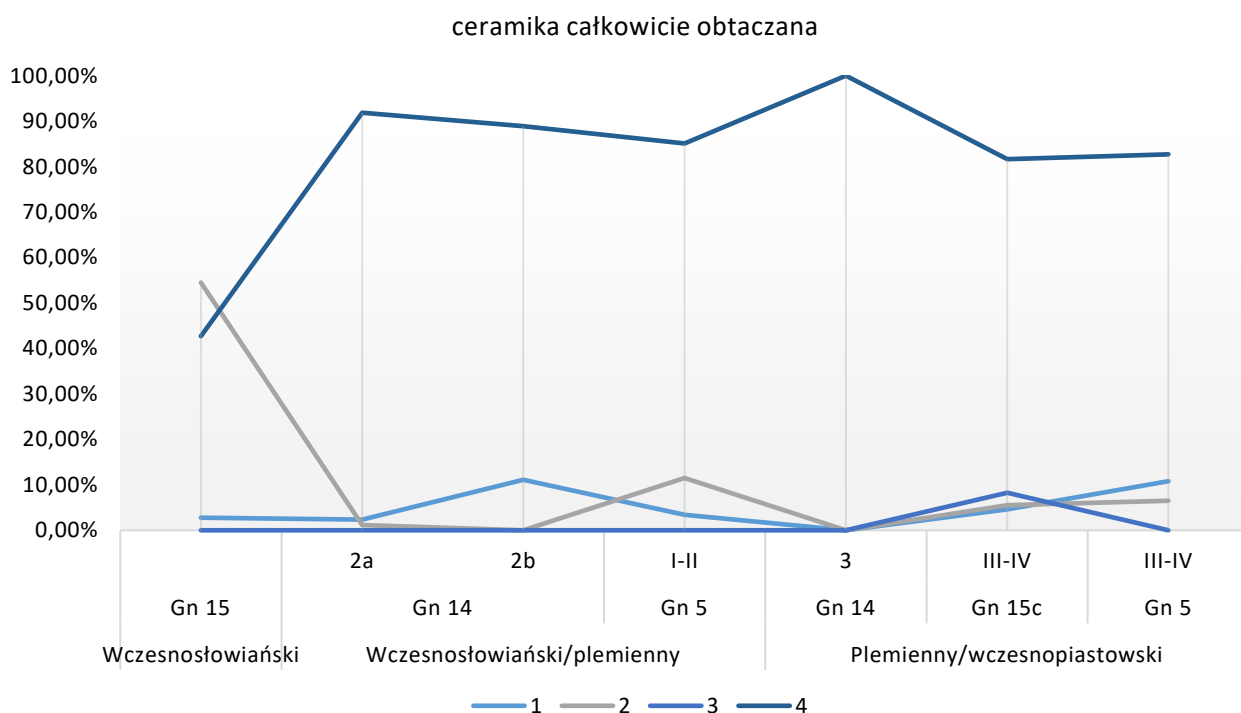
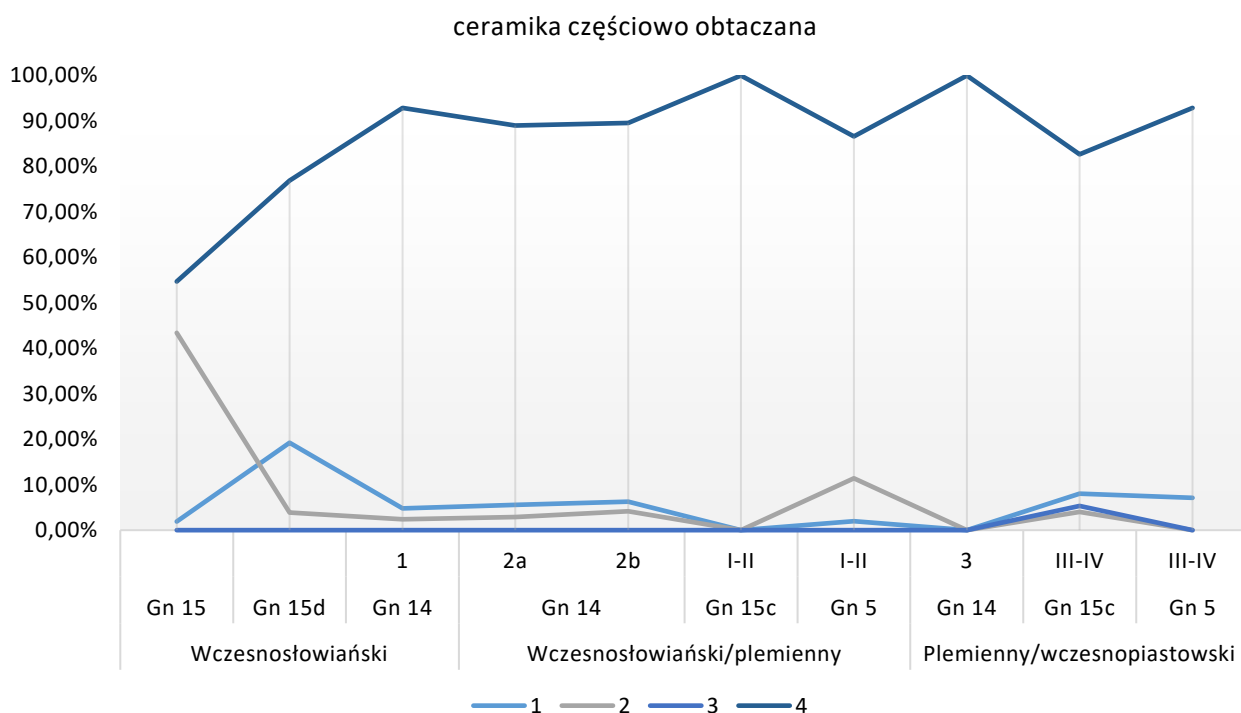


Ryc. 65. Udział rodzajów faktury powierzchni zewnętrznej w poszczególnych horyzontach rozwoju ceramiki gnieźnieńskiej; legenda: 2-gładka, 3-szorstka, 4-bardzo szorstka (opr. Ł. Kaczmarek)

niewielki zbiór. Podobną sytuację odnotowano również wśród naczyń całkowicie obtaczanych. Tutaj przez wszystkie trzy okresy dominowały naczynia o szorstkiej powierzchni zewnętrznej. Natomiast naczynia o powierzchni gładkiej pojawiły się dopiero w horyzoncie wczesnopiastowskim. Pod kątem analizy śladów powstałych w trakcie obtaczania stwierdzono, że naczynia częściowo obtaczane wygładzane były głównie przy użyciu narzędzi o miękkich fakturach, natomiast ich ciągi przyjmowały zazwyczaj różne kierunki pionowe, poziome oraz diagonalne. Inaczej sytuacja wyglądała w zespołach naczyń całkowicie obtaczanych, które pokrywały głównie poziome ślady, tzw. ciągi garncarskie wykonane wyłącznie przy użyciu narzędzi o twardych powierzchniach (ryc. 65). Warto odnotować również, że omówione ślady odnotowano zarówno na zewnętrznych, jak i wewnętrznych powierzchniach naczyń.

Ostatnią z dystynktywnych cech, świadczących o jakości produkcji naczyń, była analiza barwy przełamu ścianek naczyń, która odzwierciedlała głównie proces wypalania gotowych pojemników. Wśród naczyń częściowo obtaczanych w horyzoncie wczesnosłowiańskim udział naczyń o przełamach wielobarwnych i dwubarwnych był bardzo zbliżony. W horyzoncie plemiennym oraz wczesnopiastowskim udział naczyń o przełamach wielobarwnych był jednak dominujący. Pewnym, nieznacznie większym udziałem w horyzoncie wczesnosłowiańskim charakteryzowały się natomiast pojemniki o przełamach jednobarwnych, których udział w horyzontach plemiennym oraz wczesnopiastowskim był znacznie niższy i liczył zaledwie kilka procent (ryc. 66). Bardzo zbliżoną sytuację odnotowano również wśród naczyń całkowicie obtaczanych. Taki obraz prowadzić może do wniosku, że naczynia wypalane były głównie w prymitywnych, słabo zaawansowanych technologicznie piecach lub paleniskach, w których nie kontrolowano w istotny sposób przebiegu procesu wypalania naczyń. Ponadto, można również zaryzykować stwierdzenie, że zarówno naczynia częściowo, jak i całkowicie obtaczane wykonywane były w obrębie tych samych warsztatów, które trudniły się produkcją obu rodzajów pojemników. Ostatnim z elementów, który brano pod uwagę, była barwa powierzchni zewnętrznej. Różnorodność odnotowana w tym zakresie, zarówno wśród naczyń częściowo, jak i całkowicie obtaczanych, wynikać mogła m.in. z jakości (samego składu chemicznego) mas garncarskich, jak i samego wypału.

Procesy produkcji naczyń wykonanych zarówno w technice częściowego obtaczania, jak i całkowitego obtaczania nie odbiegają zasadniczo od realiów garncarstwa okresu wczesnego średniowiecza. W przypadku zespołów gnieźnieńskich bardzo dobrze widać, że produkcja naczyń całkowicie obtaczanych, która w horyzoncie plemiennym oraz wczesnopiastowskim charakteryzowała się incydentalnie pewnymi bardziej zaawansowanymi



Ryc. 66. Udział rodzajów przełamów naczyń w poszczególnych horyzontach rozwoju ceramiki gnieźnieńskiej; legenda: 1-jednobarwny w układzie „a”, 2-dwubarwny w układzie „ab”, 3- dwubarwny w układzie „aba”, 4-wielobarwny w układzie „abc...” (opr. Ł. Kaczmarek)

technikami, w dużym stopniu technologicznie nawiązywała czy wręcz produkowana była według starszych tradycji garncarskich, nawiązując w wielu zabiegach do procesów technologicznych ceramiki częściowo obtaczanej.

7. Ceramika gnieźnieńska na tle materiałów ceramicznych pochodzących z pozostałych stanowisk – analiza porównawcza

Podstawowym celem każdej analizy porównawczej, w tym również tej dotyczącej zabytków ceramicznych, jest skonfrontowanie wyników przeprowadzonego postępowania z rezultatami badań nad tą samą kategorią źródeł pochodzących z innych stanowisk. Ta metoda wnioskowania, dość powszechna w warsztacie archeologa, jest jednak, co zostało podkreślone we wstępie, obciążona pewnymi ograniczeniami.

Jednym z problemów, jaki pojawia się w trakcie analizy porównawczej materiałów ceramicznych, była podkreślona już w zagadnieniach wstępnych mnogość klasyfikacji szeregujących głównie formy naczyń oraz związana z nią terminologia używana do ich opisu. W związku z licznymi w literaturze określeniami na te same lub bardzo zbliżone formy pojemników badacze dość często nie mają wyboru i wnioskuje na tej płaszczyźnie analitycznej, na podstawie trudnych do zweryfikowania prezentacji graficznych publikowanych w licznych pracach źródłowych. Jest to niewątpliwie duże ograniczenie w postępowaniu badawczym, na co uwagę zwrócił już Michał Parczewski³¹⁸. Kwestia ta szerzej wiąże się również z dostępnymi dla wskazanych poniżej płaszczyzn analizy pracami syntetyzującymi materiał porównawczy. Niekiedy niespełniających dziś wymogów metodycznych i metodologicznych stawianych pracom tego typu. Zagadnienie to odnieść należy również do ogólnego pojęcia, jakim jest stan badań nad materiałami ceramicznymi pochodzącymi z istotnych dla prezentowanego wnioskowania stanowisk okresu wczesnego średniowiecza.

Kolejnym problemem, jaki pojawia się w trakcie analizy porównawczej, jest brak wśród badaczy refleksji na temat „jakości” form osadniczych, z których zespoły ceramiczne są ze sobą porównywane. Należy bowiem pamiętać, że aby zestawienia były rzetelne, dotyczyć muszą materiałów, które odnotowano w obrębie stanowisk o zbliżonym charakterze, funkcji, znaczeniu oraz, co najważniejsze, o zbliżonej chronologii. W mojej opinii materiały ceramiczne pochodzące z grodów oraz zespoły ceramiki odkryte w obrębie stanowisk o charakterze otwartym nie powinny stanowić analogii względem siebie. Takie wnioskowanie wynikać może ze zróżnicowanego społecznie kręgu wytwórców oraz użytkowników samych naczyń, których statut społeczny z jednej strony wpływał na rangę form osadniczych, z drugiej strony mógł istotnie oddziaływać na pierwotne struktury naczyń tworzących późniejsze zespoły źródeł. Z tego przykładu należy jednak wyłączyć stanowiska, które charakteryzują się brakiem umocnień, a bezpośrednio związane są z zespołami grodowymi. Postępowanie to zobrazować

³¹⁸ Michał Parczewski, *Początki kultury...*, s. 31.

można na przykładzie obejmującym otoczenie gnieźnieńskiego grodu. Znaczenie kompleksu znajdującego się na Górze Lecha, zarówno w kontekście historycznym, jak i społecznym, nie powinno budzić żadnych wątpliwości. Potwierdzeniem mogą być tutaj chociażby zabytki o elitarnym znaczeniu pochodzące z obszaru tzw. III podgrodzia, stanowiska 13b, z którym Michał Kara wiąże miejsce zamieszkania drużyny książęcej³¹⁹. Inny charakter natomiast mają materiały źródłowe z obszaru osady, o charakterze produkcyjnym, zlokalizowanej na stanowisku nr 40, znajdującej się w dalszym sąsiedztwie Góry Lecha. Zespoły z obu stanowisk, w świetle analizy porównawczej, będą ze sobą nieporównywalne. Innym, bardziej oddalonym stanowiskiem, którego ranga i statut społeczny mieszkańców stał na podobnym poziomie, jak ośrodek gnieźnieński, był gród w Santoku. Analiza materiałów źródłowych, związanych z okresem konsolidacji państwa wczesnopiastowskiego, jak i rozwojem samego ośrodka, wskazuje na jego charakter, jako jednego z najważniejszych fortyfikacji znajdujących się na pograniczu kształtującego się tworu politycznego³²⁰. Na podstawie tych uwag analiza porównawcza będzie jak najbardziej zasadna.

Analizę porównawczą zespołów ceramiki gnieźnieńskiej przeprowadzono na trzech płaszczyznach odnoszących się głównie do pochodzenia i charakteru zespołów porównywanych. Zakresy te mają swoje pokrycie w podkreślonych we wstępie pracy aspektach prezentacji wyników analiz technologiczno-stylistycznych. Pierwsza z płaszczyzn proponowanego postępowania odnosi się do prezentacji lokalnych, mikroregionalnych przemian, tendencji oraz rozwoju warsztatu. Za podstawę tej części wnioskowania przyjęto zanalizowane zespoły pochodzące z poszczególnych stanowisk bezpośrednio identyfikowanych jako zespół grodowy oraz stanowisk pośrednio z nim związanych, znajdujących się w jego bliskim sąsiedztwie. Druga płaszczyzna związana jest z prezentacją szerszych ogólnych tendencji w rozwoju wczesnośredniowiecznego garncarstwa terenów Wielkopolski, krainy geograficzno-historycznej związanej z okresem poprzedzającym, jak i okresem kształtowania się monarchii wczesnopiastowskiej. Ta część analizy zakładać będzie porównanie przedmiotowych źródeł ceramicznych z materiałami pochodzącymi z wielkopolskich zespołów grodowych, które funkcjonowały w tzw. horyzoncie plemiennym, jak i ośrodków rezydencjonalnych określanych również jako grody centralne związane z kształtującą obraz kulturowo-polityczny tej części obecnych ziem polskich monarchią

³¹⁹ Michał Kara, *Najstarsze państwo...*, s. 267.

³²⁰ Kinga Zamelska-Monczak, *Santok we wczesnym średniowieczu – regni custodia et clavis*, w: *Santok. Strażnica i klucz Królestwa Polskiego. Wyniki badań z lat 1958-1965*, red. P. Urbańczyk, *Origines Polonorum* 13, Warszawa 2019, s. 387.

pierwszych Piastów. Trzecia ostatnia płaszczyzna, o najbardziej ogólnym charakterze, pozwoli odnieść materiały gnieźnieńskie do generalizowanych ustaleń dotyczących makroregionów, które identyfikować można z krainami geograficzno-historycznymi, a co za tym idzie odnieść je do ogólnych tendencji rozwoju garncarstwa zachodniosłowiańskiego. Istotne dla tego zakresu analizy porównawczej będzie również wskazanie pewnych obcych dla środowiska gnieźnieńskiego impulsów, jakie miały wpływ na jego rozwój, nie tylko w aspekcie warsztatu garncarskiego, ale również w aspekcie kulturowo-społecznym. Podstawą do przeprowadzenia postępowania porównawczego na tej płaszczyźnie będą materiały pochodzące z terenów znajdujących się poza granicami historycznej Wielkopolski.

7.1. Lokalny charakter zespołów ceramicznych

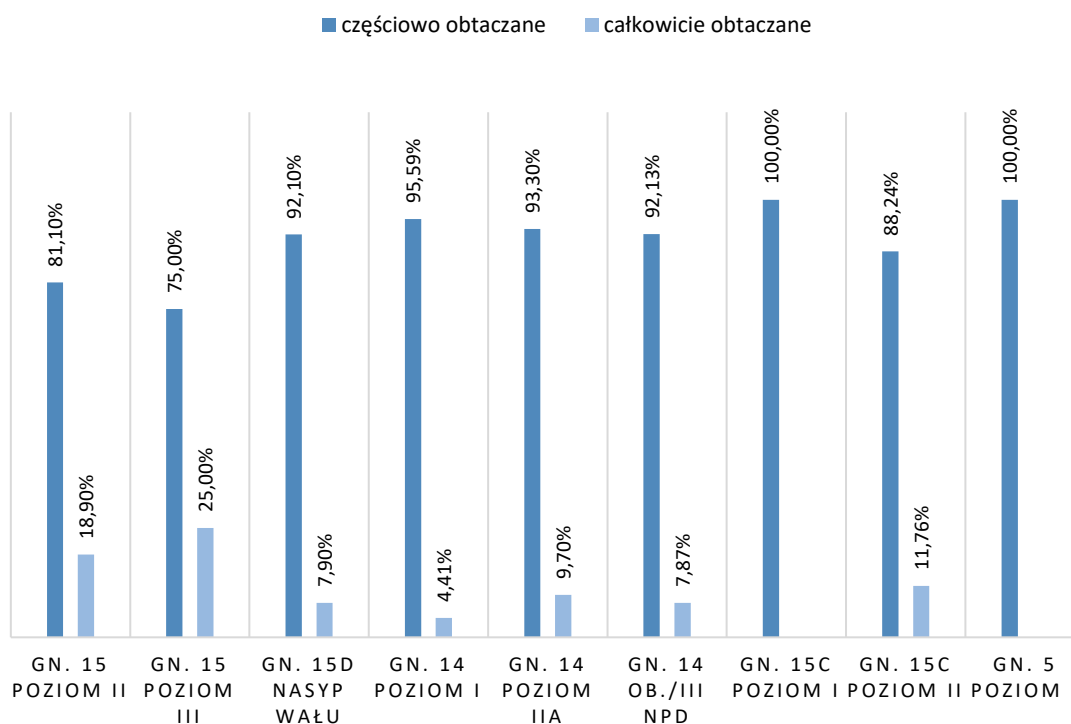
Podkreślane niejednokrotnie problemy, związane z reprezentatywnością analizowanych materiałów, wynikające głównie ze stanu rozpoznania oraz zachowania istotnych dla badań nad rozwojem gnieźnieńskiego ośrodka reliktyw, w sposób bardzo istotny nie sprzyjały próbie przeprowadzenia ich modelowej synchronizacji. Aby wyjść z tak zarysowanego problemu, postanowiłem w prezentowanej części oprzeć się na dość powszechnym postępowaniu, jakim było tradycyjne w warsztacie archeologa porównanie ze sobą zanalizowanych zespołów. Postępowanie to oparte na materiałach z poszczególnych poziomów osadniczych doprowadziło do scharakteryzowania czy wręcz nakreślenia lokalnego charakteru zespołów ceramicznych, które wpisywały się w ogólny schemat rozwoju gnieźnieńskiego zespołu grodowego. Niemniej jednak w myśl wcześniejszych uwag dotyczących samego charakteru stanowisk, z których pochodziły porównywane materiały, skupiłem się wyłącznie na materiałach pochodzących z kompleksu grodowego.

Najstarsze, prezentowane w tej części pracy, zespoły związane były z „monumentalnym” obiektem kamiennym, z konstrukcją obronną zlokalizowaną w obrębie stanowiska 15d (pod wschodnim skrzydłem budynku kolegiaty), z 1 oraz starszą częścią 2 poziomu osadniczego 2a, odkrytych w obrębie wzgórza katedralnego, z poziomem I i II odnotowanymi w obrębie stanowiska nr 15c oraz materiałem odpowiadającym najstarszemu osadnictwu, jakie zarejestrowano w obrębie II podgrodzia. Zestawienie wszystkich cech charakteryzujących materiały ceramiczne, włączając w to pośrednio wartościowe materiały pochodzące z nawarstwień obejmujących nasyp wału, wykazało pewne zbieżności w ocenie materiałów źródłowych. Wyniki te w dużym stopniu posłużyły jako argumentacje dotyczące zaproponowanej w poprzednim rozdziale weryfikacji dotychczasowych ustaleń chronologicznych. Obok podobieństw odnotowano również pewne różnice, głównie w strukturach form pojemników, co z kolei moim zdaniem odzwierciedla właśnie zróżnicowany charakter form osadnictwa.

Zespoły pochodzące z nawarstwień odpowiadających najstarszemu osadnictwu, związane z horyzontem wczesnosłowiańskim oraz plemiennym, które datować należy na okres od schyłku VIII do schyłku lub przełomu 1. i 2. połowy X wieku, charakteryzowały się stosunkowo dużym udziałem naczyń częściowo obtaczanych (ryc. 67). Odsetek fragmentów pojemników wykonanych tą techniką oscylował pomiędzy 75% w zespołach pochodzących z poziomu funkcjonowania obiektu kamiennego a 100% w materiałach pochodzących ze stanowiska 15c oraz z obszaru I podgrodzia. Wysoki w porównaniu do pozostałych zespołów udział naczyń całkowicie obtaczanych, wynoszący 25%, odnotowany w poziomie związanym

z funkcjonowaniem obiektu kamiennego, mógł mieć związek z jego charakterem, świadczącym o stosunkowo długim okresie użytkowania, obejmującym starsze etapy rozwoju osadnictwa na pozostałych kulminacjach oraz stokach Góry Lecha.

Zaznaczyć bowiem należy, że rozwój ten, w świetle zanalizowanych zespołów ceramicznych nie przebiegał równomiernie, a poszczególne wyróżnione na podstawie ceramiki oraz układów stratygraficznych poziomy dość często różniły się swoimi zakresami chronologicznymi.

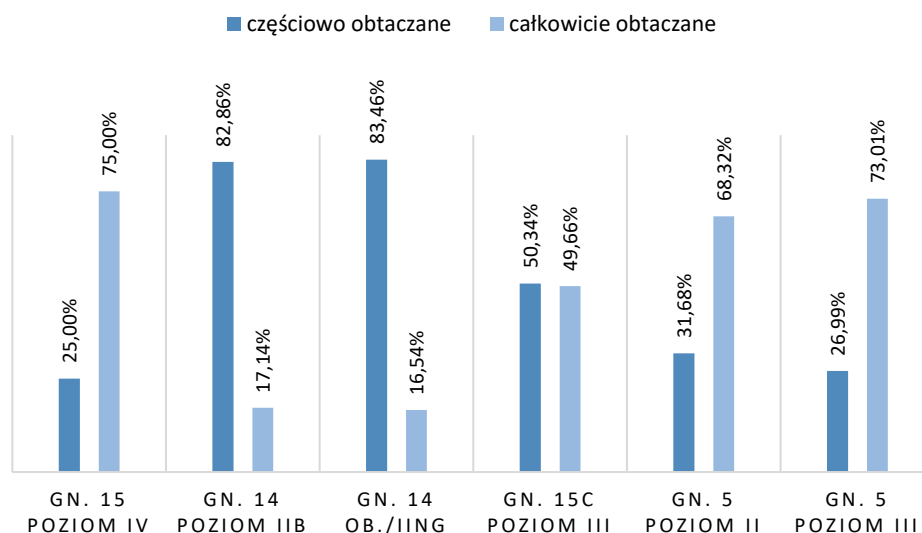


Ryc. 67. Zestawienie udziału poszczególnych grup technologicznych w horyzontach wczesnosłowiańskim (Gn. 15c poziom 1, Gn. 14 poziom 1, Gn. 5 poziom 1) oraz plemiennym pochodzących z gnieźnieńskiego zespołu grodowego (opr. Ł. Kaczmarek)

Pod względem udziału poszczególnych grup technologicznych w młodszych poziomach odpowiadających przyjętemu horyzontowi wczesnopiastowskiemu, datowanemu od 2. połowy X do końca 1. połowy XI wieku, wyraźnie dominowały naczynia całkowicie obtaczane, których frekwencja oscylowała pomiędzy 68,32% wśród zespołów z poziomu II podgrodzia a 75% w obrębie zespołów z warstwy niwelacyjnej, przykrywającej obiekt kamienny, określonej jako poziom IV. Wyjątkiem były materiały z młodszej części poziomu 2 (2_b) oraz związane z nim obiekty odkryte w obrębie wykopu II NG, które identyfikowane są z poziomem majdanu I podgrodzia. Udział fragmentów całkowicie obtaczanych nadal stał na dość niskim poziomie, nieprzekraczającym 20%. Pomimo podobieństw w udziale poszczególnych grup technicznych,

podstawą do wyróżnienia tutaj młodszego poziomu były, obok układów startygraficznych, głównie struktury form pojemników odnotowanych w poszczególnych nawarstwieniach. Poza pewną tendencją znalazły się również materiały pochodzące z warstwy III, która odpowiadała poziomowi IV (ryc. 68). To zdecydowane odstępstwo od pozostałych zespołów tłumaczyć należy również charakterem samej warstwy, interpretowanej jako śmietnikowa, tworzącej się przez dłuższy okres czasu³²¹. Udział obu grup technicznych naczyń był zbliżony i wynosił około 50%.

Z punktu widzenia poszczególnych grup naczyń uwagę zwraca duże zróżnicowanie form w obrębie najstarszych horyzontów wczesnosłowiańskich oraz plemiennych charakteryzujących poziomy osadnicze uchwyczone głównie na obszarze wzgórza katedralnego. Tak różnorodne struktury pojemników, wyróżniające się na tle pozostałych zanalizowanych zespołów, głównie tych związanych z najstarszym poziomem osadniczym na II podgrodzium czy na północno-zachodniej krawędzi kulminacji, odnotowane w nawarstwieniach znajdujących się na niższej kulminacji Góry Lecha stanowią przesłankę, na podstawie której lokalizować można w tym miejscu obszar centralny. Bogactwo odnotowanych form wskazywać może środkową część późniejszego I podgrodzia jako obszar, który stanowił dla ówczesnych społeczności „świecką” przeciwwagę do znajdującego się po północnej stronie obiektu kamiennego o charakterze obrzędowym.



Ryc. 68. Zestawienie udziału poszczególnych grup technologicznych w horyzoncie wczesnopiastowskim pochodzących z gnieźnieńskiego zespołu grodowego (opr. Ł. Kaczmarek)

³²¹ Por. uwagi dot. chronologii poziomu IV na stanowisku nr 15c.

Niewątpliwie za formy przewodnie wśród pojemników tworzących struktury najstarszych zespołów uznać należy naczynia grupy pierwszej oraz trzeciej. Pierwsza grupa stanowiła zbiór, który charakteryzował zespoły z poziomów związanych z funkcjonowaniem obiektu kamiennego, zespoły z nasypu wału oraz z I poziomu osadniczego odnotowanego w obrębie II podgrodzia. Z kolei naczynia grupy trzeciej charakteryzowały wszystkie zbiory oprócz tych pochodzących z nasypu wału. O ile naczynia nawiązujące do pojemników grupy *Sukow*, wskazujące najstarsze elementy, pojawić się mogły w tradycji lokalnej wytwórczości już od przełomu VIII i IX wieku, o tyle większym znaczeniem charakteryzowały się pojemniki grupy trzeciej, nawiązujące do powszechnej głównie w IX i początkach X wieku grupy naczyń *Menkendorf*. Warto również odnotować w tym miejscu, że prawdopodobnie nie były w tym czasie obce lokalnym garncarzom naczynia grupy *Tornow*, w tym również odmiany B, które odnotowano wyłącznie w materiałach pochodzących z obszaru późniejszego I podgrodzia. Naczynia te stanowią pewnego rodzaju przesłankę do nakreślenia pewnych relacji, jakie miały miejsce w IX i początkach X wieku pomiędzy społecznościami zamieszkującymi obszary późniejszego zespołu osadniczego w Gnieźnie a grupami, których siedziby znajdowały się w strefie określanej w literaturze mianem *Tornow-Klenica*³²².

Chciałbym w tym miejscu zasygnalizować również zagadnienie związane z wyróżnionymi przeze mnie naczyniami grupy drugiej. Charakter tego zbioru naczyń, który zdaje się być charakterystyczny dla lokalnej wytwórczości garncarskiej, powszechny był jednak dopiero w okresie plemiennym. W zespołach, które związane były z okresem wczesnosłowiańskim, wśród zanalizowanych struktur, pojemniki tej grupy charakteryzowały się niewielkim udziałem. Odnotowano je wyłącznie w obrębie nawarstwień związanych z funkcjonowaniem obiektu kamiennego oraz w zespołach ze starszej części poziomu II (II_a) osadnictwa na wzgórzu katedralnym. Zasadniczo duży udział pojemników grupy drugiej w obrębie gnieźnieńskiego zespołu grodowego odnotowano w zespole ceramiki, pochodzącym głównie z poziomu IV odpowiadającego warstwie III, o charakterze śmietnikowym, odkrytej na obszarze stanowiska nr 15c, której chronologia od przełomu IX i X wieku do przełomu wieku X i XI pokrywała się głównie z okresem plemiennym oraz wczesnopiastowskim. Wskazane powyżej przykłady związane z poziomami funkcjonowania konstrukcji kamiennej lokują pojedyncze formy także w okresie wczesnosłowiańskim.

Na podstawie tak scharakteryzowanych zespołów chciałbym w tym miejscu odejść od kwestii związanych bezpośrednio z ceramiką i zaproponować jedną z możliwych interpretacji

³²² Zagadnienia związane z relacjami pomiędzy obszarami centralnej i północno-wschodniej Wielkopolski a innymi obszarami objętymi osadnictwem słowiańskim przedstawiłem w dalszej części pracy.

dotyczących rozwoju gnieźnieńskiego ośrodka, pośrednio przez pryzmat zespołów ceramicznych charakteryzujących lokalną wytwórczość. Obiekt kamienny, na podstawie interpretacji chronologicznej zespołów ceramicznych, funkcjonować miał w krajobrazie gnieźnieńskim już od przełomu VIII i IX wieku, natomiast na początku wieku X mógł zostać otoczony pewną specyficzną, niespotykaną na innych stanowiskach, formą wału obronnego, który uchwycono w obrębie stanowiska 15d zlokalizowanego na północny zachód od zasięgu gnieźnieńskiego obiektu kamiennego. Pewne zbieżności z tego typu działaniami zidentyfikowane zostały również na Ostrowie Tumskim w Poznaniu, jak i prawdopodobnie również na Ostrowie Lednickim³²³. Być może równolegle z inwestycją otoczenia obiektu kamiennego konstrukcją drewnianą prowadzono budowę wału, którego relikty w postaci warstw III_{b-c}, III_a, o „budowlanym” charakterze, oraz dolne partie warstwy III śmietnikowej odkryto na stanowisku 15c. Tak więc obecność naczyń grupy drugiej, zarówno w zespołach odnotowanych na stanowisku 15c, jak i w obrębie poziomu związanego z funkcjonowaniem obiektu kamiennego, wskazywałaby na ich równoczesowość. Przesłanka ta potwierdza funkcjonowanie obiektu kamiennego jeszcze w trakcie inwestycji związanych z okresem „ekspansji” Piastów obejmujących schyłek okresu plemiennego oraz początek okresu wczesnopiastowskiego. Ponadto przemawiać może za obrzędowym, w ujęciu tradycji miejsca, charakterem samego obiektu kamiennego. Ta stosunkowo śmiała hipoteza wymaga jednak dalszych, skonkretyzowanych badań.

Wracając jednak do przedmiotowych zagadnień związanych z zespołami ceramiki, poza wskazanymi podobieństwami widać również pewne różnice w strukturach grup naczyń. Nieznacznie większą różnorodnością form, na tle materiałów związanych z konstrukcją kamienną oraz nasypami wałów, charakteryzował się I poziom osadniczy obejmujący obszar wzgórza katedralnego. Odnotowano tutaj pojemniki grupy pierwszej, czwartej, trzeciej – odpowiadające naczyniom grupy *Tornow*, oraz naczynia grupy dziewiątej. Ta różnorodność form wynikać mogła głównie ze wskazanego, osadniczego charakteru nawarstwień, z których pozyskano zespoły pochodzące ze stanowiska nr 14. Również warte odnotowania jest spostrzeżenie wynikające z obecności naczyń grupy dziewiątej znajdujących się w obrębie zespołów reprezentujących najstarsze poziomy osadnicze. Naczynia, takie jak ręcznie lepiące talerze oraz bardzo płytkie misy, pojawiły się wyłącznie na obszarze obejmującym stanowisko nr 14. Niewielki udział naczyń tej grupy odnotowano również w obrębie warstwy III, o charakterze śmietnikowym, odkrytej na obszarze stanowiska nr 15c. Naczynia te nie stanowią

³²³ Michał Kara, *Najstarsze państwo...*, aneks 11, s. 353-354.

dobrych wyznaczników chronologicznych. Obecność tych form głównie w dwóch najstarszych poziomach, tj. 1 oraz 2_a, w obrębie gnieźnieńskiej katedry być może tłumaczyć należy z nieuchwytną metodami archeologicznymi funkcją związaną z obrzędowym charakterem niektórych relikwów, głównie palenisk o podkreślanym w starszej literaturze ich wiecowo-obrzędowym charakterze³²⁴.

Ostatnią z zanotowanych różnic był udział w obrębie nawarstwień związanych z wałem obronnym naczyń grupy piątej, które mają swoje liczne nawiązania wśród pojemników reprezentujących południowy nurt wytwórczości garncarskiej charakterystyczny chociażby dla rejonów Śląska. W zespołach pochodzących z obszaru I podgrodzia naczynia grupy piątej pojawiają się dopiero w 2 poziomie osadniczym, zarówno w jego starszej, jak i młodszej fazie, już od połowy IX wieku. Naczynia grupy piątej, występowały również w starszej części II poziomu osadniczego na II podgrodzium, datowanej na schyłek 1. połowy X wieku. Wśród naczyń grupy piątej na uwagę zasługują naczynia grupy *Woldegk*, które stanowią, w przeciwieństwie do pozostałych zabytków tej grupy, element północny związany ze środowiskiem północno-zachodnim, meklembursko-pomorskim. Te charakterystyczne formy odnotowano w niewielkim odsetku wyłącznie w obrębie poziomu 2_a na wzgórzu katedralnym.

Zbieżności widoczne są również w wynikach przeprowadzonej analizy ornamentu pokrywającego powierzchnie naczyń. Podobieństwa obejmowały zarówno sposób nanoszenia dekoracji, wątki oraz motywy zdobnicze. W dużym stopniu wynikały one pośrednio z korelacji poszczególnych typów ornamentu z wyróżnionymi grupami naczyń. Za przykład posłużyć mogą tutaj zdobienia grupy piątej, które w materiałach gnieźnieńskich dość często związane były właśnie z naczyniami grupy *Woldegk*.

Wszystkie zaprezentowane powyżej wnioski wynikające z analizy porównawczej zespołów ceramicznych argumentować mogą tezę o dość intensywnym rozwoju osadnictwa na terenie wzgórza katedralnego już w okresie poprzedzającym budowę ośrodka władzy wczesnopiastowskiej.

Analiza zespołów, które czasowo odpowiadały okresowi wczesnopiastowskiemu, wykazała dalsze, choć nie tak oczywiste zbieżności zarówno w odniesieniu do technologii wykonania, jak i struktury form naczyń tworzących poszczególne zespoły. Ujęto tutaj głównie materiały pochodzące z warstw III_a oraz III odnotowanych w obrębie stanowiska 15c, zespoły pochodzące z poziomu 2_b uchwyconego w obrębie wzgórza katedralnego oraz zespoły tworzące II i III poziom osadniczy w obrębie II podgrodzia. W nawarstwieniach tych widać większą niż

³²⁴ Gabriela Mikołajczyk, *Trzy najwcześniejsze obiekty...*, s. 111-121; Michał Kara, *Najstarsze państwo...*, aneks 11.

w poziomach starszych różnorodność form, która pośrednio świadczyć może o bardziej intensywnym rozwoju osadnictwa związanego już z przeprowadzonym na większą skalę rozwojem grodu, który miał miejsce za panowania pierwszych historycznych władców, głównie w początkach 2. połowy X oraz 1. połowie XI wieku. Zasadniczym *novum* w strukturach naczyń były, charakterystyczne dla okresu od 2. połowy X do co najmniej XII wieku, pojemniki całkowicie obtaczane, które charakteryzowały się dużą popularnością w obrębie całej Słowiańszczyzny Zachodniej. W nawarstwieniach przykrywających konstrukcję kamienną, jak i na obszarze II podgrodzia, dominującym elementem w zestawach określonych formalnie zabytków były naczynia grupy szóstej, określane jako grupa *Vipperow*. Charakterystyczny był również nieznaczny udział naczyń grupy siódmej, które mają swoje odpowiedniki w północno-zachodniej grupie *Teterow*. Niewielkim udziałem charakteryzowały się również naczynia grupy ósmej prezentujące formy z tzw. cylindryczną szyjką. W porównaniu do okresów starszych widać również zdecydowanie większy udział naczyń grupy *Woldegk* oraz podkreślony powyżej znaczny udział naczyń częściowo obtaczanych grupy drugiej.

Chciałbym w tym miejscu poświęcić im trochę więcej uwagi związanej z lokalnymi trendami garncarskim. Naczynia grupy drugiej reprezentowały głównie formy szerokootworowe, o profilu esowatym, prowadzonym łagodnie, z krótkim, lekko odgiętym na zewnątrz brzegiem, z eliptycznym, kulistym oraz dwustożkowatym brzuścem zdobionym zestawem wątków składających się z poziomych, dookolnych żłobków oraz linii falistych wykonanych przy użyciu narzędzi wielozębnych oraz rylców. Górne części naczyń tej grupy charakteryzowały się głównie brzegami silnie wychylonymi na zewnątrz typu II.1, wśród których dominowały krawędzie spiczaste (17), zaokrąglone (12), incydentalnie natomiast ścięte (3). Mniejszym udziałem natomiast charakteryzowały się krawędzie typu I.1, wśród których uchwycono podobny schemat ilościowy poszczególnych typów krawędzi, tj. spiczaste (9), zaokrąglone (5) oraz ścięte (1). Były to naczynia głównie o brzuścach eliptycznych, słabo profilowanych (21), w mniejszym stopniu natomiast o brzuścach kulistych (7) oraz dwustożkowatych, również o łagodnej linii załomu (7). Naczynia grupy drugiej stanowiły zbiór pojemników o pewnym, zestandaryzowanym ornamentie składającym się głównie z poziomych, dookolnych żłobków, wykonanych głównie narzędziem wielozębnym, w mniejszym stopniu narzędziem w typie rylca, oraz poziomych, dookolnych linii falistych w strefowych oraz fryzowych kombinacjach.

Wyjątkowo odnotowano pojemniki, które zdobione były ornamentem typowym dla grupy naczyń grupy trzeciej, głównie form *Menkendorf*, nawiązującym do układów pionowych,

ukośnych i łukowatych kombinacji linii rytch. Pod względem technologicznym naczynia tej grupy nie odbiegały zasadniczo od techniki wykonania pozostałych gnieźnieńskich form częściowo obtaczanych. Były to pojemniki grubościennne, jak i naczynia o średniej grubości ścianek wykonane z masy opartej na domieszce tłuczni kamiennej, o drobnej granulacji, z udziałem domieszki średniej i grubej wymieszanej z domieszką schudzającą w sposób średnio związany. Naczynia te wypalane były w atmosferze utleniającej, o czym świadczyły wielobarwne przełamy. Pod kątem dopracowania powierzchni naczynia grupy drugiej charakteryzowały się głównie szorstką, o lekko wyczuwalnej, niewidocznej domieszce zarówno o ziarnach średnich, jak i grubych, na której wpływ miały m.in. zabiegi wygładzające, głównie przy użyciu gładzików o twardej powierzchni. Te bowiem najczęściej występowały na naczyniach grupy drugiej. Zdecydowanie mniejsza część naczyń miała powierzchnie wygładzane przy użyciu tekstyliów. Pierwsza grupa charakteryzowała się wyłącznie poziomym układem ciągów garncarskich powstałych przy pracach nad ich fakturą. W drugiej grupie dominował ten sam układ śladów przy mniejszym udziale śladów o kierunku diagonalnym. Odmiennie wyglądało natomiast dopracowanie powierzchni wewnętrznej, gdzie zabiegi nad dopracowaniem faktury wykonywane były przy użyciu tekstyliów. Analiza barw powierzchni, zarówno wewnętrznej, jak i zewnętrznej, nie wykazała żadnych prawidłowości. Również kierunek ciągów garncarskich, powstałych w trakcie prac nad wewnętrzną fakturą naczynia, nie wykazał żadnych prawidłowości, były to ciągi w układach poziomych, diagonalnych, niekiedy również łączonych. Miejscowe, lokalne garncarstwo, które tradycjami tkwiło nadal w okresie plemiennym, charakteryzowało się stosunkowo wysokim udziałem naczyń częściowo obtaczanych, wśród których, podobnie jak w zespołach starszych, dominowały pojemniki grupy trzeciej, głównie *Menkendorf*, w mniejszym stopniu naczynia grupy *Tornow*. Stosunkowo dużym, sięgającym niekiedy do 20%, udziałem charakteryzowały się naczynia grupy czwartej, mniejszym, oscylującym wokół 10%, natomiast pojemniki grupy piątej. Pewne tradycje, rozwinięte w okresie wczesnopiastowskim, a wywodzące się z garncarstwa okresów wcześniejszych, odzwierciedlały naczynia grupy dziewiątej. Odnotowano je głównie wśród zespołów związanych z obiektem odkrytym w wykopie II NPn, gdzie udział tej grupy wynosił około 10%. Zdecydowanie mniejszym udziałem, stanowiącym kilka procent, naczynia te charakteryzowały się na poziomie 2b na stanowisku nr 14 oraz w warstwie III na stanowisku nr 15c.

7.2. Ceramika gnieźnieńska na tle ceramiki z pozostałych ośrodków wielkopolskich

Najstarsze osadnictwo obejmujące gnieźnieńskie wzgórze, w wyniku przeprowadzonej analizy chronologicznej zespołów ceramicznych, datować można już na schyłek VIII i początek IX wieku. Choć na chwilę obecną nie dysponujemy jakimikolwiek przesłankami, aby w tym okresie identyfikować na Górze Lecha struktury o charakterze obronnym, poświadczające tak wczesne osadnictwo grodowe, to imponujące relikty, jakie związane są z najstarszymi uchwytnymi archeologicznie fazami okresu wczesnego średniowiecza, stawiają Gniezno w dość ciekawym interpretacyjnie świetle. Mowa tutaj o odkrytym na stanowisku nr 15 monumentalnym założeniu – obiekcie kamiennym, interpretowanym jako przejaw działań o charakterze obrzędowym. Jego początki, na podstawie wyników analizy zespołów ceramicznych, odnieść należy do przełomu VIII i IX wieku. Schyłek natomiast przypadał na połowę X wieku, być może na początek jego 2. połowy. Z okresem funkcjonowania tego założenia powiązany jest również wskazywany w literaturze hipotetyczny budynek halowy o wiecowo-obrzędowym charakterze, który znajdować się miał w obrębie stanowiska nr 14³²⁵. Wskazany na połowę X wieku kres funkcjonowania obiektu w przestrzeni gnieźnieńskiego wzgórza pokrywa się częściowo z najstarszą, otrzymaną dla wału obronnego grodu, który otaczał wzgórze katedralne, datą dendrochronologiczną – po roku 940. Tak przedstawione podstawy źródłowe pozwalają sądzić, że gnieźnieński zespół grodowy dopiero od połowy X wieku znajdował się w obrębie terytorium kształtującej się domeny piastowskiej, stanowiąc element stabilnego osadnictwa, opartego na grodach o charakterze centralnym, charakteryzującym się m.in. związaną z ich mieszkańcami kulturą elitarną³²⁶.

Przystępując do analizy porównawczej, na płaszczyźnie makroregionalnej, przy doborze materiałów zestawianych z ceramiką gnieźnieńską, uwzględniłem chronologię zbiorów oraz kontekst powiązany bezpośrednio z funkcją i charakterem form osadniczych. Analizując zabytki ceramiczne, związane z osadnictwem datowanym na starsze fazy okresu wczesnego średniowiecza w Gnieźnie, brałem pod uwagę zarówno materiały pochodzące z ośrodków tworzących w 2. połowie X wieku sieć rezydencjonalnych grodów wczesnopiastowskich³²⁷, jak i z grodów południowo-zachodniej Wielkopolski datowanych na okres od VIII do X wieku³²⁸. Podstawowym założeniem prezentowanej analizy uwzględniającej wskazane powyżej czynniki jest podnoszone przez Michała Karę twierdzenie

³²⁵ Michał Kara, *Najstarsze państwo...*, s. 298.

³²⁶ Andrzej Buko, *Początki państwa polskiego. Pytania – problemy – hipotezy*, „Światowit” 42 (1999), s. 33 i n.; Michał Kara, *Najstarsze państwo...*, s. 282.

³²⁷ Łukasz Kaczmarek, *Grody centralne...*, s. 34 i n.

³²⁸ Zofia Hilczerówna, *Dorzecze górnej i środkowej Obry...*

dotyczące kultowo-obrzędowej funkcji odzwierciedlanej przez trudno uchwytnie, jednoznacznie definiowane relikty związane z praktykami o znaczeniu religijnym, ośrodki, które w trakcie ekspansji piastowskiej zostały podniesione do rangi grodów „centralnych”, czyli: Gniezno, Giecz, Ostrów Tumski w Poznaniu oraz Ostrów Lednicki³²⁹.

Zanim przejdę do omówienia zespołów ceramicznych, chciałbym zatrzymać się na chwilę nad wskazaną powyżej problematyką. Zaprezentowane przez Michała Karę próby interpretacji reliktyw o charakterze obrzędowo-kultowym lub/i symbolicznym, znajdujących się w obrębie późniejszych centralnych ośrodków grodowych lub pośrednio z nimi związanych (tak jak góra Górzno), odbijać miały pewne bliżej niesprecyzowane przejawy działań symbolicznych, kultowych czy też rytualnych ówczesnych mieszkańców ziemi gnieźnieńskiej. Niestety, do teraz polska archeologia zajmująca się okresem wczesnego średniowiecza nie doczekała się podstawowej definicji miejsca kultowego czy też obrzędowo-kultowego, która związana by była ze społecznościami słowiańskimi³³⁰. W pewnym stopniu odnieść się można do elementów opisujących zachowania symboliczno-obrzędowe czy też kultowe przez pryzmat dostępnej wiedzy na temat religii słowiańskiej. Pomimo pewnych widocznych w opisie powyżej wspólnych, charakterystycznych elementów, miejsca kultu były zróżnicowane. Dość często odpowiadały różnorodnym potrzebom religijnym. Spośród nich wyróżnić można m.in. te adoptowane do celów sakralnych związane ze sferą domostw, zagrod, natury, a także te powstałe tylko i wyłącznie w celach obrzędowych³³¹. Scharakteryzowane czy też zasygnalizowane powyżej elementy aspektów obrzędowości i kultu dość wyraźnie wpisują się w zaprezentowany przez A. Gieysztora pogląd dotyczący miejsc o religijnym charakterze. W obrębie grodu lub w jego bezpośrednim sąsiedztwie znajdować się mogła również przestrzeń, w której organizowano spotkania lokalnej społeczności związane z podejmowaniem ważnych dla niej decyzji (place wiecowe, budynki związane z obrzędowością czy ołtarze). Za takie uznać można np. zespół grodowy z Gieczy, z dość dobrze rysującymi się w tym ujęciu reliktyami odkrytymi na stanowisku nr 4. Podobne znaczenie mógł mieć również obiekt funkcjonujący na terenie I podgrodzia gnieźnieńskiego grodu (część katedralna), który nawiązywał do budowli halowych, a początkowo interpretowany był właśnie jako miejsce kultu³³². Odkryte na każdym z późniejszych grodów o charakterze centralnym obiekty w typie jam, palenisk czy bliżej

³²⁹ Łukasz Kaczmarek, *Grody centralne...*, s. 34-40; Michał Kara, *Najstarsze państwo...*, aneks 11, s. 353-354.

³³⁰ Por. Kamil Kajkowski, *Zagadnienie tzw. grodów kultowych na wczesnośredniowiecznym Pomorzu*, „*Slavia Antiqua*” 59 (2018), s. 134.

³³¹ Aleksander Gieysztor, *Mitologia Słowian*, Warszawa 2006, s. 216.

³³² Gabriela Mikołajczyk, *Trzy najwcześniejsze obiekty...*, s. 111-121.

nieokreślonych konstrukcji drewnianych i kamiennych traktować można jako szczególne przejawy aktywności kultowej grup społecznych. Ponadto za ich szczególnym przeznaczeniem w bliżej nieokreślonych praktykach obrzędowych przemawiają analizy materiałów źródłowych – mam tutaj na myśli fragmenty kości zwierząt, które, jak w przypadku gnieźnieńskiej konstrukcji kamiennej, ubijane były prawdopodobnie właśnie w celach obrzędowych czy też plewy ziaren zbóż odkryte w przedmiotowych obiektach na Ostrowie Tumskim w Poznaniu. Niestety, na omawianych stanowiskach nie zidentyfikowano do tej pory przedmiotów czy też ich fragmentów, które pochodziłyby z rzeźb przedstawiających wyobrażenia bóstw. Pewnym wyjątkiem jest tutaj okucie pochwy noża odkryte niedaleko przyczółka mostowego na Ostrowie Lednickim, datowane jednak na przełom X i XI wieku, a przedstawiające wyobrazenie kosmologii świata słowiańskiego³³³. Nie odnaleziono również reliktyw, które jednoznacznie mogłyby zostać zinterpretowane jako świątynie. Tak zaprezentowane ośrodki grodowe jawią się jako miejsca pełniące funkcje symboliczno-kultowe, co w pewnym stopniu koresponduje z założeniami teorii miejsc centralnych oraz z przywołanymi poglądami dotyczącymi różnorodności znaczeń i ich funkcji. Istnienie takich miejsc, zwłaszcza w kontekście późniejszej konsolidacji obszarów obejmujących państwo wczesnopiastowskie, jak zauważył L. S. Słupecki, musiało być nierozdzielalną częścią głównych ośrodków osadnictwa, handlu oraz władzy, również tej symbolicznej³³⁴.

O ile autorzy badań prowadzonych w Gieczu dopuszczają pewną pogańską funkcję reliktyw odnotowanych w bliskim sąsiedztwie grodu, głównie na stanowisku nr 4 czy na Ostrowie Lednickim³³⁵, to zdecydowanie krytyce poddać można interpretację zaproponowaną przez Michała Karę dotyczącą reliktyw z Ostrowa Tumskiego w Poznaniu³³⁶. Prezentowana przez wskazanego badacza hipoteza o kultowym charakterze reliktyw odkrytych w przestrzeni tych najważniejszych dla monarchii wczesnopiastowskich grodów wpisuje się zasadniczo w funkcje symboliczne tychże form osadnictwa, na co uwagę zwrócił Przemysław Urbańczyk³³⁷. O ile wykazany wcześniej obrzędowy, w ujęciu tradycji miejsca, charakter czy też funkcja

³³³ Paweł Szczepanik, *Słowiańskie zaświaty. Wierzenia, wizje i mity*, Szczecin 2018, s. 54.

³³⁴ Leszek P. Słupecki, *Miejsca kultu pogańskiego w Polsce na tle badań nad wierzeniami Słowian*, w: *Stan i potrzeby badań nad wczesnym średniowieczem w Polsce – 15 lat później*, red. W. Chudziak, S. Moździoch, Toruń–Warszawa 2006, s. 66.

³³⁵ Teresa Krysztofiak, *Ośrodek grodowy w Gieczu w okresie przed- i wczesnopiastowym*, w: *Gród piastowski w Gieczu. Geneza – funkcja – kontekst*, red. M. Kara, T. Krysztofiak, A. M. Wyrwa, Poznań 2016, s. 123.

³³⁶ Michał Kara, *Tron książęcy...*, s. 146-147; Hanna Kóčka-Krenz, *Najstarszy Poznań*, w: „*Civitas Posnaniensis*”. *Studia z dziejów średniowiecznego Poznania*, red. Z. Kurnatowska, T. Jurek, Poznań 2005, s. 30; por.: Artur Dębski, Andrzej Sikorski, *Ostrów Tumski 10...*, s. 43.

³³⁷ Przemysław Urbańczyk, *Archeologia grodzisk...*, s. 27-28.

gnieźnieńskiego obiektu kamiennego nie budzi moich wątpliwości, to taka próba przypisania pewnych religijnych czy też kultowych funkcji reliktom, które w żaden znaczący sposób, jak w przypadku gnieźnieńskiego reliktu, nie wyróżniały się zasadniczo z krajobrazu, budzi pewne wątpliwości. Nie oznacza to jednak, że Michał Kara myli się w swoich hipotezach. Skłonny jestem jednak opisać przez badacza relikty uznać nie tyle za przejaw praktyk religijnych o pogańskim podłożu, ale jako bliżej nieokreślonej obrzędowości, która wymagała od mieszkańców poszczególnych grodów pewnej wyodrębnionej przestrzeni. Wszystkie te uwagi sprowadzają się do charakteru mechanizmów, w wyniku których doszło do wyłączenia grupy źródeł z kontekstu społeczno-kulturowego. Tak więc badaniom porównawczym poddano tutaj zbiory źródeł związane z relikdami, którym w toku interpretacji przypisałbym raczej obrzędowy niż kultowy charakter.

Pełna analiza porównawcza naczyń, pochodzących z obiektu kamiennego w Gnieźnie, z zespołami, które odkryto w obrębie reliktdów obrzędowo-kultowych znajdujących się na pozostałych grodach pełniących funkcje centralne w państwie pierwszych Piastów, jest przy obecnym stanie rozpoznania przedmiotowej kategorii źródeł z tych obiektów stosunkowo trudna w realizacji. Ograniczenia, które utrudniają przeprowadzenie pełnej analizy porównawczej wynikają głównie z dotychczasowego postrzegania tych materiałów. Zespoły, głównie te z Ostrowa Tumskiego w Poznaniu oraz z Ostrowa Lednickiego, które odkryto w reliktdach zdefiniowanych jako nawarstwienia i obiekty o charakterze obrzędowym, na etapie prac analitycznych, dość często prezentowanych w różnym stopniu szczegółowości, uwzględniały ich typowo osadniczy kontekst. Również zasadnicza część materiałów, reliktdów odkrytych w obrębie ośrodka w Gieczu, na chwilę obecną pozbawiona jest kompleksowego opracowania³³⁸. Pomimo tych trudności, na podstawie dostępnych, w zróżnicowanym stopniu syntetyzujących zbiory naczyń oraz ich fragmenty, informacji podjęto jednak próbę charakterystyki naczyń gnieźnieńskich przez pryzmat wskazanych materiałów pochodzących z reliktdów o zbliżonym charakterze.

Jako domniemane miejsce o obrzędowo-kultowej funkcji Michał Kara zinterpretował najstarsze relikty osadnicze odkryte na Ostrowie Tumskim, stan. 10 w Poznaniu (wykop XXIV, warstwy: XVIII-XIV)³³⁹. Obiektów, które odzwierciedlać miałyby działania o tym szczególnym charakterze, badacz dopatruje się w odnotowanych w bliskim sąsiedztwie

³³⁸ Por. Teresa Krysztofiak, *Ośrodek grodowy...*, s. 123, przypis 23.

³³⁹ Michał Kara, *Tron książęcy...*, s. 146-147, tam również pełen opis obiektów. Autorzy badań oraz opracowania stratygrafii nawarstwienia te interpretują jako podwaliny konstrukcji obronnej; por. Artur Dębski, Andrzej Sikorski, *Ostrów Tumski 10...*, s. 43.

późniejszej kolegiaty Najświętszej Marii Panny reliktach, które skłonny jest wiązać z najstarszym sanktuarium zlokalizowanym na kulminacji wzgórza. Miało ono funkcjonować w przestrzeni Ostrowa Tumskiego być może już na przełomie VIII i IX wieku³⁴⁰, natomiast w 2. lub na przełomie 2. i 3. ćwierci X wieku otoczone zostało obwarowaniem³⁴¹. Za sakralną funkcją tych obiektów i nawarstwień według autora koncepcji przemawiają ich charakter oraz odkryte w sedymencie obok naczyń charakterystycznych dla 1. połowy X wieku znaczne ilości ziaren pszenicy, żyta oraz prosa wykorzystywane przez Słowian w obrzędach magicznych³⁴². Na podstawie dostępnych informacji, w tym m.in. charakterystyki zespołów ceramicznych, Michał Kara datuje omawiane relikty z pewnym prawdopodobieństwem już na schyłek IX i początki X wieku³⁴³.

Porównując udział grup technologicznych naczyń związanych z funkcjonowaniem gnieźnieńskiego obiektu oraz reliktyw odkrytych na Ostrowie Tumskim w Poznaniu, zaobserwowano, że zespoły pochodzące z obiektu gnieźnieńskiego charakteryzują się większym udziałem naczyń grupy całkowicie obtaczanych, których frekwencja wynosiła 21,33%, przy 6,67% udziale tych naczyń w obiektach poznańskich. Ten fakt prawdopodobnie wiązać należy z podkreślanymi wcześniej procesami podepozycyjnymi oraz słabo związłym charakterem samej struktury gnieźnieńskiego reliktu, która ułatwiała przemieszczanie się materiałów z nawarstwień młodszych, nakrywających kamienny monument. Bardzo zbliżony jest również zestaw zrekonstruowanych form naczyń pochodzących zarówno z nawarstwień poznańskich, jak i z obiektu gnieźnieńskiego. Struktury form pojemników pochodzących z obu stanowisk składały się z podobnych zestawów naczyń, w których przeważały pojemniki grupy pierwszej i trzeciej³⁴⁴, które mają swoje odpowiedniki wśród naczyń grupy *Sukow* oraz *Menkendorf*. Zabytki pochodzące z Ostrowa Tumskiego reprezentują ogólnie grupę naczyń częściowo obtaczanych oraz naczyń przejściowych pomiędzy ceramiką częściowo a całkowicie obtaczaną, natomiast gnieźnieńskie naczynia, głównie grupy pierwszej to formy obtaczane częściowo, jednak zasięg obtaczania rzadko obejmował górne powierzchnie brzuśców. W materiałach z obiektu kamiennego pojawiają się również naczynia grupy drugiej, które nie mają w materiałach poznańskich swoich odpowiedników. Kolejnym, biorąc pod uwagę ogólny rozwój garncarstwa z okresu wczesnego średniowiecza, *novum*, którego nie odnotowano w obiektach z Ostrowa Tumskiego, są naczynia grupy szóstej. Występowanie pojemników

³⁴⁰ Artur Dębski, Andrzej Sikorski, *Ostrów Tumski 10...*, s. 30-31, tabela 1.

³⁴¹ Michał Kara, *Tron książęcy...*, s. 148-149.

³⁴² Tamże, s. 148.

³⁴³ Michał Kara, *Tron książęcy...*, s. 146-147, tam również pełen opis obiektów.

³⁴⁴ Artur Dębski, Andrzej Sikorski, *Ostrów Tumski 10...*, s. 30-33, tabl. I, II.

nawiązujących do grupy naczyń *Vipperow*, których nie odnotowano na poznańskim grodzie, dowodzić może o pewnym dłuższym niż w Poznaniu funkcjonowaniu obiektu gnieźnieńskiego. Analiza porównawcza na płaszczyźnie zdobnictwa również wykazała pewne zbieżności. Naczynia nawiązujące do najstarszych faz wczesnego średniowiecza, pochodzące z obu reliktyw, charakteryzowały się brakiem zdobień na powierzchniach, natomiast ornament pokrywający naczynia grupy trzeciej nie odbiegał zasadniczo od ogólnych tendencji w ornamentyce tej grupy pojemników.

Kolejnymi relikdami, które cytowany powyżej badacz wiąże z domniemanym miejscem obrzędowo-kultowym odkrytym w obrębie późniejszego grodu o charakterze centralnym, były nawarstwienia zlokalizowane, podobnie jak obiekt gnieźnieński, w obrębie wzgórza znajdującego się przy południowo-wschodnim, klifowym brzegu wyspy Ostrów Lednicki. Podobnie jak relikty odkryte w Poznaniu, również i te w 2. ćwierci X wieku otoczone zostały niewielkim drewniano-ziemnym podkowiastym wałem. Zinterpretowane przez Michała Karę jako relikty obrzędowo-kultowe tworzyły warstwy spiaszczonej, zawierającej liczne węgle drzewne próchnicy. Ponadto, te najstarsze ślady działalności człowieka, związane z okresem wczesnego średniowiecza, charakteryzowały się, podobnie jak warstwa spalenizny wokół konstrukcji gnieźnieńskiej, obecnością niewielkich jam, w wypełniskach których odnotowano fragmenty ceramiki wczesnośredniowiecznej (wykop X, warstwa IV; wykop II, warstwa VI; sondaże warstwa X)³⁴⁵. Funkcjonujące w literaturze datowanie tego najstarszego poziomu osadniczego na Ostrowie Lednickim na okres od VIII do IX wieku oparte zostało na postrzeganiu tych sedymentów kulturowych przez pryzmat osadnictwa³⁴⁶, a nie, jak chce Michał Kara, przez pryzmat obrzędowo-kultowy³⁴⁷. Datowanie to jednak nie odbiega zasadniczo od datowania zespołów gnieźnieńskich, które w pracy potraktowano w sposób właśnie nieosadniczy. Wskazane powyżej obiekty, zlokalizowane w południowej części lednickiej wyspy, to nie jedyne zinterpretowane jako obrzędowo-kultowe relikty. Z takim charakterem Michał Kara wiąże również młodsze relikty odkryte po północnej kulminacji lednickiego wyniesienia (wykop II, warstwa V)³⁴⁸. Były to podobne do ziemianek obiekty wypełnione intensywną spalenizną z popiołem i zwęglonym drewnem tworzące pewien nietypowy zespół reliktyw. W nawarstwieniach tych odnotowano również liczny zespół

³⁴⁵ Mateusz Łastowiecki, *Stratygrafia...*, tabela 4; Michał Kara, *Najstarsze państwo...*, aneks 11, s. 353-354.

³⁴⁶ Mateusz Łastowiecki, *Stratygrafia...*, s. 22.

³⁴⁷ Tamże, s. 22, 27, ryc. 10, tabela 3.

³⁴⁸ Jacek Wrzesiński, Michał Kara, *Kościół nr II na Ostrowie Lednickim – kamienny czy drewniany?*, w: *Początki architektury monumentalnej w Polsce*, red. T. Janiak, D. Stryniak, Gniezno 2004, s. 163.

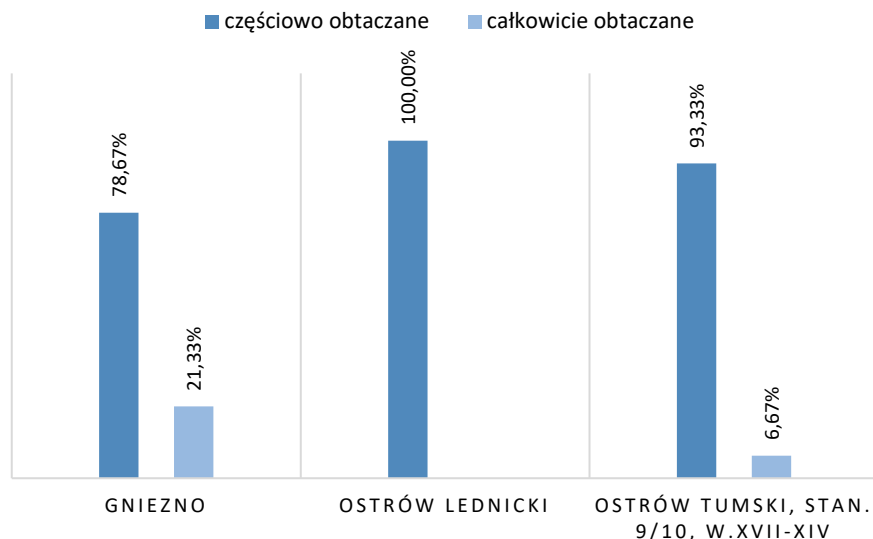
ułamków naczyń charakterystyczny dla okresu od IX do 1. połowy X wieku³⁴⁹. Zespół ceramiki pochodzący z młodszego, względem reliktyw znajdujących się w południowej części wyspy, zespołu obiektów także nie odbiega zasadniczo od zespołów gnieźnieńskich. Naczynia obtaczane do załomu brzuśca, o dwustożkowatym załomie, które stanowią w przypadku lednickich obiektów podstawowy komponent³⁵⁰, mają swoje analogie wśród młodszych gnieźnieńskich form grupy III, występujących również w nawarstwieniach związanych z obiektem kamiennym. Niestety, w odniesieniu do materiałów lednickich nie odnotowano żadnych informacji czy wewnątrz naczyń znajdowały się ślady, które, jak w przypadku znalezisk gnieźnieńskich, świadczyć mogłyby o pewnej obrzędowej funkcji tych pojemników. Istotne znaczenie w przypadku interpretacji tych reliktyw jako miejsc związanych z pewnymi działaniami o charakterze religijnym wynikały głównie z analizy stratygraficznej i kontekstu.

Zespoły ceramiki pochodzące z nawarstwień odkrytych w obrębie Ostrowa Lednickiego, podobnie jak zespoły gnieźnieńskie, składały się z niewielkiej liczby ułamków. Materiały lednickie charakteryzowały się brakiem grupy naczyń całkowicie obtaczanych. Absencję ułamków naczyń wykonanych w bardziej rozwiniętej technice garncarskiej wyjaśnić można analogicznie jak w przypadku zespołów poznańskich, odmiennymi niż w Gnieźnie procesami podepozycyjnymi oraz innym charakterem rozwoju samego osadnictwa. Pomimo sygnalizowanych różnic, wskazać należy w tym miejscu zbliżony charakter poszczególnych komponentów tworzących gnieźnieńską, jak i lednicką grupę naczyń częściowo obtaczanych. Wśród materiałów z Ostrowa Lednickiego najliczniej występowały naczynia obtaczane przy krawędzi, których frekwencja wynosiła 48,5% przy stosunkowo wysokim, wynoszącym 33,3%, udziale naczyń obtaczanych do załomu brzuśca oraz niewielkim wynoszącym 18,2% udziale naczyń bez śladów obtaczania³⁵¹. Wśród wszystkich określonych form naczyń z zespołu gnieźnieńskiego pojemniki wykazujące ślady obtaczania przy krawędzi wynosiły około 25%, natomiast naczynia obtaczane do załomu – 43,75%. Porównując struktury form naczyń, oba zestawione ze sobą zespoły charakteryzowały się głównie obecnością niezdobionych naczyń dwustożkowatych oraz naczyń o łagodnym, esowatym profilu mających swoje odpowiedniki w naczyniach grupy pierwszej i trzeciej, które, tak jak materiały z Ostrowa Tumskiego w Poznaniu, nawiązywały do naczyń grupy Sukow oraz Menkendorf.

³⁴⁹ Mateusz Łastowiecki, *Stratygrafia...*, s. 20, 22, tabela 3; Michał Kara, *Najstarsze państwo...*, aneks 11, s. 354.

³⁵⁰ Mateusz Łastowiecki, *Stratygrafia...*, s. 23.

³⁵¹ Tamże, s. 20.



Ryc. 69. Zestawienie procentowe grup technicznych ceramiki w obrębie poziomów związanych z funkcjonowaniem miejsc obrzędowych w Gnieźnie, na Ostrowie Lednickim oraz na Ostrowie Tumskim w Poznaniu (opr. Ł. Kaczmarek)

Obiekty związane z domniemanymi praktykami obrzędowymi odkryte zostały również na jednym ze stanowisk tworzących zespół grodowy w Gieczu. W ramach tego kompleksu osadniczego, najstarszego spośród grodów centralnych, poświadczonych wynikami analiz dendrochronologicznych, przedmiotowe obiekty poświadczone zostały na stanowisku nr 4, zlokalizowanym na północ od ówczesnych i późniejszych założeń grodowych, na funkcjonującym od 2. połowy XI wieku cmentarzu. Ten zespół obiektów to bliżej nieokreślone relikty, które według autorów badań w okresie od IX do co najmniej połowy X wieku oraz w 2. połowie X wieku hipotetycznie pełniły funkcje o charakterze obrzędowo-kultowym. Niestety, materiał ceramiczny, odkryty w obrębie tych obiektów, nie został opracowany, ale próba przeprowadzenia analizy porównawczej materiałów gnieźnieńskich i gieckich przez pryzmat kontekstu na tym etapie badań nie jest możliwa³⁵².

Biorąc pod uwagę obrzędowy, kultowy charakter najstarszych reliktyw odkrytych w obrębie grodów plemiennych z obszarów południowo-zachodniej Wielkopolski, które na etapie konsolidacji wczesnej monarchii piastowskiej nie odegrały zasadniczej roli, wyróżnia się gród w Bonikowie (gm. Kościan, stan. 1). W obrębie prężnie rozwijającego się od przełomu VIII i IX do połowy X wieku zespołu grodowego odsłonięto relikty związane z przejawami kultu oraz praktykami obrzędowymi, w obrębie których zarejestrowano zespoły ceramiczne o dużym znaczeniu dla prezentowanej w rozdziale problematyki. Pierwszy z obiektów to relikty

³⁵² Opis odkrytych reliktyw przedstawiony został w pracy Teresy Krysztofiak, *Ośrodek grodowy...*, s. 122-123, przypis 23.

domniemanego sanktuarium zidentyfikowanego na podstawie charakterystyki odnotowanej warstwy IV z podobnym do gnieźnieńskiego nasypem kamiennym, jednak o zdecydowanie mniejszych wymiarach. Drugi relikw to obiekt interpretowany jako ofiara zakładzinowa. Oba znajdowały się w ciągu nasypu najstarszego wału określonego jako wał nr I, z tym że domniemane sanktuarium znajdowało się pod konstrukcjami, natomiast ofiara w jego wewnętrznej podwalinie³⁵³. Zespoły naczyń odkryte w obrębie obu relikwów stanowią dobry materiał porównawczy dla zespołów odkrytych w obrębie gnieźnieńskiego obiektu kamiennego. Materiały ceramiczne odkryte zarówno w warstwie IV, jak i w ofierze zakładzinowej składały się z naczyń całkowicie ręcznie lepionych oraz obtaczanych do załomu. Większość form drugiej grupy technicznej Zofia Hilczerówna określiła jako typ A1, który odpowiada naczyniom grupy *Tornow*, naczynia ręcznie lepione oraz część form grupy naczyń częściowo obtaczanych badaczka przypisała do naczyń grupy B³⁵⁴. Obie formy naczyń pochodzące ze wskazanych relikwów występują również w zespołach gnieźnieńskich w ramach grupy pierwszej i trzeciej. Choć naczynia określane jako grupa *Tornow* nie występują bezpośrednio w nawarstwieniach związanych z obiektem kamiennym, to naczynia grupy pierwszej mają pewną wspólną cechę – brak zdobień, wskazany wcześniej odsetek naczyń zarówno ręcznie lepionych, jak i obtaczanych przy krawędzi. Ponadto zarówno formy odkryte w Bonikowie, jak i w Gnieźnie charakteryzowały się stosunkowo dużymi średnicami. Zasadniczymi różnicami w strukturze form porównywanych zespołów są: zupełny brak naczyń całkowicie obtaczanych w materiałach z Bonikowa oraz brak naczyń grupy *Tornow* w zespole gnieźnieńskim. O ile pierwsza różnica wynikać mogła z stratygrafii bonikowskiego grodu oraz jednorazowego działania złożenia naczyń w obrębie ofiary zakładzinowej, o tyle druga jest nieuchwytna z punktu widzenia prezentowanej analizy. Pewnych przyczyn takiego stanu rzeczy można dopatrywać się w strefie kulturowej, charakterystycznej dla starszych faz wczesnego średniowiecza, określanej terminem *Tornow-Klenica*, która w dużym stopniu pokrywała się z występowaniem tej formy pojemników³⁵⁵. Tłumaczenie to należy jednak odrzucić chociażby dlatego, że naczynia tej grupy są obecne w zespołach gnieźnieńskich pochodzących z innych partii założenia grodowego.

Kolejne, scharakteryzowane w poszczególnych rozdziałach, poziomy osadnicze oraz ich analiza porównawcza z zespołami ceramicznymi, pochodzącymi z pozostałych

³⁵³ Michał Kara, *Najstarsze państwo...*, s. 106 i n., ryc. 12, 21.

³⁵⁴ Zofia Hilczerówna, *Dorzecze górnej i środkowej Obry...*, s. 62 i n., 78 i n., 84-85.

³⁵⁵ Łukasz Kaczmarek, *Połabszczyzna a Wielkopolska. Relacje pomiędzy Słowianami połabskimi a grupami zamieszkującymi obszar Wielkopolski we wczesnym średniowieczu*, w: *Słowianie połabscy*, red. Ł. Kaczmarek, P. Szczepanik, Gniezno-Szczecin 2020, s. 85-86.

kompleksów grodowych, szczegółowo omówione zostały przy weryfikacji chronologicznej. Chciałbym natomiast, poza omówionym powyżej założeniem kamiennym o zdecydowanie istotnym znaczeniu dla rozwoju gnieźnieńskiego zespołu grodowego, skupić się na materiałach związanych z IV poziomem osadniczym odnotowanym w obrębie II podgrodzia. Zasadność scharakteryzowania tych zespołów na tle materiałów, głównie pochodzących z Ostrowa Lednickiego, wynika z charakteru znalezisk odkrytych w ramach nawarstwień II podgrodzia. Obiektem tym był fundament kamienny wkopany w warstwę II_f odpowiadający prawdopodobnie pozostałościom kościoła, który funkcjonować miał na obszarze II podgrodzia w 1. połowie XI wieku³⁵⁶. Datowanie tego obiektu, w świetle analizy zespołów ceramicznych, pokrywa się zasadniczo z funkcjonowaniem II budowli na Ostrowie Lednickim. Materiały gnieźnieńskie związane z nawarstwieniami poprzedzającymi budowę, jak i nawarstwieniami odpowiadającymi poziomowi współczesnemu tego reliktu w wyniku analizy zespołów ceramicznych wydają się tutaj młodsze niż zespoły związane z II budowlą kamienną na Ostrowie Lednickim. Bardzo silnie zaznacza się zdecydowanie większy udział ceramiki całkowicie obtaczanej w zespołach gnieźnieńskich niż w zespołach pochodzących z Ostrowa Lednickiego, które odpowiadały poziomowi IIIc, wielokrotnie już przytaczanemu w niniejszej pracy³⁵⁷. Zarówno wśród materiałów gnieźnieńskich, jak i zespołów pochodzących z lednickiej wyspy dość dużym odsetkiem charakteryzowały się naczynia, które uznać można już za charakterystyczne dla rozwiniętego rzemiosła garncarskiego o wpływach północnych odpowiadających naczyniom grupy *Vipperow* oraz *Teterow*.

³⁵⁶ Tomasz Janiak, *Pozostałości architektury...*, s. 187.

³⁵⁷ Mateusz Łastowiecki, *Stratygrafia...*, s. 21.

7.3. „Obce” elementy w ceramice gnieźnieńskiej do połowy XI wieku

Rozwój kultury, który zdefiniować można jako jej przeobrażenia, powszechnie determinowany jest przez liczne, często bardzo zróżnicowane czynniki. Jak zauważył już Paweł Rzeźnik, jednym z nich jest przekonanie, że grupy ludzkie badane przez archeologów rzadko rozwijały się w zupełnej izolacji. Czerpały od innych zasób pewnych istotnych dla swojego rozwoju elementów. Badacz ten zwraca uwagę na fakt, że w licznych opracowaniach archeologicznych artykułowane zmiany, jakie zachodziły w wybranych regionach czy ośrodkach, niewątpliwie łączą się z zagadnieniami obejmującymi kontakty zewnętrzne³⁵⁸.

Biorąc pod uwagę podkreśloną we wstępie pracy charakterystykę zespołów ceramicznych traktowanych w kategorii źródła, utożsamiać należy je z medium, o szerokim spektrum poznawczym, wykorzystywanym w studiach nad relacjami kulturowymi, jakie zachodziły pomiędzy różniącymi się grupami. Główne założenie, na którym oparłem dalsze wnioskowanie w tym zakresie częściowo odnieść można do przywoływanej już koncepcji stylu zaproponowanej przez Jamesa R. Sacketta³⁵⁹, jak i do pozostałych uwag dotyczących możliwości wnioskowania na temat relacji kulturowych przedstawionych w pierwszej części pracy. W rozdziale tym chciałbym wskazać i krótko omówić szereg cech dystynktywnych z zakresu analizy stylistycznej, które odzwierciedlają pewne związki kulturowe pomiędzy często odmiennymi grupami użytkowników oraz wytwórców, a których wspólnym mianownikiem był zbliżony czas występowania.

Zaprezentowane studium dotyczące relacji kulturowych, które odzwierciedlone zostały w wynikach analizy zespołów ceramicznych, w dużym stopniu nawiązuje do problematyki wybranych w obrębie grup typów naczyń, jak i do pojęć związanych z ich programem ornamentacyjnym. Przeprowadzone postępowanie polegało na wskazaniu elementów świadczących o napływie obcych impulsów, adaptowanych na grunt lokalnych warsztatów. Ta część pracy nie obejmuje importów, które zazwyczaj stanowią całkowicie obce, głównie w zakresie technologii wykonania odzwierciedlanej m.in. w rodzaju masy garncarskiej, na tle miejscowej wytwórczości formy. Zidentyfikowanie w materiale gnieźnieńskim wskazanych elementów świadczy o ożywionych kontaktach zarówno gospodarczych, jak i społecznych ludności miejscowej z grupami zamieszkującymi inne, charakteryzujące się pewną odmiennością kulturową, obszary, w tym m.in.: Pomorze Zachodnie, Meklemburgię, Brandenburgię, Łużyce, ziemię lubuską, Śląsk, południową i południowo-zachodnią

³⁵⁸ Paweł Rzeźnik, *Elementy południowe w ceramice śląskiej w IX-X wieku*, w: *Śląsk i Czechy a kultura wielkomorawska*, red. K. Wachowski, Wrocław 1997, s. 127.

³⁵⁹ James R. Sackett, *The meaning...*, s. 370.

Wielkopolskę czy obszary będące pod wpływem oddziaływań państwa wielkomorawskiego oraz późniejszego państwa czeskiego³⁶⁰.

Biorąc za punkt wyjścia przedstawione powyżej zagadnienia, mające związek z szeroko definiowanymi, na podstawie zespołów ceramicznych, relacjami pomiędzy grupami ludzkimi zamieszkującymi obszar Słowiańszczyzny Zachodniej czy też transmisji elementów kulturowych w obrębie poszczególnych grup, zaprezentowane poniżej rozważania chciałbym rozpocząć od problematyki najstarszych naczyń związanych z osadnictwem słowiańskim. Pojemniki, które w literaturze funkcjonują pod kilkoma nazwami, określane są m.in. jako naczynia grupy *Sukow*³⁶¹, grupy A-B³⁶², jako typ *Dziedzice* lub ich obtaczana przy krawędzi odmiana – typ *Golańcz*³⁶³. Zabytki te bezpośrednio wiążą się z problematyką początków osadnictwa słowiańskiego, które rozwijało się na terenach Niżu Środkowoeuropejskiego. Obszar ten identyfikowany jest dziś z wczesnosłowiańską prowincją kulturową określaną w literaturze jako strefa *Sukow*, *Sukow-Dziedzice*, *Sukow-Szeligi* lub „strefa północna”. Grupy zamieszkujące jej obszar przez pryzmat kultury materialnej charakteryzowały się takimi elementami, jak: stosunkowo wysoka frekwencja rzeczonych pojemników, naziemne i zagłębione w ziemi budynki mieszkalne o owalnym lub prostokątnym kształcie, niekiedy z paleniskiem wewnątrz, oraz nieliczne acz obecne w materiałach archeologicznych elementy kultury germańskiej³⁶⁴. Naczynia klasyfikowane jako typ *Sukow*, co należy podkreślić raz jeszcze, stanowią dość często jedyny wyznacznik przynależności do tejże strefy kulturowej. Dość licznie występują na terenach północno-wschodnich Niemiec, w Brandenburgii, Dolnej Saksonii, Meklemburgii oraz Holsztynie, a także w północno-zachodniej i zachodniej Polsce³⁶⁵. W Wielkopolsce, podobnie jak na pozostałych terenach, pojemniki te datować można na okres od przełomu VII i VIII wieku do 1. połowy IX wieku³⁶⁶. W świetle źródeł archeologicznych, odpowiadających wskazanemu okresowi, obszar Wielkopolski na tle „prowincji północnej” miał być stosunkowo zróżnicowany. Obraz osadnictwa w starszych fazach wczesnego średniowiecza, obejmujący obszar późniejszej domeny Piastów, charakteryzował się niewielkimi, dość często mocno odizolowanymi od siebie skupiskami osadniczymi³⁶⁷.

³⁶⁰ Por. uwagi: Paweł Rzeźnik, *Elementy południowe...*, s. 127; Wojciech Dzieduszycki, *Wczesnośredniowieczne importy z Kruszwicy*, „*Slavia Antiqua*” 25 (1978), s. 62 i n.

³⁶¹ Marek Dulinicz, *Kształtowanie...*, s. 51 i n.

³⁶² Zofia Hilczerówna, *Dorzecze górnej i środkowej Obry...*, s. 53-86; Władysław Łosiński, Ryszard Rogosz, *Zasady klasyfikacji...*, s. 203.

³⁶³ Władysław Łosiński, *Początki...*, s. 35-39.

³⁶⁴ Michał Kara, *Najstarsze państwo...*, s. 66, 72, 74.

³⁶⁵ Lech Leciejewicz, *Słowianie Zachodni. Z dziejów tworzenia się średniowiecznej Europy*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź 1989, ryc. 28.

³⁶⁶ Felix Biermann, *Schmerzke i Mittenwalde...*, s. 102.

³⁶⁷ Zofia Kurnatowska, *Początki Polski...*, s. 37 i n.; Michał Kara, *Najstarsze państwo...*, ryc. 1, 2.

Wyróżniającym się z takiego obrazu, stosunkowo dobrze rozpoznanym i bogatym w źródła archeologiczne było skupisko obejmujące tereny dorzecza dolnej i środkowej Obry³⁶⁸. Dyspersja pojemników ręcznie lepionych, niekiedy obtaczanych przy krawędzi, reprezentujących grupę *Sukow* bardzo dobrze koresponduje z wyróżnianymi przez badaczy wskazanymi powyżej skupiskami osadniczymi.

Jest rzeczą powszechną, że naczynia grupy pierwszej, identyfikowane z grupą *Sukow*, obok trudno uchwytnych reliktyw zabudowy, stanowią jedyną kategorię źródeł, dość często o walorach datujących. Według wcześniejszych obserwacji dotyczących najstarszego wczesnośredniowiecznego osadnictwa, które rozwijać się miało już w VII i VIII wieku, ziemia gnieźnieńska postrzegana była jako obszary charakteryzujące się mało intensywnym, w porównaniu do zachodniej i południowo-zachodniej Wielkopolski, osadnictwem. Biorąc pod uwagę najnowsze badania nad rozwojem wczesnośredniowiecznego osadnictwa obejmującego region gnieźnieński, ich wyniki dość dobrze potwierdzają te ustalenia³⁶⁹. Naczynia grupy pierwszej, które dokumentują najstarsze fazy osadnictwa, związane jeszcze z sygnalizowanym powyżej otwartym charakterem osadnictwa na Górze Lecha, mają swoje analogie wśród materiałów ceramicznych z kilku nielicznych stanowisk wczesnośredniowiecznych znajdujących się w sąsiedztwie ośrodka gnieźnieńskiego, m.in.: w dolinie rzeki Wrześnica, zlokalizowanej na południowy zachód od Gniezna, czy nad Jeziorem Wierzbicańskim oraz w dorzeczu rzeki Welny³⁷⁰. Warto przytoczyć w tym miejscu również udokumentowane znaleziska związane z najstarszym osadnictwem, odkryte w miejscowościach Polska Wieś, gm. Kłecko³⁷¹ oraz Łubowo pow. Gniezno³⁷², położone na zachód i północny zachód od założeń gnieźnieńskich.

Na tle charakterystyki najstarszego osadnictwa w środkowej i północno-wschodniej Wielkopolsce opartej na występowaniu zabytków *Sukowskich* chciałbym poruszyć zagadnienia związane z udziałem tych najstarszych form naczyń w kontekście osadnictwa obejmującego Górę Lecha. Prezentowane zagadnienia nie dotyczą bezpośrednio kwestii związanych z datowaniem najstarszej odmiany pojemników glinianych, skupiają się natomiast na

³⁶⁸ Zofia Hilczerówna, *Dorzecze górnej i środkowej Obry...*

³⁶⁹ Bartłomiej Gruszka, Sławomir Kałagate, *Osada wczesnośredniowieczna...*, s. 133-134; Tomasz Janiak, Łukasz Kaczmarek, *Osadnictwo wczesnośredniowieczne na terenie Gniezna i w jego regionie*, w: *Gniezno. Wczesnośredniowieczny zespół grodowy*, red. T. Sawicki, *Origines Polonorum* 11, Warszawa 2018, s. 105-106.

³⁷⁰ Tomasz Janiak, Łukasz Kaczmarek, *Osadnictwo wczesnośredniowieczne...*, s. 105.

³⁷¹ Czesław Strzyżewski, *Początki osadnictwa...*, s. 200-210; Łukasz Kaczmarek, *Osadnictwo wczesnośredniowieczne i starożytne na stanowisku nr 6 w miejscowości Polska Wieś, gm. Kłecko, pow. gnieźnieński*, „Rocznik Muzeum Początków Państwa Polskiego w Gnieźnie” 1 (2015), s. 250.

³⁷² Bartłomiej Gruszka, Sławomir Kałagate, *Osada wczesnośredniowieczna...*, s. 124-132; Ewa Pawlak, Paweł Pawlak, *Najdawniejsze siedziby Słowian...*, s. 45.

czynnikach, w których główną rolę odgrywa kontekst datowania tego rodzaju zabytków ceramicznych. Na obszarze gnieźnieńskiego zespołu grodowego naczynia, które odznaczały się cechami typowymi dla pojemników grupy *Sukow*, występowały wśród wszystkich zanalizowanych zespołów. Prezentowały one formy powszechne dla ceramiki ręcznie lepionej i częściowo obtaczanej. W obrębie przedmiotowego kompleksu osadniczego naczynia grupy pierwszej występowały w nawarstwieniach związanych z obiektem kamiennym, a także w zespołach dokumentujących najstarsze poziomy osadnicze, być może współczesne konstrukcji kamiennej, znajdujące się w obrębie późniejszego najstarszego gnieźnieńskiego grodu, z osadnictwem otwartym lokalizowanym na terenie wzgórza katedralnego oraz jego południowego stoku obejmującego później obszar II podgrodzia.

Najstarszy etap kształtowania się wczesnośredniowiecznej kultury słowiańskiej, dość często postrzegany jest przez pryzmat zabytków ceramicznych. Na obszarze północno-zachodniej i zachodniej Słowiańszczyzny zespoły te w połączeniu z elementami form osadniczych potwierdzają słuszność definiowania omówionej strefy czy prowincji kulturowej. Biorąc pod uwagę stosunkowo wczesne datowanie form zaliczanych do grupy *Sukow*, naczynia te na obszarze Wielkopolski spotykane są również w zespołach, które identyfikować można ze schyłkiem doby plemiennej, który przypadał na 1. połowę X wieku³⁷³. Próby wskazywania na tym etapie różnic kulturowych pomiędzy grupami zamieszkującymi obszar Pomorza, Meklemburgii, Brandenburgii czy Wielkopolski są bezowocne. Jak widać więc w świetle problematyki dotyczącej najstarszej rodziny naczyń, zależności społeczno-kulturowe między grupami Słowian, zamieszkującymi tereny ziemi gnieźnieńskiej oraz pozostałe obszary strefy nizinnej, są w perspektywie badań nad rozwojem wczesnośredniowiecznej kultury słowiańskiej bardzo słabo czytelne. Kończąc prezentację zagadnień opartych na analizie pojemników grupy pierwszej i ich znaczeniu w studiach nad poruszoną problematyką, chciałbym przytoczyć pewną koncepcję Volodimira D. Barana, która określa wtórny w stosunku do starszej, południowej prowincji kulturowej – kultury praskiej charakter strefy *Sukow-Dziedzice*. Teoria ta zakłada, że podwaliną, na której na obszarach Słowiańszczyzny Północnej i Północno-Zachodniej wykształciły się najstarsze zabytki słowiańskie, w tym głównie naczynia typu *Sukow* i nieco młodsze od nich naczynia typu *Feldberg*, były elementy kultury słowiańskiej, które docierały na tereny na zachód od dorzecza Odry właśnie z obszarów północnej i

³⁷³ Por. uwagi Kingi Zamelskiej-Monczak, *Początki ośrodka grodowego w Santoku w świetle nowszych ustaleń archeologicznych*, w: „*Ad Oderam fluvium*”. *Księga dedykowana pamięci Edwarda Dąbrowskiego*, red. B. Gruszka, Zielona Góra 2008, s. 105.

środkowej Polski³⁷⁴, w tym również z obszarów ziemi gnieźnieńskiej. Jak widać więc przez pryzmat wskazanej problematyki, naczynia grupy pierwszej, odkryte w obrębie zespołów gnieźnieńskich, mogą wpisywać się w ogólną dyskusję dotyczącą najstarszych elementów kultury słowiańskiej.

Przed przystąpieniem do dalszej charakterystyki elementów wytwórczości garncarskiej, głównie form naczyń oraz ich zdobnictwa, które świadczyć mogą o przenikaniu się obcych dla środowiska gnieźnieńskiego trendach, chciałbym wskazać w tym miejscu dwa kierunki ich napływu. Z jednej strony mamy do czynienia z transmisją pewnych elementów ze środowisk północnych i północno-zachodnich, identyfikowanych m.in. ze strefą osadnictwa Słowian połabskich. Z drugiej strony w zespołach ceramicznych, widoczny jest również wpływ elementów południowych pochodzących głównie z ugrupowań śląskich, które pośredniczyć mogły w transmisji tychże elementów z terenów Czech. Oba kierunki odzwierciedlają pewne uogólnienia dotyczące kształtów naczyń, na które uwagę zwrócił już Józef Kostrzewski. Ze strefą północną badacz wiązał głównie formy ostro profilowane, dwustożkowate, natomiast z obszarami południowymi formy łagodnie profilowane, jajowate³⁷⁵. Pogląd ten w swoich pracach podkreślała także Zofia Kurnatowska³⁷⁶. Pomimo czasu, jaki upłynął od zdefiniowania tego założenia, jest ono w moim przekonaniu i dziś aktualne.

Prezentację „inspiracji” kulturowych, które odcisnęły piętno na lokalnej gnieźnieńskiej wytwórczości garncarskiej, zdefiniowanych jako elementy stylu chciałbym rozpocząć od zagadnień związanych z kierunkiem północnym odzwierciedlającym napływ tychże z kierunku północno-zachodniej i zachodniej Słowiańszczyzny. Warto podkreślić, że część z poniższych wniosków odnosi się nie tylko do regionalnego, ale również szerszego, obejmującego obszary środkowej i północno-wschodniej Wielkopolski, środowiska kulturowego, w którym rozwijał się wczesnośredniowieczny warsztat garncarski.

Prezentację form pojemników, które stanowią charakterystyczne, głównie dla obszarów Słowiańszczyzny Północno-Zachodniej, komponenty zespołów ceramicznych, chciałbym rozpocząć od problematyki naczyń sklasyfikowanych w obrębie gnieźnieńskich zespołów jako grupy drugiej. Na podstawie cech morfologiczno-stylistycznych naczynia te moim zdaniem nawiązują pośrednio do pojemników określanych mianem meklembursko-pomorskich naczyń

³⁷⁴ Volodimir D. Baran, *Dotychczasowe osiągnięcia i problemy badań nad kulturą wczesnosłowiańską*, „Slavia Antiqua” 37 (1996), s. 41-53, tam dalsza literatura.

³⁷⁵ Józef Kostrzewski, Waldemar Chmielewski, Konrad Jażdżewski, *Pradzieje Polski*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1965, s. 327.

³⁷⁶ Zofia Kurnatowska, *Nowe spojrzenie na genezę ceramiki wczesnośredniowiecznej*, „Archeologia Polski” 52 (2008), z. 1, s. 74.

grupy *Feldberg*³⁷⁷. Pojemniki te dość powszechnie występują na obszarach łączących się z osadnictwem plemion Obodrytów³⁷⁸. Klasyczne formy datowane są głównie na okres od VIII do połowy IX wieku, choć pewien ich udział notuje się również w zespołach datowanych na 1. połowę X wieku. Naczynia tej grupy charakteryzowały się wysoką jakością wykonania, w opisie formalnym natomiast kształtem baniastym z lekko odgiętym na zewnątrz brzegiem zdobionym na krawędzi odciskami narzędzia wielozębne, a na korpusie prostymi wątkami linii falistej, zygzakowatej lub poziomych żłóbków³⁷⁹. Naczynia te, jak i ich związki z formami dość popularnymi na terenie Pomorza Zachodniego, takimi jak rodziny typów *Kędrzyno* oraz *Bardy*³⁸⁰, dały asumpt do wydzielenia strefy kulturowej *Feldberg-Kędrzyno*, która obejmowała obszary Meklemburgii oraz Pomorza Zachodniego, stanowiąc jednocześnie region zwartego występowania naczyń tej grupy³⁸¹. Jak do tej pory na obszarach środkowej i północno-wschodniej Wielkopolski, w tym również na terenie zespołu gnieźnieńskiego, nie odnotowano klasycznych naczyń typu *Feldberg*. Najbliższe zabytki pochodzą z północnej części Wielkopolski, z grodu w Santoku³⁸² oraz z osady w Ujściu³⁸³. Poza terytorium ich zwartego występowania, obecne były również w południowej części ziemi lubuskiej oraz w południowo-zachodniej i południowej Wielkopolsce, m.in. w Bruszczewie³⁸⁴. Naczynia zaliczone do grupy drugiej, stosunkowo licznie uchwycone w obrębie starszych nawarstwień odnotowanych na stanowisku nr 15c, morfologicznie nawiązują nie do klasycznych form *Feldberg*, a bliżej im do wskazanych powyżej pomorskich typów *Kędrzyno* oraz *Bardy*. Z formalnego punktu widzenia naczynia gnieźnieńskie opisać można jako egzemplarze o baniastej, niekiedy wazowatej formie, z krótką, słabo profilowaną krawędzią, zdobione w górnych partiach brzuśców ornamentem pasmowo-strefowym, grupy trzeciej, typów III.2, III.2a, składającym się z zwielokrotnionych, dookolnych linii falistych oraz poziomych dookolnych rytch żłóbków. Pojemniki te, w większości częściowo obtaczane do załomu brzuśca, technologicznie charakteryzowały się stosunkowo wyższym standardem wykonania, zarówno pod względem receptur mas garncarskich, jak i dopracowania powierzchni, od pozostałych pojemników.

³⁷⁷ Ewald Schuldt, *Die Slawische...*, s. 17-22.

³⁷⁸ Marek Dulinicz, *Istotne problemy archeologii Pomorza (VI–IX wiek) w świetle najnowszych badań i publikacji*, w: *Pomorze we wczesnym średniowieczu w świetle źródeł archeologicznych. Historia, stan aktualny i potrzeby badań*, red. H. Paner, M. Fudziński, W. Świętosławski, Gdańsk 2014, s. 15; Michał Brzostowicz, *Znaleziska ceramiki typu Feldberg z Bruszczewa, gm. Śmigiel, woj. leszczyńskie, stan. 12*, „Wielkopolskie Sprawozdania Archeologiczne” 2 (1993), s. 247-253; Władysław Łosiński, *Początki...*, s. 41.

³⁷⁹ Władysław Łosiński, Ryszard Rogosz, *Zasady klasyfikacji...*, s. 203 i n., ryc. 205.

³⁸⁰ Marek Dulinicz, *Kształtowanie...*, s. 52-53; Władysław Łosiński, *Początki...*, s. 40-41.

³⁸¹ Lech Leciejewicz, *Słowianie Zachodni...*, ryc. 4; Michał Brzostowicz, *Bruszczewski zespół...*, s. 29.

³⁸² Agnieszka Indycka-Grabarczyk, Kinga Zamelska-Monczak, *Naczynia...*, s. 187.

³⁸³ Michał Brzostowicz, *Znaleziska ceramiki...*, s. 250 i n.

³⁸⁴ Michał Brzostowicz, *Bruszczewski zespół...*, s. 29 i n.

Podobne obserwacje poczyniono również w zespołach odnotowanych na przywoływanym już grodzie w Santoku³⁸⁵.

Wobec przedstawionych uwag odnoszących się do pojemników grupy *Feldberg*, zaprezentowanych we wcześniejszych częściach pracy, skłonny jestem przypisać im niewątpliwie duże znaczenie w badaniach nad relacjami pomiędzy pewnymi grupami Słowian. Nawiązania do tych północno-zachodnich form, obecne w zespołach gnieźnieńskich w postaci naczyń grupy drugiej, wskazują pewien południowy kierunek zainteresowań handlowych grup zamieszkujących tereny Meklemburgii i Pomorza. Ponadto pojemniki te, jako pewna forma wyrobów luksusowych, odzwierciedlać mogą również sposób kształtowania się elit, których siedziby znajdowały się na gnieźnieńskim wzgórzu. Ponadto można doszukiwać się tutaj również swoistego piętna stylistycznego, jakie zostało wyciśnięte na miejscowej, lokalnej tradycji garncarskiej za pośrednictwem być może wędrownych rzemieślników. Z drugiej strony jednak, przy pewnej mnogości znalezisk naczyń grupy drugiej, wskazałbym tutaj procesy, trudne do opisu metodami archeologicznymi, w wyniku których dość późno doszło do zaadoptowania obcych w środowisku gnieźnieńskim wzorców ceramicznych charakteryzujących gnieźnieńskie garncarstwo.

Prezentację kolejnych form pojemników, które moim zdaniem stanowią charakterystyczne dla obszarów Słowiańszczyzny Zachodniej komponenty zespołów ceramicznych chciałbym kontynuować, omawiając problematykę powszechnych typów naczyń sklasyfikowanych w obrębie grupy trzeciej, które wśród materiałów pochodzących z obszarów Meklemburgii określone zostały jako naczynia typu *Menkendorf*³⁸⁶, na Pomorzu Zachodnim rodziną naczyń typu D lub naczyniami typu *Szczecin*³⁸⁷. W zespołach wielkopolskich naczynia te dość często klasyfikowano w różny sposób. Wśród materiałów pochodzących z obszarów nadodrzańskich nieliczne analogie znajdują się wśród naczyń grupy C³⁸⁸. Zabytki określane typem *Menkendorf* mają również swoje odpowiedniki wśród wyróżnionych przez Joachima Hermanna pojemników grupy *Tornow*, gdzie reprezentują odmianę C³⁸⁹. Podobnie jak badacz niemiecki również Michał Brzostowicz sklasyfikował naczynia typu *Menkendorf* w III rodzinie typów naczyń wraz z pojemnikami grupy *Tornow*³⁹⁰. Pojemniki rzeczzonego typu powszechnie występowały na obszarach: Holsztynu, Meklemburgii, Pomorza, Brandenburgii, ziemi

³⁸⁵ Kinga Zamelska-Monczak, *Początki ośrodka...*, s. 106.

³⁸⁶ Ewald Schuldt, *Die Slawische...*, s. 9-16.

³⁸⁷ Władysław Łosiński, Ryszard Rogosz, *Zasady klasyfikacji...*, s. 203; Władysław Łosiński, *Początki...*, s. 35-39.

³⁸⁸ Zofia Hilczerówna, *Dorzecze górnej i środkowej Obry...*, s. 86 i n.

³⁸⁹ Joachim Herrman, *Tornow und Vorberg...*, s. 43.

³⁹⁰ Michał Brzostowicz, *Bruszczewski zespół...*, s. 31.

lubuskiej, ziemi chełmińskiej, jak i Wielkopolski (głównie środkowej i zachodniej). Datowane są już na 2. połowę VIII wieku, jednak ich popularność przypadała zdecydowanie na IX i X wiek, w zespołach wielkopolskich dominują natomiast wśród materiałów datowanych głównie od 2. połowy IX wieku³⁹¹. Ponadto, dość powszechnie stanowią duży odsetek zespołów, wśród których odnotowywano również naczynia grupy *Tornow*. Udział ten jest dobrze udokumentowany głównie w południowej i południowo-zachodniej strefie osadnictwa zachodniosłowiańskiego. Interesujący jest również fakt, że naczynia grupy *Menkendorf* na terenie Śląska występują rzadko i stanowią z reguły komponenty zespołów, wśród których dominuje ceramika całkowicie obtaczana, datowanych najwcześniej na połowę X wieku³⁹².

Jako element nierozzerwalnie związany z garncarstwem kręgu Słowiańszczyzny Zachodniej naczynia grupy *Menkendorf* omawiano już w literaturze zarówno polskiej, jak i niemieckiej³⁹³, wobec czego poczuwam się zwolniony z opisu tego tematu w szerszym kontekście. Nadmienię tylko, że w żadnej z dotychczasowych prac poświęconych rozwojowi osadnictwa słowiańskiego w strefie niżowej nie uwzględniano roli tych pojemników, jako nośników pewnych zewnętrznych elementów, zwłaszcza na terenie południowej części strefy niżowej, zakładając ich małą wartość poznawczą w zakresie związków i kontaktów między grupami plemion słowiańskich³⁹⁴. Wnioski takie formułowano głównie na podstawie dyspersji, różnorodności niektórych odmian i podtypów, ich datowania oraz wskazanej powyżej popularności w licznych zespołach znajdujących się w strefie Niżu Środkowoeuropejskiego.

Naczynia szeregowane w obrębie grupy trzeciej, odpowiadające naczyniom *Menkendorf*, stanowiły stosunkowo liczny komponent w obrębie zespołów pochodzących ze starszych faz wczesnego średniowiecza na każdym z prezentowanych w pracy stanowisk gnieźnieńskich. Niewątpliwie jednak naczynia, jak i cała stylistyka z nimi związana, wyrażająca się esowato profilowanym kształtem, niekiedy o silnie zaznaczonym dwustożkowatym brzuścu, często bogato zdobionym ornamentem nawiązującym do grupy pierwszej typów I.15, I.25-I.31 oraz grupy trzeciej typów III.27-III.44 oraz III.47, moim zdaniem podkreślają związki ze światem Słowian północno-zachodnich, głównie z obszarami Meklemburgii i Pomorza Zachodniego. Za próbę udokumentowania przedmiotowych relacji chciałbym wskazać wyróżnione rodzaje zdobień powierzchni naczyń zaliczanych do

³⁹¹ Marek Dulinicz, *Kształtowanie...*, s. 53-54.

³⁹² Piotr Rzeźnik, *Ceramika naczyniowa z Ostrowa Tumskiego...*, s. 116-118.

³⁹³ Por. Ewald Schuldt, *Die Slawische...*, s. 9-16; Jürgen Brachmann, *Slawische Stämme an Elbe und Sale*, Berlin 1978; Perer Donat, *Die Mecklenburg. Eine Hauptburg der Obodriten*, Berlin 1984, s. 78-87; Władysław Łosiński, *Menkendorf...*, s. 435-439; Michał Brzostowicz, *Bruszczewski zespół...*, s. 34; Marek Dulinicz, *Kształtowanie...*, s. 53-54.

³⁹⁴ Por. Marek Dulinicz, *Kształtowanie...*, s. 53-54.

gnieźnieńskiej grupy trzeciej, które bardzo dobrze nawiązują do motywów zdobniczych naczyń rodziny typów D pochodzących ze Szczecina³⁹⁵.

Pojemniki, zarówno te pochodzące z obszarów grodu, jak i z innych, lokalizowanych w obrębie obszarów najstarszej monarchii piastowskiej, stanowisk, ze względu na technologię wykonania, jak i opis stylistyczny, nawiązują do kręgu północnego i nie różnią się zasadniczo od naczyń spotykanych na pozostałych terenach Słowiańszczyzny Zachodniej. Stylistyka ta, wyrażająca się dużą popularnością, głównie w 2. połowie IX i w X wieku, stanowi przykład dość szybkiego zaadoptowania elementów północnych na grunt miejscowej, lokalnej wytwórczości obejmującej nie tylko obszary środkowej i północno-wschodniej Wielkopolski.

Stosunkowo dobrze udokumentowanym elementem świadczącym o obcych dla środowiska gnieźnieńskiego wpływach kulturowych są formy naczyń związane z osadnictwem słowiańskim obejmującym obszary znajdujące się pomiędzy środkową Łabą na zachodzie i środkową Wartą na wschodzie, ze szczególnym uwzględnieniem obszarów pomiędzy dorzeciami środkowej Sprewy i środkowej Obry, a więc na terenach Dolnych Łużyc, północnej części Dolnego Śląska, południowej części ziemi lubuskiej i południowo-zachodniej Wielkopolski. Tereny te, określane jako strefa *Tornow-Klenica*, identyfikowane są z osadnictwem takich plemion jak Łużyczanie, Miliczanie oraz Dziadoszanie³⁹⁶. Mowa tutaj o naczyniach typu *Tornow* rozpatrywanych przez pryzmat dwóch odmian. Za wersję klasyczną przyjmuje się tutaj naczynia zdobione ornamentem plastycznych, regularnych żłobków, pokrywających górną część brzuśca, określane jako odmiana A, za wersję wtórną w stosunku do pojemników klasycznych przyjmuje się z kolei naczynia zdobione również w górnej części brzuśca często głębokimi, rytymi poziomymi dookołnymi żłobkami określanymi jako odmiana B³⁹⁷. Przez długi czas formy te datowane były już na schyłek VIII wieku. Badania weryfikacyjne prowadzone na materiałach z eponimicznego kompleksu osadniczego w miejscowości Tornow, opierające się na wynikach analiz dendrochronologicznych, wskazały jednak na ich późniejszą, niż dotychczas sądzono metrykę – schyłek IX wieku³⁹⁸. Najmłodsze zabytki tego rodzaju są natomiast spotykane jeszcze w zespołach z przełomu X i XI wieku³⁹⁹.

³⁹⁵ Por. Władysław Łosiński, Ryszard Rogosz, *Zasady klasyfikacji...*, ryc. 180, 181.

³⁹⁶ Joachim Herrman, *Tornow und Vorberg...*, s. 121, 129; Lech Leciejewicz, *Słowianie Zachodni...*, s. 55, ryc. 4; Antoni Porzeziński, „Importowane” naczynia typu *Tornow* i *Gross Raden* na stanowiskach 2 i 2a w Cedyni, woj. zachodniopomorskie, „Materiały Zachodniopomorskie. Nowa Seria” 11/1 (2014), s. 107-108; Bartosz Tietz, *Upadek grodów wschodniej części strefy Tornow-Klenica a proces budowy państwa Piastów na terenie Wielkopolski*, w: *Spór o początki państwa polskiego. Historiografia, tradycja, mīt, propaganda*, red. W. Drelicharz, D. Jasiak, J. Poleski, Kraków 2017, s. 102.

³⁹⁷ Michał Brzostowicz, *Bruszczewski zespół...*, s. 31; Agnieszka Indycka-Grabarczyk, Kinga Zamelska-Monczak, *Naczynia...*, s. 187.

³⁹⁸ Marek Dulinicz, *Problem datowania...*, s. 32.

³⁹⁹ Marek Dulinicz, *Kształtowanie...*, s. 54; por. także: Michał Brzostowicz, *Bruszczewski zespół...*, s. 34.

Ustalenia te, dotyczące głównie najwcześniejszych form naczyń grupy *Tornow* w wątpliwość podał wielokrotnie przywoływany Michał Brzostowicz. W oparciu o znane sobie materiały pochodzące z badanych grodzisk sugeruje powrót do starszego datowania obejmującego już być może przełom VIII i IX wieku⁴⁰⁰. Obok omawianych form naczyń innym, ważnym wyznacznikiem strefy *Tornow-Klenica* były również specyficzne formy osadnicze, takie jak okrągłe, usytuowane w strefach podmokłych nizinne grodziska o średnicy kilkudziesięciu metrów, o niewielkiej powierzchni majdanu w stosunku do potężnych wałów obronnych, z zabudową skoncentrowaną głównie po wewnętrznej stronie umocnień, niekiedy ze studnią w centralnej części placu, jak i otwartym osadnictwem zlokalizowanym na zewnątrz założenia grodowego⁴⁰¹. Do dziś na obszarze ziemi gnieźnieńskiej nie zidentyfikowano obiektu, który można interpretować w ten sposób, a który stanowiłby formę osadniczą charakterystyczną dla tej strefy kulturowej. Najbliższe zabytki tego typu znajdują się w Samarzewie⁴⁰² (pow. słupecki) czy w Sławiu⁴⁰³ (pow. wrzesiński). Dalsze obiekty natomiast koncentrują się na obszarze znajdującym się na południe od Poznania, w Bonikowie, Siemowie⁴⁰⁴ oraz Bruszczewie⁴⁰⁵.

Naczynia grupy *Tornow* odnotowano na trzech stanowiskach wchodzących w skład kompleksu grodowego. Pojemniki odkryte w nawarstwieniach gnieźnieńskiego kompleksu prezentowały głównie odmianę B charakteryzującą się zdobieniem grupy pierwszej, głównie typów I.1-I.4, które niebezpiecznie utożsamiane są z adaptowaną wersją klasyczną odmiany A⁴⁰⁶, która w zanalizowanych zespołach pojawiła się sporadycznie. Warto w tym miejscu zaznaczyć, że zaprezentowany wcześniej udział tych pojemników nie do końca odzwierciedla ich faktyczną liczbę, jaka funkcjonowała w pierwotnych strukturach zespołów ceramicznych. W dużym stopniu wynikało to z silnie pofragmentowanego zbioru ułamków naczyń, pochodzących z poszczególnych nawarstwień czy poziomów, wśród których trudno było jednoznacznie zdefiniować tego typu pojemniki. Mam tutaj na myśli głównie stosunkowo dużą ilość środkowych, głównie górnych części brzuśców zdobionych ornamentem wskazanych powyżej typów grupy pierwszej, które nawiązują do charakterystycznych dla odmiany B rodzajów dekoracji.

⁴⁰⁰ Michał Brzostowicz, *Podstawy datowania grodu...*, s. 35-36.

⁴⁰¹ Marek Dulinicz, *Problem datowania...*, s. 32.

⁴⁰² Bartosz Tietz, *Upadek grodów...*, s. 104.

⁴⁰³ Michał Brzostowicz, *Gród*, w: *Grodzisko wczesnośredniowieczne w Sławiu, woj. wielkopolskie. Wyniki badań archeologicznych*, red. M. Brzostowicz, *Bibliotheca Fontes Archaeologici Posnanienses* 17, Poznań 2016, s. 29.

⁴⁰⁴ Lech Leciejewicz, *Słowianie Zachodni...*, s. 54-55.

⁴⁰⁵ Michał Brzostowicz, *Bruszczewski zespół...*, s. 232.

⁴⁰⁶ Agnieszka Indycka-Grabarczyk, Kinga Zamelska-Monczak, *Naczynia...*, s. 187.

Problematykę związaną z obecnością form typu *Tornow*, poza zwartą strefą ich występowania, a także z ich genezą, związkami ze światem germańskim, z wyróżnioną przez Zofię Hilczerównę grupą A_1 ⁴⁰⁷ oraz kwestie dotyczące zasadności datowania tej charakterystycznej formy naczyń (również poza strefą *Tornow-Klenica*) zostały szczegółowo omówione przez Michała Brzostowicza⁴⁰⁸. W związku z tym również i w tym miejscu poczuwam się zwolniony z omawiania tego tematu w szerszym kontekście. Chciałbym przywołać jednak kilka z dotychczasowych spostrzeżeń, które mają w swojej wymowie odniesienie do prezentowanej problematyki. Pierwsze z nich dotyczy zagadnień związanych z występowaniem rzeczonych pojemników. Zasięg naczyń typu *Tornow* dość często wychodzi poza obszar wyróżnianej, zdefiniowanej powyżej strefy kulturowej, dość powszechnie również rejestruje się przedmiotowe naczynia wraz z naczyniami grupy *Menkendorf*, które w rejestrowanych zespołach niejednokrotnie dominują nad typem *Tornow*⁴⁰⁹. Naczynia te spotykane są również w północnej części Wielkopolski, głównie w wersji odmiany B, m.in. w Santoku, gdzie pojawiają się już w połowie IX wieku i trwają przez cały X wiek⁴¹⁰. Incydentalnie pojawiają się również w zespołach odkrytych na Pomorzu Zachodnim⁴¹¹ czy w północnej części Słowiańszczyzny połabskiej⁴¹². W odniesieniu do obszarów środkowej i północno-wschodniej Wielkopolski naczynia tego typu bardzo rzadko opisywane, jak i identyfikowane były z zabytkami *tornowskimi*. Finalnie więc postępowanie to doprowadziło do nieporuszania zagadnień z nimi związanych. Trend ten przez lata utrzymywał się nie tylko w kontekście ceramiki gnieźnieńskiej, ale również w odniesieniu m.in. do materiałów pochodzących z Ostrowa Lednickiego czy Poznania – Ostrowa Tumskiego⁴¹³. Pewne informacje na temat obecności naczyń znaleźć można wśród publikacji omawiających materiały z Giecza, w których autorka opracowania podaje zaledwie lakoniczne informacje na temat obecności tychże w zespołach z drugiego poziomu osadniczego⁴¹⁴. Być może zasadności takiego postępowania należy doszukiwać się w podkreślanej dość wczesnej chronologii

⁴⁰⁷ Zofia Hilczerówna, *Dorzecze górnej i środkowej Obry...*, s. 62-78.

⁴⁰⁸ Michał Brzostowicz, *Podstawy datowania grodu...*, s. 35-37.

⁴⁰⁹ Por. Marek Dulinicz, *Problem datowania...*, ryc. 1; Joahim Henning, *Neues zum Tornower Typ. Keramische Formen und Formenspektren des Frühmittelalters im Licht dendrochronologischer Daten zum westslawischen Siedlungsraum*, w: *Kraje słowiańskie w wiekach średnich. Profanum i sacrum*, red. H. Kōčka-Krenz, W. Łosiński, Poznań 1998, ryc. 2.

⁴¹⁰ Agnieszka Indycka-Grabarczyk, Kinga Zamelska-Monczak, *Naczynia...*, s. 187.

⁴¹¹ Błażej Stanisławski, *Obce wyroby...*, s. 204-205.

⁴¹² Michał Brzostowicz, *Podstawy datowania grodu...*, s. 35.

⁴¹³ Por. Mateusz Łastowiecki, *Stratygrafia...*, s. 19-20; Artur Dębski, Andrzej Sikorski, *Ostrów Tumski* 10...

⁴¹⁴ Teresa Krysztofiak, *Palatium w Gieczu...*, s. 300.

występowania naczyń typu *Tornow*, których początki datowano już na VII wiek⁴¹⁵. Tak wczesne datowanie wychodziło poza dotychczasowo zinterpretowane ramy czasowe horyzontu ekspansji Piastów odzwierciedlonych budową wyżej wskazanych grodów. Niestety, sygnalizowane pomijanie wśród materiałów pochodzących z głównych ośrodków grodowych monarchii wczesnopiastowskiej naczyń typu *Tornow* nie pozwala odnieść się do konkretnej próby ich interpretacji. Obecność rzeczonych form zabytków ceramicznych w obrębie gnieźnieńskiego zespołu grodowego w myśl przedstawionych powyżej uwag postrzegać należy moim zdaniem dwutorowo. Z jednej strony pojemniki te stanowić mogą wyrób całkowicie lokalny, wzorowany na pewnych elementach stylistycznych transmitowanych z *tornowsko-klenickiej* strefy kulturowej za pośrednictwem, nieuchwytnych metodami archeologicznymi, nośników elementów kulturowych. Z drugiej strony naczynia te stanowić mogą pewne odzwierciedlenie działalności w tej części Wielkopolski „wędrownych” garncarzy, wywodzących się ze środowiska przytaczanej strefy kulturowej lub też oddziaływań niektórych ośrodków lokalizowanych na jej rubieżach. Za taki punkt dystrybucji uchodzić mógłby, najbliższy gnieźnieńskiemu kompleksowi, zespół grodowy odkryty w Słupcy (pow. wrzesiński), którego mieszkańcom przypisano rolę pośredników pewnych elementów kulturowych płynących właśnie ze środowisk *tornowsko-klenickich*⁴¹⁶.

Na sam koniec przeglądu problematyki związanej z obecnością naczyń typu *Tornow*, poza zwartą strefą ich występowania, chciałbym jeszcze zatrzymać się nad dość ciekawym, być może nawet w pewien sposób kontrowersyjnym stanowiskiem zaproponowanym przez Bartosza Tietza. Wnioski, jakie prezentuje ów badacz, opierają się na dość późnym, X-wiecznym (!) datowaniu pojemników tego typu na obszarze środkowej i północno-wschodniej Wielkopolski. Pośrednio związane być miały z wydarzeniami, jakie rozegrały się w połowie X wieku, które finalnie doprowadziły do upadku form osadniczych określanych mianem grodów typu *Tornow*. Wyprowadzając z takiego założenia swoje wnioski, dotyczące tak późnego datowania form naczyń oraz ich występowanie poza strefą kulturową, autor kreuje obraz, który akcentuje udział ludności pochodzącej z południowo-zachodniego kręgu kulturowego w procesie budowania pierwszych grodów związanych z ekspansją piastowską na obszary środkowej i północno-wschodniej Wielkopolski. Swoją tezę B. Tietz opiera na obserwacjach dotyczących wykorzystywania konstrukcji hakowej w najstarszych piastowskich zespołach

⁴¹⁵ Joachim Herrman, *Tornow und Vorberg...*, s. 122; Michał Brzostowicz, *Bruszczewski zespół...*, s. 34.

⁴¹⁶ Michał Brzostowicz, *Zagadnienia z dziejów i kultury mieszkańców grodu*, w: *Grodzisko wczesnośredniowieczne w Sławiu, woj. wielkopolskie. Wyniki badań archeologicznych*, red. M. Brzostowicz, *Bibliotheca Fontes Archaeologici Posnanienses* 17, Poznań 2016, s. 81.

grodowych. Ten charakterystyczny dla okresu wczesnego średniowiecza sposób budowania wałów obronnych stosowany były już w połowie IX wieku i w pierwszych latach wieku X właśnie w konstrukcjach obronnych grodów strefy *Tornow-Klenica*. W myśl tych uwag badacz wyjaśnia tego typu rozwiązania w grodach o niepodważalnie piastowskiej metryce obecnością grup ludzkich, sprowadzonych z obszarów znajdujących się na zachód od środkowej i północno-wschodniej Wielkopolski, dla których rozwiązania te nie były obce⁴¹⁷. Ostatecznie obecność form jeszcze w zespołach datowanych na przełom X i XI wieku oraz w początkach XI wieku traktuje jako odzwierciedlenie procesu polegającego na przeobrażeniu się strefy kulturowej w obszar występowania samych pojemników tego typu niemających już większego znaczenia w aspekcie kulturowo-społecznym⁴¹⁸.

Reasumując, obecność naczyń określanych jako typ *Tornow* wśród zespołów pochodzących ze starszych faz wczesnego średniowiecza, które odnotowano w obrębie gnieźnieńskiego zespołu grodowego, w myśl wszystkich przedstawionych powyżej uwag oraz koncepcji potraktować należy jako obce kulturowo elementy garncarstwa wczesnośredniowiecznego. Dość zasadniczy odsetek pojemników, które prezentują odmianę B, niebezpiecznie utożsamianą z adaptowaną wersją form klasycznych odmiany A⁴¹⁹, charakteryzują gnieźnieńskie naczynia jako pewnego rodzaju nośniki elementów transmitowanych z południowego i południowo-zachodniego kręgu kulturowego. Świadomie przywołałem również koncepcję zaproponowaną przez Bartosza Tietza, związaną z kwestiami dotyczącymi budowy grodów odpowiadających ekspansji piastowskiej. Charakter nawarstwień, w obrębie których zdefiniowano obecność naczyń typu *Tornow*, głównie pochodzących z obszarów grodu książęcego, obejmującego stanowisko nr 14 oraz częściowo stanowisko nr 15c, łączonych z budową X-wiecznego zespołu grodowego, być może należałoby w pewien sposób odnieść do przedstawionego modelu wyjaśniającego, jednak moim zdaniem na chwilę obecną, w odniesieniu do materiałów gnieźnieńskich, brak jest jednoznacznych dowodów na tak przedstawioną interpretację. Tym bardziej że pewien udział naczyń typu *Tornow* odnotowano również w obiekcie osadniczym, zlokalizowanym w obrębie gnieźnieńskiej katedry, w wykopie II NG.

Ponadto, być może z omawianym typem naczyń wiązać należy również naczynia odnotowane w obiektach znajdujących się na osadzie przygrodowej w Moraczewie (gm.

⁴¹⁷ Bartosz Tietz, *Upadek grodów...*, s. 110 i n. Cytowany badacz pisze w tym miejscu o jeńcach wojennych sprowadzonych przez Piastów na tereny budowanego państwa.

⁴¹⁸ Tamże, s. 102.

⁴¹⁹ Agnieszka Indycka-Grabarczyk, Kinga Zamelska-Monczak, *Naczynia...*, s. 187.

Łubowo), które datowane są już na 2. połowę IX-1. połowę X wieku⁴²⁰, w Santoku, w poziomach datowanych na 1. połowę IX wieku⁴²¹ czy w Wolinie⁴²² (choć dla tych dwóch ostatnich wskazać można zupełnie inny, południowo-zachodni, transmitowany być może przez strefę nadobrzezańską kierunek impulsów kulturowych). Jak widać więc, wchodziły one już w skład komponentów zespołów ceramicznych lokalizowanych poza rzeczową strefą kulturową znacznie wcześniej, niż widziałby to Bartosz Tietz.

Kolejnym zbiorem naczyń, które uznać należy za przejaw obcych mieszkańcom kompleksu grodowego na Górze Lecha elementów kulturowych, były niektóre formy sklasyfikowane w obrębie piątej grupy naczyń. W pierwszej kolejności chciałbym wskazać w tym miejscu naczynia, które wiązać należy z oddziaływaniami biegnącymi z kierunku północnego. Były to częściowo obtaczane do załomu brzuśca pojemniki, określane również niekiedy jako pojemniki silnie formująco obtaczane, charakteryzujące się wysokim standardem wykonania, z silnie zredukowaną, dość często krótką, łukowatą szyjką, bogato zdobione na powierzchni brzuśca ornamentem strefowym, składającym się głównie z plastycznych żłobków uzupełnionych odciskami oraz nakłuciami narzędzi w typie rylca, narzędzi wielozębnych oraz dookólnymi, poziomymi liniami falistymi również wykonanymi tym samym typem narzędzia. Tak scharakteryzowane motywy ornamentacyjne odpowiadają dekoracjom sklasyfikowanym w obrębie ornamentu grupy piątej. Pojemniki te, określane są na terenie Meklemburgii jako formy grupy *Woldegk*⁴²³, na terenie Pomorza Zachodniego klasyfikowane w obrębie naczyń grupy E⁴²⁴. Jako miejsce najczęstszego występowania rzeczowych form wskazuje się dość często obszary wyróżnione powyżej, choć znane są również z licznych, zlokalizowanych głównie w północno-zachodniej i zachodniej Wielkopolsce stanowisk, datowanych już na koniec IX wieku i początek X wieku, takich jak Ujście, Santok, Międzyrzecz oraz Lubrza, które związane były raczej z zachodnią strefą oddziaływań kulturowych⁴²⁵. Nie były to jednak tereny odosobnione. Pojemniki te odnotowano bowiem również w głównych ośrodkach władzy piastowskiej, w zespołach z grodu poznańskiego⁴²⁶, w nawarstwieniach poziomu 3 na Ostrowie

⁴²⁰ Mateusz Łastowiecki, *Sprawozdanie z archeologicznych badań ratowniczych na stanowisku nr 3 w Moraczewie, gm. Łubowo, woj. poznańskie*, „Wielkopolskie Sprawozdania Archeologiczne” 3 (1995), s. 84 i n.

⁴²¹ Agnieszka Indycka-Grabarczyk, Kinga Zamelska-Monczak, *Naczynia...*, s. 187.

⁴²² Tamże, s. 187; Błażej Stanisławski, *Obce wyroby...*, s. 213.

⁴²³ Ewald Schuldt, *Die Slawische...*, s. 22-25.

⁴²⁴ Władysław Łosiński, Ryszard Rogosz, *Zasady klasyfikacji...*, s. 208-210.

⁴²⁵ Agnieszka Indycka-Grabarczyk, Kinga Zamelska-Monczak, *Naczynia...*, s. 188; Arkadiusz Tabaka, Kinga Zamelska-Monczak, *Wczesne średniowiecze...*, s. 557.

⁴²⁶ Zbigniew Pieczyński, *Materiały z warstw przedsakralnych odsłoniętych w katedrze poznańskiej w latach 1951-1956*, „Fontes Archaeologici Posnanienses” 13 (1963), ryc. 22:14; Artur Dębski, Andrzej Sikorski, *Ostrów Tumski 10...*, s. 23-57, tabl. III.5.

Lednickim⁴²⁷ oraz w Gieczu, w materiałach datowanych już na 1. połowę X wieku⁴²⁸. W zespołach ceramiki gnieźnieńskiej naczynia, które określić należy jako grupa *Woldegk*, nie stanowiły ilościowo znacznych komponentów zrekonstruowanych form. Choć i tutaj chciałbym zaznaczyć, że odnotowany udział tych pojemników w niewielkim stopniu odbiegać może od pierwotnej, faktycznej struktury. W obrębie wzgórza katedralnego przedmiotowe naczynia w zanalizowanych zespołach pojawiają się najwcześniej w poziomach związanych z nawarstwieniami znajdującymi się pod majdanem, jak i w jego części. Niewiele większym w stosunku do nawarstwień z obrębu stanowiska nr 14 udziałem charakteryzowały się pojemniki odnotowane w obrębie poziomu identyfikowanego z warstwą III odsłoniętą na arze 11 na terenie stanowiska nr 15c. Incydentalnie wystąpiły również w zespołach z II podgrodzia. Nie odnotowano natomiast żadnych egzemplarzy w obrębie północnej części Góry Lecha, zarówno wśród materiałów związanych z obiektem kamiennym czy chociażby w obrębie nawarstwień powiązanych z konstrukcją umocnień obronnych w tej części gnieźnieńskiego kompleksu. Próbując porównać ilościowo udział naczyń odnotowanych w Gnieźnie do udziału naczyń z pozostałych stanowisk, oprzeć można się głównie na materiałach pochodzących z grodu w Santoku. Na grodzie gnieźnieńskim udział pojemników grupy *Woldegk* charakteryzował się dwukrotnie mniejszym udziałem tej grupy naczyń, która w nadwarciańskim grodzie liczyła około 10%. Najstarsze formy pojawiły się tam już w IV fazie osadniczej datowanej na koniec IX wieku⁴²⁹. Natomiast bardziej zbliżony udział, oscylujący w granicach 3% pojemników grupy *Woldegk*, odnotowano z kolei na grodzie w Międzyrzeczu, w obrębie II fazy osadniczej datowanej na 1. połowę X wieku, choć pojedyncze fragmenty odnotowano również w I fazie datowanej z kolei na 2. połowę IX wieku⁴³⁰. Odnosząc się jednak do prezentowanej w rozdziale problematyki, również, podobnie jak w przypadku form określanych mianem *Tornow*, odmiany A czy też form reprezentujących odmianę B, gotów jestem powiązać ich występowanie w obrębie stanowisk ze środkowej i północno-wschodniej Wielkopolski z napływem elementów stylistycznych ze strefy północno-zachodniej i zachodniej Słowiańszczyzny, gdzie najstarsze formy datowane są wcześniej niż na głównych grodach piastowskich, w tym również w Gnieźnie. Wysoki standard wykonania tych stosunkowo nielicznych, odznaczających się kilkuprocentowym udziałem w zespołach pojemników pochodzących z wyspecjalizowanych

⁴²⁷ Mateusz Łastowiecki, *Stratygrafia...*, ryc. 13.

⁴²⁸ Teresa Krysztofiak, *Palatium w Gieczu...*, il. 5:27, 32, 31; Teresa Krysztofiak, *Początki osady przygrodowej...*, s. 254, rycina 8:2.

⁴²⁹ Agnieszka Indycka-Grabarczyk, Kinga Zamelska-Monczak, *Naczynia...*, s. 161, 168, ryc. V.1.14.

⁴³⁰ Beata Banach, Iwona Chrzanowska-Wawrzyniak, Bogdan Kościński, Stanisław Kurnatowski, Alina Urabańska-Łosińska, Kinga Zamelska-Monczak, *Gród i podgrodzie wczesnośredniowieczne*, w: *Międzyrzecz. Gród i zamek w wiekach IX-XIV*, red. P. Urbańczyk, Warszawa 2015, s. 70, 79-80.

warsztatów garncarskich wskazywać może na ich obce pochodzenie, niezwiązane z lokalną wytwórczością. Dowodzić powinny w ten sposób, podobnie jak naczynia grupy *Tornow*, o ożywionych kontaktach, prawdopodobnie o charakterze ekonomiczno-gospodarczym z obszarami, na których stanowiły element powszechny w zespołach ceramicznych. Być może obecność naczyń grupy *Woldegk* w materiałach datowanych w obrębie najstarszych grodów, pełniących później rolę piastowskich ośrodków centralnych, już na 1. połowę X wieku wiązać należy z procesem kształtowania się grup społecznych o wyższym statusie społecznym – „elit”, na co zwróciłem uwagę przy okazji omawiania form naczyń grupy *Feldberg*. Za zasadnością tak postawionej koncepcji, którą traktować należy bardzo ostrożnie, świadczyć miałyby z jednej strony, podkreślany powyżej, niewielki udział tych naczyń, wyłączający lokalną produkcję, z drugiej strony kontekst przestrzenny obejmujący głównie powierzchnię grodu oraz nawarstwienia bezpośrednio z nim związane. Aby móc nadać prawomocności takiemu wyjaśnieniu, należałoby przystąpić do szerokiej, szczegółowej analizy porównawczej zespołów ceramicznych pochodzących ze wszystkich istotnych dla okresu konsolidacji pierwszej monarchii piastowskiej ośrodków grodowych. Na chwilę obecną, przy aktualnym stanie opracowania zabytków ceramicznych z poszczególnych stanowisk tego typu, jak i stosowanej w nielicznych pracach nomenklaturze dotyczącej poszczególnych form naczyń, nie sprzyja studiom, które należałoby prowadzić właśnie w tym zakresie.

W zespołach gnieźnieńskich odnotowano również zestaw form, które mogą świadczyć o zaadoptowaniu na grunt lokalnej wytwórczości garncarskiej elementów, które docierały na obszar środkowej i północno-wschodniej Wielkopolski prawdopodobnie z kierunku południowego, głównie z obszarów Śląska. Do takich form zaliczyć można część naczyń sklasyfikowanych również w obrębie pojemników grupy piątej. Mam na myśli tutaj zabytki, które charakteryzowały się silnie wychylonym na zewnątrz, niekiedy słabo profilowanym brzegiem, łagodnym, esowatym profilem, z bardzo krótką, łukowatą bądź zredukowaną do największego przewężenia szyjką, o łagodnym, kulistym załomie brzuśca, często zdobionych ornamentem składającym się z linii falistych oraz poziomych, dookólnych żłobków⁴³¹. Sam kształt pojemników w połączeniu z dość prostym ornamentem, który wśród gnieźnieńskich motywów zdobniczych odpowiada grupie trzeciej, głównie typom III.1-III.6, był popularny wśród zespołów ceramicznych zanalizowanych w pracy. Zbliżone morfologicznie naczynia pochodzące z zespołów gnieźnieńskich niekiedy charakteryzowały się odmiennym ornamentem, głównie strefowym, grupy trzeciej opartym na pasmach odcisków narzędzi

⁴³¹ Paweł Rzeźnik, *Ceramika naczyniowa z Ostrowa Tumskiego...*, s. 115.

wielozębnych, ograniczonych poziomymi dookolnymi żłobkami wykonanymi narzędziem w typie rylca, obejmującym już niekiedy powierzchnię brzegu, a także niejednokrotnie powierzchnię znajdującą się poniżej, które odpowiadają typom III.11-III.13. Liczne przykłady takich naczyń odkryto m.in. w nawarstwieniach datowanych na 1. połowę i przełom 1. i 2. połowy X wieku odsłoniętych w obrębie II podgrodzia.

Kolejną formą naczyń, którą w stosunku do gnieźnieńskiego lokalnego warsztatu uznać można za element obcy, o południowej proveniencji, jest typ naczyń klasyfikowany również w obrębie grupy piątej. Pojemniki te, charakteryzujące się brzegiem silnie i mocno wychylonym na zewnątrz, zredukowaną do przewężenia pod brzegiem szyjką, prosto ukształtowaną linią górnej części brzuśca, o zbliżonym do dwustożkowatego ostro profilowanego załomu, na Dolnym Śląsku określone zostały jako typ *Wrocław*. Nieliczne egzemplarze, odkryte poza zespołami pochodzącymi z Wrocławia, znane są również z pogranicza wielkopolsko-śląskiego, datowane na okres od 2. połowy X wieku. Jednym z elementów charakterystycznych dla wyróżnionego typu naczynia jest jego silne nawiązanie, głównie w zakresie stylistyki, do tradycji garncarstwa strefy południowej, wielkomorawskiej oraz czeskiej. Cechą tą jest głównie ornament składający się z linii falistej, umieszczonej w górnej części pojemnika, obejmującej także powierzchnię zredukowanej szyjki, oraz towarzyszących jej poziomych, dookolnych żłobków⁴³². W zespołach gnieźnieńskich formy, które nawiązują do typu *Wrocław*, odnotowano, podobnie jak inne formy omówione powyżej, głównie na obszarze II podgrodzia.

Poruszając problematykę naczyń typu *Wrocław*, chciałbym wskazać tutaj, istotny moim zdaniem, pod kątem prezentowanych z zakresu stylistyki naczyń o ewidentnie południowym pochodzeniu, a który dość powszechnie występował w obrębie zespołów gnieźnieńskich, ornament grupy czwartej typu IV.1. Składał się on z pojedynczej, dość często stosunkowo szerokiej, wykonanej rylcem lub patykiem poziomej dookolnej linii falistej lokalizowanej w górnej części naczynia, obejmującej dość często powierzchnię silnie zredukowanej lub zawężonej szyjki, oraz poziomych, dookolnych żłobków pokrywających środkowe, nisko umieszczone na górnej części brzuśca oraz niekiedy dolne partie. Ornament ten, który wywodzić miał się ze stylu *blučńskiego*, charakterystycznego dla terenów południowych Moraw⁴³³, na obszarze Śląska obecny był już na naczyniach datowanych od 2.

⁴³² Tamże, s. 123-125.

⁴³³ Jiří Macháček, *Studie k velkomoravské keramice. Metody analýzy a syntézy, modely*, Brno 2001, s. 255-256, 268; Aleksandra Pankiewicz, *Relacje kulturowe...*, s. 173-174.

połowy IX wieku oraz cały wiek X⁴³⁴. Ze stylem *blučńskim* w kontekście południowym wiązać należy wątki ornamentacyjne skupiające kombinację poziomych linii falistych oraz poziomych, dookólnych żłobków wykonanych głównie narzędziem w typie rylca⁴³⁵. Adaptacja tego stylu, dobrze widoczna w materiałach śląskich, rozprzestrzeniana głównie w kierunku północnym, sprowadza elementy południowe do wskazanego powyżej ornamentu reprezentującego m.in. w materiałach gnieźnieńskich wersję bardziej ujednoliconą, składającą się z układu głównie fryzowego (ornament grupy czwartej typów IV.1-IV.2), ale również mającego swoje odpowiedniki w obrębie ornamentu strefowego (ornament grupy trzeciej typów III.1-III.2). W kontekście tak krótko zaprezentowanej problematyki odnoszącej się do tego południowego stylu, a także biorąc pod uwagę dość liczne nawiązania wśród zespołów gnieźnieńskich, pochodzących wyłącznie z obszaru grodu książęcego, I podgrodzia oraz II podgrodzia, widoczne głównie na pojemnikach całkowicie obtaczanych, w mniejszym stopniu częściowo obtaczanych, nie wiązałbym tych elementów bezpośrednio ze środowiskiem wielkomorawskim, wskazałbym raczej tutaj pewien południowy, obejmujący Śląsk oraz pogranicze śląsko-wielkopolskie, kierunek napływu tychże, które dość szybko zostały zaadaptowane na grunt wytwórczości gnieźnieńskiej, rozwijający się również w 2. połowie X oraz 1. połowie XI wieku. Warto tutaj odnotować, że ten rodzaj ornamentu bardzo szybko upowszechnił się również w tradycjach innych, wielkopolskich oraz pomorskich, warsztatów garncarskich.

Inny element, z zakresu morfologii naczyń glinianych, który nawiązuje w pewnym stopniu do omówionego powyżej stylu, odnosi się do typów naczyń. Mam tutaj na myśli niektóre z form sklasyfikowanych w obrębie grupy piątej, które charakteryzowały się brzegami przypisanymi do obrębu typu I.1.b, które formalnie nawiązują do długich, wyciągniętych, tulipanowato ukształtowanych górnych partii naczyń określanych jako typ *blučński*⁴³⁶.

Kolejnym z wyznaczników obcych trendów, który widocznych był w motywach i wątkach dekorujących powierzchnię naczyń, były zdobienia, które opisać można jako wątki, oparte na nakłuciach narzędzia wielozębego, występujące pojedynczo lub w połączeniu m.in. z poziomymi, dookólnymi zwielokrotnionymi żłobkami, jak i liniami falistymi. Podobnie jak wskazany powyżej styl *blučński*, tak i ten rodzaj ornamentu wyznacza kierunek południowy.

⁴³⁴ Paweł Rzeźnik, *Elementy południowe...*, s. 131-132; Bartłomiej Gruszka, Aleksandra Pankiewicz, *O pewnych wspólnych cechach IX-wiecznej ceramiki z obszarów północnej i południowej części obecnego Dolnego Śląska*, „*Slavia Antiqua*” 57 (2016), s. 185 i n., ryc. 15.

⁴³⁵ Marian Mazuch, *Velkomoravské keramické okruchy a tzv. mladší velkomoravský horizont v Mikulčicích*, Brno 2013, s. 34-36.

⁴³⁶ Tamże, s. 38-41.

Pośród charakteryzujących materiały gnieźnieńskie wątków nawiązania te są dobrze widoczne w postaci typów ornamentu: grupy pierwszej typu I.17, grupy drugiej typów II.1-II.4 oraz II.10, grupy trzeciej typów III.9, III.12, III.17-III.23 oraz grupy czwartej typu IV.4. W okresie obejmującym IX oraz X wiek dekoracja oparta na nakłuciach narzędzia wielozębne jest na terenach północno-wschodnich Czech jednym z najbardziej popularnych rodzajów ornamentu⁴³⁷. Akcentowany południowy kierunek ma zasadność w zestawieniu przedstawionych rodzajów wątków z esowatymi, głównie łagodnie profilowanymi formami naczyń grup trzeciej, czwartej oraz piątej. Obecność ornamentu, wykonanego za pomocą techniki nakłuwania, powszechnego, głównie na naczyniach grupy szóstej oraz siódmej, w okresie od 2. połowy XI wieku ma charakter bardziej interregionalny, co na gruncie zespołów pochodzących nie tylko z Wielkopolski wiązać należy z zestandaryzowanym, rzemieślniczym charakterem tej grupy wyrobów ceramicznych.

Ornament składający się z nakłuc narzędzia wielozębne w materiałach pochodzących z Poznania, datowanych na 2. ćwierć X-początek 3. ćwierci X wieku (warstwa V-VI), pokrywały powierzchnie naczyń częściowo obtaczanych, jak i całkowicie obtaczanych, o profilu esowatym, o łagodnej linii, oraz na naczyniach baniastych⁴³⁸. Niestety, autor opracowania nie podał, jak dużym udziałem charakteryzował się ten rodzaj ornamentu. Podobne informacje płyną z prezentowanych zespołów ceramicznych z Ostrowa Lednickiego. Analizując materiał ilustracyjny, ornament nawiązujący do przedstawionego rodzaju obecny jest głównie na naczyniach z poziomu 3. Informację o jego udziale znaleźć można w opracowaniu materiałów pochodzących z badań wschodniego przyczółka mostowego, gdzie udział ornamentu składającego się z pasm ukośnych nakłuc wykonanych narzędziem wielozębnym w obrębie poziomu datowanego na 2. połowę X wieku wynosił 33%, w poziomach następnych datowanych od 1. połowy XI wieku odsetek był mniejszy i oscylował wokół kilkunastu procent⁴³⁹.

Wskazane powyżej elementy, charakteryzujące zarówno północne, jak i południowe nawiązania oraz inspiracje, miały zasadniczy wpływ na rozwój lokalnego, gnieźnieńskiego garncarstwa. Obraz ten uzupełniają również mniej liczne elementy widoczne głównie w postaci pojedynczych, odnotowanych w ramach nawarstwień związanych ze starszym horyzontem rozwoju gnieźnieńskiego grodu, fragmentach naczyń.

⁴³⁷ Aleksandra Pankiewicz, *Relacje kulturowe...*, s. 148.

⁴³⁸ Zbigniew Pieczyński, *Materiały...*, s. 284; Michał Kara, *Najstarsze państwo...*, ryc. 314.

⁴³⁹ Mateusz Łastowiecki, *Stratygrafia...*, ryc. 13, 15, 16, 17; tenże, *Archeologiczne badania naziemne...*, s. 30 i n., tabela 7.

Można tutaj chociażby wskazać ułamki trzech naczyń grupy czwartej, z wyraźnie wyodrębnioną, długą, łukowatą szyjką zdobioną w połowie długości wyraźną, trójkątną w przekroju listwą plastyczną, które odnotowano w warstwie znajdującej się pod nasypem majdanu, w obrębie wykopu III NPd, w warstwie III zaobserwowanej na arze 11 oraz w nawarstwieniach pierwszego poziomu osadniczego na terenie II podgrodzia. Naczynia te, datowane głównie na IX i X wiek, licznie spotykane są w grodach oraz w zespołach grodowych w omówionej powyżej strefie *Tornow-Klenica*, choć najbardziej powszechnie spotkać można je w strefie obrzańskiej oraz w okolicach Głogowa⁴⁴⁰. W literaturze naczynia te często występują pod nazwą typu *Bruszczewo*⁴⁴¹ czy też jako ceramika grupy *dalkowsko-obrzańskiej*⁴⁴². Genezę tej grupy naczyń badacze wiążą ze wschodnią częścią strefy *Tornow-Klenica*, wskazując znaczenie lokalnego podłoża *późnotornowskiego*⁴⁴³. Z drugiej strony analiza zespołów ceramicznych, pochodzących z terenów Śląska, Czech i Moraw, przeprowadzona przez Aleksandrę Pankiewicz, która z omawianym typem naczynia wiąże wyróżnioną przez siebie grupę naczyń typu A5:4, wskazuje na szerszy kontekst związany z genezą tej formy. Badaczka wskazała tutaj również dość istotne znaczenie pewnych wspólnych elementów tradycji garncarskich wywodzących się z terenów Czech, Łużyc i pogranicza śląsko-wielkopolskiego⁴⁴⁴. Znaleźiska gnieźnieńskie, zdecydowanie incydentalne, na tle powyższych uwag stanowią przykład pewnych elementów wywodzących się ze strefy południowej, które nie zostały w pełni zaadaptowane na grunt miejscowej wytwórczości garncarskiej. Być może pewnym medium, za pośrednictwem którego pojawiły się one wśród społeczności gnieźnieńskiej, była ludność zamieszkująca zespół osadniczy w Słupcy, gdzie naczynia typu *Bruszczewo* miały, podobnie jak w Gnieźnie, również charakter incydentalny⁴⁴⁵.

Jak widać więc, zespoły ceramiczne, pochodzące ze starszych faz wczesnego średniowiecza, które odpowiadają okresowi poprzedzającemu kształtowanie się zespołu grodowego, jak i jego rozkwitu, przypadającego na czas kształtowania się pierwszej monarchii piastowskiej, stanowią zbiór mało jednorodny, wskazujący na znaczny udział obcych dla

⁴⁴⁰ Sylwia Siemianowska, *Typ Bruszczewo i dalkowsko-obrzańska grupa form naczyń wczesnośredniowiecznych. Uwagi w kwestii występowania, chronologii i genezy*, „Śląskie Sprawozdania Archeologiczne” 52 (2010), s. 203.

⁴⁴¹ Michał Brzostowicz, *Z badań nad ceramiką wczesnośredniowieczną z Bruszczewa. Gm. Śmigiel, woj. leszczyńskie*, w: *Kraje słowiańskie w wiekach średnich. Profanum i sacrum*, red. H. Kóčka-Krenz, W. Łosiński, Poznań 1998, s. 409-418; Michał Brzostowicz, *Bruszczewski zespół...*, s. 31-84.

⁴⁴² Paweł Rzeźnik, *Problem tezauryzacji mis żelaznych typu śląskiego w świetle studiów źródłowych tzw. skarbów jednorodnych*, „Fontes Archaeologici Posnanienses” 42 (2006), s. 181; Sylwia Siemianowska, *Typ Bruszczewo...*, s. 203.

⁴⁴³ Sylwia Siemianowska, *Typ Bruszczewo...*, s. 218.

⁴⁴⁴ Aleksandra Pankiewicz, *Relacje kulturowe...*, s. 219.

⁴⁴⁵ Michał Brzostowicz, *Podstawy datowania grodu...*, s. 40.

środkowej i północno-wschodniej Wielkopolski, elementów warsztatu garncarskiego, które bardzo szybko zostały zaadaptowane na potrzeby miejscowej wytwórczości garncarskiej. Podkreślić jednak należy, że wśród tych elementów w znacznym stopniu dominują jednak bardziej komponenty północne przy stosunkowo dużym udziale wpływów wytwórczości południowej.

8. Podsumowanie

Przeprowadzona w ramach zaprezentowanego postępowania badawczego analiza materiałów źródłowych, jakimi są zespoły ceramiki wczesnośredniowiecznej, pozwoliła sformułować kilka wniosków, które rzucają nowe światło na część zagadnień związanych nie tylko z chronologiczno-przestrzennym rozwojem gnieźnieńskiego zespołu grodowego, ale również w pośredni sposób z jego społeczno-kulturowym znaczeniem. Tak zrealizowany cel możliwy był w dużym stopniu dzięki, podkreślanemu w pracy, uwzględnieniu w procesie wyjaśniającym nie tylko zaprezentowanych w ujęciu jakościowo-ilościowym wyników podstawowej analizy stylistyczno-technologicznej, ale również wszystkich procesów i mechanizmów związanych z przechodzeniem zabytków z kontekstu społeczno-kulturowego do kontekstu archeologicznego, jak i tych, którym źródła podlegały w procesach stratyfikacyjnych. Te ostatnie w dużym stopniu odzwierciedlone zostały w stanie zachowania poszczególnych jednostek stratygraficznych. Uwzględnienie w procesie interpretacyjnym wszystkich podkreślanych niejednokrotnie w pracy, wyszczególnionych powyżej czynników pozwoliło szerzej spojrzeć na kwestie najstarszego osadnictwa, jak i jego rozwój. Ponadto analiza zespołów ceramicznych pozwoliła nadać warstwie interpretacyjnej pewien poziom wykraczający poza przytoczone powyżej ramy chronologiczno-przestrzenne, stawiając źródła ceramiczne jako ważne medium w wyjaśnianiu procesów społeczno-kulturowych.

Zastosowany, uproszczony schemat klasyfikacyjny odnoszący się do poszczególnych form pojemników, które ujęto w dziewięć grupy naczyń, spełnił oczekiwania w procesie oceny i charakterystyki zespołów ceramicznych. Ponadto jego zastosowanie ograniczyło w dużym stopniu stworzenie i wprowadzenie do literatury naukowej kolejnego modelu szeregującego wielkopolskie naczynia, który jednocześnie wprowadziłby kolejną nomenklaturę. Dobór tak zaprezentowanego modelu wynikał z jeszcze jednego czynnika, jakim był stan zachowania zanalizowanych zespołów ceramicznych. W przypadku materiałów gnieźnieńskich jakakolwiek próba korelacji cech metrycznych naczyń oraz, co za tym idzie, tworzenie na ich podstawie kolejnych typów czy podtypów nie było możliwe. Analiza form pojemników oparta na podstawowych kształtach oraz pewnych cechach wyróżnianych w licznych, dość często różniących się, funkcjonujących w literaturze systemach typologicznych pozwoliła w prostszy sposób scharakteryzować niektóre elementy rozwoju garncarstwa gnieźnieńskiego zarówno na płaszczyźnie lokalnej, jak i regionalnej. Ponadto przeprowadzona analiza porównawcza przy tak zaproponowanej kategoryzacji naczyń pozwoliła sformułować wiele ciekawych spostrzeżeń dotyczących obcych dla środowiska wielkopolskiego impulsów kulturowych, które finalnie miały duży wpływ na ogólną charakterystykę wytwórczości gnieźnieńskiej. Analizę

morfologiczną uzupełniono o schemat analizy mikromorfologicznej przeprowadzonej we wszystkich dystynktywnych zakresach od części brzegowych po dna. Wyniki tej części opisowej w sposób ogólny pozwoliły odnieść niektóre z fragmentów do poszczególnych form naczyń, co przekładało się na wszystkie z wyróżnionych powyżej płaszczyzn wnioskowania. Wykorzystanie zaadaptowanych na potrzeby prezentowanych w pracy wniosków schematów opisu cech z zakresu mikromorfologii prowadziło również do określenia stopnia zaawansowania warsztatu garncarskiego. Ostatnim z elementów opisanych w obrębie przeprowadzonej analizy stylistycznej była interpretacja dekoracji pokrywających powierzchnię naczyń. Ten aspekt badania miał duże znaczenie przy charakterystyce obcych dla środowiska wielkopolskiego akcentów kulturowych.

Analiza technologiczna, którą przeprowadzono metodą makroskopową, na podstawie kryteriów charakteryzujących tę płaszczyznę opisową, miała znaczenie głównie przy charakterystyce lokalnych wzorców produkcyjnych, w mniejszym stopniu natomiast w kontekście datowania czy też badania pewnych relacji kulturowych. Pewnym *novum* zastosowanym w zaprezentowanym schemacie opisowym było uwzględnienie stopnia wymieszania masy garncarskiej. Cecha ta, w dużym stopniu powiązana z jakościowo-ilościowym charakterem domieszki schudzającej, charakteryzowała, podobnie jak niektóre elementy z zakresu morfologii i mikromorfologii, jakość oraz stan zaawansowania warsztatu garncarskiego. Ten zakres analizy pozwolił określić jakość wykonywanych naczyń na stosunkowo niskim poziomie, głównie w starszych horyzontach czasowych.

Na podstawie tak scharakteryzowanego modelu opisowego zespołów ceramicznych, z uwzględnieniem wszystkich elementów wykraczających poza jego zakres, które związane były z procesami depozycyjnymi, a także ze znaczeniem w kontekście społeczno-kulturowym samego zespołu grodowego, możliwe było sformułowanie następujących wniosków dotyczących rozwoju warsztatu garncarskiego, pośrednio chronologiczno-przestrzennego rozwoju osadnictwa, a także pewnych procesów społeczno-kulturowych.

W wyniku zaprezentowanej analizy, uwzględniając jednocześnie charakterystykę układów stratygraficznych odnotowanych na poszczególnych zaprezentowanych w pracy stanowiskach, wyróżniono trzy horyzonty rozwoju ceramiki, które w pewnym stopniu odpowiadają funkcjonującym w literaturze fazom gnieźnieńskiego grodu. Pewnym *novum* wynikającym z zaprezentowanej analizy, której celem była m.in. weryfikacja chronologiczna, jest wyróżnienie młodszej części najstarszej pierwszej fazy. Jak do tej pory uważa się, że osadnictwo z okresu poprzedzającego budowę ośrodka związanego z władzą monarchii wczesnopiastowskiej charakteryzowało się słabym stopniem rozwoju. Wyróżniony w pracy

horyzont plemienny zdaje się potwierdzać zasadność krytyki tezy mówiącej, że osadnictwo na terenie Góry Lecha w Gnieźnie stało na niskim poziomie rozwoju. Liczne oraz różnorodne materiały ceramiczne pozyskane z nawarstwień poprzedzających budowę gnieźnieńskiego grodu, potwierdzoną datą 940 roku, zdają się przeczyć powyższej hipotezie. Materiały ceramiczne, moim zdaniem, stanowią w tym miejscu dowód na stosunkowo bogate osadnictwo związane z pewnymi wyodrębnionymi grupami społecznymi, które miały związek z funkcjonującym w przestrzeni i krajobrazie kulturowym monumentalnym obiektem kamiennym pełniącym funkcję o charakterze symbolicznym w wymiarze tradycji miejsca. Podsumowując zespoły ceramiczne odkryte głównie w obrębie stanowisk 15, 15d oraz 14, zdają się one potwierdzać zasadność wyodrębnienia młodszego okresu pierwszej, najstarszej fazy. Jednak sama ceramika, jak i stopień zniszczenia nawarstwień nie sprzyjają próbie charakterystyki i jednoznacznej oceny charakteru tego osadnictwa.

Tak zaproponowana weryfikacja chronologiczna ma swoją zasadność przy pewnym założeniu, które pozwolę sobie w tym miejscu wyjaśnić. Dość powszechnie w postępowaniu badawczym przyjęto datować poszczególne zespoły, biorąc pod uwagę najmłodsze elementy, jakie w nim występują. W takim ujęciu starsze formy naczyń nabierają pewnej cechy przeżywania się w dość długim okresie czasu. Moim zdaniem podejście to ma sens, kiedy mamy do czynienia z jednostkami zamkniętymi, które uznać można za homogenne, jednorodne oraz jednoczasowe obiekty⁴⁴⁶. Inaczej natomiast podejść należy do materiałów pochodzących ze stanowisk wielowarstwowych, takich jak gnieźnieńskie, które dodatkowo charakteryzowały się dość często silnie zniszczonym i bardzo słabo zachowanym układem stratygraficznym. Trudno w ich przypadku stwierdzić jednoznacznie, że są to zespoły zamknięte, jednoczasowe. Skłonny jestem uznać je za jednostki, których czas powstawania nie ograniczał się do krótkotrwałego okresu, a trwać mógł znacznie dłużej. W tym przypadku datowanie powinno opierać się z jednej strony na czasie występowania najstarszych w zespole form, które wyznaczałyby najstarszy okres tworzenia się warstwy kulturowej, najmłodsze materiały natomiast wskazywać powinny jego kres. Zasadność tego postępowania wynika również z faktu, że w przypadku tak zniszczonych nawarstwień nie zawsze mamy pewność, jak wyglądała pierwotna struktura zespołów tworzących zanalizowane jednostki. Takie podejście do weryfikacji dotychczasowego datowania rozwoju ośrodka na Górze Lecha, które m.in. opierało się na nie do końca rzetelnie zrealizowanej analizie zespołów ceramicznych, opartej głównie na jednostkach stratygraficznych odnotowanych na stanowisku 14 czy w obrębie warstwy III

⁴⁴⁶ Choć nie można odrzucić również pewnej fazowości obiektów dość często nieuchwytnych metodami archeologicznymi.

na stanowisku 15c, stawia dotychczasowy schemat rozwoju osadnictwa na gnieźnieńskim wzgórzu w innym świetle, podkreślając jednocześnie zasadność wydzielenia horyzontu plemiennego w rozwoju ceramiki.

Uwzględnienie mechanizmów depozycyjnych, w wyniku których zespoły ceramiczne przechodziły z kontekstu społeczno-kulturowego do kontekstu archeologicznego, miało również zasadnicze znaczenie przy weryfikacji datowania jednego z najciekawszych obiektów gnieźnieńskich, jakim był obiekt kamienny odkryty na stanowisku 15. Krytyka dotychczasowego, opisanego w literaturze, podejścia do charakteru tych zespołów, jak i uwzględnienie powyższych mechanizmów pozwoliły wskazać najwcześniejsze ślady działalności, które przypadały na koniec VIII lub przełom VIII i IX wieku. Tak zaprezentowane datowanie bardzo dobrze koresponduje ze zweryfikowanym datowaniem nawarstwień odnotowanych na stanowisku nr 14, wyznaczając jednocześnie pewien obszar w obrębie gnieźnieńskiego wzgórza, który podlegał pewnym procesom osadniczym jeszcze długo przed konsolidacją monarchii wczesnopiastowskiej.

Pod względem analizy morfologicznej i mikromorfologicznej, w okresie obejmującym najstarsze fazy wczesnego średniowiecza, zespoły gnieźnieńskie charakteryzował pewien, podkreślany w starszej literaturze dotyczącej ceramiki wielkopolskiej, dualizm cech. Objawiał się on występowaniem elementów charakterystycznych dla północnego i południowego nurtu garncarstwa słowiańskiego. Wśród gnieźnieńskich zespołów nurt północny reprezentowały głównie najstarsze formy naczyń wczesnośredniowiecznych grupy pierwszej, nawiązujących do pojemników grupy *Sukow*, grupy drugiej, w postaci zabytków nawiązujących do grupy *Feldberg*, oraz popularnych dla całej strefy niżowej naczyń grupy trzeciej, które szeregowały pojemniki grupy *Menkendorf* oraz *Tornow*. Z kolei nurt południowy reprezentowały naczynia grupy czwartej oraz piątej, które w dużym stopniu nawiązywały do ceramiki z terenów Śląska, częściowo również z terenów dzisiejszych Czech. Kierunek napływu pewnych impulsów z kręgu południowego, częściowo charakteryzującego nurt postwielkomorawski, widoczny był bardziej w zakresie ornamentu pokrywającego ich naczynia niż samych form. Przykładem tychże impulsów były m.in. nawiązania do stylu *blučńskiego* czy charakterystyczny dla terenów Czech ornament składający się z odcisków narzędzi grzebykowych wykonanych w technice nakłuwania. Wśród poszczególnych grup ornamentu wyróżniono również typy, które dość powszechnie występowały na pojemnikach charakteryzujących nurt północny. Wskazać tutaj można specyficzny dla naczyń grupy *Woldegk* ornament plastycznych żłobków uzupełnionych odciskami owalnego stempla czy też grupy ornamentu pokrywające naczynia grupy *Menkendorf*. Charakterystyka garncarstwa gnieźnieńskiego na tle rozwoju osadnictwa

obejmującego Górę Lecha w Gnieźnie pod kątem zaprezentowanych powyżej uwag wyglądała następująco: wśród zespołów odpowiadających wczesnosłowiańskiemu horyzontowi dominowały raczej elementy północne, w horyzontach następnych, plemiennym oraz wczesnopiastowskim, zarówno cechy północne, jak i południowe występowały na zbliżonym poziomie. Pewien, nieznacznie większy ich udział zarejestrowano głównie w zespołach z 2. połowy X i początków XI wieku na terenie II podgrodzia (Gniezno, stan. 5). Przeprowadzona analiza porównawcza materiałów źródłowych, uwzględniająca bezpośrednie odniesienie grup naczyń do systematyki wypracowanej dla wczesnośredniowiecznego garncarstwa słowiańskiego zarówno ze strefy północnej, jak i strefy południowej, również pozwoliła na sformułowanie pewnych dość interesujących, z perspektywy prezentowanego tematu, wniosków.

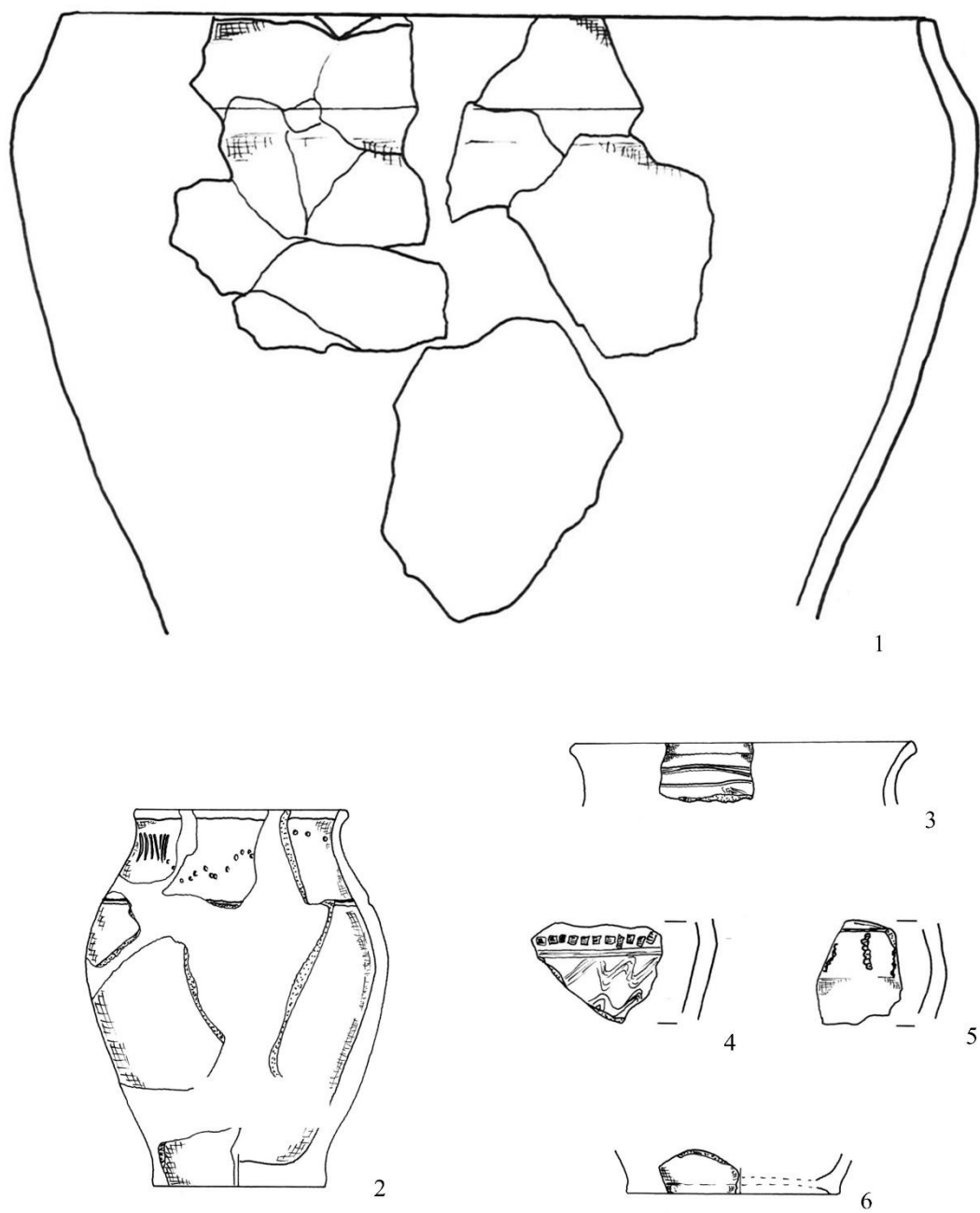
Pierwszy z nich dotyczy naczyń grupy drugiej. Technologia, forma oraz zdobienia pokrywające naczynia tej grupy stawiają je na stosunkowo wysokim poziomie wykonania. Przesłanka ta pozwala przedstawić rzeczne formy naczyń jako element świadczący o pewnym uprzywilejowanym statusie społecznym ich użytkowników. Ciekawym jest również spostrzeżenie dotyczące występowania tychże form głównie w zespołach pochodzących z obszarów wiązanych przez badaczy z obszarem księżęcym obejmującym stanowiska 15c oraz 14. Inną cechą wyróżniającą tę grupę pojemników na tle garncarstwa wielkopolskiego jest fakt występowania tychże głównie w ośrodku gnieźnieńskim. Natomiast ich nawiązania do grupy naczyń *Feldberg* czy ich pomorskich odmian wskazywać powinny pewien północny kierunek napływu elementów kulturowych. Podobną funkcję w procesie wyjaśniającym, dotyczącą statutu społecznego mieszkańców gnieźnieńskiego wzgórza, mają również naczynia grupy piątej, które nawiązują do pojemników meklembursko-pomorskich określanych jako naczynia grupy *Woldegk*, które również charakteryzowały się wysoką jakością.

Drugi z wniosków wynika z analizy form zabytków ceramicznych, jakimi są naczynia grupy trzeciej odpowiadające pojemnikom grupy *Tornow*. Stosunkowo duży udział tych naczyń, zarówno w wersji klasycznej odmiany A, jak i w wersji nawiązującej do typowych pojemników odmiany B, w poziomach datowanych na 2. połowę IX oraz początek X wieku, mógłby prowadzić do pewnego hipotetycznego, wymagającego weryfikacji w trakcie dalszych badań, włączenia ziemi gnieźnieńskiej w obręb strefy *Tornow-Klenica* lub też wskazania jej jako obszaru będącego w orbicie silnych wpływów wypływających z jej terytorium.

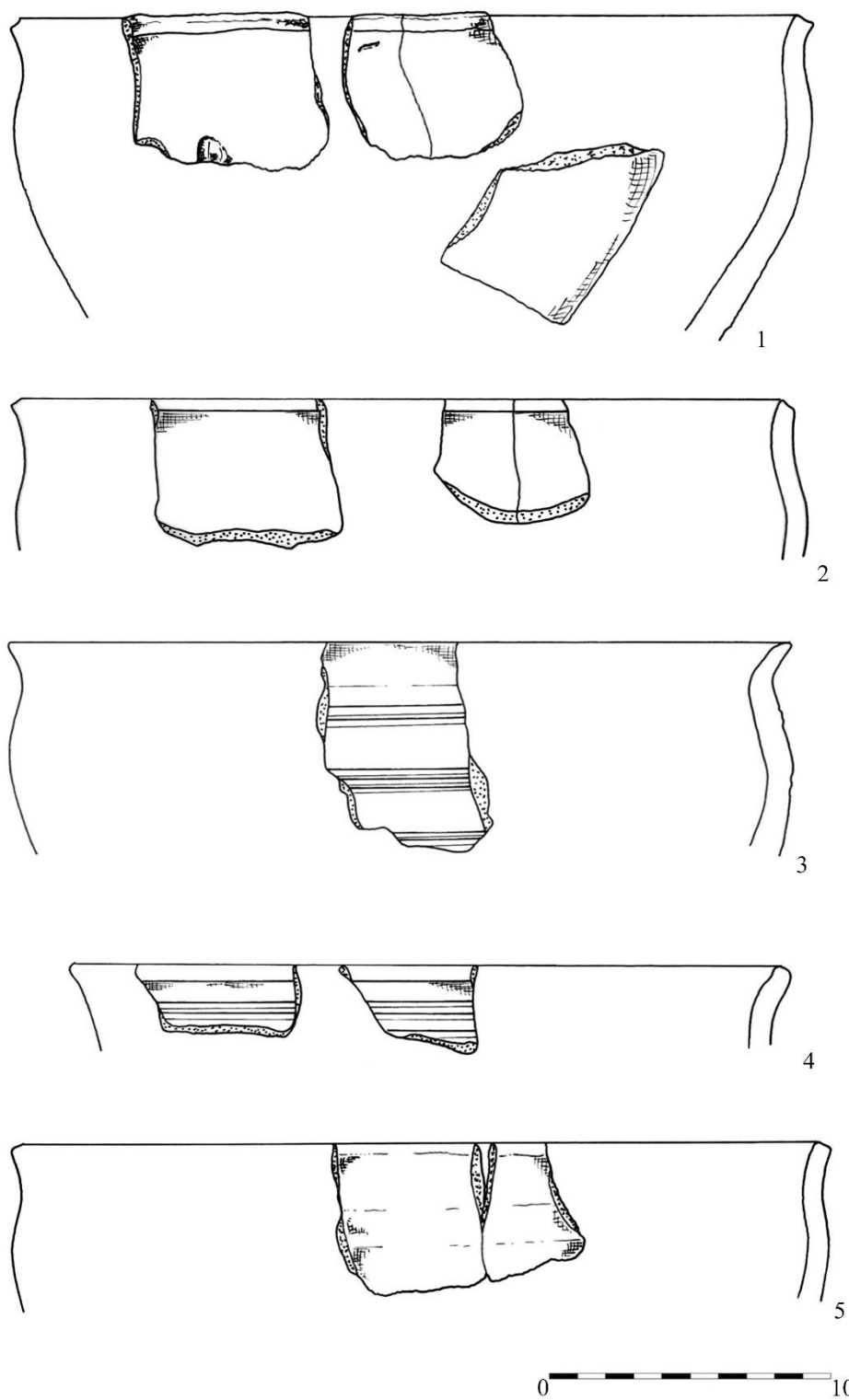
Przedstawione wyniki pracy nad gnieźnieńskimi zespołami ceramicznymi, pierwszy raz przeprowadzonej na tak dużą skalę, związanymi z najstarszym i starszym osadnictwem wczesnośredniowiecznym obejmującym Górę Lecha prezentują rzeczoną kategorię źródeł jako

tę, która posiada szerokie spektrum poznawcze pod względem badania chronologii poszczególnych zespołów. Wyjście poza powszechne założenia metod interpretacyjnych, wyjaśniających, a zwrócenie uwagi na znane, choć nie zawsze brane pod uwagę, procesy depozycyjne oraz podepozycyjne stanowią mogą przyczynek do zupełnie innego spojrzenia na część procesów kulturowo-społecznych i mechanizmy rozwoju osadnictwa, nie wychodząc w warsztacie badawczym poza tradycyjne metody postępowania.

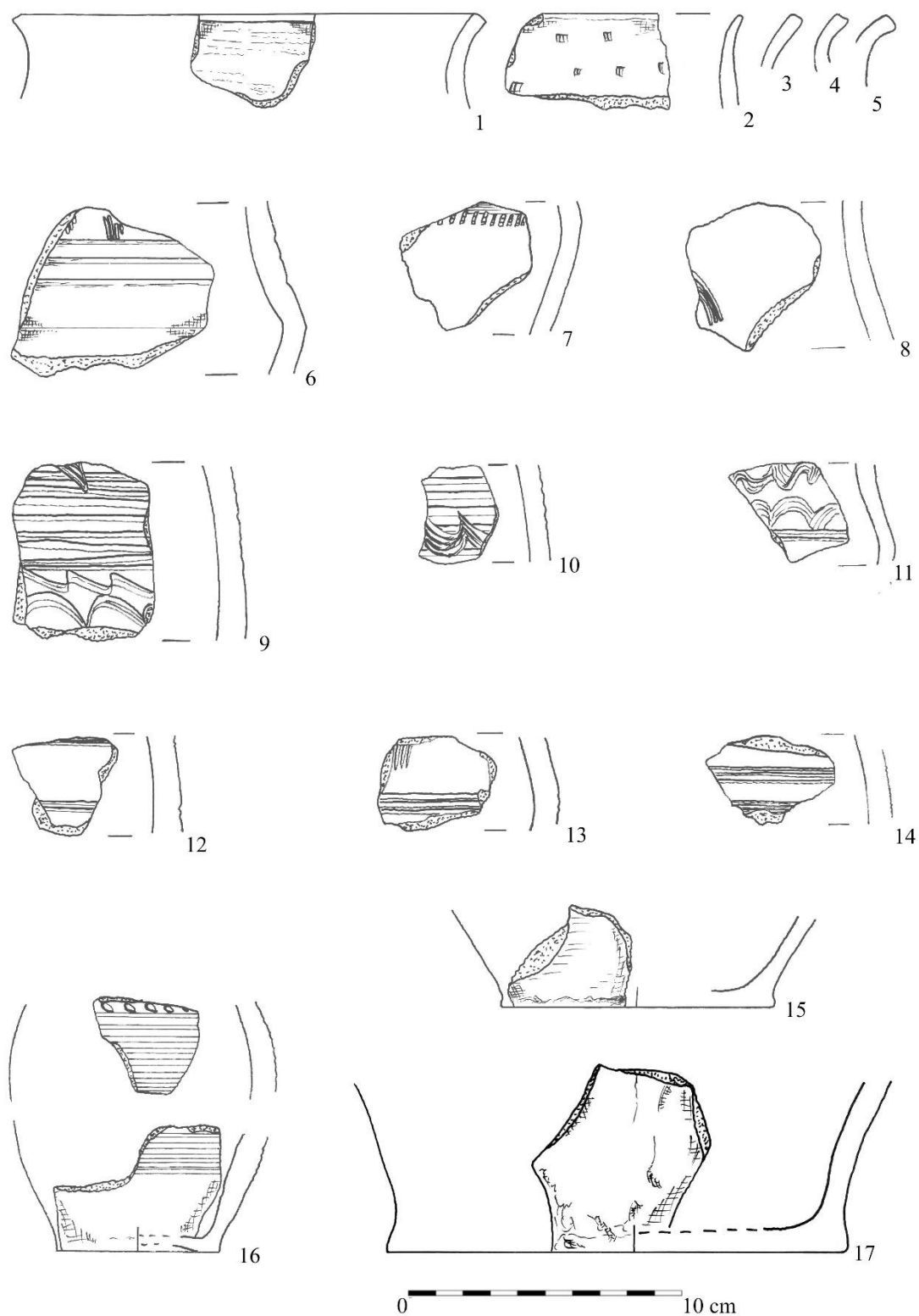
Tablice



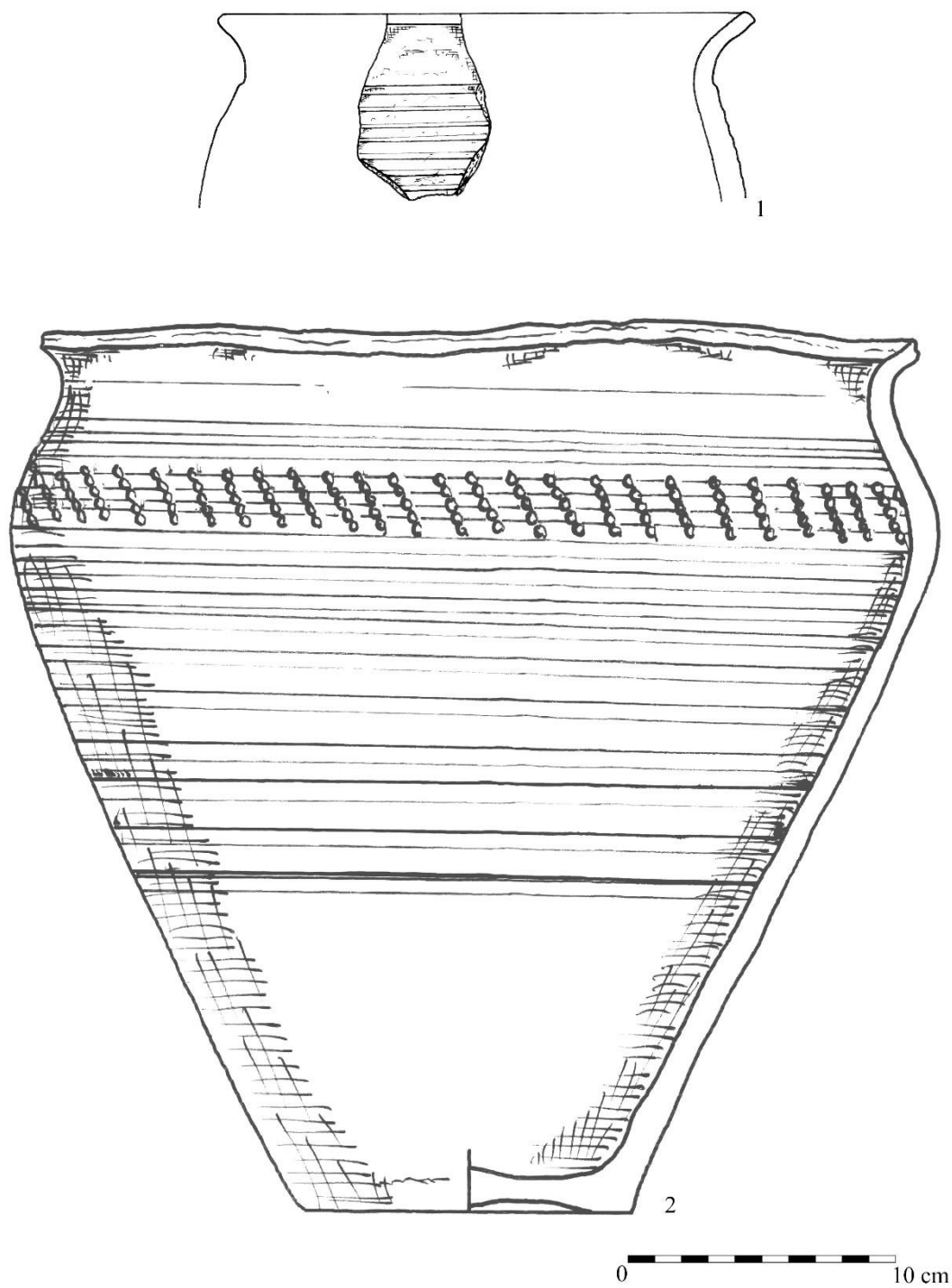
Tablica 1. Gniezno, stan. 15. Obiekt kamienny, zespół ceramiki z poziomu II (rys. Ł. Kaczmarek)



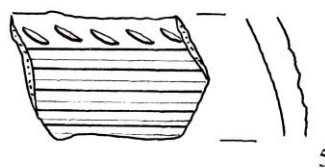
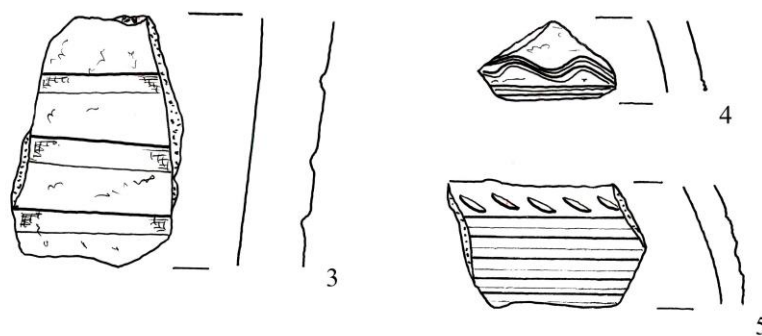
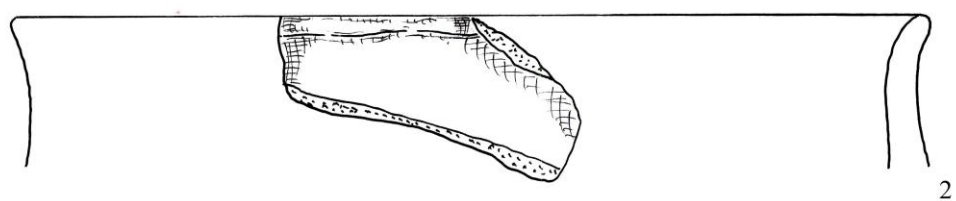
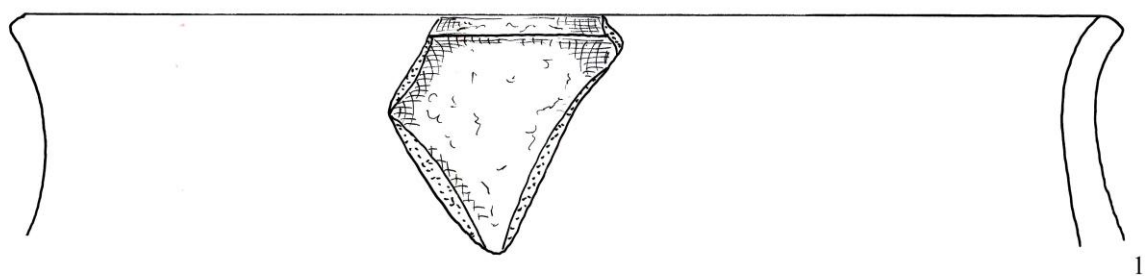
Tablica 2. Gniezno, stan. 15. Obiekt kamienny, zespół ceramiki z poziomu III (rys. Ł. Kaczmarek)



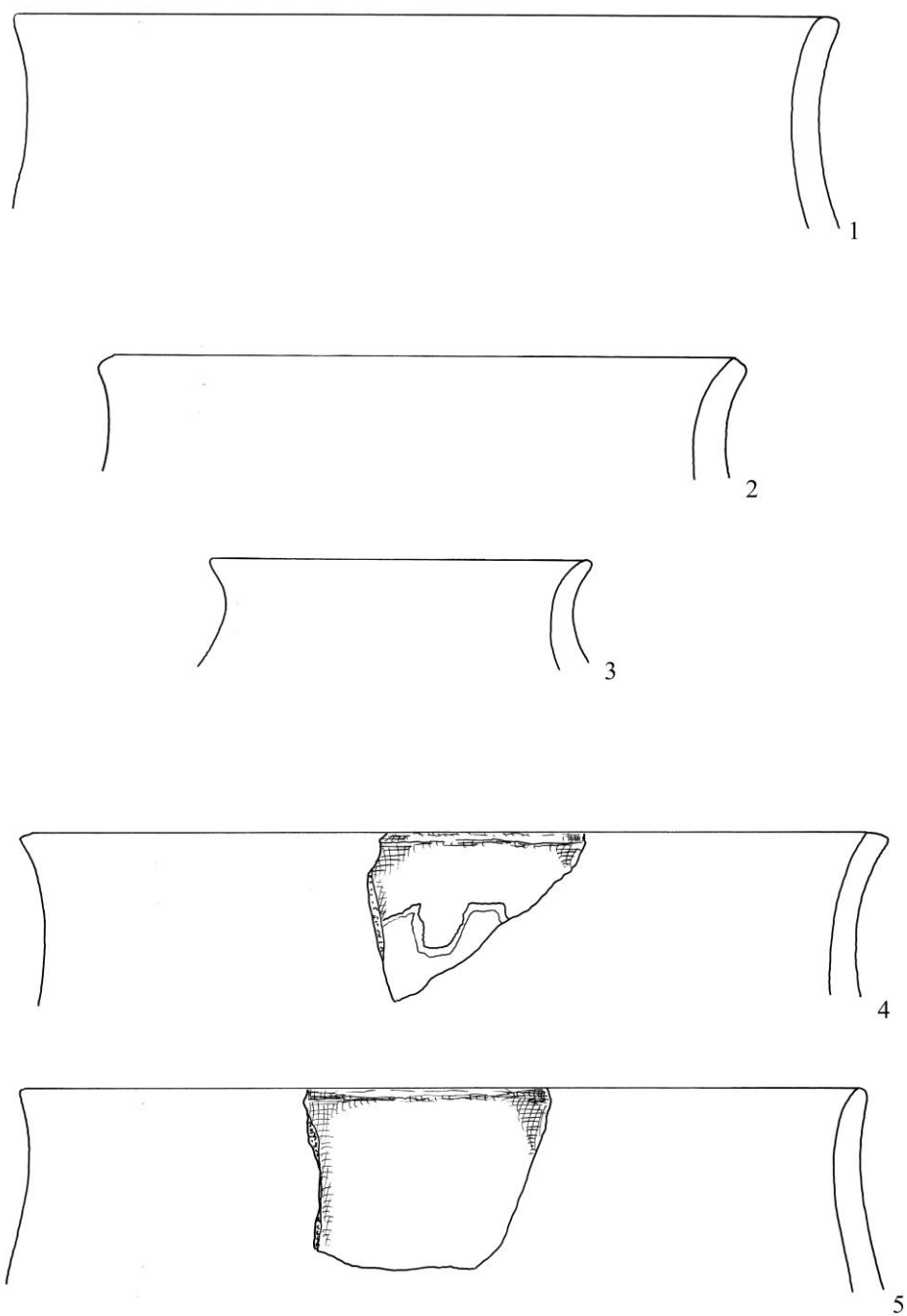
Tablica 3. Gniezno, stan. 15. Obiekt kamienny, zespół ceramiki z poziomu III (rys. Ł. Kaczmarek)



Tablica 4. Gniezno, stan. 15. Obiekt kamienny, zespół ceramiki z poziomu IV (rys. Ł. Kaczmarek)

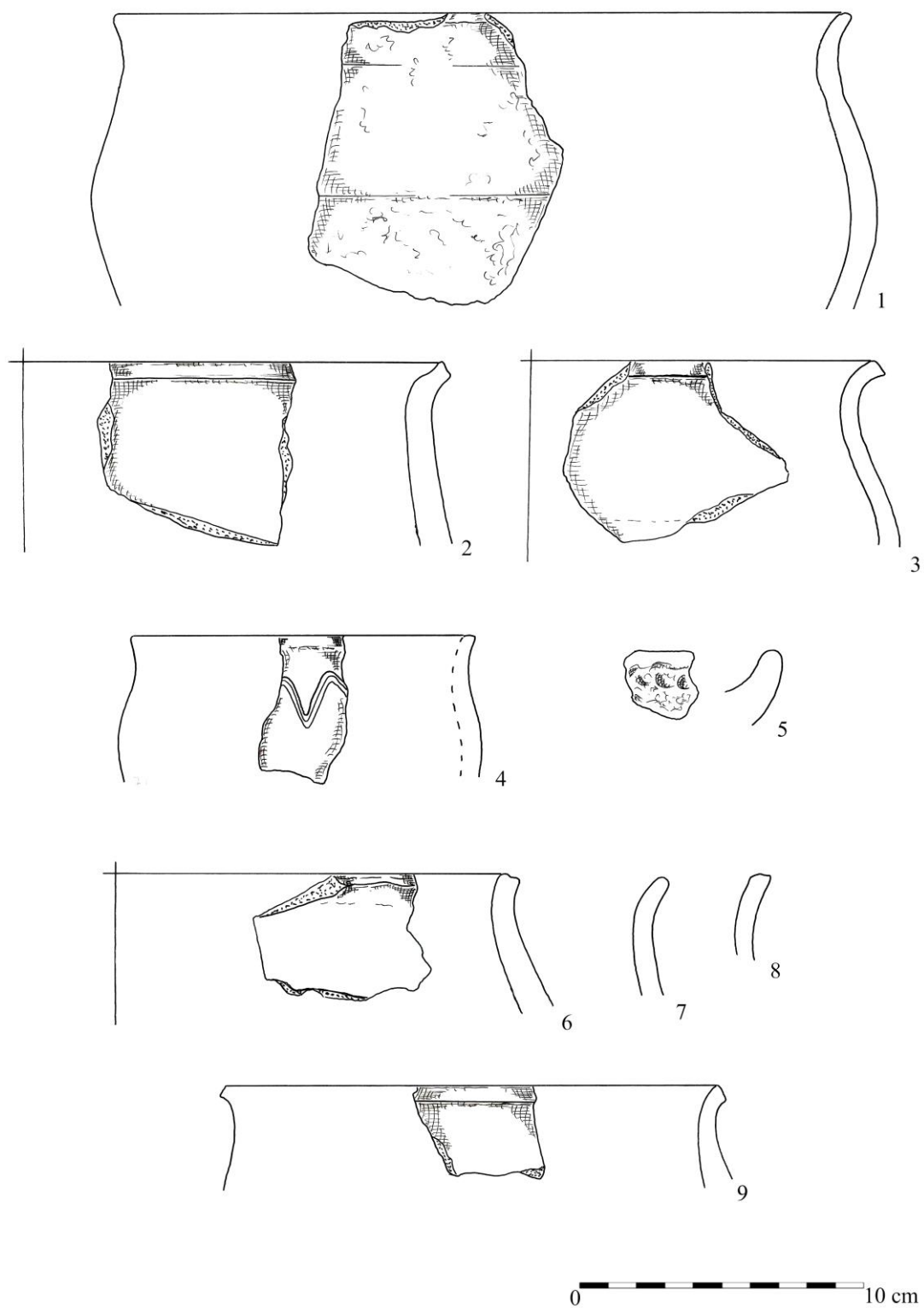


Tablica 5. Gniezno, stan. 15d. Zespół ceramiki z nasypu wału obronnego (rys. Ł. Kaczmarek)

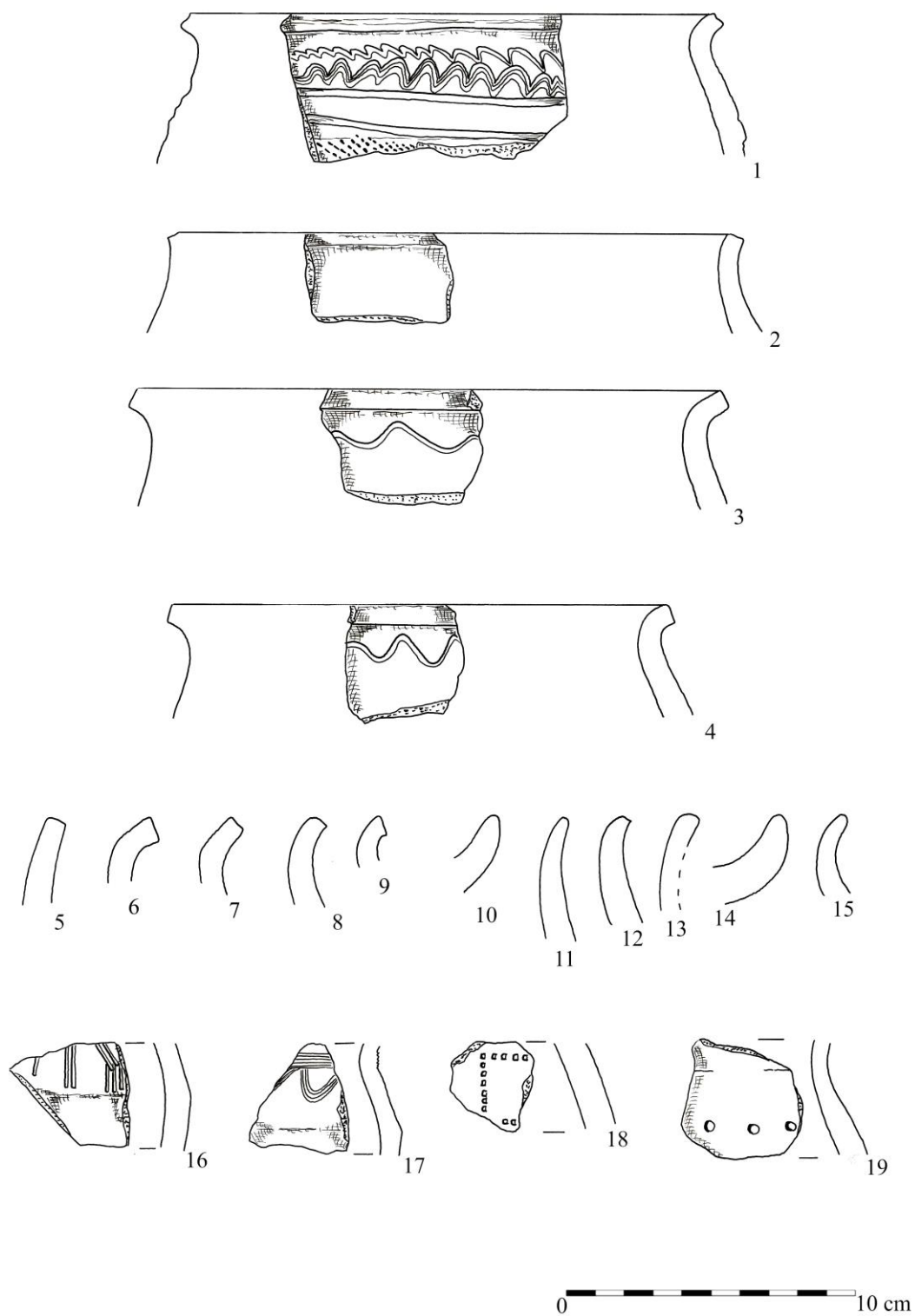


0 10 cm

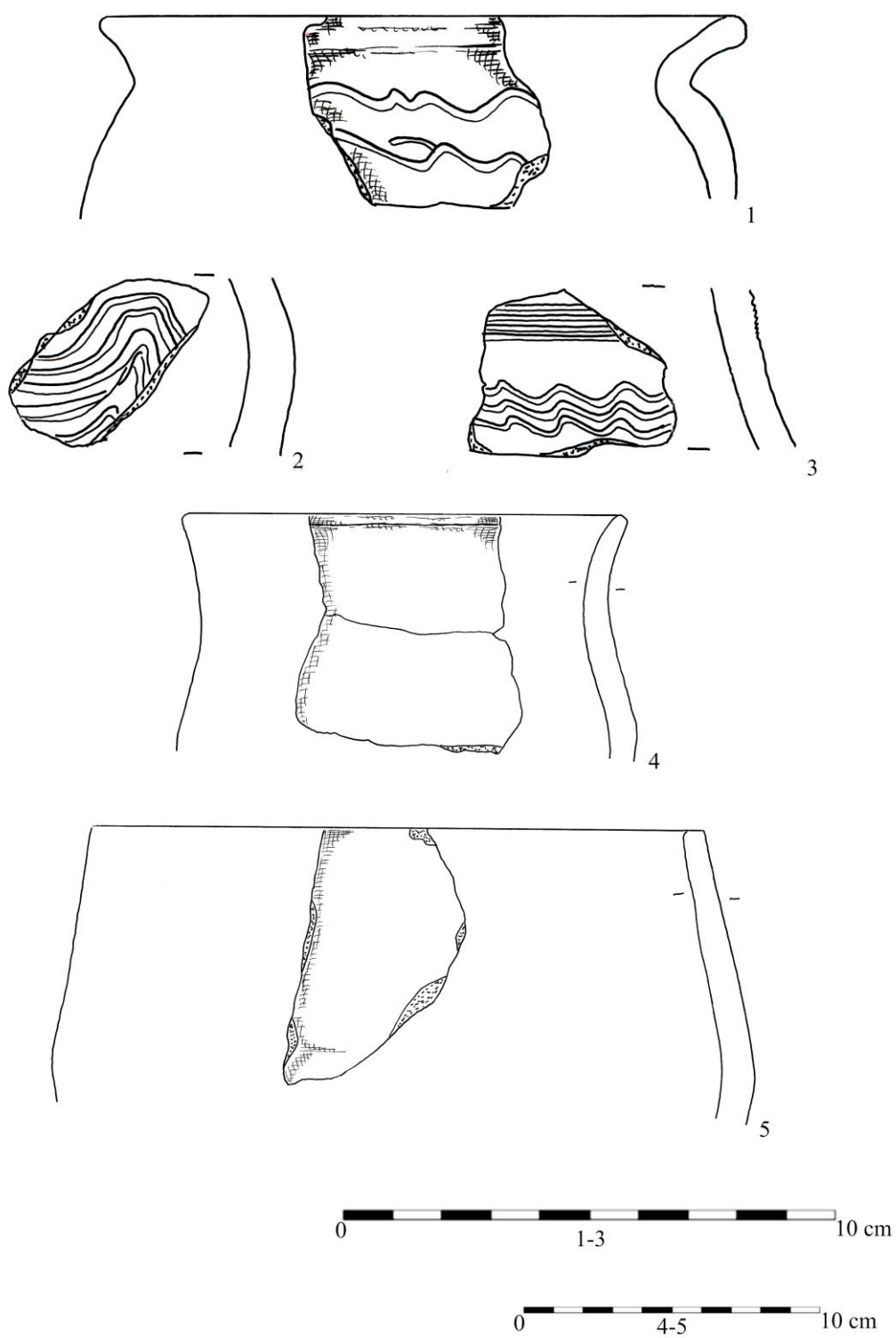
Tablica 6. Gniezno, stan. 14, wykop I NPd: 1-3 w. III; wykop V NPd: 4-5 w. III (rys. Ł. Kaczmarek)



Tablica 7. Gniezno, stan. 14, wykop III NPd: 1-5 w. IV_f; 6-9 w. IV_e (rys. Ł. Kaczmarek)



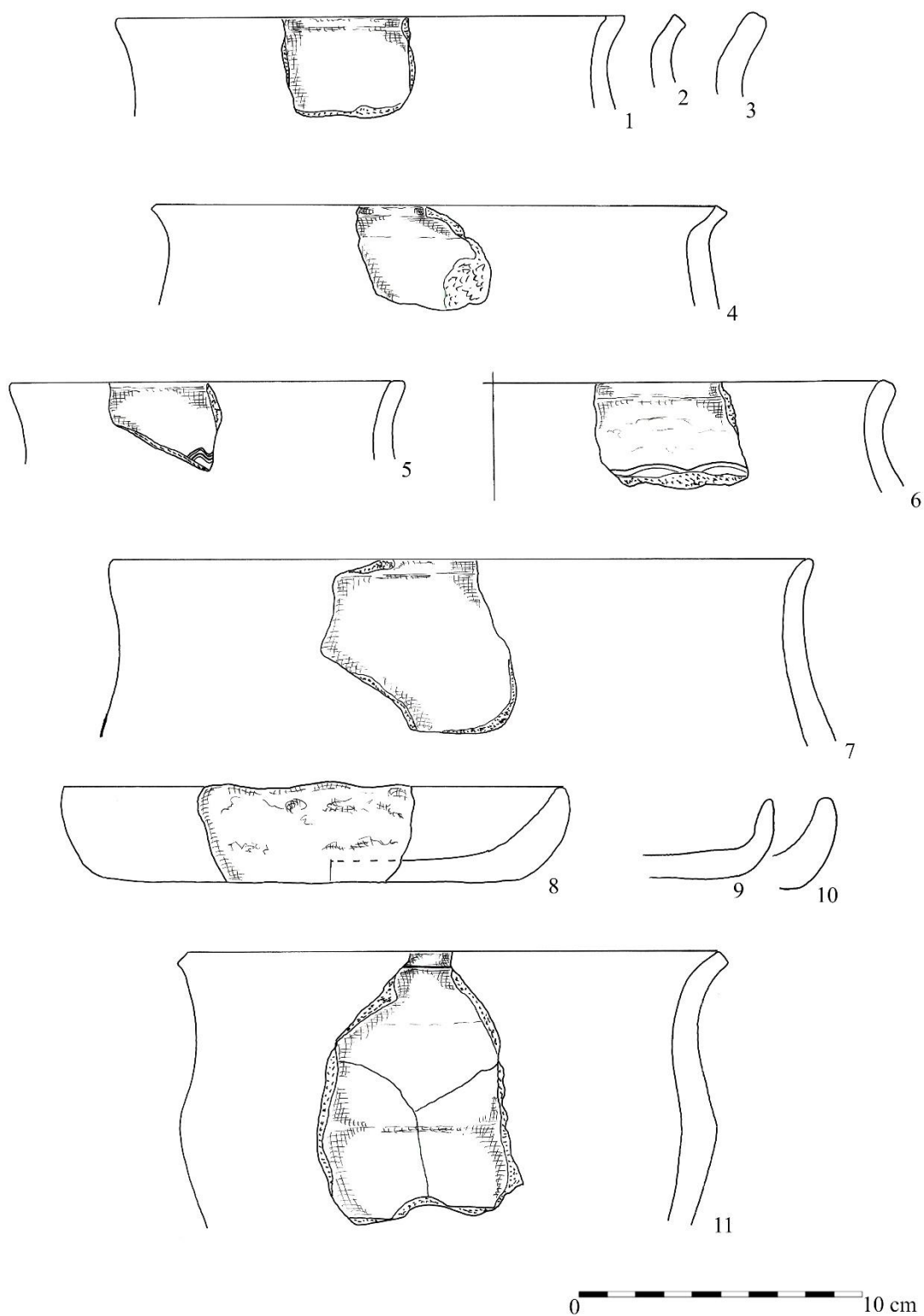
Tablica 8. Gniezno, stan. 14, wykop III NPd: 1-19 w. IV_d (rys. Ł. Kaczmarek)



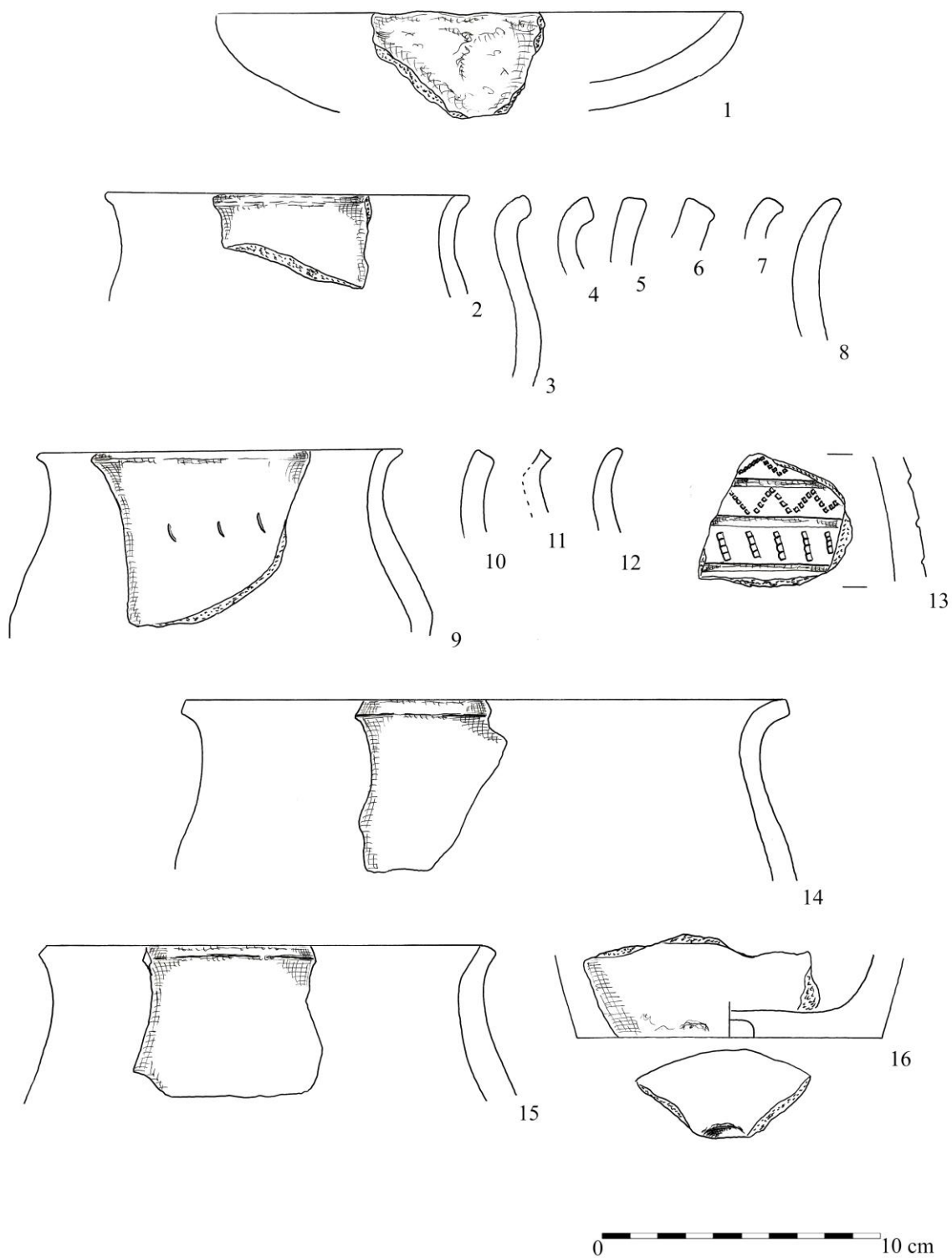
Tablica 9. Gniezno, stan. 14, wykop III NPd: 1 w. IV_b; 2-3 w. IV_c; 4-5 w. IV_e (rys. Ł. Kaczmarek)



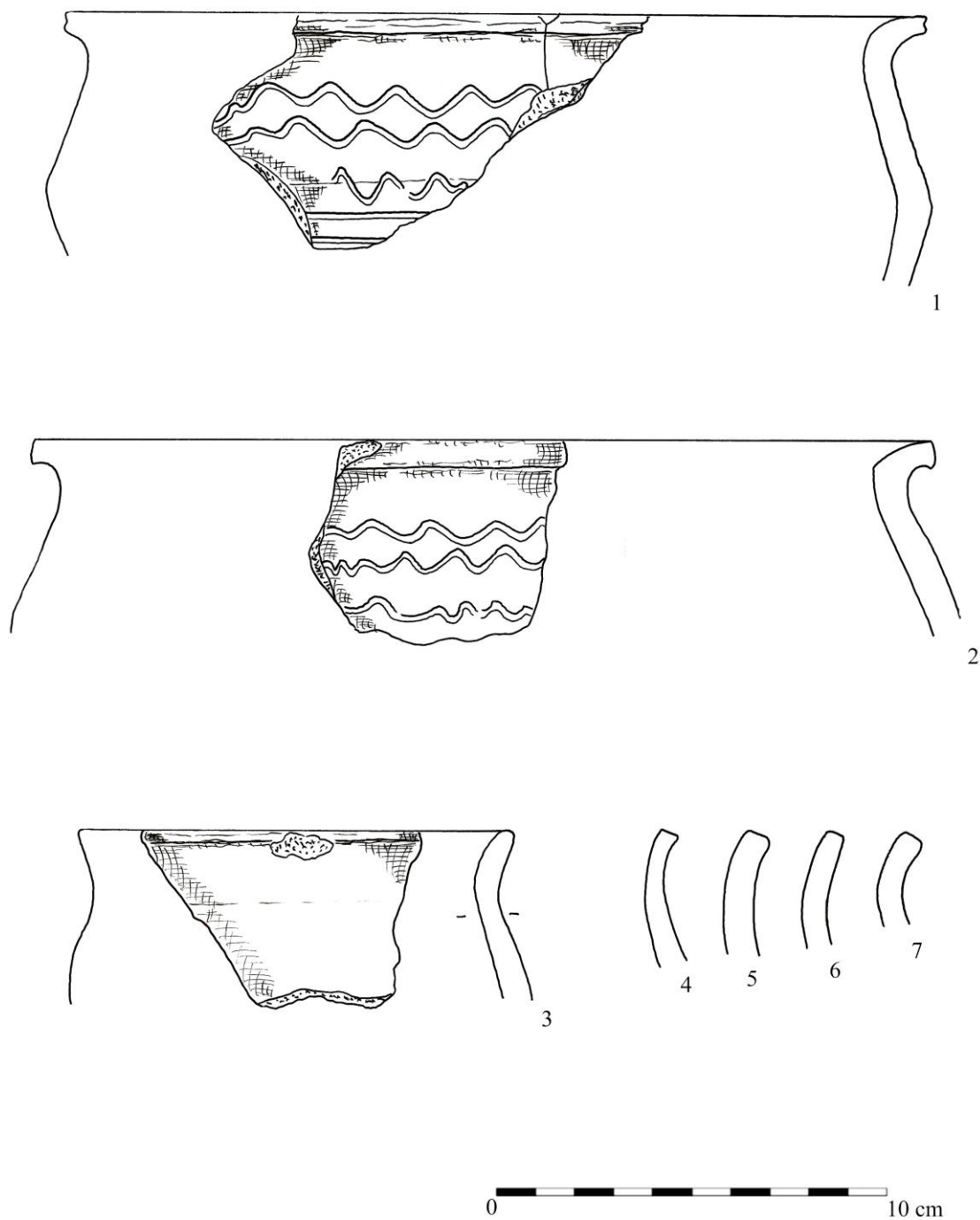
Tablica 10. Gniezno, stan. 14, wykop III NPd: 1-3 w. V-VI; 4-5 w. VII; 2-3 w. IV_c; 4-5 w. IV_e (rys. Ł. Kaczmarek)



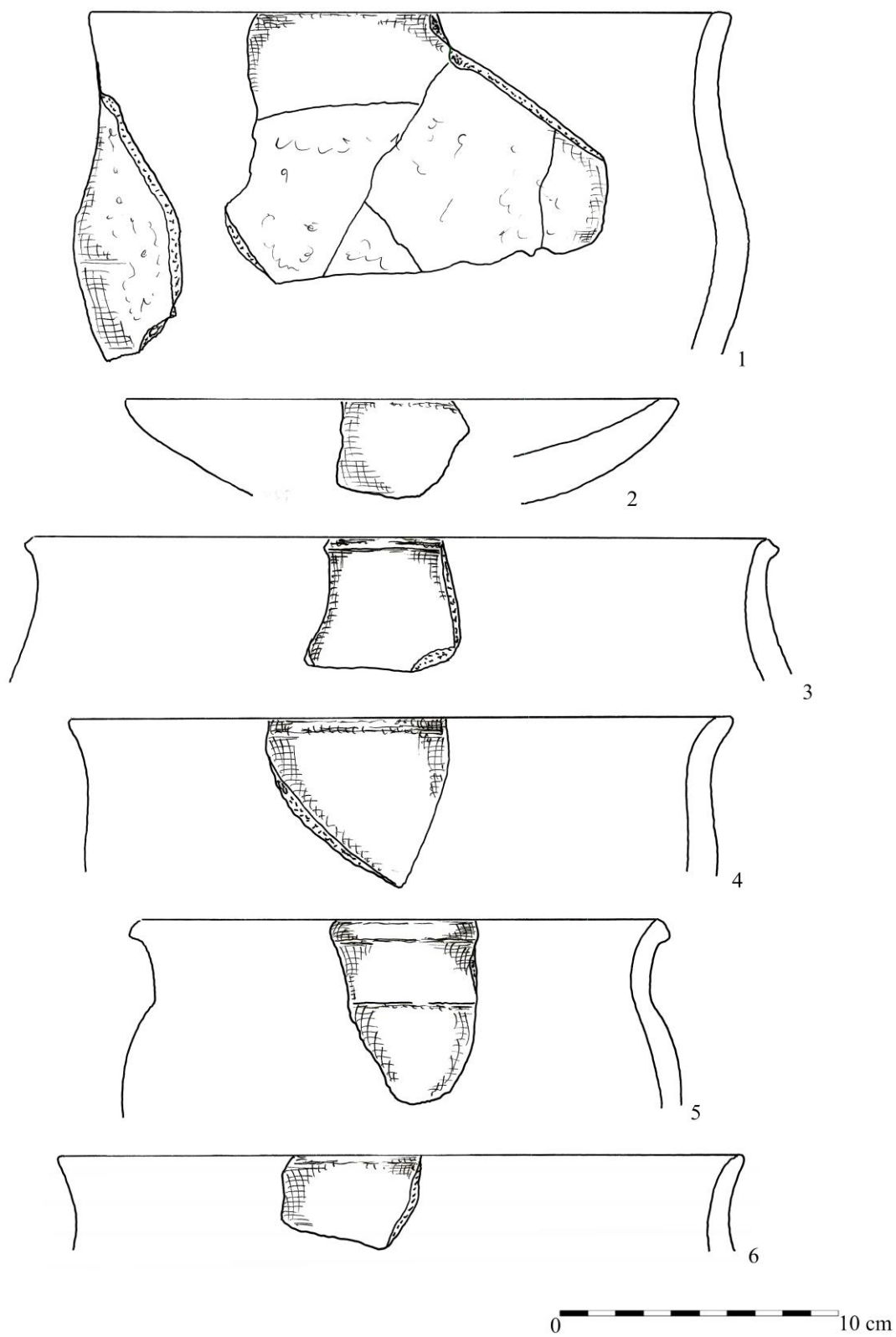
Tablica 11. Gniezno, stan. 14, wykop III NPd: 1-11 w. IV_a (rys. Ł. Kaczmarek)



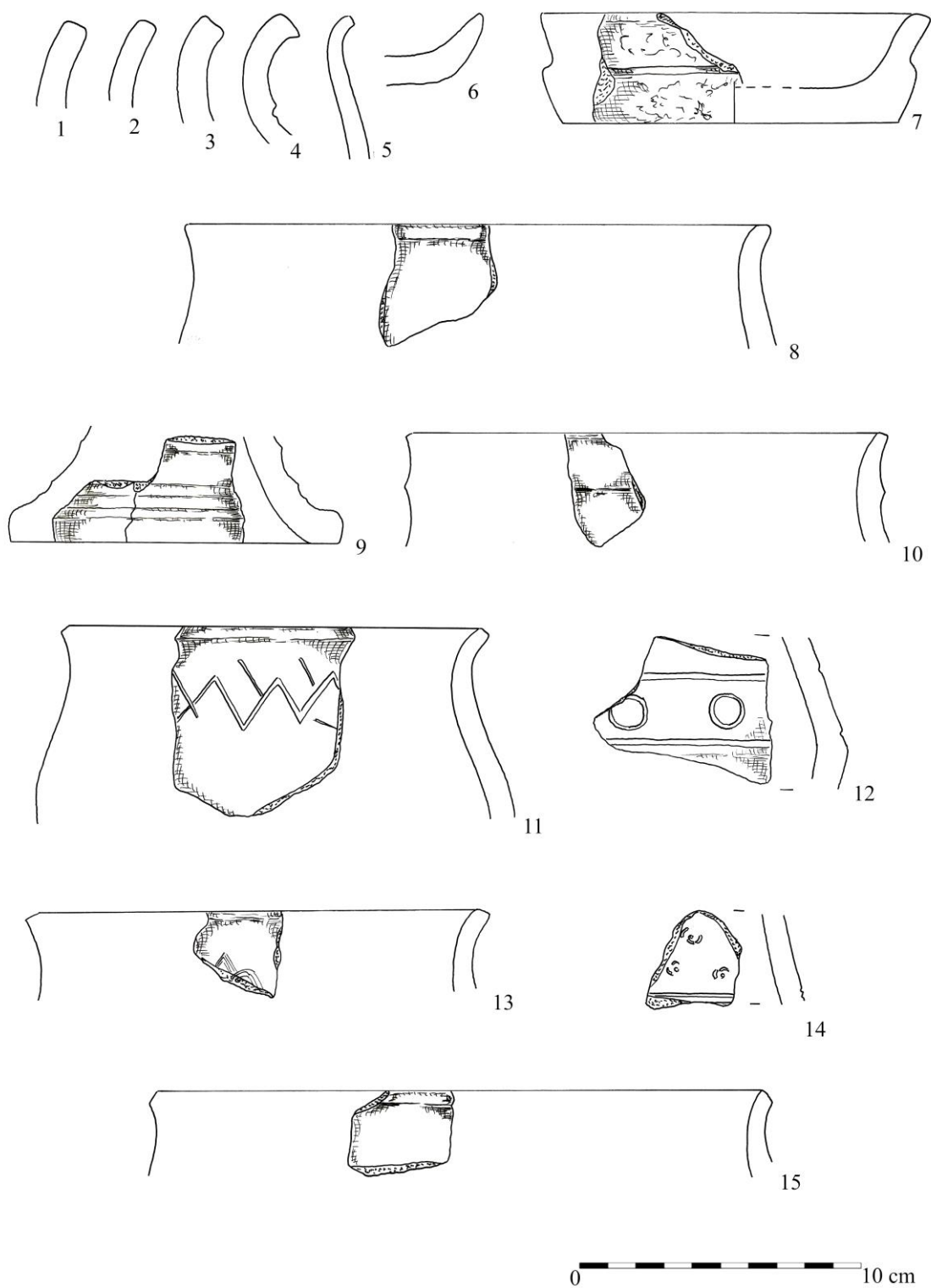
Tablica 12. Gniezno, stan. 14, wykop III NPd: 1-11 w. IV_a (rys. Ł. Kaczmarek)



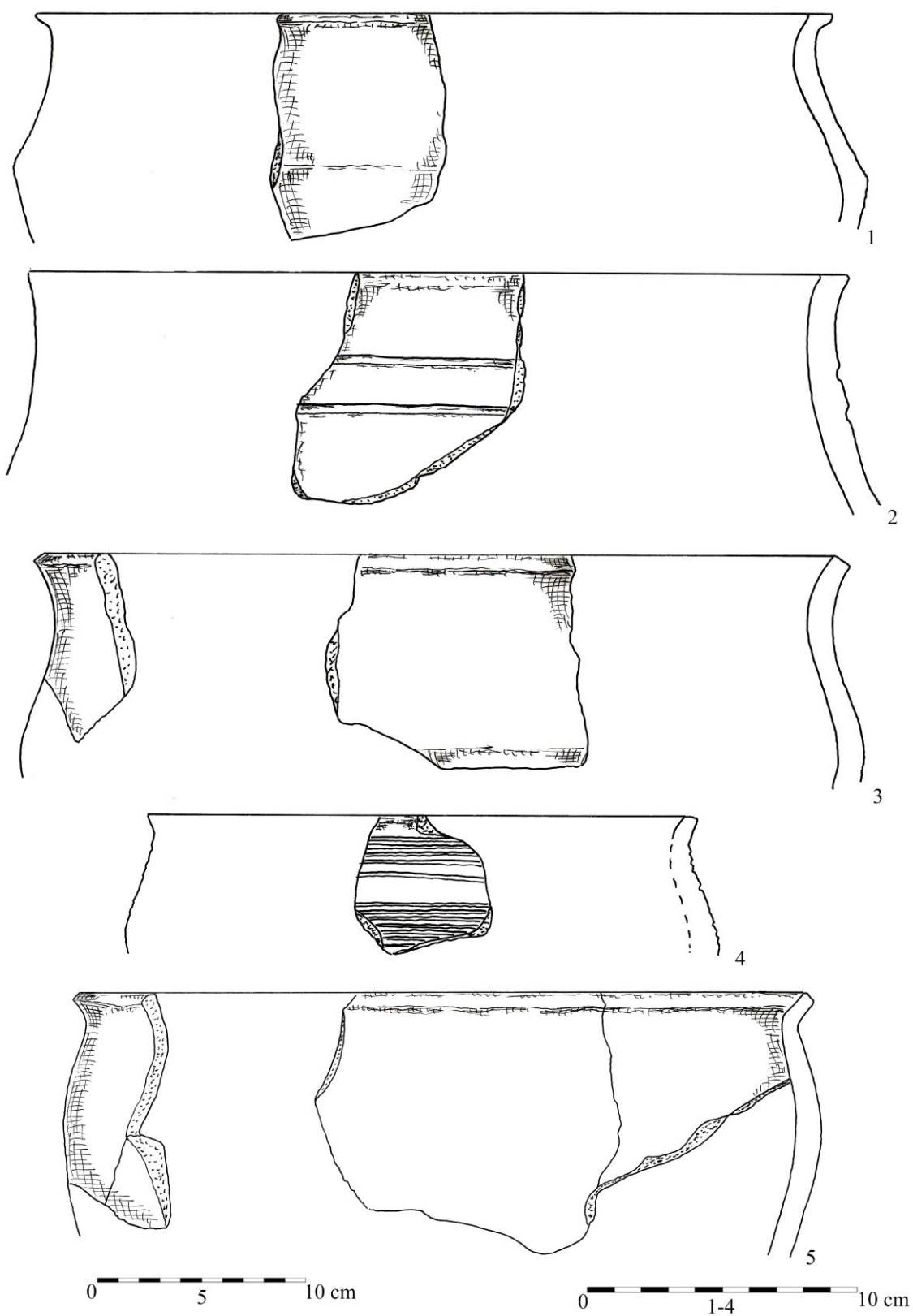
Tablica 13. Gniezno, stan. 14, wykop III NPD: 1-7 w. spalenizna – IV (rys. Ł. Kaczmarek)



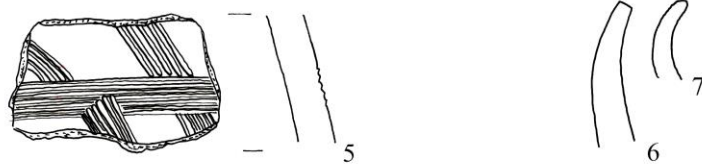
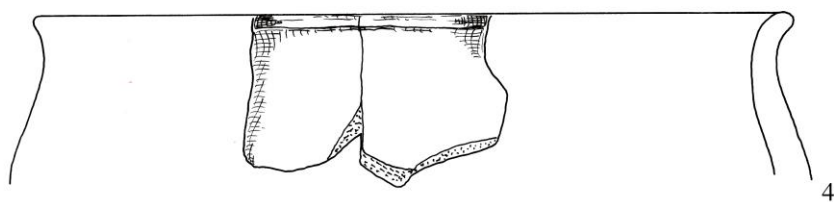
Tablica 14. Gniezno, stan. 14, wykop III NPd: 1-2 w. II, 3-6 w. III_a (rys. Ł. Kaczmarek)



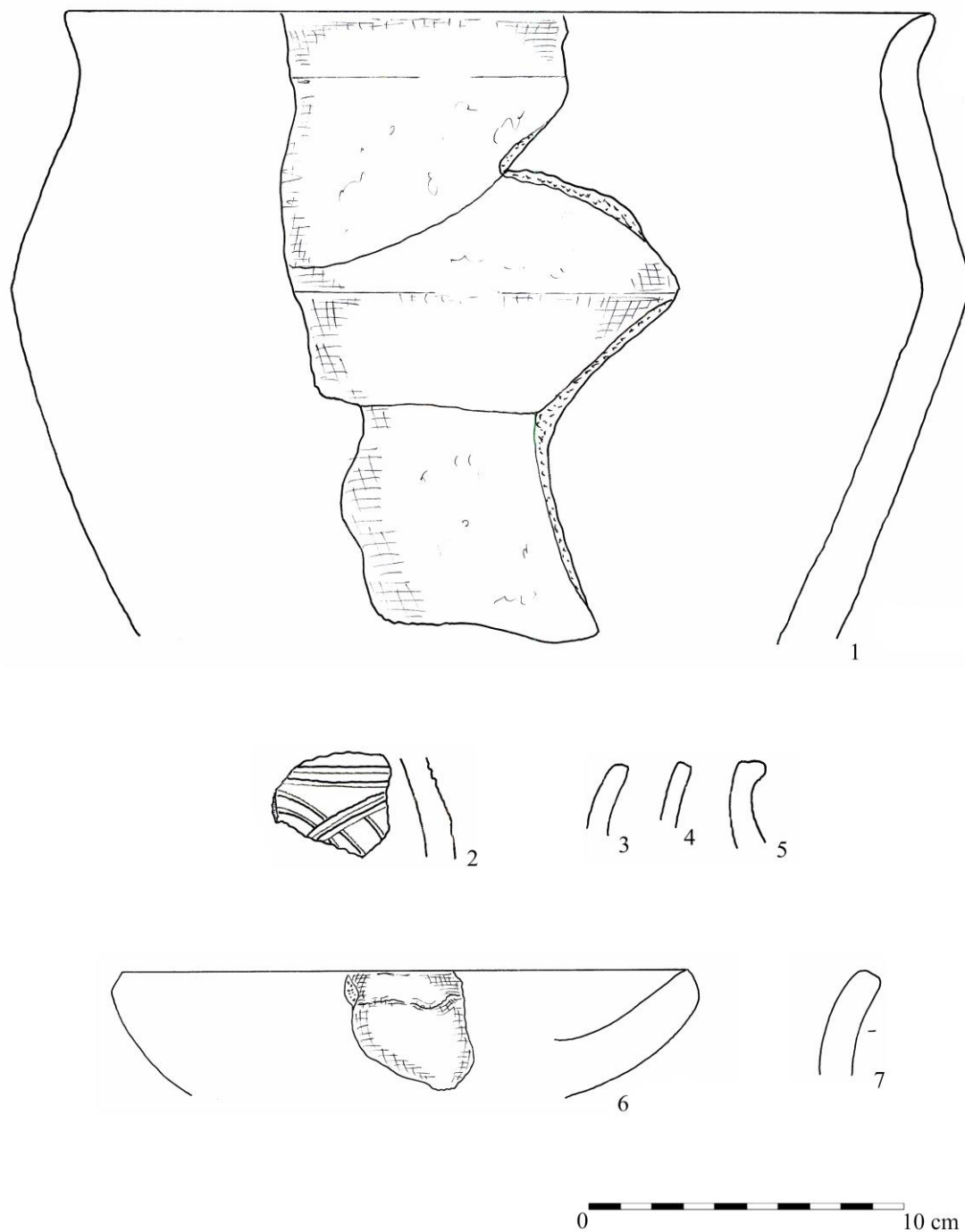
Tablica 15. Gniezno, stan. 14, wykop III NPd: 1-15 w. IV (rys. Ł. Kaczmarek)



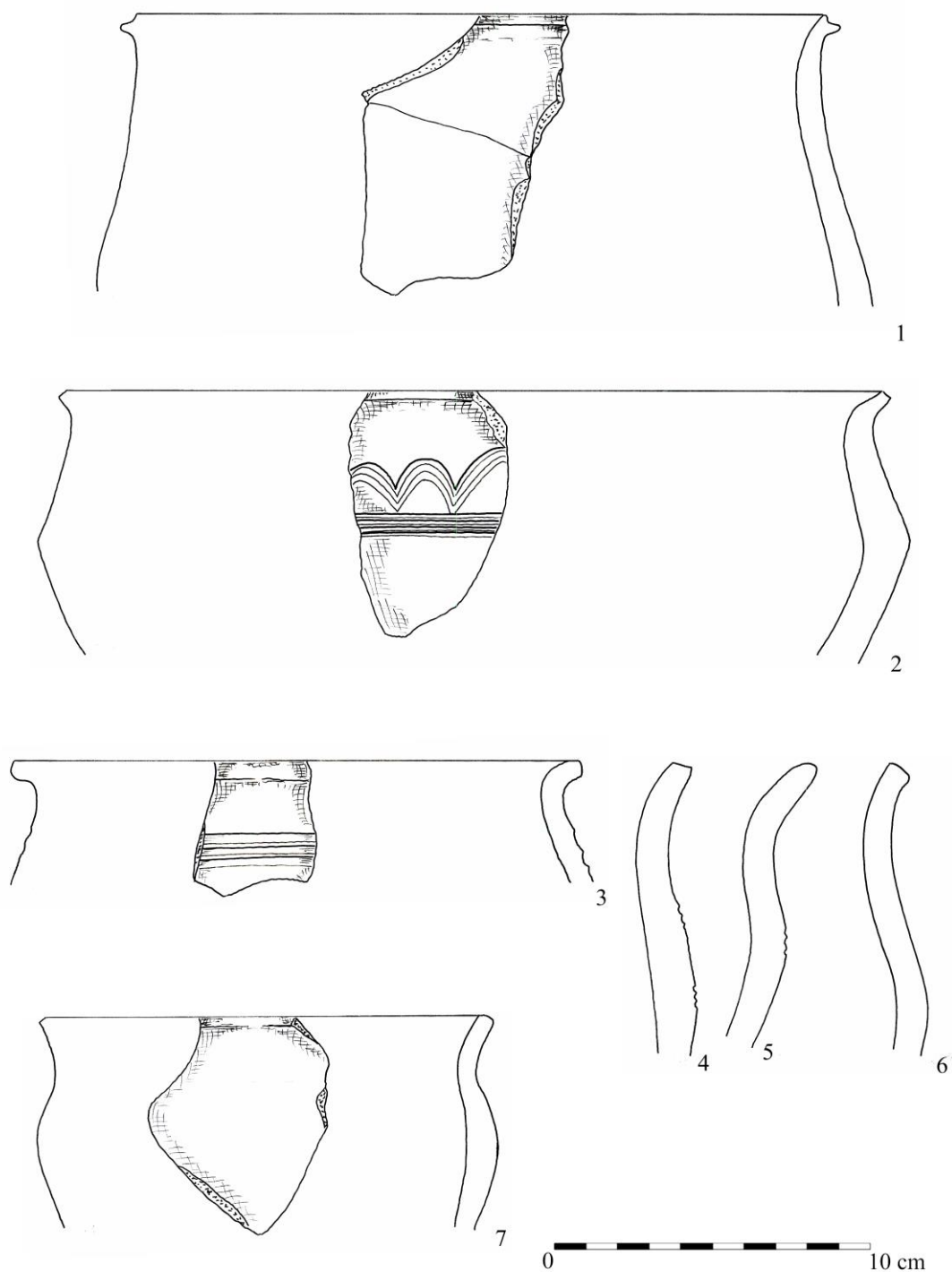
Tablica 16. Gniezno, stan. 14, wykop III NPd: 1-5 w. II (rys. Ł. Kaczmarek)



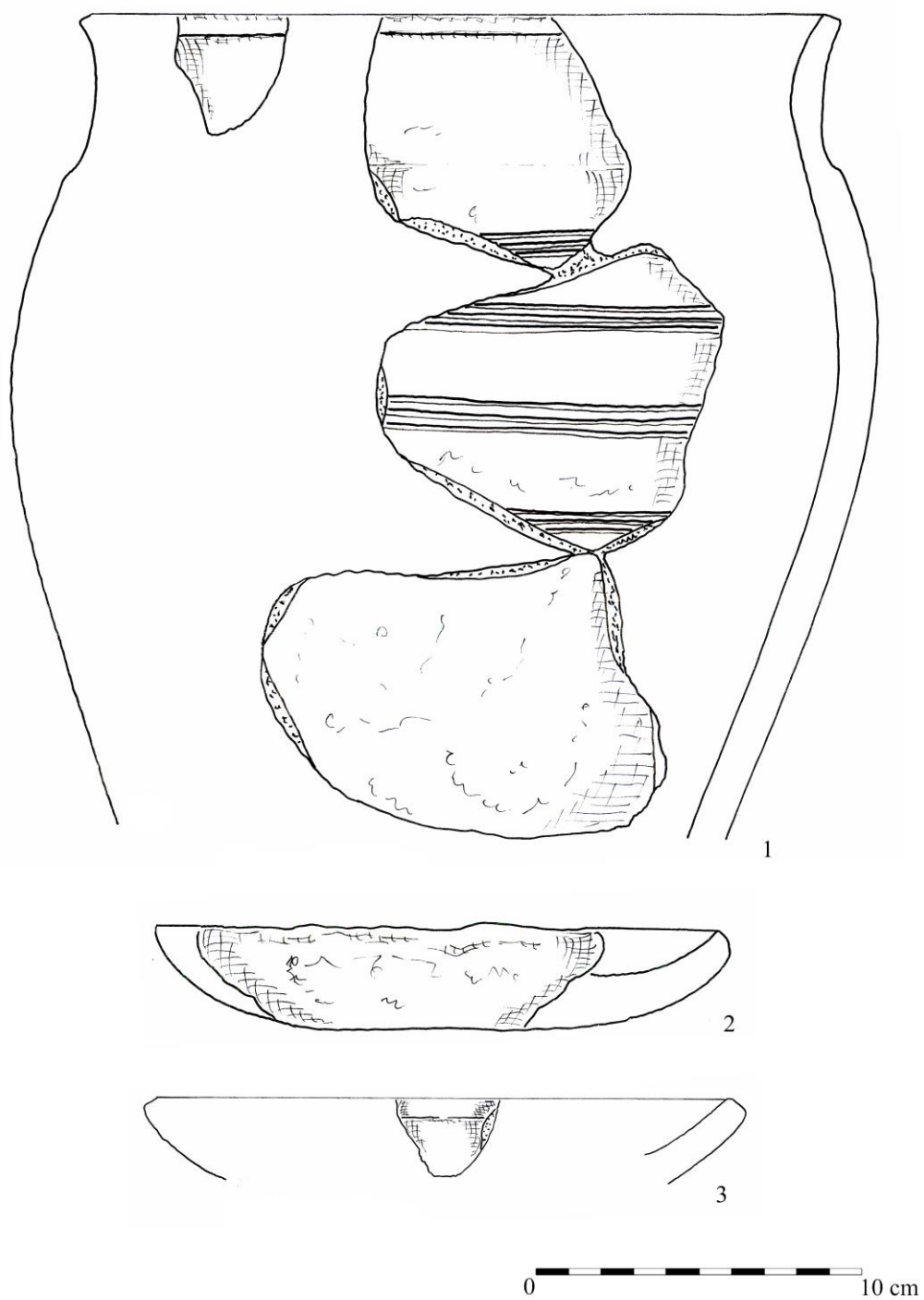
Tablica 17. Gniezno, stan. 14, wykop IV NPd: 1-3 w. III_a; 4-6 w. IV (rys. Ł. Kaczmarek)



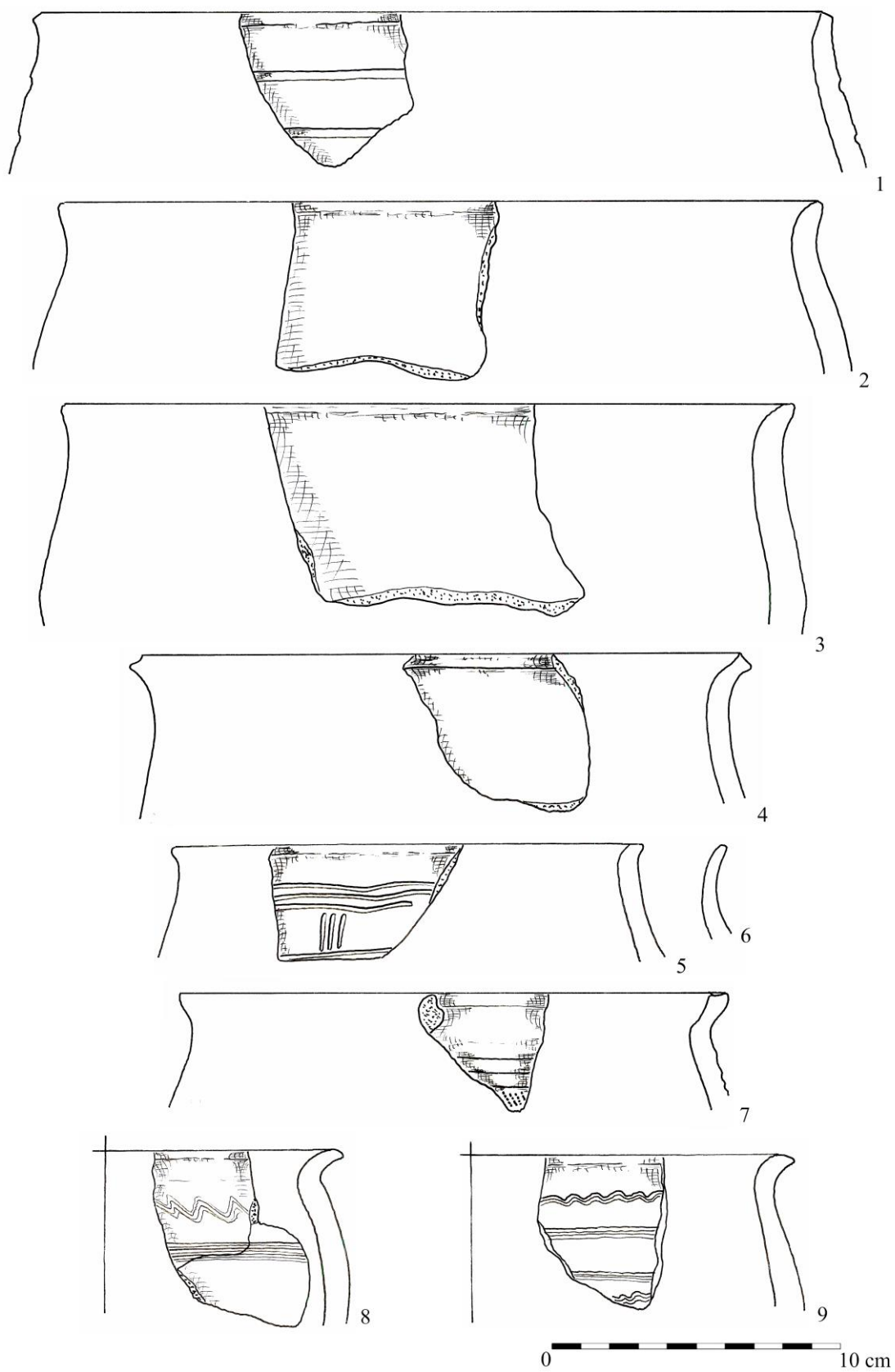
Tablica 18. Gniezno, stan. 14, wykop I NG: 1-5 w. IIIi; 6-7 jama (rys. Ł. Kaczmarek)



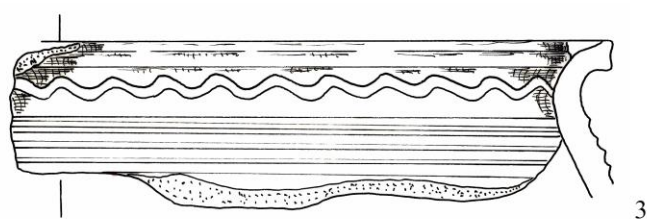
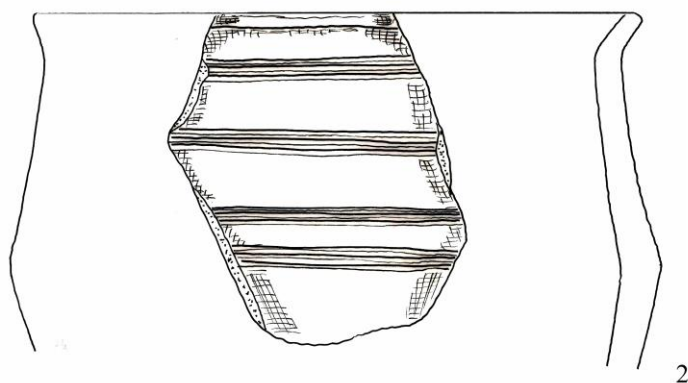
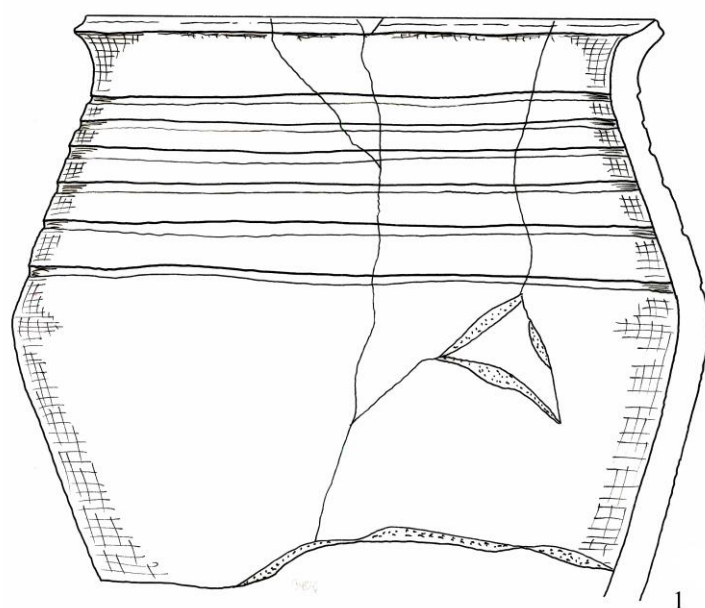
Tablica 19. Gniezno, stan. 14, wykop I NG: 1-5, 7 w. III_i; 6 w. III_{gl} (rys. Ł. Kaczmarek)



Tablica 20. Gniezno, stan. 14, wykop I NG: 1-3 w. III_i (rys. Ł. Kaczmarek)

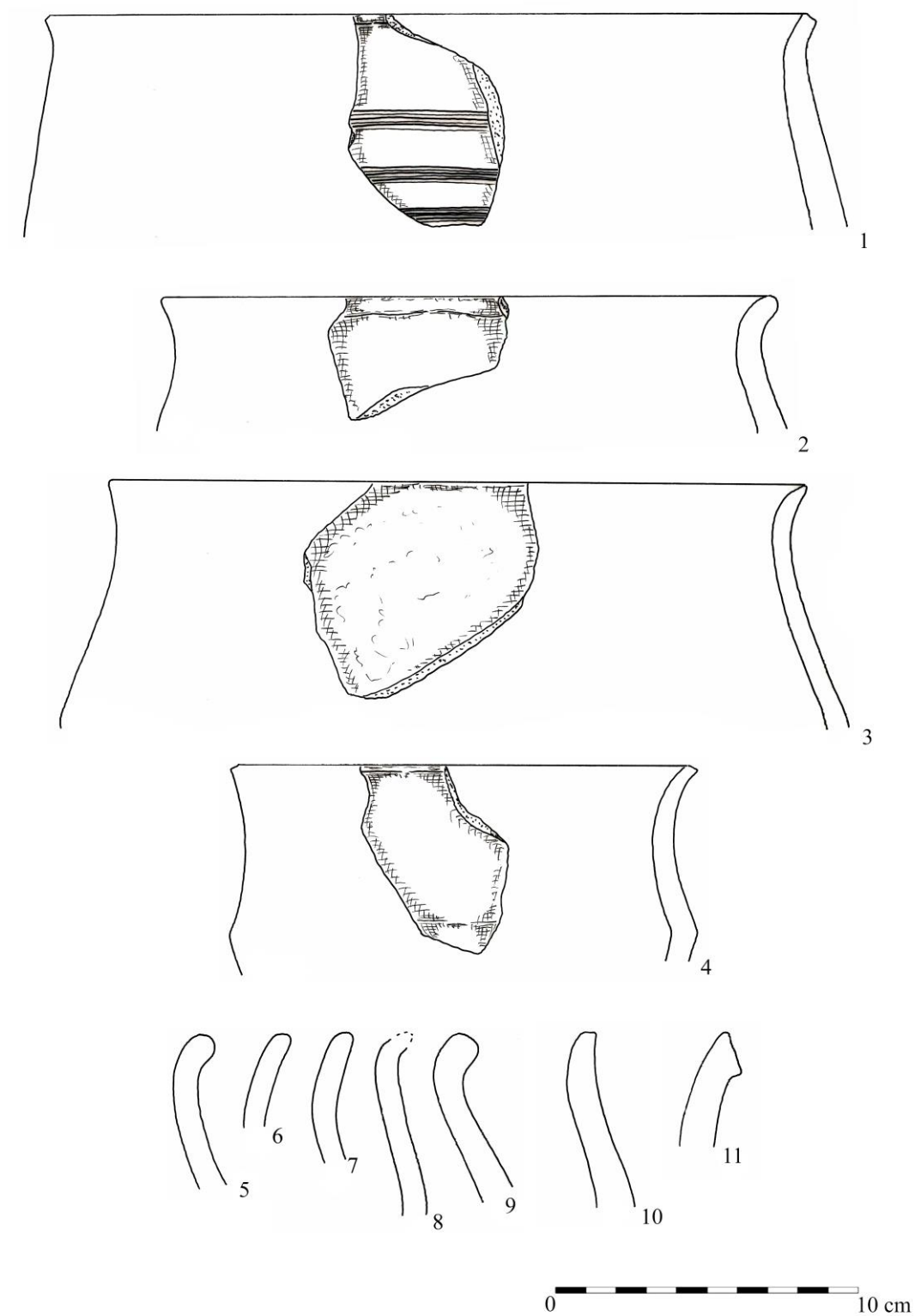


Tablica 21. Gniezno, stan. 14, wykop I NG: 1-9 w. III_h (rys. Ł. Kaczmarek)

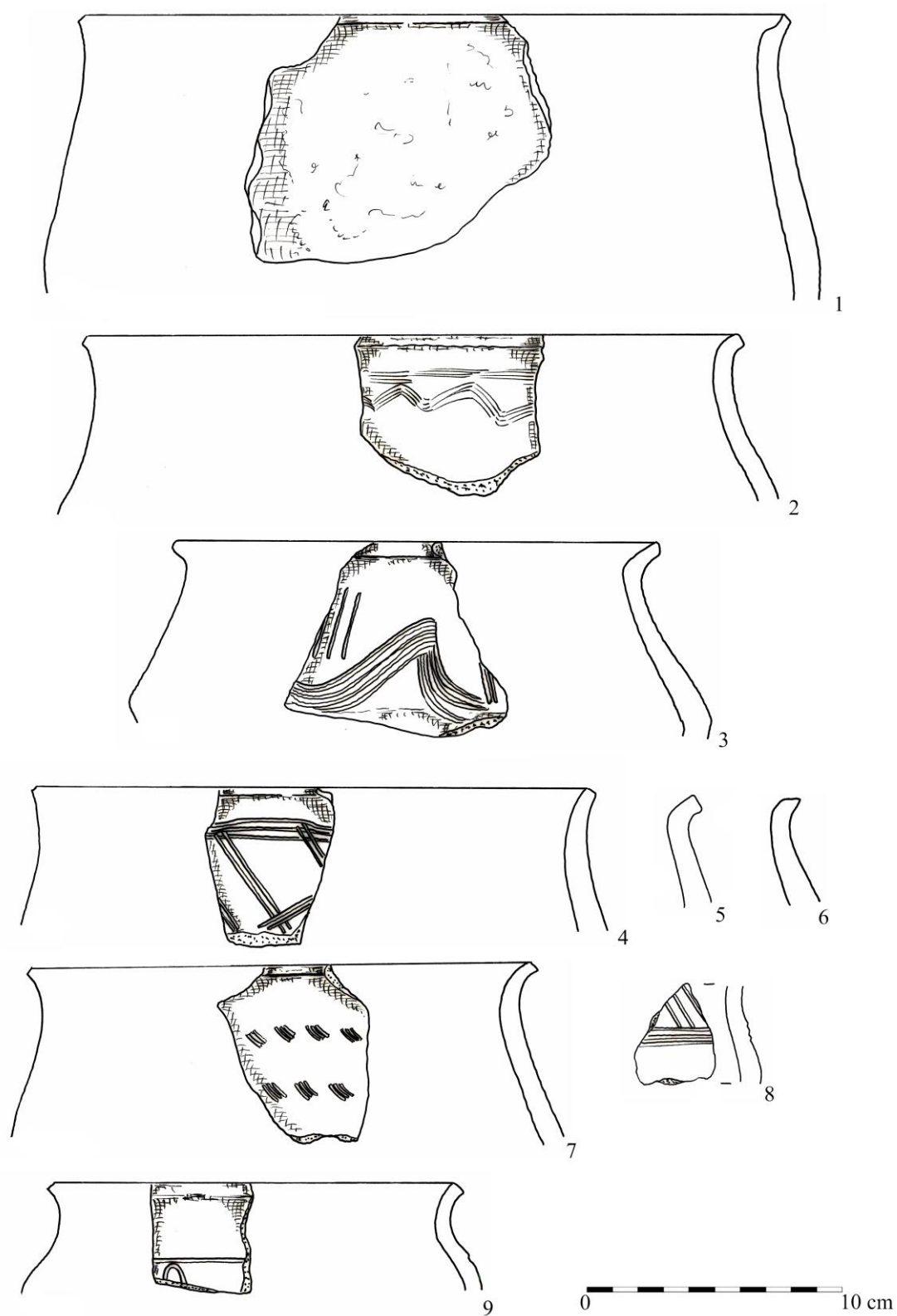


0 10 cm

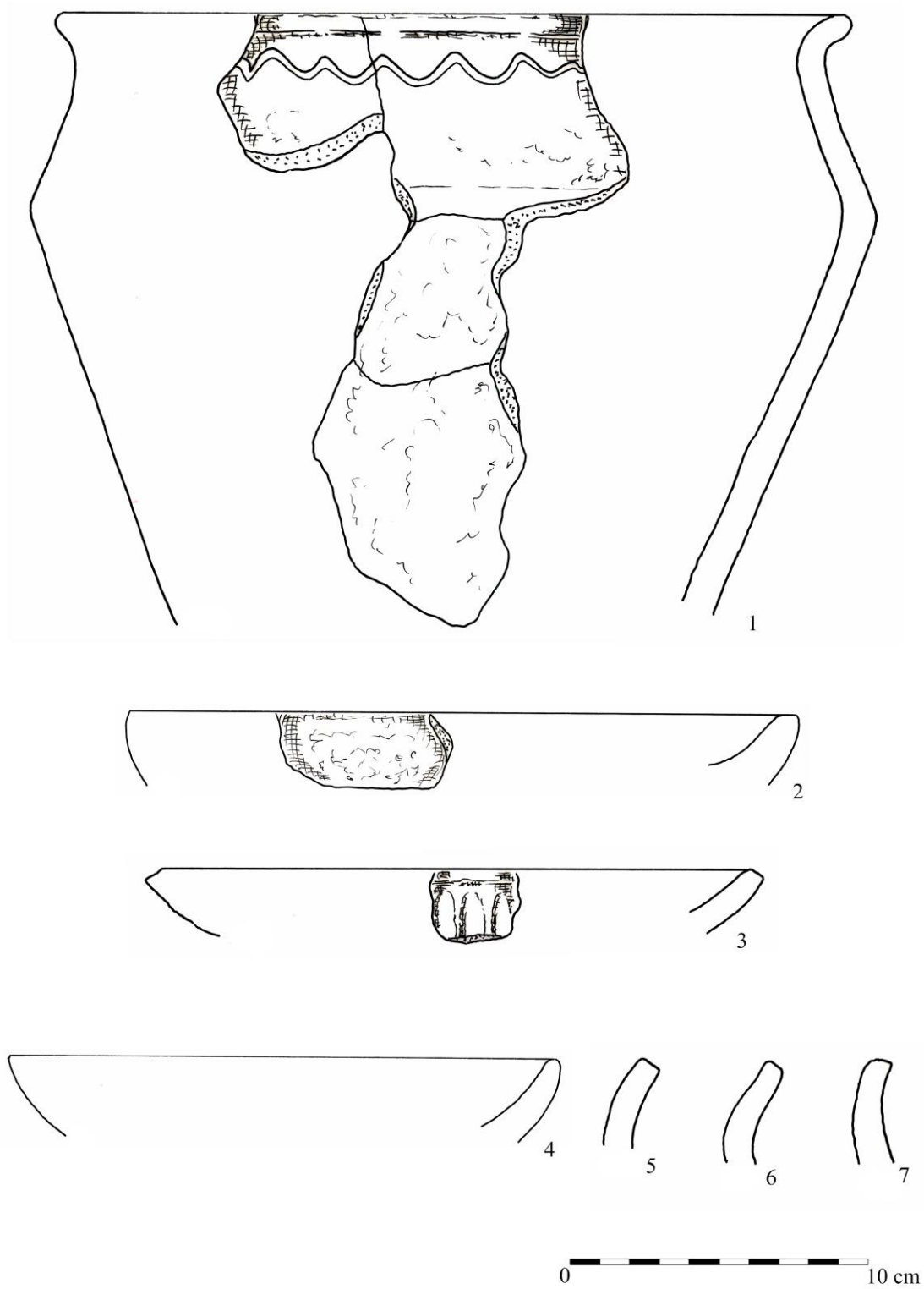
Tablica 22. Gniezno, stan. 14, wykop I NG: 1-3 w. III_e (rys. Ł. Kaczmarek)



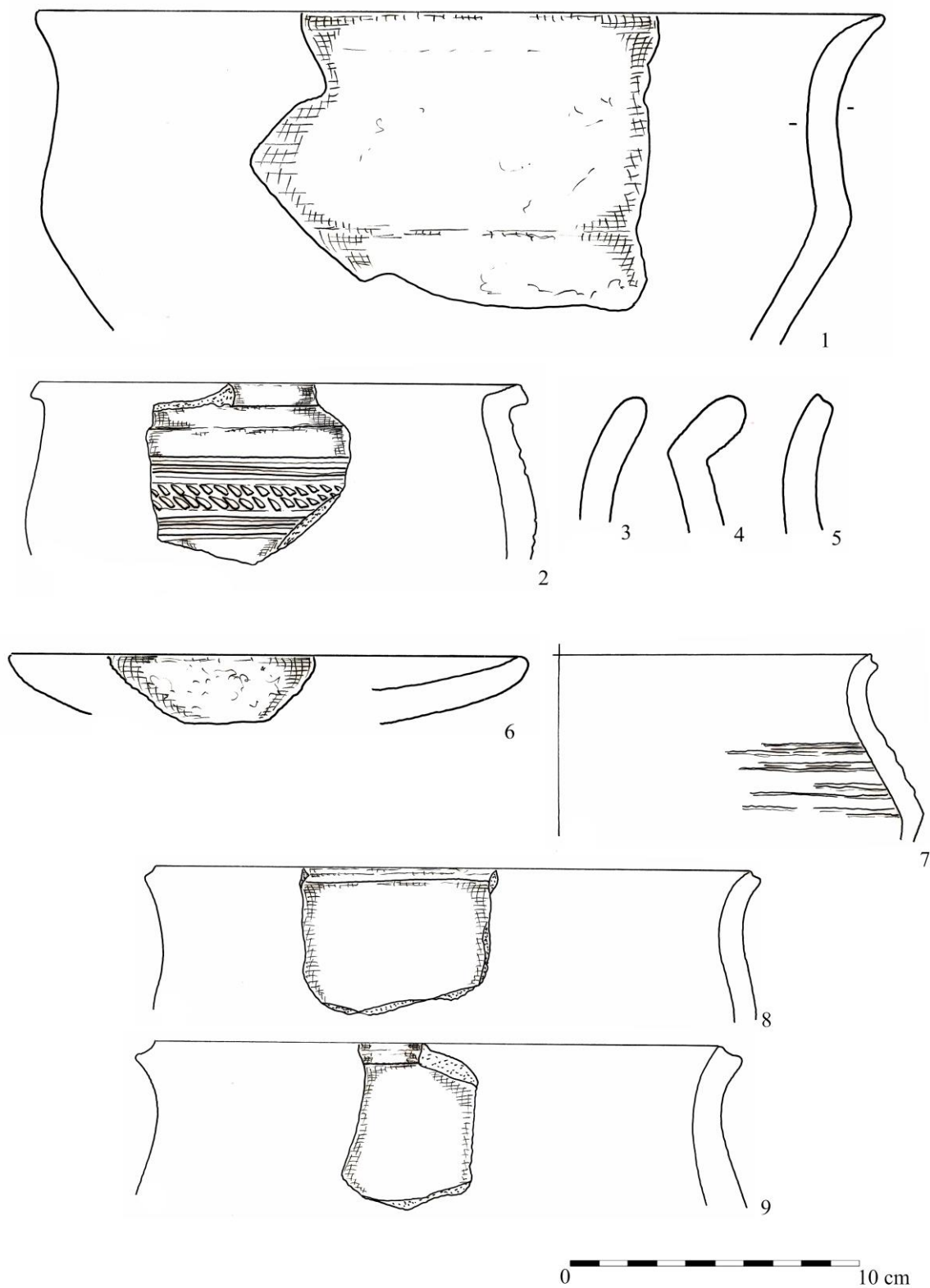
Tablica 23. Gniezno, stan. 14, wykop I NG: 1-11 w. III_a (rys. Ł. Kaczmarek)



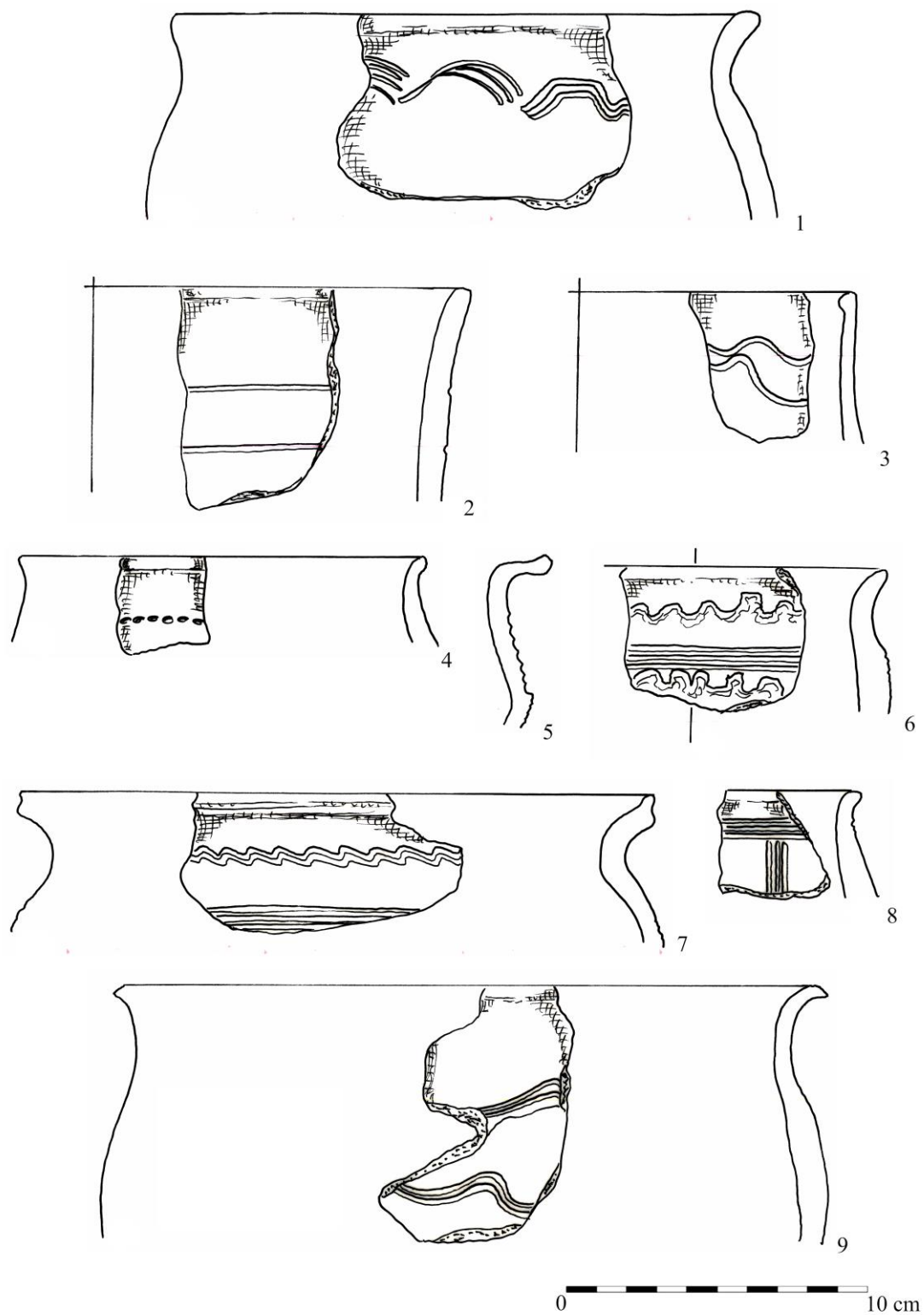
Tablica 24. Gniezno, stan. 14, wykop I NG: 1-4 w. III_a; 5-9 w. III_b (rys. Ł. Kaczmarek)



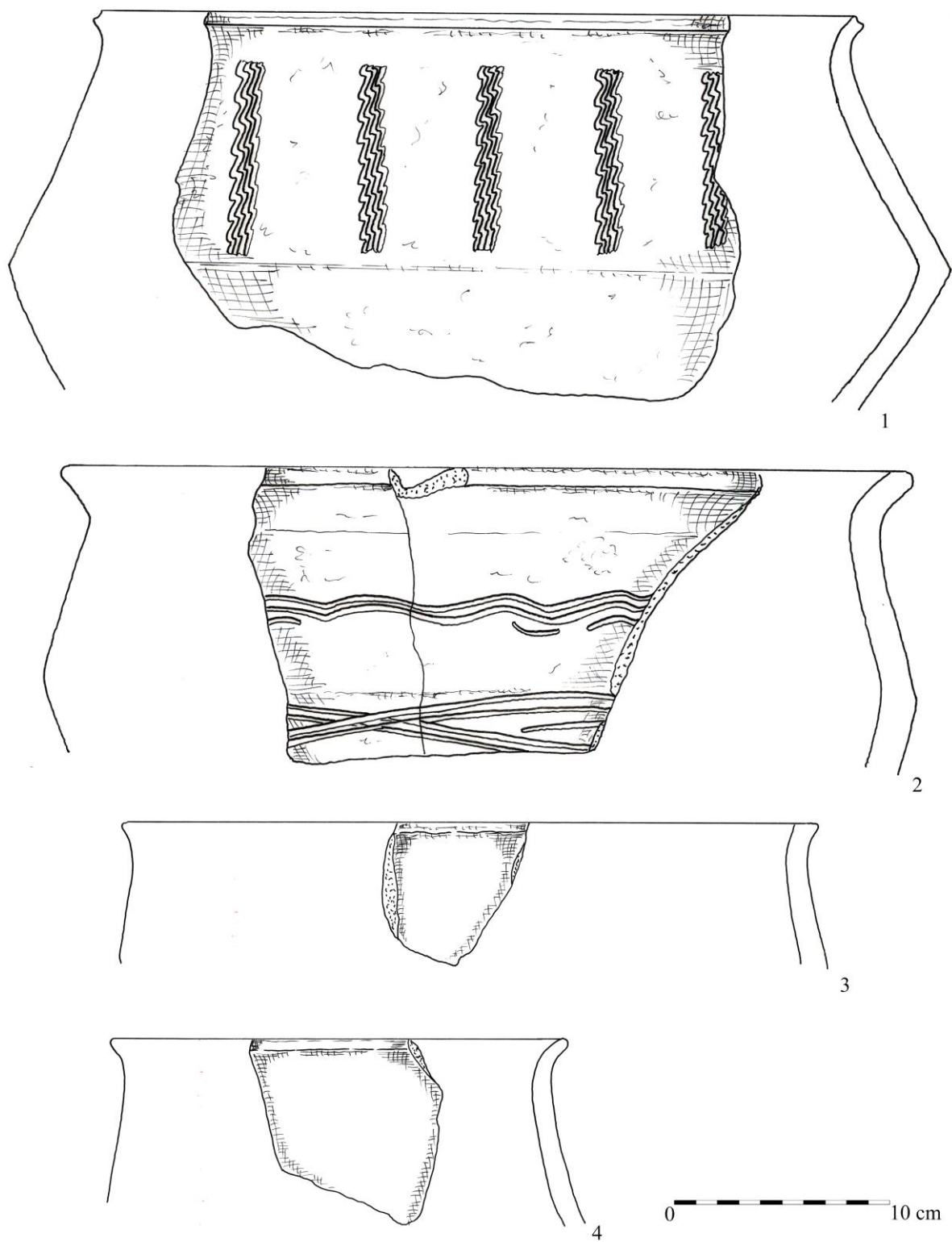
Tablica 25. Gniezno, stan. 14, wykop I NG: 1-7 w. III (rys. Ł. Kaczmarek)



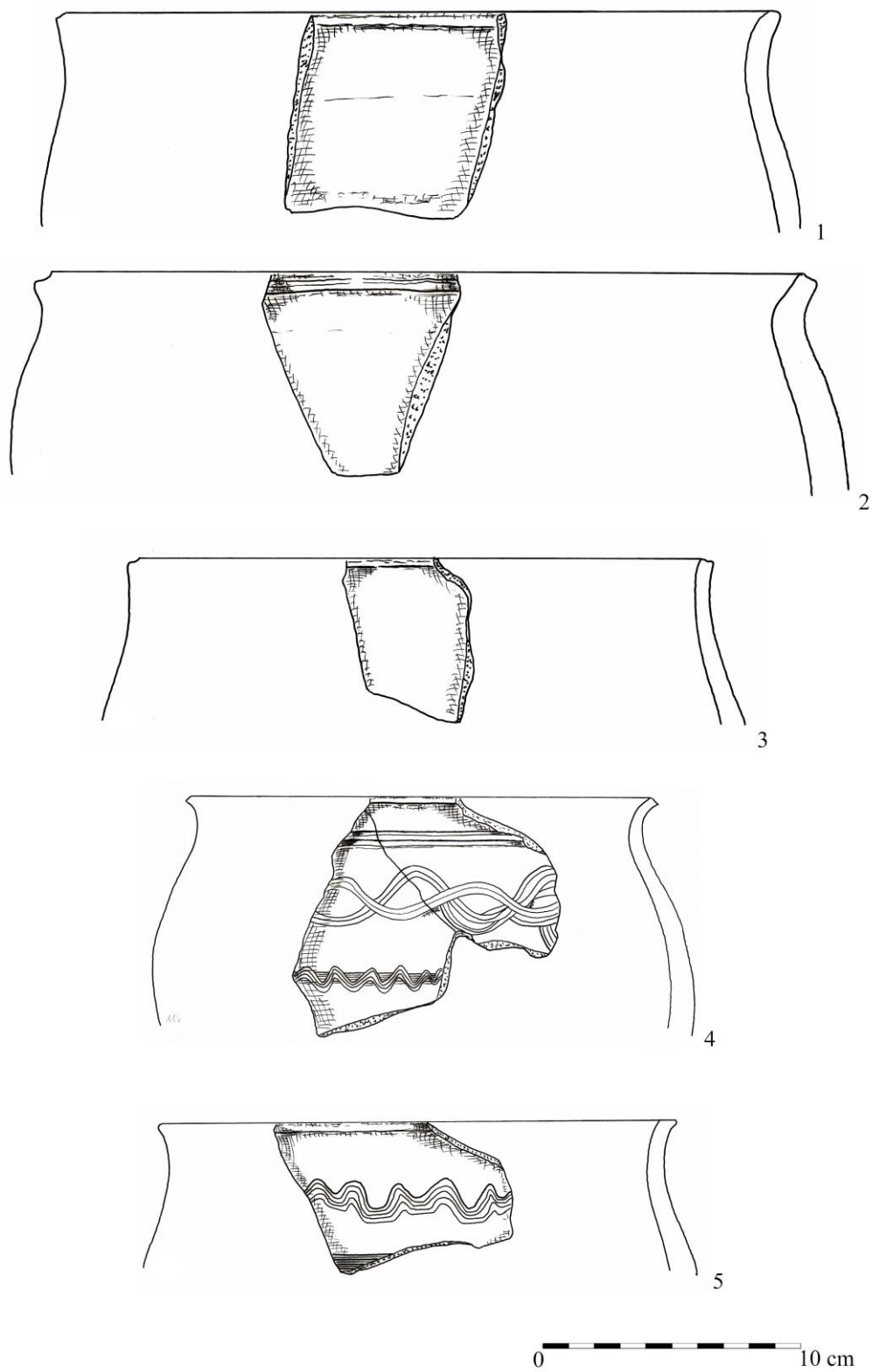
Tablica 26. Gniezno, stan. 14, wykop I NG: 1-9 w. III (rys. Ł. Kaczmarek)



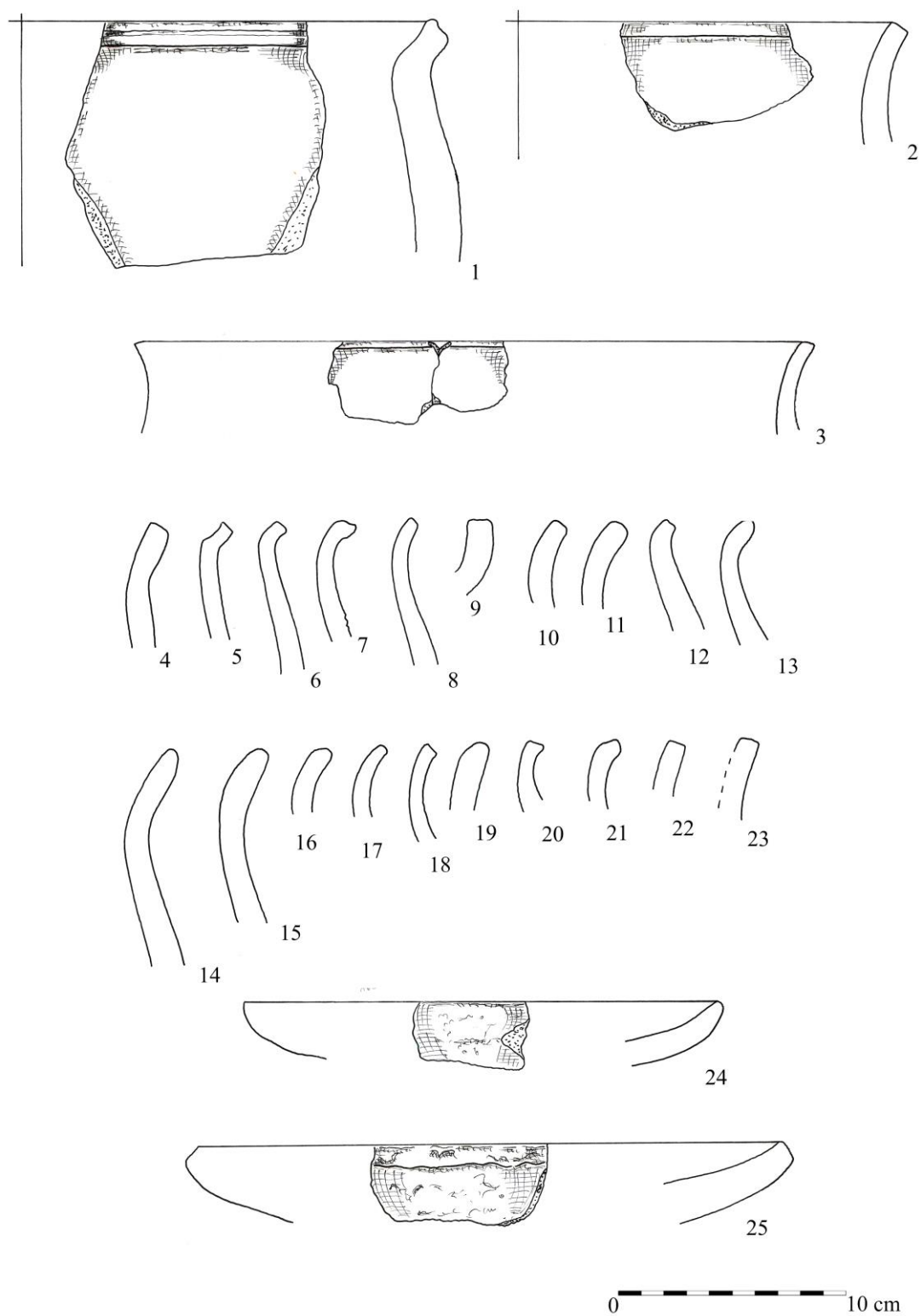
Tablica 27. Gniezno, stan. 14, wykop I NG: 1-9 w. II_b (rys. Ł. Kaczmarek)



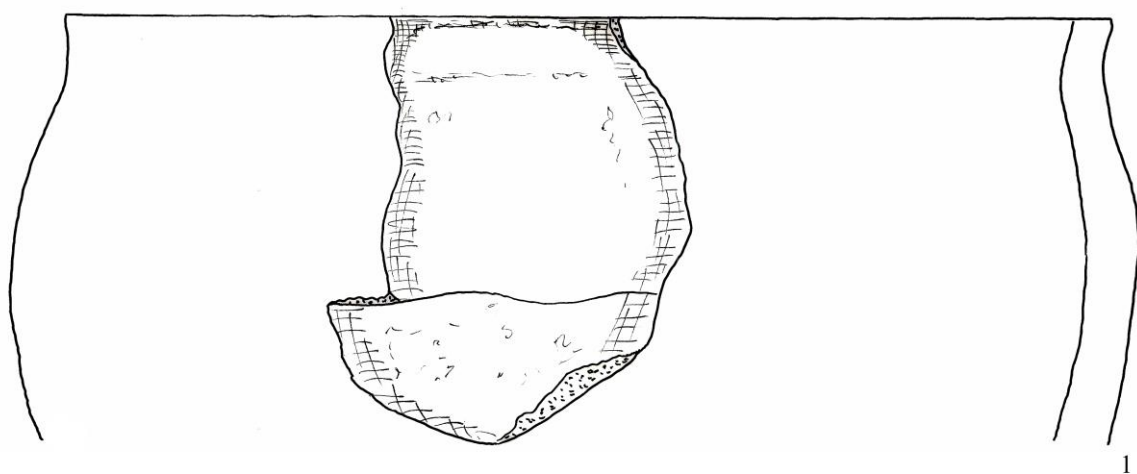
Tablica 28. Gniezno, stan. 14, wykop II NG: 1-4 w. III_i (rys. Ł. Kaczmarek)



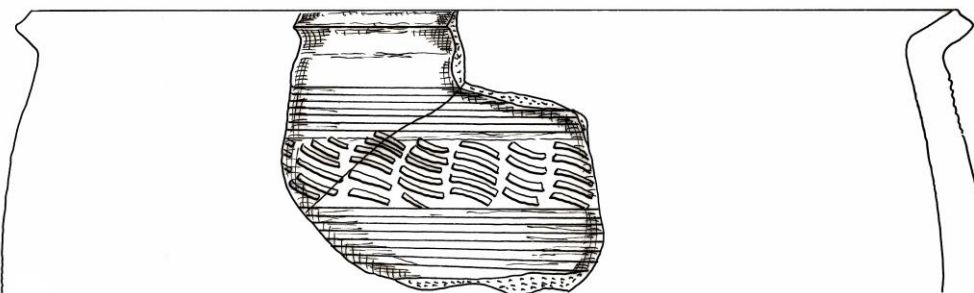
Tablica 29. Gniezno, stan. 14, wykop II NG: 1-5 w. III_i (rys. Ł. Kaczmarek)



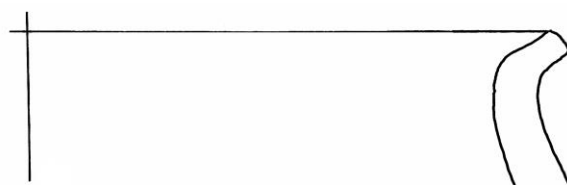
Tablica 30. Gniezno, stan. 14, wykop II NG: 1-25 w. III_i (rys. Ł. Kaczmarek)



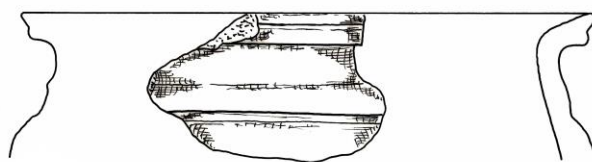
1



2



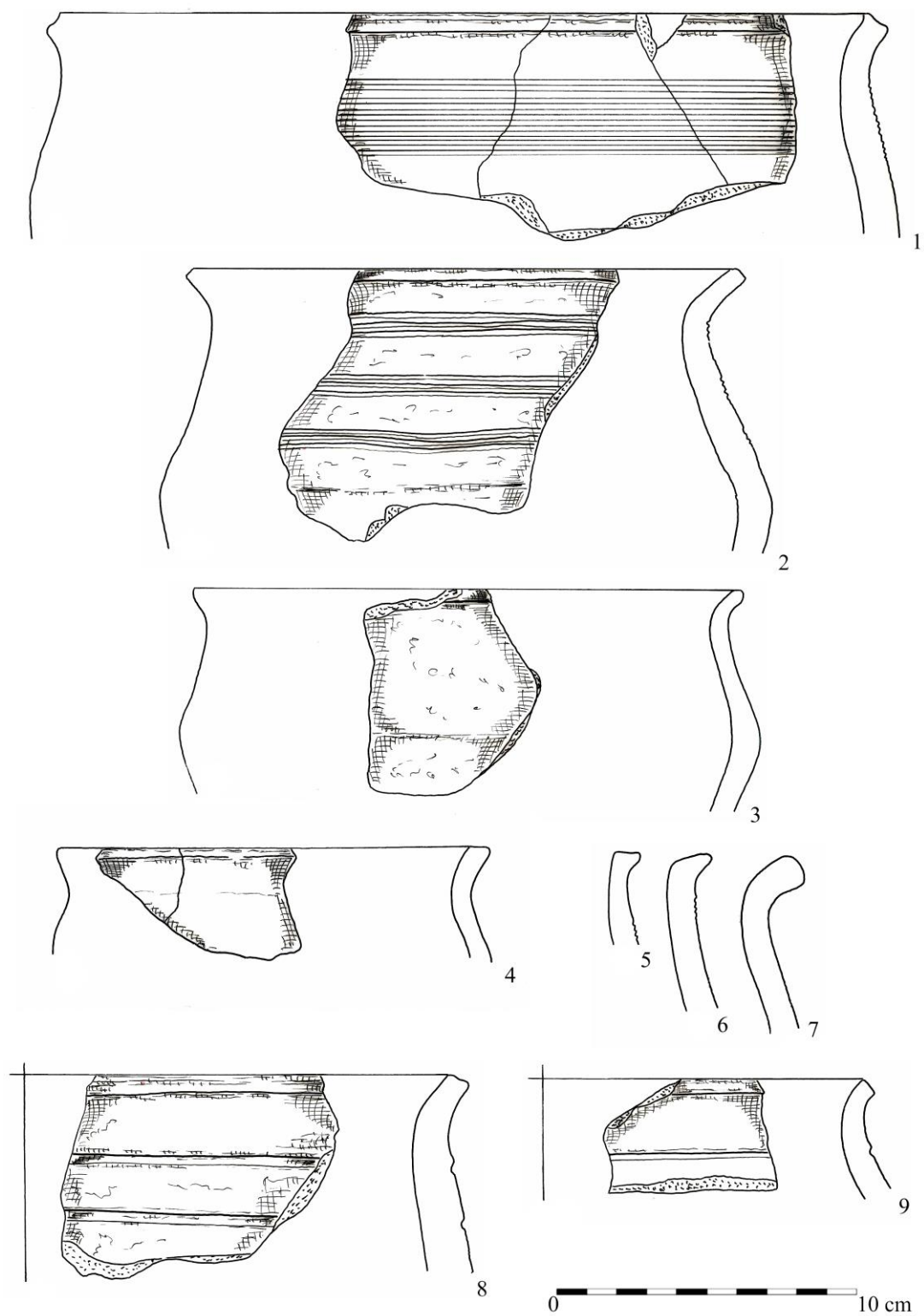
3



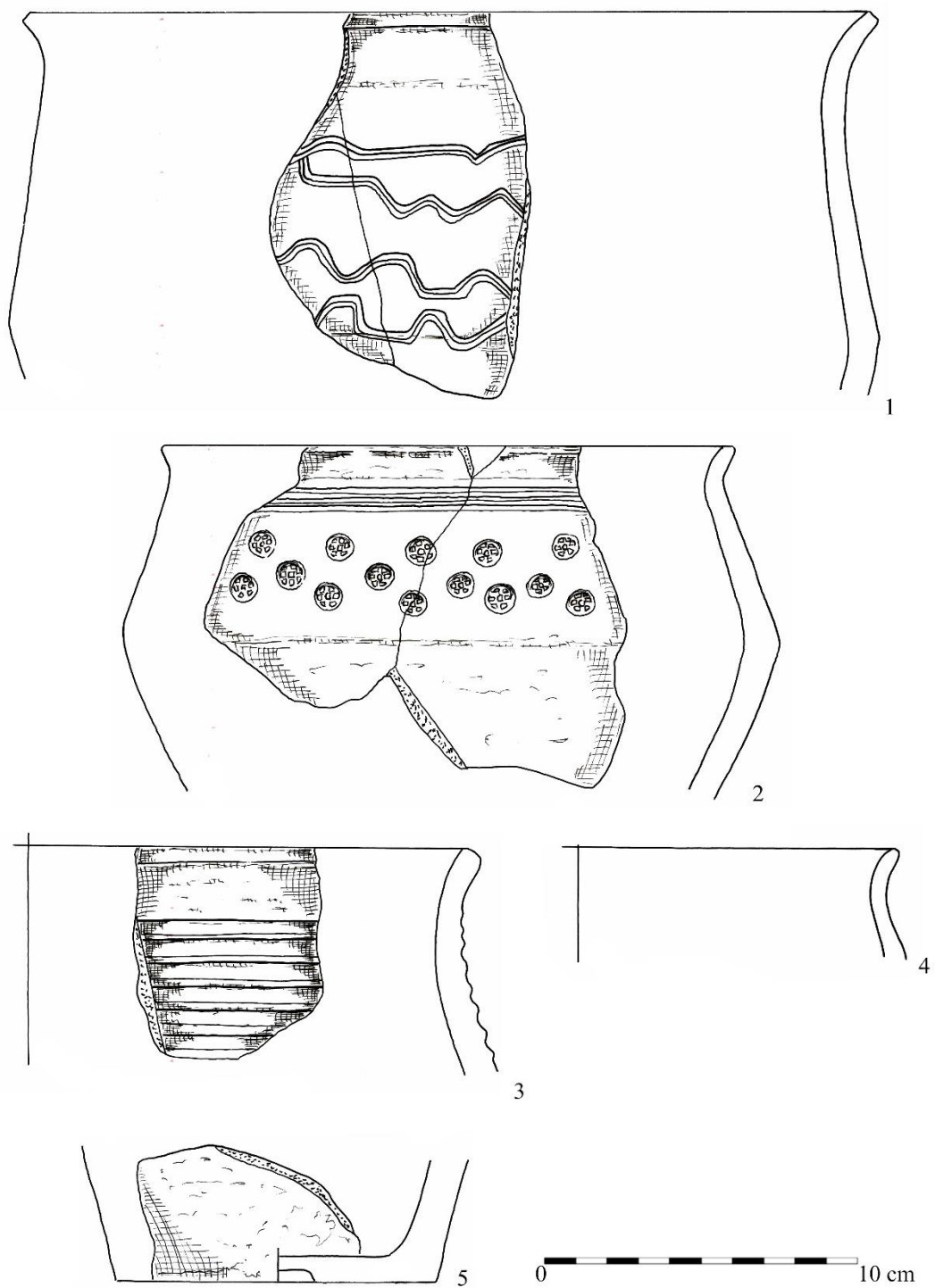
4

0 10 cm

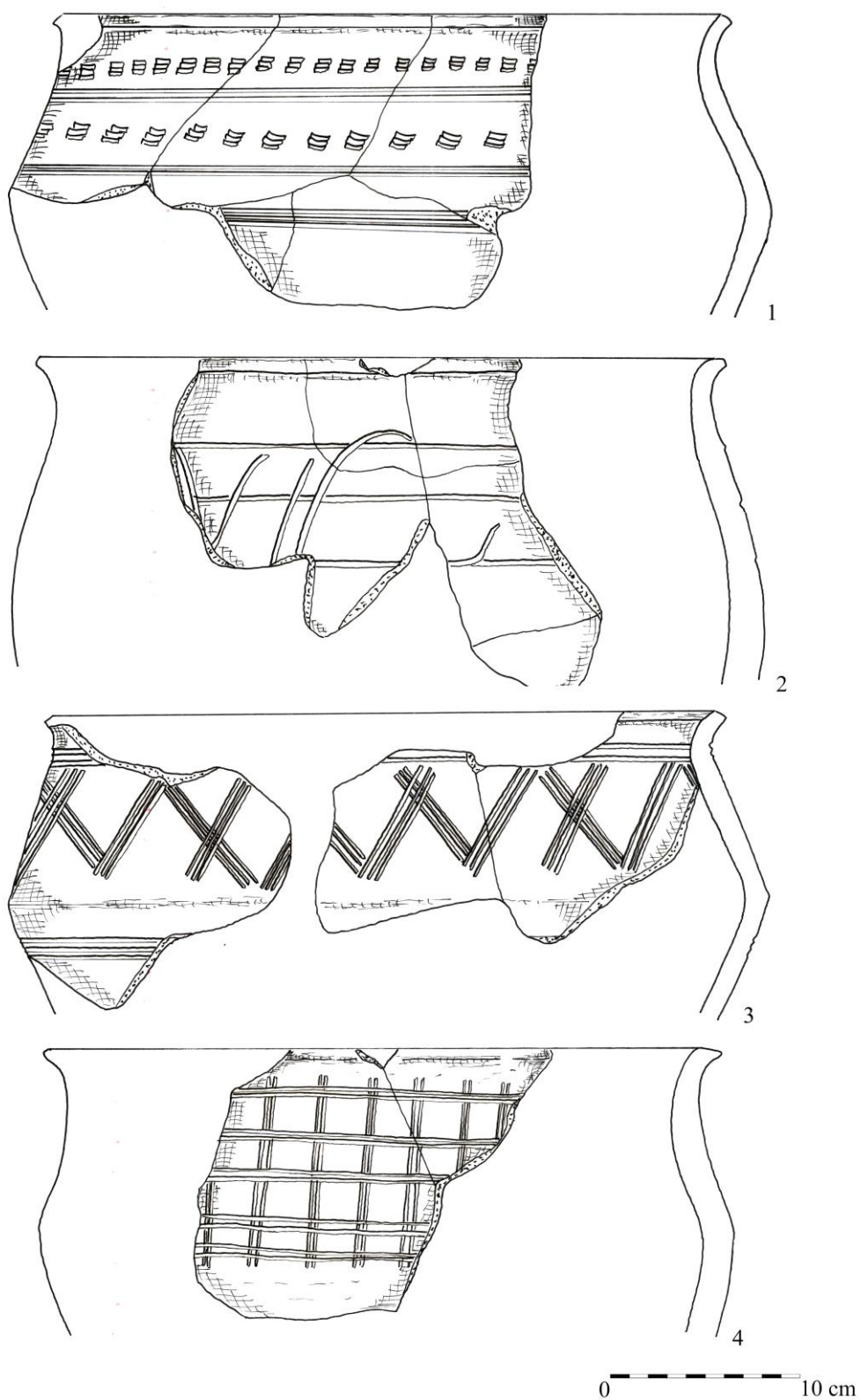
Tablica 31. Gniezno, stan. 14, wykop II NG: 1-4 w. III_h (rys. Ł. Kaczmarek)



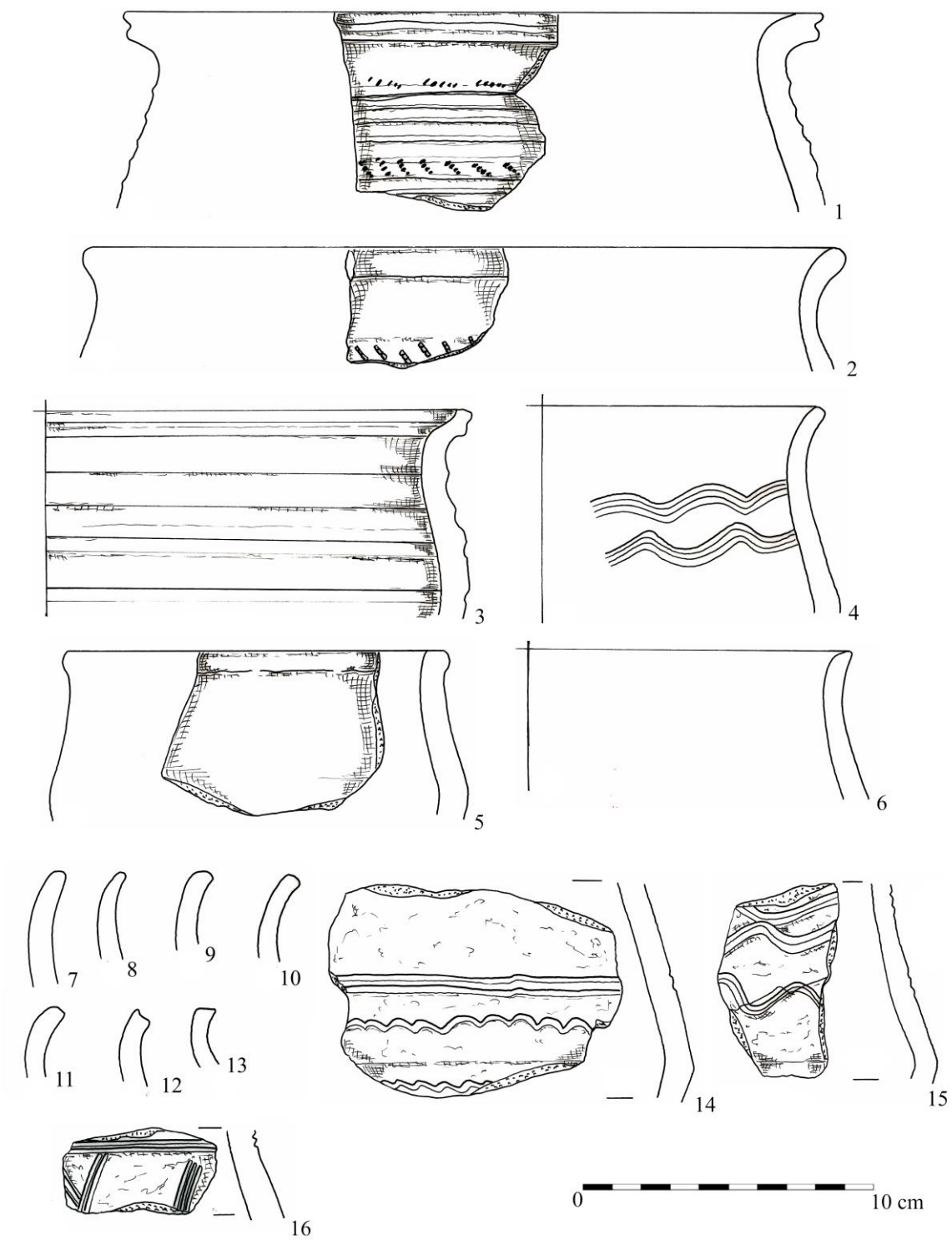
Tablica 32. Gniezno, stan. 14, wykop II NG: 1-9 w. III_h (rys. Ł. Kaczmarek)



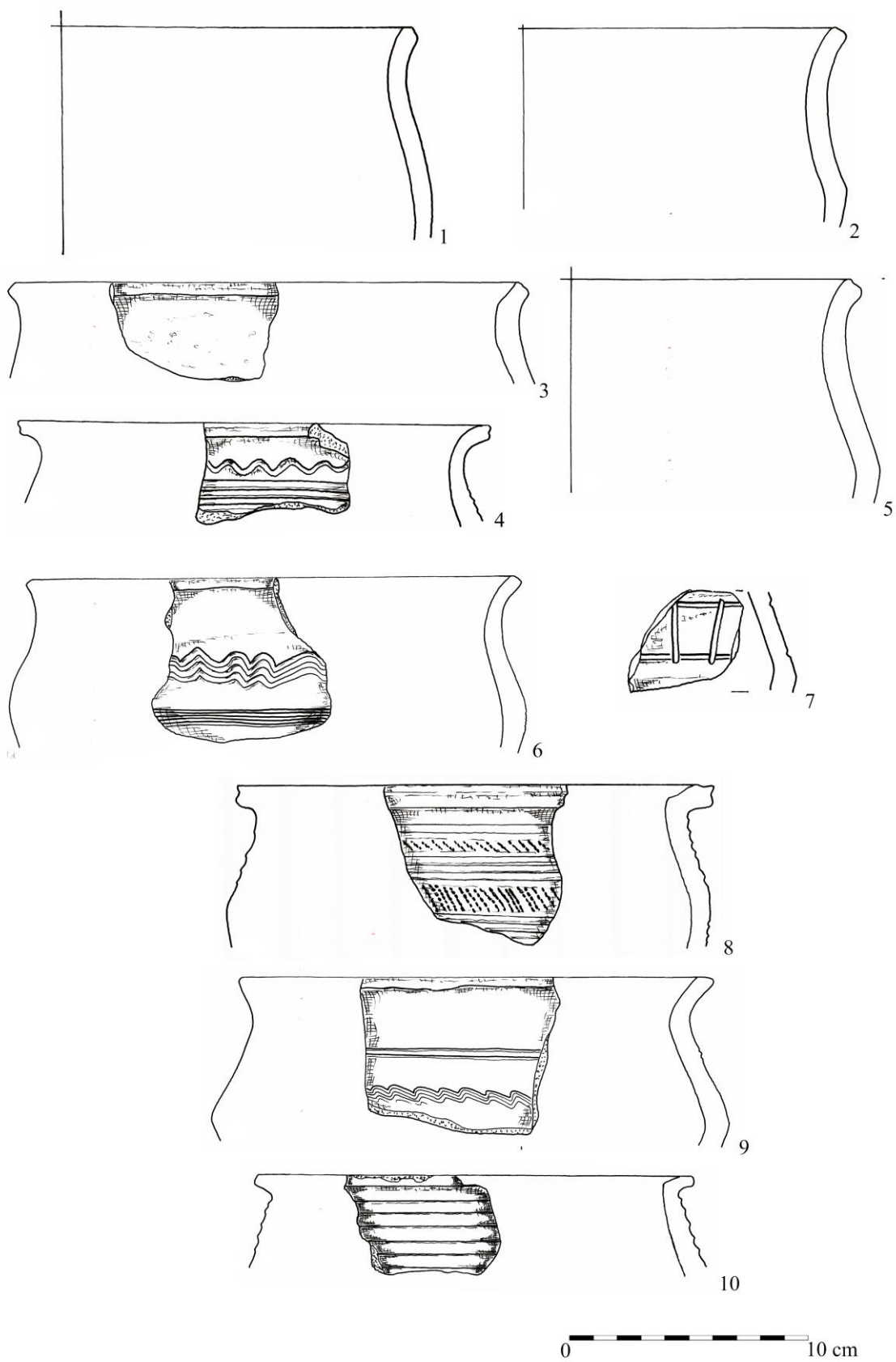
Tablica 33. Gniezno, stan. 14, wykop II NG: 1-9 w. III_g (rys. Ł. Kaczmarek)



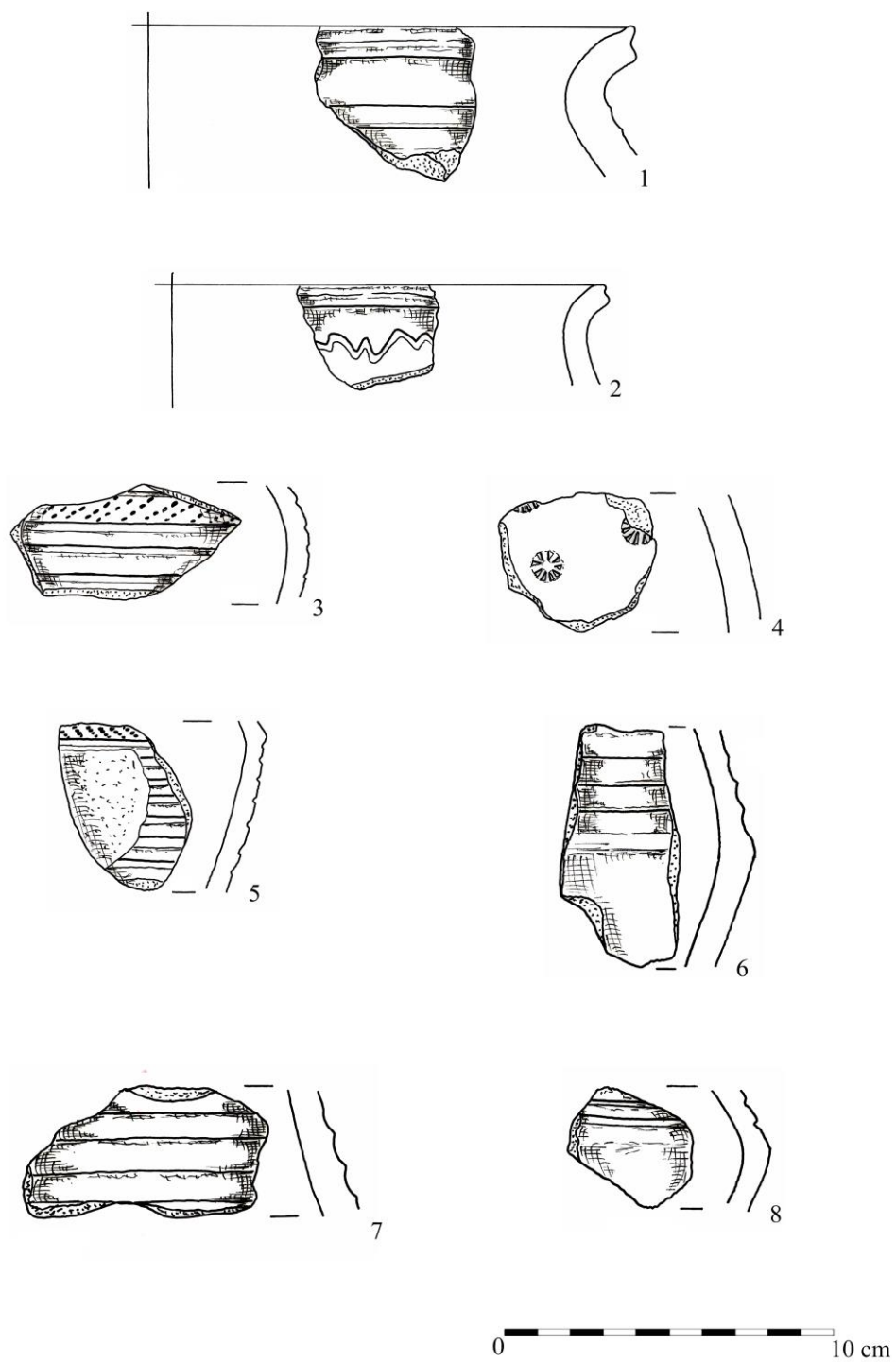
Tablica 34. Gniezno, stan. 14, wykop II NG: 1-2 w. III_e; 3 w. III_d; 4 w. III_g (rys. Ł. Kaczmarek)



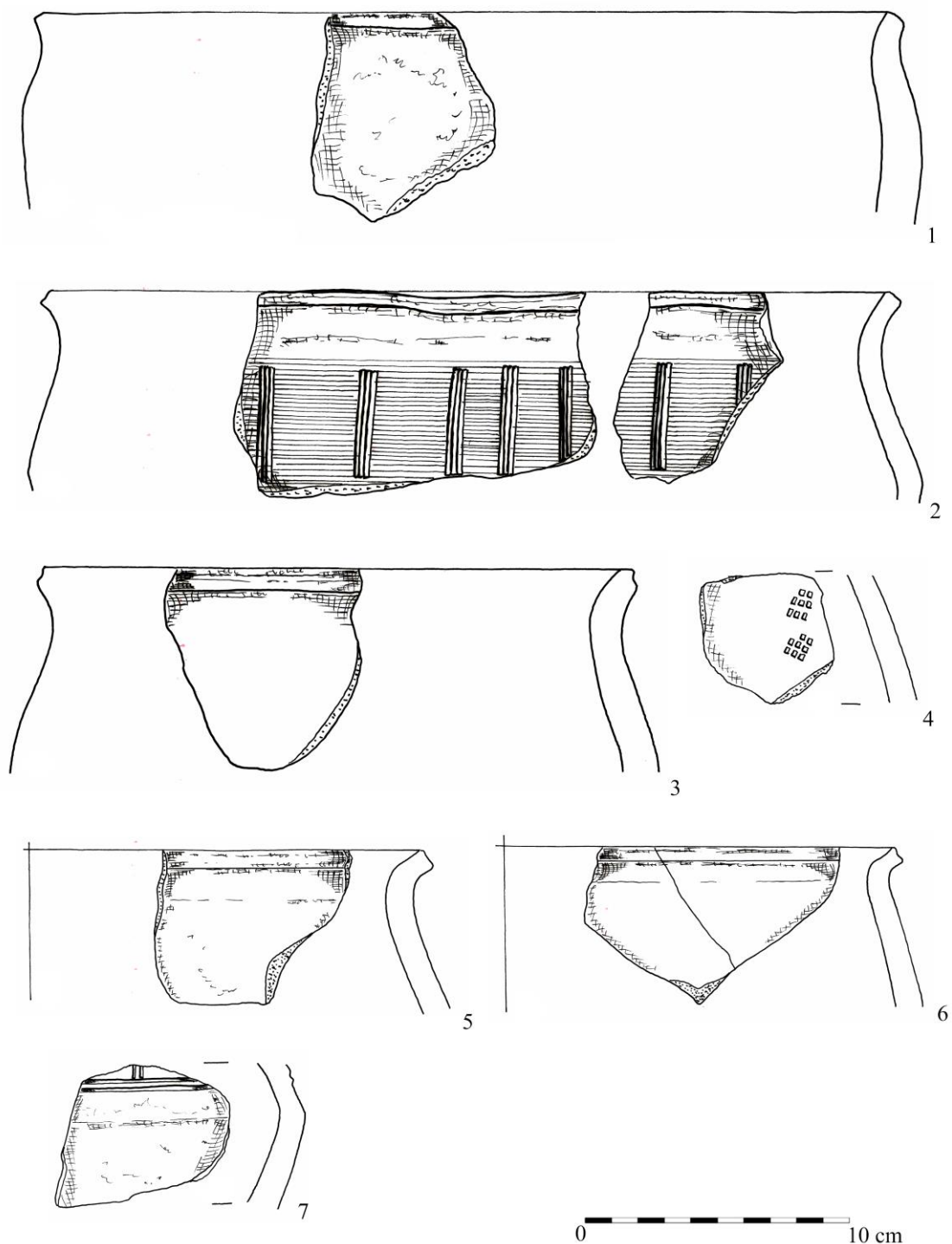
Tablica 35. Gniezno, stan. 14, wykop II NG: 1-16 w. III_e (rys. Ł. Kaczmarek)



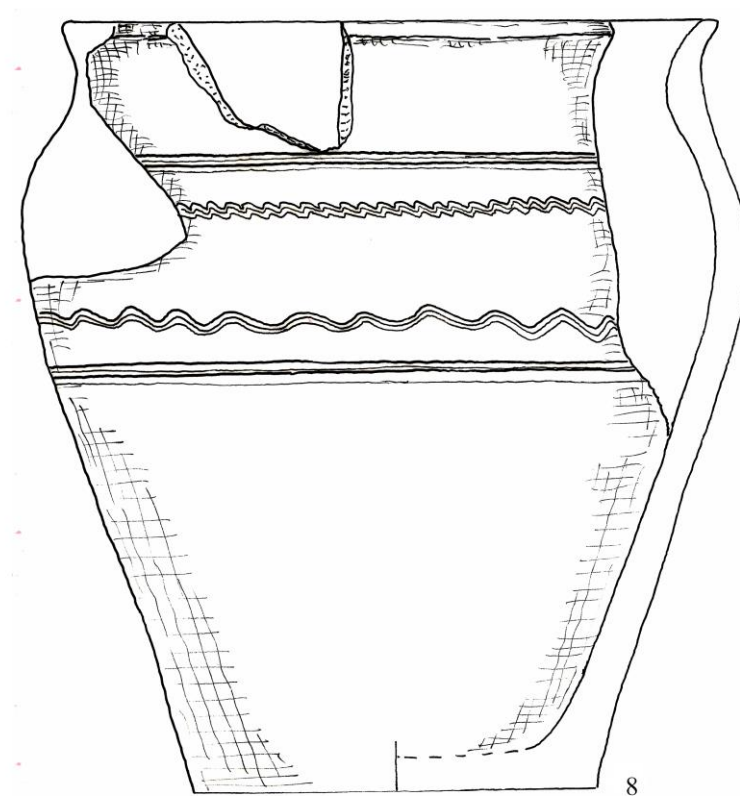
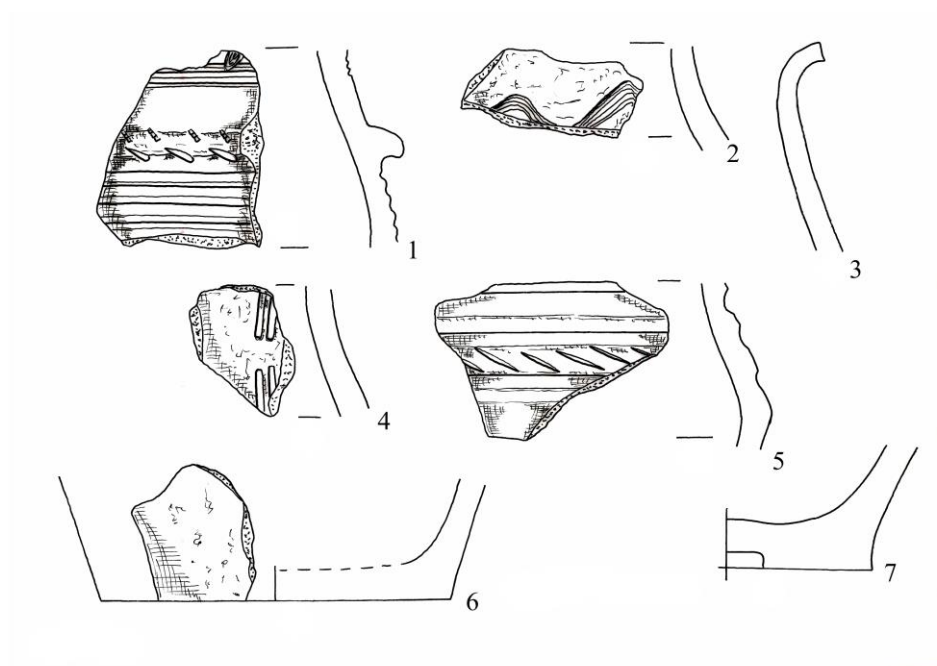
Tablica 36. Gniezno, stan. 14, wykop II NG: 1-10 w. III_d (rys. Ł. Kaczmarek)



Tablica 37. Gniezno, stan. 14, wykop II NG: 1-6 w. III_c; 7-8 w. III_b (rys. Ł. Kaczmarek)

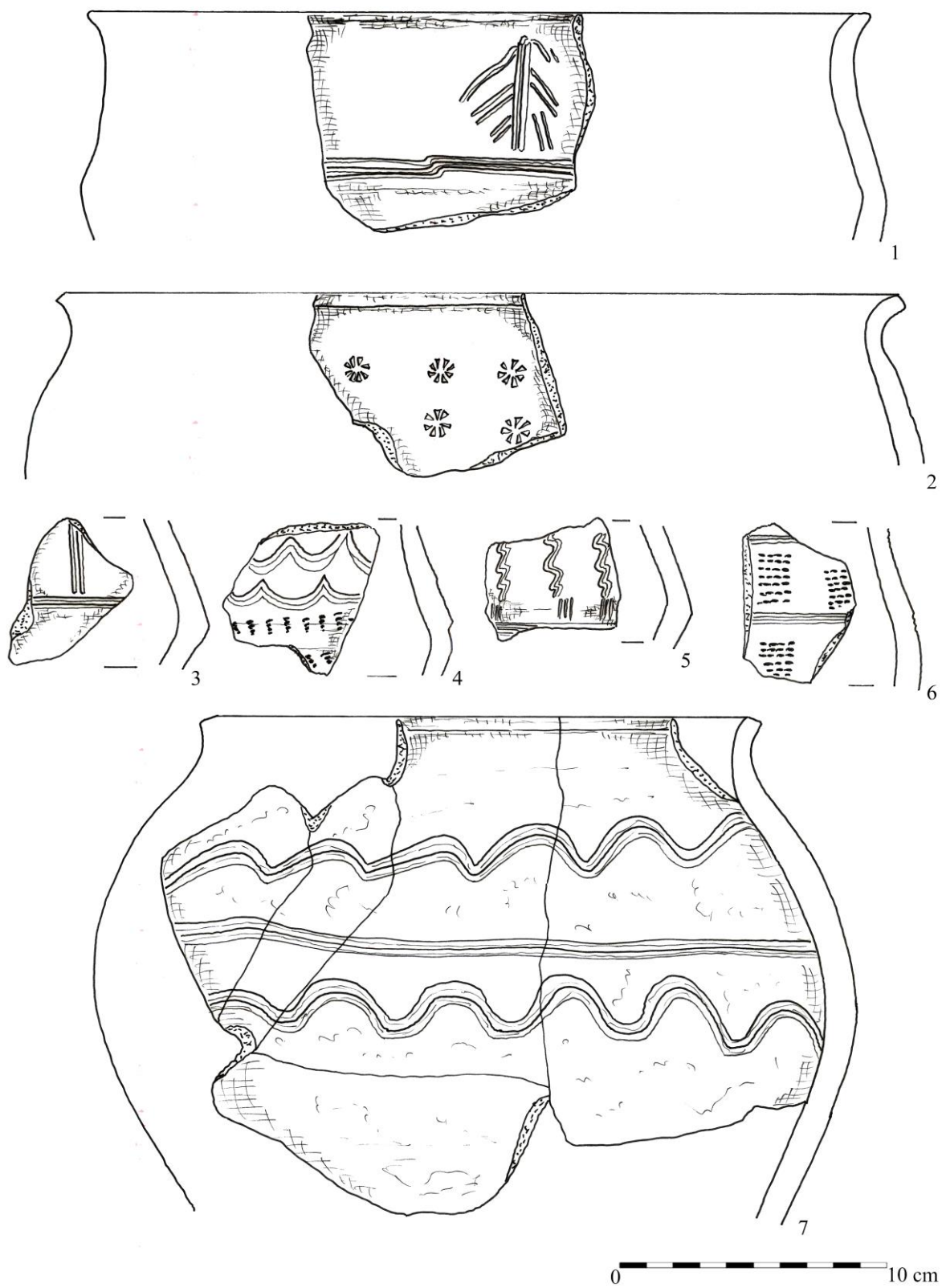


Tablica 38. Gniezno, stan. 14, wykop II NG: 1-10 w. III_b (rys. Ł. Kaczmarek)

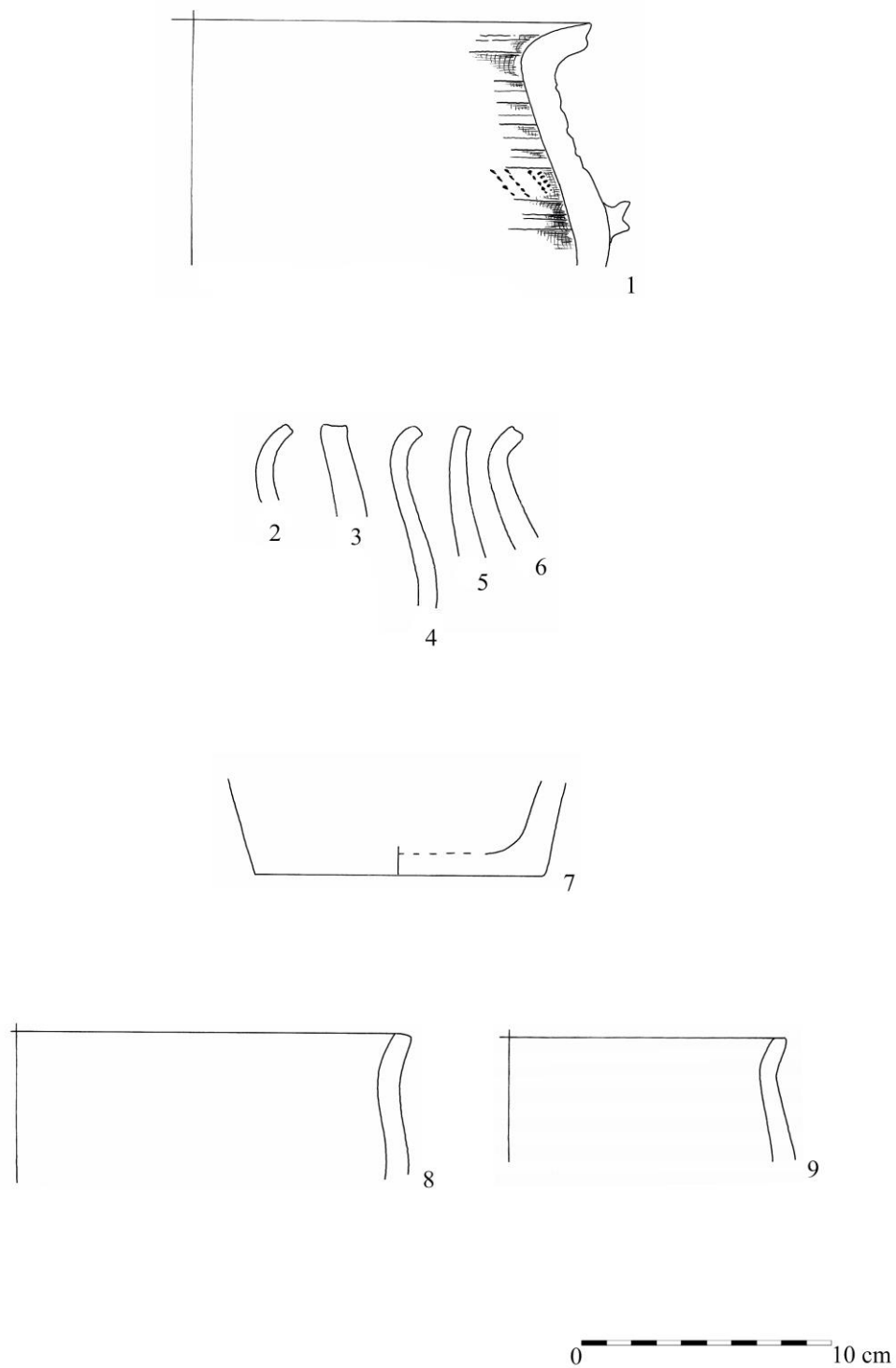


0 10 cm

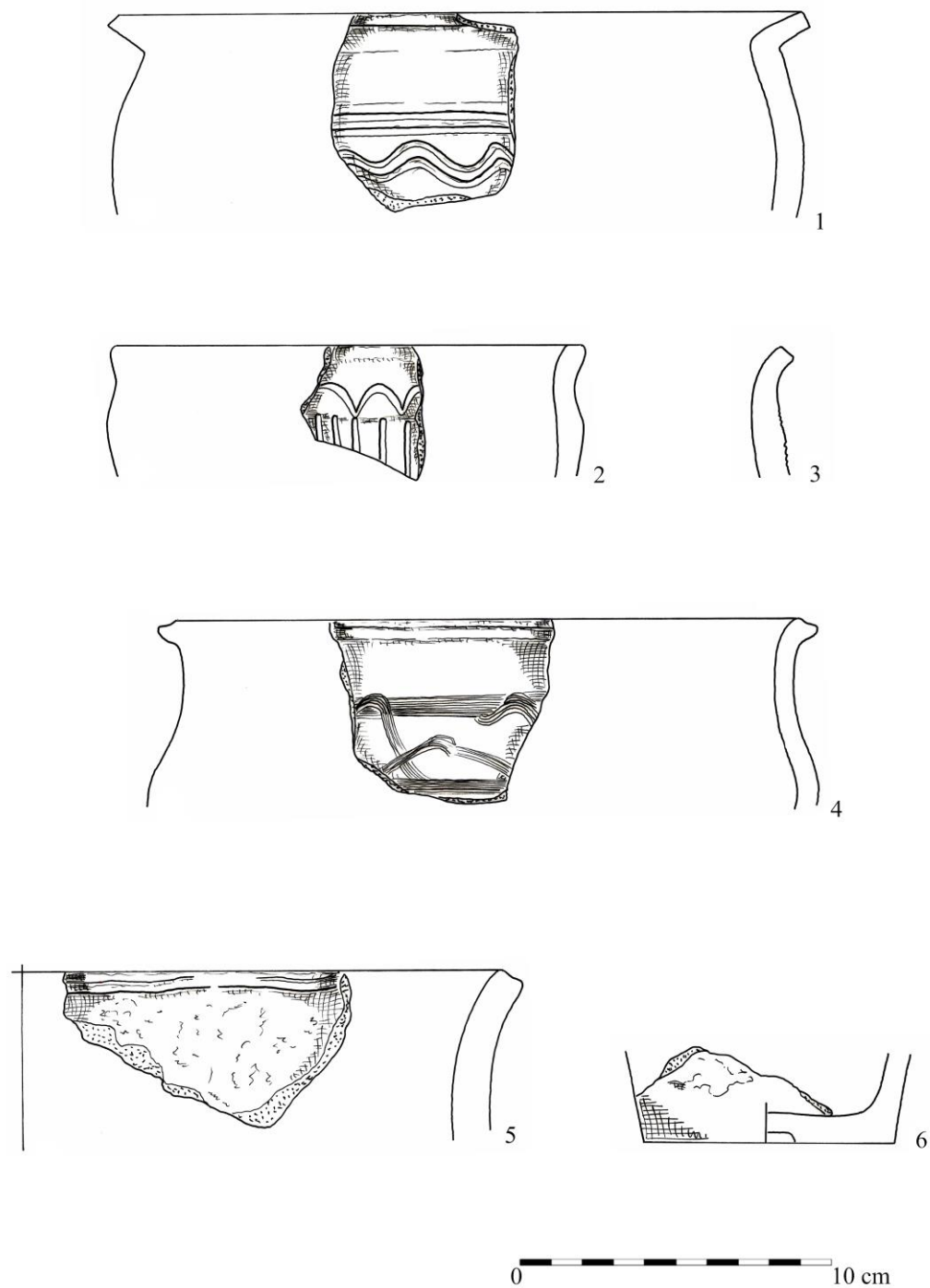
Tablica 39. Gniezno, stan. 14, wykop II NG: 1-7 w. III_a; 8 w. III_b (rys. Ł. Kaczmarek)



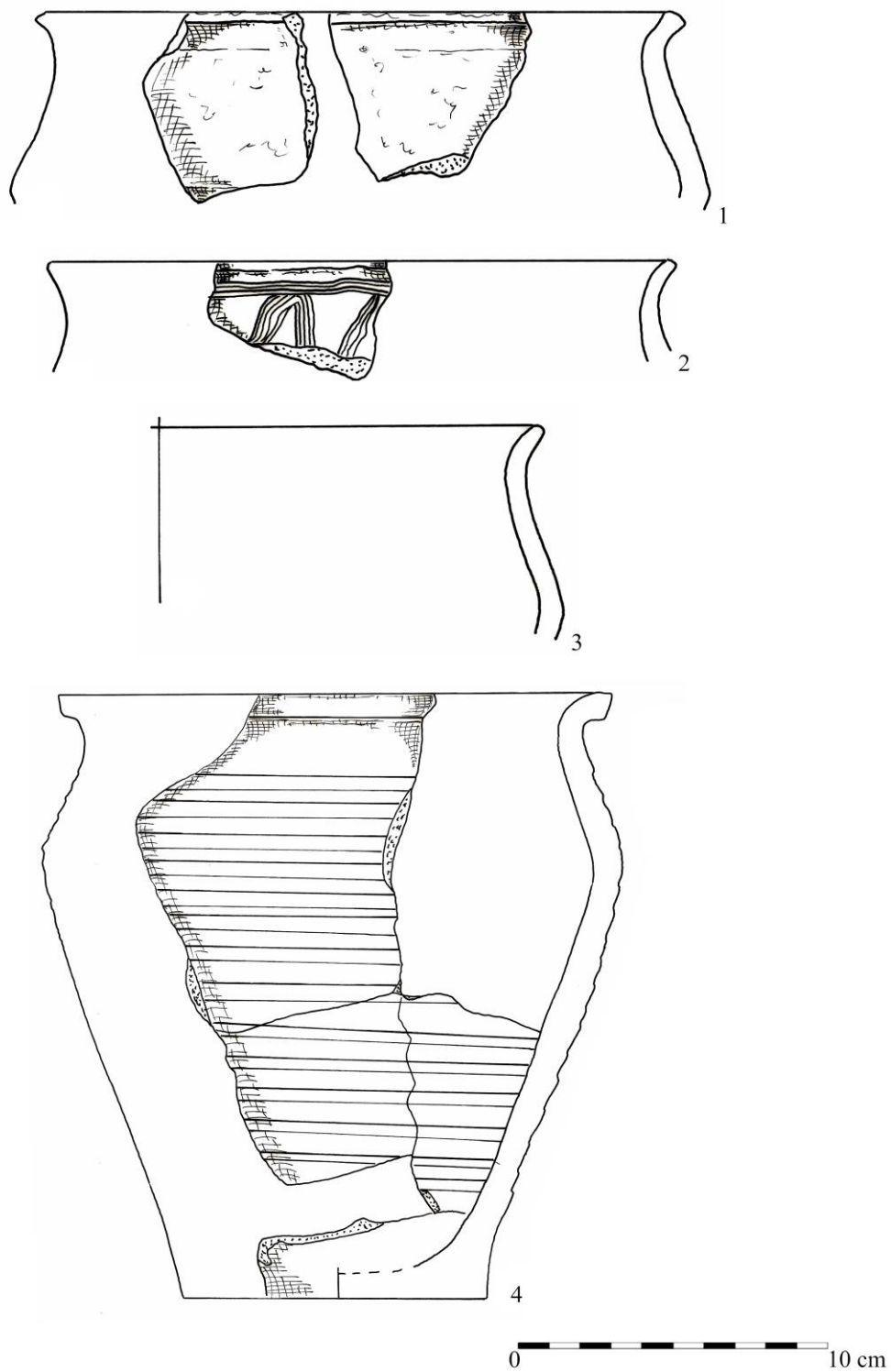
Tablica 40. Gniezno, stan. 14, wykop II NG: 1-6 w. III; 7 w. III_d (rys. Ł. Kaczmarek)



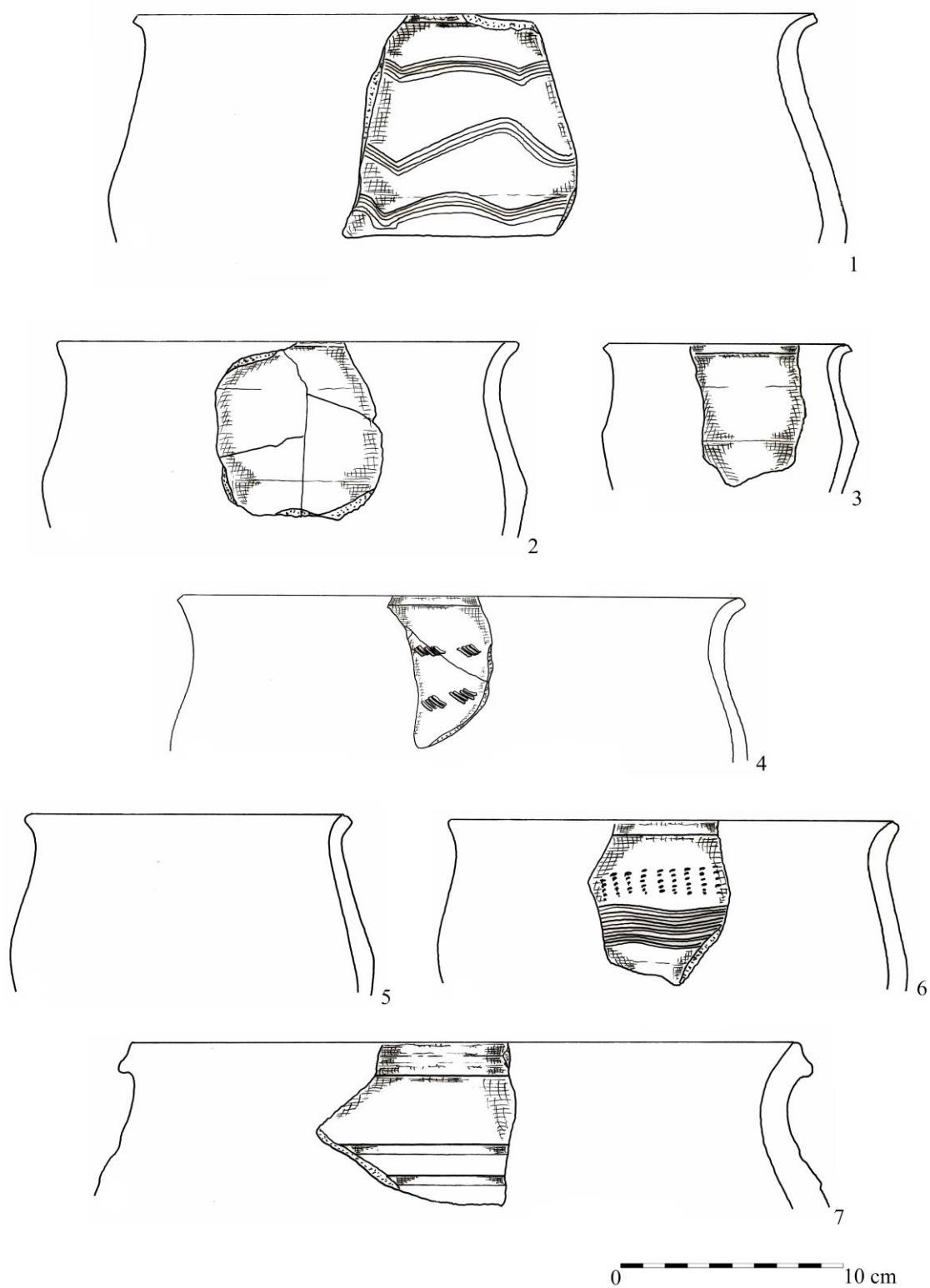
Tablica 41. Gniezno, stan. 14, wykop III NG: 1 w. III_d; 2-6 w. III (III_a); 7-8 w. III_b; 9 w. III_c (rys. Ł. Kaczmarek)



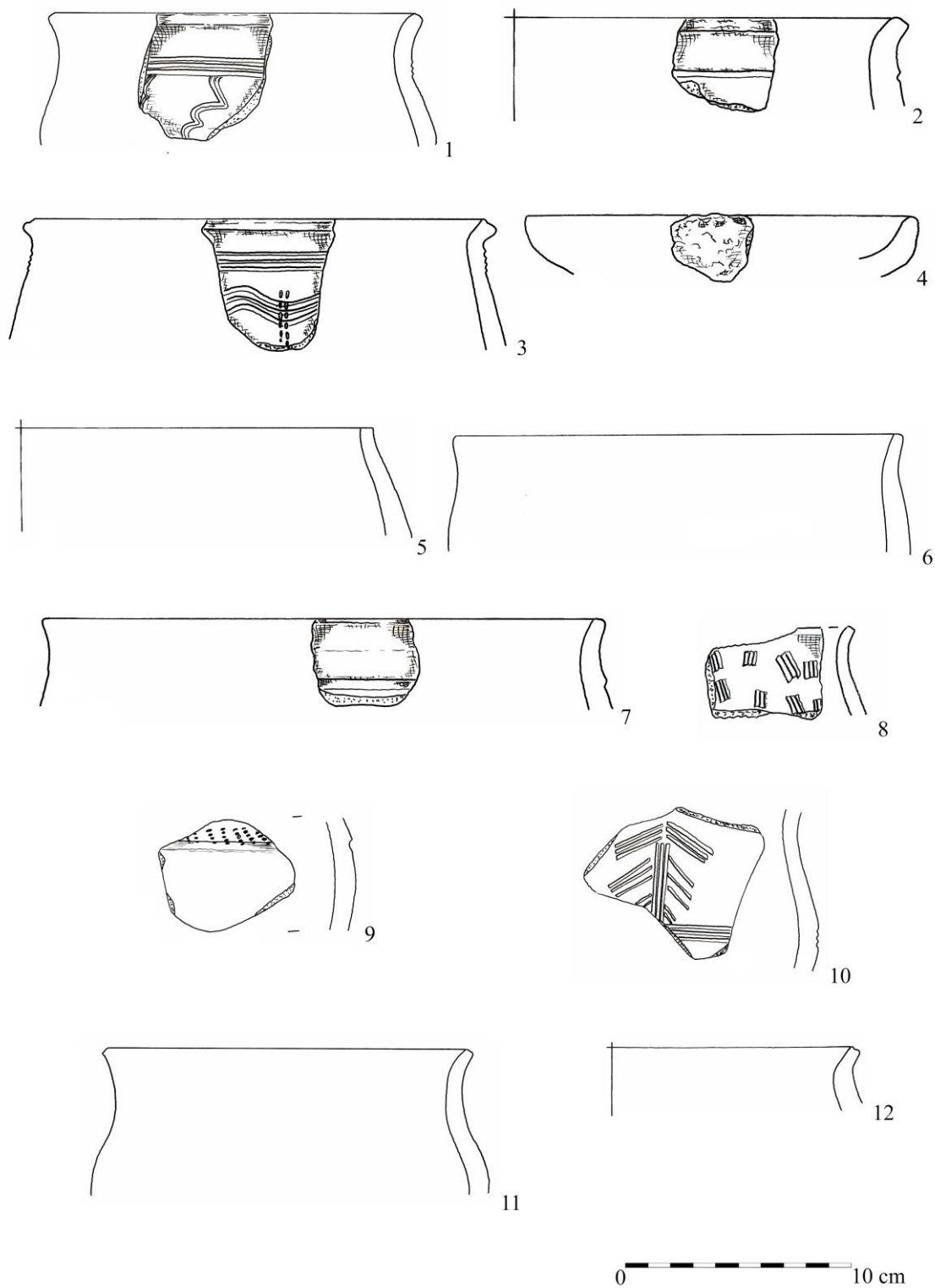
Tablica 42. Gniezno, stan. 14, wykop III NG: 1-6 w. III (III_a) (rys. Ł. Kaczmarek)



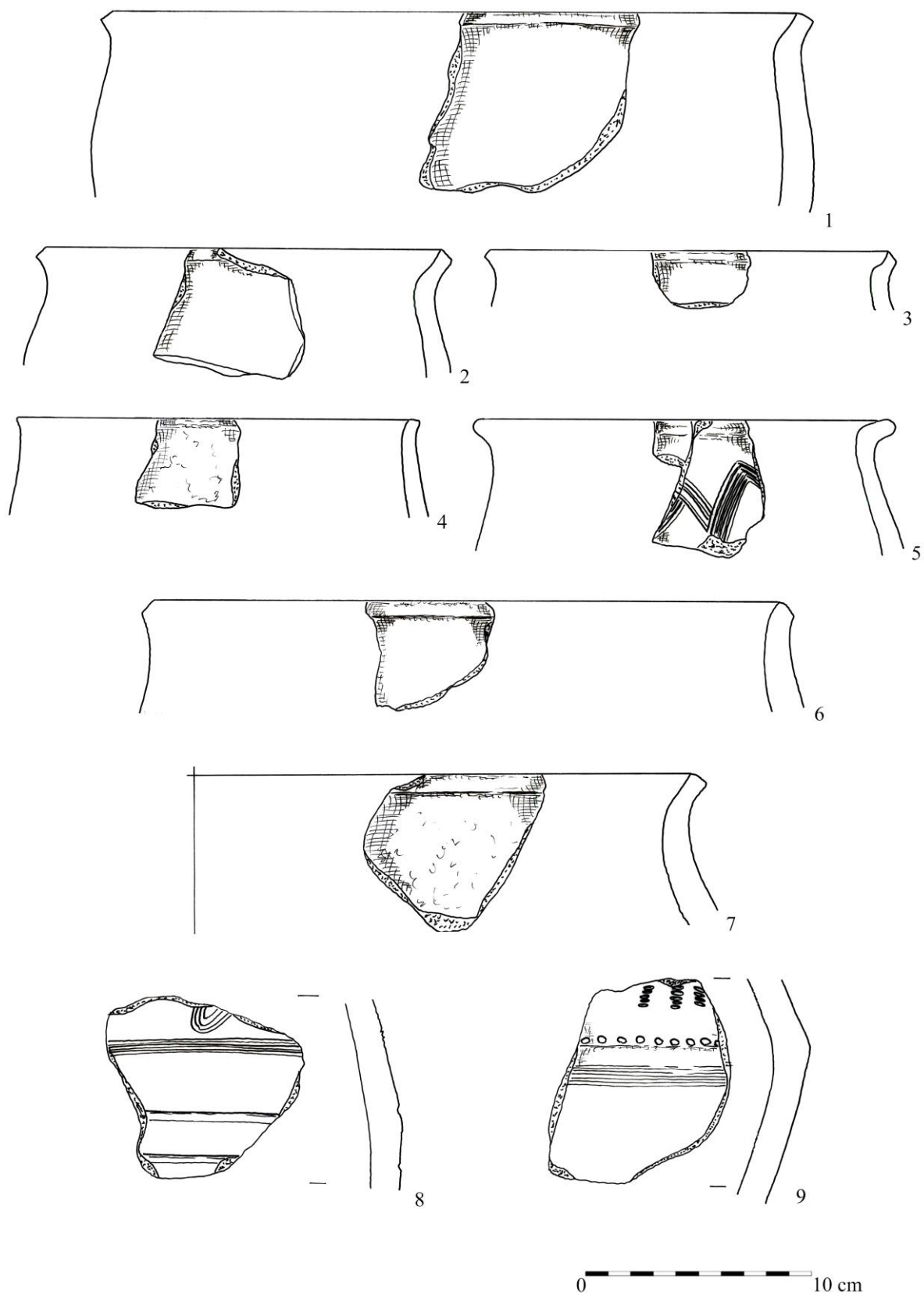
Tablica 43. Gniezno, stan. 14, wykop III NG: 1-4 w. III (III_a) (rys. Ł. Kaczmarek)



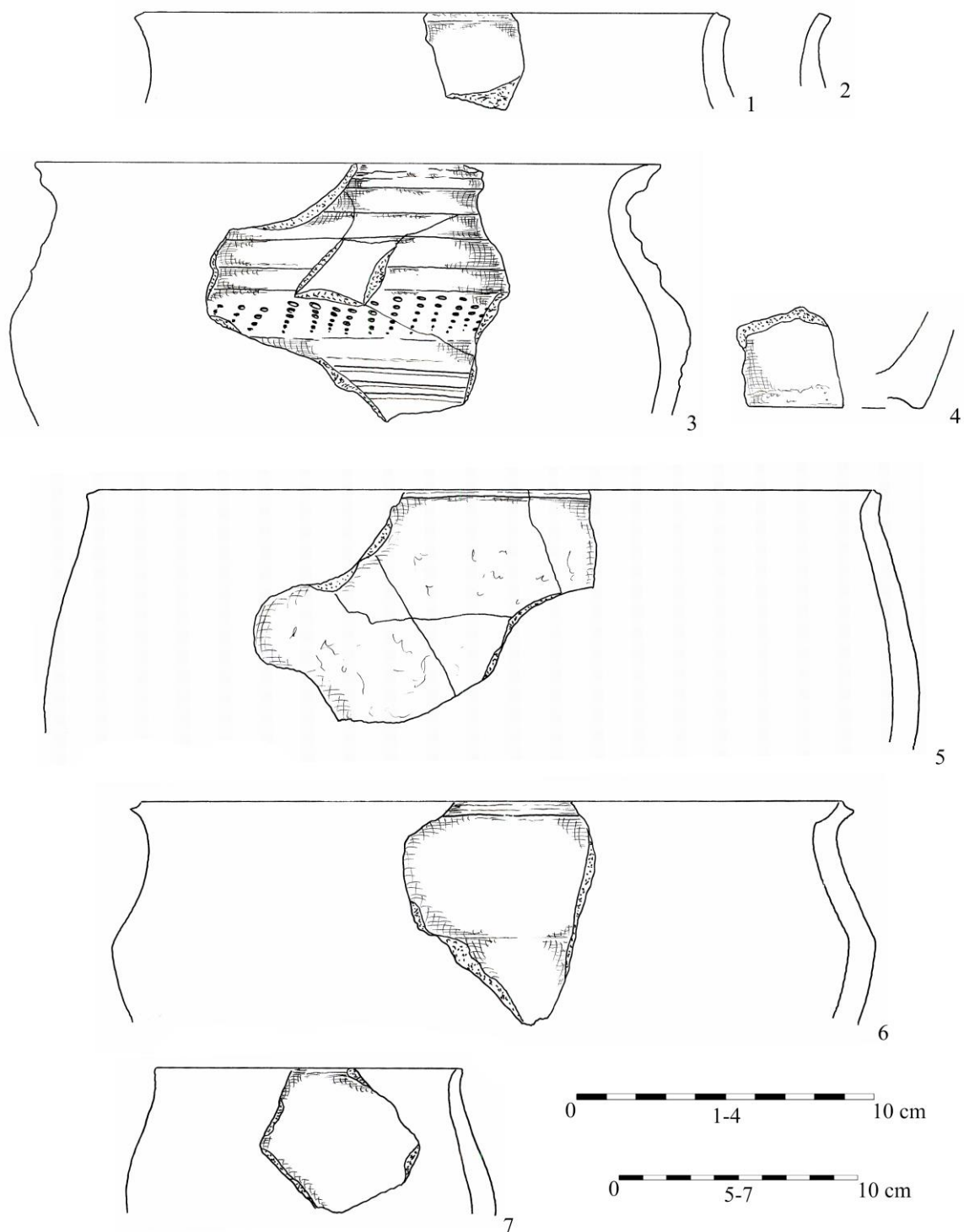
Tablica 44. Gniezno, stan. 14, wykop III NG: 1-7 w. III (III_a) (rys. Ł. Kaczmarek)



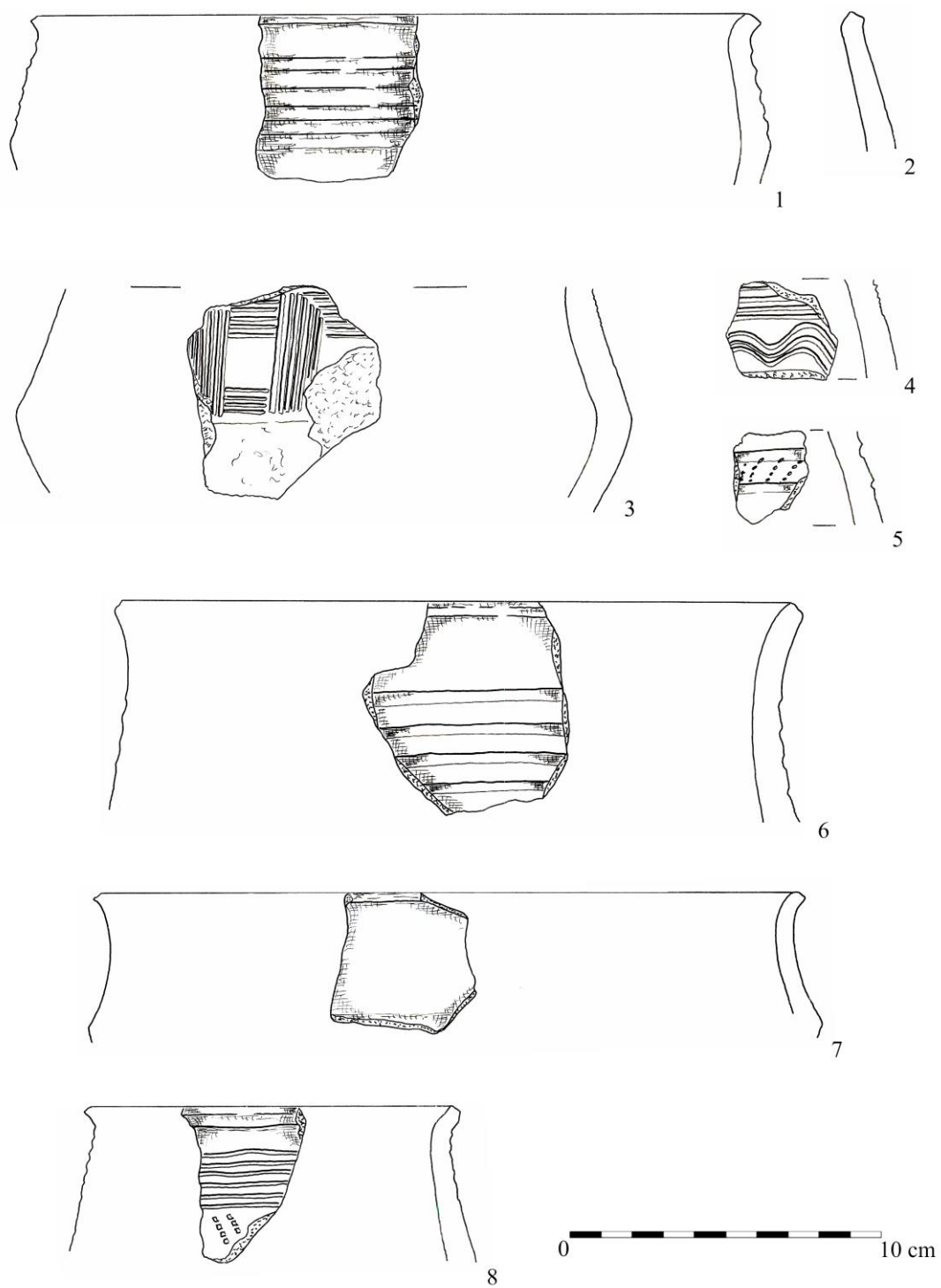
Tablica 45. Gniezno, stan. 14, wykop III NG: 1-12 w. III (III_a) (rys. Ł. Kaczmarek)



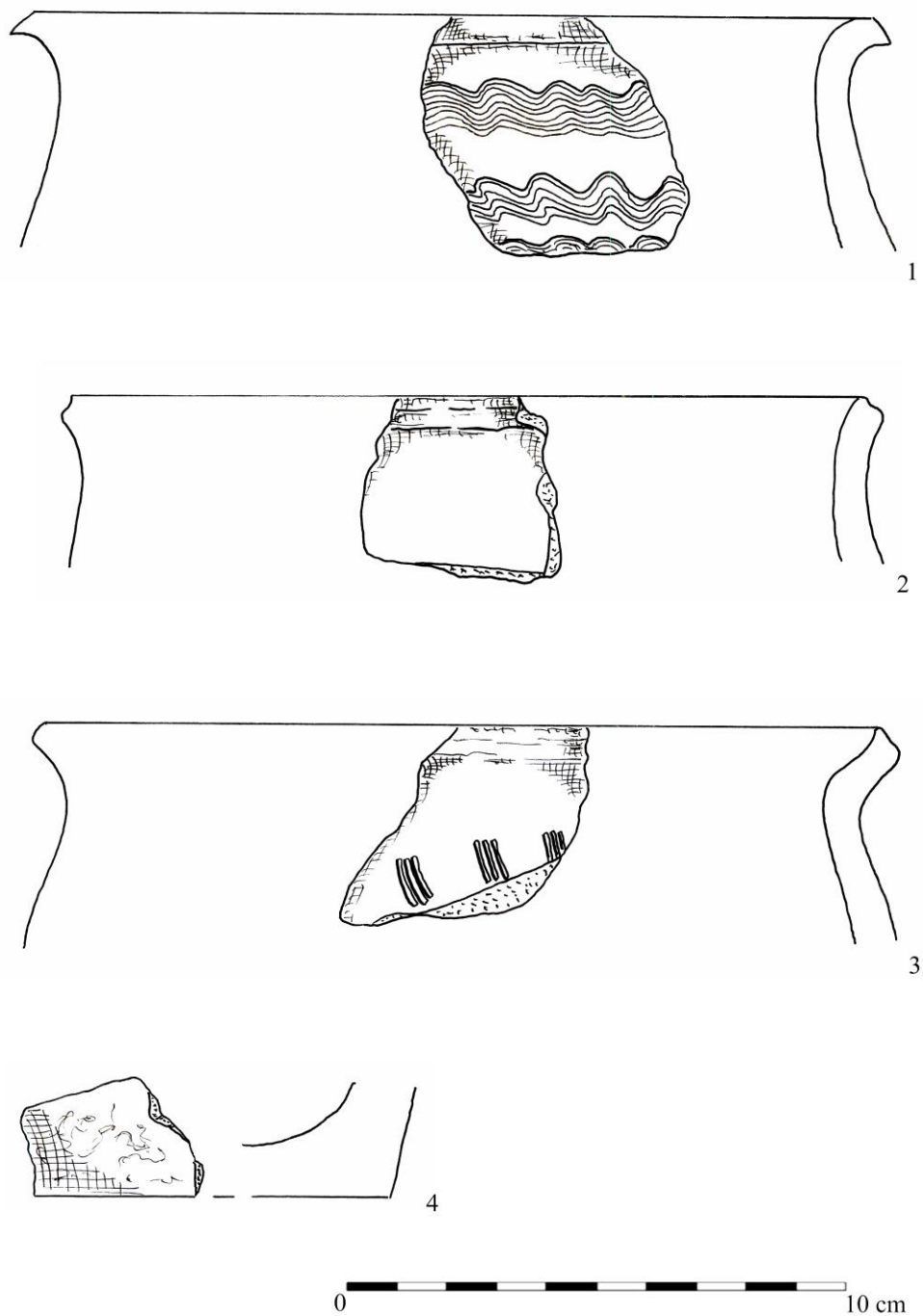
Tablica 46. Gniezno, stan. 14, wykop IV NG: 1-4 w. III_b/spalenizna; 5-7 w. III_b; 8-9 w. III_a (rys. Ł. Kaczmarek)



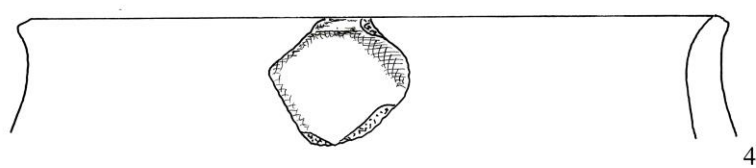
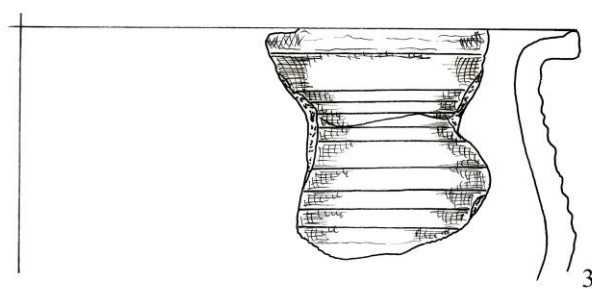
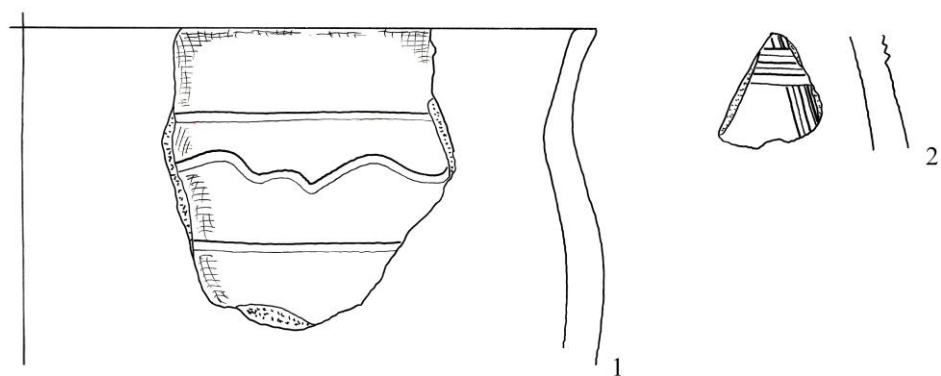
Tablica 47. Gniezno, stan. 14, wykop V NG: 1-4 w. III/spalenizna; 5-7 w. III_b (rys. Ł. Kaczmarek)



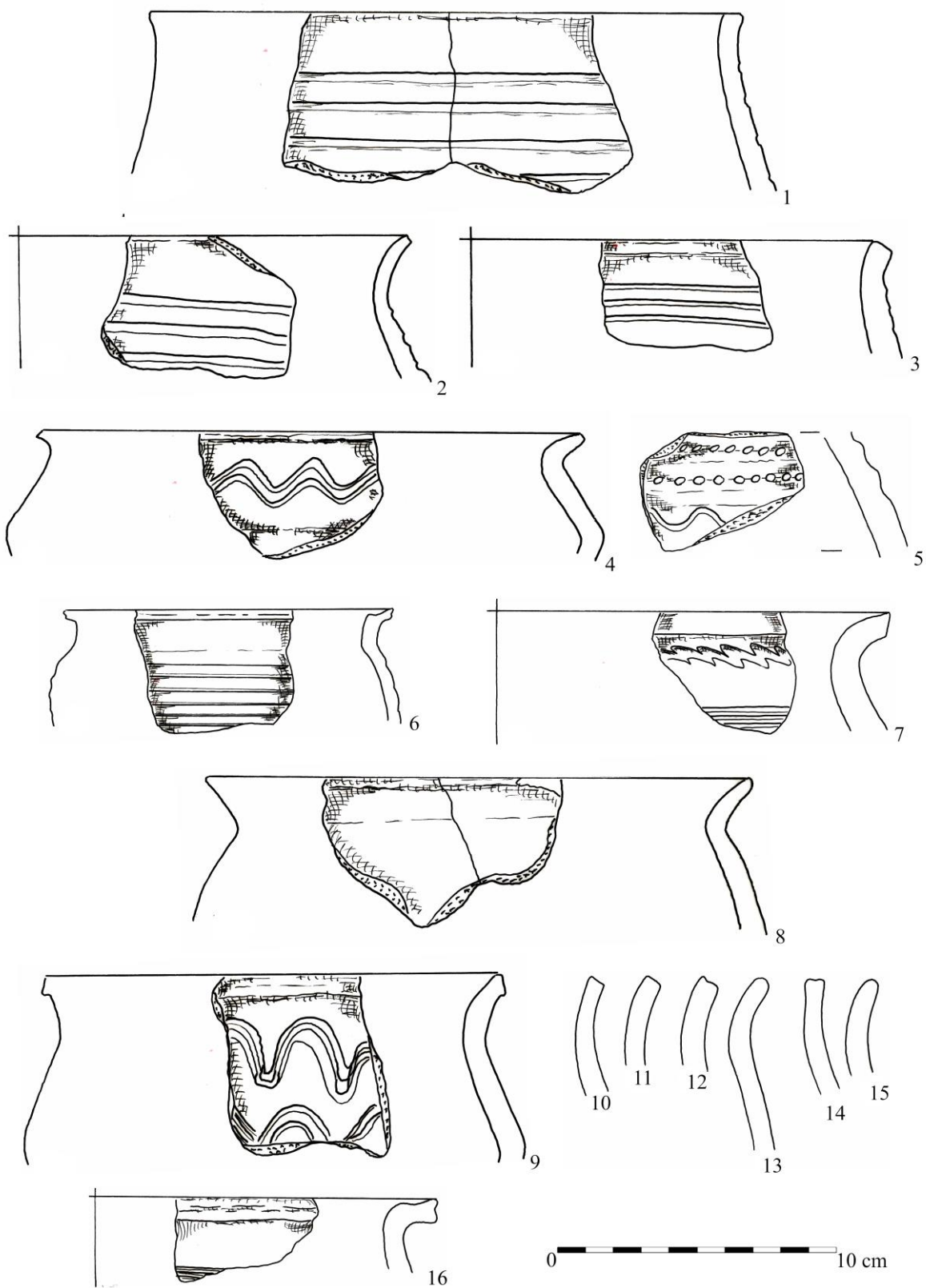
Tablica 48. Gniezno, stan. 14, wykop V NG: 1-8 w. III (rys. Ł. Kaczmarek)



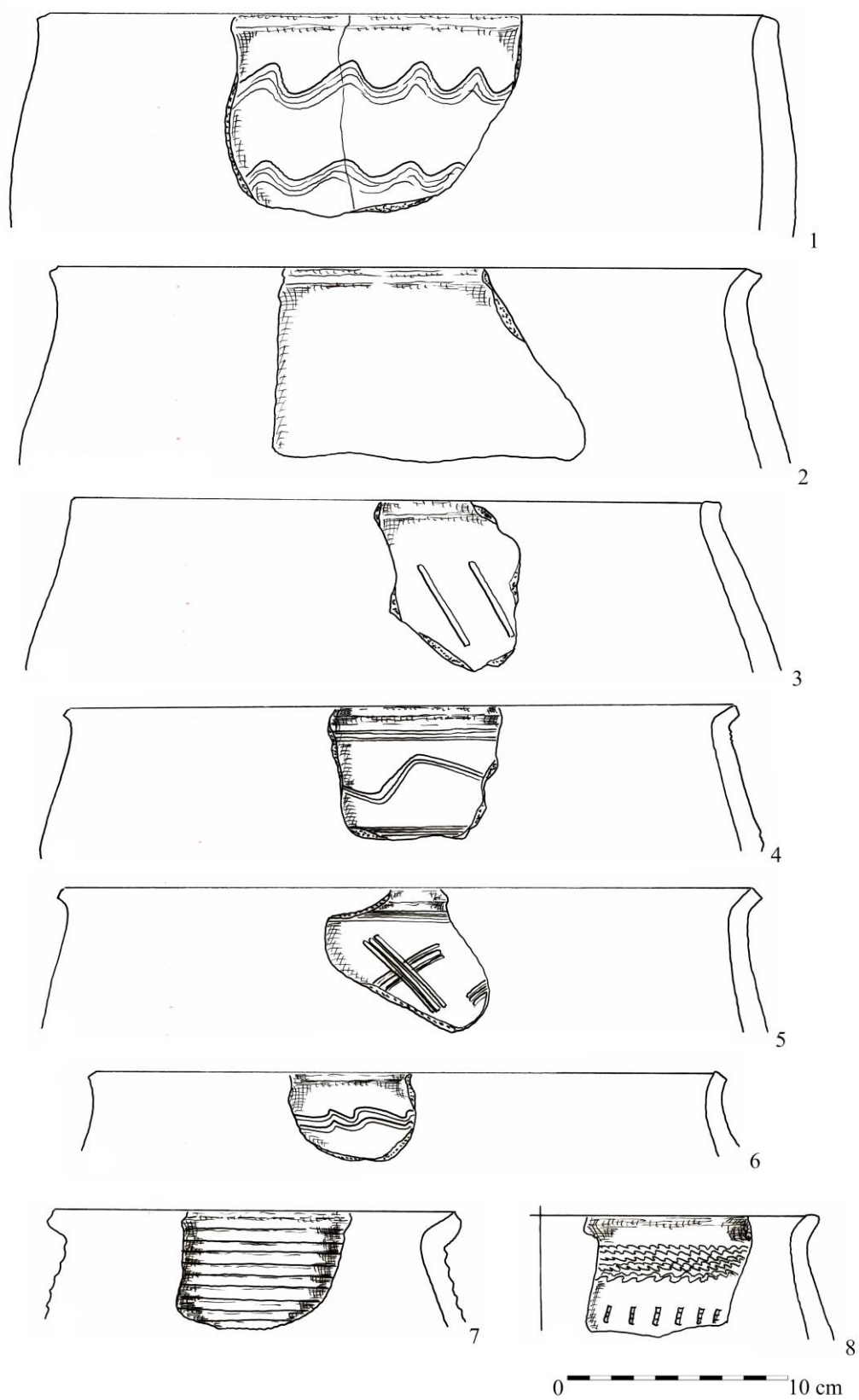
Tablica 49. Gniezno, stan. 14, wykop V NG: 1-2, 4 w. III/spalenizna; 3 w. III (rys. Ł. Kaczmarek)



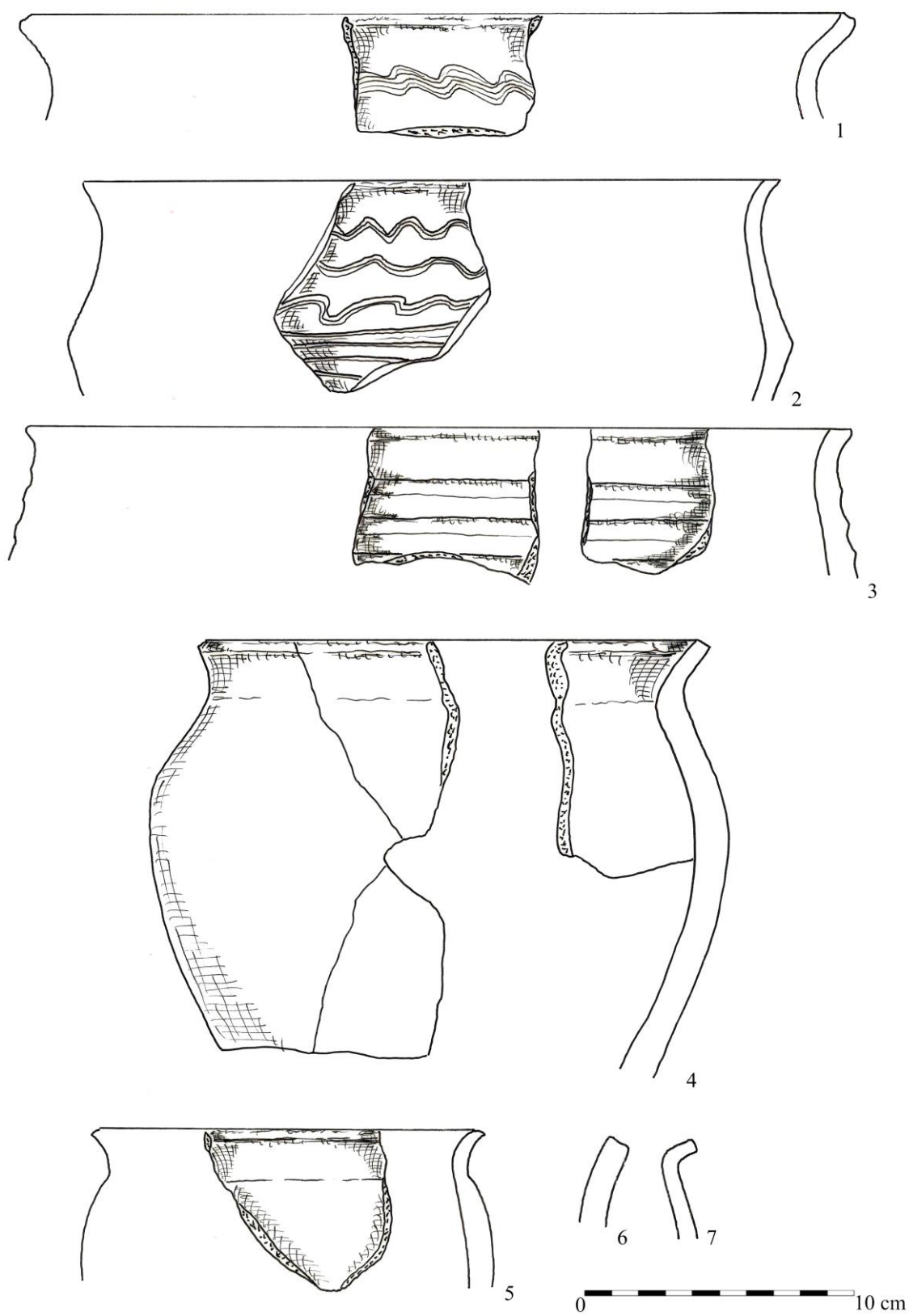
Tablica 50. Gniezno, stan. 14, wykop VI-VII NG: 1-4 w. III (rys. Ł. Kaczmarek)



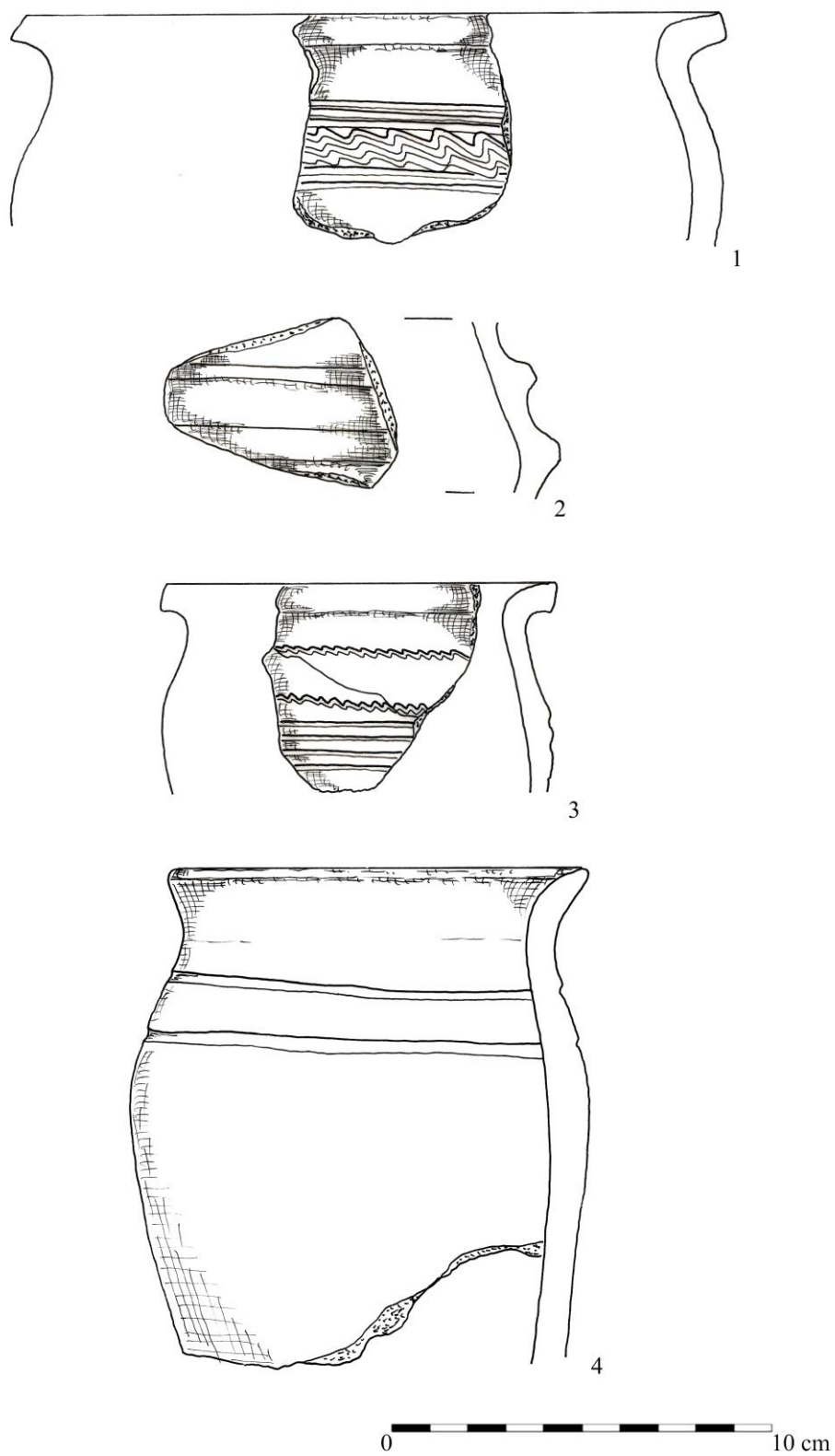
Tablica 51. Gniezno, stan. 14, wykop I NPn: 1-16 w. II_c (rys. Ł. Kaczmarek)



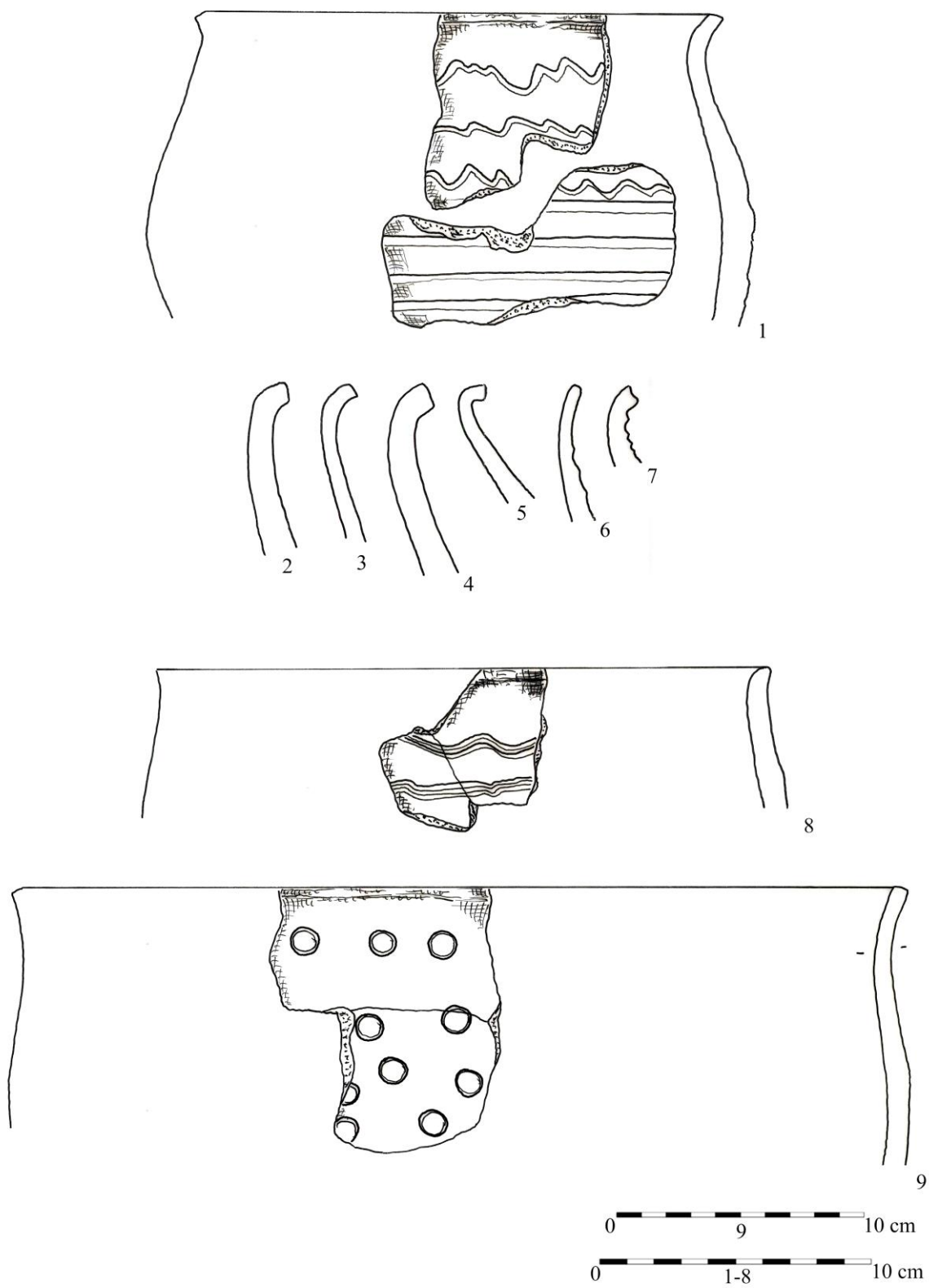
Tablica 52. Gniezno, stan. 14, wykop I NPN: 1-16 w. II_c (rys. Ł. Kaczmarek)



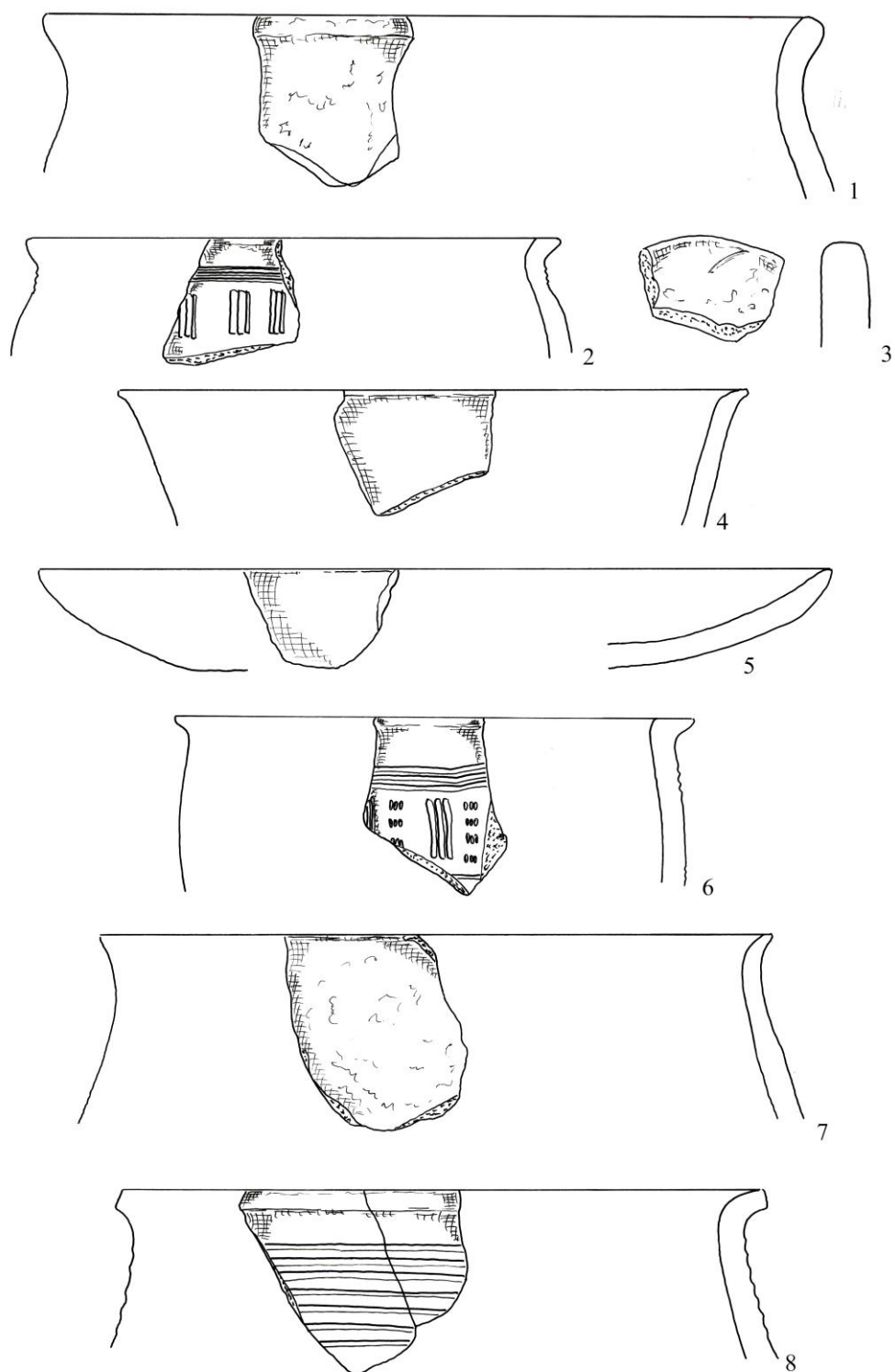
Tablica 53. Gniezno, stan. 14, wykop II NPn: 3 w. II_{b2}; 1-2, 4-7 w. II_b (rys. Ł. Kaczmarek)



Tablica 54. Gniezno, stan. 14, wykop II NPn: 3 w. II_{b2}; 1-2 w. II_a; 3-4 w. II_b (rys. Ł. Kaczmarek)

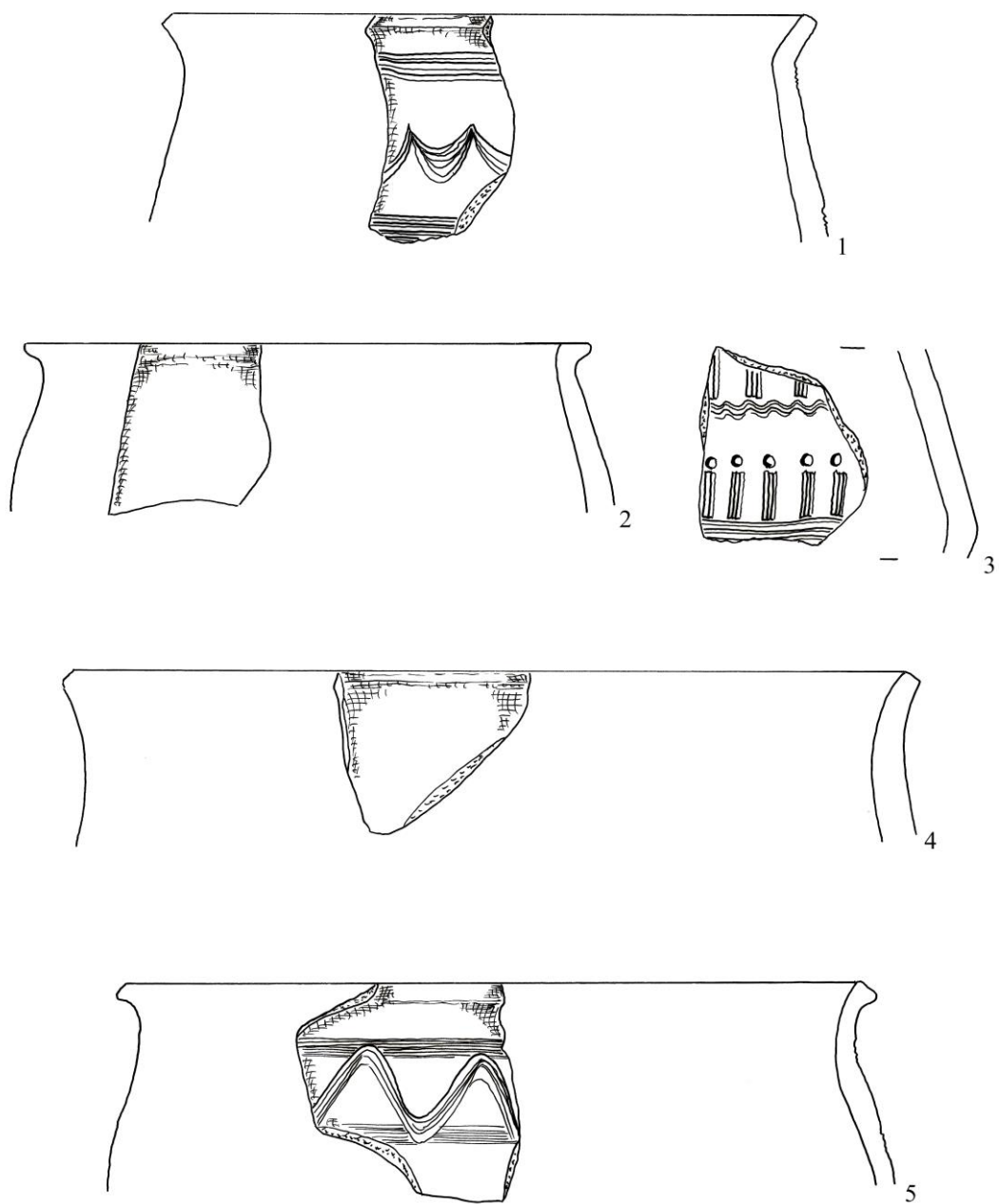


Tablica 55. Gniezno, stan. 14, wykop II NPn: 1-9 w. II_a (rys. Ł. Kaczmarek)



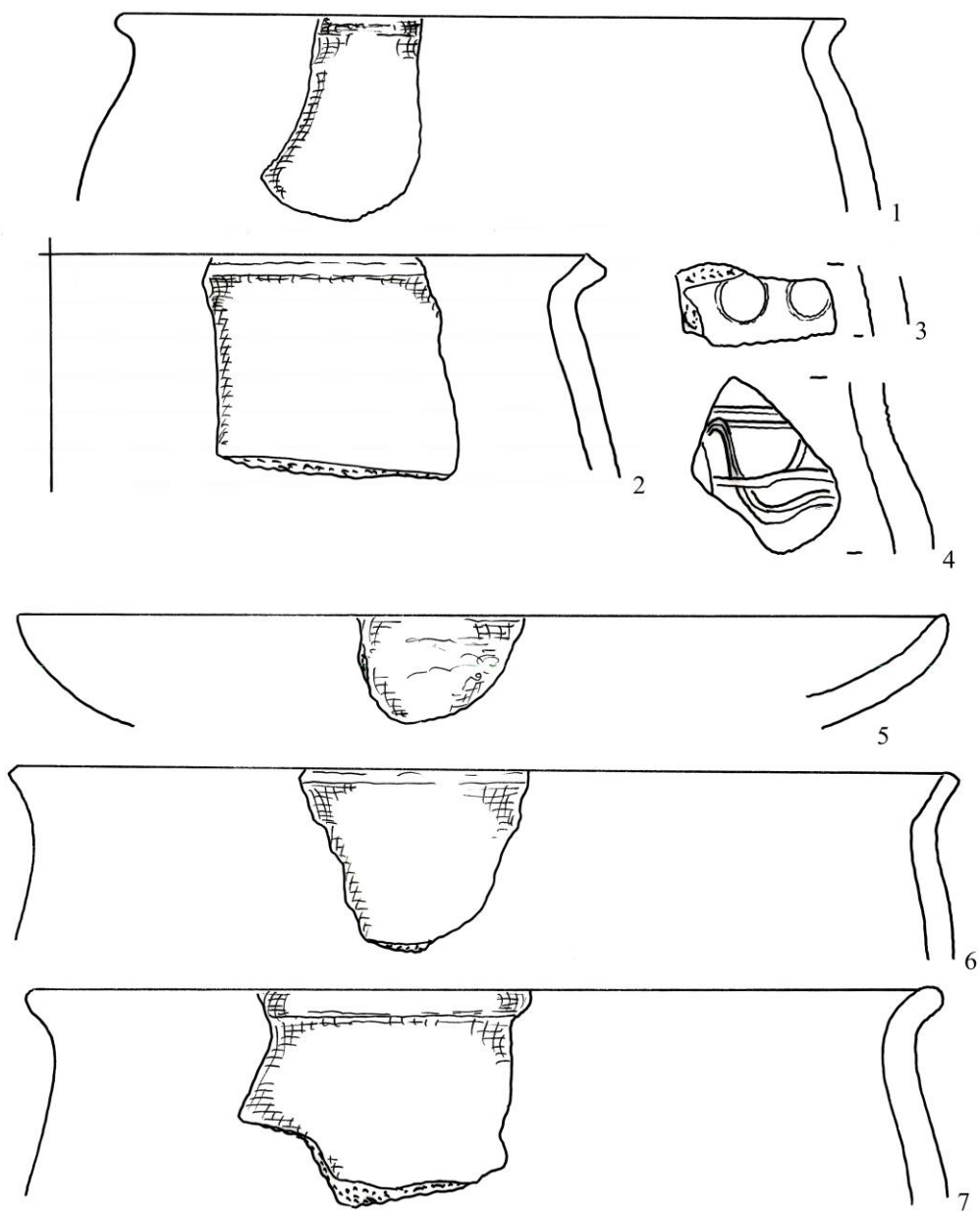
0 10 cm

Tablica 56. Gniezno, stan. 14, wykop III NPd: 1-8 w. II (rys. Ł. Kaczmarek)

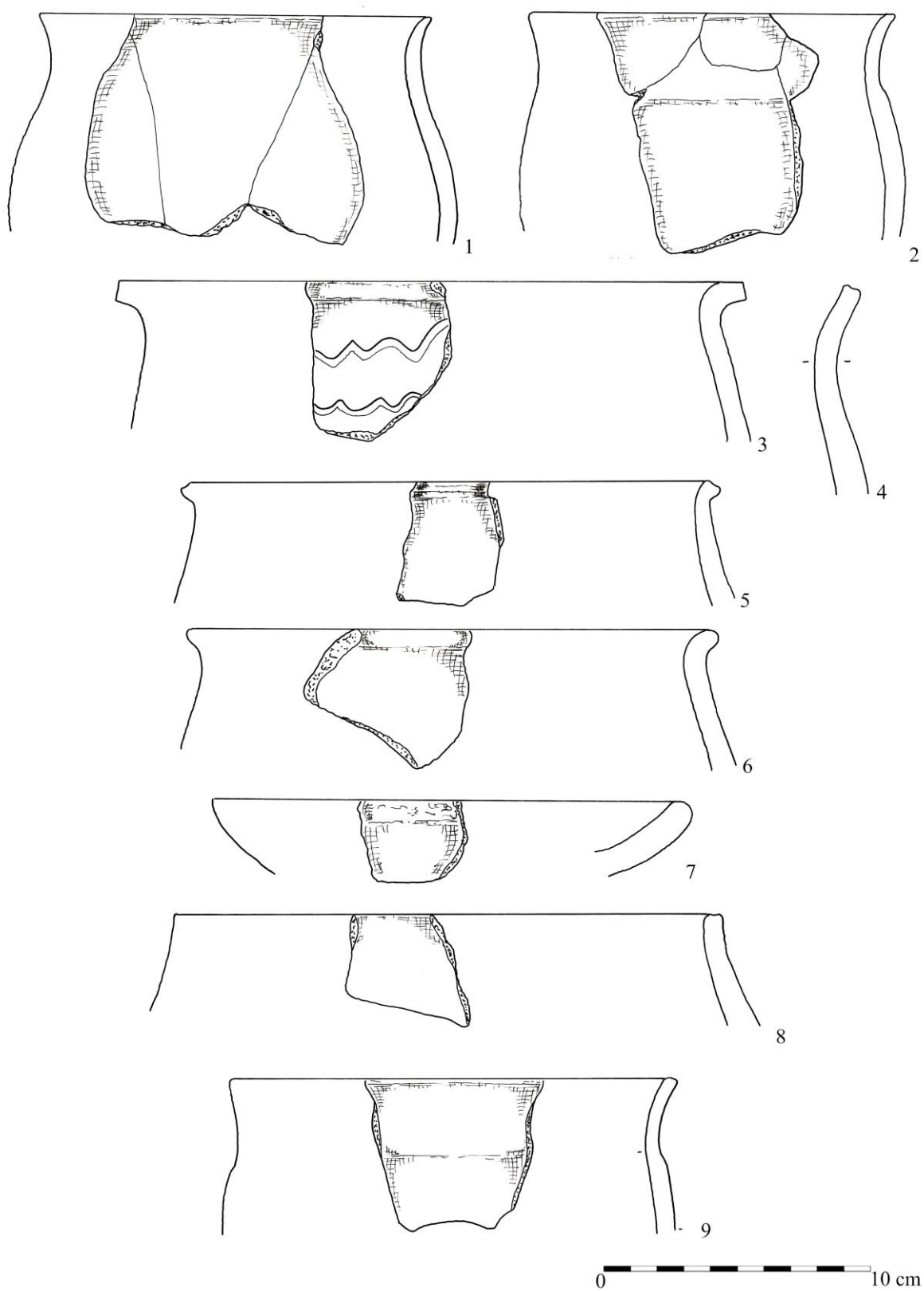


0 10 cm

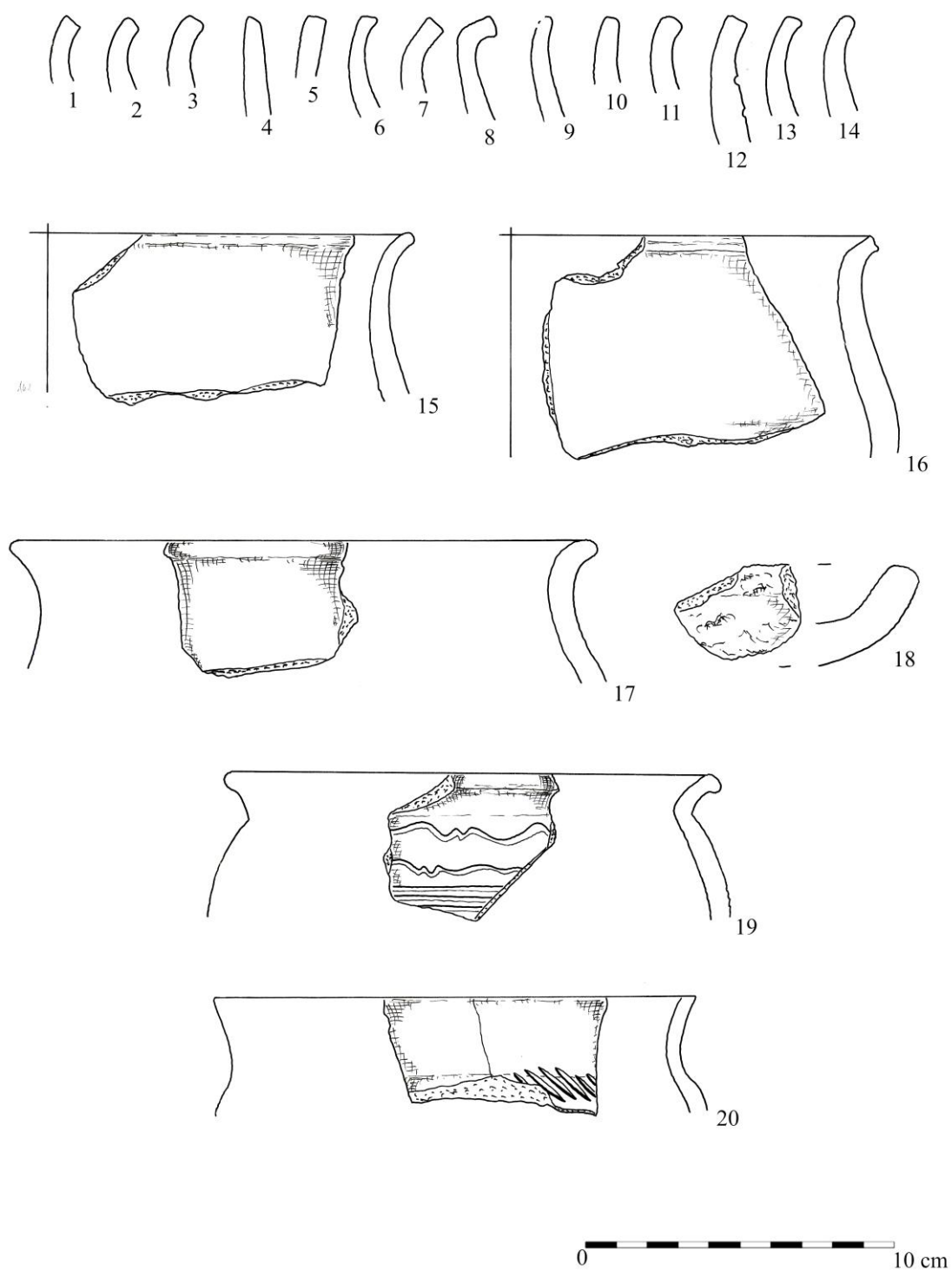
Tablica 57. Gniezno, stan. 14, wykop III NPd: 1-5 w. II (rys. Ł. Kaczmarek)



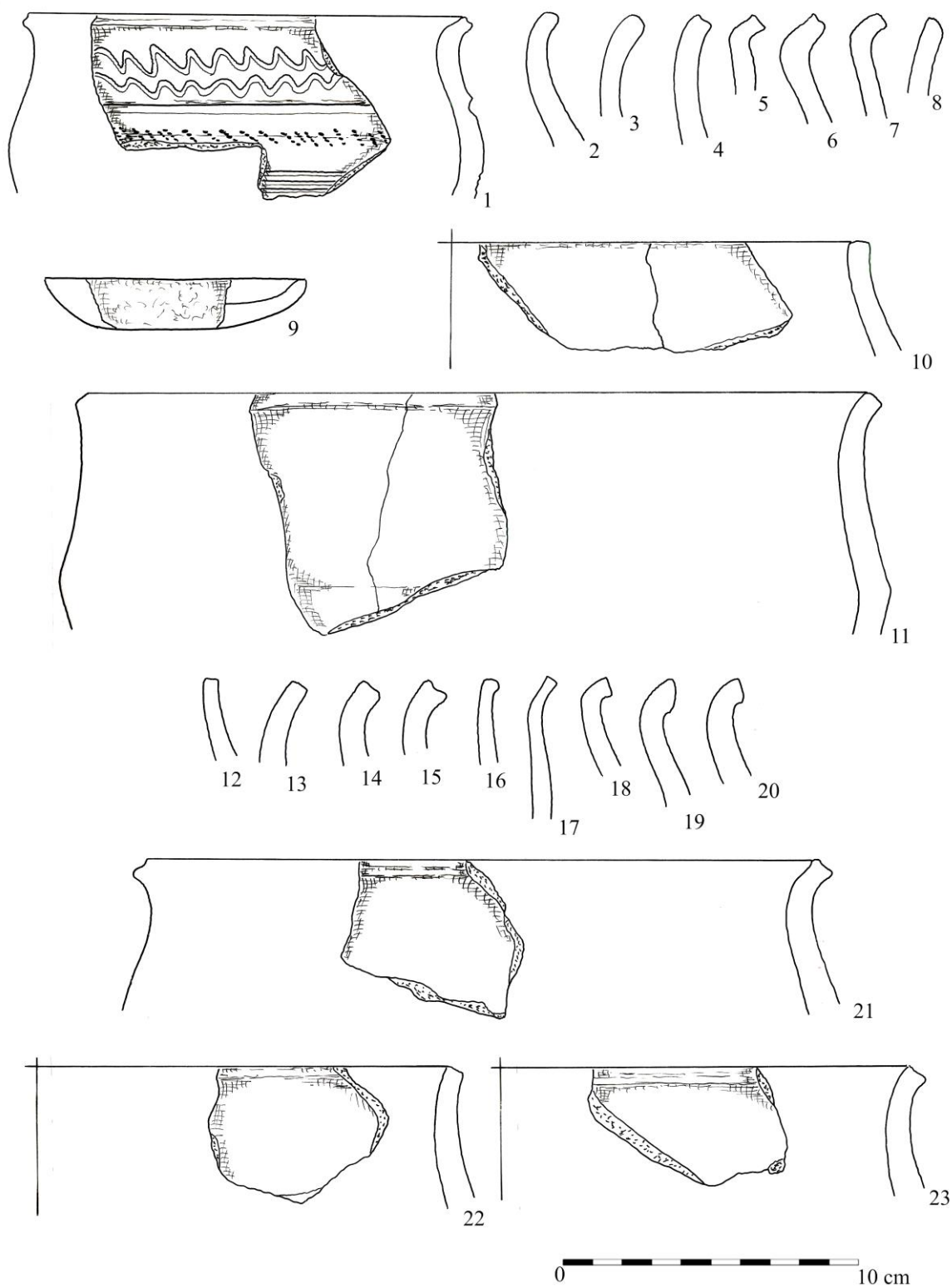
Tablica 58. Gniezno, stan. 14, wykop III NPd: 1-7 w. II (rys. Ł. Kaczmarek)



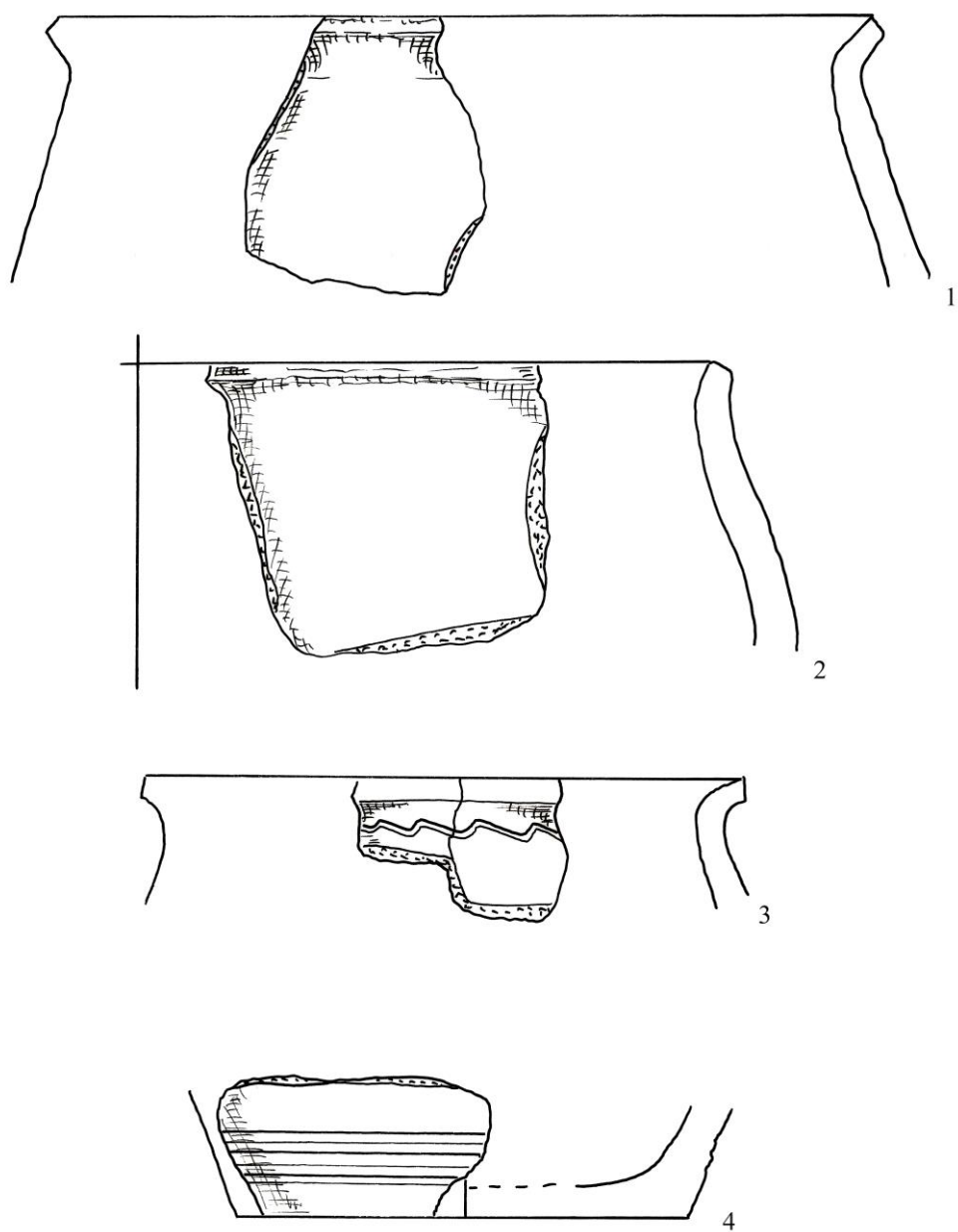
Tablica 59. Gniezno, stan. 14, wykop III NPd: 1-9 w. II (rys. Ł. Kaczmarek)



Tablica 60. Gniezno, stan. 14, wykop III NPd: 1-20 w. II (rys. Ł. Kaczmarek)

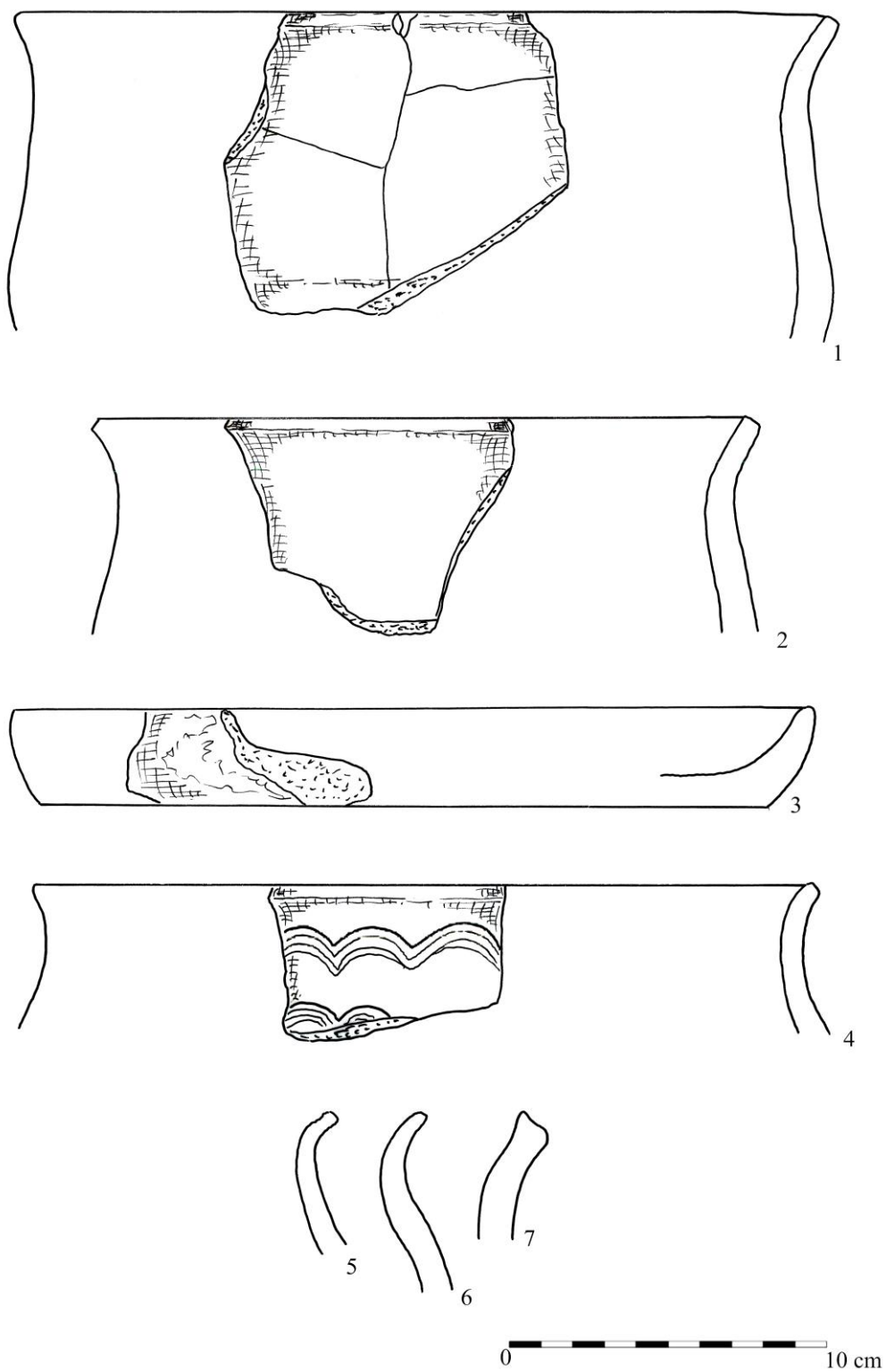


Tablica 61. Gniezno, stan. 14, wykop III NPd: 1-23 w. II (rys. Ł. Kaczmarek)

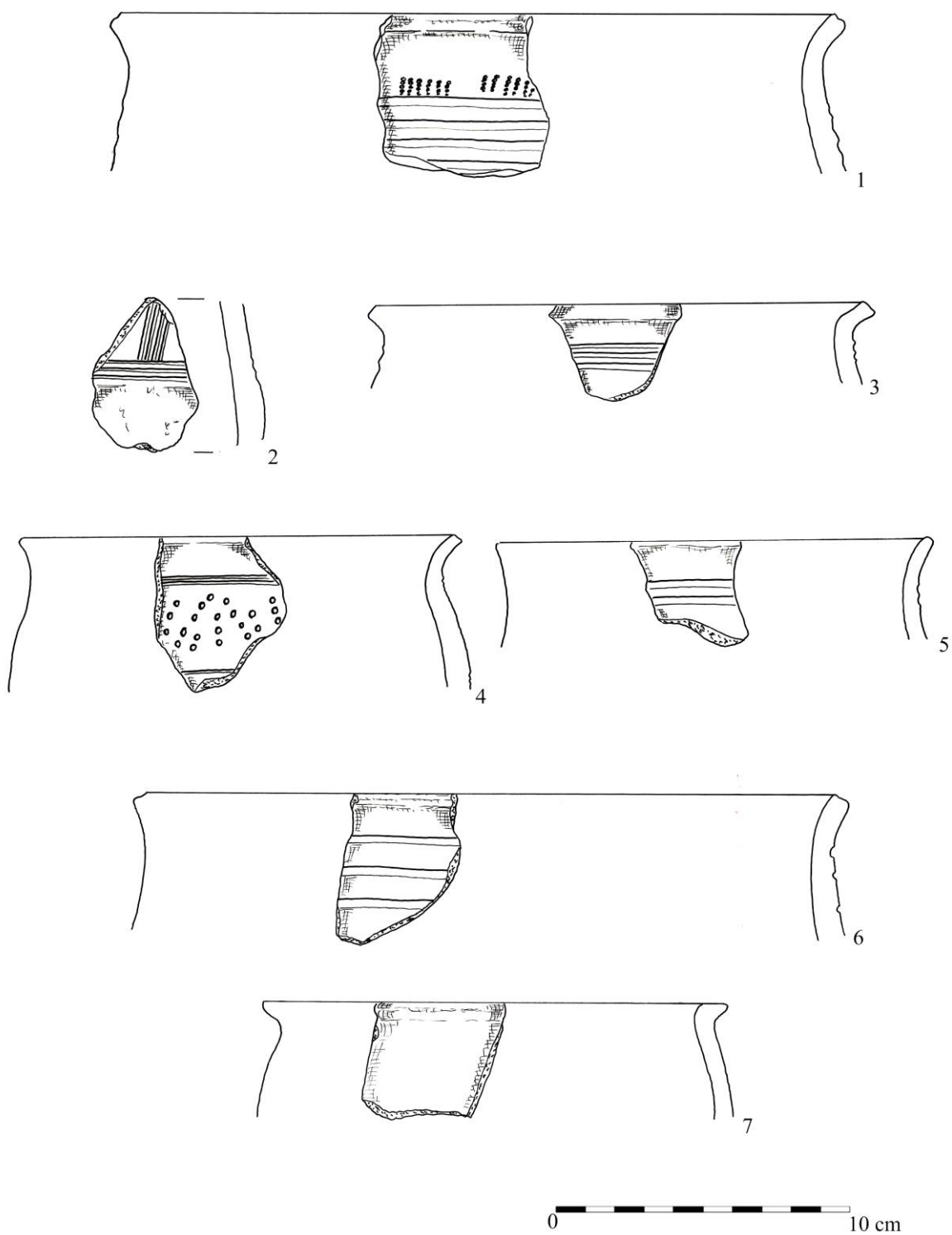


0 10 cm

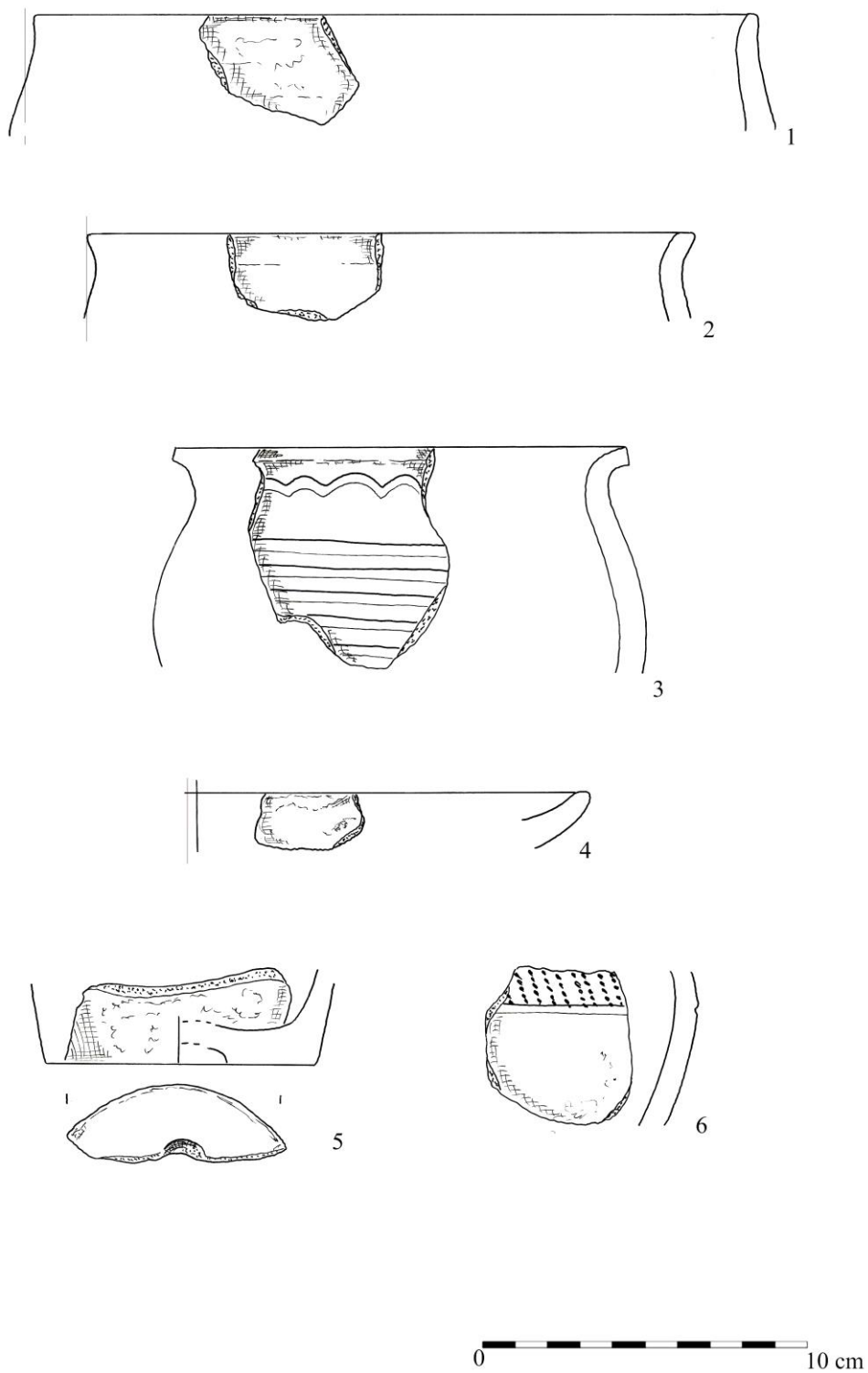
Tablica 62. Gniezno, stan. 14, wykop III NPd: 1-4 w. II (rys. Ł. Kaczmarek)



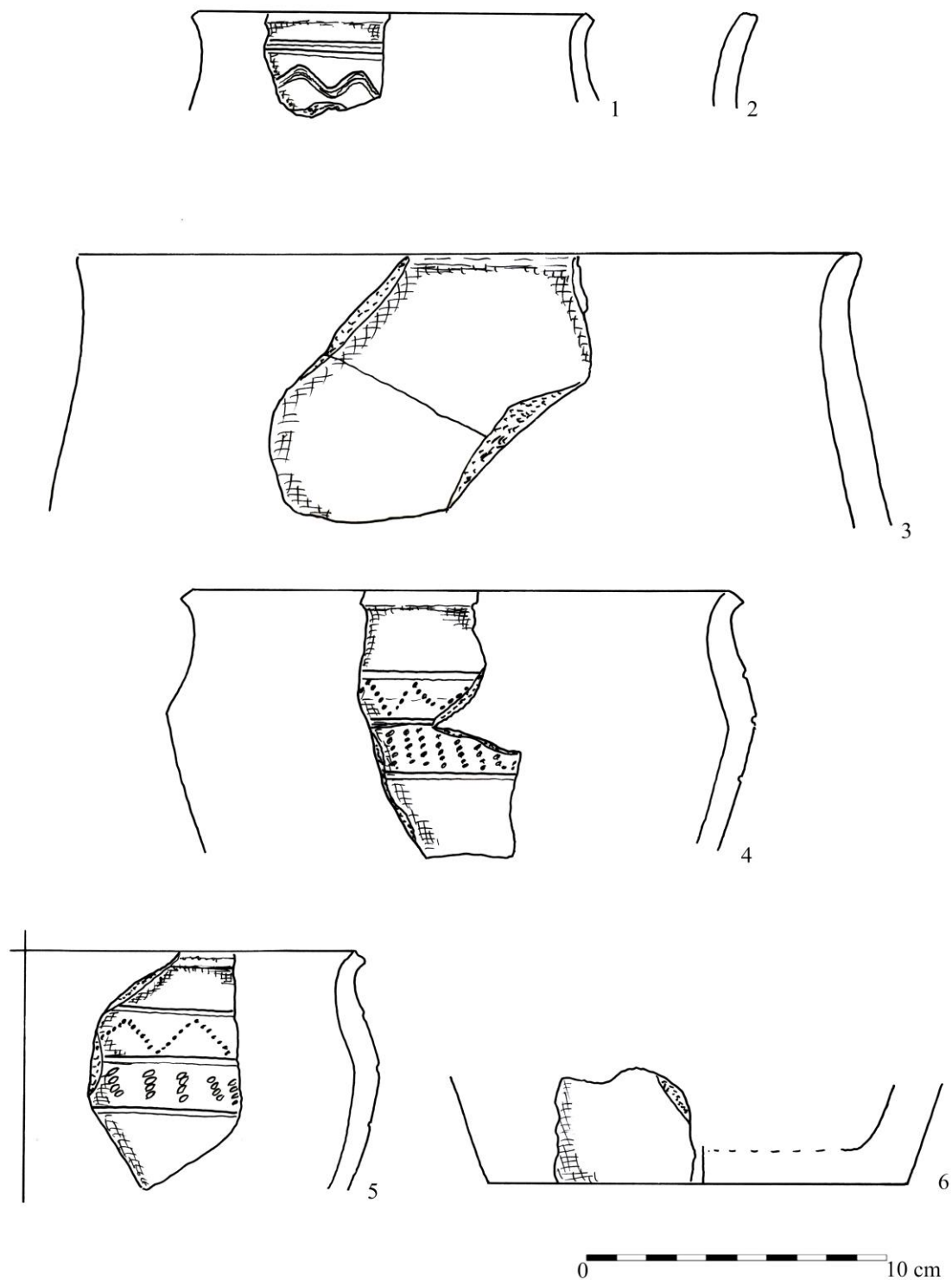
Tablica 63. Gniezno, stan. 14, wykop III NPd: 1-7 w. II (rys. Ł. Kaczmarek)



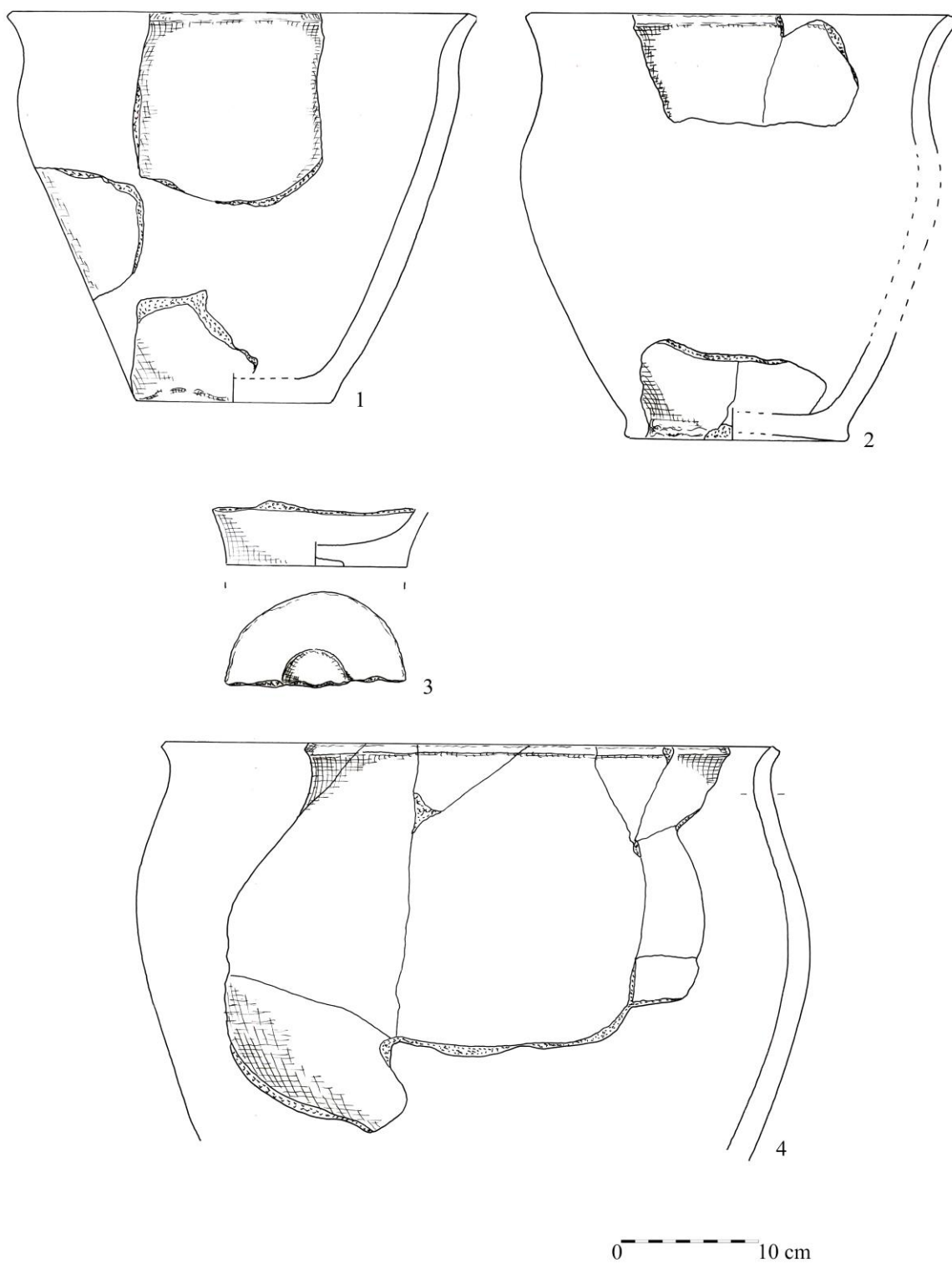
Tablica 64. Gniezno, stan. 14, wykop III NPd: 1-7 w. II (rys. Ł. Kaczmarek)



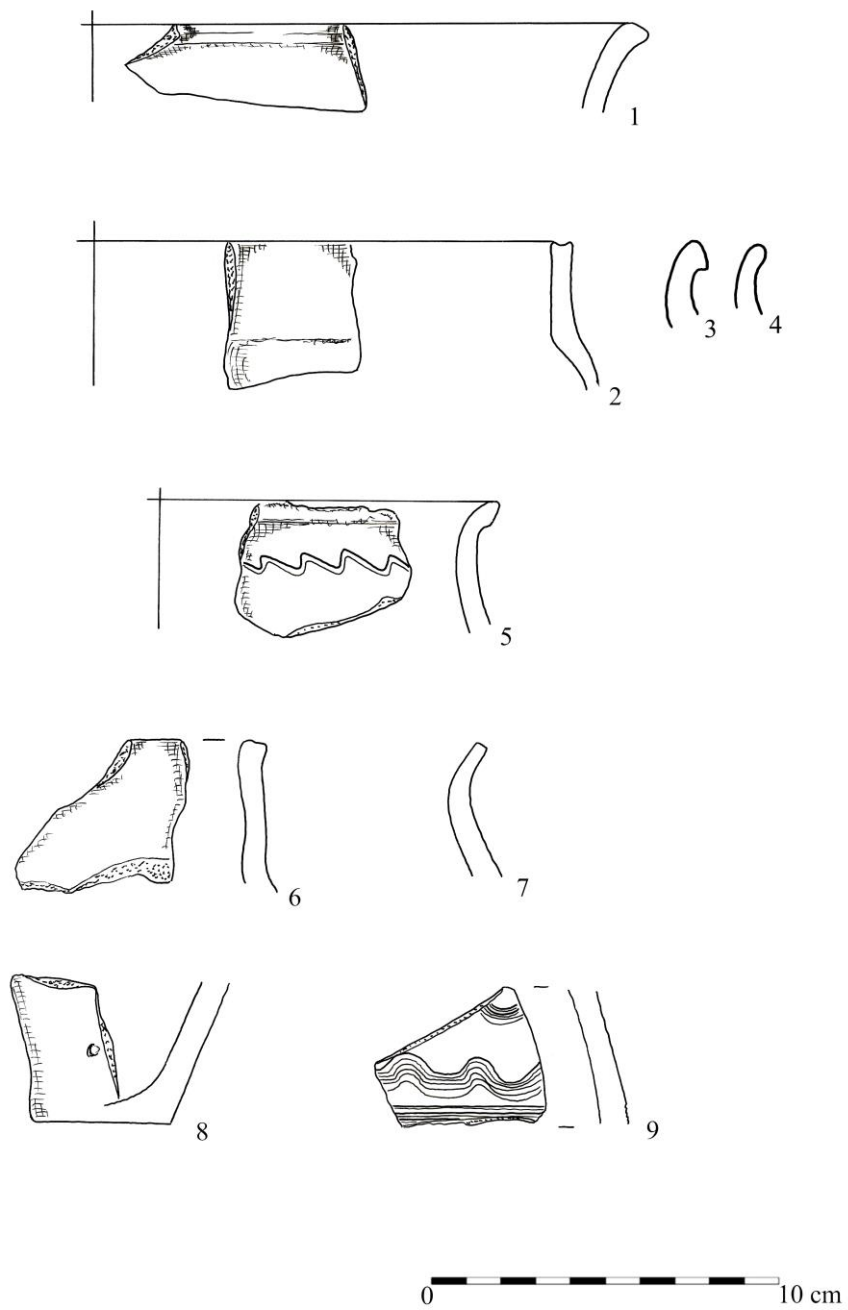
Tablica 65. Gniezno, stan. 14, wykop III NPd: 1-6 w. II (rys. Ł. Kaczmarek)



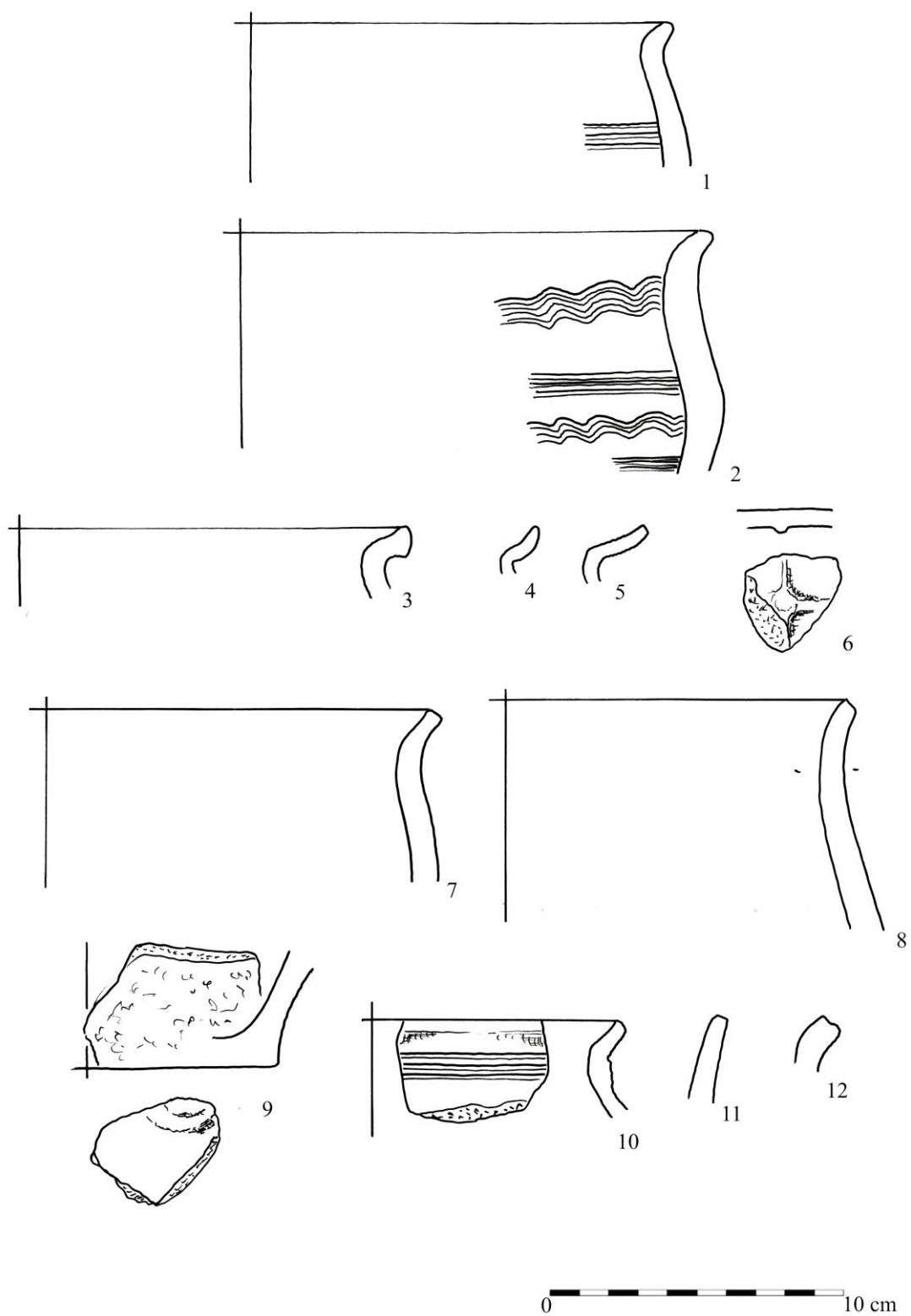
Tablica 66. Gniezno, stan. 14, wykop II NPd: 1-3 w. II; 4-6 w. II/III (rys. Ł. Kaczmarek)



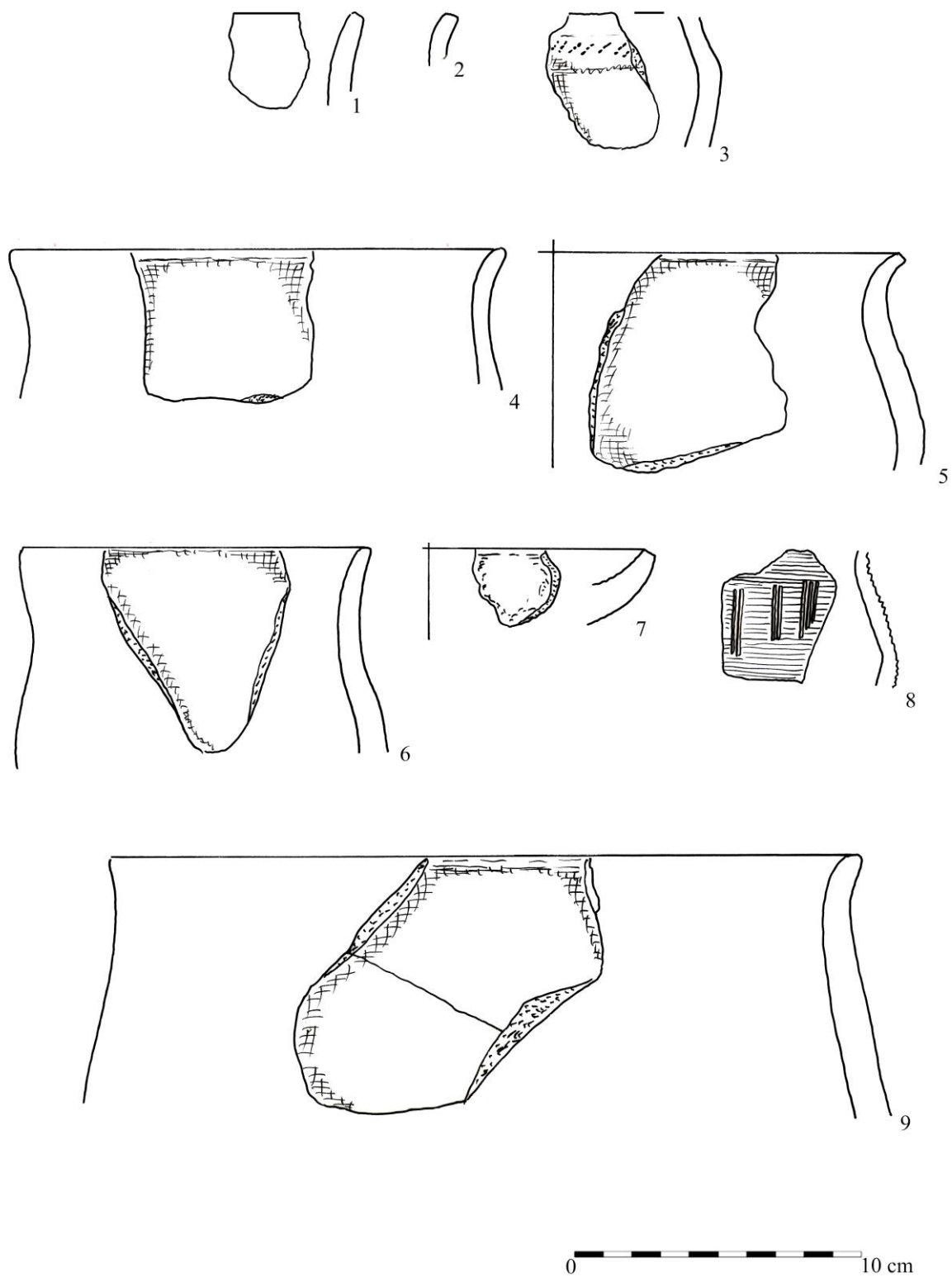
Tablica 67. Gniezno, stan. 14, wykop II NPd: 1-3 w. II; 4 w. III (rys. Ł. Kaczmarek)



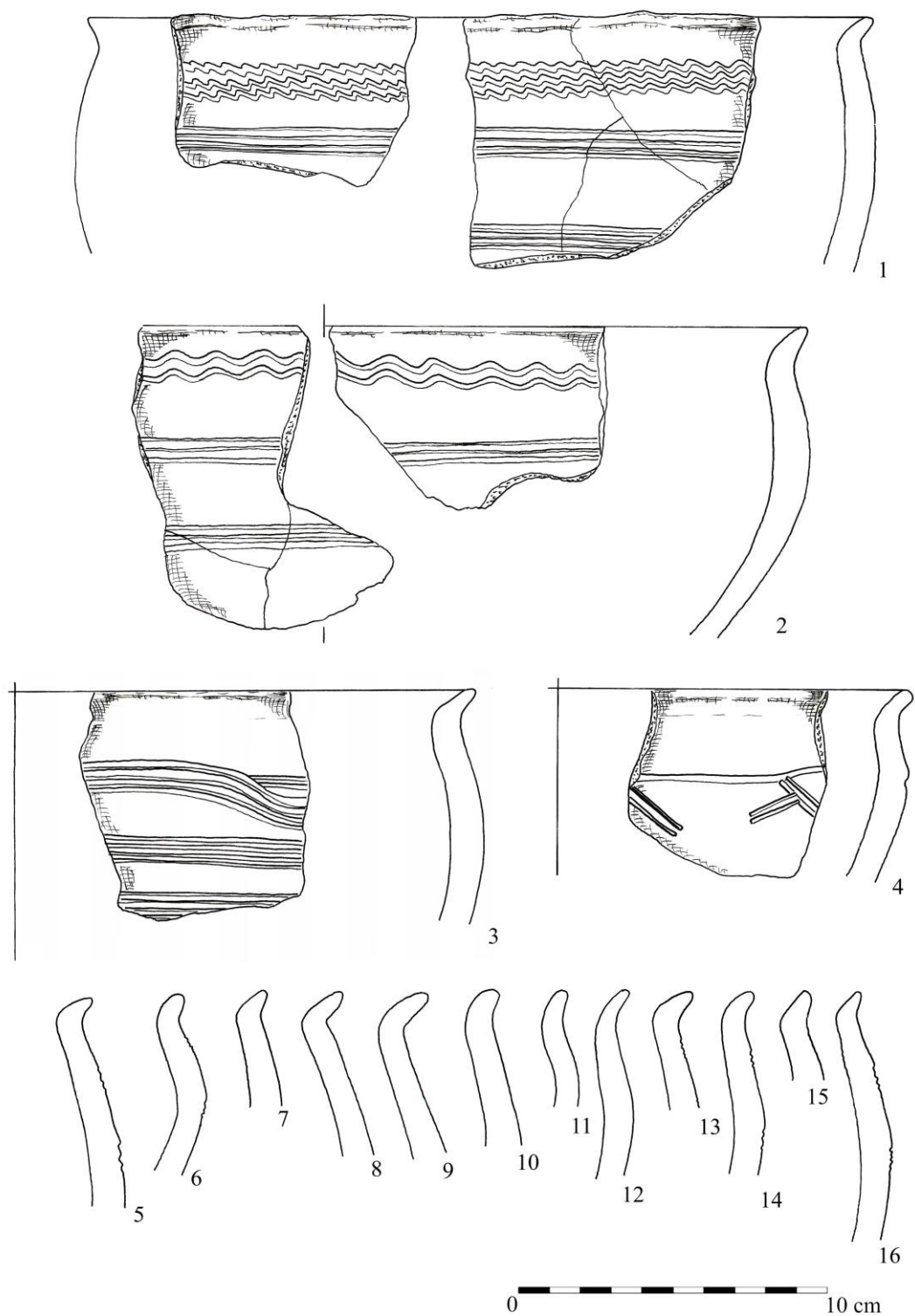
Tablica 68. Gniezno, stan. 14, wykop I NPd: 1-9 w. I_h (rys. Ł. Kaczmarek)



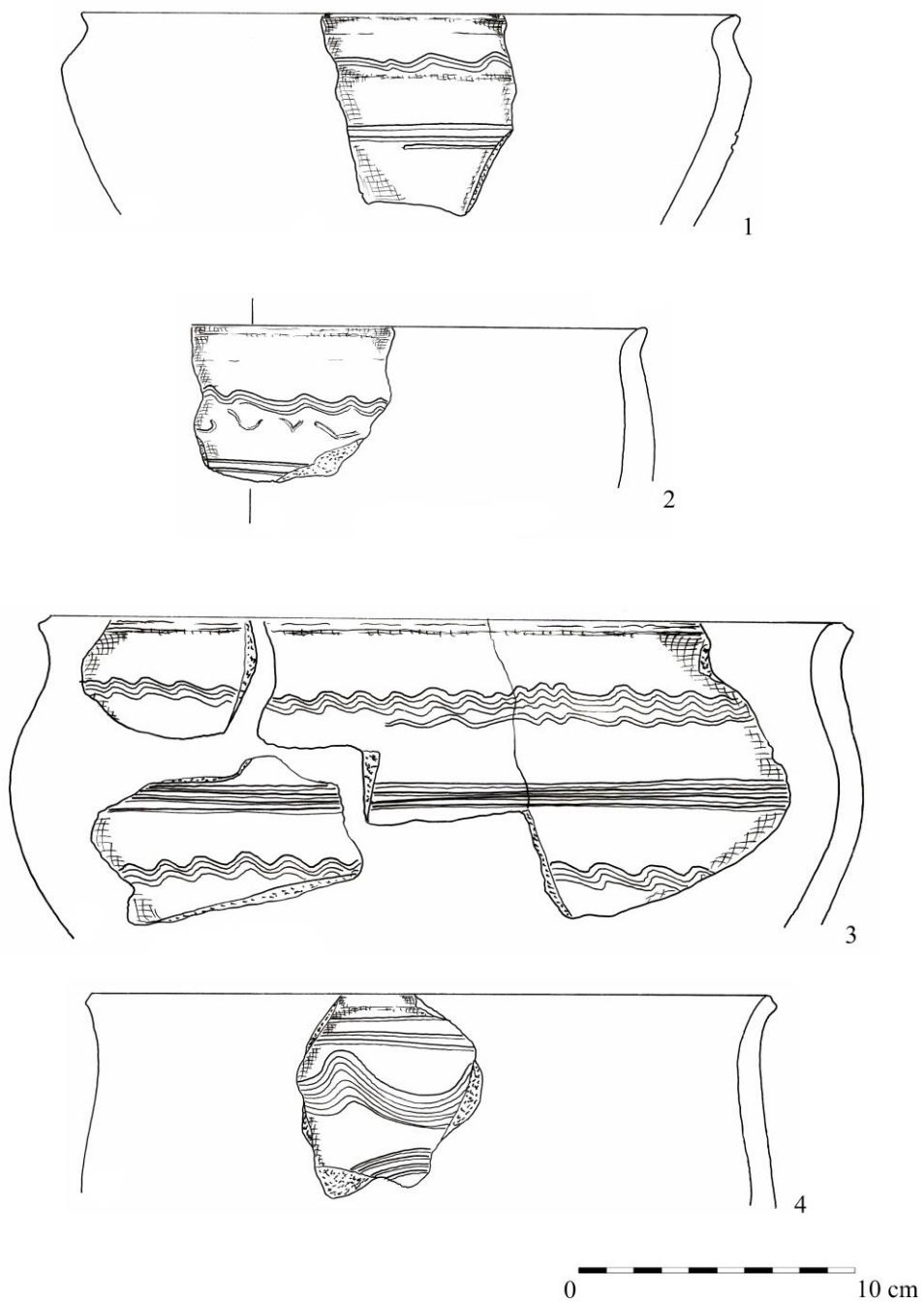
Tablica 69. Gniezno, stan. 14, wykop I NPd: 1-12 w. I_n (rys. Ł. Kaczmarek)



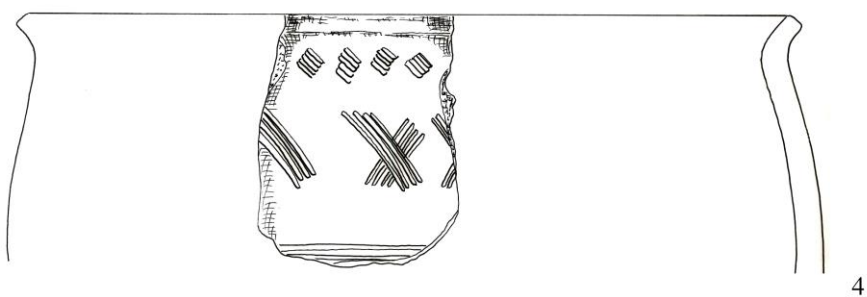
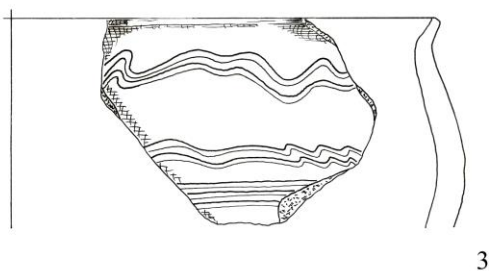
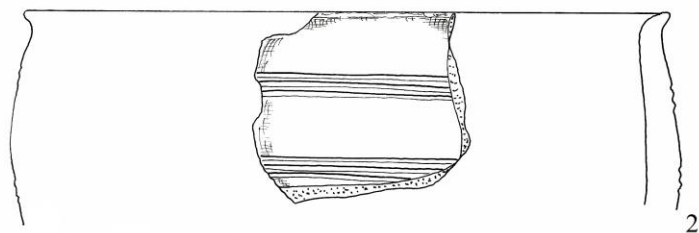
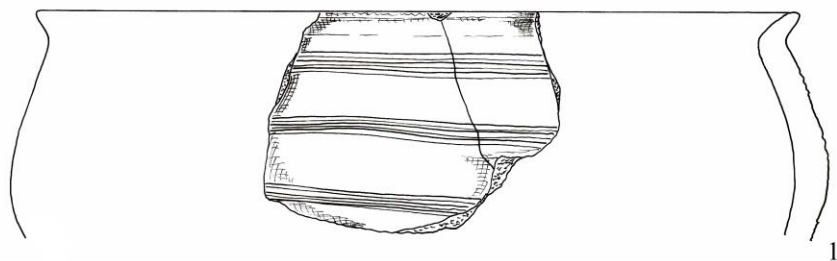
Tablica 70. Gniezno, stan. 14, wykop I NPd: 1-9 w. II (rys. Ł. Kaczmarek)



Tablica 71. Gniezno, stan. 15c, ar 11, w. III: 1-16 (rys. Ł. Kaczmarek)

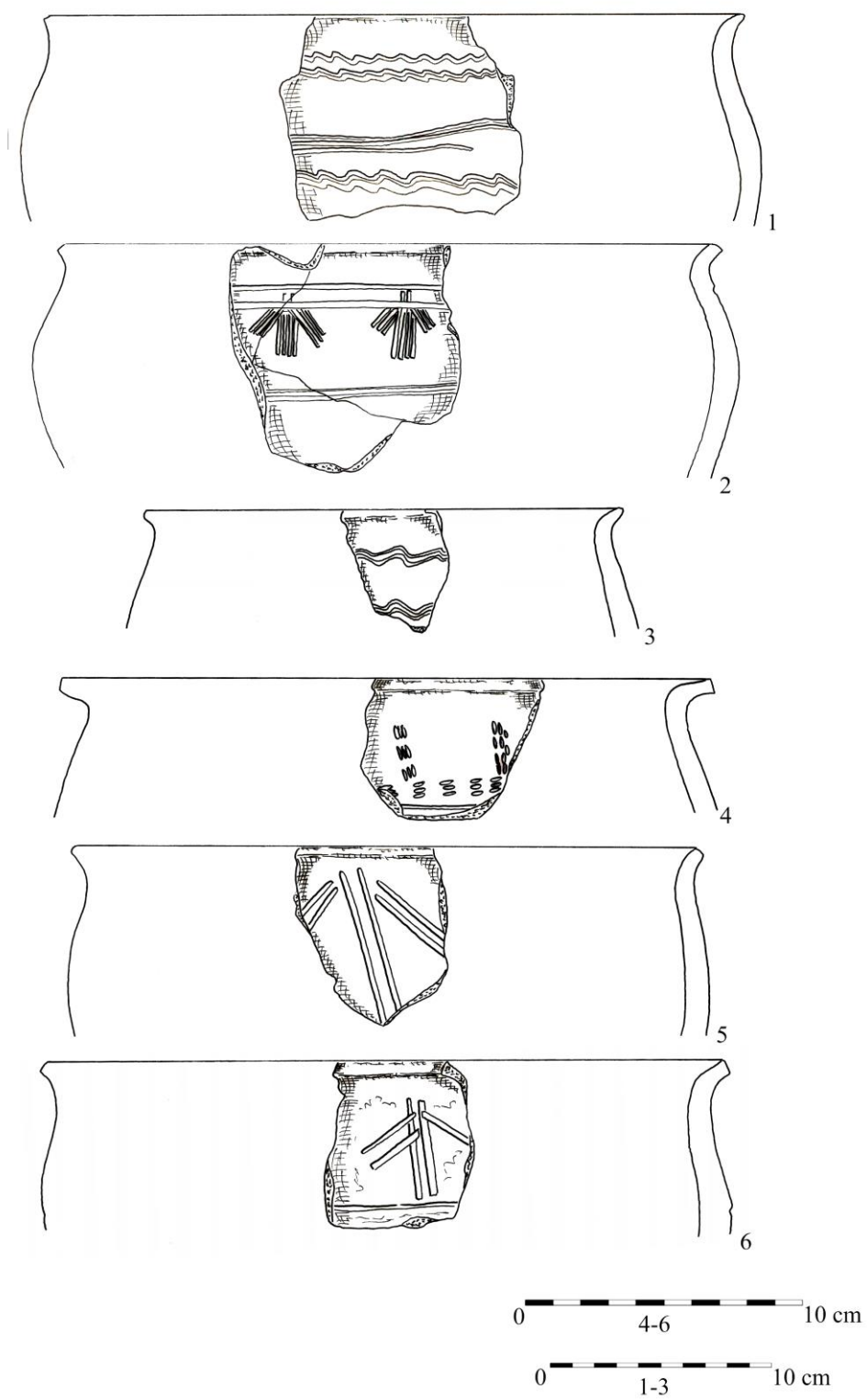


Tablica 72. Gniezno, stan. 15c, ar 11, w. III: 1-4 (rys. Ł. Kaczmarek)

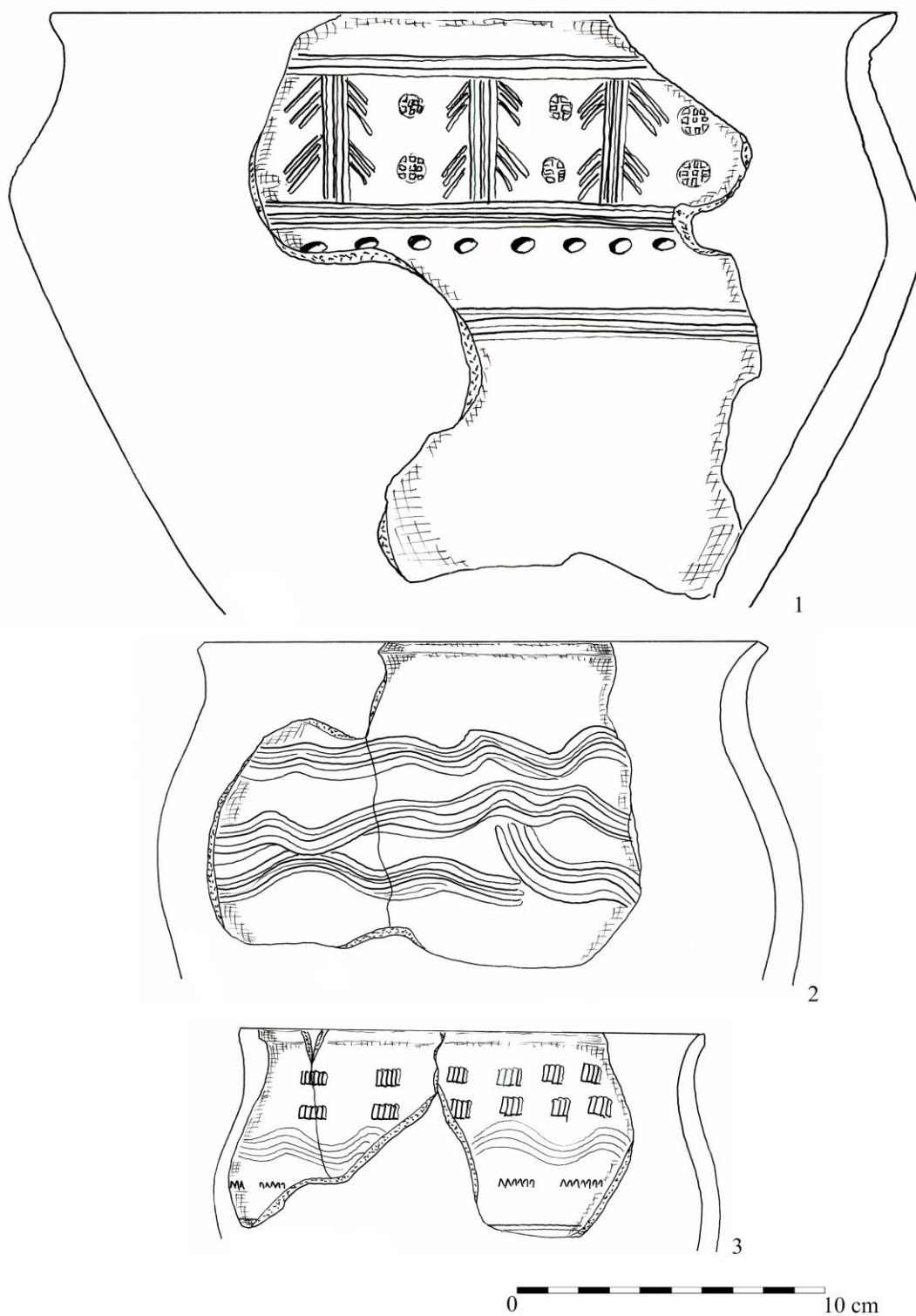


0 10 cm

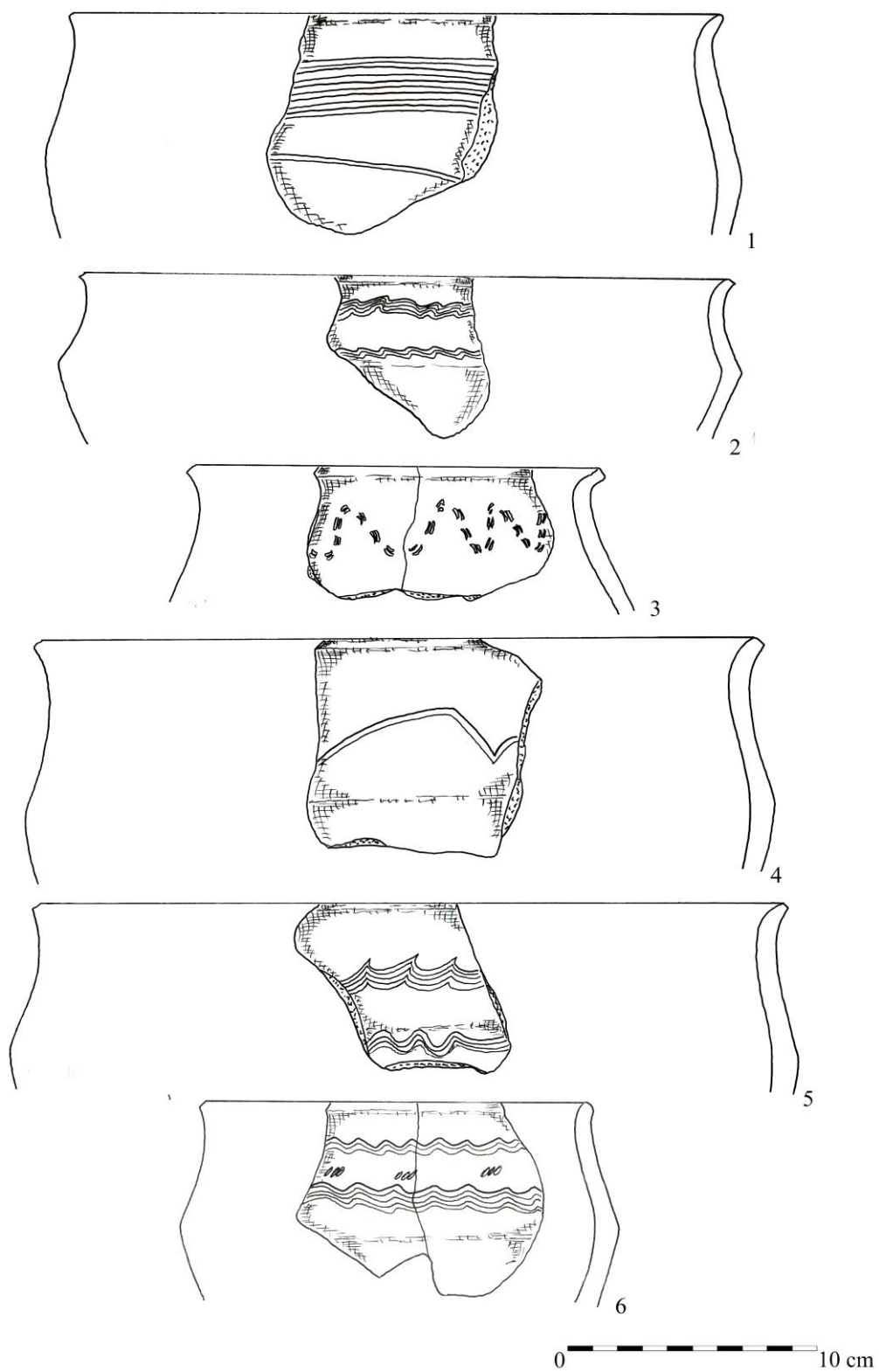
Tablica 73. Gniezno, stan. 15c, ar 11, w. III: 1-4 (rys. Ł. Kaczmarek)



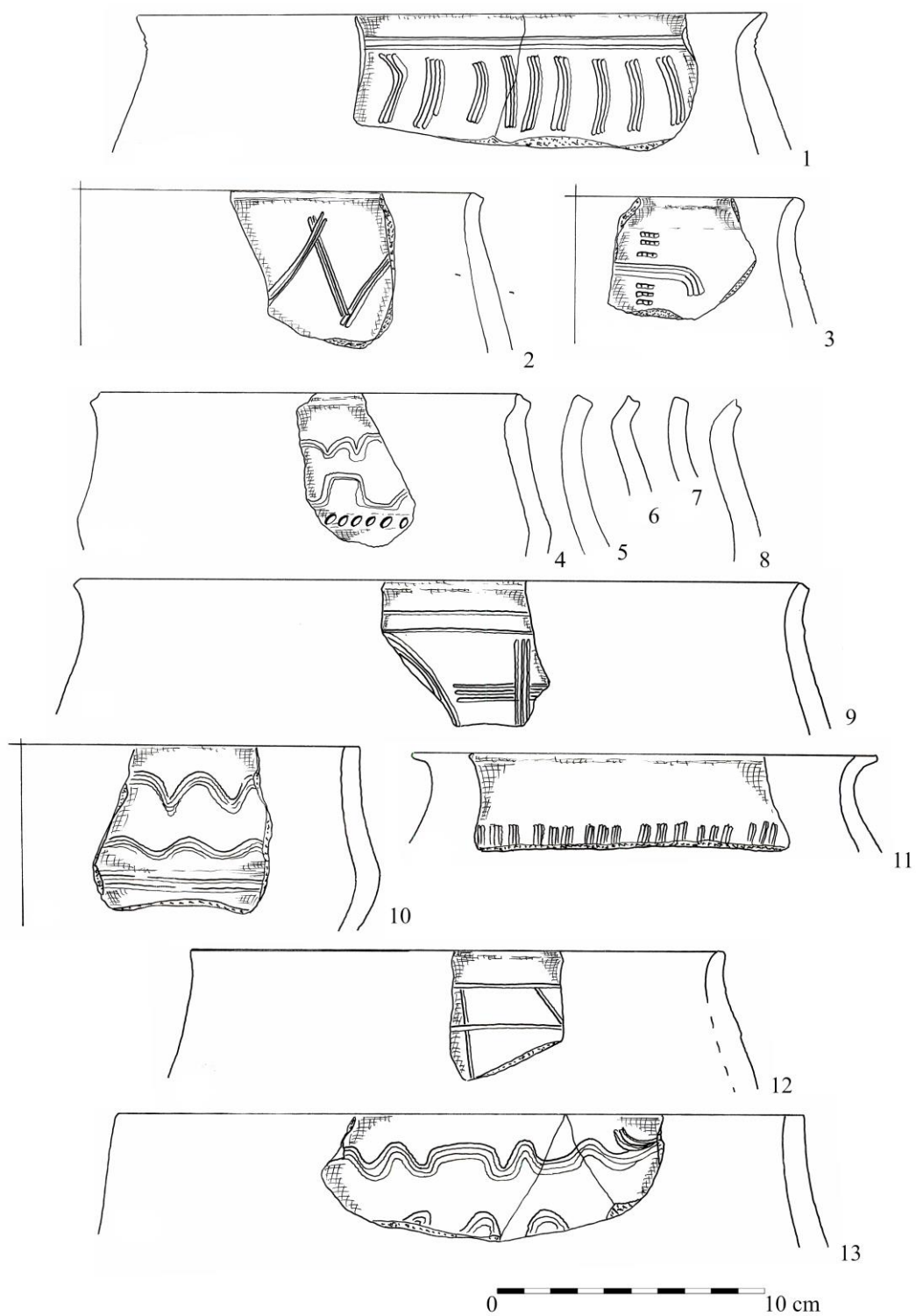
Tablica 74. Gniezno, stan. 15c, ar 11, w. III: 1-6 (rys. Ł. Kaczmarek)



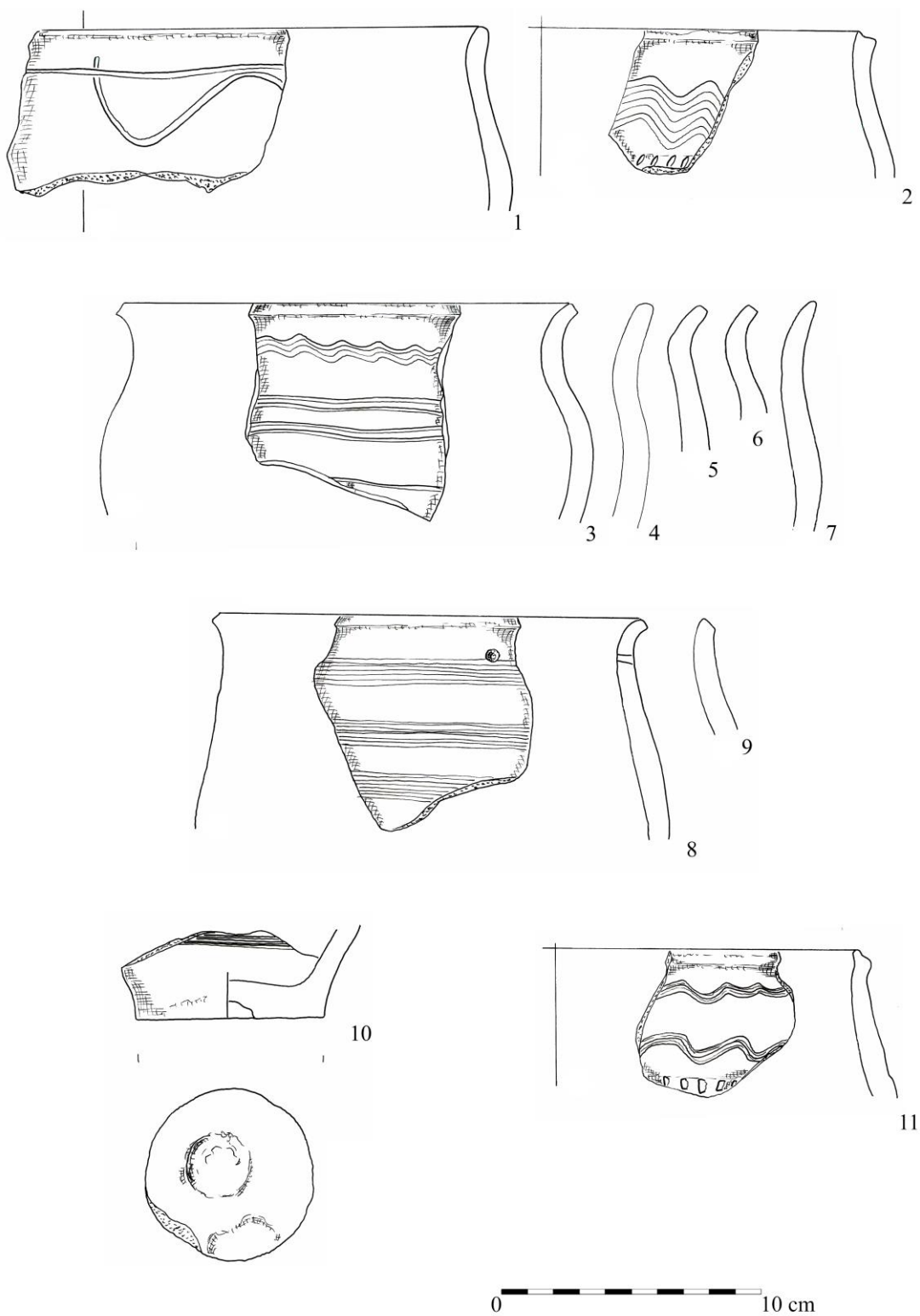
Tablica 75. Gniezno, stan. 15c, ar 11, w. III: 1-3 (rys. Ł. Kaczmarek)



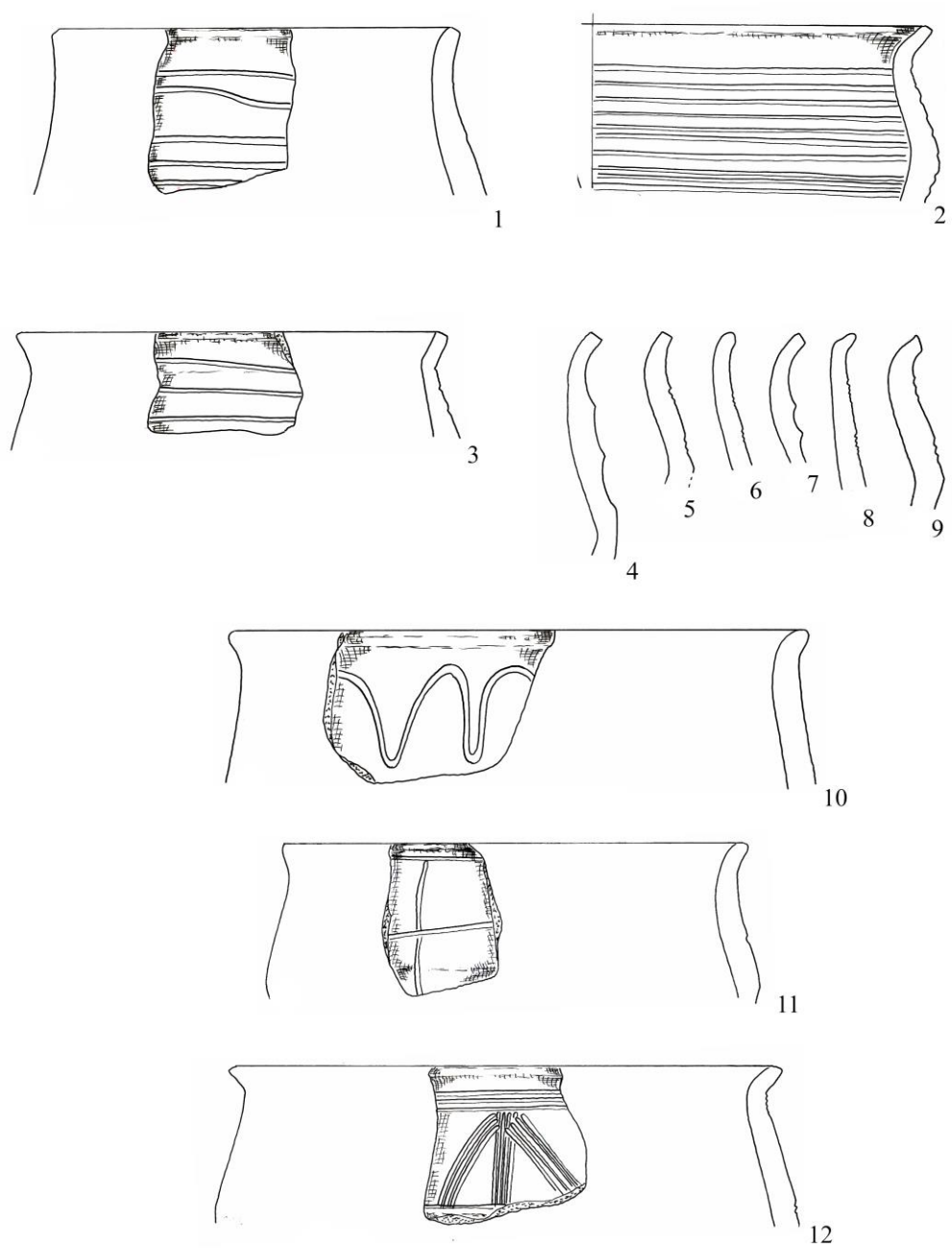
Tablica 76. Gniezno, stan. 15c, ar 11, w. III: 1-6 (rys. Ł. Kaczmarek)



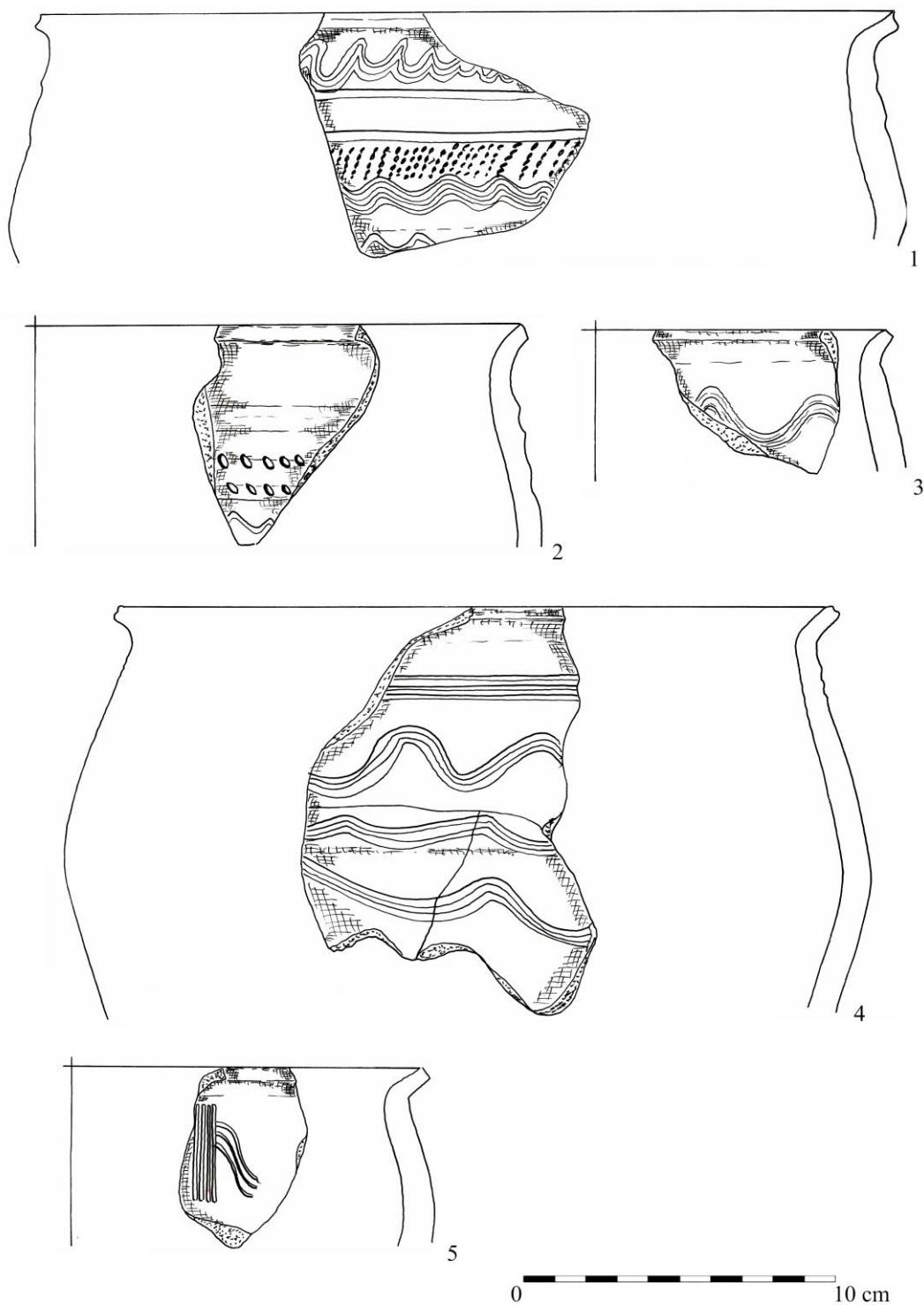
Tablica 77. Gniezno, stan. 15c, ar 11, w. III: 1-13 (rys. Ł. Kaczmarek)



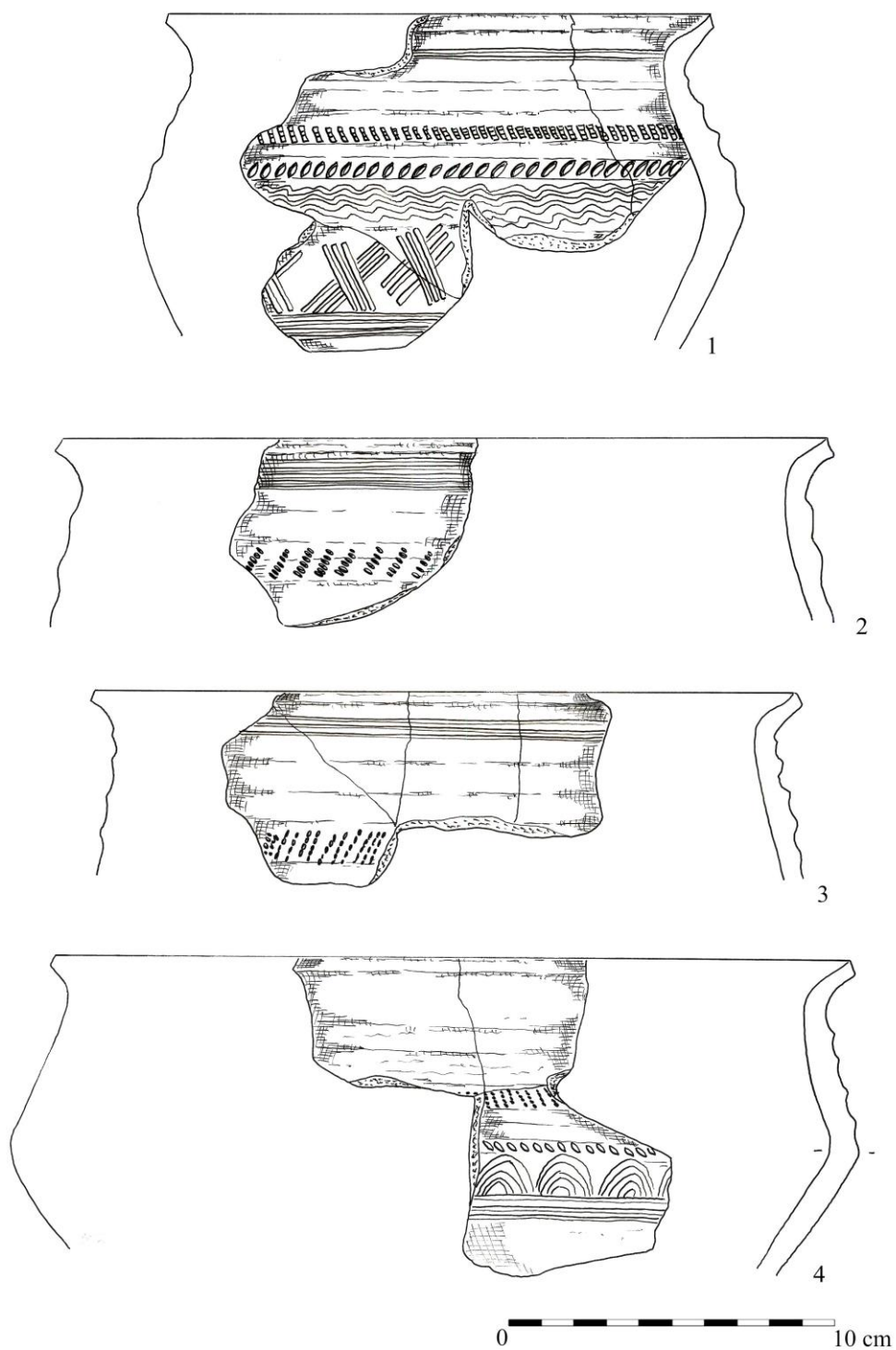
Tablica 78. Gniezno, stan. 15c, ar 11, w. III: 1-11 (rys. Ł. Kaczmarek)



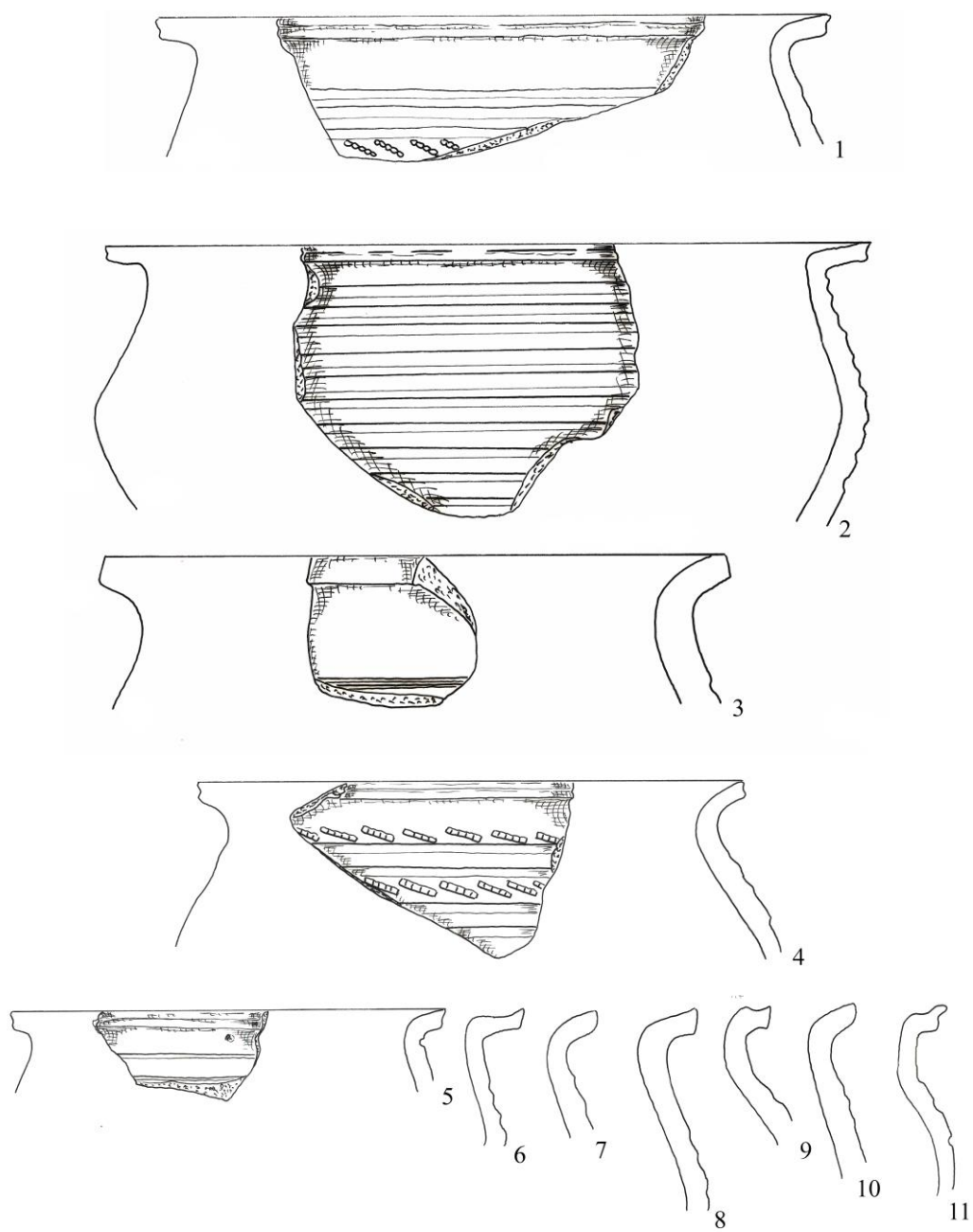
Tablica 79. Gniezno, stan. 15c, ar 11, w. III: 1-12 (rys. Ł. Kaczmarek)



Tablica 80. Gniezno, stan. 15c, ar 11, w. III: 1-5 (rys. Ł. Kaczmarek)

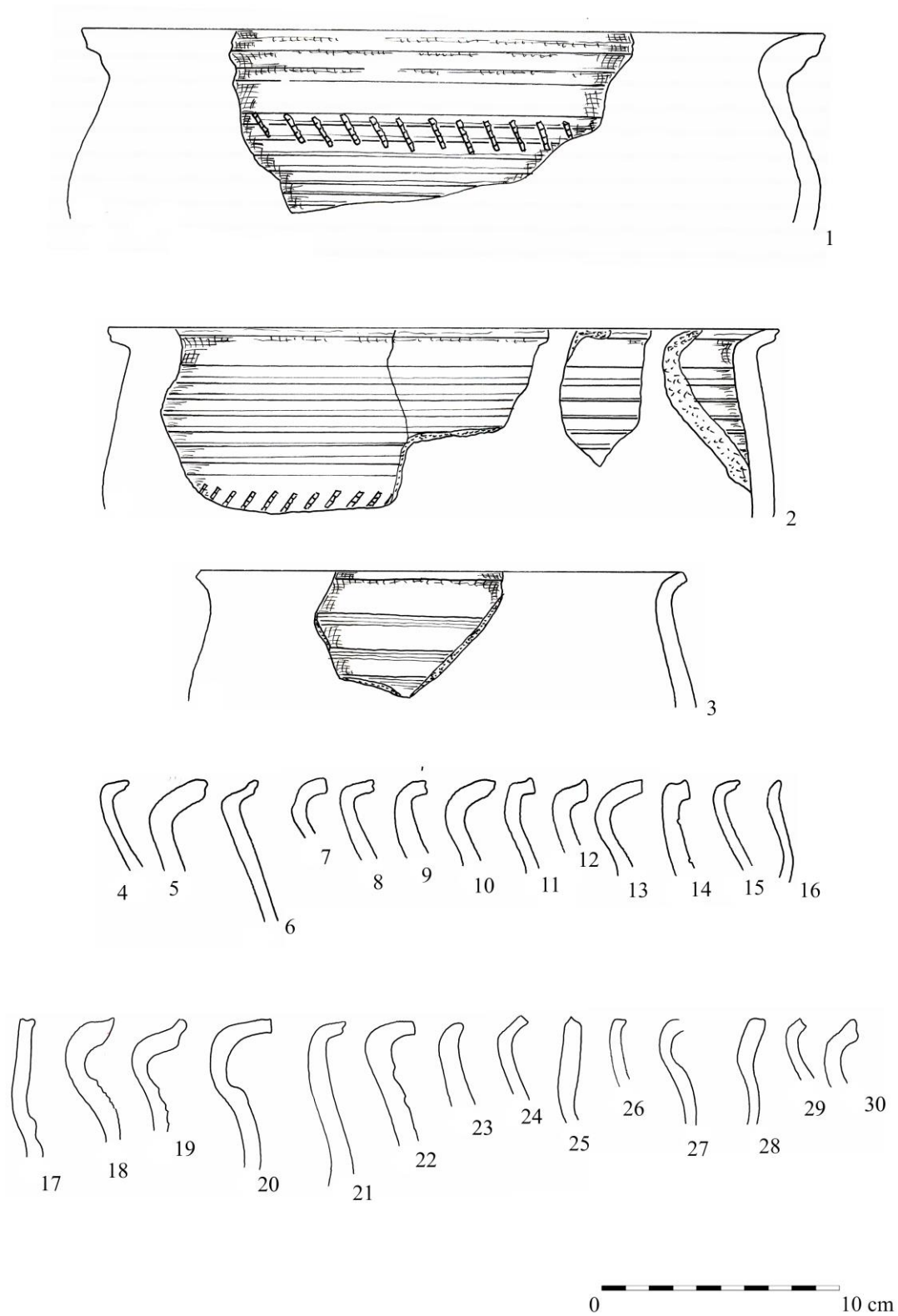


Tablica 81. Gniezno, stan. 15c, ar 11, w. III: 1-4 (rys. Ł. Kaczmarek)

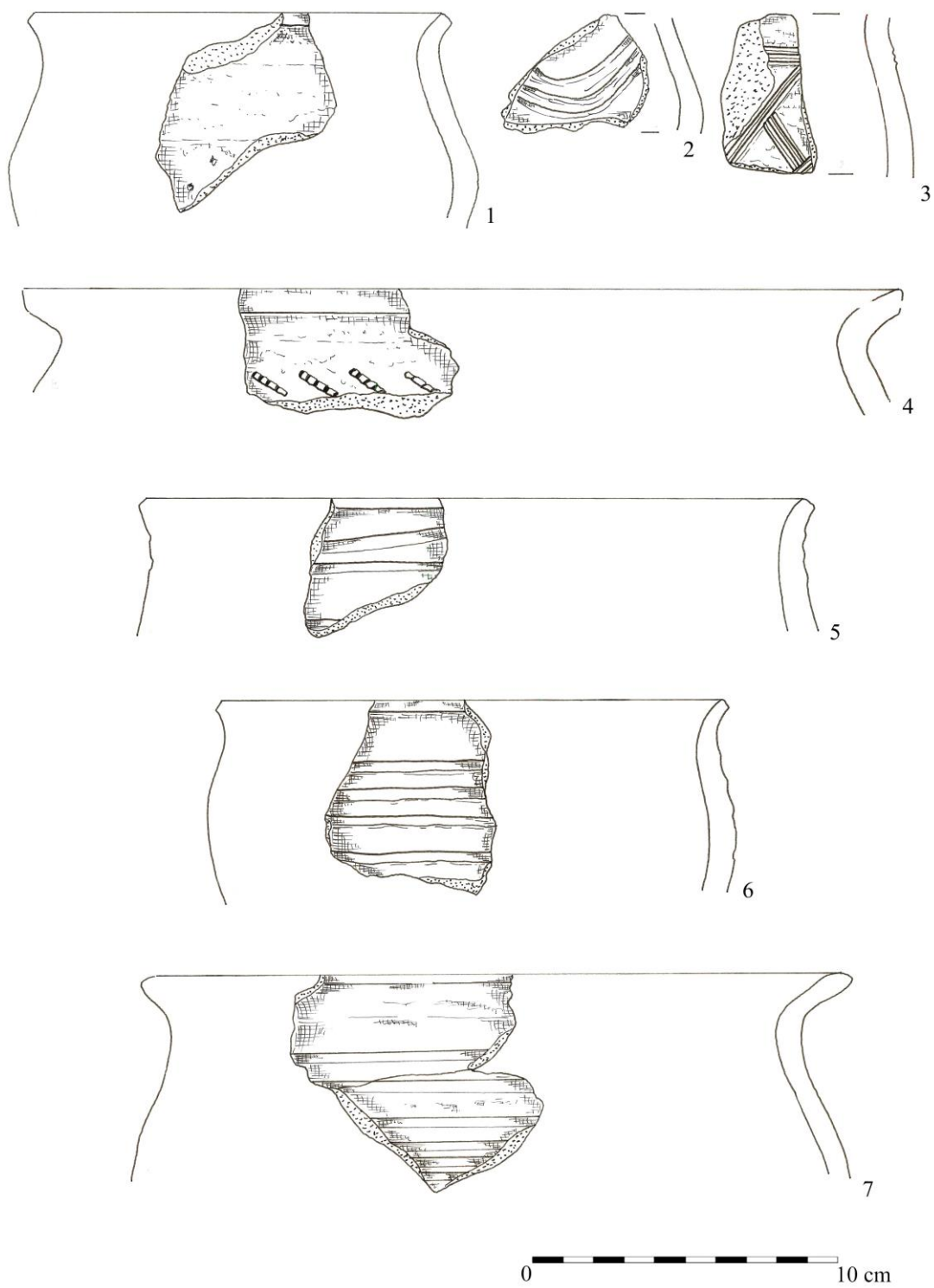


0 10 cm

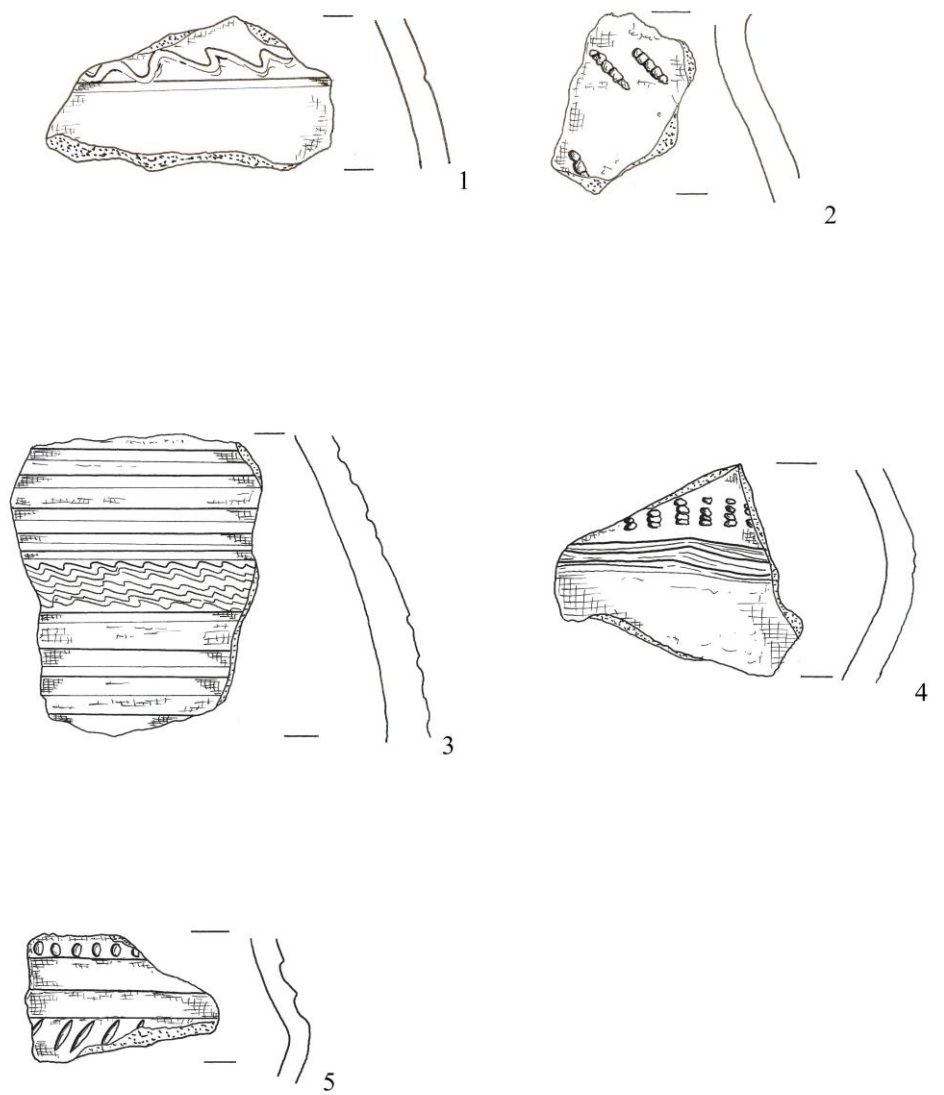
Tablica 82. Gniezno, stan. 15c, ar 11, w. III: 1-11 (rys. Ł. Kaczmarek)



Tablica 83. Gniezno, stan. 15c, ar 11, w. III: 1-30 (rys. Ł. Kaczmarek)

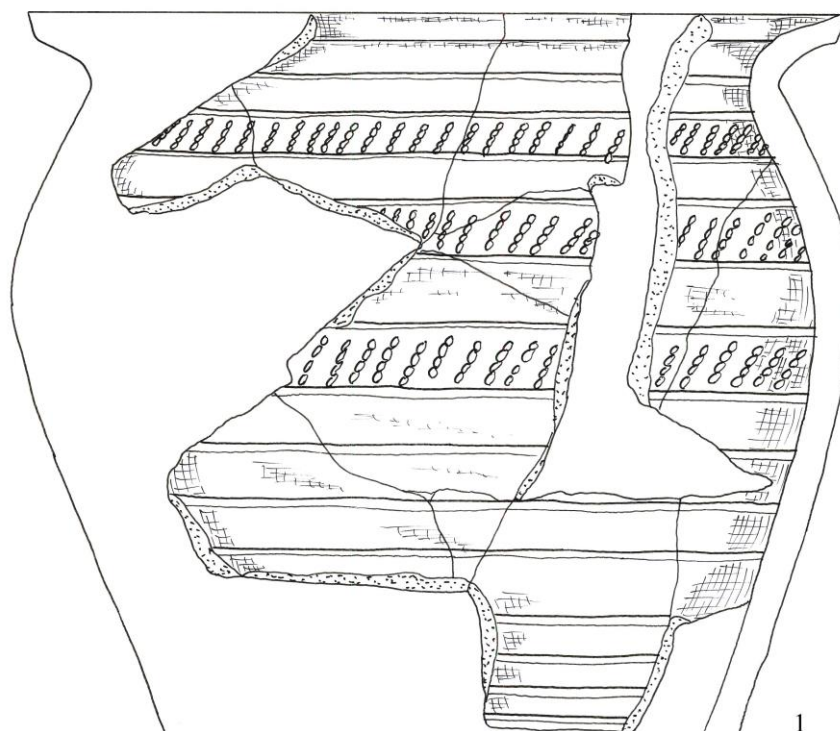


Tablica 84. Gniezno, stan. 5, wykop A: 1 w. III_h; 2-7 w. III_g (rys. Ł. Kaczmarek)

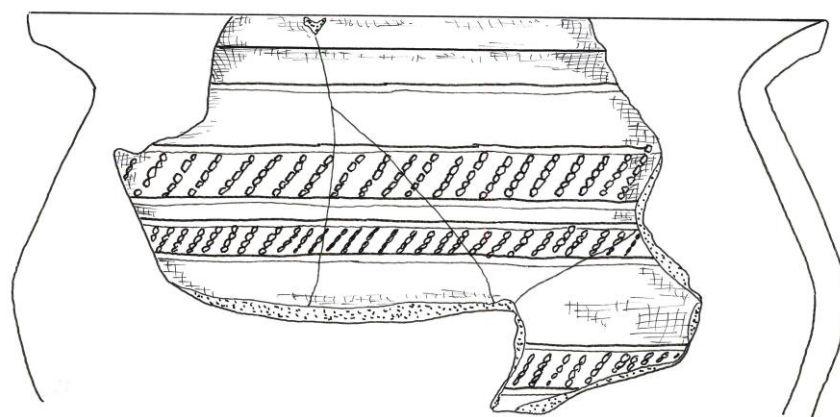


0 10 cm

Tablica 85. Gniezno, stan. 5, wykop A: 1-5 w. III_g (rys. Ł. Kaczmarek)



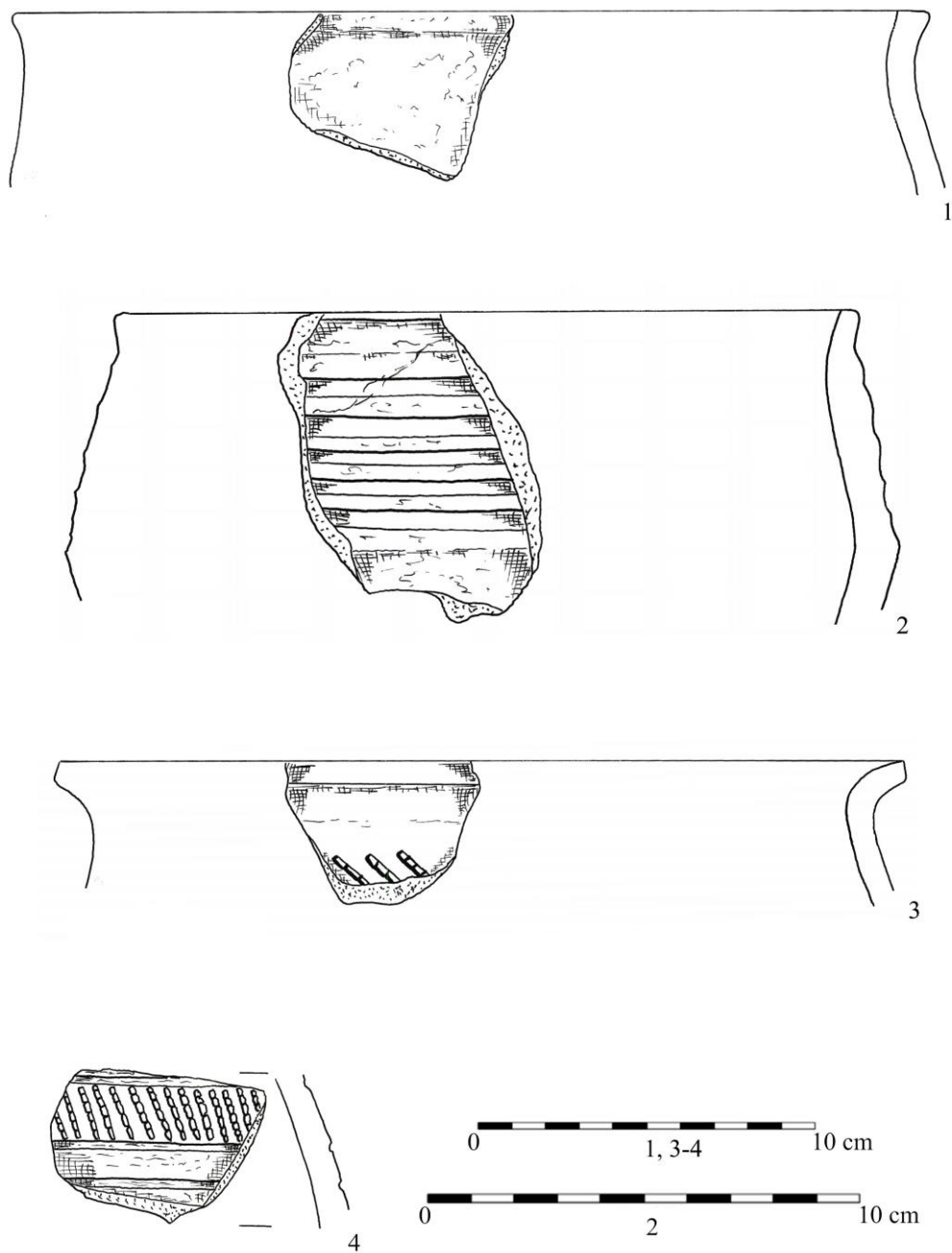
1



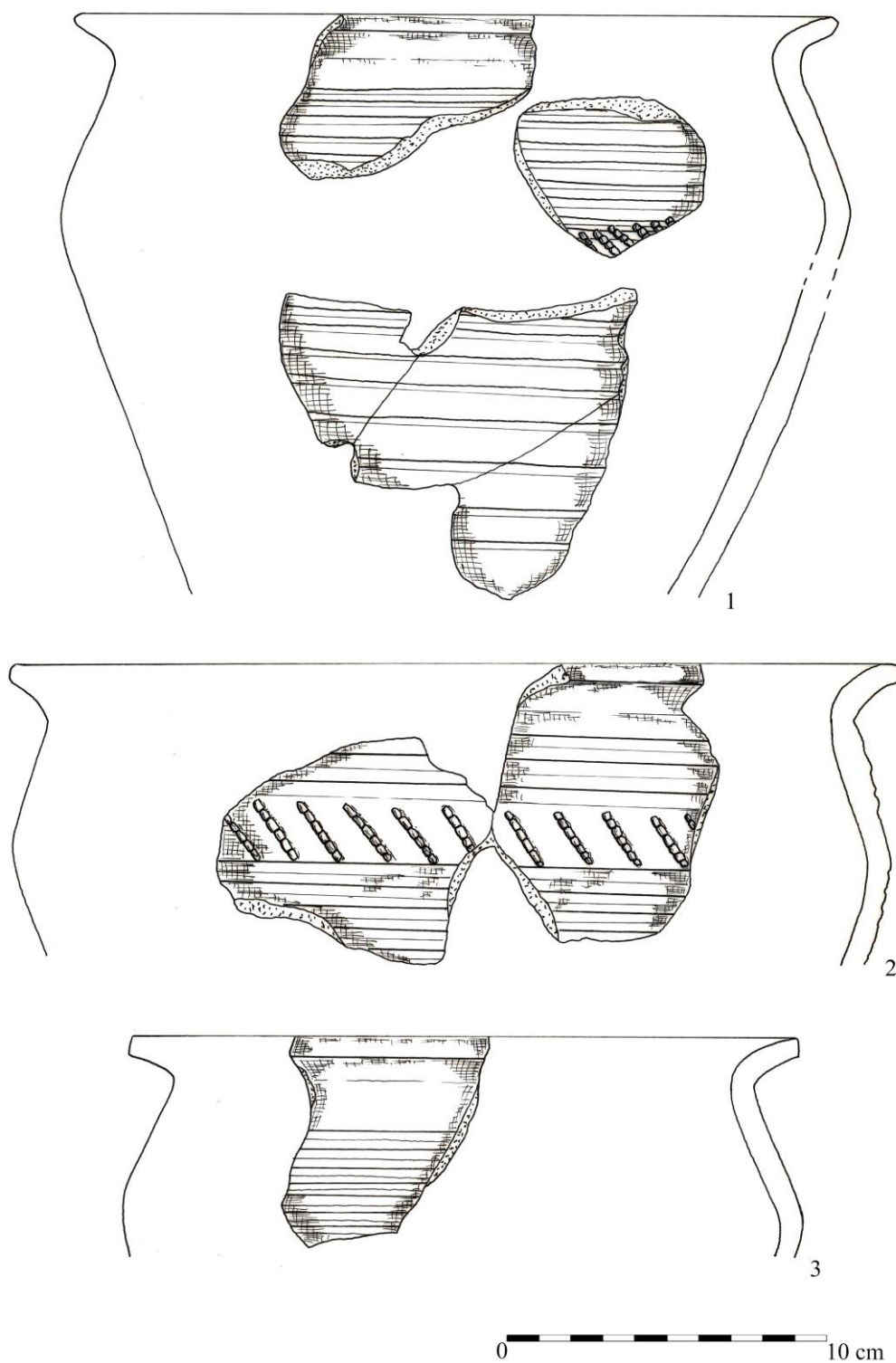
2



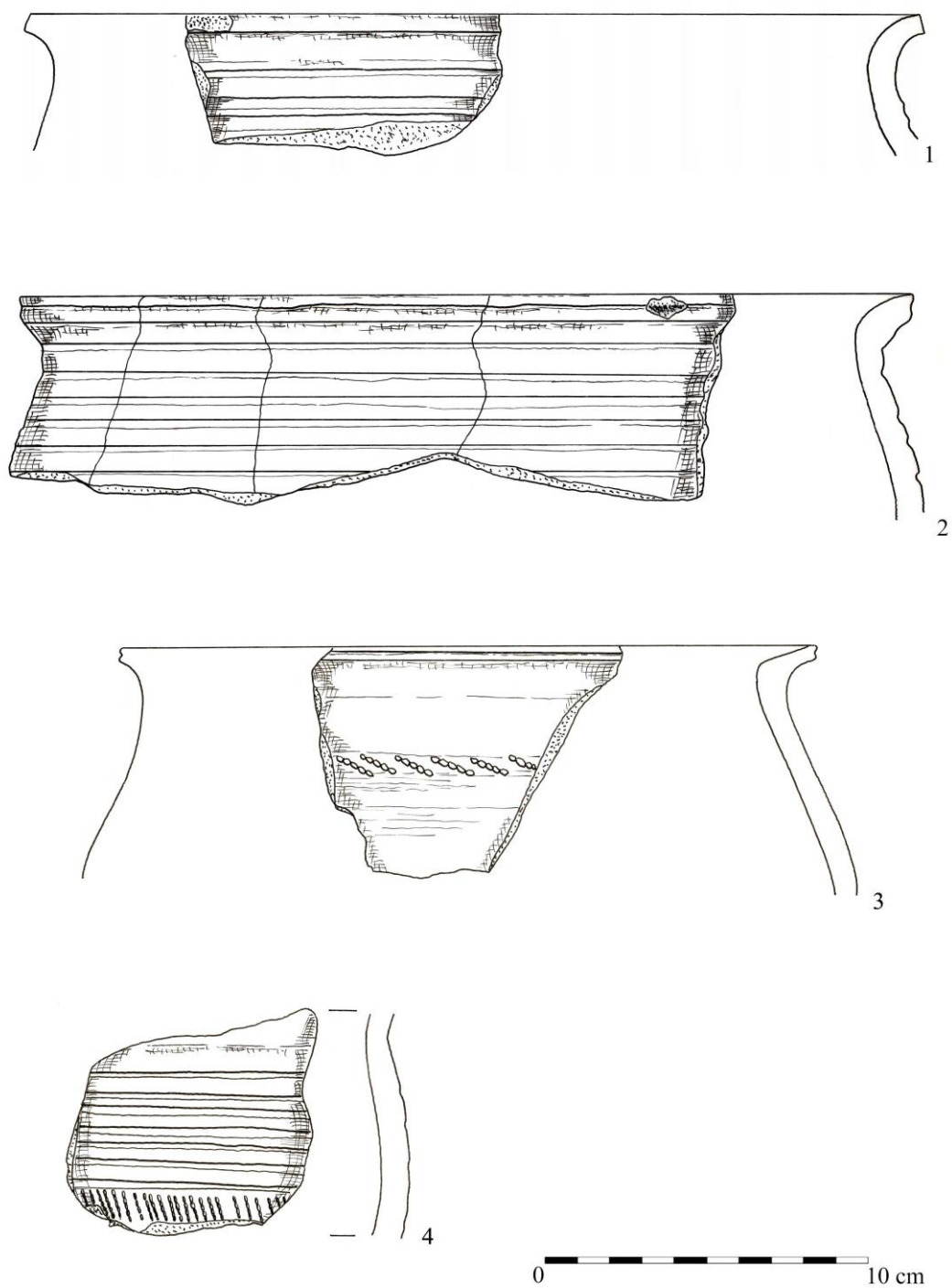
Tablica 86. Gniezno, stan. 5, wykop A: 1-2 w. III_g (rys. Ł. Kaczmarek)



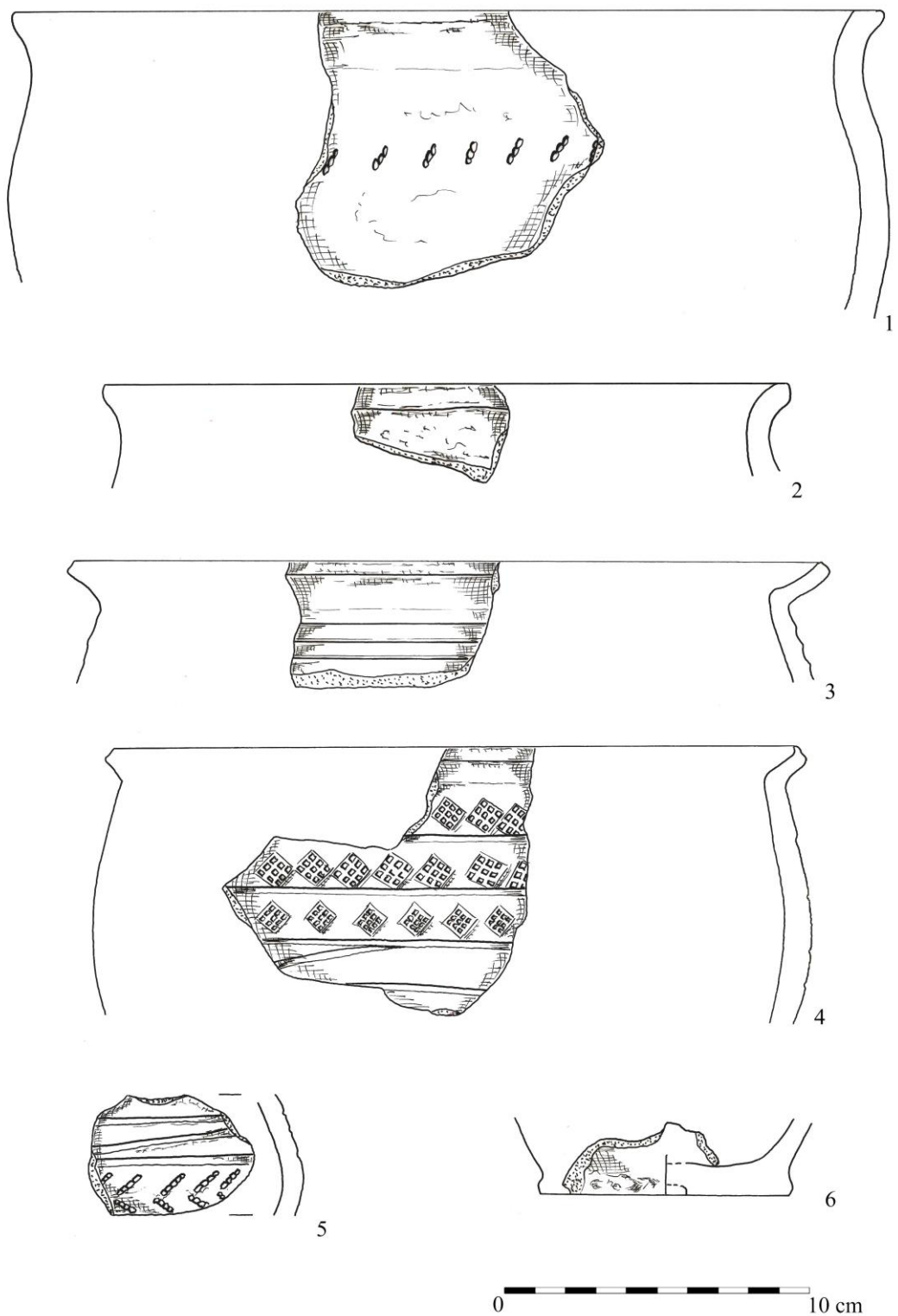
Tablica 87. Gniezno, stan. 5, wykop A: 1-4 w. III_d (rys. Ł. Kaczmarek)



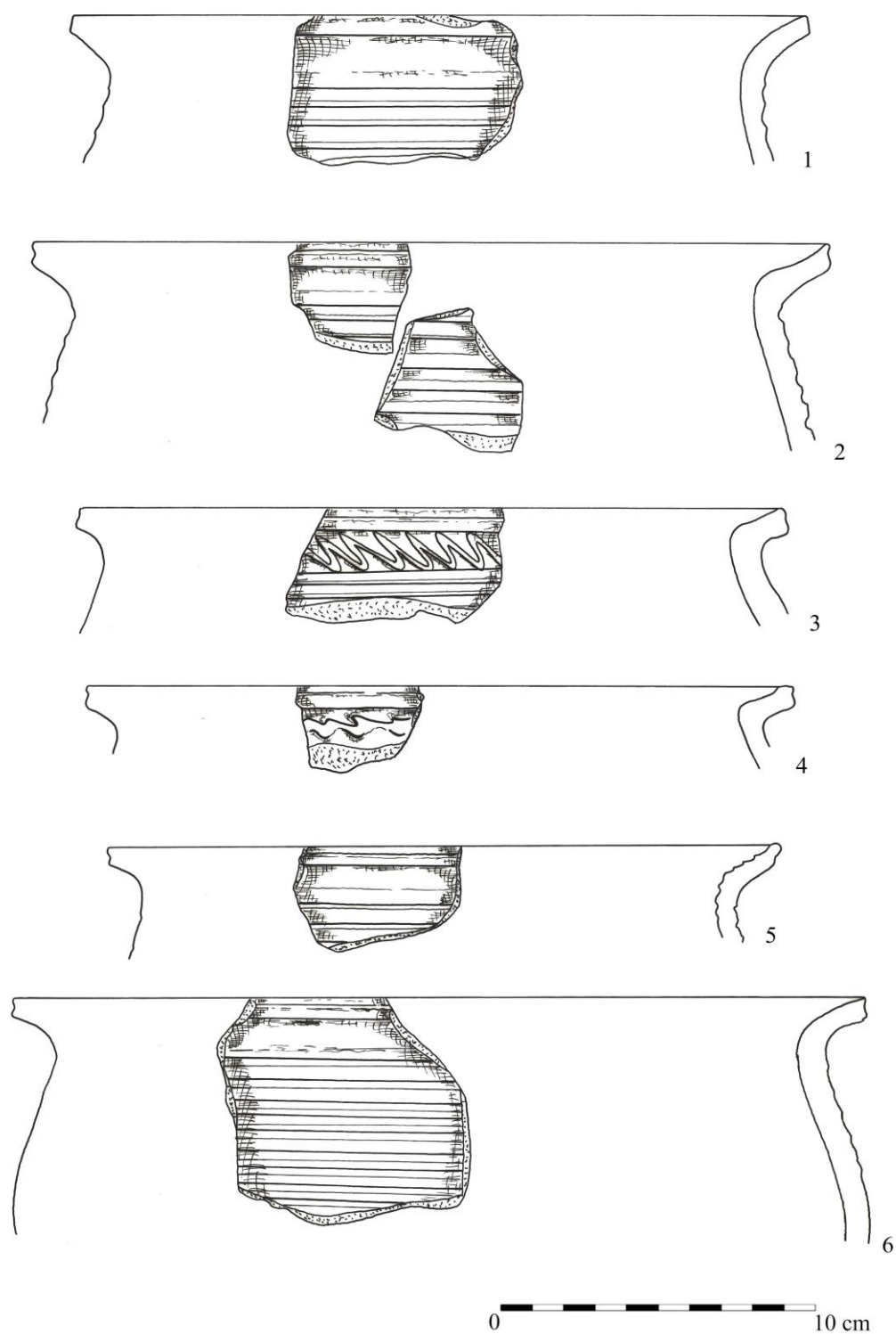
Tablica 88. Gniezno, stan. 5, wykop A: 1-3 w. III_d (rys. Ł. Kaczmarek)



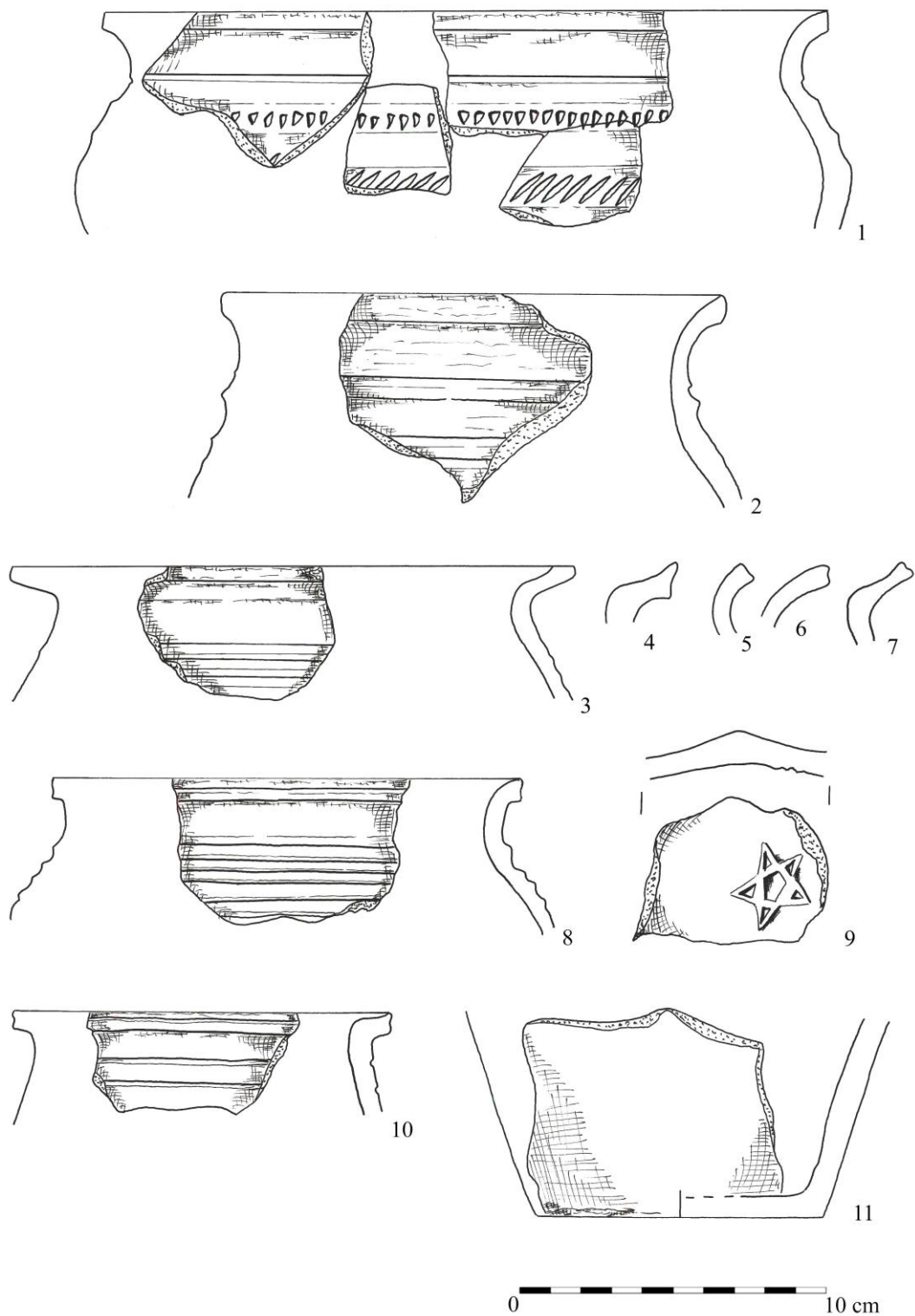
Tablica 89. Gniezno, stan. 5, wykop A: 1-4 w. III_d (rys. Ł. Kaczmarek)



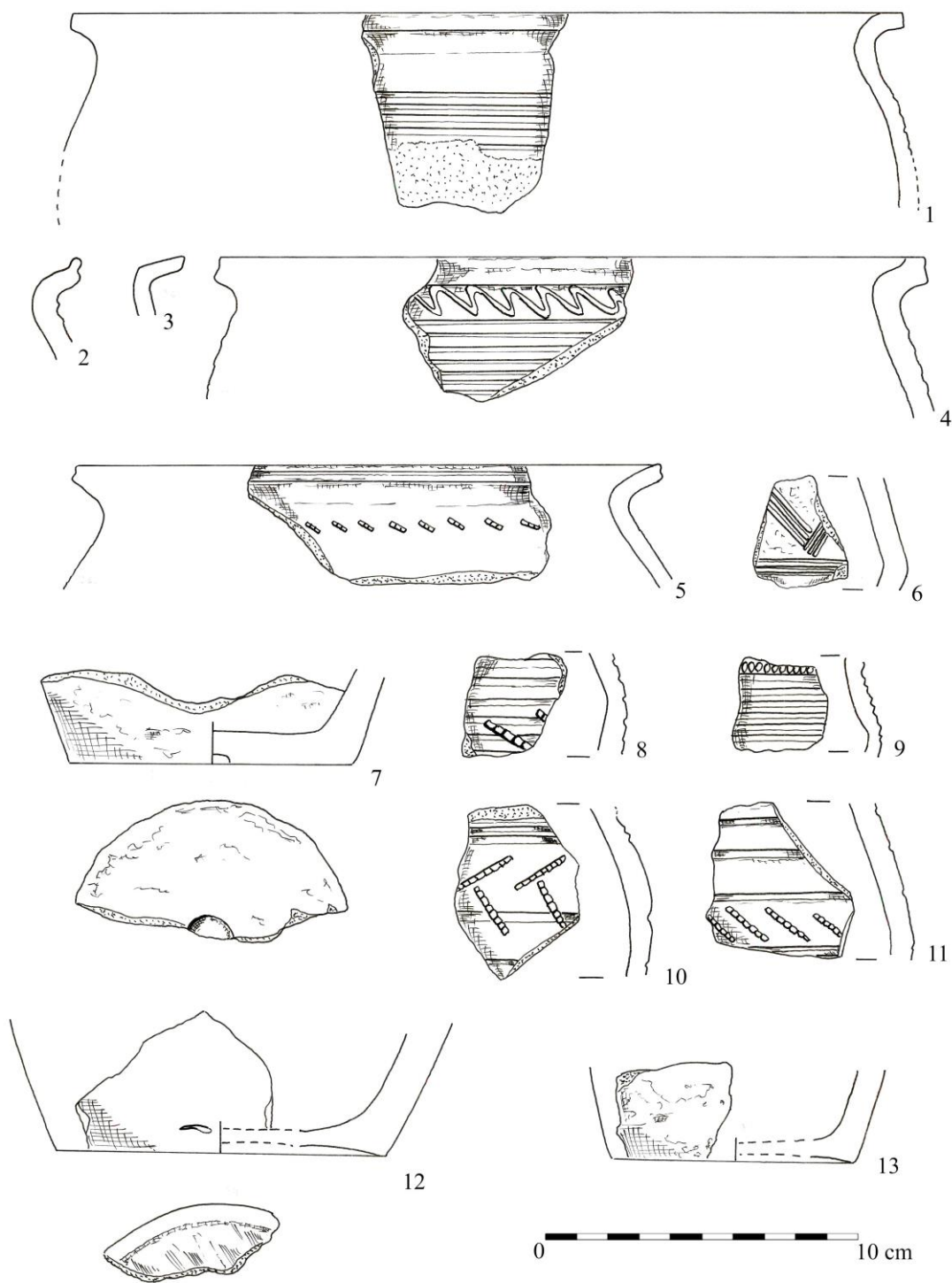
Tablica 90. Gniezno, stan. 5, wykop A: 1-6 w. III (rys. Ł. Kaczmarek)



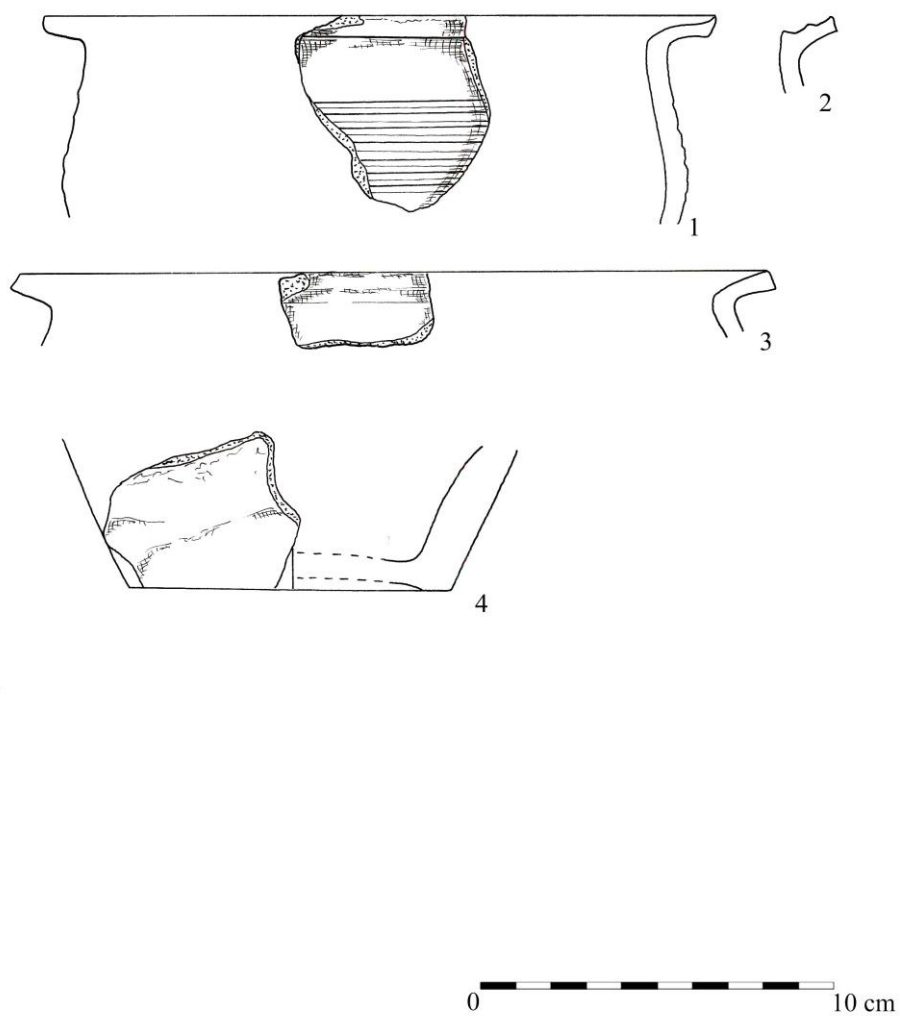
Tablica 91. Gniezno, stan. 5, wykop A: 1-6 w. III (rys. Ł. Kaczmarek)



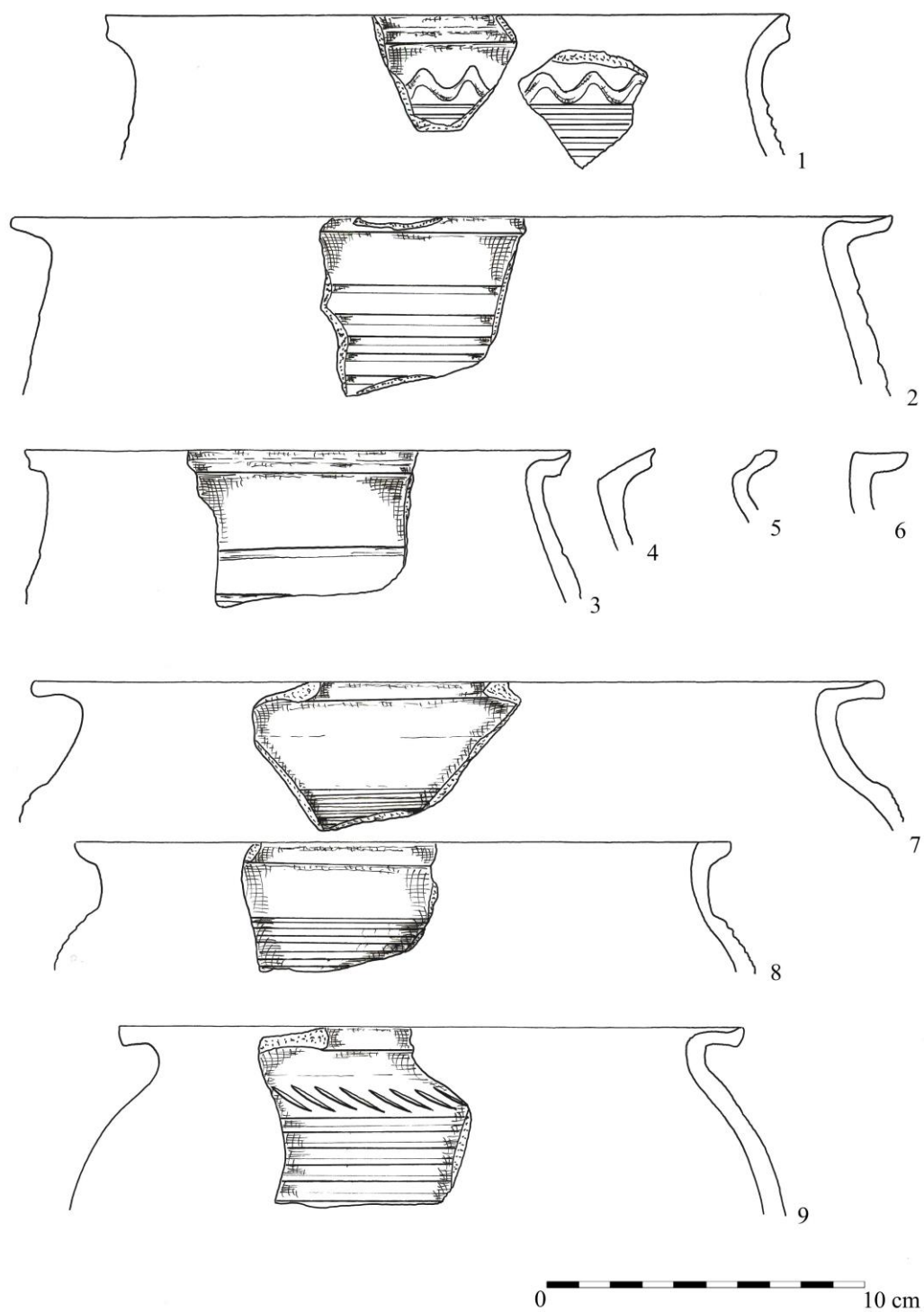
Tablica 92. Gniezno, stan. 5, wykop A: 1-11 w. III (rys. Ł. Kaczmarek)



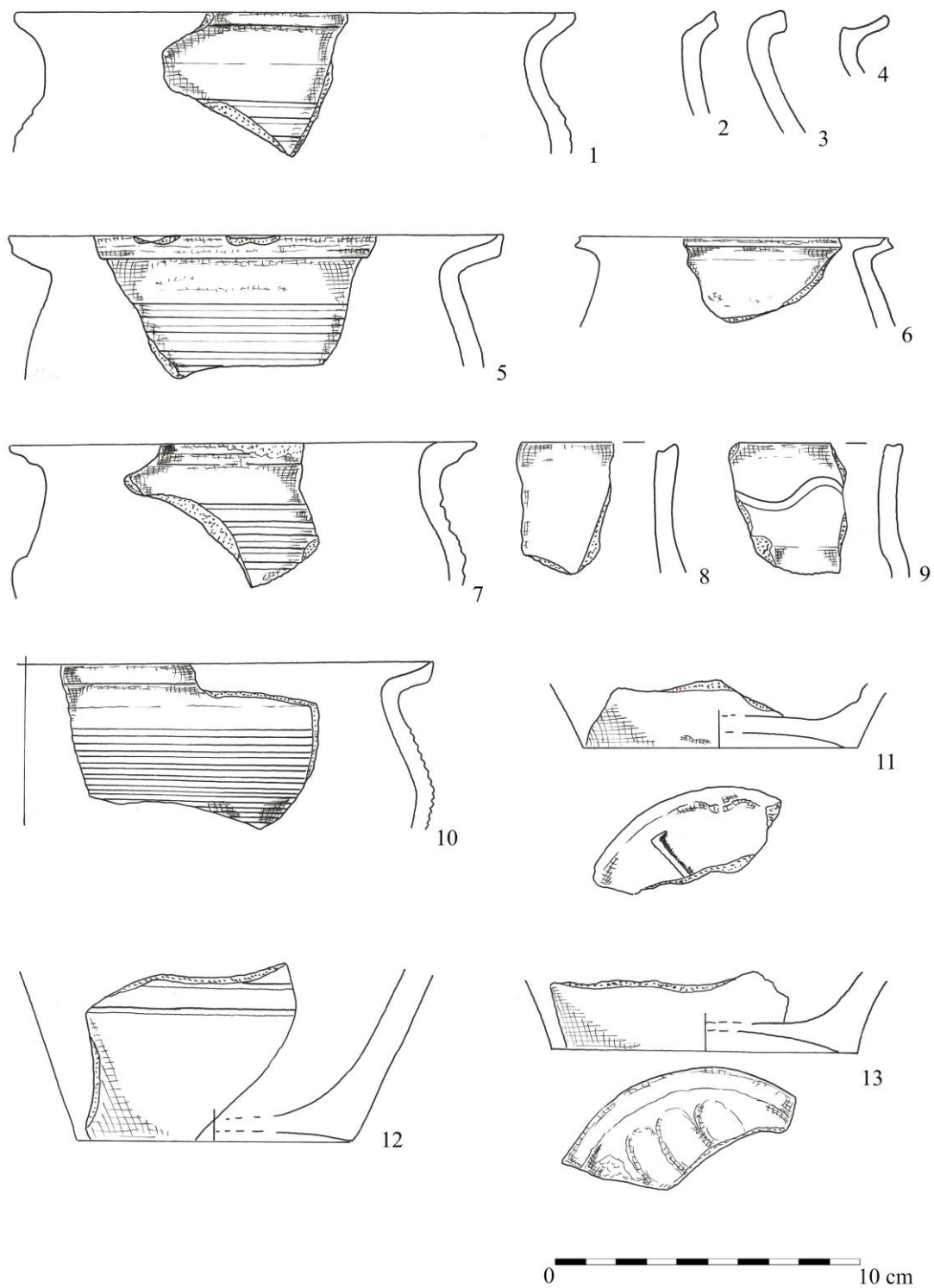
Tablica 93. Gniezno, stan. 5, wykop A: 1-13 w. II_n (rys. Ł. Kaczmarek)



Tablica 94. Gniezno, stan. 5, wykop A: 1-4 w. II_i (rys. Ł. Kaczmarek)



Tablica 95. Gniezno, stan. 5, wykop A: 1-9 w. II_f (rys. Ł. Kaczmarek)



Tablica 96. Gniezno, stan. 5, wykop A: 1-13 w. II_f (rys. Ł. Kaczmarek)

Spis rycin i tablic

Ryc. 1. Gniezno – Góra Lecha. Rozwój gnieźnieńskiego zespołu osadniczego (wg T. Sawickiego; opr. Ł. Drzewiecka-Ranoszek)

Ryc. 2. Gniezno – Góra Lecha. I faza osadnictwa – osadnictwo otwarte (VIII/IX w.-ok. 940 r.) (opr. Ł. Drzewiecka-Ranoszek)

Ryc. 3. Gniezno – Góra Lecha. II faza osadnictwa (ok. 940-ok. 983 r.) (opr. Ł. Drzewiecka-Ranoszek)

Ryc. 4. Gniezno – Góra Lecha. III faza osadnictwa (ok. 983-ok. 1038/1039 r.) (opr. Ł. Drzewiecka-Ranoszek)

Ryc. 5. Gniezno – Góra Lecha. Plan zbiorczy z lokalizacją wykopów badawczych. Legenda: 1 – wykopy archeologiczne, 2 – przybliżony zasięg wałów obronnych z III fazy rozwoju, 3 – lokalizacja zanalizowanych zespołów ceramicznych (opr. Ł. Drzewiecka-Ranoszek, uzupełn. Ł. Kaczmarek)

Ryc. 6. Gniezno. Podstawowe formy naczyń grupy pierwszej (opr. Ł. Kaczmarek)

Ryc. 7. Gniezno. Podstawowe formy naczyń grupy drugiej (opr. Ł. Kaczmarek)

Ryc. 8. Gniezno. Podstawowe formy naczyń grupy trzeciej (*Menkendorf*) (opr. Ł. Kaczmarek)

Ryc. 9. Gniezno. Podstawowe formy naczyń grupy trzeciej (*Tornow*) (opr. Ł. Kaczmarek)

Ryc. 10. Gniezno. Podstawowe formy naczyń grupy czwartej (opr. Ł. Kaczmarek)

Ryc. 11. Gniezno. Podstawowe formy naczyń grupy piątej (opr. Ł. Kaczmarek)

Ryc. 12. Gniezno. Podstawowe formy naczyń grupy szóstej (opr. Ł. Kaczmarek)

Ryc. 13. Gniezno. Podstawowe formy naczyń grupy siódmej (opr. Ł. Kaczmarek)

Ryc. 14. Gniezno. Podstawowe formy naczyń grupy ósmej (opr. Ł. Kaczmarek)

Ryc. 15. Gniezno. Podstawowe formy naczyń grupy dziewiątej (opr. Ł. Kaczmarek)

Ryc. 16. Systematyka części brzegowych oraz krawędzi (opr. Ł. Kaczmarek)

Ryc. 17. Systematyka den. Legenda: A – sposób ukształtowania części przydennej, B – kształt powierzchni wewnętrznej i zewnętrznej (opr. Ł. Kaczmarek)

Ryc. 18. Formy załomu brzośca. Legenda: 11 – eliptyczny słabo profilowany, 12 – eliptyczny ostro profilowany, 2 – kulisty, 31 – dwustożkowaty słabo profilowany, 32 – dwustożkowaty ostro profilowany (opr. Ł. Kaczmarek)

Ryc. 19. Typy ornamentu grupy pierwszej (opr. Ł. Kaczmarek)

Ryc. 20. Typy ornamentu grupy drugiej (opr. Ł. Kaczmarek)

Ryc. 21. Typy ornamentu grupy pierwszej (opr. Ł. Kaczmarek)

Ryc. 22. Typy ornamentu grupy czwartej (A) oraz piątej (B) (opr. Ł. Kaczmarek)

- Ryc. 23.** Gniezno – Góra Lecha, stan. 15. Rzut poziomy oraz profil z domniemaną rekonstrukcją obiektu kamiennego (za T. Sawickim, opr. Ł. Drzewiecka-Ranoszek)
- Ryc. 24.** Gniezno – Góra Lecha, stan. 15d. Rzut poziomy (b) oraz profil konstrukcji obronnej (a) (opr. Ł. Drzewiecka-Ranoszek)
- Ryc. 25.** Gniezno – Góra Lecha, stan. 14. Oznaczenie wykopów archeologicznych (opr. Ł. Drzewiecka-Ranoszek)
- Ryc. 26.** Gniezno – Góra Lecha, stan. 14. Wykop I NPd, profil E (opr. Ł. Kaczmarek)
- Ryc. 27.** Gniezno – Góra Lecha, stan. 14. Wykop II NPd, profil N (opr. Ł. Kaczmarek)
- Ryc. 28.** Gniezno – Góra Lecha, stan. 14. Wykop III NPd, profil S (opr. Ł. Kaczmarek)
- Ryc. 29.** Gniezno – Góra Lecha, stan. 14. Wykop III NPd, profil N ob./III NPd (opr. Ł. Kaczmarek)
- Ryc. 30.** Gniezno – Góra Lecha, stan. 14. Wykop V NPd, profil S (opr. Ł. Kaczmarek)
- Ryc. 31.** Gniezno – Góra Lecha, stan. 14. Wykop I NG, profil NE (opr. Ł. Kaczmarek)
- Ryc. 32.** Gniezno – Góra Lecha, stan. 14. Wykop I NG, profil S (opr. Ł. Kaczmarek)
- Ryc. 33.** Gniezno – Góra Lecha, stan. 14. Wykop II NG, profile (opr. Ł. Kaczmarek)
- Ryc. 34.** Gniezno – Góra Lecha, stan. 14. Wykop III NG, profil W, E (opr. Ł. Kaczmarek)
- Ryc. 35.** Gniezno – Góra Lecha, stan. 14. Wykop III NG, profil N, S (opr. Ł. Kaczmarek)
- Ryc. 36.** Gniezno – Góra Lecha, stan. 14. Wykop IV NG, profil W (opr. Ł. Kaczmarek)
- Ryc. 37.** Gniezno – Góra Lecha, stan. 14. Wykop II NG, profile W, S i E (opr. Ł. Kaczmarek)
- Ryc. 38.** Gniezno – Góra Lecha, stan. 14. Wykop V NG, profil E (opr. Ł. Kaczmarek)
- Ryc. 39.** Gniezno – Góra Lecha, stan. 14. Wykop VI-VII NG, profil E (opr. Ł. Kaczmarek)
- Ryc. 40.** Gniezno – Góra Lecha, stan. 14. Wykop VI-VII NG, profil S (opr. Ł. Kaczmarek)
- Ryc. 41.** Gniezno – Góra Lecha, stan. 14. Wykop I NPn, profil N (opr. Ł. Kaczmarek)
- Ryc. 42.** Gniezno – Góra Lecha, stan. 14. Wykop I NPn, profil S (opr. Ł. Kaczmarek)
- Ryc. 43.** Gniezno – Góra Lecha, stan. 14. Wykop II NPn, profil W (opr. Ł. Kaczmarek)
- Ryc. 44.** Gniezno – Góra Lecha, stan. 14. Wykop II NPn, profil N, E (opr. Ł. Kaczmarek)
- Ryc. 45.** Gniezno – Góra Lecha, stan. 14. Wykop III NPd, profil N (opr. Ł. Kaczmarek)
- Ryc. 46.** Gniezno – Góra Lecha, stan. 14. Wykop I/II NPd, profile N, E, S, W (opr. Ł. Kaczmarek)
- Ryc. 47.** Gniezno – Góra Lecha, stan. 15c. Ar 11, profil NE (opr. Ł. Kaczmarek)
- Ryc. 48.** Gniezno – Góra Lecha, stan. 15c. Ar 11, profil S (opr. Ł. Kaczmarek)
- Ryc. 49.** Gniezno – Góra Lecha, stan. 5. Wykop A (opr. Ł. Drzewiecka-Ranoszek)
- Ryc. 50.** Gniezno – Góra Lecha, stan. 5. Wykop A, profil N (AB) oraz E (CD) (opr. Ł. Drzewiecka-Ranoszek)

- Ryc. 51.** Gniezno, stan. 15. Zestawienie grup naczyń w obrębie poziomów związanych z obiektem kamiennym (opr. Ł. Kaczmarek)
- Ryc. 52.** Gniezno, stan. 14. Plan z lokalizacją późnośredniowiecznych i nowożytnych grobowców w obrębie katedry gnieźnieńskiej obrazujący stopień zniszczenia nawarstwień wczesnośredniowiecznych (opr. Ł. Drzewiecka-Ranoszek)
- Ryc. 53.** Gniezno, stan. 15c. Udział poszczególnych grup technologicznych w obrębie poziomów mechanicznych warstwy III, ar 11 (opr. Ł. Kaczmarek)
- Ryc. 54.** Gniezno, stan. 15c. Udział poszczególnych grup naczyń w obrębie poziomów mechanicznych warstwy III, ar 11 (opr. Ł. Kaczmarek)
- Ryc. 55.** Zestawienie udziału 1-3 oraz 9 grupy naczyń w okresie wczesnosłowiańskim, plemiennym oraz wczesnopiastowskim pochodzących z gnieźnieńskiego zespołu grodowego (opr. Ł. Kaczmarek)
- Ryc. 56.** Zestawienie udziału 4-5 grupy naczyń w okresie wczesnosłowiańskim, plemiennym oraz wczesnopiastowskim pochodzących z gnieźnieńskiego zespołu grodowego (opr. Ł. Kaczmarek)
- Ryc. 57.** Zestawienie udziału 6-8 grupy naczyń w okresie wczesnosłowiańskim, plemiennym oraz wczesnopiastowskim pochodzących z gnieźnieńskiego zespołu grodowego (opr. Ł. Kaczmarek)
- Ryc. 58.** Zestawienie udziału fragmentów zdobionych poszczególnych grup technologicznych w prezentowanych poziomach osadniczych (opr. Ł. Kaczmarek)
- Ryc. 59.** Udział rodzajów domieszki schudzającej w poszczególnych horyzontach rozwoju ceramiki gnieźnieńskiej; legenda: 1-domieszka piasku, 2-domieszka tłuczni mineralnego, 3-domieszka piasku i tłuczni mineralnego, 4-domieszka szamotu (opr. Ł. Kaczmarek)
- Ryc. 60.** Udział wielkości ziaren materiału schudzającego w poszczególnych horyzontach rozwoju ceramiki gnieźnieńskiej; legenda: 1- drobna, 2-drobna z udziałem średniej, 3-drobna z udziałem średniej i grubej, 4-średnia z udziałem drobnej, 5-średnia, 6-średnia z udziałem drobnej i grubej, 7-gruba z udziałem drobnej i średniej, 9-gruba (opr. Ł. Kaczmarek)
- Ryc. 61.** Jakość przygotowania masy garncarskiej w poszczególnych horyzontach rozwoju ceramiki gnieźnieńskiej; legenda: 1-masa ceramiczna przygotowana w sposób jednolity, 2-w sposób średnio związany, 3-niejednolity (opr. Ł. Kaczmarek)
- Ryc. 62.** Udział rodzajów stosowanej podsypki w poszczególnych horyzontach rozwoju ceramiki gnieźnieńskiej; legenda: 1-popiół, 2-fragmenty roślin, 3-piasek (drobny żwir), 4-tłuczeń mineralny (opr. Ł. Kaczmarek)

Ryc. 63. Udział klas grubości den naczyń w poszczególnych horyzontach rozwoju ceramiki gnieźnieńskiej; legenda: 1- dna do 6 mm, 2-od 7 do 9 mm, 3-10 mm i więcej (opr. Ł. Kaczmarek)

Ryc. 64. Udział klas grubości ścianek naczyń w poszczególnych horyzontach rozwoju ceramiki gnieźnieńskiej; legenda: 1-cienkościenne (do 6 mm), 2-o średniej grubości (od 7 do 9 mm), 3-grubościenne (10 mm i więcej) (opr. Ł. Kaczmarek)

Ryc. 65. Udział rodzajów faktury powierzchni zewnętrznej w poszczególnych horyzontach rozwoju ceramiki gnieźnieńskiej; legenda: 2-gładka, 3-szorstka, 4-bardzo szorstka (opr. Ł. Kaczmarek)

Ryc. 66. Udział rodzajów przełamów naczyń w poszczególnych horyzontach rozwoju ceramiki gnieźnieńskiej; legenda: 1-jednobarwny w układzie „a”, 2-dwubarwny w układzie „ab”, 3-dwubarwny w układzie „aba”, 4-wielobarwny w układzie „abc...” (opr. Ł. Kaczmarek)

Ryc. 67. Zestawienie udziału poszczególnych grup technologicznych w horyzontach wczesnosłowiańskim

(Gn. 15c poziom 1, Gn. 14 poziom 1, Gn. 5 poziom 1) oraz plemiennym pochodzących z gnieźnieńskiego zespołu grodowego (opr. Ł. Kaczmarek)

Ryc. 68. Zestawienie udziału poszczególnych grup technologicznych w horyzoncie wczesnopiastowskim pochodzących z gnieźnieńskiego zespołu grodowego (opr. Ł. Kaczmarek)

Ryc. 69. Zestawienie procentowe grup technicznych ceramiki w obrębie poziomów związanych z funkcjonowaniem miejsc obrzędowych w Gnieźnie, na Ostrowie Lednickim oraz na Ostrowie Tumskim w Poznaniu (opr. Ł. Kaczmarek)

Tablica 1. Gniezno, stan. 15. Obiekt kamienny, zespół ceramiki z poziomu II (rys. Ł. Kaczmarek)

Tablica 2. Gniezno, stan. 15. Obiekt kamienny, zespół ceramiki z poziomu III (rys. Ł. Kaczmarek)

Tablica 3. Gniezno, stan. 15. Obiekt kamienny, zespół ceramiki z poziomu III (rys. Ł. Kaczmarek)

Tablica 4. Gniezno, stan. 15. Obiekt kamienny, zespół ceramiki z poziomu IV (rys. Ł. Kaczmarek)

Tablica 5. Gniezno, stan. 15d. Zespół ceramiki z nasypu wału obronnego (rys. Ł. Kaczmarek)

Tablica 6. Gniezno, stan. 14, wykop I NPd: 1-3 w. III; wykop V NPd: 4-5 w. III (rys. Ł. Kaczmarek)

- Tablica 7.** Gniezno, stan. 14, wykop III NPd: 1-5 w. IV_f; 6-9 w. IV_e (rys. Ł. Kaczmarek)
- Tablica 8.** Gniezno, stan. 14, wykop III NPd: 1-19 w. IV_d (rys. Ł. Kaczmarek)
- Tablica 9.** Gniezno, stan. 14, wykop III NPd: 1 w. IV_b; 2-3 w. IV_c; 4-5 w. IV_e (rys. Ł. Kaczmarek)
- Tablica 10.** Gniezno, stan. 14, wykop III NPd: 1-3 w. V-VI; 4-5 w. VII; 2-3 w. IV_c; 4-5 w. IV_e (rys. Ł. Kaczmarek)
- Tablica 11.** Gniezno, stan. 14, wykop III NPd: 1-11 w. IV_a (rys. Ł. Kaczmarek)
- Tablica 12.** Gniezno, stan. 14, wykop III NPd: 1-11 w. IV_a (rys. Ł. Kaczmarek)
- Tablica 13.** Gniezno, stan. 14, wykop III NPd: 1-7 w. spalenizna – IV (rys. Ł. Kaczmarek)
- Tablica 14.** Gniezno, stan. 14, wykop III NPd: 1-2 w. II, 3-6 w. III_a (rys. Ł. Kaczmarek)
- Tablica 15.** Gniezno, stan. 14, wykop III NPd: 1-15 w. IV (rys. Ł. Kaczmarek)
- Tablica 16.** Gniezno, stan. 14, wykop III NPd: 1-5 w. II (rys. Ł. Kaczmarek)
- Tablica 17.** Gniezno, stan. 14, wykop IV NPd: 1-3 w. III_a; 4-6 w. IV (rys. Ł. Kaczmarek)
- Tablica 18.** Gniezno, stan. 14, wykop I NG: 1-5 w. III_i; 6-7 jama (rys. Ł. Kaczmarek)
- Tablica 19.** Gniezno, stan. 14, wykop I NG: 1-5, 7 w. III_i; 6 w. III_{g1} (rys. Ł. Kaczmarek)
- Tablica 20.** Gniezno, stan. 14, wykop I NG: 1-3 w. III_i (rys. Ł. Kaczmarek)
- Tablica 21.** Gniezno, stan. 14, wykop I NG: 1-9 w. III_h (rys. Ł. Kaczmarek)
- Tablica 22.** Gniezno, stan. 14, wykop I NG: 1-3 w. III_e (rys. Ł. Kaczmarek)
- Tablica 23.** Gniezno, stan. 14, wykop I NG: 1-11 w. III_a (rys. Ł. Kaczmarek)
- Tablica 24.** Gniezno, stan. 14, wykop I NG: 1-4 w. III_a; 5-9 w. III_b (rys. Ł. Kaczmarek)
- Tablica 25.** Gniezno, stan. 14, wykop I NG: 1-7 w. III (rys. Ł. Kaczmarek)
- Tablica 26.** Gniezno, stan. 14, wykop I NG: 1-9 w. III (rys. Ł. Kaczmarek)
- Tablica 27.** Gniezno, stan. 14, wykop I NG: 1-9 w. II_b (rys. Ł. Kaczmarek)
- Tablica 28.** Gniezno, stan. 14, wykop II NG: 1-4 w. III_i (rys. Ł. Kaczmarek)
- Tablica 29.** Gniezno, stan. 14, wykop II NG: 1-5 w. III_i (rys. Ł. Kaczmarek)
- Tablica 30.** Gniezno, stan. 14, wykop II NG: 1-25 w. III_i (rys. Ł. Kaczmarek)
- Tablica 31.** Gniezno, stan. 14, wykop II NG: 1-4 w. III_h (rys. Ł. Kaczmarek)
- Tablica 32.** Gniezno, stan. 14, wykop II NG: 1-9 w. III_h (rys. Ł. Kaczmarek)
- Tablica 33.** Gniezno, stan. 14, wykop II NG: 1-9 w. III_g (rys. Ł. Kaczmarek)
- Tablica 34.** Gniezno, stan. 14, wykop II NG: 1-2 w. III_e; 3 w. III_d; 4 w. III_g (rys. Ł. Kaczmarek)
- Tablica 35.** Gniezno, stan. 14, wykop II NG: 1-16 w. III_e (rys. Ł. Kaczmarek)
- Tablica 36.** Gniezno, stan. 14, wykop II NG: 1-10 w. III_d (rys. Ł. Kaczmarek)
- Tablica 37.** Gniezno, stan. 14, wykop II NG: 1-6 w. III_c; 7-8 w. III_b (rys. Ł. Kaczmarek)

- Tablica 38.** Gniezno, stan. 14, wykop II NG: 1-10 w. III_b (rys. Ł. Kaczmarek)
- Tablica 39.** Gniezno, stan. 14, wykop II NG: 1-7 w. III_a; 8 w. III_b (rys. Ł. Kaczmarek)
- Tablica 40.** Gniezno, stan. 14, wykop II NG: 1-6 w. III; 7 w. III_d (rys. Ł. Kaczmarek)
- Tablica 41.** Gniezno, stan. 14, wykop III NG: 1 w. III_d; 2-6 w. III (III_a); 7-8 w. III_b; 9 w. III_c (rys. Ł. Kaczmarek)
- Tablica 42.** Gniezno, stan. 14, wykop III NG: 1-6 w. III (III_a) (rys. Ł. Kaczmarek)
- Tablica 43.** Gniezno, stan. 14, wykop III NG: 1-4 w. III (III_a) (rys. Ł. Kaczmarek)
- Tablica 44.** Gniezno, stan. 14, wykop III NG: 1-7 w. III (III_a) (rys. Ł. Kaczmarek)
- Tablica 45.** Gniezno, stan. 14, wykop III NG: 1-12 w. III (III_a) (rys. Ł. Kaczmarek)
- Tablica 46.** Gniezno, stan. 14, wykop IV NG: 1-4 w. III_b/spalenizna; 5-7 w. III_b; 8-9 w. III_a (rys. Ł. Kaczmarek)
- Tablica 47.** Gniezno, stan. 14, wykop V NG: 1-4 w. III/spalenizna; 5-7 w. III_b (rys. Ł. Kaczmarek)
- Tablica 48.** Gniezno, stan. 14, wykop V NG: 1-8 w. III (rys. Ł. Kaczmarek)
- Tablica 49.** Gniezno, stan. 14, wykop V NG: 1-2, 4 w. III/spalenizna; 3 w. III (rys. Ł. Kaczmarek)
- Tablica 50.** Gniezno, stan. 14, wykop VI-VII NG: 1-4 w. III (rys. Ł. Kaczmarek)
- Tablica 51.** Gniezno, stan. 14, wykop I NPn: 1-16 w. II_c (rys. Ł. Kaczmarek)
- Tablica 52.** Gniezno, stan. 14, wykop I NPn: 1-16 w. II_c (rys. Ł. Kaczmarek)
- Tablica 53.** Gniezno, stan. 14, wykop II NPn: 3 w. II_{b2}; 1-2, 4-7 w. II_b (rys. Ł. Kaczmarek)
- Tablica 54.** Gniezno, stan. 14, wykop II NPn: 3 w. II_{b2}; 1-2 w. II_a; 3-4 w. II_b (rys. Ł. Kaczmarek)
- Tablica 55.** Gniezno, stan. 14, wykop II NPn: 1-9 w. II_a (rys. Ł. Kaczmarek)
- Tablica 56.** Gniezno, stan. 14, wykop III NPd: 1-8 w. II (rys. Ł. Kaczmarek)
- Tablica 57.** Gniezno, stan. 14, wykop III NPd: 1-5 w. II (rys. Ł. Kaczmarek)
- Tablica 58.** Gniezno, stan. 14, wykop III NPd: 1-7 w. II (rys. Ł. Kaczmarek)
- Tablica 59.** Gniezno, stan. 14, wykop III NPd: 1-9 w. II (rys. Ł. Kaczmarek)
- Tablica 60.** Gniezno, stan. 14, wykop III NPd: 1-20 w. II (rys. Ł. Kaczmarek)
- Tablica 61.** Gniezno, stan. 14, wykop III NPd: 1-23 w. II (rys. Ł. Kaczmarek)
- Tablica 62.** Gniezno, stan. 14, wykop III NPd: 1-4 w. II (rys. Ł. Kaczmarek)
- Tablica 63.** Gniezno, stan. 14, wykop III NPd: 1-7 w. II (rys. Ł. Kaczmarek)
- Tablica 64.** Gniezno, stan. 14, wykop III NPd: 1-7 w. II (rys. Ł. Kaczmarek)
- Tablica 65.** Gniezno, stan. 14, wykop III NPd: 1-6 w. II (rys. Ł. Kaczmarek)
- Tablica 66.** Gniezno, stan. 14, wykop II NPd: 1-3 w. II; 4-6 w. II/III (rys. Ł. Kaczmarek)
- Tablica 67.** Gniezno, stan. 14, wykop II NPd: 1-3 w. II; 4 w. III (rys. Ł. Kaczmarek)

- Tablica 68.** Gniezno, stan. 14, wykop I NpD: 1-9 w. I_h (rys. Ł. Kaczmarek)
- Tablica 69.** Gniezno, stan. 14, wykop I NpD: 1-12 w. I_h (rys. Ł. Kaczmarek)
- Tablica 70.** Gniezno, stan. 14, wykop I NpD: 1-9 w. II (rys. Ł. Kaczmarek)
- Tablica 71.** Gniezno, stan. 15c, ar 11, w. III: 1-16 (rys. Ł. Kaczmarek)
- Tablica 72.** Gniezno, stan. 15c, ar 11, w. III: 1-4 (rys. Ł. Kaczmarek)
- Tablica 73.** Gniezno, stan. 15c, ar 11, w. III: 1-4 (rys. Ł. Kaczmarek)
- Tablica 74.** Gniezno, stan. 15c, ar 11, w. III: 1-6 (rys. Ł. Kaczmarek)
- Tablica 75.** Gniezno, stan. 15c, ar 11, w. III: 1-3 (rys. Ł. Kaczmarek)
- Tablica 76.** Gniezno, stan. 15c, ar 11, w. III: 1-6 (rys. Ł. Kaczmarek)
- Tablica 77.** Gniezno, stan. 15c, ar 11, w. III: 1-13 (rys. Ł. Kaczmarek)
- Tablica 78.** Gniezno, stan. 15c, ar 11, w. III: 1-11 (rys. Ł. Kaczmarek)
- Tablica 79.** Gniezno, stan. 15c, ar 11, w. III: 1-12 (rys. Ł. Kaczmarek)
- Tablica 80.** Gniezno, stan. 15c, ar 11, w. III: 1-5 (rys. Ł. Kaczmarek)
- Tablica 81.** Gniezno, stan. 15c, ar 11, w. III: 1-4 (rys. Ł. Kaczmarek)
- Tablica 82.** Gniezno, stan. 15c, ar 11, w. III: 1-11 (rys. Ł. Kaczmarek)
- Tablica 83.** Gniezno, stan. 15c, ar 11, w. III: 1-30 (rys. Ł. Kaczmarek)
- Tablica 84.** Gniezno, stan. 5, wykop A: 1 w. III_h; 2-7 w. III_g (rys. Ł. Kaczmarek)
- Tablica 85.** Gniezno, stan. 5, wykop A: 1-5 w. III_g (rys. Ł. Kaczmarek)
- Tablica 86.** Gniezno, stan. 5, wykop A: 1-2 w. III_g (rys. Ł. Kaczmarek)
- Tablica 87.** Gniezno, stan. 5, wykop A: 1-4 w. III_d (rys. Ł. Kaczmarek)
- Tablica 88.** Gniezno, stan. 5, wykop A: 1-3 w. III_d (rys. Ł. Kaczmarek)
- Tablica 89.** Gniezno, stan. 5, wykop A: 1-4 w. III_d (rys. Ł. Kaczmarek)
- Tablica 90.** Gniezno, stan. 5, wykop A: 1-6 w. III (rys. Ł. Kaczmarek)
- Tablica 91.** Gniezno, stan. 5, wykop A: 1-6 w. III (rys. Ł. Kaczmarek)
- Tablica 92.** Gniezno, stan. 5, wykop A: 1-11 w. III (rys. Ł. Kaczmarek)
- Tablica 93.** Gniezno, stan. 5, wykop A: 1-13 w. II_h (rys. Ł. Kaczmarek)
- Tablica 94.** Gniezno, stan. 5, wykop A: 1-4 w. II_i (rys. Ł. Kaczmarek)
- Tablica 95.** Gniezno, stan. 5, wykop A: 1-9 w. II_f (rys. Ł. Kaczmarek)
- Tablica 96.** Gniezno, stan. 5, wykop A: 1-13 w. II_f (rys. Ł. Kaczmarek)

Bibliografia

- Banach Beata, Chrzanowska-Wawrzyniak Iwona, Kościński Bogdan, Kurnatowski Stanisław, Urabańska-Łosińska Alina, Zamelska-Monczak Kinga,** *Gród i podgrodzie wczesnośredniowieczne*, w: *Międzyrzecz. Gród i zamek w wiekach IX-XIV*, red. P. Urbańczyk, Warszawa 2015, s. 63-215.
- Baran Volodimir D.,** *Dotychczasowe osiągnięcia i problemy badań nad kulturą wczesnosłowiańską*, „*Slavia Antiqua*” 37 (1996), s. 41-53.
- Biermann Felix,** *Schmerzke i Mittenwalde – nowe dane do absolutnej chronologii wczesnosłowiańskiego osadnictwa*, w: *Słowianie i ich sąsiedzi we wczesnym średniowieczu*, red. M. Dulinicz, Lublin–Warszawa 2003, s. 101-108.
- Bojarski Jacek,** *Badania nad morfologią i stylistyką wczesnośredniowiecznych naczyń ceramicznych z Napola na ziemi chełmińskiej*, „*Acta Universitatis Nicolai Copernic. Archeologia*” 32 (2012), s. 291-364.
- Brachmann Jürgen,** *Slawiche Stämme an Elbe und Sale*, Berlin 1978.
- Brather Sebastian,** *Feldberg Keramik und frühe Slaven. Studien zur nordwestslawischen Keramik der Karolingerzeit*, Bonn 1996.
- Brzostowicz Michał,** *Bruszczewski zespół osadniczy we wczesnym średniowieczu*, Poznań 2002.
- Brzostowicz Michał,** *Gród*, w: *Grodzisko wczesnośredniowieczne w Sławiu, woj. wielkopolskie. Wyniki badań archeologicznych*, red. M. Brzostowicz, *Bibliotheca Fontes Archaeologici Posnanienses* 17, Poznań 2016, s. 24-29.
- Brzostowicz Michał,** *Podstawy datowania grodu. Ceramika*, w: *Grodzisko wczesnośredniowieczne w Sławiu, woj. wielkopolskie.. Wyniki badań archeologicznych*, red. M. Brzostowicz, *Bibliotheca Fontes Archaeologici Posnanienses* 17, Poznań 2016, s. 33-42.
- Brzostowicz Michał,** *Z badań nad ceramiką wczesnośredniowieczną z Bruszczewa. Gm. Śmigiel, woj. leszczyńskie*, w: *Kraje słowiańskie w wiekach średnich. Profanum i sacrum*, red. H. Kóčka-Krenz, W. Łosiński, Poznań 1998, s. 409-418.
- Brzostowicz Michał,** *Zagadnienia z dziejów i kultury mieszkańców grodu*, w: *Grodzisko wczesnośredniowieczne w Sławiu, woj. wielkopolskie.. Wyniki badań archeologicznych*, red. M. Brzostowicz, *Bibliotheca Fontes Archaeologici Posnanienses* 17, Poznań 2016, s. 64-87.
- Brzostowicz Michał,** *Znaleziska ceramiki typu Feldberg z Bruszczewa, gm. Śmigiel, woj. leszczyńskie, stan. 12*, „*Wielkopolskie Sprawozdania Archeologiczne*” 2 (1993), s. 247-253.

- Buko Andrzej**, *Ceramika wczesnopolska. Wprowadzenie do badań*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź 1990.
- Buko Andrzej**, *Elementy kultury materialnej jako oznaki identyfikacji grupowej: przykład ceramiki*, w: *Kultury archeologiczne a rzeczywistość dziejowa*, red. S. Tabaczyński, Warszawa 2000, s. 215-229.
- Buko Andrzej**, *Główne cezury i wyznaczniki zmian społeczno-kulturowych na ziemiach polskich we wczesnym średniowieczu (zarys problematyki badawczej)*, w: *Rytm przemian kulturowych w pradziejach i średniowieczu*, red. B. Gediga, A. Grossman, W. Piotrowski, Biskupin–Wrocław 2012, s. 337-374.
- Buko Andrzej**, *Identyfikacja etniczna w archeologii wczoraj i dziś: nadzieje i rozczarowania*, w: *Myśl badawcza Aleksandra Gardawskiego*, red. H. Taras, Lublin 2015, s. 203-217.
- Buko Andrzej**, *Kierunki badań ceramiki z wykopalisk. Aspekty dydaktyczne*, „Światowit” 41 (1998), Fasc. B, s. 546-547.
- Buko Andrzej**, *Początki państwa polskiego. Pytania – problemy – hipotezy*, „Światowit” 42 (1999), s. 32-45.
- Buko Andrzej**, *Wczesnośredniowieczna ceramika sandomierska*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź 1981.
- Buko Andrzej**, *Wzorce zdobnictwa ceramiki wczesnośredniowiecznej*, w: *Inspiracje i funkcje sztuki pradziejowej i wczesnośredniowiecznej*, red. B. Gediga, A. Grossman, W. Piotrowski, Biskupin–Wrocław 2018, s. 415-442.
- Chudziak Wojciech**, *Periodyzacja rozwoju wczesnośredniowiecznej ceramiki z dorzecza dolnej Drwęcy (VII-XI/XII w.). Podstawy chronologii procesów zasiedlenia*, Toruń 1991.
- Cnotliwy Eugeniusz, Łosiński Władysław**, *Chronologia absolutna*, w: *Szczecin we wczesnym średniowieczu. Wzgórze Zamkowe*, red. E. Cnotliwy, L. Leciejewicz, W. Łosiński, Wrocław 1983, s. 203-230.
- Danielewicz Paweł**, *Ceramika wczesnośredniowieczna z dawnej wyspy na Jeziorze Świętym, Gniezno, stan. 22*, Poznań 2002, mps pracy mgr., biblioteka Muzeum Początków Państwa Polskiego w Gnieźnie.
- Dębski Artur, Sikorski Andrzej**, *Ostrów Tumski 10 – charakterystyka warstw i materiałów źródłowych w wykopie XXIV*, w: *Poznań we wczesnym średniowieczu*, t. V, red. H. Kóčka-Krenz, Poznań 2005, s. 23-57.
- Donat Peter**, *Die Mecklenburg. Eine Hauptburg der Obodriten*, Berlin 1984.
- Dulnicz Marek**, *Istotne problemy archeologii Pomorza (VI–IX wiek) w świetle najnowszych badań i publikacji*, w: *Pomorze we wczesnym średniowieczu w świetle źródeł archeologicznych*.

Historia, stan aktualny i potrzeby badań, red. H. Paner, M. Fudziński, W. Świętosławski, Gdańsk 2014, s. 11-18.

Dulinicz Marek, *Kształtowanie się Słowiańszczyzny Północno-Zachodniej*, Warszawa 2001.

Dulinicz Marek, *Problem datowania grodzisk typu Tornow i grupy Tornow – Klenica*, „Archeologia Polski” 39 (1999), z. 1-2, s. 31-49.

Dzieduszycki Wojciech, *Podstawy periodyzacji okresu wczesnośredniowiecznego w Wielkopolsce*, w: *Stan i potrzeby badań nad wczesnym średniowieczem w Polsce*, red. Z. Kurnatowska, Poznań–Wrocław–Warszawa 1990, s. 155-159.

Dzieduszycki Wojciech, *Wczesnomiejska ceramika kruszwicka w okresie od 2 połowy X do połowy XIV w.*, Warszawa 1982.

Dzieduszycki Wojciech, *Wczesnośredniowieczne importy z Kruszwicy*, „Slavia Antiqua” 25 (1978), s. 62-97.

Dzieduszycki Wojciech, Fogel Jerzy, *Gród wczesnośredniowieczny w Śremie*, „Slavia Antiqua” 26, (1979), s. 33-91.

Gieysztor Aleksander, *Mitologia Słowian*, Warszawa 2006.

Gniezno w zaraniu dziejów (od VIII do XIII wieku) w świetle wykopalisk, red. **Józef Kostrzewski**, Poznań 1939.

Grodzisko wczesnośredniowieczne w Sławiu, woj. wielkopolskie. Wyniki badań archeologicznych, red. M. **Brzostowicz**, *Bibliotheca Fontes Archaeologici Posnanienses* 17, Poznań 2016.

Gruszka Bartłomiej, *Wczesnośredniowieczne talerze gliniane ze stanowiska I w Zawadzie, powiat zielonogórski*, w: „*Ad Oderam fluvium*”. *Księga dedykowana pamięci Edwarda Dąbrowskiego*, red. B. Gruszka, Zielona Góra 2008, s. 364-374.

Gruszka Bartłomiej, *Zabytki ceramiczne ze stanowiska I w Zawadzie, gm. Zielona Góra w ujęciu stylistyczno-technologicznym*, w: *Wczesnośredniowieczna osada w Zawadzie, stan. I, gm. Zielona Góra. Studia interdyscyplinarne*, red. B. Gruszka, Zielona Góra 2014, s. 81-166.

Gruszka Bartłomiej, *Znaleziska ceramiczne z badań wczesnośredniowiecznego grodu w Połupinie, stan. 2. Chronologia oraz analiza stylistyki, formy i techniki wykonania*, w: *Wczesnośredniowieczny gród w Połupinie, stan. 2. Nowe analizy i interpretacje źródeł archeologicznych i przyrodniczych*, red. B. Gruszka, Zielona Góra 2016, s. 143-238.

Gruszka Bartłomiej, Kałagate Sławomir, *Osada wczesnośredniowieczna oraz ślady osadnictwa nowożytnego na stanowisku 57 w Łubowie, woj. Wielkopolskie*, w: *Dziedzictwo odzyskane. Archeologia ratownicza na ziemi gnieźnieńskiej*, red. D. Minta-Tworzowska, *Via Archaeologica Posnaniensis* 6, Poznań 2013, s. 117-166.

- Gruszka Bartłomiej, Pankiewicz Aleksandra**, *O pewnych wspólnych cechach IX-wiecznej ceramiki z obszarów północnej i południowej części obecnego Dolnego Śląska*, „Slavia Antiqua” 57 (2016), s. 169-198.
- Gruszka Bartłomiej, Pawlak Ewa, Pawlak Paweł**, *Zespoły ceramiczne ze starszych faz wczesnego średniowiecza na wybranych stanowiskach środkowego nadodrza w świetle najnowszych wyników datowań przyrodniczych*, „Archeologia Polski” 58 (2013), z. 1-2, s. 171-198.
- Henning Joahim**, *Neues zum Tornower Typ. Keramische Formen und Formenspektren des Frühmittelalters im Licht dendrochronologischer Daten zum westslawischen Siedlungsraum*, w: *Kraje słowiańskie w wiekach średnich. Profanum i sacrum*, red. H. Kóčka-Krenz, W. Łosiński, Poznań 1998, s. 392-408.
- Hensel Witold**, *Ceramika z grodów piastowskich w Gnieźnie*, w: *Gniezno w zaraniu dziejów (od VIII do XIII wieku) w świetle wykopalisk*, red. J. Kostrzewski, Poznań 1939, s. 146-165.
- Hensel Witold**, *Słowiańszczyzna wczesnośredniowieczna. Zarys kultury materialnej*, Warszawa 1987.
- Hensel Witold**, *Studia i materiały do osadnictwa Wielkopolski wczesnohistorycznej*, t. 1, Poznań 1950.
- Herrman Joachim**, *Tornow und Vorberg. Ein Beitrag zur Frühgeschichte der Lausitz*, Berlin 1966.
- Hilczerówna Zofia**, *Dorzecze górnej i środkowej Obry od VI do początków XI wieku*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1967.
- Indycka-Grabarczyk Agnieszka, Zamelska-Monczak Kinga**, *Naczynia ceramiczne*, w: *Santok. Strażnica i klucz Królestwa Polskiego. Wyniki badań z lat 1958-1965*, red. P. Urbańczyk, *Origines Polonorum* 13, Warszawa 2019, s. 155-190.
- Janiak Tomasz**, *Katedra gnieźnieńska we wczesnym średniowieczu*, w: *Gniezno. Wczesnośredniowieczny zespół grodowy*, red. T. Sawicki, *Origines Polonorum* 11, Warszawa 2018, s. 189-233.
- Janiak Tomasz**, *Pozostałości architektury przedromańskiej i romańskiej*, w: *Gniezno. Wczesnośredniowieczny zespół grodowy*, red. T. Sawicki, *Origines Polonorum* 11, Warszawa 2018, s. 165-187.
- Janiak Tomasz**, *Romańska posadzka ceramiczna w katedrze gnieźnieńskiej*, „Rocznik Muzeum Początków Państwa Polskiego w Gnieźnie” 2 (2016), s. 68-131.
- Janiak Tomasz**, *Topografia sakralna gnieźnieńskiego zespołu grodowego*, „Slavia Antiqua” 50 (2009), s. 253-297.

- Janiak Tomasz**, *Wał obronny II podgrodzia gnieźnieńskiego zespołu grodowego*, w: *Kraje słowiańskie w wiekach średnich. Profanum i sacrum*, red. H. Kóčka-Krenz, W. Łosiński, Poznań 1998, s. 136-149.
- Janiak Tomasz, Kaczmarek Łukasz**, *Osadnictwo wczesnośredniowieczne na terenie Gniezna i w jego regionie*, w: *Gniezno. Wczesnośredniowieczny zespół grodowy*, red. T. Sawicki, *Origines Polonorum* 11, Warszawa 2018, s. 105-118.
- Jaskanis Danuta**, *Przyczynek do badań nad problematyką występowania wczesnośredniowiecznych talerzy na obszarze Polski*, w: *Słowianie i ich sąsiedzi we wczesnym średniowieczu*, red. M. Dulinicz, Lublin–Warszawa 2003, s. 431-439.
- Kaczmarek Łukasz**, *Ceramika naczyniowa z badań archeologicznych na Górze Lecha*, w: *Gniezno. Wczesnośredniowieczny zespół grodowy*, red. T. Sawicki, *Origines Polonorum* 11, Warszawa 2018, s. 271-299.
- Kaczmarek Łukasz**, *Ceramika z konstrukcji kamiennej odkrytej w Gnieźnie w świetle badań nad ceramiką wczesnośredniowieczną*, w: *Gniezno w historii i w dokumencie*, red. M. Szczepanik, Gniezno 2017, s. 13-29.
- Kaczmarek Łukasz**, *Gnieźnieńska ceramika ze starszych faz wczesnego średniowiecza – niektóre problemy badawcze*, „Rocznik Muzeum Początków Państwa Polskiego w Gnieźnie” 3 (2017), s. 40-55.
- Kaczmarek Łukasz**, *Grody centralne w kontekście pierwotnego patrymonium Piastów*, „Historia Slavorum Occidentis” 2019, nr 2 (21), s. 30-41.
- Kaczmarek Łukasz**, *Osadnictwo wczesnośredniowieczne i starożytne na stanowisku nr 6 w miejscowości Polska Wieś, gm. Klecko, pow. gnieźnieński*, „Rocznik Muzeum Początków Państwa Polskiego w Gnieźnie” 1 (2015), s. 213-259.
- Kaczmarek Łukasz**, *Połabszczyzna a Wielkopolska. Relacje pomiędzy Słowianami połabskimi a grupami zamieszkującymi obszar Wielkopolski we wczesnym średniowieczu*, w: *Słowianie połabscy*, red. Ł. Kaczmarek, P. Szczepanik, Gniezno–Szczecin 2020, s. 75-90.
- Kajkowski Kamil**, *Zagadnienie tzw. grodów kultowych na wczesnośredniowiecznym Pomorzu*, „Slavia Antiqua” 59 (2018), s. 131-151.
- Kara Michał**, *Najstarsze państwo Piastów – rezultat przełomu czy kontynuacji? Studium archeologiczne*, Poznań 2009.
- Kara Michał**, *Nowe w archeologii Wielkopolski wczesnośredniowiecznej – 15 lat później*, w: *Stan i potrzeby badań nad wczesnym średniowieczem w Polsce – 15 lat później*, red. W. Chudziak, S. Moździoch, Toruń–Wrocław–Warszawa 2006, s. 207-244.

- Kara Michał**, *Przemiany kulturowe związane z procesem formowania się państwa Piastów*, Poznań 2000, mps dysertacji pracy doktorskiej, archiwum Instytutu Archeologii i Etnologii PAN w Warszawie.
- Kara Michał**, *Tron książęcy ad Sanctam Mariam w Poznaniu w świetle ponownych dociekań analitycznych*, „Slavia Antiqua” 47 (2006), s. 99-160.
- Kara Michał, Makahonienko Mirosław**, *Wielkopolska krainą grodów – krajobraz kulturowy kolebki państwa polskiego w świetle nowych ustaleń chronologicznych*, „Landform Analysis” 16 (2011), s. 20-25.
- Kobylińska Urszula**, *Jamesa Sacketta koncepcja stylu w archeologii*, „Archeologia Polski” 24 (1980), z. 2, s. 413-419.
- Kóčka Wojciech**, *Gród plemienny i piastowski w Gnieźnie w świetle wykopalisk*, w: *Gniezno w zaraniu dziejów (od VIII do XIII wieku) w świetle wykopalisk*, red. J. Kostrzewski, Poznań 1939, s. 15-40.
- Kóčka-Krenz Hanna**, *Najstarszy Poznań*, w: „Civitas Posnaniensis”. *Studia z dziejów średniowiecznego Poznania*, red. Z. Kurnatowska, T. Jurek, Poznań 2005, s. 27-42.
- Kostrzewski Józef**, *Grodzisko w Jedwabnie, w pow. toruńskim. Przyczynek do chronologii ceramiki pomorskiej okresu wczesnohistorycznego*, „Slavia Occidentalis” 10 (1931), s. 244-273.
- Kostrzewski Józef, Chmielewski Waldemar, Jażdżewski Konrad**, *Pradzieje Polski*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1965.
- Krysztofiak Teresa**, *Ośrodek grodowy w Gieczu w okresie przed- i wczesnopaństwowym*, w: *Gród piastowski w Gieczu. Geneza – funkcja – kontekst*, red. M. Kara, T. Krysztofiak, A. M. Wyrwa, Poznań 2016, s. 115-154.
- Krysztofiak Teresa**, *Palatium w Gieczu – archeologiczne podstawy datowania relikwów*, w: „Lapides Viventis”. *Zaginiony Kraków wieków średnich. Księga dedykowana Profesor Klementynie Żurowskiej*, red. J. Gadomski, Kraków 2005, s. 293-310.
- Krysztofiak Teresa**, *Początki osady przygrodowej w Gieczu (stan. 3) w świetle materiałów archeologicznych*, w: „Ad Oderam fluvium”. *Księga dedykowana pamięci Edwarda Dąbrowskiego*, red. B. Gruszka, Zielona Góra 2008, s. 241-264.
- Kurnatowska Zofia**, *Nowe spojrzenie na genezę ceramiki wczesnośredniowiecznej*, „Archeologia Polski” 52 (2008), z. 1, s. 73-80.
- Kurnatowska Zofia**, *Początki Polski*, Poznań 2002.
- Leciejewicz Lech**, *Słowianie Zachodni. Z dziejów tworzenia się średniowiecznej Europy*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź 1989.

- Lastowiecki Mateusz**, *Archeologiczne badania naziemne przyczółka mostowego na Ostrowie Lednickim*, w: *Wczesnośredniowieczne mosty przy Ostrowie Lednickim*, 1: *Mosty traktu gnieźnieńskiego*, red. Z. Kurnatowska, Lednica–Toruń 2000, s. 29-48.
- Lastowiecki Mateusz**, *Sprawozdanie z archeologicznych badań ratowniczych na stanowisku nr 3 w Moraczewie, gm. Łubowo, woj. poznańskie*, „Wielkopolskie Sprawozdania Archeologiczne” 3 (1995), s. 83-92.
- Lastowiecki Mateusz**, *Stratygrafia i chronologia Ostrowa Lednickiego*, „Studia Lednickie” 1 (1989), s. 17-70.
- Łosiński Władysław**, *Menkendorf*, w: *Słownik starożytności słowiańskich. Encyklopedyczny zarys kultury Słowian od czasów najdawniejszych do schyłku wieku XII*, t. 8, red. A. Gąsiorowski, G. Labuda, A. Wędzki, Wrocław 1996, s. 435-439.
- Łosiński Władysław**, *Początki wczesnośredniowiecznego osadnictwa grodowego w dorzeczu dolnej Parsęty (VII–X/XI w.)*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1972.
- Łosiński Władysław, Rogosz Ryszard**, *Zasady klasyfikacji i schemat taksonomiczny ceramiki*, w: *Szczecin we wczesnym średniowieczu. Wzgórze zamkowe*, red. E. Cnotliwy, L. Leciejewicz, W. Łosiński, Wrocław 1983, s. 202-225.
- Macháček Jiří**, *Studie k velkomoravské keramice. Metody analýzy a syntézy, modely*, Brno 2001.
- Mazuch Marian**, *Velkomoravské keramické okruchy a tzv. mladší velkomoravský horizont v Mikulčicích*, Brno 2013.
- Mikołajczyk Gabriela**, *Najwcześniejsze obiekty kultowe na Górze Lecha*, „Gniezno. Studia i Materiały Historyczne” 1 (1989), s. 111-121.
- Mikołajczyk Gabriela**, *Nowe odkrycia w katedrze gnieźnieńskiej*, „Wiadomości Archeologiczne” 25 (3), (1958), s. 269-270.
- Mikołajczyk Gabriela**, *Początki Gniezna. Studia nad źródłami archeologicznymi*, Warszawa 1972.
- Mikołajczyk Gabriela**, *Początki Gniezna. Źródła archeologiczne*, Warszawa–Poznań 1973.
- Mikołajczyk Gabriela**, *Sprawozdanie z badań wykopaliskowych prowadzonych w Gnieźnie w 1964 roku*, „Sprawozdania Archeologiczne” 18 (1966), s. 173-178.
- Mikołajczyk Gabriela**, *Sprawozdanie z prac archeologicznych Stacji Archeologicznej w Gnieźnie w 1960 roku*, „Sprawozdania Archeologiczne” 14 (1962), s. 217-226.
- Mikołajczyk Gabriela**, *Sprawozdanie z prac wykopaliskowych prowadzonych w Gnieźnie w 1957 roku*, „Sprawozdania Archeologiczne” 14 (1962), s. 184-192.
- Mikołajczyk Gabriela**, *Trzy najwcześniejsze obiekty kultowe na Górze Lecha w Gnieźnie w świetle źródeł archeologicznych*, „Gniezno. Studia i Materiały Historyczne” 1 (1984), s. 111-121.

- Myrcha Jacek**, *Ceramika wczesnośredniowieczna z wykopu 2 przy kościele NMP*, w: *Poznań we wczesnym średniowieczu*, t. VI, red. H. Kóčka-Krenz, Poznań 2008, s. 55-98.
- Pankiewicz Aleksandra**, *Relacje kulturowe południowego Śląska i północnych Moraw i Czech w IX–X wieku w świetle źródeł ceramicznych*, Wrocław 2012.
- Parczewski Michał**, *Początki kultury wczesnosłowiańskiej w Polsce. Krytyka i datowanie źródeł archeologicznych*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź 1988.
- Parczewski Michał**, *Projekt kwestionariusza cech naczyń ceramicznych z okresu wczesnego średniowiecza*, „Sprawozdania Archeologiczne” 29 (1977), s. 221-247.
- Passio s. Adalperti martiris*, w: MPH I, A. Bielowski (wyd.), Lwów 1864, s. 151-156.
- Pawlak Ewa, Pawlak Paweł**, *Badania archeologiczne na Zagórzu w Poznaniu w 1995 roku*, w: *Poznań we wczesnym średniowieczu*, t. VIII, red. H. Kóčka-Krenz, Poznań 2005, s. 129-145.
- Pawlak Ewa, Pawlak Paweł**, *Najdawniejsze siedziby Słowian w Wielkopolsce na podstawie wybranych źródeł archeologicznych*, w: *Archeologia dawnego osadnictwa Wielkopolski*, red. H. Machajewski, Poznań 2018, s. 43-79.
- Pieczynski Zbigniew**, *Materiały z warstw przedsakralnych odsłoniętych w katedrze poznańskiej w latach 1951-1956*, „Fontes Archaeologici Posnanienses” 13 (1963), s. 246-288.
- Porzeziński Antoni**, „Importowane” naczynia typu Tornow i Gross Raden na stanowiskach 2 i 2a w Cedyni, woj. zachodniopomorskie, „Materiały Zachodniopomorskie. Nowa Seria” 11/1 (2014), s. 107-121.
- Posselt Normenn**, *Sonderformer nordwestslawischer Gefäße aus Keramik und Holzs*, w: *Die frühen Slawen – von der Expansion zu gentes und nationes*, t. 2, red. F. Biermann, T. Kersting, A. Klammt, Langenweissbach 2016, s. 135-164.
- Prawniczak Robert**, *Wczesnośredniowieczna osada na Zajezierzu w Gnieźnie (stanowisko nr 40)*, „Rocznik Muzeum Początków Państwa Polskiego w Gnieźnie” 2 (2016), s. 132-169.
- Reczulski Łukasz**, *Rodzime czy obce. Przyczynek do badań nad wczesnośredniowiecznym garncarstwem północnego Podlasia*, „Archeologia Historica Polona” 21 (2013), s. 61-77.
- Rogowska Elżbieta, Szurkowska Katarzyna**, *Sprawozdanie z badań wykopaliskowych przeprowadzonych w Gnieźnie przy kościele Franciszkanów w latach 1983-1984*, „Gniezno. Studia i Materiały Historyczne” 3 (1990), s. 289-308.
- Rzeźnik Paweł**, *Ceramika naczyniowa z Ostrowa Tumskiego we Wrocławiu w X-XI wieku*, Poznań 1995.
- Rzeźnik Paweł**, *Elementy południowe w ceramice śląskiej w IX-X wieku*, w: *Śląsk i Czechy a kultura wielkomorawska*, red. K. Wachowski, Wrocław 1997, s. 127-134.

- Rzeźnik Paweł**, *Problem tezauryzacji mis żelaznych typu śląskiego w świetle studiów źródłoznawczych tzw. skarbów jednorodnych*, „*Fontes Archaeologici Posnanienses*” 42 (2006), s. 175-226.
- Sackett James R.**, *The meaning of Style in Archaeology: A General Model*, „*American Antiquity*” 42(3), 1977, s. 369-380.
- Sawicki Tomasz**, *Badania przy kościele św. Jerzego w Gnieźnie*, w: *Gniezno w świetle ostatnich badań archeologicznych. Nowe fakty. Nowe interpretacje*, red. Z. Kurnatowska, Poznań 2001, s. 163-185.
- Sawicki Tomasz**, *Dzieje badań Góry Lecha*, w: *Gniezno. Wczesnośredniowieczny zespół grodowy*, red. T. Sawicki, *Origines Polonorum* 11, Warszawa 2018, s. 63-82.
- Sawicki Tomasz**, *Gniezno-Góra Lecha. Dzieje badań archeologicznych*, „*Rocznik Muzeum Początków Państwa Polskiego w Gnieźnie*” 4 (2018), s. 27-72.
- Sawicki Tomasz**, *Powstanie i rozwój wczesnośredniowiecznego zespołu grodowego*, w: *Gniezno. Wczesnośredniowieczny zespół grodowy*, red. T. Sawicki, *Origines Polonorum* 11, Warszawa 2018, s. 119-144.
- Sawicki Tomasz**, *Wyniki badań nieinwazyjnych i wykopaliskowych przy kościele św. Jerzego*, w: *Gniezno. Wczesnośredniowieczny zespół grodowy*, red. T. Sawicki, *Origines Polonorum* 11, Warszawa 2018, s. 146-163.
- Sawicki Tomasz**, *Przedchrześcijańska konstrukcja kamienna na Górze Lecha w Gnieźnie*, w: „*Gemma Gemmarum*”. *Studia dedykowane Profesor Hannie Kóćce-Krenz*, red. A. Różański, Poznań 2017, s. 641-668.
- Sawicki Tomasz**, *Sprawozdanie z badań na Górze Lecha w Gnieźnie przy ul. Kolegiaty 2 (stanowisko 15d) w latach 1982-1983*, „*Gniezno. Studia i Materiały Historyczne*” 2 (1987), s. 297-316.
- Sawicki Tomasz**, *Sprawozdanie z badań wykopaliskowych na Górze Lecha w Gnieźnie przy ul. Kolegiaty 4 (stanowisko 15d) w 1984 roku. Wstępna analiza stratygraficzno-chronologiczna*, „*Gniezno. Studia i Materiały Historyczne*” 3 (1990), s. 309-324.
- Sawicki Tomasz**, *Stan i perspektywy badań nad wczesnośredniowiecznym zespołem grodowym w Gnieźnie*, w: *Gniezno. Wczesnośredniowieczny zespół grodowy*, red. T. Sawicki, *Origines Polonorum* 11, Warszawa 2018, s. 85-89.
- Sawicki Tomasz**, *Stanowisko 22 w Gnieźnie w świetle badań archeologicznych (zagadnienia wstępne)*, w: *Wyniki analiz specjalistycznych materiałów wczesnośredniowiecznych z gnieźnieńskiego zespołu osadniczego*, red. M. Kara, Gniezno 2012, s. 131-146.

- Sawicki Tomasz**, *Wczesnośredniowieczne drewniane budownictwo mieszkalne*, w: *Gniezno. Wczesnośredniowieczny zespół grodowy*, red. T. Sawicki, *Origines Polonorum* 11, Warszawa 2018, s. 249-269.
- Sawicki Tomasz**, *Wczesnośredniowieczny wał obronny z konstrukcją kamienną na Górze Lecha w Gnieźnie*, w: *Kraje słowiańskie w wiekach średnich. Profanum i sacrum*, red. H. Kóčka-Krenz, W. Łosiński, Poznań 1998, s. 123-135.
- Sawicki Tomasz**, *Z badań nad przemianami topografii i funkcji grodu książęcego na Górze Lecha w Gnieźnie*, „*Slavia Antiqua*” 40 (1999), s. 9-29.
- Schuldt Ewald**, *Die Slawische Keramik In Mecklemburg*, Berlin 1956.
- Siemianowska Sylwia**, *Typ Bruszczewo i dalkowsko-obrzańska grupa form naczyń wczesnośredniowiecznych. Uwagi w kwestii występowania, chronologii i genezy*, „*Śląskie Sprawozdania Archeologiczne*” 52 (2010), s. 203-222.
- Sikorski Dariusz A.**, *Religia dawnych Słowian. Przewodnik dla zdezorientowanych*, Poznań 2018.
- Sikorski Dariusz A.**, *Świątynie pogańskich Słowian – czyli jak je stworzono*, w: „*Cor hominis*”. *Wielkie umiejętności w dziejach, źródłach i studiach nad przeszłością*, red. S. Rosik, P. Wiszniewski, *Acta Universitatis Wratislaviensis* 3049, *Historia* 176, Wrocław 2007, s. 377-406.
- Ślupecki Leszek P.**, *Miejsca kultu pogańskiego w Polsce na tle badań nad wierzeniami Słowian*, w: *Stan i potrzeby badań nad wczesnym średniowieczem w Polsce – 15 lat później*, red. W. Chudziak, S. Moździoch, Toruń–Warszawa 2006, s. 63-82.
- Spigarska Barbara**, *Sprawozdanie z badań wykopaliskowych przeprowadzonych w 1981 roku w Gnieźnie na Górze Lecha (północna część, stanowisko 15d)*, „*Gniezno. Studia i Materiały Historyczne*” 1 (1984), s. 215-222.
- Stanisławski Błażej**, *Garncarstwo wczesnośredniowiecznego Wolina*, Wrocław 2011.
- Stanisławski Błażej**, *Obce wyroby garncarskie we wczesnośredniowiecznym Wolinie*, „*Materiały Zachodniopomorskie. Nowa Seria*” VI/VII: 2009/2010, z. 1: *Archeologia*, s. 203-221.
- Strzyżewski Czesław**, *Początki osadnictwa wczesnośredniowiecznego nad Jez. Kłeckim w woj. poznańskim*, w: *Kraje słowiańskie w wiekach średnich. Profanum i sacrum*, red. H. Kóčka-Krenz, W. Łosiński, Poznań 1998, s. 200-210.
- Strzyżewski Czesław, Łastowiecki Mateusz, Kara Michał**, *Wczesnośredniowieczne grodzisko w Moraczewie pod Ostrowem Lednickim*, „*Wielkopolskie Sprawozdania Archeologiczne*” 6 (2003), s. 76-93.
- Szczecin we wczesnym średniowieczu. Wzgórze Zamkowe**, red. E. Cnotliwy, L. Leciejewicz, W. Łosiński, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź 1983.

Szczepanik Paweł, *Słowiańskie zaświaty. Wierzenia, wizje i mity*, Szczecin 2018.

Tabaka Arkadiusz, Banaszak Danuta, *Chronologia i stratygrafia wykopu w rejonie przyczółku mostu zachodniego na podgrodziu (badania w latach 60. XX wieku)*, „*Studia Lednickie*” 13 (2014), s. 115-152.

Tabaka Arkadiusz, Zamelska-Monczak Kinga, *Wczesne średniowiecze*, w: *Materiały do wczesnych pradziejów zachodniej Wielkopolski. Osadnictwo pradziejowe i wczesnośredniowieczne w Lubrzy*, red. J. Kabaciński, I. Sobkowiak-Tabaka, Poznań 2011, s. 443-716.

Tietz Bartosz, *Upadek grodów wschodniej części strefy Tornow-Klenica a proces budowy władztwa Piastów na terenie Wielkopolski*, w: *Spór o początki państwa polskiego. Historiografia, tradycja, mit, propaganda*, red. W. Drelicharz, D. Jasiak, J. Poleski, Kraków 2017, s. 99-118.

Urbańczyk Przemysław, *Archeologia etniczności – fikcja czy nadzieja*, w: *Archeologia w teorii i w praktyce*, red. A. Buko, P. Urbańczyk, Warszawa 2000, s. 137-146.

Urbańczyk Przemysław, *Archeologia grodzisk w badaniach wczesnych państw Europy Środkowej*, w: *Funkcje grodów w państwach wczesnośredniowiecznej Europy Środkowej: społeczeństwo, gospodarka, ideologia*, red. K. Chrzan, K. Czapla, S. Moździoch, Wrocław–Głogów 2014, s. 27-38.

Urbańczyk Przemysław, *Centralne funkcje grodów w społeczeństwach wczesnośredniowiecznych*, „*Historia Slavorum Occidentis*” 2019, nr 2 (21), s. 11-29.

Wadył Sławomir, *Ze studiów nad wczesnośredniowieczną ceramiką z pogranicza słowiańsko-bałtyjskiego*, w: *Materiały do Archeologii Warmii i Mazur*, red. S. Wadył, M. Karczewski, M. Hoffmann, Warszawa–Białystok 2015, s. 275-293.

Wrzeński Jacek, Kara Michał, *Kościół nr II na Ostrowie Lednickim – kamienny czy drewniany?*, w: *Początki architektury monumentalnej w Polsce*, red. T. Janiak, D. Stryniak, Gniezno 2004, s. 157-180.

Zamelska-Monczak Kinga, *Początki ośrodka grodowego w Santoku w świetle nowszych ustaleń archeologicznych*, w: „*Ad Oderam fluvium*”. *Księga dedykowana pamięci Edwarda Dąbrowskiego*, red. B. Gruszka, Zielona Góra 2008, s. 99-109.

Zamelska-Monczak Kinga, *Santok we wczesnym średniowieczu – regni custodia et clavis*, w: *Santok. Strażnica i klucz Królestwa Polskiego. Wyniki badań z lat 1958-1965*, red. P. Urbańczyk, *Origines Polonorum* 13, Warszawa 2019, s. 384-391.

Żurowski Kazimierz, *Sprawozdanie z badań wykopaliskowych na Górze Lecha w Gnieźnie w latach 1948–1951*, „Studia Wczesnośredniowieczne. Studia, materiały, sprawozdania” 2 (1953), s. 89-111.